

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий Дім Дмитра Бураго

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 11

Том I (113)

Київ
2009

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
Издательский Дом Дмитрия Бураго

Научное издание

«ЯЗЫК И КУЛЬТУРА»

Выпуск II

Том I (113)

Киев
2009

М 74 МОВА І КУЛЬТУРА. (Науковий журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009.
– Вип. 11. – Т. I (113). – 408 с.

Наукове видання «Мова і культура» засноване у 1992 році

Видання зареєстроване Міністерством юстиції України.
Свідоцтво КВ № 12056-927ПП від 4.12.2006 р.

Засновники:

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий Дім Дмитра Бураго

Видається за рішенням Вченої ради Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 19.02.2007 р.

Головний редактор Д. С. Бураго

Редакційна колегія:

канд. філол. наук, доц. **П. П. Алексєєв**; д-р філол. наук, проф. **А. Й. Багмут**; д-р філол. наук, проф. **В. М. Бріцин**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України **Ю. Л. Булаховська**; д-р філол. наук, проф. **О. П. Воробйова**; д-р філол. наук, проф., академік НАН України **Д. В. Затонський**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України **Л. П. Іванова**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України **М. О. Карпенко**; д-р філол. наук, проф. **Т. В. Клеофастова**; д-р філол. наук, проф. **Ю. І. Корзов**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Костенко**; д-р філос. наук, проф., заслужений діяч науки і техніки України **С. Б. Кримський**; д-р філол. наук, проф., член-кор. НАН України **Н. Є. Крутікова**; д-р філол. наук, проф. **Г. Ю. Мережинська**; д-р філол. наук, проф. **А. К. Мойсієнко**; д-р філол. наук, проф. **Ф. О. Нікітіна**; д-р філол. наук, проф. **Н. Г. Озерова**; д-р філос. наук, проф., академік НАН України **О. С. Онищенко**; д-р пед. наук, канд. філол. наук, проф. **Г. В. Онкович**; д-р філос. наук, канд. істор. наук, проф. **Ю. В. Павленко**; д-р філол. наук, проф. **Г. Ф. Семенюк**; д-р філол. наук, проф., академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України **В. Г. Склярєнко**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Слухай**; д-р філол. наук, проф. **О. С. Снитко**; д-р філол. наук, проф. **Е. С. Соловей**; д-р психол. наук, проф., член-кор. АПН України **Н. В. Чепелева**.

Президент України

**Учасникам XVII Міжнародної наукової
конференції «Мова і культура»
імені професора Сергія Бурого**

Шановне товариство!

Прийміть мої найщиріші вітання з нагоди відкриття XVII Міжнародної наукової конференції «Мова і культура» імені професора Сергія Бурого.

Уже 17 років поспіль ваше поважне зібрання залучає відомих учених із багатьох країн світу для обговорення широкого спектра глобальних питань лінгвістики, літературознавства, філософії, психології, історії, мистецтвознавства та культурології.

Моя глибока шана організаторам конференції – провідним науковим закладам України, які вкотре виявили ініціативу щодо проведення заходів для вирішення нагальних проблем і у сфері національної культури та розвитку української мови.

Переконаний, що ваші напрацювання слугуватимуть інтеграції нашої країни у світовий культурно-інформаційний простір, активізують діалог культур України і світу, сприятимуть розвитку педагогіки як науки, підвищать якість викладання філологічних наук у школі та вищих навчальних закладах.

Сердечно зичу всім учасникам та гостям конференції плідної роботи та успіхів у вашій подвижницькій діяльності.

Віктор ЮЩЕНКО

**ЧРЕЗВЫЧАЙНЫЙ
И ПОЛНОМОЧНЫЙ ПОСОЛ
РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ В УКРАИНЕ,**

**СПЕЦИАЛЬНЫЙ ПРЕДСТАВИТЕЛЬ
ПРЕЗИДЕНТА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
ПО РАЗВИТИЮ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ
ОТНОШЕНИЙ С УКРАИНОЙ**
г. Киев

**Участникам Международной научной конференции
«Язык и культура»**

Киев, 23-27 июня 2008 года

Сердечно приветствую участников XVII Международной научной конференции «Язык и культура» имени профессора Сергея Бураго.

В рамках этого форума в течение уже 17 лет проводится большая конструктивная работа и заинтересованный обмен мнениями между языковедами и культурологами Украины и зарубежных стран по актуальным проблемам гуманитарных отраслей знаний. Очень важно, что в работе конференции наряду с зарубежными учеными участвуют видные представители российской науки.

Убежден, что подготовленные вами доклады и профессиональные дискуссии будут полезны не только в научном контексте, но внесут позитивную лепту и в улучшение качества российско-украинского диалога в гуманитарной сфере.

Желаю участникам творческих успехов, благополучия и здоровья!

В. Черномырдин

МОВА І КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ

Людина у своєму прагненні досягти рівня гармонії з духом робить свідомий вибір свого власного образу. У цьому духовному процесі самоздійснення і самовираження особистість отримує свою ідентичність саме в стосунках з іншими ідентичностями. Формуючи свій внутрішній мікрокосм, особистість неминуче виходить на рівень діалогу, комунікації задля досягнення взаєморозуміння. А взаєморозуміння – це взаємопроникнення і поєднання різних смислів і творення морального клімату толерантності. Особливу роль у формуванні сприятливої для ведення діалогу атмосфери толерантності відіграє мова, яка сама по собі є специфічним середовищем, відкритим для розгортання міжлюдських стосунків.

Мова забезпечує спільне буття людей, а «буття, яке можна зрозуміти, називається мовою» [2: 14]. Історичний досвід буття людини і нації відтворюється в культурі, яка виражає дух історії та сучасності. Входячи у культурний діалог особистість формує себе як культурну систему, зорієнтовану на міжкультурне спілкування. Набуття індивідом статусу культурно суверенної особистості, визрілої до діалогу з іншими ідентичностями, вивершує особу до «постійно відновлюваної роботи духу» (Гумбольдт). Завдяки духовній силі людина здійснює «акт духу» – творить культуру.

«Культура – це вся сфера буття людини, що ініціюється й спрямовується духом, й орієнтована (усвідомлено чи несвідомо) тільки на творче, морально повноцінне, духовно наповнене життя» [3: 89-90], – формулює С. М. Гатальська, наголошуючи на духовних пріоритетах у культурній діяльності людини.

Мова як процес спілкування і як процес творення індивідуальної ідентичності вводить людину в систему формування колективної культурної ідентичності, якою є нація. Як зазначає Сергій Кримський, «нація і є визначальною сферою функціонування культури. Культура існує тільки в національному вигляді, бо нація є специфікованим автопортретом людства і водночас історичною особистістю (бо має індивідуальні риси, як і особа), втілює історичний досвід і, головне, ті вимоги часу, епохи, історичної перспективи, які дають змогу уявити ціннісний зміст культури» [1: 85].

Культурна ідентичність особи «виростає» передусім із духу та цінностей національної культури. Філософ С. Франк не випадково визначав культуру як безмежний процес самовиховання людського духу і, як наслідок, об'єктивний результат цього самотворення духовної особистості.

Мимоволі знову згадуються міркування засновника сучасної філософії мови В. фон Гумбольдта, який розпізнавав за мовою історичне життя духу і вимагав розглядати мову як особливе світобачення. Очевидно, що визнання мови як окремого організму перетворило в другій половині двадцятого століття науку про мову – лінгвістику на філософсько-психологічну теорію людського мислення і спілкування. Отже, розглядаючи мову у її взаємодії зі світом культури, вчені поглибили розуміння сутності людини,

оскільки мова відкриває світобачення індивіда. За Гумбольдтом, мова і є світобаченням, бо світ виражається передусім у природному бутті мови.

Світобачення, світорозуміння набувається в процесі самоусвідомлення індивідом свого існування. Гегель стверджував: «Справжнє самоусвідомлене існування, яке дух отримує у формі мови, що не є мовою чужого, а, отже випадкового, не загального самоусвідомлення, – це ... художній твір» [4: 484].

Не випадково сучасна філософія багато уваги приділяє мові, тексту, мовленню, письму, художньому твориві, бо саме у текстах яскраво відкривається самоусвідомлене існування культури. І воно є справжнім, бо там дух окрилюється у формі мови. Якщо культура, за Ж. Марігеном, є творення духу та свободи, то самоусвідомлення наближає особистість до свободи духу, а ця свобода духу виражається у формі мови. Кожна нація – це різновид духовності, яка формується на основі національного світорозуміння, а, отже, і власного уявлення про мову. Коли ми говоримо про дух, ми знову згадуємо слова Гегеля, який казав «Держава – то є власне Дух народу». Цей дух народу, виражений у мові, у культурі, повинен нас передусім і цікавити. Сьогодні, коли Україна так і не виробила свого ідейно-світоглядного державотворчого фундаменту, що є дуже тривожний сигнал, бо народ без віри не набуде національної гідності, вкрай важливо формувати культурну ідентичність людини і нації. Якщо немає нового суспільного ідеалу, то, безперечно, відбувається консервація застарілих цінностей, які виступають гальмом у розвитку суспільства і держави. Нас повинно тривожити, що Україна зараз не переживає процесу так званого «культурницького динамізму», адже без динамічного розвитку культури, освіти, науки, без нарощення інтелектуального потенціалу українському суспільству не досягти внутрішньої єдності і консолідації і, якщо хочете, національно-етнічної цілісності. Багато говоримо про європейські цінності, про інтеграцію в Європу, яка сьогодні намагається культивувати цивілізацію любові, але цю цивілізацію любові можна виростити тільки на вірі, на здоровому духові, коли духовне життя суспільства є повноцінним і відповідальним. Наша кількості колоніальна прикутість до інших культур, недержавне існування українського народу спричинили розрив історичного мислення, втрату цілісного уявлення про національну культуру, яка, на жаль, не розвивалася на всіх рівнях свого органічного самоздійснення. Тільки культура може дати інтегральний імпульс та історичний контекст інтеграції України у велику Європу, а це, безперечно, культурно-освітній, інтелектуальний рівень суспільства, це науково-технічний, науково-технологічний, науково-інформаційний розвиток, фундаментальні базові культурні цінності та традиції. Це український цивілізаційний образ, який ми повинні творити всі разом. Але наша внутрішня трансформація і модернізація надзвичайно повільна, бо ми, на жаль, не господарі на своєму інформаційному полі, у нас немає ще рівноправного діалогу культур, своєї стратегії культурного діалогу, який повинен базуватися на глибинній вірі в цінність різноманітних здобутків культур і народів, на вірі в культурний плюралізм, в творчу різноманітність людства. На доручення Президента України Віктора Ющенка Національна рада з питань культури і духовності при Президентіві України Конгрес української інтелігенції провели Форум української інтелігенції і розглянули концепцію гуманітарного розвитку України. У цій концепції гуманітарного розвитку зроблені ті головні акценти, без яких не відбудеться модернізація українського суспільства і його інтеграція у світовий культурний, а також економічний і інформаційний простір.

Ми також підготували Концепцію державної мовної політики України, реалізація якої передбачає створення спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань державної мовної політики. Основними завданнями цього органу виконавчої влади буде участь у формуванні та забезпечення реалізації державної мовної політики, узагальнення практики застосування законодавства про мови, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення, координація здійснення центральними органами виконавчої влади заходів з питань забезпечення і реалізації державної мовної політики, розроблення і внесення в установленому порядку на розгляд Верховної Ради України проект «Про загальнодержавну програму розвитку української мови».

Вітаючи сердечно учасників міжнародної конференції «Мова та культура», дозвольте нам голосити на головному, на тому, що і визначає суть нашого діалогу. Цей діалог спрямований на те, щоб створити в Україні таку атмосферу, яка б відповідала реаліям нашого історичного буття, сьогодення і майбутнього. Це утвердження статусу української мови як мови державної згідно з Конституцією України, забезпечення прав та свобод всіх етносів, які проживають в Україні, забезпечення вільного розвитку всіх мов, усіх етносів в Україні. Таким чином, ми повинні бути готовими до викликів, які подає сьогодні XXI століття, до викликів глобалізації, до викликів інтегрального співіснування у цьому складному і цікавому світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримський С. Під сигнатурою Софії. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 85.
2. Гадамер Ганс-Георг. Герменевтика і поетика. – К.: Юніверс, 2001. – С. 14.
3. Гатальська С.М. Філософія культури. – К.: Либідь, 2005. – С. 89–90.
4. Гегель. Феноменологія духу. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – С. 484.

Истомин В. С.
(Гродно, Беларусь)

ПЕРФОРМАТИВНОСТЬ, РЕЧЕВЫЕ АКТЫ И ДИСКУРС

В статье представлены результаты анализа перформативности, теории речевых актов и дискурса, реализованного на уровне предвыборной речи. Анализ выполнен на базе прагматического подхода: рассматриваются специфика речевого поведения субъекта дискурса, выделяется макро-акт предвыборного дискурса и его составляющие, дается описание иллокутивных актов и языковых средств, используемых для их идентификации.

The article presents the analysis of performatives, theory of speech acts and political discourse at the level of primary's speech. The analysis is realized at the basis of pragmatic approach, we study specific features of speech behaviour of the author and their interaction, the speech macro-act and its main components are found out. The article presents some illocutionary acts and linguistic means of its identification.

В языкознании второй половины XX века наметилась тенденция к синтезированию идей, методов анализа, предложенных исследователями философии языка, и практик современных исследований, что привело к разработке проблем речевой деятельности говорящих субъектов. Первым из лингвистов, кто обратил внимание на проблемы высказывания (производство речи), был Э. Бенвенист, который определяет высказывание как процесс присвоения языка. «Говорящий пользуется формальным аппаратом языка и выражает свою позицию говорящего субъекта, с одной стороны, посредством специфических указателей, а, с другой стороны, используя дополнительные приемы» [1: 14]. Любое высказывание предполагает адресата, так как говорящий, как только начинает пользоваться языком, обращается к другому. В языке присутствуют два типа знаков: номинативные и прагматические, и именно последние раскрывают интенциональный характер языка. В языке отражаются все виды межличностных отношений, ролей, которые говорящий может присваивать себе и навязывать адресату [2: 4]. В функции языка входит не только передавать информацию, но и совершать специфические акты, такие как приказывать, обещать, позволять, спрашивать и т.д.

Оксфордская школа аналитической философии внесла значительный теоретический и философский вклад в разработку теории и практики имплицитности в значении языковых знаков. Открытие Дж. Остиним перформативных высказываний (performatifs) стало первым этапом в сближении понятий язык, социальные институты и речетворческая деятельность говорящих. Перформативными называют некоторые высказывания повествовательного типа, произнесение которых одновременно есть и совершение действия, которое они обозначают. Основным элементом таких высказываний является

перформативный глагол, на характеристику которого обратил внимание Э. Бенвенист при анализе субъективности в языке.

Глагол такого типа изменяет свое значение в глагольной парадигме: высказывание «я обещаю» есть действие «обещание», тогда как «он обещает» представляет описание действия. Аутореферентность (*sui-referentiel*), по мнению Э. Бенвениста, и является причиной особого характера перформативных высказываний. «Здесь, в условиях, характерных для данных выражений, видно, что один и тот же глагол приобретает различные значения в зависимости от того, принимает ли субъект выражаемое им действие как свое или же этот глагол находится вне лица. Это следствие того, что единовременный акт речи, содержащий глагол, утверждает действие одновременно с созданием субъекта действия [3: 299]. Отличие перформативов от констативов (*constatifs*) состоит в том, что перформативный глагол употребляется в первом лице ед. числа и присоединяет диктум: *J'ordonne que vous vous taisiez*. Перформативными являются и высказывания без глагола, роль которого выполняет значение диктума: *Le President decrete que...* Можно тем самым утверждать, что перформативность определяется характером социальной условности, т.е. соответствующими прагматическими условиями, когда произнесенное высказывание представляет действие, выполненное официальным лицом, наделенным определенными властными полномочиями.

Перформативность лингвистически маркирована синтаксической структурой перформативного глагола, который является маркером иллокутивной силы [4; 5], включающей «некоторые юридические трансформации, выдвигающие права и обязанности» [6: 80]. Эти глаголы сравнимы с «этикетками, наклеенными не на имена, а на глагольные высказывания, предназначенными для указания на иллокутивное намерение говорящего; они похожи на рамку, в которую вставлены высказывания и определенным образом представлены» [7: 77]. Более того, представляется, что перформативность определяет иллокутивное значение, необходимое для понимания смысла высказываний. Клятвы, обещания, приглашения, будучи индивидуальными и конкретными, не могут быть повторены, т.е. являются уникальными, а это влечет отсутствие временных индикаторов в высказываниях подобного типа. Пытаясь объяснить особое значение перформативных высказываний, О. Дюкро выдвигает гипотезу о том, что оно является результатом автоделокутивной деривации, что является, на наш взгляд, удачной попыткой для сохранения этого понятия, которое изучается с новых позиций [8:50; 9: 108-138].

Философские принципы прагматического подхода к языку были заложены и формализованы впоследствии П. Грайсом, хотя по-прежнему речепроизводство понималось как совокупность совершаемых актов, в основе выделения которых лежат, открытые Дж. Остиным и Э. Бенвенистом перформативные высказывания. Речевая деятельность предполагает не только передачу информации, но и воздействие на адресата, тем самым речь должна рассматриваться как форма и средство действия. Открытию феномена речевых актов предшествовали работы Рейнаха (социальные акты) [10], Гардинера [11]. Для Дж. Остина, чья теория претерпела определенные видоизменения во времени, все речевые действия подразделяются на речевые (*locutionnaire*), внеречевые (*illocutionnaire*) и речевоздействующие (*perlocutionnaire*) акты. В свою очередь во внеречевом акте Остин выделяет 5 классов: вердиктивы, экзерситивы, коммисивы, бихейбитивы и экспозитивы [12: 108; 154-160]. Перформативное действие (акт) является частным случаем иллокутивного

(внеречевого) действия. Обычно действие определяется как деятельность говорящего, приводящая к изменениям (физическим или социальным). В этом смысле любое действие можно сравнить с юридическим актом, который приводит к изменениям в отношениях между людьми. Перформативные высказывания отражают межсубъектные отношения, и поэтому их произношение изменяет эти отношения. Из трех типов отношений, существующих между говорящими субъектами [13], перформатив изменяет только формальные отношения. Являясь маркерами речи, перформативы предназначены также для того, чтобы указывать эксплицитно иллокутивную силу высказывания и ее роль для понимания смысла пропозиций.

Дальнейшая разработка теории речевых актов нашла отражение в работах Дж. Серля, где он предлагает свою классификацию иллокутивных актов, которая значительно отличается от классификации Остина [14: 354]. Серль настаивает на выделении таких понятий, как: иллокутивные акты (действия, реализуемые посредством речевой деятельности), иллокутивные силы (элементы высказываний, которые относят их к определенным видам актов), и иллокутивные глаголы (лексические единицы, позволяющие называть конкретные иллокутивные акты). Критериями выделения иллокутивных актов, считает Серль, являются: намерение говорящего и социальное положение собеседников. По мнению Серля, большинство иллокутивных актов имеют форму Р(р), где изменяющаяся величина Б служит маркером иллокутивной силы, а «р» представляет препозитивные выражения. В ходе анализа различных типов иллокутивных актов Серль устанавливает определенные условия их реализации и соответствующие правила. Особое внимание он уделяет выявлению семантических правил, определяющих реализацию обещания [15: 105].

Благодаря этой теории была предложена семантическая характеристика глаголов требования и описано функционирование некоторых латентных семантических категорий [16:57-74].

На наш взгляд, классическая теория речевых актов относится только к уровню предложений, и не затрагивает более сложные языковые единицы, такие как текст или дискурс, на уровне которых можно рассматривать макроакты, производимые последовательным совершением микро-актов [17; 18].

Термин дискурс в лингвистику был введен Г. Гийомом, а в настоящее время получил широкое употребление среди языковедов благодаря стремительному развитию прагматических исследований, которые отражают новый взгляд на речь и некоторые проблемы семантики. Начиная с 80 годов 20 века, термин «дискурс» употребляется как в единственном, так и во множественном числе в зависимости от того обозначает ли он в целом общение или частный акт производства речи. Дискурс понимается как «связный текст в совокупности с экстралингвистическим факторами» [19: 36]. Некоторые лингвисты полагают, что дискурс – это «центральная, завершенная единица речевой деятельности, выражающая межличностное речевое взаимодействие» [20: 14], другие же дискурсом считают «текст, погруженный в ситуацию общения» [21,122]. Каждое из приведенных высказываний характеризует дискурс как динамическое, развивающееся во времени единство, вписанное в социальный контекст его произношения. Однако, независимо от определения термина, дискурс, как представляется, ориентирован, т.е. имеет конечную цель, которая может корректироваться говорящим в зависимости от развития ситуации.

Любое коммуникативное событие может быть представлено в различных социальных контекстах, что приводит к выделению видов и типов дискурса, которые характеризуются всей совокупностью определенных языковых и прагматических факторов. Социолингвистический подход позволяет выделить институциональный и лично бытовой дискурсы [22:6]. Политический дискурс является видом институционального дискурса и характеризуется «совокупностью дискурсивных практик, идентифицирующих участников или формирующих конкретную тематику политической коммуникации» [23]. Основным концептом политического дискурса является «борьба за власть», главной чертой – театрализованная «агрессия», направленная на навязывание своей оценки, и достигаемая с помощью аргументативной, агитационной и манипулятивной стратегий.

Основой коммуникативных действий, направленных на завоевание власти, является стремление повлиять на адресата, из чего следует, что главной функцией политического дискурса может быть только воздействующая функция. Организация воздействия в интересах достижения цели общения понимается нами как речевая стратегия [24]. Конечная цель, являясь прогнозируемым искомым представлением о результате воздействия на адресата, может включать: убеждение адресата принять его точку зрения, укрепление его имиджа, создание определенного эмоционального настроения, побуждение адресата голосовать за выступающего. Побудить проголосовать за кандидата можно с помощью определенных аргументов, а также, пользуясь средствами саморекламы. Предвыборная речь, являясь одним из видов политического дискурса, представляет собой макро-акт, иллокутивная составляющая (сила) которого не всегда эксплицитно выражена. Смысл предвыборной речи не сводится к сумме смыслов составляющих ее пропозиций, а вытекает из единой аргументационной стратегии, включающей производство таких иллокутивных актов, как директивы, комиссивы и декларативы. Директивные акты – попытки говорящего вынудить слушающего совершить нечто. Можно выделить несколько видов директив, основными из которых являются: прескриптивы (приказы), реквистивы (просьбы), суггестивы (предложения, советы). Комиссивы представляют собой обязательства совершить некоторое действие в будущем. Декларативы устанавливают соответствие между содержанием пропозиции и действительностью и имеют форм экзерсивов, вердиктивов.

Кандидат строит свой предвыборный дискурс на основе обещания определенных положительных изменений, которые произойдут, если за него проголосуют слушающие. И он стремится побудить аудиторию отдать за него голоса на выборах, совершая косвенные иллокутивные акты, пропозиции которых содержат специфические языковые средства.

Деятельность политика, как и политических партий, направлена на выполнении важной задачи – завоевать и удержать симпатию аудитории путем распространения убеждений и мнений, которые соответствуют его или их интересам, но, делая это таким образом, чтобы она восприняла эти убеждения как соответствующие интересам страны. Однако не всегда корректное убеждение, основанное на логической аргументации, приводит к положительным результатам. А поэтому политик часто вынужден прибегать к различным способам речевого воздействия на чувства, эмоции адресата. Кандидат может навязывать свое видение положительных изменений, которые произойдут в будущем, причем оно изменяется в зависимости от избранной дискурсивной стратегии. Картина

будущего мифологизирована и предстает либо положительной, либо отрицательной, т.е. подчиняется установке на воздействие на аудиторию.

Предметом анализа является предвыборная речь Николя Саркози, претендента на пост президента Французской республики в 2007 году, выступившего 14 января 2007 г. на общенациональном съезде партии «Союз за народное движение» [25]. Ораторский дискурс Саркози представляет собой форму монолога, в котором он обращается к своим соратникам и тем самым пытается воздействовать на аудиторию, вынуждая ее соперничать и взаимодействовать, вовлекая слушателей в процесс творческого восприятия речи. Саркози строит свое предвыборное выступление на обещании изменить положение дел в стране в лучшую сторону, он пытается убедить аудиторию в необходимости этих изменений, а следовательно, и в необходимости голосовать за него на выборах. Его предвыборная речь несет прагматическую силу побудительности «Голосуйте за меня», и сочетает в себе иллокутивные акты комиссива (обещание), директива (побуждение, просьба), декларатива-вердиктива. Указанные речевые акты выполняются с использованием определенных языковых средств. На протяжении всей речи кандидатом ни разу не было употреблено открытое (эксплицитное) обещание, так как он понимает, что может быть обвинен в невыполнении своих обязательств. А поэтому в дискурсе им используются глаголы с семой желания, предпочтение: *Je veux, je propose, je prefere*, что позволяет избежать прямого обещания и одновременно обосновать обязательное его выполнение. Оформление обещания достигается и употреблением форм будущего времени: *vous aurez les moyens, de realiser, de devenir; vous accepterez d'apprendre et de vous former*; использованием инфинитивных конструкций и деепричастных оборотов: *faire barrage a la folie des hommes, en refusant de se laisser emporter*; отглагольных существительных: *tolerance, respect, travail, changement*, абстрактных существительных: *droit, devoir, ambitions, autonomie, devalorisation*.

Декларативы направлены на изменение положения дел. Успешность этих актов зависит от социального положения и права на их осуществление. Положение кандидата дает ему право на представление идеализированной (мифологической) картины будущего, предлагаемой в предвыборной программе. Для этого используются модальные обороты *devoir, falloir, vouloir: nous devons offrir* по Г *expiation mais la fraternite, il faut aimer le travail, il faut augmenter le pouvoir d'achat, l'Europe doit se doter de frontiere, il nous faut guerir; je veux taxer le pollueur, je veux taxer les importations*. Интересным приемом является использование для этих целей прилагательных *reelle et irreprochable: la Republique reelle, c'est... la Republique virtuelle, c'est..., la democratie irreprochable c'est celle qui permet d'arracher le poison de l'extremisme du coeur de tous ceux qui se laissent entrainer par leur colere*. Существительные *tache, but* также позволяют создать образ новой, преобразованной страны: *la tache est immense, mais elle en vaut la peine, Le but de la Republique c'est d'arracher du coeur de chacun le sentiment de l'injustice*.

Директивные акты есть суть побуждения, в данном конкретном случае, побуждение к голосованию за кандидата. Прямых директивных актов в дискурсе (за исключением одного в заключительной части дискурса) нет, все они являются косвенными и выполняются с помощью определенных языковых средств: глагол *vouloir* в сочета-

нии с существительным *President*, повторенным 26 раз на протяжении всего дискурса, представляет призыв голосовать за данного кандидата: *Je veux etre le President d'une Republique qui dit a la jeunesse, Je veux etre le President d'une Republique qui remettra le travailleur au coeur de la societe. Je veux proposer aux Francais une politique dont le but sera la revalorisation du travail.* Лексические единицы со значением приглашения: *tous ensemble reunis, unis, solidaires, tout devient possible, ensemble tout deviendra possible*; повелительное наклонение глаголов в первом, втором лицах множественного лица: *Gardons-nous de juger trop severement le passe avec les yeux du present; ecoutez la grande voix de Jaures; Comme vous, je crois a une France ouverte sur le monde ; comme vous je crois que rester immobile serait mortel.*

Простые предложения, риторические вопросы также служат для выполнения директив: *Le travail n'est pas assez recompense, valorise, respecte. Il faut augmenter le pouvoir d'achat. Moi je veux que les Francais gagnent plus. La France doit accueillir les patrimoines et pas les faire fuir. Pourquoi la gauche n'entend-elle plus la voix de Jaures? Comment penser que l'on pourra un jour faire aimer ce que l'on aura appris a detester? Attendre quoi? Sinon le Pire? Qui ne voit qu'une fois encore avec du coeur, de l'intelligence et du courage la cle de notre unite et de notre avenir est dans la Republique et dans la democratic?*

В предвыборном дискурсе Саркози, в заключительной его части, используется глагол *demander*, в семантике которого эксплицитно выражена сема «просьба» объединиться всем для того, чтобы нарисованная мифологическая картина Франции стала реальностью. А для этого, и это не выражено в дискурсе, но подразумевается, вы должны проголосовать за меня:

Je demande a ma famille de m'aider. Je sais ce qu'elle a eu a souffrir. Je veux qu'elle comprenne que ce n'est pas de moi qu'il s'agit mais de la France.

Je demande a mes amis qui m'ont accompagne jusqu'ici de me laisser libre, libre d'aller vers les autres...

Je demande a vous tous de comprendre que je ne serai pas que le candidat de l'UMP, qu'au moment meme ou vous m'avez choisi je dois me tourner vers tous les Francais... Que je dois les rassembler, que je dois les convaincre qu'ensemble tout deviendra possible !

И заключительным аккордом дискурса является призыв:

Tout deviendra possible pour la France,

Tout deviendra possible si vous le voulez,

Tout deviendra possible si vous le decidez.

Итак, стремясь объективно отразить истинное положение Франции во внутренних и международных делах, Н. Саркози представил картину будущего Франции, которое зависит теперь только от выбора самих голосующих. Для представления новой Франции кандидатом используются определенные языковые средства, которые позволяют воздействовать на сознание слушающих и добиться ожидаемого результата: глагольная лексика с семантикой желанья, предпочтения, приглашения, модальные глаголы, формы будущего времени, неличные формы глаголов, глаголы в повелительном наклонении, формы простого предложения, риторические вопросы. Сам же дискурс представляет собой единый имплицитный макро-акт с иллокутивной силой «Голосуйте за меня», составляющими которого являются комиссивы, декларативы и

директивы. Используя иллокутивный потенциал языковых выражений и социальные условия их употребления, можно, тем самым, выявить каким образом дискурс становится макро-актом (действием).

ЛИТЕРАТУРА

1. Benveniste E. L'appareil formel de l'enonciation. / E. Benveniste // *Langages*, 17, Mars 1970, p. 14.
2. Ducrot O. Dire et ne pas dire. Principes de semantique linguistique. / O. Ducrot. – Paris, 1972, p. 4.
3. Benveniste E. Problemes de linguistique generale. / E. Benveniste. – Paris, 1966, p. 299.
4. Истомина В.С. Семантико-функциональная характеристика высказываний с перформативными глаголами во французском языке / В.С.Истомин. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 1979. – 18 с.
5. Истомина В.С. К вопросу о функциональной асимметрии модели N–V-O / В.С. Истомина // Вопросы формально-содержательной асимметрии единиц различных языковых уровней. Межвузовский тематический сборник. – Барнаул, 1982, с. 68-75.
6. Ducrot O. Illocutoire et performatif / O. Ducrot // *Linguistique et Semiologie*. – P., 1977. – № 4. – p. 24.
7. Vendler Z. Les performatifs en perspective. / Z. Vendler. // *Langages*, 17, Mars 1970, p. 77.
8. Ducrot O. Analyses pragmatiques / O. Ducrot // *Communications*. 1980. – №32. – p. 11-60.
9. Recanati F. Les enonces performatifs: Contribution a la pragmatique / F. Recanati. P., Minuit, 1981. – p. 108 – 138.
10. Reinach A. The A priori foundations of the civil law. / A. Reinach. // *Aletheia*3, p. 1-142.
11. Gardiner, A. H. Langage et acte de langage. Aux sources de la pragmatique. / A.H. Gardiner. Lille, 1989.
12. Austin, J. L. Quand dire, c'est faire. / J.L.Austin. Paris, 1970, p. 105-160.
13. Searle J.R. Performative. / A. Searle. // *The Journal of Philosophy*, 1965. – v.62. – p. 463.
14. Searle J. R. Les actes de langage, trad. fr. / J.R. Searle. Paris, 1972, p.98-104, 354.
15. Searle J.R. Les actes de langage, trad. fr. / J.R. Searle. Paris, 1972, p. 105.
16. Slakta D. L'acte de «demander» / D. Slakta. // *Langue francaise*, 9, Fevrier 1971, p. 58-74.
17. Van Dijk T. A. Text and Context / T.A. Van Dijk. London/New York, 1977.
18. Nef F. Note pour une pragmatique textuelle. / F. Nef. // *Communications*, 32, 1980, p.183-189.
19. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 136.
20. Карасик, В.И. О типах дискурса / В. И. Карасик // *Языковая личность: институциональный и персональный дискурс*. – Волгоград, 2000. – С.5-20.
21. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. Ван Дейк. – М.: Прогресс, 1989. – 310 с.

22. Карасик В.И. О типах дискурса / В. И. Карасик //Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. – Волгоград, 2000.– С. 5-20.
23. Баранов А.Н. Политическая аргументация и ценностные структуры общественного сознания / А.Н. Баранов //Язык и социальное познание. – М., 1990. 321с.
24. Гойхман О. Я., Надейна Т. М. Речевая коммуникация /О.Я. Гойхман, Т. М. Надейна. – М., 2001. – 208 с.
25. Sarcosy N.. Discours au Congres de l'Union pour le mouvement populaire (UMP) le 14.01.07[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.elections.presidentielles.com>. – Дата доступа: 14.01.2007.

УДК 291.5

Абрамович С. Д.
(Чернівці, Україна)

ЧИ Ж МОЖЕ БУТИ ХРИСТІЯНСЬКА ЕТИКА САМОЦІННИМ ОБ'ЄКТОМ ВИВЧЕННЯ?

In article is analyzed the problem of religion Metaphysic as a fundament of religion Ethic. Our school course of Christian Ethic may be founded on the more strong theological system as modernist's conception like Bonhoffer's idea of «Christianity without Religion».

Впровадження курсу християнської етики в наших школах можна було б тільки вітати, якби він не звівся до самої лише етики.

Адже релігійна етика розглядає моральні максими не як «людський досвід», а як щось освячене, сакралізоване. Усяка релігія складається в її духовному аспекті, грубо говорячи, з двох духовних начал: *метафізики* та *етики*. Пригадаймо Десять заповідей: перші три (або, у католиків, чотири)¹ вчать любові до Бога, інші шість – любові до ближнього.

Аксіологія Біблії не дозволяє вибирати, «*яка заповідь найбільша в Законі*» (Мф. 22:36). Коли книжники запитують про це в Ісуса Христа: «*Вчителю, яка заповідь найбільша в Законі?*» – то Він відповів, що весь Декалог зводиться до двох (а точніше – до однієї-єдиної заповіді. Адже Ізраїль виділився серед інших народів давнини якраз тим, що навчився любити Бога, а не лише людину, «ближнього»: «...полюби Господа Бога твого всім серцем твоїм і всією душею твоєю, і всією думкою твоєю. Це є перша і найбільша заповідь. Друга ж подібна до неї: люби ближнього свого як самого себе» (Мф. 22: 36–40). Отож, на першому місці в цій етичній системі стоїть не «гуманістичний» момент, а метафізичний; що ж до окремо узятої любові до батьків

¹ Нагадую, що в часи Мойсея не було не тільки нумерації заповідей, а й не розділяли слова на письмі. Тому інтерпретація Декалогу у різних християн не співпадає.

чи взагалі інших людей, то про це Христом було сказано: «*хвіба не те само роблять і язичники?*»

Так, любити батька, матір, дружину, одноплемінника – властиво людині будь якої релігії чи навіть атеїстові. Стародавні єгиптяни і вавилоняни, греки й римляни також любили своїх кривних. Але закон Мойсея зажадав від народу Ізраїлю ні більше ні менше як стати «народом святим». І зовсім не лише через саму тільки любов до ближнього досягалася ця святість. Христос, розширено пояснюючи у Нагірний проповіді, що таке святість, дає слухачам Заповіді блаженства, розшифровуючи це поняття не в дусі юридичної казуїстики, прийнятої в його часи², а в дусі морального вибору, в аспекті «життя серця» (блаженні ті, що вгамували погордливність, ті, що плачуть, милостиві, миротворці, ті, що прагнуть і жадають правди й ін.). І святість ця виступає як наочне, практичне завдання, а не відсторонена категорія. Святість ця потрібна не окремим мудрецам-аскетам, як, наприклад, в індуїзмі або буддизмі, але всім і кожному, хоча «багато званих, але мало обраних» (Мф. 20:16). Висота моральної вимогливості до особистості незвичайна: не більш, не менш, як «*будьте досконалыми, як досконалий Отець Ваш Небесний*» (Мф. 5:48).

Язичницька мораль релятивна, як про це красномовно свідчить відома емблема Ян-Інь: Добро й Зло мисляться рівноправними, у всякому Добрі є частка Зла, а у всякому Злі – частка Добра... Навіть у високоморальному буддизмі, дуже близькому етично до християнства (тут є 8 заповідей, майже буквально збіжних із тією частиною Мойсеевого Декалога, де йдеться про відносини між людьми) дозволяється, виходячи з того, що людина – істота недосконала, виконувати лише 5 заповідей (*Панча шіла*).

Християнство ж полягає найперше у любові до Бога, а вже потім – у любові до ближнього. Послух Богові, титул раба Божого – ось призначення людини. Це не рабство в пана земного чи у власних пристрастей, це – перебування в домі Доброго Отця й усадукування його величі.

Наше неоязичницьке суспільство й так доволі кепкує зі вчення Христа і любить час від часу цитувати Ніцше: християнство – це релігія рабів! Ніцше, видатний філософ, високоосвічена людина й син пастора, не вірив у спасительність любові й самовідданої жертви Христа, бо усе це вже здавалося його здичавілому через хворобу розуму примітивно слабкодухістю й боягузством. Його не переконала навіть двотисячолітня історія християнської культурної роботи по обожненню людини, бо він заперечував присутність у людському житті Бога, який, на його думку, «помер»³.

«Помер» Бог не лише для Ніцше. Теологія «смерті Бога», що поширилася в певних західних протестантських колах, начебто йде назустріч нашій сьогоднішній непевній і легковажній свідомості. Для неї Бог дійсно начебто «помер». Ось відомий естрадний співак О. Пономарьов, який останнім часом більше знаний як шоумен кулінарної телепередачі,

² Загалом якраз ця «юдейська казуїстика», що згодом знайде вираз у Талмуді, й буде покликана забезпечити – через розгорнуту регламентацію життя – святість усього ізраїльського народу. Але Христос переніс центр уваги з «присівів» на «заповіді», закликаючи до вірності духу Закону, а не до його «букви», юридичних тлумачень; центральною у християнстві стає не проблема юридично точного виконання Закону, а виконання його по власній совісті, без контролро вченого книжника.

³ Красномовна ситуація: один турист згадував, що в Польщі хтось радикальний написав великими літерами на стіні: «Бог помер. Ніцше». Знизу хтось приписав скромними, малими літерами: «Ніцше помер. Бог».

оголошує, дивлячись ясними очима, з екрану: нині – церковне свято якогось там Обретіння, отож – усі «обрітаємо» один одного; чоловіки «обрітають» жінок тощо – словом, танцюють усі!.. Далі гостеві співака пропонується поїсти пісної страви; воно звичайно, годиться пісне, але – щоб тобі смакувало, я посипав трохи сиром...

Дітей, вихованих у такому дусі, нині в нашій школі – більшість. І фундатори курсу християнської етики, який запроваджується сьогодні, виходять, безперечно, з найкращих міркувань. Вони прекраснотушно сподіваються, що діти, які виховувалися атеїстами, або ж діти іновірців – юдеїв, мусульман чи послідовників якогось індійського культу, будуть, на відміну від Ніцше, отак вже одразу вражені й переконані закликом підставляти другу щоку під удар, бо це «красиво». Мимоволі згадується єврейський анекдот:

Бабусю, чому хлопчикам роблять обрізання, а нам, дівчаткам, ні?

Ну... м-м-м... по-перше, це – красиво!

Боюся, що вивчення самої лише християнської етики без ґрунтового вивчення християнської метафізики (питання на зразок «Чому Бог є любов») спричиниться якраз до подібного результату. Тим більше, що викладатимуть цей курс нашвидку рекрутовані люди, а не професійно підготовані теологи чи релігієзнавці.

Адже в язичницьких віруваннях численні божества ніяк не втілюють духу любові – наприклад, індійський Шіва, бог смерті й руйнації; тут богів не люблять, їх просто бояться. В ново-юдаїзмі поняття про Бога з часом стало асоціюватися не стільки з любов'ю, скільки з автоматичною справедливістю (виконав усі приписи рабинів – і цього доволі). В ісламі Аллах мислиться як Божество, сповнене любові, але мусульманинові дозволяється гнобити й убивати язичників і навіть «людей Писання» – юдеїв і християн, якщо вони чимось заважають мусульманину. Про атеїстів і мови немає: мораль вони мислять відносною і тимчасовою, породженою в тому чи іншому середовищі, вигідною тому чи іншому класу. І ось – дітям, вихованим у цьому дусі, пропонується: підстав під удар другу щоку! А чому, власне? Бо... так прийнято у християн... Можна тільки уявити, яку хвилю нерозуміння або й презирства викличе така пропаганда християнських цінностей.

Тільки в проекції Царства Небесного, тільки з висоти Вічності стає зрозуміло, чому тихі й убогі кращі в очах Бога християн, ніж нахабні й агресивні, потужні й багаті. Тільки з урахуванням того, що Бог є любов, можна зрозуміти, чому Христос терпить свої страждання, а не вражає своїх мучителів блискавкою: Він викупає своєю кров'ю гріхи людства. Без розуміння основних догматів християнського віровчення етика християн може видатися не-християнам хіба що недологою й абсурдною ідеологією боягузів чи мазохістів.

Догматика ж, як і теологія взагалі, від часів Жовтневого перевороту 1917 року в школах не в пошані. Культура наша – культура світська. Церква і держава у нас розділені, і це нормально, демократично – різні конфесії не сперечаються за право панування.

Проте духовний вакуум і криміналізація життя в секуляризованому суспільстві вже досягли геркулесових стовпів, і саме тому прагнуть ввести християнську етику в школах. Але чому державна освіта у даній ситуації фактично підтримує не традиційне християнство (включаючи класичний протестантизм), що його сповідує більшість віруючих у Христа по всьому світі, а мало поширений навіть на Заході, маргінальний за своєю суттю, духовний напрямок, який добре пасує до ліберальної політичної програми, але дуже мало – до поглядів переважної маси християн світу?

Адже, по суті справи, якщо назвати речі своїми іменами, методологічною основою даного курсу фактично є т. зв. *безрелігійне християнство* – вчення досить ексцентричного німецького протестантського теолога Д. Бонхьоффера (XX ст.), який вважав, що на нас чекає епоха відмирання релігії, зокрема християнської, епоха, яка не потребує віри в потойбічного Бога й Церкви як такої («повнолітній світ»). Ідея Бога має стати, за Бонхьоффером, вченням суто етичним, що регулює людську мораль, а християнство – тільки виразом любові до ближнього. Про любов до Бога немає й мови.

Та відмова від віри в Бога як реально існуючу Верховну істоту, що бере безпосередню участь в справах нашого світу, зведення християнства до чистої етики лише послаблюють його авторитет і не роблять людей більш моральними, бо етичні істини мусять бути підкріплені авторитетом Божественної присутності. На жаль, не втрачає змісту відома теза Августина: людина має зіпсовану природу, її владно вабить «магічне чарування зла» (О. Мень). Отож, з погляду християнської релігії, людина сама собою, власними зусиллями, врятуватися не може, й лише Божа допомога, постійні молитва і самовдосконалення здатні тримати її в належній духовній формі. А той «повнолітній світ», який чомусь спромігся побачити навколо себе Бонхьоффер вже півстоліття тому, слід було б визначити, якщо чесно, як «неповнолітній світ». Сьогодні це вже очевидно. Недарма відомий американський дослідник Ф. Фукуяма визначив ситуацію, яка склалася в західній культурі з 60-х рр. XX ст., як «Великий розрив» (з основами цивілізації), наслідки якого вже виразно зловісні [1]. Це типове «суспільство споживання», для якого характерні ренесансний культ незрілої юності (до речі, одна з улюблених тем фашистської і комуністичної пропаганди), зневага до культурної спадщини, неязичницька псевдорелігія New Age, агресивність та індивідуалістична установка на всюдозволеність, пієтет матеріального добробуту, поверхово-розважальне і часто відверто аморальне мистецтво, і ця громада моментами більше нагадує біблійний Содом, аніж справді свідоме й повнолітнє суспільство. До того ж ліберальні установки західної політики, надихані, подібно, масонськими ідеями, відкрили двері справді вавилонському змішанню народів без огляду на їхню релігійно-культурну традицію, що, втім, породило не гармонійне соціально-співжиття цих народів у земному раю, в якому релігія, як сподіваються вільнодумні очільники суспільства, мусить відступити в тінь, а нечувану досі за масштабом та люттю терористичну агресію, спрямовану в першу чергу проти цінностей християнської цивілізації. Пригадаймо хоча б проблеми, що їх завдають, скажімо, Франції сповнені почуття своєї релігійної вишості над корінним населенням вихідці з ісламського Алжиру, або вибухи в лондонському метро, вчинені вже тут, в Англії народженими і вихованими, дітьми пакистанських емігрантів. Острівці християнського людства нині тонуть у цій повені, і недаремно папа Бенедикт XVI розпочав свій понтифікат з печальної констатації того факту, що Західна Європа вже не є християнським суспільством. Правий Р. Хантінгтон, який підкреслював: ті демаркаційні лінії, що розділяли зони впливу стародавніх великих релігій, і сьогодні визначають геополітичні реалії [2]. Коли ж ці лінії порушуються і настає нове вавилонське змішання, – починається неодмінно й хаос.

Духовні б проблеми Східної Європи, в першу чергу – України, яка так довго перебувала під тягарем одного з найагресивніших антихристиянських режимів, країни, де не краде, не ворожить і не кепкує з моралі хіба що лівий, мабуть, ще більш загострені,

ніж у західному суспільстві (врешті-решт, останнє пережило так багато ідейних криз, що має певний імунітет до них), щоб так довірливо і беззастережно переймати одну з найбільш легковажних і екстремальних концепцій західного світу.

Тому виклад основ християнської етики як така собі «легенька» реалізація ідеї «безрегійного християнства» спричиниться, в крашому випадку, лише до поглиблення нерозуміння, якщо не до кпинів з боку дітей невіруючих або інославнобатьків на адресу адептів ідеї «підставлення другої щочки». У гіршому ж випадку... ми вже знаємо, що буває.

Постмодерністська за своєю суттю байдужість до метафізики релігії і зведення християнства до виключно культурологічного моменту призводить до того, що в один ряд зі злетами християнського духу сьогодні на рівних поставлені не лише ті, що сповідують ту чи іншу цивілізовану релігію, а й каннібал чи сатаніст, – і це неодмінно закінчується катастрофою. Для християнства. Для усієї нашої цивілізації, яка постала завдяки мирній проповіді апостолів і тримається на християнській освіті, що її здійснюють виключно батьки та церква. Чи ж повноцінною буде на цьому тлі допомога школи з її курсом християнської етики в нинішньому варіанті? У школі ХІХ ст. проблему вирішували через введення уроків Закону Божого, які базувалися на вивченні й питань богопізнання, й питань етичних: православний священник, ксьондз чи рабин просто розводили учнів одного класу, що належали до православних, католицьких чи юдейських сімей, по різних аудиторіях. Може, варто просто до цього повернутися?

Гадаю, що така постановка питання може стати точкою відштовхування у більш широкому обговоренні або й дискусії серед вчених – теологів, релігієзнавців, культурологів та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фукуяма Ф. Великий разрыв. – М., 2003.
2. Хантингтон Р. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка // Новая постиндустриальная волна на Западе. – М., 1999.

УДК 81'37

*Евдоковец М. Г.
(Мозырь, Беларусь)*

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ЗНАЧЕНИЯ СЛОВА

В статье речь идет о смене парадигмы в лингвистических исследованиях, что привело к формированию нового подхода к пониманию значения, основой которого стало связывание значения с концептуальными структурами знаний. К числу ведущих подходов к описанию значения можно отнести ассоциативный, параметрический, признаковый, прототипный и ситуационный подходы.

© Евдоковец М. Г., 2009

Ключевые слова: ассоциация, параметр, признак, прототип, ситуация.

The article runs about the change of paradigm in linguistic studies, what resulted in the formation of a new approach to the understanding of meaning, which served as a basis for the association of meaning with conceptual structures of knowledge. The main approaches to meaning investigation are associative, parametric, attributive, prototypical and situational.

Key words: association, parameter, attribute, prototype, situation.

Основной единицей языка является слово. Язык как орудие мышления и общения является, прежде всего, система слов. Именно в слове язык обретает свою цельность и завершенность, формируясь в процессе взаимодействия слов. Уже в древности люди смотрели на слово как на великую тайну, как на явление, требующее внимательного отношения к себе. Слово, по мнению античных мыслителей, создает разумность отдельного человека, гармоническую целесообразность общества, поэтому его нужно правильно создавать и применять. Язык стоит из разных единиц, однако слово оказывается его самой «естественной» категорией, так как именно оно что-то называет и выражает.

В разные периоды существования лингвистической науки подходы к описанию слова и его значения отличались, что свидетельствует о сложности данного явления, как объекта существующей действительности. Определение научных понятий слова и значения будет зависеть от того, каким образом понимается природа самого языка и знака в различных лингвистических направлениях.

Для Ф. де Соссюра «слово, несмотря на все трудности, связанные с определением этого понятия, есть единица, неотступно представляющаяся нашему уму как нечто центральное в механизме языка».

А. Е. Супрун объясняет это явление тем, что при анализе данной единицы языка требуется выявление не только ее семантических и грамматических, но и словообразовательных и стилистических характеристик, так как все стороны слова играют существенную роль для его понимания [1: 3].

А. А. Уфимцева считает слово универсальной по характеру и уникальной по объему выполняемых функций единицей, основная из которых – «репрезентативная, т.е. знаковая функция – способность семиологизированной цепочкой звуков представлять реальную и идеальную действительность» [2: 86]. С репрезентативной функцией тесно связаны не менее важные функции слова – номинативная и прагматическая.

Несмотря на то, что основной функцией слова считается функция обозначения, слова не являются лишь знаками. За знаком скрываются концепты, включенные в более крупные сферы знаний, в целом составляющие знания о мире. Так, за каждым словом стоит целая система многозначных (звуковых, ситуационных, понятийных) связей. Именно эти связи, образуя лексическое понятие, превращают слово-знак в значение.

Лексическое значение – это «предметно-понятийное содержание слова; устанавливаемая нашим мышлением соотнесенность между звуковым комплексом и предметом или явлением действительности, обозначаемым этим комплексом» [3: 165]. Такое понимание значения характерно для классической лингвистики.

К настоящему времени произошла полная смена парадигмы в лингвистических исследованиях, что привело к формированию нового подхода к пониманию значения, осно-

вой которого стало связывание значения с концептуальными структурами знаний и оценок, стоящими за единицами языка, и попытка установить базовые структуры сознания, объективированные в языке [4: 3]. Изменились и способы конструирования предмета лингвистического исследования, сменился подход к выбору принципов и методов исследования. Выделив человека как разумное существо, когнитивная лингвистика стала заниматься разумом, мышлением, сознанием и теми ментальными процессами, которые с ними связаны [4: 3].

Толчком к изменению подхода в лингвистике послужило осознание того факта, что процесс переработки информации индивидом включает в себя не только знание языка, но и знания о социальном и культурном контексте, о мире в целом. Ученые стремились понять и оценить сущность языкового факта как отражение скрытой от непосредственного наблюдения реальности. В качестве такой реальности стала рассматриваться когниция как форма познания мира, сочетающая в себе процессы познания и познавания, т.е. процесс постижения знаний как совокупность психических процессов и его результат. Объектом когнитивной лингвистики стали ментальные структуры, определяющие порождение и понимание языковых высказываний.

Особенность теорий в когнитивной лингвистике заключается в рассмотрении значения как психологически реального явления, представленного мысленно закодированной информационной структурой. Исследования многих ученых направлены на изучение значения как достояния индивида и выделении его психологической структуры, что И. А. Стернин определяет как «психологически реальное значение». Различия между лексемой и значением как достоянием индивида хорошо представлены в работах И. А. Стернина, где он предлагает различать два типа значения [5: 139].

Первое значение создается лексикографами и представлено в словарях. Такое значение, полученное в результате применения описательного и логического принципа, созданное специально для словаря, автор определяет как лексикографическое. И. А. Стернин отмечает, что «лексикографическое значение – это искусственный конструкт лексикографов, некоторый субъективно определенный ими минимум признаков, который предлагается пользователям словаря как словарная дефиниция». При этом лексикограф исходит из того, что именно в определенном лексикографами объеме данное слово употребляет и понимает основная часть носителей языка [5: 136].

На самом деле значение слова гораздо глубже и объемнее его лексикографического описания. Поэтому в психолингвистике говорят о втором типе значения – психологически реальном значении слова как упорядоченном единстве всех семантических компонентов, которые связаны с определенной звуковой оболочкой в сознании носителей языка. «Это тот объем семантических компонентов, который актуализирует изолированно взятое слово в сознании носителей языка, в единстве всех образующих его семантических признаков – ядерных и периферийных» [5: 137]. Ассоциативный эксперимент является наиболее приемлемым методом исследования психологически реального значения, где внимание уделяется изучению структуры ассоциативного поля слова и изучению стратегий ассоциирования, характеризующих глубину проникновения индивида в слово.

Психологически реальное значение рассматривается всеми исследователями как явление, принадлежащее сознанию индивида, как результат отражения действительности.

Однако, И. А. Стернин подчеркивает неоднородность сознания. То есть, когнитивное сознание представляет собой информационный тезаурус человека, образуемый концептами, а языковое сознание – закрепленное языковыми знаками отражение действительности. Это позволяет исследователю «противопоставлять концепты и значения как ментальные единицы, вычленимые, соответственно, в когнитивном и языковом сознании и образующих само содержание этих видов сознания» [5: 135].

Исследование психологически реального значения предполагает вычленение и описание семем и составляющих их сем, установление системных отношений между семемами в рамках семантемы, а также описание полевой структуры значения слова.

Таким образом, изучение данного явления предполагает изучение языкового значения и языкового сознания. При этом данные, полученные в результате семантического анализа знаков, дают возможность описывать концепты как единицы когнитивного сознания [6: 128].

Основным понятием в когнитивной лингвистике становится концепт как отражение ощущений, представлений, впечатлений и образов, накопленных человеком в виде смыслов. Ученых привлекает исследование процессов концептуализации и категоризации мира, что приводит к возникновению теории фреймов М. Минского, теории прототипов Э. Рош, теории ментальных моделей Ф. Джонсон-Лэрда, Теория сетевых моделей Р. Лангакера и многих других. Основным направлением развития когнитивной лингвистики на данном этапе является междисциплинарность исследований, связанная с предметом науки – получением информации о деятельности разума. Когнитивная лингвистика связана не только с лингвистикой, но и логикой, психологией, социологией, философией и другими науками. «Когнитивная лингвистика ставит своей целью определить в полном объеме когнитивную функцию языка» [4: 9].

Когнитивная лингвистика главное внимание уделяет человеческой когниции, исследуя не просто наблюдаемые действия, а их ментальные репрезентации (внутренние представления, модели), символы, стратегии человека, которые порождают действия на основе знаний. Мир человека изучается на основе его деятельности, которая осуществляется при участии языка, образующего речемыслительную основу любой человеческой деятельности – формируя ее мотивы и установки, прогнозируя результат.

Основные подходы к построению теории значения слова на данном этапе развития науки основаны на понимании неразрывности предметного и вербального значения и введении понятия образа мира как отображения в психике человека предметного мира, опосредованного предметными значениями и соответствующими когнитивными схемами.

При таком подходе слово становится основным элементом сознания, поэтому задача состоит в выделении психологической структуры индивидуального значения слова. А. А. Залевская отмечает: «Чтобы слово могло служить средством познания и общения между людьми, оно должно, с одной стороны, быть средством выхода на индивидуальную картину мира, вне которой никакое понимание или взаимопонимание попросту невозможно, а с другой – быть средством соотнесения личностных картин мира, для чего необходима общепринятая системность значений слов...» [7: 51].

В большинстве работ последних лет слово рассматривается как средство выхода на лично переживаемую индивидуальную картину мира. Но только комплексное изу-

чение, позволяющее рассматривать все аспекты значения слова, дает возможность добиться поставленной цели.

К числу ведущих подходов к выявлению и описанию индивидуального значения можно отнести ассоциативный, параметрический, признаковый, прототипный и ситуационный подходы с ключевыми для них понятиями ассоциации, параметра, признака, прототипа и ситуации [7: 54].

Ассоциативный подход представляет собой психодиагностическую методику для изучения личности. Данный подход получил свое распространение благодаря классической работе Джеймса Диза «Структура ассоциаций в языке и мысли». Д. Диз впервые установил и описал семантические и ассоциативные характеристики слова, а также выделил когнитивные операции, определяющие отношения между словами – противопоставление и группировку. Результаты исследования Д. Диза доказывают, что психологическая природа ассоциативных и семантических характеристик слов принципиально едина, что имеет огромное значение для изучения глубинной когнитивной структуры значения.

Большинство исследователей считают, что ассоциативный эксперимент дает хорошую основу для изучения психологической структуры слова при помощи исследования структуры ассоциативных полей и особенностей стратегий ассоциативного поведения индивидов. Ассоциативные связи являются опорным элементом построения значения слова в индивидуальном сознании, причем разнообразие ассоциаций указывает на «объемность» индивидуального концепта значения слова [6: 128].

По мнению А. П. Клименко, «рассмотрение ассоциативного поля слова позволяет установить, что стимул связывается с заполняющими поле ассоциатами определенными связями, определенными отношениями, установление типов которых позволяет уточнить картину ассоциативного поля, а также картину организации всей лексики в систему...» [8: 59]. Так, стратегии ассоциирования, на основе которых устанавливаются связи между словами, позволяют определить не только структуру концепта, но и тип когнитивной модели, его продуцирующий.

Таким образом, при помощи ассоциативного эксперимента решается проблема структуры ассоциативного поля, влияющего на структуру концепта значения слова.

Другой проблемой, касающейся значения слова, является проблема типологии ассоциативных связей и особенностей стратегий идентификации слов. Исследованию данного вопроса посвящены работы А. П. Клименко (1970, 1974, 1980), И. Г. Овчинниковой (2001), Е. В. Глазановой, Л. В. Барсука (1991, 1999), И. В. Фоминой, Е. И. Горошко, М. А. Корытной и многих других.

Определив различные типы ассоциативных стратегий испытуемых, А. П. Клименко экспериментально подтвердила истинность парадигматических, синтагматических, тематических и реминисцентных типов вербальных ассоциаций. Так, реакции испытуемых могут представлять собой либо слова-тексты (парадигматические реакции), либо фрагменты словосочетаний-текстов (синтагматические реакции), либо наборы ключевых слов-текстов (тематические реакции) [8: 104].

И. Г. Овчинникова в своих исследованиях подтвердила идеи А. П. Клименко о типах ассоциаций и выделила синтагматические, парадигматические и тематические ассоциации [9: 21].

Развитие параметрического подхода к значению было вызвано разработанным Ч. Осгудом методом семантического дифференциала, позволяющего строить семантическое пространство значений, названное пространством коннотативных значений. Семантическое пространство представляет собой язык описания значений, описаний объектной и социальной действительности. В рамках данного подхода особое внимание привлекает процедура шкалирования, с помощью которой возможно описание психологической структуры слова. В задачу испытуемого входит указание направления и интенсивности ассоциации на семизначной шкале. Набор таких шкал представляет собой многомерное пространство.

В рамках данного подхода значение слова рассматривается как составляющая индивидуального сознания, а модель значения представлена субъективным семантическим пространством как операциональным аналогом категориальных структур индивидуального сознания. Исследование субъективных семантических пространств позволяет выделять субъективную значимость оснований категоризации, выделять образы и символы, образующие систему отношений и функционирующую как категориальная система, копирующая систему естественного языка.

В центре внимания при признаковом подходе находится индивидуальное значение, а все стоящее за ним описывается при помощи некоторого набора признаков, которые характеризуют связанный со словом объект. Изучение особенностей восприятия мира личностью ведется с целью выявления психологической структуры слова. Признак представляет собой исходный «строительный материал», который играет важную роль в становлении психологической структуры значения и ее функционировании [7: 40].

Разрабатываемая на современном этапе идея признака позволяет представить структуру значения как интегрированную совокупность признаков, фиксирующих как некоторый факт отражаемой объективной реальности, так и стандартное отношение к этому факту. Значение в этом случае становится динамической структурой [6: 128].

Прототипный подход в лингвистике основывается на понятии типичности сочетания признаков и степени их значимости для отнесения какого-либо объекта к определенной категории, важнейшим свойством которой является структура, отражающая реалии объективного мира. Э. Рош рассматривает категории как структуры, имеющую центр с наиболее типичными представителями данной категории и периферию.

При признаковом подходе значение рассматривается как часть ментального лексикона. Энциклопедические знания стали трактоваться как вид знаний, которые могут различаться у разных индивидов, что вызвало ряд замечаний. Несмотря на это, работы в этой области стимулировали исследования структуры ментальных репрезентаций, изучение которых ведется в рамках ситуационного подхода [6: 128].

В настоящее время ситуационный подход считается ведущим в когнитивной психолингвистике. При данном подходе изучение значения осуществляется путем его включения в схему, фрейм, сценарий, пропозицию и т.д. с целью рассмотрения связей, ведущих к более крупным образованиям, таким как кластеры, поля, сети.

Ф. Джонсон-Лэрд ввел новый тип представления структуры значения – категорию ментальных моделей. Модель рассматривается как функциональная высокоуровневая репрезентация, построенная по принципу произвольной символической записи. Джонсон-Лэрд считает, что все знания о мире зависят от способности личности строить модели,

от человеческого концептуального аппарата. Модели хранятся в памяти индивида, т.е. являются некими внутренними символами, не зависящими от языка. Основным источником модели является чувственный опыт индивида.

Определенный интерес представляет «эффект конкретности», который можно объяснить с учетом работы мозга на основе результатов, полученных А.Р. Лурией, который доказал, что функции речи обеспечиваются мозговыми механизмами. Важный вклад в объяснение данного эффекта вносят исследования дуальной организации работы мозга, которые показывают, что каждое полушарие является ведущим в осуществлении определенных психических функций. Левое полушарие представляет собой формальный логик, орган регуляции деятельности, когнитивного обучения. В его ведении находятся все слова с абстрактным значением, абстрактные семантические модели внешнего мира, отношения между людьми и явлениями. При доминировании левого полушария смысл рассматривается сквозь призму абстрактных признаков. Правое полушарие – орган бессознательного, оно имеет дело с фоном, отображает мир интуитивно, образно и является хранителем эмоциональной памяти. Так, доминирование правого полушария при смыслообразовании ведет к образному конкретному представлению. Если внимание направлено на «фоновые знания», когнитивные содержательные единицы фонового знания часто становятся определяющими для формирования структуры когнитивной модели, что также ведет к конкретному представлению.

Говоря о проблеме образа, следует отметить, что формирование и функционирование образа как ментальной модели разрабатывается в двух направлениях.

Исследователи первого направления занимаются проблемами стратегий усвоения иноязычных слов и стратегий преодоления трудностей при изучении иностранных слов. Так, в своем диссертационном исследовании И. Л. Медведева предлагает классификацию стратегий усвоения слова, где особое внимание уделяется стратегии «создания мысленного образа» [10: 82].

Нейролог А. Дамазио считает, что основой для концепта является набор сенсорных и моторных репрезентаций, одновременно реконструируемых под воздействием одного и того же стимула. Концептом является потенциальный набор репрезентаций, активизируемых в памяти, каждая из которых может вызываться к жизни определенным стимулом. Спектр репрезентаций меняется от индивида к индивиду в зависимости от личного опыта, и у каждого отдельного индивида – под влиянием контекста, настроения, самочувствия, опыта взаимодействия с объектом. «Я абсолютно убежден, что концепты не полагаются на постоянно хранимые в памяти дефиниции или списки признаков. Концепты располагаются в мозгу гораздо более естественным способом, гораздо более естественным является и активация этих участков». Ученый доказал, что при формировании и функционировании ментальных образов у индивида особая роль отводится взаимодействию тела и мозга.

Концепция фреймового подхода к семантике слова в когнитивной парадигме представлена Е.Г. Беляевской. По ее мнению, лексическое значение представляет собой микрофрейм, т.е. знания об обозначаемом. Е.Г. Беляевская считает, что микрофрейм является многомерной, объемной, иерархически организованной структурой, глубокий уровень которой (когнитивная модель) – результат деятельности языкового социума, отражающий национально-языковую специфику видения обозначаемого в данной языковой системе.

С помощью исследований в рамках ситуационного подхода была доказана связь между способностями личности конструировать модели мира и его знанием о мире. Была осмыслена роль образов, которые стали трактоваться как репрезентации, представляющие собой «следы» воздействия зрительных, акустических и других впечатлений; определена роль способности личности строить визуальные, эмоционально окрашенные образы при воспроизведении вербальных образов, объяснен «эффект конкретности»; было доказано взаимодействие тела и мозга при формировании и функционировании ментальных репрезентаций.

Таким образом, результаты всех рассмотренных выше исследований говорят о том, что значение не поддается четкому описанию. Изучение значения слова требует использования разнообразных психолингвистических процедур с опорой на психолингвистическую теорию слова, а также необходимо учитывать зависимость слова от контекста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Супрун А. Е. План содержания и план выражения языкового знака // *Общее языкознание: Структура языка. Типология языков и универсалий* / Под общ. Ред. А. Е. Супруна. 2-е изд., перераб. и доп. Мн.: Вышэйш. Шк., 1995. – С.3-26.
2. Уфимцева А. А. Лексическое значение: Принцип семиологического описания лексики / Под. Ред. Ю. С. Степанова. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 240с.
3. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. 3-е изд. – М.: Смысл; СПб.: Лань, 2003. – 287 с.
4. Кубрякова Е. С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики // *Изв. АН. Сер. лит. и яз.* 2004. – Т.63. – N 3. – С.3-12.
5. Стернин И. А. Контрастивная лингвистика. – Воронеж: «Истоки», 2004. – 189с.
6. Бубнова И. А. Когнитивная модель значения слова и интеллектуальные способности индивида // *Актуальные проблемы германистики и романистики: сборник научных статей* – Смоленск: СПГУ, 2003. – Вып.7. – 354 с. – С. 128-132.
7. Залевская А. А. Значение слова и возможности его описания // *Языковое сознание: формирование и функционирование.* Сб. ст. / Отв. Ред. Н. В. Уфимцева. – М.: Ин-т языкознания РАН, 1998. С.35-54
8. Клименко А. П. Проблема лексической системности в психолингвистическом освещении: Дис. ... д-ра филол. Наук. – Мн., 1980. – 406 с.
9. Овчинникова И. Г. К проблеме типологии ассоциативных реакций: зависимость от способа предъявления слова-стимула. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2001 – 138 с.
10. Медведева И. Л. создание ментального образа как стратегия усвоения русскими английских отыменных глаголов // *Слово и текст в психолингвистическом аспекте: Сб. науч. тр.* – Тверь: Изд-во Тгу, 2000. – С. 82-85.

**ПСИХОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ УТВЕРДЖЕННЯ КОМП'ЮТЕРА ЯК
ЗАСОБУ ВИРАЖЕННЯ Й ОФОРМЛЕННЯ СВІДОМОСТІ СУЧАСНИКА
(про перспективи розвитку науки)**

У статті аналізується ситуація у науці, коли вербальне відтворення та сприймання пізнаного світу у зв'язку із зростанням кількості інформації має поступитися невербальному у вигляді моделей.

Ключові слова: вербальна мова, невербальні засоби, модель світу, знання, конкретно-образне мислення, понятійне мислення.

In the article the contemporary situation in the sphere of research is analyzed/ Verbal messages and verbal reality perception must be substituted with nonverbal patterns due to the increase of the amount of information perceived.

Key words: Verbal language, nonverbal means, world model, cognition, concrete-visual thinking, concept thinking.

У цій розвідці автор звертається до питання про роль звукової (й писемного її варіанта) мови у розвитку науки.

Зростання інформації – явище очевидне уже на генетичному пристосуванні в еволюції тварин. Нами засвідчено в окремих авторів, що інстинктивні пристосувальні реакції у колективних бджіл, мурах виходять за межі генетично зумовленої поведінки [1].

Сучасна пересічна людина успадкувала анатомо-фізіологічну й соціально-психологічну основу, сформовану на етапі неандертальця з його підсвідомістю, конкретно-образним мисленням. Вона не здатна без соціально-психологічних і фізичних утрат вийти з самої себе. Наркоманія, пияцтво, з одного боку, перевтома сучасного інтелектуала з імунодефіцитом, психічними зростаючими патологіями, з другого, – то плата за дизгармонію анатомо-фізіологічного й психолого-соціального, що зумовлює вищий за норму рівень стресу. Свідомість людини з високою мірою узагальнення й абстрагування й з великою варіативністю стала наслідком якісної зміни осмислення взаємодії людини з природним середовищем, що стало наслідком діяння стресу. Пересічній людині об'єктивно зростаюча суспільна інформативність стає не під силу. Залишається перекласти труднощі вироблення інформації невеликій групі людності – еліті.

Під цим кутом зору стає актуальним і в Україні диференціація освіти на елітну й масову. Масове придбання установами й організаціями комп'ютерів не рятує справи. До речі, як у Міністерстві освіти й науки, так і у ВАК комп'ютеризація явно недостатня. На жаль, у сучасній Україні комп'ютер використовується лише як друкарська машинка й не реалізуються усі його креативні можливості.

В еліті соціально-психологічно акомодується нагромаджений виробничий і соціальний науковий досвід, набутий і спеціально функціонуючий як умова прогресу нації, держави, необхідна умова її функціонування. Нація, держава передбачають певний відсоток інтелектуалів-елітників. Завоювання держав, націй розпочиналося з прилучення еліти: одних пільгами, інших – знищеням. Так діяли іспанські колонізатори стосовно індіанців Америки, так робили німці стосовно чехів, німці – щодо українців Західної України, росіяни – щодо українців Галичини.

Іншим шляхом виходу зі складної ситуації, зумовленої величезним збагаченням інформації, стала заміна вербалізації її (передачу за допомогою природної звукової і її писемного варіанту мови) невербальною, модельною формою.

Звукова природна мова забезпечує функціонування підсвідомого конкретно-образного мислення на основі асоціацій за суміжністю, функціонально, за подібністю. Понятійне усвідомлення наукового мислення базується на апараті індукції, дедукції, аналізу, синтезу, аналогії і т.д. Глибина проникнення й осмислення навколишнього світу й себе як частини цього світу за допомогою понятійного мислення незрівнянно глибша, ніж при конкретно-образному.

Модельний спосіб відтворення сприйманої реальної дійсності у вигляді повсякденно-побутової невербальної моделі світу утверджуються у свідомості й поведінці дитини не лише безпосередньо, але й за допомогою звукової природної мови. З часом повсякденно-побутова модель поєднується з художньою і певною мірою – релігійною. Художня ж утверджується традиційно художньою дитячою літературою і нетрадиційно (переважно у США) – за допомогою кіно, телебачення.

Поки що в середній школі в Європі робилися лише спроби вербальне в основному засвоєння реального світу поєднати з невербальним, тоді як у США модульно-рейтингова методика навчання й виховання була орієнтована на безпосередньо уречевлене й опосередковано – наукове невербальне навчання й виховання.

Якщо стосовно новішої нації американців, що не мають фольклору, замінивши його кіно, новоствореним урбанізованим ритуалом, це зрозуміле і єдино сприятне, то стосовно старожитних націй з багатою етнографією – викликає природний сумнів. Постає проблема про поєднання, здавалося б, неприродно поєднуваних новітнього урбанізованого науково-підсвідомого й конкретно-образного художнього старожитнього. Розв'язок можливий у кількісній трансформації, що реалізується встановленням гармонії конкретного їх співвіднесення за певний проміжок часу.

На жаль, до останнього моменту не сприймалося, що навіть у гуманітарних галузях науки свідомість формувалася на основі природної звукової й писемної наукової мови, хоч це вже констатувалося мовознавцями й раніше [2; 3; 4]. Так, до речі, без комп'ютера, але модельно була зроблена спроба відтворювати знання й передавати їх учням та студентам у вигляді блоків за системою учителя Ф. Шаталова.

Не завжди доречно використання все ще нечітко визначених і співвіднесених категорій фрейма й концепта як компонентів уже не тексту, а моделі свідчить про підсвідомий пошук утвердження модельного дослідження у мовознавстві, у літературознавстві, інших гуманітарних галузях науки.

У фізиці, математиці не лише писемна, але й усна мови як мови науки – інші, вищі ступенем абстрагування від мови науки гуманітарних галузей. Фізики-ядерники в Між-

народному ядерному центрі під Лондоном, не здатні зрозуміти один одного на повсякденному рівні, розуміють один одного у науковій сфері.

Звукова природна мова нині стала на перешкоді швидко зростаючої не лише технічної, не виробничої, але й суспільно-політичної й гуманітарної наукової інформації. Нині звукова природна мова, диференційована за галузями, трансформується у мову науки, наукову мову. Наявність слів-термінів у гуманітарних галузях (мовознавстві, літературознавстві, етнографії тощо) та математиці, теоретичній фізиці тощо засвідчує еволюцію трансформування звукової мови у наукову. Нинішня орієнтація в Україні на масову недиференційовану освіту – справді дорога в нікуди, бо фахівці низького рівня не потрібні ні в середині країни, ні за рубежом [5].

Вербальна мова поступається все більше й більше речовинній і невербальній модельній [6]. Уже шахіст засвідчує утвердження модельної мови. Сучасний науковець все більше й більше трансформується у глобаліста й носія наукової парадигми. Диференціація націй й держав на країни-виробники і країни-споживачі інформації зумовлює наявність цивілізованої сімки і решти країн і націй.

Використання комп'ютера в Україні для відтворення й оперування інформацією у вербальному варіанті, стало на перешкоді швидкому соціальному і виробничому прогресу. Нині як ніколи, зростає роль справді творчих керівників наукового колективу й формування справді наукових творчих груп. Нинішня практика наукових ремісничих цехів для заповнення псевдонауковцями кандидатами-доцентами й докторами-професорами нібито наукових вузівських кафедр має бути припинена. І це тим більше, що й в Україні (як більшості європейських країн) Академія наук має бути зліквідована, а науковці перейдуть у університети.

У зв'язку з цим актуалізується проблематика історії науки в цілому й конкретних галузей науки. Це потрібно для відтворення важливих періодів у становленні науки, пов'язаних з діяльністю визначних науковців, основоположників наукових парадигм. На жаль, із зростанням загальної кількості науковців не зростає паралельно кількість творців нових напрямків і парадигм.

Також актуалізується потреба у справжній трансформації освіти, яка б була орієнтована на піднесення реального рівня освіти й науки. Певні, що найближчим часом неминуча соціальна диференціація освіти, зростання авторитету знань, інформації. Примушувати ж посередню більшість оволодівати непосильною щодо кількості і якості суму знань, інформації настільки ж неефективно й аморально, як надлишково й нерозумно не використовувати можливості талановитої меншості. Під цим кутом зору стає зрозумілим інтерес до особи забутого й згнаньбленого раніше визначного російського мовознавця академіка М.Я. Марра. Нами вже опубліковано кілька розвідок, в яких обґрунтовується потреба переосмислити його лінгвістичну спадщину.

Змушені констатувати, що необхідність у реальному трансформуванні освіти й науки не реалізується, зате відбулося збочення у логіці розвитку: нині видимість формального поліпшення прикриває корпоративну корумпованість у підготовці освітян і науковців. Погляд безпосереднього її учасника нетенденційний з боку Міністерства освіти й науки чи ВАК перекожує, що нинішня система функціонування середньої, зокрема спеціальної, а особливо вищої школи, стала базою утвердження корпоративної корумпованості в усіх сферах виробництва і суспільної діяльності в Україні. Автором підготовлено кілька

розвідок (деякі уже опубліковано), у яких він констатує, що колишня тоталітарна опосередкована через телефонний дзвінок зверху корупція нині трансформувалась у пряму корпоративну корупцію, бо принципи Болонського процесу сприймаються українською освітньою системою несистемно, вибірково, а тому ринкові демократичні важелі перетворюють європейські новації в освітні покручі.

Як величезна кількість немотивованих чи нездатних до повноцінного навчання студентів нівелює будь-яке бажання до навчання в талановитій меншості, так масовий ремісничий вал у підготовці аспірантів та здобувачів не дає можливості навіть свідомішим і чеснішим науковцям готувати їх кваліфіковано, бо корпоративно-корумпована монополія контролюючої піраміди піднесення наукового рівня трансформує в абсолютизацію вимог щодо оформлення роботи або механічне кількісне розширення джерел.

Нинішній ВАК, Міністерство освіти й науки України через недостатню увагу до науки, їх самих на тлі загальної невизначеності фактично не керують (що по суті взагалі неможливо) науковим процесом, навіть не визначають співвідношення в підготовці науковців різних галузей науки і виробництва. Скажімо, впадає в око експансія кандидатів і докторів педагогічних наук не лише на філологічних, але й математичних, фізичних, біологічних кафедрах. Рівень же цих універсальних наукових еквівалентів дуже далекий від справді реального осмислення життя школи, вузів, соціально-економічних й морально-етичних відносин у сучасній державі.

Дискредитована універсальна марксистсько-ленінська методологія (філософія) органічно не поступилася творчому методологічному сприйняттю. Нами, до речі, у мовознавстві, питання про методологію трансформувалося у проблему лінгвістичних парадигм, їх співвідношення. Не станемо вдаватися у деталі стосовно методології педагогіки, але, думається, щодо використовуваних там категорій свідомості, мислення, вербалізованого спілкування доцільно було б додати й категорію світу, диференційовану на вербалізовану й невербалізовану повсякденно-побутову, художню, релігійну, наукову, мову науки, звукову природну мову, модель вираження й сприйняття знань, інформації, лінгвістична модель світу.

Сказане нами у пропонованій розвідці стає підставою для пояснення еволюції свідомості людини, утвердження в освітній системі України новацій збереження й передачі знань, зокрема її переходу на модульно-рейтингову методику, не оперту на звукову (й писемний її варіант) мову.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коган А. Разумный глаз / Наука и жизнь. – 1972. – № 4. – С. 108–115.
2. Воробьева М. В. Влияние современной интеграции науки на научный язык и научную литературу // Стил ь научной речи. – М.: Наука, 1978.
3. Гвишиани Н. В. Язык научного общения // Вопросы методологии. – М., 1986.
4. Никитина С. Е. Семантический анализ языка науки. На материале лингвистики. – М., 1987.
5. Даренский В. Ю. Социальная избыточность высшего образования: позитивный ресурс или фактор социального кризиса? // Практична філософія. Науковий журнал. – 2006. – № 2 (20). – С. 61-69.

6. Рубанець О. М. Сучасні прояви знання. // Практична філософія. Науковий журнал. – 2006. – № 2 (20). – С. 12-18.

УДК 80:78

Bokova V.
(Mykolajiw, Ukraine)

NON-VERBAL DISCOURSE ORGANIZATION AND MANAGEMENT SIGNALS IN THE SPEECH EVENT OF ACCUSATION

Автор статті аналізує реалізацію системних та соціальних невербальних сигналів у мовленнєвій події звинувачення. Методика дискурсивного транскрибування, запроваджена Джефферсон, дозволяє зафіксувати які невербальні засоби слугують сигналами відкриття та закриття каналу комунікації, сигналами зворотної реакції, сигналам передачі слова, сигналами поліпшення акустичної смислової адекватності повідомлення, сигналами відступу від теми розмови, сигналами неучасті у розмові або приєднання до розмови, сигнали переривання розмови, які застосовують американські жінки й чоловіки низького соціального статусу у мовленнєвій події звинувачення. Автор робить висновок про те, що американські жінки та чоловіки низького соціального статусу по-різному вживають невербальні комунікативні засоби у організації та управлінні процесом спілкування у реалізації стратегії звинувачення у психологічному стані гніву. Мовлення чоловіків – більш просодично варіативне; мовлення жінок – незмінно гучне.

This study analyzes the realization of the system and social signals in communicating accusation. Discourse transcription developed by Gail Jefferson is used to mark what non-verbal means can serve open/close signals, backchannel signals, turnover signals, bracket signals, message repairs, non-participant constraints, preemting signals, etc. in two speech events of accusation. The method of conversation analysis allows us to find out how such social constraints as speaker's gender and low social status modify the realization of the above-mentioned system constraints in the speech event of accusation. We can conclude that the females and males differ in the ways they express anger and manage conversations in which they employ the strategy of accusation. The analysis revealed that the males of low social status in this type of interaction are more prosodically variable, whereas the females of low social status sound monotonous and invariably loud. The males are more cooperative by allowing less overlaps and by allowing them at the moments of presenting given information.

Brown and Yule distinguish transactional and interactional language. Transactional language is «the language which is used to convey factual or propositional information...» [1: 2]. Interactional language is used to express social relations and personal attitudes and is aimed at the

establishment and maintenance of social relationship [1: 2]. Foreign languages learners are more successful in transactional types of spoken communication, but they are not always able to «express, interpret, and negotiate» [2:15] implicit meaning in interactional type of communication.

This situation can be accounted for the lack of intensive exposure to a spoken form of a target language in a foreign language milieu. Lack of the sufficient amount of «comprehensible input» [3], namely, authentic video materials that must be aimed at compensating this gap result in learners' deficient abilities to «collaborate in constructing meaning» [4:15] in their foreign language (L2).

We agree with Krasavskiy stating that lack or insignificant representation of non-verbal aspect of communication in home-published text-books considerably reduce the efficiency of both target language and culture learning («Отсутствие либо же нерелевантная репрезентативность в отечественных учебниках невербального компонента общения заметно снижает эффективность обучения как языку, так и самой культуре» [5: 272-275]).

According to Canale and Swain who developed the theory of strategic competence, non-verbal communication strategies can «compensate for breakdowns in communication» [6]. Brown claims that «the main aim in teaching students how to understand English as it is normally spoken by native English speakers must be to make the students aware of what signals they can depend on hearing the stream of speech and make them use these signals...» [7: 168].

Mendelsohn who developed the strategy-based approach in teaching listening claims that «paralinguistic means as the aspects of oral communication that lie just outside the linguistic system as it is traditionally defined, but are vital to both the production and comprehension of spoken English» [8: 82]. «Without them, learners will not be able to see the 'wood', even if they can see the 'trees'» [8: 78].

As part of the strategic competence development «second-language listeners should be trained to comprehend and interpret the meaning of each utterance and the meaning of the discourse as a whole without trying to comprehend or hear every word. We must train them to guess, predict, and infer» [8: 21].

Non-verbal aspects are studied in psychology (Л.С.Выготский, А.А. Леонтьев, В.Зинченко, И.А. Зимней, Алхазшвили А. А., Беляев Б.В), linguistic subjectivity theory (Э. Венвенист), literature and philosophy (М.М. Бахтин), rhetoric (Н.Кошанский), general linguistics (Комина Н.А., Чекулай О.П), methodology of teaching Russian (Бобрышева И.Е).

The development of the theory of speech interaction was started by a sociologist Erving Goffman and anthropologist John Gumperz. The concepts of interaction order, frame, footing and face within Goffman's microcosiolinguistics, as well as the concept of contextualized cues within Gumperz's interactional sociolinguistics build up the theory of context and social interaction. Goffman states his main goal as a scholar in the following way: «My concern over the years has been to promote acceptance of this face-to-face domain as an analytically viable one – a domain which might be titled, for want of any happy name, the *interaction order* – a domain whose preferred method of study is micro analysis» [9: 213-312].

Gumperz points to the importance of contextualized cues in interaction. He says: «Any non-verbal sign which when processed in co-occurrence with symbolic grammatical and lexical signs serves to construct the contextual ground for situated interpretations, and thereby affects how constituent messages are understood» [10: 39-53]

The other Goffman's contribution to the interaction theory is his classification of communication universal signals. He distinguishes two types of them: system constraints, the components required for all communicative systems, and ritual (social) constraints varying depending on the type of communication. System constraints are open/close signals, backchannel signals, turnover signals, bracket signals, message repairs, non-participant constraints, preempting signals, and four Grice's logic and conversation maxims (relevance, truthfulness, clarity, and quantity). Ritual (social) constraints governing communication of all social groups vary from group to group. They reveal the system of social markers which allow communication to flow in an appropriate way [11: 6].

In this particular article we will study how Goffman's universal communication constraints can be realized in the speech event of accusation. We will analyze two conversations happening between the speakers of low social status at Jerry Springer's TV shows. Using Jefferson's discourse transcription, we will mark such system constraints as non-verbal open/close, turn-taking, turnover, overlap, preempting, backchannel, bracket signals, message repairs, non-participant constraints signals. We will also look into how four Grice's logic and conversation maxims are observed in a crosstalk. Finally, we will study how such social constraints as social status and gender influence the realization of the system constraints in the interaction of the extreme emotional tenseness.

Open/close signals. Since open/close signals are the markers of the «phatic communion» performing the social function of making and maintaining contact between the speakers [12: 285], they are not characteristic to the conflict-oriented type of interaction. The participants' psychological state of anger which is defined as a «projection of our personal values and expectations on the world» [13: 227], which implies accusation communicative strategies, does not presuppose the opening greetings and closing farewells in the conversations between the participants.

Backchannel signals are the signals that a message is getting through. Eye contact, head nods, smiles, and body alignment can serve backchannel feedback that encourages the speaker to continue [11: 95]. In 1.3 and 1.5 (Conversation 1, Line 3 and 5), in the conversation of Jerry with Matt, Jerry pursues the goal to elicit as much to-the-point information as possible. His head nods and smiles signal about his interest in the further conversation. Matt and Josh started their interaction with direct explicit accusation which does not agree with the intention of encouraging the listener to continue. On the contrary, the communicators compete for the floor from the very beginning of their conversation. Therefore, the interaction of overt confrontation does not necessarily presuppose backchannel signals.

Turn-over signals are the signals «that allow for a smooth exchange of turns» [11: 16]. Hatch distinguishes the following signals for a turn exchange: slowing of tempo, vowel elongation, falling intonation, a pause, a change in gaze direction, keeping a hand raised during the turn and hand lowering at its end. It is called a transition-relevant place or TRP (Schegloff's term). We can add to this list such a hand gesture as clasping somebody's hands and taking one step back. Thus, April takes a seat in a chair and clasps her hands keeping silence (2.2, 2.5). She indicates not only the end of her turn, but she means that she does not want to argue on this topic any more. By taking one step forward, Josh indicates his turn to speak, and by taking one step back, he means that he has finished his turn. Therefore, the change in the physical distance (proximity) serves as a turn-over signal.

In unemotional interaction, turns are usually nicely timed (1.2, 1.3, 1.4, 1.5). If overlaps happen, they show alignment between the communication partners. The overlap is placed so as not to interfere with the content of the message. Thus, the overlaps in Jerry/Matt conversation happen at the places which are perceived by Jerry as deviant or as not relevant for developing conversation in the desired direction (1.8, 1.15, 1.19). They do not interfere with the content and strategies of conversation.

Let us analyze how the interlocutors manage their turns in emotional speech, particularly, in the communicative event of accusation. In order to keep the floor in expressing thoughts, interlocutors do not employ a traditional means of turn-keeping – low rising or falling rising intonation in non-final and final tone groups. It is used by Jerry (a show man) in the non-final thought group of his turn (1.5), i.e. by an emotionally unaffected participant. The participants of conversations are employing a mid or high falling tone in either non-final or final thought groups within a turn and a low falling tone at the end of the turns. Therefore, mid or high falling tone serves as turn-keeper signal, whereas low falling tone – a turn-over signal.

The overlaps in Matt/Josh interaction happen at the moments of emotional climax. (1.29, 1.32 – 1.35) In their competing for the floor, they do not care about the appropriate placement of overlaps. However, the frequency and distribution of overlaps in woman/woman and man/man emotional interaction is different. The men's overlaps are less frequent. They tend to happen at the peak of emotional tenseness, whereas women's overlaps can occur during the whole process of interaction. (2.5, 2.6, 2.10) They do not increase gradually, but can start from the very beginning of the conversation. The overlap may comprise a separate word, a phrase, a sentence or even the whole utterance (turn). Due to this, the women are perceived as hysteric.

Repairs of acoustically inadequate and non-interpretable messages. In the interaction of accusation the speakers (either women or men) are not merely maximally, but redundantly explicit and audible. They avoid using ambiguous implicit sentences which could need a repair. Instead, the communicators, especially women more frequently use repetitions of the words, phrases or even the whole sentences (2.3, 2.4, 2.6, 2.8) and pronounce them with maximal loudness. They do not employ such strategy as paraphrasing. They do not vary their tempo. They prefer to repeat the speech segment instead of pronouncing it once but distinctly and with vowel elongation, like men do (1.26-1.29).

Non-participant constraints are the signals «blocking non-participant noise from the communication channel» [11: 28]. There are the following signals to move from non-participant status to participant: verbal – repetitions of what one overhears; non-verbal – laughter, hand waving, etc. The signals letting non-participant become a participant are clarification of the overheard information in case of asking for repetitions. The reaction to the laughter may be the question: *What's so funny?* Lack of reaction to the non-participant signals blocks their participation in the further conversation. In the conflict-oriented type of interaction, where polite signals do not agree with the communicative strategies of the participants, the overt interference or interruption is the most frequent means of joining the conversation.

None of the above verbal or non-verbal signals are used by Jerry, when he joins the conversation. He interferes using such phrases *as wait a minute, let me just say something* in order to lead the conversation in the necessary direction. Being a non-participant with the dominant social and communicative role, he joins the conversation without giving any signals about

changing his/her status from non-participant to participant. Therefore, the non-participants constraints are more likely to be observed in non-conflict situations and by the speakers of higher communicative or social role.

Bracket signals are the signals showing that some parts of the message is not on-line with the message of the moment. Such verbal signals as *by the way*, *incidentally* can be used to indicate the deviation from the main topic. The signal *well*, *anyway(s)* indicates returning to the original topic. The intonation, accelerated tempo, decrease of speech loudness, and shifts in body positions and others can signal the bracketed part of the conversation [11: 26]. In the interaction between Josh and Matt, there is no place for the bracket signals. None of them care about following the topic strictly. Interaction in the state of anger is characterized by an unpredictable scenario. This is mostly because participants develop their conversation on the chain reaction principle. Their chain accusations can lead them far away from the original accusation. It is the function of a showman to return the conversation to the desired direction. Jerry Springer uses such verbal bracket signals as *wait a minute*, *okay now* accompanied with the definite, weighty falling intonation when he asks the participants to clear something up. In this case, the decrease in loudness signals that the speaker switches from accusations to some required explanations. Thus, brackets in conversations of accusation are possible only if the third emotionally neutral participant is involved into interaction.

Preempting signals are «the way for participants to interrupt an ongoing channel message» [11: 29]. In the normal communication, emergencies come up when speakers have to interrupt each other. It can happen when one has no time to continue the ongoing message or one have to redirect the conversation. Preempting verbal signals is *oh* particle that signals unexpected event, *wait a minute* request. Non-verbal signals are leaning forward, shifting forward in our seats, waving a pencil in the air [11: 29]. In the conversation where Jerry Springer plays a dominant leading role in the show he can afford overlap or signals e-e-e, *wait a minute* at the non-relevant for developing conversation places of interaction. He uses these signals to redirect the conversation. All the other participants being in the state of letting out their emotions do not care about giving some preempting cues. In this type of interaction, rude interruptions or overlaps occur without any transitional signals.

Gricean norms of communication are four major norms of cooperation without which communication cannot truly work. They are: relevance, truthfulness, quantity, and clarity. The first maxim is to be relevant or to make a contribution relevant to the topic. Truthfulness or quality requirement is «not to say what you believe to be false or that for which you lack adequate evidence» [11: 290]. Quantity is the norm of having a fair share of talking time in conversations. Clarity norm requires from the participants to avoid ambiguity and obscurity of expression, as well as being brief and orderly. Based on the conversation under analysis, both women and men do cooperate by sticking to the topic, by believing they are telling the truth, by being clear in expressing their thoughts, but women violate the maxim of quantity by affording repetitions. Men are more cooperative than women by being more brief and orderly and by affording less overlaps.

We can conclude that not all of Goffman's universal constraints manifest in the speech event of accusation. Such system constraints as open/close, preempting, bracket, backchannel, and non-participant signals are not observed by the speakers in this type of interaction. Speech repairs are used with the aim of being acoustically audible in competing for the floor. Although

it seems unusual for competing people to cooperate, they do so. By unvaried loudness and tempo, by avoiding speech segmentation into small sense groups, by allowing more overlaps, by redundant repetitions and gesticulations, women of lower social status in the speech event of accusation «look bitchy» [14: 157]. Both men and women are acoustically redundant. However, men varied speech tempo, loudness, sound distinctness, whereas women's speech is more unchangably loud and quick.

CONVERSATION 1

Cold-Hearted Cheaters

1. Jerry: Matt has told his marriage has been destroyed.(0.2) Matt (0.1) what's going on
2. Matt: My brother Josh [steals my wife from me (.) Jerry.]
3. Jerry: [head nod]=How long've you been married=
4. Matt: =Six month= (light nod of head)
5. Jerry: (head nod+smile)=How do you know he's trying to steal your wife=
6. Matt: heh becau::se uh(.) they told me (0.3) They evoke me one night (.)> when I was on a coach < an told me [tha:t]
7. Jerry: [Couldn't] they let you sleep (smile)
8. Matt: heh You know> that's what I was thinking [I don't]<
9. Jerry: [They awoke] you up(.) and told you what
10. Matt: She told me tha:t uh(.)that was not gonna work out with us (0.2) and he is better for her(.) than I am (0.3) Tha::t (0.2)> I don't know< He can do for her more than I can (0.2) This(.) This is the story I got from them.
11. Jerry: Oh They have been sleeping together.
Matt: She tells me no (0.2) He tells me yes. (0.3)
12. Jerry: How long did you know your wife (.) before you married her(.)
13. Matt: About two months.
14. Jerry: Oh
15. Matt: But (.)Y'know I've just got to say time is not relative to love(0.4) laugh it (making stopping hand gesture) up(0.3) [laugh it up] (throw up his hands+smile)
16. Jerry: [I've always] (.)always said that (0.2) So(.) okey (.) if you know her two months (0.4) no:w (0.3) <During the two months that you know her before you get married<(0.2) was there any indication (.) that your brother kina like her
17. Matt: ye (0.4) There was actually(.) He told me she is attrhhh*active (looks down) (0.1) an she's hh*ot an all that(0.1) <but he had his girl-friend(.) He was with her for three years (.) then they're gonna get married <<I never conceived (swearing hand gesture+eye contact with Jerry)
(0.4) that my brother(0.2) would do this to me>
18. Jerry: [Ye]
19. Matt: [This] is something that I never (denying head shaking) thought would happen(.)
20. Jerry: This is a real surprise to you(.)
21. Matt: Ye (.) (head nod+ironic smile) Ye (.) (head nod+ironic smile) (0.3)
22. Jerry: Well (.)I 'll let you talk to your brother . (0.4) Here's your brother (.) Josh

23. Matt: (Stands up)
1. Josh: (to the audience) ye (0.3) ye (0.2) <SHHHUT UP>(0.3) (head nod+crew up eyes) SHUT the hell UP (finger pointing gesture referring to the whole audience+nose wrinkling+exaggerated articulatory mimics)
- (0.2) You don't even know me (.) SHHHUT (.) UP (Head nod+wrinkle his nose).
24. The audience: YOU(.) SUCK (.) [YOU(.) SUCK (.) YOU(.) SUCK (.)]
25. Josh: [SHHUT UP (.) SHUT UP(.)](head nod+pointing finger gesture, half-open mouth+fierce face+ shift his feet)
26. Jerry: Okey (0.4) Now when we established tha::t (0.1) yeh(0.3) This is your brother(0.1) What do you want to say to him (0.1)
27. Josh: I HATE ° you Matt (0.3) You are the most° WORTHLESS (makes one step forward+frowns his brows (.)SORRY (makes pointing gesture with the finger of his right hand +finger of his left hand makes pointing gesture) °excuse for a brother I have°< (.) EVER(.) SEEN (makes pointing gesture with the finger of his right hand+nose wrinkling (0.1) You have done NOTHING but STABBED(.) me in the BACK(.)> °for the last six month (.)and d'ye know °WHA:T<(0.2) < ° I(.) Ilove(.) mmisty (0.2)>and°YOU °(Opens his eyes wider) are just° (.) TRR*ASH(0.1) Half-open mouth+wrinkled nose+ left hand pointing gesture+bends and makes one step back)
28. Matt: YOU(.) (makes one step forward+ pointing hand gesture with three fingers together) >don't get to call me a brother.< ANY(.) (pointing hand gesture with three fingers together)... MO:RE(0.1)The ...you 've done (0.2) NNO(.) >NNOT(.) (pointing hand gesture)
29. Josh: >What makes you think I wanna call< <YOU (makes one step forward+raise his hand in surprise) (.) a brother(.) (leans forward)> You are the worthless SSUCK...(.) MA:TT(.) >After everything I DID (makes a lifting gesture with his left hand) to you(.) After I took care (makes a lifting gesture with both hands) of you (.) After I did<< E:VRYTHING> (makes one step forward+ leans forward+both hands go behind the body) (0.1) What do I get(.) A stab in a back(.) You are running around and telling my friends that I'm a [CRRACK head]
30. Matt: [YOU(.) YOU(.)] ...
31. Josh: (starts fighting by making movements similar to those that boxers do before attack)
32. Matt: What happened to the eye (0.2), (taps his temple with his pointing finger+raises his brows)
33. Josh: You are a <BBUM (his left hand is lifted+steps forward and back) (.) [MMATT]>(.)
34. Matt: >[WHOSE HOUSE] ARE YOU LIVING (frowns his brows+red face) [IN] <
35. Josh: Oh (.) >[You NNE:DED] to call me to your house.< [WHEN I MOVED IN YOU DIDN'T EVEN HAVE MONEY TO TURN ON THE ELECRICTITY] < (throws up both hands)
36. Matt: >[YOU DON'T HAVE ANY PLACE TO LIVE] <(0.1) I was just having what I had (.) Josh

CONVERSATION 2

You were a One Night Stand.... I am not the Father.

1. Jerry: April had one night sex with Dante (0.2) and he is denying (.) that he is the father (.) of this baby.
2. Vicky: (recorded speech) April(.) you are just a BHHITCH(squeaky voice+head nod) (0.2) you are just JEALOUS (.) because he is MY(hand clasping) man (.)
3. April: (sitting in the chair, half-open mouth+ wide-open eyes+sobs)
>COME SAY IT TO MY FACE (Head nod+pointing hand gesture) (0.2) BRING IT TO THE FRONT (.) (hands embrace her body+ looks down+frowns her brows) SAY IT TO ME <(.)<BRING THEM OUT (.) BRING (.)THEM(.) OUT (.)BRING (.)THEM (.)OUT (pointing hand gesture+ head nod) (0.1)TELL THE TRUTH(0.6)> (pointing hand gesture+head nod)
4. April: Look at THIS (0.1) LOOK AT THIS (0.1) LOOK AT YOU.(points to April with her palm up+screws her eyes+frowns her brows+sarcastic face) MAN(.
5. Vickie: YOU CAN'T (screw her hands) HAVE IT (.) [THAT'S YOUR OWN BABY(.
6. April: LOOK AT HIM (.)[LOOK AT HIM (.)LOOK AT HIM] (points to the baby's picture on the back screen with a hand+coming up to the screen)
7. Vickie: >[THAT'S BABY IS NOT YOURS (makes a gesture with both hands meaning that she is 100% sure) DANTE] (.)[WHY ARE YOU PRETENDING APRIL]<(one hand is raised to make a sign to shut April's mouth up+ head nod)
8. April: THAT'S MY (sobs) BABY (.) THAT'S MY (widely open eyes+leans forward+shakes head+raises her right hand) BABY(.) THAT'S MY BABY(.
9. Vicky: [SHUT YOUR BIG FAT ASS (.) SHUT UP]
10. April: [SHUT UP BITCH (.)YOU EIN'T NOTHING TO DO WITH IT(.)][SIT (head nod+points to April with her finger+opens her eyes widely) YOUR ASS DOWN]< (points to the chair)

LITERATURE

1. Brown G., Yule G. Discourse Analysis. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 234 p.
2. Brown G. Listening to Spoken English, Second edition. – London: Longman, -1990. -354 p.
3. Krashen S. D., Terrell T. D. The Natural Approach: Language Acquisition in the Classroom. – New York: Pergamon Press., 1983. – 267 p.
4. Savignon S. J. Communicative language teaching in the twenty-first century. In: Teaching English as a second or foreign language Ed. by Marianne Celce-Murcia. – New York: Newbury House Publishers, 2001. – P.13 – 28.
5. Красавский Н. А. Обучение невербальному типу общения на занятиях иностранного языка. //Теория и практика построения современных образовательных технологий. Тез. докл. научной конф. – Волгоград. – 2002. – С. 272-275.

6. Canale M., Swain M. The Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Testing and Teaching// Applied Linguistics. – 1980. – №1(1). – С.1-47.
7. Brown D. H. Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. – Englewood Cliffs: Prentice Hall Regents, 2001. – 480 p.
8. Mendelsohn D. J. Learning to Listen: A Strategy-Based Approach for the Second-Language Acquisition. – Carlsbad, CA: Dominic Press, Inc., 1994. –141 p.
9. Goffman E. On Face-Work: An Analysis of Ritual Elements in Social Interaction// Psychiatry. – 1985. – P.213-231.
10. Gumperz J. Contextualisation Revisited. Ed. by P. Auer and A. Di Luzio, The Contextualisation of Language. – Amsterdam: John Benjamins, 1992. – P.39-53.
11. Hatch E. Discourse and Language Education. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 435 p.
12. Wardhaugh R. An Introduction to Sociolinguistics. – Massachusetts: Blackwell Publishers, 2002. – 332 p.
13. Solomon R. C. The Passions. – Indianapolis, IN: Hackett, 1993. – 197 p.
14. Shields S. A. Speaking from the Heart: Gender and the Social Meaning of Emotion. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 321 p.

УДК 81'33

Мкртычян С. В.
(Тверь, Россия)

СТИЛИ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ В КОММУНИКАТИВНО-КОГНИТИВНОМ АСПЕКТЕ

В статье обозначены основные лингвистические подходы к изучению устной деловой речи как средству делового общения; сопоставлены понятия стиль – функциональный стиль – стиль управленческого общения; обоснованы критерии разграничения стилей управленческого общения; приведена типология речевых тактик расположения аргумента коммуникативной стратегии аргументирования.

Ключевые слова: *стиль общения, речевой жанр, речевое воздействие, деловой дискурс, коммуникативная стратегия, речевая тактика, тактический ход.*

The article contains an outline of basic linguistic approaches toward studying oral business discourse; the notions of style, functional style and style of communication in management activity have been specified; some important criteria of delimitation of styles of communication in management have been introduced; a typology of speech tactics in argument disposition within frame of the personal communication strategy has been proposed.

Key words: *communication style, speech genre, illocutionary act, speech tactics and communication strategy, tactical moves in oral business interpersonal discourse.*

На рубеже XX-XXI в.в. наблюдается возрастающий интерес к изучению устного делового общения, которое стало объектом исследования различных отраслей научного знания. В числе первых следует назвать лингвистику с сугубо лингвистическим предметом исследования – устной деловой речью.

Более чем полувековая история обсуждения проблем, связанных с устной деловой речью, на наш взгляд, свидетельствует об актуальности и востребованности такой фундаментальной и универсальной категории, как стиль. Широкое понимание стиля как манеры, характеризующейся комплексом типических признаков, дает возможность рассматривать эту категорию применительно к деловому общению многосторонне.

В русистике традиционно стиль понимается как «функциональный стиль» (по В. В. Виноградову). В трактовке В. В. Виноградова, функциональный стиль отождествляется с «разновидностью литературного языка, в которой язык выступает в той или иной социально значимой сфере общественно-речевой практики людей» [1: 494]. Такой подход восходит к концепции Ш. Балли, согласно которой в языке сосуществуют многочисленные синонимические формы и их ряды, один из последних представляет собой «нейтральный фон», а другие отличаются той или иной дополнительной окраской.

Применительно к устной деловой речи с 70-80 г.г. прошлого века активно обсуждается вопрос о её функционально-стилевом статусе. В качестве «нейтрального фона» в данном случае выступает кодифицированный (нормированный) литературный язык. Основное расхождение во взглядах связано прежде всего с тем, относить ли устную деловую речь к кодифицированному литературному языку [2] или разграничивать их [3].

На наш взгляд, в такой постановке вопроса функционально-стилистический подход приобретает объяснительную силу лишь при определении границ устной деловой речи. Так, в качестве кодифицированного литературного языка можно рассматривать четко обозначенные жанры деловой речи, например, совещание, собеседование, беседа, переговоры и т.д., напротив, трансфункциональный статус имеет устная деловая речь как средство межличностного общения. Опираясь на исследования в области межкультурной коммуникации А. Вежицкой, Ю. Е. Прохорова, И. А. Стернина, Н. В. Уфимцевой, Р. Льюиса и др., можно констатировать этноспецифичную диффузность и расплывчатость границ устной деловой речи в условиях российского этноса, поскольку неформальная межличностная «другоцентричная» коммуникация активно претендует на статус делового общения. Жесткая функционально-стилистическая определенность статуса устной деловой речи представляется на сегодняшний день невозможной и неактуальной.

С понятием *стиль* традиционного соположимо понятие *речевой жанр*. В жанроведении до сих пор остается открытым вопрос о том, каково соотношение стилей языка/речи и жанров. О полевой структурной организации системы стилей рассуждает М. Н. Кожина: «Специфика каждого функционального стиля соотносится с узким кругом центральных подстилей и жанров, в наиболее чистом виде и наиболее полно представляющих эту специфику как лингвистическое воплощение влияния на речь прежде всего базовых экстралингвистических стилеобразующих факторов <...> Дальше от центра (на пути к периферии) находятся подстили и жанры, отражающие помимо базовых и другие экстралингвистические факторы; тем самым к основным стилиевым чертам добавляются другие, обусловленные дополнительными (кроме базовых) факторами» [4]. Дальнейшие рассуждения приводят к мысли, что каждый

стиль имеет свой набор жанров, которые, в свою очередь, также организованы по принципу полевой структуры. Классификация речевых жанров и параметры их описания диффузны, подвижны и имеют дискуссионный лингвистический статус. По этой причине в достаточной степени сомнительным представляется сама возможность жанровой регламентированности и упорядоченности устной деловой речи.

Дрейф в сторону пологого берега либерального допущения расплывчатых границ языковых объектов позволяет переосмысливать и расширять понятие *стиля*, дополняя его за счет использования наработок в области коммуникативной прагматики, конверсационного анализа, теории речевых актов, когнитологии.

Сакраментальный вопрос о соотношении формы и содержания приобретает новый регистр звучания у представителей динамического (или речеактного) подхода в изучении устного делового общения. Представление о речи как о виде деятельности [5], которая направлена на адресата для решения определенной коммуникативной задачи, позволяет наполнить понятие *стиля* категориями реального живого общения, которое мы предлагаем рассматривать как процесс синергетических взаимодействий. В этом смысле стиль характеризуется не только набором лексико-грамматических языковых средств, но и динамических дискурсивных единиц таких как, коммуникативная стратегия, речевая тактика, тактический ход и т.д. В соответствии с обозначенным пониманием *стиля* как типичной манеры коммуникативной деятельности считаем целесообразным использование понятия *коммуникативного стиля* (или *стиля общения*).

Стили общения подобно функциональным стилям коррелируют со сферами общения. В этом отношении можно говорить о *стиле управленческого общения* как типичной манере коммуникативной деятельности руководителя, в которой реализуются стили руководства. Под *стилем руководства* традиционно понимают «качественную характеристику деятельности руководителя, совокупность *конкретных способов его воздействия на исполнителей*» [6] (курсив мой – С.М.), типичную манеру поведения руководителя по отношению к подчиненным. В русле «гуманистического» подхода к руководству человеческими ресурсами, который в конце XX в. пришел на смену «технократичному» основным инструментом воздействия выступает речь. По этой причине основным критерием типологизации стилей управленческого общения полагаем целесообразным считать выбор доминирующих способов речевого воздействия на подчиненных.

В рамках поведенческой подхода к классификации стилей руководства К. Левиным (1939) определены три *стиля руководства*: *авторитарный* (диктаторский, предполагающий неукоснительное соблюдение дистанции между руководителем и подчиненным, отдачу в приказной форме обязательных для выполнения распоряжений, мотивирование с помощью наказаний), *демократический* (предполагающий наличие благоприятного морально-психологического климата, делегирование полномочий, консультативных отношений между руководителем и подчиненным, мотивирование с помощью поощрений) и *либеральный* (попустительский, предполагающий предоставление полной свободы при выполнении поставленных задач, минимум контроля, создание благоприятного морально-психологического климата). Перечисленные стили руководства являются классическими в управленческих науках.

Каждому их названных стилей руководства соответствуют определенные стили общения. Обратим внимание на тот факт, что в современном менеджменте для разграничения

стилей руководства, помимо стиля общения, выделяют и другие критерии, выходящие за рамки лингвистики, например: способ принятия решений, распределение ответственности, отношение к инициативе исполнителей, требования к дисциплине, способы стимулирования активности подчиненных, интерес к работе, уровень корпоративной культуры (атмосфера в коллективе) и др. [6].

Возвращаясь к коммуникативному стилю, отметим, что стиль управленческого общения – это функция от целого ряда переменных, взаимосвязанных и взаимообусловленных, таких, как стиль мышления руководителя, приоритетность одного из видов интеллекта, индивидуально-психологические личностные особенности руководителя и членов коллектива, специфика макросреды, характер производственной деятельности и др. При этом стили управленческого общения вполне отчетливо коррелируют со способами речевого воздействия.

Не ставя перед собой цель в рамках данной статьи сделать обстоятельный обзор основных позиций относительно классификаций способов речевого воздействия, представленных различными авторами, мы предлагаем собственную систему способов речевого воздействия, которые можно рассматривать как ядерные наполнители определенного стиля управленческого общения. Например:

1. В основе аргументативно-риторического дискурса лежит *аргументирование* (доказывание, убеждение).

2. Ядерным для этикетно-фатического является *формирование благосклонности*.

3. Директивно-регулятивный представлен обширным количеством способов речевого воздействия, в числе которых можно назвать *приказ, принуждение, просьбу, уговаривание*.

Насыщенность директивно-регулятивного вида устного делового дискурса, обусловлена, на наш взгляд, такой чертой русского коммуникативного поведения как регулятивность, о которой пишут Ю. Е. Прохоров и И. А. Стернин. «*Регулятивность* <...> проявляется в том, что русские люди достаточно часто и в самых разных ситуациях пытаются регулировать поведение окружающих людей – детей (своих и чужих), которым все взрослые постоянно говорят, что надо делать и что не надо делать; знакомых, которым дают советы, как лучше поступать; незнакомых и иностранцев, которым делают замечания, предъявляя определенные требования, предупреждают о неправильном поведении и т.д.» [7: 188-189].

При этом соотношение способ речевого воздействия – вид дискурса, стиль общения не является с точки зрения лингвистики правомерным, поскольку достаточно расхожее выражение «способ речевого воздействия», встречающееся у различных авторов (А. А. Леонтьев, Е. В. Сидоренко, И. А. Стернин, М. И. Чеховских и др.), по сути не является терминологичным и не вписывается ни в одну из систем традиционных языковых (грамматических, лексических, стилистических, дискурсивных, когнитивных или каких-либо других) единиц.

Кажется, наиболее подходящим термином является *коммуникативная стратегия*, который, на наш взгляд, при этом не может претендовать на статус лингводидактической единицы, поскольку является достаточно сложным образованием, рассмотрение которого целесообразно на метакоммуникативном уровне анализа: «тип поведения, который обусловлен и соотносится с планом достижения глобальной и локальных коммуникативных целей в рамках типового сценария функционально-семантической репрезентации интерактивного типа» [8]; «общий замысел конкретной цели общения» [9].

Исходя из нашего объекта исследования – устного делового дискурса – мы можем вести речь о трех воздействующих коммуникативных стратегиях: *аргументирования, формирования благосклонности и побуждения*. Стратегия побуждения является самой интенсивной воздействующей стратегией (побуждение от «побудить», что значит «склонить к какому-н. действию» [10].

Таким образом, в основе предлагаемой типологии стилей управленческого общения, видов тактико-прагматической компетенции и видов дискурса лежит общий критерий – *интенсивность речевого воздействия* (в противоположность *косвенности*).

Задача описания перечисленных речевых стратегий в конечном итоге заключается в том, чтобы представить номенклатуру реализующих их типовых речевых тактик.

Выстраиваемая типология речевых тактик в рамках стратегий имеет полевой принцип организации с ядерным и периферийным зонированием, что объясняется интерстилевым, интердискурсивным и интеркомпетентностным характером процесса реального общения, дихотомия которого всегда весьма условна.

Речевую тактику мы рассматриваем как единицу когнитивной лингвистики (интерактивный фрейм), а тактический ход – как единицу коммуникативной лингвистики, которая реализует речевую тактику. Речевые тактики поддаются типологизации в рамках намеченных коммуникативных стратегий, а тактические ходы в своем многообразии не поддаются исчислению и некоторые отдельные из безграничного множества могут быть описаны с точки зрения особенностей лексико-грамматического наполнения.

В качестве примера описания коммуникативной стратегии аргументирования приведем типологию речевых тактик расположения аргумента. Данная стратегия является ядерной для демократического стиля управленческого общения. Интерес к демократическому стилю управленческого общения не случаен. Американский специалист в области менеджмента Р. Лайкерт (2001) рассчитал так называемый либерально-авторитарный коэффициент (ЛАК), величина которого равна 1,9. Это означает, что для получения эффективных результатов руководители должны применять в два раза больше элементов убеждения, чем принуждения. К сожалению, по отношению к российской управленческой практике данный коэффициент не рассчитан.

Тактики аргументирования возможно классифицировать в зависимости от того, какое место занимает тезис (тактика прямого доказательства и тактика инверсирования), насколько целостно представлено доказательство (тезис в совокупности с доказательством, объединенные демонстрацией) в интеракции в рамках одного коммуникативного хода, под которым вслед за М. Л. Макаровым понимаем «коммуникативный акт или последовательность актов, функционально объединенных иерархически доминантной целью в сложный макроакт с точки зрения динамического развития дискурса» [12: 183] (тактика синкопирования, тактика «заезженной пластинки»). Кроме того, в качестве основания классификации можно использовать наличие контраргументов и нейтральных аргументов (тактика одностороннего аргументирования и тактика «весов», в частности: тактика контраргументирования, тактика амортизации и тактика рефрейминга).

Приведем примеры отдельных тактик аргументирования.

Тактика прямого аргументирования: тезис занимает позицию первого коммуникативного шага, затем приводятся аргументы, синтаксическое оформление которых соответствует придаточному причины или бессоюзью. Например:

Он очень ответственный человек, (потому что) доводит до конца всё, за что ни возьмется.

Тактика инверсирования (от лат. *inversion* – перестановка): тезис занимает позицию последнего коммуникативного шага, т.е. располагается перед меной коммуникативных ролей в виде придаточного следствия или в виде бессоюзного предложения. Например:

Ну, что же... Вы не выполнили условия контракта относительно качества внешнего аудиторского заключения. (поэтому) Мы вправе уменьшить Ваши бонус.

Тактика синкопирования (от греч. *syncope* – сокращение): тезис присутствует имплицитно в сложноподчиненном предложении условия и эксплицируется дедуктивно или индуктивно. Например:

Если мы не закончим эту работу в срок, то выговора нам не избежать. (Эксплицирование в виде свернутой энтимемы: *Мы можем получить выговор, потому что есть вероятность не закончить работу в срок*).

Тезис может имплицитно присутствовать в случае доказательства от противного (когда антитезис абсурден). Например:

Давайте бросим все дела и дружно займемся отчетом, тогда точно все клиенты от нас разбегутся.

В качестве разновидности тактики синкопирования можно рассматривать **тактику «заезженной пластинки»**, которая состоит в регулярном предъявлении своего утверждения (любого фрагмента доказательства), несмотря на ответы оппонента. Например:

Руководитель (далее – Р) Женщина (далее – Ж) 52(возраст): Это нужно сделать.

Подчиненный (далее – П) Ж42: К сожалению, я очень загружена. Совсем нет времени.

РЖ52: Это нужно сделать.

ПЖ42: Но это не входит в мои обязанности.

РЖ52: Это нужно сделать.

ПЖ42: Всегда иду Вам навстречу. Сейчас у меня очень сложная ситуация.

РЖ52: Это нужно сделать.

По наличию в доказательстве контраргументов и нейтральных аргументов можно выделить тактику одностороннего аргументирования и тактику «весов».

Тактика одностороннего аргументирования включает в себя только аргументы «за». Например:

Нам нужно больше средств тратить на маркетинг. Реклама – двигатель торговли. Изучение целевой группы и сегмента рынка даст возможность уточнить потребности нашего клиента. А маркетолог разработает маркетинговую стратегию, дерево маркетинговых целей. Путь в целом прояснится.

Тактика «весов» предполагает привлечение аргументов «за», аргументов «против» и/или нейтральных аргументов. Нейтральные аргументы – аргументы, которые реализуют видимое согласие. Их нельзя отнести ни к аргументам «за», ни к аргументам «против». Например:

РЖ52: Вы снова не сдали отчет в срок. Все мое терпение лопнуло.

П Мужчина (далее – М) 34: Да, я совершенно с Вами согласен, что отчеты нужно сдавать в срок...

Типичные лексические маркеры этой тактики таковы: *но, с другой стороны, зато, хотя, однако*. Пример:

Хотя реклама нынче удовольствие дорогое, но без нее не обойтись.

Можно выделить три разновидности этой тактики: тактику контраргументирования, тактику амортизации и тактику рефрейминга.

Для **тактики контраргументирования** характерно наличие аргументов «за» и аргументов «против». Например:

Товар у нас китайский, зато есть сертификат качества по ISO.

Тактика амортизации направлена на видимое согласие (частичное согласие / согласие с частью утверждения). После этого коммуникативного шага обычно следует второй, направленный на опровержение позиции оппонента. Эта тактика активно используется в конструктивной стратегии общения.

PM54: Вы некомпетентны и не соответствуете своей должности.

PM38: Да, я с Вами совершенно согласен, что для должности начальника по тылу должна быть совершенно определенная компетенция, опыт, умение ладить с людьми. На первый взгляд может показаться, что я не соответствую (тактика амортизации), но я в этой должности проработал почти 5 лет.

Тактика рефрейминга заключается в «оборачивании» негативного в позитивное, т.е. аргументы «против» оцениваются как позитивные. Например:

Тяжело, много работы, зато зарплата высокая.

Каждую из описанных речевых тактик с опорой на прагматические параметры коммуникативной ситуации, т.е. конкретную реализацию в тактических ходах, можно классифицировать еще по двум основаниям: инициальности/респонсивности (в зависимости от коммуникативной инициативы); кооперативности/конфликтности (в зависимости от установки личности на стратегию общения). Некоторые из них поддаются такой классификации вне зависимости от дополнительных прагматических параметров.

Аналогичным образом можно описать речевые тактики стратегии формирования благосклонности и стратегии побуждения.

Таким образом, введение категории стиль общения и попытки ее структурирования, анализа и моделирования наполняют традиционную лингвистическую категорию стиля дополнительным содержанием, подчеркивающим её актуальность и практическую значимость в русле современной антропоцентрической научной парадигмы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
2. Земская Е. А. Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения. – М.: Наука, 1988. – 342с.
3. Лаптева О. А. Современная публичная речь в свете теории стиля // Вопросы языкознания, 1978. – №1. – С. 12-19.
4. Кожина М. Н. Речевой жанр и речевой акт // Жанры речи. 2. – Саратов: Колледж, 1999. – С. 52-61.
5. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 518 с.

6. Веснин В. Р. Менеджмент. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 504 с.
7. Прохоров Ю.Е., Стернин И.А. Русские: Коммуникативное поведение. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 328 с.
8. Романов А. А. Системный анализ регулятивных средств диалогического общения. – М. ИЯ РАН, 1988. – 203 с.
9. Формановская Н. И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика. – М.: ИКАР, 2007, – 480 с.
10. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: Азъ Ltd., 1992. – 960 с.
11. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.

РЕЧЕВАЯ СТРАТЕГИЯ «КОМПЛИМЕНТ» И ОСОБЕННОСТИ ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ В РУССКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ КУЛЬТУРАХ

У статті розглядається комунікативна стратегія «комплімент» та специфіка її застосування в англійській та російській комунікативних культурах. Здійснюється порівняння основних видів компліментів, які використовуються в англійському та російському мовленні, описуються види реакції на комплімент, притаманні цим культурам. Автор аналізує причини негативної реакції на комплімент та визначає основні правила використання компліментів, звичні для обох комунікативних культур.

Ключові слова: комунікативна стратегія, комплімент, типи реакції, негативна реакція, англійська / російська комунікативна культура.

The article deals with the communicative strategy of compliment and the peculiarities of its usage in English and Russian communication. It compares the main types of compliments used in English and Russian speech and describes ways of reacting to a compliment that are common for these cultures. The author analyses the reasons of negative reaction to compliments and defines the main «rules» of making compliments accepted in both cultures.

Key words: communicative strategy, compliment, ways of reacting, negative reaction, English / Russian communication.

В последние годы чрезвычайно возрос интерес к процессу межличностной и межкультурной коммуникации, к способам достижения эффективности общения. При овладении иностранным языком значительное место занимает формирование социокультурной компетенции, которая позволяет изучить культурные традиции и особенности данного народа, специфику употребления различных коммуникативных единиц, что представляется чрезвычайно важным в процессе межкультурной коммуникации. Предметом нашего исследования стал один из неотъемлемых компонентов современной коммуникации, средство гармонизации межличностного взаимодействия – комплимент. Комплимент является яркой чертой коммуникативной культуры народа, поэтому большой интерес представляет выявление национальной специфики этой речевой стратегии в разных языках.

Изучение лингвистической литературы дает возможность сделать вывод о том, что история слова «комплимент» в значении «похвальные слова, лестный отзыв» восходит к концу XVI – началу XVII века. Лексема «комплимент» в европейских языках появилась только в начале XVII, а в России – в начале XVIII века, поэтому объектом специального изучения и освещения в литературе комплимент мог стать, начиная с этого времени. Однако, в XVIII – XIX веках данным риторическим жанром интересовались, прежде

всего, как элементом этикета. Так, в 1708 году появилась книга «Приклады, како пишутся комплименты разным», где приводились образцы формул, которыми следует начинать письмо, выражать свои чувства к даме, формулы, удобные для заключения письма, а также образцы интимной, поздравительной и официальной переписки. Таким образом, в XVIII веке использование комплимента ограничивалось сферой эпистолярной речи, но уже в XIX веке сфера использования комплимента значительно расширилась: он стал элементом устного этикетного общения и трактовался как особенная форма похвалы, знак склонности и привязанности [1: 175].

После Октябрьской революции 1917 года в русском обществе произошла смена системы ценностей и в центре внимания оказались совсем иные идеалы. В результате этого вплоть до 80-х годов комплимент не являлся объектом пристального внимания и специального изучения. Однако, уже начиная с начала 80-х годов, наблюдается рост интереса к данному речевому жанру. В этот период комплимент в лингводидактическом аспекте изучался Н.И.Формановской и А. А. Акишиной. Начиная с этого же времени, сначала зарубежная лингвистика (Серль Дж., Остин Дж, Грайс Г., Карнеги Д., Пиз А., Гарнер А. и другие), а затем и современная русистика (Германова Е. А., Клюев Е. В., Иссерс О. С., Вежбицкая А., Стернин И. А., Серебрякова Р. В. и т. д.) заинтересовались комплиментом с прагматической стороны. В рамках прагматики комплимент рассматривается как одна из многочисленных речевых стратегий, целью которой является установление контакта и поддержание добрых отношений между собеседниками [1: 178].

На современном этапе комплимент является объектом изучения различных областей научного знания: психологии, социологии, лингвистики, отдают ему должное внимание и риторика – наука о средствах и способах убеждения. Однако следует заметить, что фундаментальных исследований, дающих представление о комплименте как об особой речевой стратегии и ее специфике, практически нет, также как практически отсутствуют работы, посвященные изучению национальной специфики данного речевого явления.

Таким образом, целью данной работы является выявление специфики реализации стратегии «комплимент» в английской и русской речевых культурах, анализ различных типов реакции на комплимент, определение причин неудачного использования комплимента и рассмотрение основных правил, которых необходимо придерживаться при реализации данной речевой стратегии.

Говоря о комплименте, как о речевой стратегии, прежде всего, необходимо обозначить объект комплимента, т. е. то, что говорящий берет за его основу. Поскольку комплимент адресован собеседнику, то обычно объектом становится нечто присущее или принадлежащее адресату (внешность, черты характера, поступки, вещи, одежда, дом и т. д.). Так, в рамках проекта «Европейские коммуникативные стратегии», разработанного группой ученых из разных стран, определены основные объекты комплимента, общие для европейских народов. К ним относятся:

- одежда;
- внешность;
- вещи, принадлежащие человеку;
- умственные способности и достижения;
- физические способности и достижения;

- лингвистическая компетентность;
- обед / ужин, на который вас пригласили;
- другое [2: 4].

Следует отметить, что и русской, и английской коммуникативной культуре присущи комплименты, основанные на перечисленных объектах, однако отличие заключается в степени частотности употребления тех или иных комплиментов. Например, Серебрякова Р. В. отмечает, что в русском общении с наибольшей частотностью употребляются комплименты внешнему виду человека в целом, второе место по частотности употребления занимают комплименты, оценивающие профессионализм или определенные способности человека. С одинаковой частотностью употребляются комплименты умственным способностям и комплименты отдельным элементам внешности. С наименьшей частотностью встречаются комплименты, характеризующие украшения и комплименты имени, а также непопулярны комплименты жилищу, домашней обстановке.

В английском же общении преобладают комплименты внутренним, моральным качествам человека, несколько уступают им комплименты внешнему виду человека в целом и комплименты, оценивающие профессионализм или определенные способности. Редко встречаются комплименты, характеризующие украшения, комплименты жилищу, домашней обстановке и комплименты имени.

Что касается комплиментов по поводу отдельных элементов внешности, частей тела, то в русской культуре преобладают комплименты, характеризующие глаза, руки и лицо, а в английской – комплименты, характеризующие фигуру и волосы, причёску.

Рассмотрение комплиментов, касающихся возраста, показывает, что в английской коммуникативной культуре чаще отмечается, что внешность собеседника не изменилась, в то время как в русском общении в основном употребляются комплименты преуменьшения возраста. В отличие от русского общения, в английской коммуникативной культуре не приняты комплименты, указывающие на то, что собеседник повзрослел, возмужал.

Среди комплиментов, оценивающих способности и профессионализм человека, в английском общении наиболее часто встречается комплимент высокому уровню компетентности в работе. В русском общении данный тип комплимента встречается гораздо реже.

Следует отметить, что среди комплиментов внутренним моральным качеством человека в русском общении первое место занимают комплименты индивидуальности, отличию от других. В английской коммуникативной культуре наиболее часто употребляется комплимент доброте, отзывчивости человека, в то время как в русском общении не зафиксированы комплименты таким качествам как тактичность, мягкость, легкий характер, честность, верность и хорошие манеры. В английском общении не встречаются комплименты терпению, скромности, бескорыстию собеседника [3: 270-271].

Таким образом, рассматривая различные виды комплиментов и частотность их употребления в английской и русской культурах, можно сделать вывод, что эмоциональные комплименты в русском общении более популярны, чем рациональные, в отличие от английского, где преобладают рациональные комплименты. На наш взгляд, подобное различие связано, прежде всего, с тем, что русские в общении в основном обращают внимание на внешние факторы, что подтверждает популярность в русской коммуникативной культуре комплиментов внешнему виду человека. Для англичан же большую роль

играют внутренние факторы, что проявляется в частотном употреблении комплиментов моральным качествам и умственным способностям человека, также для англичан большое значение в общении имеет вежливость, за которую часто хвалят и говорят комплименты.

Анализ научной литературы, посвященной данному вопросу, дает возможность определить основные типы реакции на комплимент, к которым относятся:

- простая благодарность (*Спасибо!*);
- согласие с комплиментом (*Да?! Мне тоже очень нравится.*);
- благодарность с выражением удовольствия от комплимента (*Спасибо! Я рад, что тебе понравилось!*);
- благодарность с ответным комплиментом (*Спасибо! Ты тоже очень хорошо выглядишь!*);
- благодарность с поощрением собеседника (*Спасибо! Я уверена, что у тебя тоже все получится!*);
- благодарность с объяснением (*Спасибо! Это подарок мужа.*);
- выражение сомнения (*Тебе действительно нравится?!*);
- отрицание и принижение себя перед собеседником (*Не нужно комплиментов! Я ничего такого не сделала!*);
- благодарность с принижением (*Спасибо, но в этом нет ничего особенного!*);
- выражение смущения (*Ну что вы, не смущайте меня!*);
- другие формы [2: 5].

Необходимо отметить, что и для английской, и для русской культур характерно принятие комплимента и выражение благодарности собеседнику, однако в русском коммуникативном поведении преобладает согласие с комплиментом, сопровождаемое рациональной мотивировкой его справедливости, в то время как в английской коммуникативной культуре наиболее распространенными типами реакций являются выражение радости, удовольствия от полученного комплимента и благодарность.

Следует подчеркнуть, что в русском общении распространенной является реакция «ответный комплимент», хотя многие исследователи считают, что подобные ситуации являются лишь формальным обменом любезностями и сводят на нет само значение и ценность комплимента.

Негативные реакции на комплимент (отрицание, сомнение, принижение и т. д.) присущи как английской, так и русской коммуникативным культурам, однако негативная реакция в английском общении встречается гораздо реже, чем в русском. В английской коммуникативной культуре не принято спорить с собеседником или руководствоваться при ответе на комплимент ложными представлениями о скромности.

Серебрякова Р. В. отмечает, что негативная реакция в русской культуре может возникнуть у адресата как по вине говорящего, так и из-за некоторых особенностей собственного характера, например скромности, застенчивости.

К наиболее распространенным ошибкам говорящего исследовательница относит следующие:

- употребление чересчур явных комплиментов: «*Я не встречал никого прекраснее Вас!*» – «*Что Вы! Вы преувеличиваете!*»;
- употребление комплимента, содержащего иронию, насмешку, издевку или отрицательное сравнение: «*Хоть ты и метр с кепкой, а танцуешь неплохо!*»;

- фамильярность говорящего: *«Прелесть моя...» – «Никакая я Вам не прелесть!»;*
- ошибка говорящего в выборе предмета комплимента: *«Вы выглядите так солидно и представительно...» – «Неужели?! А я не думала, что я такая старая!»;*
- неуместность комплимента в конкретной ситуации: *«Людмила Петровна! Вы необычайно очаровательны сегодня!» – «Оставьте Ваши комплименты! За работу!»*

Кроме того, причинами неудачи комплимента могут стать излишняя скромность адресата, либо неуверенность в искренности говорящего, а также антипатия адресата к говорящему.

Что касается английской коммуникативной культуры, то негативная реакция на комплимент может возникнуть у адресата как по вине говорящего, допустившего ошибку в выборе предмета комплимента, либо употребившего неуместный в конкретной ситуации комплимент, так и из-за внутренних особенностей адресата, испытывающего антипатию к говорящему или неуверенного в искренности комплимента [3: 274].

Для того чтобы предотвратить негативную реакцию собеседника, необходимо овладеть умением делать комплименты, которое многие исследователи считают настоящим искусством. Например, известный психолог и специалист по «технологиям» общения Алан Пиз выдвигает следующие правила «успешного» комплимента:

1. Комплимент должен быть искренним. Никогда не говорите комплиментов, если вам что-нибудь нужно.

2. Называйте собеседника по имени. Использование имени собеседника в комплименте усилит тот факт, что вы обращаетесь именно к нему, что комплимент носит сугубо личный характер.

3. Делая комплимент, говорите не только то, **что** вам нравится, но и объясняйте **почему**. Например: *Катя, какая у тебя красивая шляпка, она отлично оттеняет твои глаза.*

4. Никогда не перебарщивайте, постарайтесь быть максимально объективными, так как чрезмерные комплименты редко вызывают у собеседника доверие.

5. Никогда не говорите в ответ на сказанный вам комплимент точно такой же. Подобные фразы звучат вынужденно, и собеседник вряд ли поверит в вашу искренность.

6. Если вы знаете, что ваш собеседник не примет прямого комплимента в его адрес, употребите косвенный комплимент. Например, вместо того, чтобы прямо сказать *«Вы просто замечательный учитель!»*, можно использовать фразы типа *«Я слышал, что Вы очень хороший учитель»* или *«Вы знаете, у Вас очень умные студенты»* [4: 110–113].

Таким образом, в данной работе проанализирована речевая стратегия «комплимент» и особенности ее реализации в английской и русской коммуникативных культурах, определены основные типы реакций на комплимент, причины неудач, а также рассмотрены основные правила использования комплиментов.

На наш взгляд, дальнейшее изучение речевой стратегии «комплимент» в аспекте межкультурной коммуникации является достаточно прогрессивным и перспективным, так как комплимент отражает этические и эстетические ценности народа, и, следовательно, обладает национальной спецификой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. – М.: Наука, 2006. – 354 с.
2. European Communicative Strategies. – Электронный ресурс: <http://www.wikipedia.com/>
3. Серебрякова Р. В. Национальная специфика комплимента и похвалы в русской и английской коммуникативных культурах // Язык, коммуникация и социальная среда. Выпуск 1. – Воронеж: Родная речь, 2001. – С. 270–275.
4. Гарнер А., Пиз А. Язык разговора. – М.: Издательство Эксмо, 2006. – 224с.

УДК 808.56

*Онуфрієнко Г. С., Хваткова С. О.
(Запоріжжя, Україна)*

ВЕРБАЛЬНА ВВІЧЛИВІСТЬ ЯК КАТЕГОРІЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Висвітлено актуальну для всіх часів проблему культури міжмовної комунікації, зокрема, при порівнянні європейських мов із рідною. Унаочнено тонкощі і глибину міжмовної та міжкультурної комунікації, наведено порівняльну таблицю типових словесних формул, які традиційно використовують в українській, російській, англійській, французькій діловій кореспонденції.

Ключові слова: *вербальна ввічливість, міжкультурна комунікація, мовленнєвий етикет, мовна комунікація, національно-культурні відмінності.*

Освещена актуальная во все времена проблема культуры межъязыковой коммуникации, в частности, при сравнении европейских языков с родным. Проиллюстрированы тонкости и глубина межъязыковой и межкультурной коммуникации, предложена сравнительная таблица типичных словесных формул, которые традиционно используют в украинской, русской, английской, французской деловой корреспонденции.

Ключевые слова: *словесная вежливость, межкультурная коммуникация, речевой этикет, языковая коммуникация, национально-культурные отличия.*

Shown is the ever actual problem of the interlinguistic communication culture, in particular, comparing the European languages with the native one. Illustrated are the details and depth of the interlinguistic and intercultural communication, given is the comparative table of the typical traditional verbal formula used in the Ukrainian, Russian, English, French business letters.

Key words: *verbal politeness, interlinguistic communication, linguistic communication, verbal etiquette, national and cultural differences.*

Глобалізація й інформатизація як провідні риси ХХІ століття стимулюють різнопараметральні та фундаментальні дослідження такого багатовимірного феномену, яким є комунікація – процес активного й прискореного обміну інформацією. Зростання комунікативних потреб соціуму – найхарактерніша прикмета нашого часу [2]. Світ об'єднується надзвичайно швидкими темпами, що результує в дружні стосунки не тільки в межах однієї держави, а й за її кордонами, активізуючи співпрацю між різними країнами, обмін досвідом і культурною спадщиною. Головна причина цього – науково-технічний прогрес, яким означене ХХ століття і який продовжує здивовувати людство новими відкриттями й на початку ХХІ століття. Масштабність та активність спілкування між представниками різних націй і культур зростає саме в еру науково-технічного прогресу, у час безперервного розвитку інформаційних технологій.

Безумовно, актуалізується в різних професіях проблема поглиблення і вдосконалення знань з міжкультурної комунікації, бо однією з найбажаніших мрій є посилення та гармонізація стосунків між різними етносами. Проблема культури мовної комунікації – це проблема знання мови та канону спілкування. Серед українських дослідників теорії та практики мовної комунікації (і ширше – спілкування) слід назвати Ф. Бацевича, О. Львченко, Г. Онуфрієнко, В. Парашук, Г. Почепцова, О. Семенюк, Н. Шмарову, О. Яшенкову, серед зарубіжних – А. Вежбицьку, Д. Гудкова, Г. Грайса, Ван Дейка, О. Залевську, Л. Землянову, М. Макарова, Т. Ушакову та ін.. У попередніх наукових роботах [7; 8; 9; 10] нами досліджено проблему функціонування української мови у сфері освіти, культури та соціумі в цілому, проаналізовано перспективи розвитку і взаємодій мов у багатонаціональній державі в умовах Болонського процесу.

Мета цієї статті – виявити й описати універсальні риси та національно-культурні відмінності у діловому спілкуванні східних слов'ян (українців, росіян) та англійців і французів, проаналізувати у цих європейських мовах типові словесні формули вербальної ввічливості.

Універсальною вимогою для успішного спілкування є знання та правильне використання мовленнєвого етикету, який складається з багатьох правил та словесних формул, у яких відбиваються і час, і національні традиції, і прагнення суспільства, і здобутки культури. Мовленнєвим етикетом суспільство регламентує і підтримує нормативне словесне спілкування за різних ситуацій у відповідності до соціальних ролей мовців та їх ролевою взаємодією (Див.: [3: 494-533]). Очевидним є, що спілкування людей відбувається переважно в межах однієї культури, тому вірогідною є відповідність конкретним етнічним мовам, унікальним мовним картинам світу, а також законам спілкування, що функціонують у межах певної мови та культури. Потрапляючи в інше культурне середовище, людина потрапляє в інший світ з новими культурними цінностями, законами спілкування, комунікативними та мовними табу. Важко не погодитися з твердженням, що людина сприймає світ крізь категорії рідної мови, яка пронизана неповторним народним духом. Зокрема, теорії лінгвістичної відносності (гіпотеза Сепіра-Ворфа), лінгвістичного детермінізму визнають повну залежність мислення та поведінки людини від структури мови, якою ця людина послуговується з моменту народження [1: 255]. На світосприйняття та міжособистісну комунікацію людини великою мірою впливають мовні чинники. Між мовою та реальним світом стоїть людина та її мислення, оскільки слово відображає не сам предмет реальності, а те його бачення, яке нав'язується носієві мови наявним у його

свідомості уявленням про цей предмет. Наприклад, англomовна дитина бачить два предмети: *foot* і *leg*, а слов'яни тільки один – *ногу*, але при цьому англійський мовець не розрізняє кольорів (*блакитний та синій*) на відміну від слов'янських мовців, він бачить тільки *blue*. Так, в українській, російській, англійській, французькій мовах *чорна кішка, чорна кошка (кот), black cat, chatte (chat) noire* означають одну й ту саму тварину – *чорну кішку*, але за слов'янською традицією *чорна кішка* приносить нещастя, а в англійській та французькій культурах – це ознака вдачі [11: 91].

Одну з ключових, вирішальних, універсальних функцій у культурному спілкуванні відіграє ввічливе та шанобливе ставлення до співрозмовників, що на вербальному рівні проявляється в активному вживанні слів, які засвідчують повагу: українське *будь ласка, вибачте, дякую, перепрошую*, російське *пожалуйста, звините, благодарю, спасибо*, англійське *please, I'm sorry, thank you*, французьке *c'il vous plait, excusez moi, merci...* Характерною рисою для соціальних взаємин східних слов'ян є статусно-вікова дистанція. В українській, російській та білоруській культурах і досі традиційно не дозволяється звертатися до старших за віком та посадою на ім'я (без імені по батькові) та використовувати фамільярні формули вітання, що останнім часом стало можливим в англійській комунікації. У старших класах шкіл нормою стало звертання до учнів на *Vi*. Звернення на *Tu* можна почути лише в побутово-розмовному спілкуванні. В англійській культурі завдяки мовній специфіці займенникових слів все набагато простіше: займенник *You* – це універсальне звернення як у повсякденному спілкуванні, так і на інших вищих рівнях комунікації. У перекладах українською та російською мовами англійське *You* подається в залежності від контексту та слов'янської традиції: або *Vi*, або *Tu*.

За офіційних ситуацій східні слов'яни можуть скористатися виключно такими звертаннями, як *шанований, високоповажаний, високодостойний, вельмишанований*, тоді як для англійців є нормою вживати прикметник *dear*, а для французів – іменники *Monsieur, Madame, Mademoiselle*. Чим більше використовується в англійському запрошенні способів пом'якшення впливу, тим менш щирим воно сприймається слов'янським комунікантом; чим настирливіше формулюється слов'янське запрошення, тим реальнішою є небезпека того, що його англійський співрозмовник сприйматиме це як грубе втручання в зону його особистої автономії, а тому вбачатиме зневагу до себе як до співрозмовника. Довга соціальна дистанція, характерна для англійського суспільства, створює зону особистої автономії, що породжує численні комунікативні табу (наприклад, суворе обмеження у використанні імперативу як наказового способу дієслова); у східних слов'ян, для яких спілкування та солідарність є культурними цінностями, подібна зона особистої автономії майже відсутня, а тому є можливим більше зближення комунікантів, за якого імперативні форми дієслова не сприймаються як порушення етикетних норм спілкування. Формули вдячності в українській та російській мовах поступаються англійським за експресією та довжиною. Чарівні слова *будь ласка та пожалуйста*, які панують у культурі східних слов'ян, в англійській мові замінюються довшими конструкціями: крім звичайного *«please»*, часто можна почути *«Will you be so kind...», «Could you...»*. Яскравою рисою англomовного суспільства є формальна ввічливість: мовленнєві формули вдячності, привітання, запрошення тощо, більшою мірою втративши свою семантику, перетворилися у формальні маркери ввічливості, у знаки уваги та поваги до інших, якими англійці щиро

обмінюються між собою. Наприклад, типовою для англійського спілкування є фраза «*How do you do*», якою обмінюються жителі Британських островів при зустрічі. Проте це зовсім не означає, що англійця цікавить стан та почуття його співвітчизника, цей вираз просто замінив привітання. Тому англійці не розповідають про всі свої проблеми та переживання, а просто відповідають тією ж фразою «*How do you do*», що і треба враховувати представникам інших культур у мовній комунікації з англійцями.

Зрозуміло, що перекладачеві в умовах міжкультурної комунікації треба досконало знати національні особливості вербальної ввічливості, аби забезпечити якісний, адекватний переклад при, зокрема, необхідності скористатися лексичною та контекстуальною компресією, замінити пасивні конструкції на активні чи навпаки – задіяти методи генералізації (замінити слово з конкретним значенням на більш загальне), компенсації тощо [4; 5; 6].

Для унаочнення вербальної ввічливості як важливої категорії міжкультурної комунікації пропонуємо порівняльну таблицю типових словесних конструкцій та узвичаєних штампів, якими національно забарвлюються українське, російське, англійське та французьке ділове листування.

ФОРМУЛИ ВЕРБАЛЬНОЇ ВВІЧЛИВОСТІ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ ДІЛОВІЙ КОМУНІКАЦІЇ

№	Українська мова	Російська мова	Англійська мова	Французька мова
1.	ЗВЕРТАННЯ			
	Шанований (ім'я та по батькові)! Шанований пане/пані... (ім'я, ім'я й прізвище)! Шановані панове! Шановані колеги! Вельмишанований добродію! Високошанований пане... / Високодостойний професоре! Високоповажаний міністре! Вельмишанований (високоповажаний) професоре! Шанований директоре!	Уважаемый (имя и отчество) Уважаемый господин/госпожа (фамилия, имя, отчество) Уважаемые господа/колеги! Глубокоуважаемый господин (фамилия, имя, отчество) Глубокоуважаемый министр! Глубокоуважаемый профессор! Уважаемый директор! Глубокоуважаемый господин прокурор! Господин Президент! Высокочтимый Господин Президент!	Dear Sir / Sirs/ Madame/ Mesdames Dear Mr. /Dear M. Dear Minister! Dear Chief! Dear Mr. Director! Dear Mr. President! Dear Mr. Professor! Father!	Monsieur/ Madame/ Mademoiselle (для приватних осіб) Monsieur/ Madame le ... (звання/ професія)

№	Українська мова	Російська мова	Англійська мова	Французька мова
	<p>Високоповажаний пане прокуроре! Шанований суддя! Пане Президенте! Вельмишанований Пане Президенте! Високоповажаний Пане Президенте! Високопреподобний Отче! Ваше Блаженство! Блаженніший і доро- гий Митрополите! Високо преосвященний Владико Митрополите! Ваша Святосте (до Патріарха)!</p>	<p>Глибокоуважаемый Господин Президент! Высокопреподобный Отче! Ваше Блаженство! Блаженный и дорогой Митрополит! Ваше Высокопреосвященство Владыка Митрополит! Ваша Святость!</p>		
2.	ВИБАЧЕННЯ			
	<p>Просимо вибачення за... Щиро просимо вибачити за... Просимо пробачити нас за... Перепрошуємо за... Ще раз просимо вибачення за завдані турботи (клопоти, прикроші, незручності)... Щиро просимо вибачення за... Ще раз перепрошуємо за цю прикру помилку. Дозвольте ще раз попросити вибачення за...</p>	<p>Просим извинения за... Искренне просим извинить за... Просим извинить нас за... Искренне просим у Вас извинения за... Ещё раз просим извинить нас за причинённое беспокойство (хлопоты, неприятности, неудобства)... Искренне просим извинения за... Просим извинить за случившееся недоразумение (досадную ошибку)... Разрешите ещё раз извиниться за...</p>	<p>We must apologize for not writing sooner... Again we have to apologize for not having written to you... We want to apologize for not having answered your nice letter sooner... We apologize for having neglected to answer your last letter promptly... Allow us once more to apologize for... Please forgive us for troubling you but we would be very grateful if you would...</p>	<p>Je vous prie de bien vouloir m'excuser de... Je vous présente toutes mes excuses pour... Vous voudrez bien m'excuser de... J'espère que vous ne me tiendrez pas rigueur de... Je vous prie d'excuser ce retard ... Veuillez nous excuser pour cette erreur...</p>

№	Українська мова	Російська мова	Англійська мова	Французька мова
			We are sincerely sorry... Allow us to apologize for...	
3.	ПОВІДОМЛЕННЯ			
	Повідомляємо Вам... Хочемо повідомити про те, що... З присмирністю повідомляємо Вам, що... На жаль, змушені повідомити Вам, що... Дозвольте поінформувати Вас про те, що... Раді повідомити Вам, що... Цим листом офіційно повідомляємо, що... Цим офіційним запрошенням підтверджуємо...	Сообщаем Вам... Хотим сообщить о том, что... С радостью сообщаем Вам, что... К сожалению, вынуждены сообщить Вам, что... Разрешите проинформировать Вас о том, что... Рады сообщить Вам, что... Этим письмом официально сообщаем Вам, что... Этим официальным приглашением подтверждаем...	We have a pleasure to inform you... Allow us to inform you about... Let us to write you about... We are glad to inform you about... With this letter we inform you about... It's obligatory to inform you about...	Nous avons le plaisir / l'avantage de vous informer / vous aviser... Nous prenons la liberté d'attirer votre attention sur... Nous nous faisons un devoir de... Nous sommes obligés de porter à votre connaissance... Nous nous voyons dans l'obligation de vous faire connaître / vous faire savoir...
4.	НАГАДУВАННЯ			
	Вважаємо за свій обов'язок нагадати Вам про... Просимо вибачити, що змушені нагадати Вам про... Вибачте, що знову турбуємо Вас, але... Змушені нагадати Вам, що... Вибачте, але необхідно нагадати Вам про... Вважаємо за необхідне нагадати Вам... Дозвольте нагадати Вам, що... Ви, безумовно, не могли не помітити, що...	Считаем своей обязанностью напомнить Вам о... Просим извинить, что вынуждены напоминать Вам о... Извините, что снова напоминаем Вам, но... Вынуждены напомнить Вам, что... Извините, но мы вынуждены напомнить Вам о... Считаем необходимостью напомнить Вам о... Разрешите напомнить Вам о... Вы, безусловно, не могли не заметить, что...	This is a reminder about... It's the necessity to remind you... Excuse us for troubling you again, but we are to remind you... With our letter of... we remind you...	Par ma lettre du ..., je vous demandais... Je me permets de vous rappeler ma lettre du... par laquelle je vous demandais de... Vous avez été certainement intéressé par notre lettre du... et vous avez pu remarquer...

№	Українська мова	Російська мова	Англійська мова	Французька мова
5.	ВІДМОВА			
	<p>Докладно вивчивши запропонований Вами проект, з прикрістю повідомляємо, що не маємо можливості... На жаль, ми не можемо прийняти Ваші пропозиції... Шкода, але ми не маємо можливості задовольнити Ваше прохання через низку причин... З огляду на ускладнену виробничу ситуацію ми не маємо можливості ... Щиро шкодуємо, проте ситуація, що склалася, не дає нам можливості... Вибачте, але, на жаль, ми не можемо надати (погодитися, надіслати, скерувати)...</p>	<p>Детально изучив предложенный Вами проект, с сожалением сообщаем, что не имеем возможности... К сожалению, мы не можем принять Ваши предложения... Жаль, но по ряду причин мы не имеем возможности удовлетворить Вашу просьбу... Жаль, но ввиду осложненной производственной ситуации мы не имеем возможности... Искренне сожалеем, но сложившаяся ситуация не позволяет... Извините, но, к сожалению, мы не можем предоставить (согласиться, направить)...</p>	<p>We regret that we are unable to... We are sorry for not being more helpful in this case... We regret that we cannot vouch for the reliability of X orporation... We regret very much that we did not have an opportunity to thank you personally for... We regret to inform you that... It is with regret that we inform you...</p>	<p>Malgré notre vif désir de vous être agréable (donner satisfaction)... Nous regrettons beaucoup de refuser (repousser, décliner) votre (cette) proposition... Nous vous disons nos regrets d'être obligés (de devoir/d'être dans l'obligation)... Nous sommes au regret de devoir... Nous regrettons vivement... Nous avons le (vif) regret...</p>
6.	ПОЧАТКОВІ ФРАЗИ ЛИСТА-ПРОХАННЯ			
	<p>Будь ласка, повідомте нам про... Будемо вдячні, якщо Ви підтвердите свою участь у... Звертаємося до Вас із проханням про... Просимо Вас... Просимо Вас ретельно вивчити наші пропозиції й подати остаточну відповідь... Просимо надіслати зауваження та пропозиції до проекту угоди про...</p>	<p>Пожалуйста, сообщите нам о... Будьте любезны предоставить нам... Будьте добры сообщить нам о... Будем благодарны, если... Обращаемся к Вам с просьбой о... Просим Вас... Просим Вас тщательно изучить наши предложения и прислать окончательный ответ... Просим выслать замечания и предложения к проекту договора о...</p>	<p>We wonder if you would dome a favor... We should much appreciate it if we could have the opportunity of ... We should be grateful if you... Would you be so kind to inform us about... We wonder if it would be possible for you to...</p>	<p>Nous vous prions (instamment) de... Veuillez bien nous envoyer/ faire parvenir... Nous vous prions de bien vouloir... Nous vous serions obligés / reconnaissants de bien vouloir... Nous vous saurons gré de bien vouloir nous renseigner sur...</p>

№	Українська мова	Російська мова	Англійська мова	Французька мова
			Please send us a copy of your new catalogue and price list... If it is not too presumptuous or a serious social faux pas we would like to ask about the possibility of...	Nous tenons à vous demander de... Pourriez-vous / Pouvez-vous... Voudriez-vous / Voulez-vous nous fournir (l'information sur...)...
7.	ПОЧАТКОВІ ФРАЗИ ЛИСТА-ВІДПОВІДІ			
	<p>Висловлюємо свою найщирішу вдячність за...</p> <p>Насамперед (передусім) дозвольте подякувати Вам за... Прийміть нашу щирю (найщирішу) подяку за...</p> <p>Ми щиро вдячні Вам... Дозвольте висловити свою вдячність... Дякуємо за надану змогу (пропозицію)... Із вдячністю підтверджуємо отримання листа-відповіді... Офіційно підтверджуємо свою згоду на... На підтвердження нашої попередньої домовленості повідомляємо... Ми отримали Вашого листа з повідомленням про... і щиро Вам вдячні... У відповідь на Ваш лист повідомляємо, що...</p>	<p>Выражаем свою искреннюю благодарность за... Прежде всего разрешите поблагодарить Вас за... Примите нашу искреннюю благодарность за... Мы глубоко/искренне благодарны Вам за... Мы очень признательны за Ваше письмо... Разрешите выразить свою благодарность... Благодарим за предоставленную возможность (предложение)... С благодарностью подтверждаем получение письма-ответа... Официально подтверждаем наше согласие на... Мы получили Ваше письмо с сообщением о... и искренне Вам благодарны... В ответ на Ваше письмо сообщаем... Направляем ответ на Ваш запрос... Согласно предварительной договорённости высылаем Вам...</p>	<p>Referring to your letter of... and our telephone conversation of... we are pleased to enclose our order... We thank you for your letter of... We have pleasure in sending you... We are pleased to tell you how glad we were with your order... We are obliged for your letter of... In reply to your letter of...</p>	<p>Comme suite à votre lettre du..., je... Je vous remercie de votre lettre du... J'ai bien reçu votre lettre du... Votre lettre du... a reçu toute mon attention. C'est avec beaucoup d'intérêt que j'ai pris connaissance de votre lettre du... En réponse à votre courrier du... Par votre lettre du..., vous... Je m'empresse de répondre à votre lettre du... J'ai l'honneur d'accuser réception de votre lettre du... Votre lettre du... m'est bien parvenue et... Nous avons bien reçu...</p>

№	Українська мова	Російська мова	Англійська мова	Французька мова
	Відповідаючи на Ваш запит від (дата),... Згідно з попередньою домовленістю надсилаємо Вам... На Ваш запит повідомляємо... У відповідь на Ваш запит надсилаємо... Узявши до уваги Ваш запит, пропонуємо... Згідно з попередньою домовленістю повідомляємо... Відповідно до чинних домовленостей скеруємо Вам...	На Ваш запрос сообщаем, что... В ответ на Ваш запрос высылаем... Приняв во внимание Ваш запрос, предлагаем... Согласно предварительной договорённости сообщаем... В соответствии с действующими договорённостями направляем Вам...		Nous accusons la réception de ... Suivant le désir exprimé par votre lettre du... Conformément à votre lettre du... nous vous confirmons... etc
8.	ФІНАЛЬНІ РЕЧЕННЯ (ПОДЯКА)			
	Дозвольте ще раз подякувати Вам... Висловлюємо ще раз вдячність... Дякуємо за допомогу... Ще раз дякуємо за всебічну підтримку... Щиро вдячні за... Ще раз висловлюємо щиро вдячність за постійну підтримку... Ще раз дякуємо і висловлюємо надію на.. Дозвольте ще раз подякувати Вам за... Ще раз дякую за надану мені честь... Красно дякуємо...	Разрешите ещё раз поблагодарить Вас... Выражаем ещё раз благодарность... Благодарим за помощь... Ещё раз благодарим за всестороннюю поддержку... Ещё раз выражаем искреннюю благодарность за постоянную поддержку... Спасибо за Ваше незамедлительное внимание к этому вопросу. Искренне благодарны за... Разрешите ещё раз поблагодарить Вас за... Благодарю Вас за оказанную мне честь...	Thank you for your generous confidence in us. Thank you very much again for... Thank you for your patience... Thank you for your prompt attention to this matter.	Thank you for your generous confidence in us. Thank you very much again for... Thank you for your patience... Thank you for your prompt attention to this matter. Nous vous remercions d'avoir bien voulu faire preuve de compréhension... En vous remerciant d'avance (à l'avance, par avance)... Avec nos (vifs) remerciements (anticipés)...

№	Українська мова	Російська мова	Англійська мова	Французька мова
9.	ФІНАЛЬНІ РЕЧЕННЯ (ЗАПЕВНЕННЯ)			
	<p>Запевняємо, що Ви цілковито можете розраховувати на нашу підтримку. Будемо раді і надалі співпрацювати з Вами.</p> <p>Запевняємо, що наша співпраця буде плідною. Будемо раді отримати від Вас позитивну відповідь...</p> <p>Переконані, що в майбутньому зможемо бути Вам у пригоді.</p>	<p>Уверяем, что Вы полностью можете рассчитывать на нашу поддержку.</p> <p>Будем рады и в последующем сотрудничать с Вами.</p> <p>Уверяем, что наше сотрудничество будет плодотворным.</p> <p>Будем рады получить от Вас положительный ответ...</p> <p>Убеждены, что в будущем сможем оказать Вам необходимую поддержку...</p>	<p>We assure you that...</p> <p>Any information which you may give us will be gratefully appreciated and treated strictly confidentially.</p> <p>We will keep you in mind for...</p>	<p>Restant à votre disposition pour tout renseignement complémentaire...</p> <p>En attendant d'avoir le plaisir de vous rencontrer dans l'attente de votre prochaine réponse</p> <p>Nous comptons sur une réponse positive</p> <p>Nous restons (demeurons) dans l'attente de votre éventuelle commande</p>
10.	ФІНАЛЬНІ РЕЧЕННЯ (СПОДІВАННЯ)			
	<p>Сподіваємося, що наша пропозиція зацікавить Вас.</p> <p>Сподіваємося, що Ви ...</p> <p>Маємо надію, що... Розраховуємо на дружнє і взаємовигідне співробітництво з Вами.</p> <p>Маємо надію, що наша співпраця буде плідною.</p> <p>Сподіваємося, що наша майбутня співпраця буде плідною, успішною і конструктивною.</p> <p>Маємо надію, що Ви не відмовитеся допомогти нам.</p>	<p>Надеемся, что наше предложение заинтересует Вас.</p> <p>Надеемся, что Вы...</p> <p>Рассчитываем на дружеское и взаимовыгодное сотрудничество с Вами.</p> <p>Имеем надежду, что наше сотрудничество будет плодотворным...</p> <p>Надеемся, что наше сотрудничество в ближайшем будущем будет плодотворным, успешным и конструктивным.</p> <p>Выражаем надежду, что Вы не откажете нам в помощи...</p> <p>Надеемся получить быстрый письменный ответ и желаем удачи.</p>	<p>We look forward/ We are looking forward very much to hearing from you...</p> <p>We hope that...</p> <p>Do try to let us have another letter of yours...</p> <p>Perhaps you would be kind to let me know if...</p> <p>We hope to have a letter from you before long...</p> <p>We would appreciate an early reply...</p> <p>We realize that this is very short notice, and would be grateful for an early reply...</p>	<p>En espérant que nos propositions seront à votre convenance...</p> <p>Dans l'espoir d'être favorisé de ...</p> <p>En espérant que vous voudrez bien...</p> <p>Nous espérons que cette solution vous donnera satisfaction et vous prions de...</p> <p>Dans (Avec) l'espoir d'avoir répondu à votre attente...</p>

№	Українська мова	Російська мова	Англійська мова	Французька мова
	Сподіваємося на швидку відповідь листом і бажаємо успіхів. Висловлюємо надію, що... Сподіваємося на подальше співробітництво...	Надеемся на плодотворное сотрудничество...	We hope that our offer will interest you. You will find we will do our best to please you...	
11.	ФІНАЛЬНІ ФРАЗИ (ПОВАГА)			
	Із повагою. Із великою повагою і найкращими побажаннями. Із вдячністю і повагою Із високою до Вас шаную. Із щирою повагою і надією на співпрацю. Із найщирішою до Вас повагою. Із повагою, вдячністю та певністю у новому співробітстві. Із вдячністю і повагою. Бажаємо успіхів!	С уважением... С большим уважением и наилучшими пожеланиями... Всегда Ваш... Искренне Ваш... С благодарностью и уважением... С искренним уважением и надеждой на сотрудничество... Желаем успехов и процветания... С уважением, благодарностью и уверенностью в новом сотрудничестве.	Yours sincerely... Sincerely yours... Very truly yours... Very truly...	«Je vous prie de croire, Madame, à l'assurance de mes meilleurs sentiments», à n'utiliser que si vous êtes une femme; «Je vous prie d'agréer, Madame l'expression de mes salutations distinguées», formule neutre, valable en de nombreuses circonstances; «Recevez, Monsieur le Maire, l'assurance de ma respectueuse considération» ou «Je vous prie de croire, Monsieur le Directeur, à l'assurance de ma considération distinguée», etc.

Отже, наведений ілюстративний матеріал наочно переконує, що в різних культурах зміст поняття *ввічливість* може не співпадати через різну комунікативну свідомість носіїв цих культур. Національні особливості вербальної ввічливості виявляються тільки

при їх аналітичному порівнянні в різних мовах. У процесі спілкування люди найчастіше сприймають та оцінюють один одного з позицій рідної культури та характерних для неї стандартів, але в кожній культурі існує свій концепт ввічливості.

Ввічливість у міжкультурному спілкуванні є універсальною категорією лише на найзагальнішому рівні, а конкретна її реалізація має національні риси і визначається типом культури, принципами соціокультурної організації суспільства, стосунками між його членами, соціальними цінностями співрозмовників, їх комунікативною свідомістю. У мові етносів наявна значна кількість національно-культурних символів та стереотипів, тому необхідною умовою успішного спілкування, у тому числі за допомогою перекладача, з носіями різних мов і культур є досконале знання та вміння використовувати їх доречно до ситуації. Типові фрази, що вживаються в українській, російській, англійській та французькій діловій кореспонденції, мають очевидні відмінності: звертання є експресивнішими та лінійно довшими у слов'янських мовах, французи та англійці надають перевагу використанню коротших та стриманіших мовних конструкцій; вербальне оформлення початкових фраз у листах-відповідях та листах-проханнях майже збігається за забарвленістю та розмаїттям форм, проте в англійській та французькій мовах воно багатше за слов'янські; фінальні фрази найстриманіші за формою в англійській мові, найекспресивніші – у французькій, що також є результатом впливу культурно-історичних та національних чинників.

Усвідомлення відмінностей та їх причин у комунікативній поведінці представників різних, зокрема європейських, культур дозволяє не тільки краще зрозуміти інший народ, але й сприяє пізнанню самих себе і досягненню взаємопорозуміння в цілому. Досконале знання формул вербальної ввічливості, характерних для різних культур і мов, – перша необхідна умова успішної комунікації (і ширше – спілкування) з їх носіями. Незнання або ігнорування цієї категорії – серйозна перешкода в міжкультурній комунікації. Вербальна ввічливість у міжкультурному спілкуванні – етична зброя, функція якої – активно сприяти комунікації в реалії і в перспективі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики. – К., 2004. – 344 с.
2. Онуфрієнко Г. С. Мовно-риторична компетентність як невід'ємна ознака освіченості і чинник професіоналізму. // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Мова як чинник формування громадянина України» (м. Запоріжжя, 16-17 травня 2008 р.). – Запоріжжя, 2008. – С. 208-216.
3. Онуфрієнко Г. С. Риторика: Навч. посібник для ВНЗ. – К., 2008. – 592 с.
4. Онуфрієнко Г. С. Риторика: Програма навчальної дисципліни для студентів ВНЗ. – Запоріжжя, 2008. – 28 с.
5. Онуфрієнко Г. С. Риторика у тренінгових та кваліфікаційних комплексних завданнях. – Запоріжжя, 2007. – 70 с.
6. Онуфрієнко Г. С. Основи теорії мовної комунікації: Програма навчальної дисципліни для студентів ВНЗ. – Запоріжжя, 2008. – 20 с.
7. Онуфрієнко Г. С., Хваткова С. О. Мовний режим в Україні як соціолінгвістична проблема. // Мова і культура: Науковий щорічний журнал. – К., 2008. – 11 с.

8. Онуфрієнко Г. С., Хваткова С. О. Освітній потенціал української мови в контексті проблематики сучасної соціолінгвістики. // Освітнянські обрії: реалії та перспективи. // Збірник наукових праць. – К., 2008. – № 1(4). – С. 215-219.
9. Онуфрієнко Г. С., Хваткова С. О. Освітньо-виховний потенціал української мови як навчальної дисципліни. // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Мова як чинник формування громадянина України» (м. Запоріжжя, 16-17 травня 2008 р.). – Запоріжжя, 2008. – С. 216-223.
10. Онуфрієнко Г. С., Хваткова С. О. Перспективи розвитку мов у багатонаціональній державі. // Проблеми мовно-культурної політики в умовах Болонського процесу: Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції. – Запоріжжя, 2007. – 5 с.
11. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. // Культурология: Дайджест, 2002. – 2 (21). – С. 89-92.

УДК 811.111'373

Жукова Н. М.
(Запоріжжя, Україна)

ВПЛИВ ЛІНГВОКУЛЬТУР КОЛОНІСТІВ НА ФОРМУВАННЯ АВСТРАЛІЙСЬКОГО ВАРІАНТУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

В рамках данної статті австралійський варіант англійського язика розглядається як багатокомпонентне утворення на базі британських лінгвокультур. Основне уваження надається аналізу впливу на австралійський варіант англійського язика перших іммігрантів в Австралію, переважно, носіїв соціально-локального діалекта кокні.

Ключевые слова: австралійський варіант англійського язика, британський стандарт, кокні, лінгвокультура, соціально-локальний діалект.

The article considers Australian English as a multi-component formation on the basis of the British linguocultures. Special attention is devoted to the impact of the first immigrants to Australia, mainly speakers of the socio-local dialect of Cockney, onto Australian English.

Key words: Australian English, British standard, Cockney, linguoculture, socio-local dialect.

Виступаючи суттєвою ознакою людського буття, мова є негомогенним утворенням, до складу якого в процесі еволюції входять елементи різних лінгвокультур. У цьому аспекті унікальним вважається формування австралійського варіанту англійської мови (далі – AuE), оскільки його базовою стали лінгвокультури британських іммігрантів у поєднанні з різними за обсягом і характером включеннями компонентів ірландської, аборигенних і деяких інших неангломовних культур.

Питання про вплив лінгвокультур іммігрантів на AuE неодноразово порушувалося у лінгвістиці: увага приділялась аналізу лексичних запозичень [див. 1; 2], здійснювався

порівняльний аналіз фонетичних особливостей британських діалектів і AuE [див. 3 (5: 283)]. Однак, говорячи про нівелювання на австралійському ґрунті діалектних розбіжностей вихідців із Британії, обмежуються лише констатацією цього факту [1: 20; 4: 67; 5: 85]. Відсутня однотайність щодо фонетичних рис, які збереглися від британських діалектів і отримали подальший розвиток в AuE, хоча саме на мовних традиціях перших поселенців, переважно, мешканців Лондона, базується місцева вимова [див. 3 (5: 283)]. Подальшого вивчення вимагає вплив лінгвокультур англійських колоністів на формування системи AuE. Метою даної роботи становить аналіз експліцитного впливу на AuE лінгвокультур іммігрантів колоніального етапу історії Австралії.

Мовну ситуацію раннього періоду соціальної історії Австралії (1878 – 1940 рр.) характеризують [6: 79] пануванням британської моделі, прообразом якої служив британський стандарт. Загалом, мова, як і усі головні інститути (парламент, бюрократія, освіта), сформовані за британським зразком [7]. На сучасному етапі історії П'ятого континенту (1940 р. – до наших днів) через поступове віддалення Австралії від метрополії та посилення соціального тиску із боку США відзначають [6: 79] значну експансію американської моделі.

В історії AuE традиційно розрізняють 3 періоди: колоніальний (зі створення британської колонії в Австралії у 1788 р.), період «золотої лихоманки» (1850-1860 рр.) і сучасний період. У межах даної роботи ми зосередимо увагу на розгляді тих особливостей англійської мови кінця XVIII – початку XIX стст., які були транспортовані упродовж колонізації в Австралію, характерні для AuE і на сучасному етапі його розвитку.

Перший етап еволюції AuE ознаменований процесами, вирішальними для розвитку цієї форми існування англійської мови. Англійська мова в Австралії на той час відрізняється широким використанням стилістично зниженої лексики, формуванням значної частини австралізмів, при тому, що базою інновацій виступали як загальноанглійські лексеми, так і діалектизми англійської мови Великобританії. Останні визнають [2: 15; 8] невід'ємною складовою частиною лексичної системи AuE. У цей період AuE розвивався як «природне продовження британського варіанту на основі численних регіональних діалектів, завезених із Великобританії, під знаком тісних зв'язків із метрополією та контролюючого впливу стандарту британського варіанту англійської мови» [1: 54].

З початку колонізації відокремленню етнічних груп та укріпленню позицій діалектів, транспортованих із Британії, перешкождали соціальні умови, всіляко сприяючи безперервному «перемішуванню» діалектів та говорів. Відсутність чітко виражених регіональних відмінностей в AuE розглядають [9: 196] як наслідок мобільності у межах Австралії різних груп колоністів – із засуджених, і вільних іммігрантів.

Що стосується регіональної приналежності та соціального складу перших поселенців, то впродовж перших шестидесяти років колонізації Австралії понад половину населення складали ув'язнені та їхні родини, більшість яких була представниками робочого класу з Лондона, його передмістя [9: 296] та сусідніх графств: Есекса, Суффолка, Кента і Мідлсекса [10: 87]. Відомо, що 70% транспортованих були засуджені в Англії, із них майже 60% – мешканці Лондона і шести головних графств: Ланкашира, Йоркшира, Уорвікшира, Сурей, Глаучестершира, Кента [11: 163].

Серед колоністів Австралії у перші десятиріччя були переважно городяни [1: 37; див. 4: 66]. Саме тому головним компонентом AuE називають [9: 296; 12: 252] міські діалекти

південного сходу Англії. Оскільки перші поселенці були здебільшого міською біднотою, тож мова їхня була, за свідченням лінгвістів [13: 14], субстандартною. Значна частина іммігрантів із півдня Англії, особливо мешканців Лондона, була носіями діалекту кокні, а не нормованої англійської літературної мови.

З урахуванням важливості нестандартних форм існування англійської мови для формування AuE, зупинимось детальніше на аналізі впливу кокні. Виникнення цього діалекту відносять до кінця XV ст. Відомо [10: 87], що кокні бере свої витoki в англосаксонських регіонах Східної Мерсії, Східної Англії та Кента. Якщо у XVI ст. кокні був мовою усіх лондонців, котрі не належали до королівського двору, то у XVIII ст. він перетворюється на мову робочого класу зі східної частини Лондону [10: 87]. У кокні збереглося багато особливостей раннього лондонського діалекту, відсутніх конкуруючими формами іншого діалектного походження із літературного ужитку [14: 224].

Статус кокні навіть по цей час залишається невизначеним, про що свідчить існування низки термінів на його позначення: «лондонське нелітературне наріччя», «лондонський діалект» (К. Бруннер) [15 (2: 97-98)], «the local dialect of London and the London area» (О.Б. Шахрай) [16: 62]; «a social accent», «uneducated London accent» (М.О. Соколова та ін.) [12: 266]; «the London language» (І. Lyashenko, О. Leonovich) [10: 87]; «мова нижчих соціальних прошарків лондонського Іст-Енду», «один із соціально-локальних діалектів англійської мови» (Л.С. Бархударов та ін.) [5: 45]. Ставлять питання [17: 172] про те, що саме було транспортовано в Австралію: кокні чи низка діалектів, котрі змішалися на колоніальному ґрунті. На наш погляд, правомірно вважати кокні соціально-локальним діалектом, а не акцентом, оскільки кокні має деякі відмінності, порівняно з британським стандартом, не тільки на фонетичному, а й граматичному та лексичному рівнях.

Достеменно з'ясувати, які елементи кокні були трансплантовані на австралійський ґрунт, доволі проблематично, оскільки помічати відмінності кокні почали тоді, коли укріпилися нормативи літературної мови та з'явилася можливість порівняння того, що відхилилося від цих нормативів [14: 240]. У межах даної роботи зроблено спробу прослідити вплив кокні XVIII-XIX стст. на AuE.

Кокні на той час характеризується наявністю низки специфічних ознак [14: 225-234; 10: 88; 18; 19: 15]. У цьому соціально-локальному діалекті розрізняють збереження деяких архаїчних рис британських діалектів і функціонування новоутворень, здебільшого притаманних безписемним, нелітературним формам мовлення. Так, у кокні залишився ранній лондонський (тобто рівний мідлсекському та південному) тип вимови давньоанглійського *æ* > *e*. Крім того, на протигагу літературній мові, кокні утримав групу *er* (у написанні звичайно для кокней *ur*) в наступних словах: e.g. *fur* (літ. *far*), *clurk* (літ. *clerk*), *Burkeley*, *Durbey*. Як з'ясувалося у процесі нашого дослідження, ці мовні тенденції спостерігаються і в AuE: Cf. AuE «*Sure ye ken undherstand a good glass of whiskey?*» [цит. за 20: 25]; «*Accept 'is invitation to ther Farm, Fur away from biffs an' rossers, bucks an' bats an' 'ooks an' dossers*» [цит. за 20: 82]. Звичайне для кокні так зване «випадіння *h*» (*h*-dropping), притаманне і AuE: Cf. AuE: «*A cove 'as got to think some time in life*» [цит. за 20: 52]; «*I don' forget 'ow you stuck to me*» [цит. за 20: 54]; «*I'll take it out of 'im, and ride 'im till he quits*» [цит. за 20: 79].

Для кокні характерне збереження граматичних конструкцій, які використовувалися в літературному мовленні ранньоновоанглійського періоду, наприклад, конструкцій з по-

двійним запереченням (e.g. *I have nothing to say about nobody that ain't no customers*), відзначене нами і в AuE: (Cf. AuE: «... *they ain't no wombats here; we call them badgers*» [цит. за 20: 22]. «*I ain't puttin' on no new customers*» [цит. за 20: 45]. «*We don't want no dead pups*» [цит. за 20: 67]. «*That ain't no reason for 'er to go pokin' mullick at the bush-'eads*» [цит. за 20: 95]). У кокні мають місце зміни в граматиці, які легко виникають в розмовному мовленні, наприклад, форми минулого часу дієслова, утворені за продуктивним типом: e.g. *seed, knowed*. (Cf. AuE: «*Pulled up before if I knowed your horses were getting baked*» [цит. за 20: 24]).

Свої витоки бере у кокні римований сленг. У найпростішому вигляді це – поєднання слів, останнє з яких використовується для римування. Відзначається [18], що римований сленг набув популярності у середині XVIII ст., зокрема, завдяки тому, що був запозичений кримінальним світом. У більшості англомовних країн утворені власні вирази римованого сленгу, поширені і в Австралії з XIX ст. Це явище представляється закономірним з урахуванням соціальної приналежності перших колоністів до нижчих прошарків британського суспільства, про що йшлося вище.

Римований сленг є однією із відмінних рис AuE, найбільш вірогідно, запозичених із кокні. З огляду на дату фіксації сленгізмів, справедливо, на нашу думку, говорити не про пряме запозичення їх із кокні, а, швидше, про запозичення традиції використовувати римований сленг: e.g. *septic (tank)* (1967) «Yank»; *steak and kidney* (1905) «Sydney»; *to and from* (1946) «Pom», «an Englishman». І для одиниць римованого сленгу AuE, і для кокні, типовим є залучення онімів. Серед обраного для дослідження лексичного масиву до складу римованих сленгізмів входять топоніми (e.g. *Hawkesbury Rivers* «shivers») та антропоніми, які є реальними (e.g. *Arrystottle* «bottle»; *Ned Kelly* «belly») і вигаданими (quasi-names) (e.g. *Joe Blake* «snake»; *John Dunn* «one»).

Як і римований сленг кокні, австралійський римований сленг характеризується підвищеною еліптичністю. Часто друга частина сленгізму опускається, що ускладнює його розуміння: e.g. *Nelly (Bligh)* «pie»; *ginger (ale)* «tail»; *hammer (and tack)* «back». Таким чином, можемо відзначити не тільки експліцитний, а й імпліцитний вплив носіїв соціально-локального діалекту кокні XVIII – XIX стст. на AuE.

Окрім кокні, однією зі складових AuE стала мова вільних іммігрантів – офіційних осіб, вищих військових чинів, вільних поселенців із вищих та середніх прошарків англійського суспільства – тож суттєве значення для становлення AuE надають [9: 296] британському стандарту, носіями якого виступали означені соціальні групи.

Важливо зауважити, що стандартна англійська мова була позбавлена звичної для неї оцінки як соціально престижна форма мовлення [13: 14]. В Австралії розширення сфери впливу літературної мови, зокрема, його письмової форми відзначають [1: 33] із 30-х років XIX ст., а наприкінці століття літературна мова закріплює свої позиції у якості еталону, на який рівняється все більша кількість колоністів. Поступове становлення норми AuE виражалось, перш за все, у його семантичних зсувах, пов'язаних із потребами номінації явищ життя, введення до літературного стандарту специфічних діалектних і жаргонних значень слів. Процес формування австралійського варіанту літературної англійської мови вважають [1: 160; 5: 85] іще незакінченим.

До відмінних рис AuE початку XIX ст. (разом із «нестандартною вимовою») належать сленг і арго, транспортовані на австралійський континент з вікторіанської Англії,

де усі соціальні класи користувалися сленгом [19: 3]. Англійська мова на початок транспортації являла собою систему особливої соціальної диференціації з максимально актуалізованими нелітературними компонентами (переважно сленг, арго, жаргони ув'язнених і моряків) [21: 64].

В AuE представлені не лише мовні особливості, асоційовані з кокрні, спостерігаються тенденції, типові для розмовної мови метрополії XIX ст., наприклад, посилення процесів скорочення, еліптізації, що торкаються широко вживаних слів (*bus* < *omnibus*, *pub* < *public house*) [22: 120]. Означена мовна стратегія знайшла відображення і в AuE, який характеризується надзвичайно великою кількістю скорочень.

Як показало проведене дослідження, переважаючу групу складають лексичні одиниці, отримані внаслідок апокопи (43% із понад 250 скорочень, відібраних у ході аналізу): е.г. *Aus* < *Australia*; *sticky* < *stickybeak* («an inquisitive person»); *dink* < *dinkum*; *mo* < *moustache*. Нами зафіксована низка лексичних одиниць (31%) утворена шляхом еліптізації полікомпонентних одиниць (е.г. *oven* < *native oven*, *telegraph* < *bush telegraph*, *velvet* < *black velvet*) та словосполучень (е.г. *would* < *wouldn't it (make you sick, etc.)*; *word* < *upon my word* «assuredly, certainly»; *Good day* < «(may you) have a good day»). Меншу за обсягом групу становлять лексичні одиниці, в яких використовується аферезис (8%): е.г. *birder* < *blackbirder*; *burra*, *burra* < *kookaburra*; *coota*, *coota* < *barracouta*. Низький ступінь залучення для інновацій телескопії (1%): е.г. *oxy-weld* < *oxy(-acetylene + weld)*; *per-way* < *per(manent way, «a railway track)*; *Salvarmy* < *Salvation Army*).

Продуктивним є поєднання апокопи (10%) чи еліпсиса (2%), рідше – аферезиса із суфіксацією. В AuE функціонують інновації, утворені за моделлю: скорочена форма слова + **-o**, **-y/-ie**. Для AuE взагалі вважають типовим використання форманта **-o**, поширеного і в інших субстандартних формах існування англійської мови, який називають ознакою знайомості, фамільярності («so widespread as elsewhere in informal English, esp. as a mark of familiarity») [цит. за 20: 376].

У ході нашого дослідження виділено наступні комбінації скорочення і суфіксації: а) апокопа + суфіксація (е.г. *imbo* < *imb(ecile + -o* «a gullible person»); *jollo* < *joll(ity + -o* «a spree, party»); *Vandy* < *Vand(emonian + -y)*; б) еліпсис + суфіксація (е.г. *groupie* < *group (settler+ -y; coldie* < *cold (beer + -y)*; *limey* < *lime (juicer + -y* «a British immigrant»); в) аферезис + суфіксація (е.г. *noggy* < *(nig)-nog + -y* «an Asian»).

За даними здійсненого аналізу, скорочення поєднується із іншими типами словотворення: еліпсис + апокопа (е.г. *sub* < *subterranean clover*); еліпсис + субстантивіація (е.г. *newie* < *new (chum + -y)*; еліпсис + апокопа + субстантивіація (е.г. *choco* < *chocolate soldier*); еліпсис + апокопа + аферезис + суфіксація (е.г. *sarvo* < *this + arvo* «this afternoon»); еліпсис + апокопа + суфіксація (е.г. *compo* < *(workers') comp(ensation + -o; cossie, cozzie* < *(bathing) cos(tume + -ie)*).

У деяких скороченнях приєднання суфіксу **-o**, **-y/-ie** зумовлює подвоєння останнього приголосного (е.г. *preggo* < *preg(nant + -o; Chrissie* < *Chris(tmas + -y; sunnies* < *sun(-glasses + -y)*). Нерідко додавання суфіксу супроводжується змінами попереднього приголосного: е.г. *arvo* < *af(ternoon + -o; bizzo* < *bus(iness + -o; Tazzie* < *Tas(mania/Tas(manian + -y)*. Процес подібних замінів відзначався уже на початку XVIII ст. в англійській мові метрополії (*pozz* < *positive, phizz* < *physiognomy*) [22: 101]. Розглянуті способи словотворення не є

національно специфічними, що закономірно з огляду на спільність будови англійської мови в її різних формах існування.

У літературно-розмовній мові метрополії в XIX ст. отримали розповсюдження евфемізми, якими іще на початку XVIII ст. хетували [22: 106-126]. Серед проаналізованого масиву лексем AuE чисельність евфемізмів незначна (10 одиниць): e.g. *consultation* (1880) «a lottery»; *la-la* (1963) «lavatory»; *acre*, *acher* (1965) «arse»; *rissole* (1971) «arsehole».

Як і в південному діалекті новоанглійського періоду, в AuE приголосний /t/ у ненаголошених складах замінюється на /n/: e.g. *dancin'*, *waitin'*, *barrackin'*, *croppin'*. Як і в східних та південних діалектах новоанглійського періоду, структура слів в AuE розширюється за рахунок голосного /h/: e.g. *hartist*, *undherstand*.

У меншій мірі спостерігаємо в AuE вплив на лексико-семантичному рівні носіїв шотландського діалекту: e.g. *billy* (1849) < *billy-pot* «cooking utensil»; *jinker* (1889) < *janker* «long pole on wheels»; *rouse* (1896) «to scold» < *roust* «to roar, to bellow».

Своєрідний внесок у розвиток AuE зробили вихідці з Ірландії, які становили 20% від загальної кількості транспортованих. Носіїв ірландської лінгвокультури найбільш масово відправляли до Австралії у 1800-1805 рр. [11: 163] На думку [7], австралійці завдячують ірландцям займенником другої особи у формі множини – «*youse*»: «Dad said we gotta keer away from *youse*» [цит. за 20: 660]. «Keer *youse* eyes peeled» [цит. за 20: 660]. «I thought *youse* were still goin' together, Kenny, even though *youse* bin bluein' a bit.» [цит. за 20: 56]. Незначну присутність ірландського елемента в AuE пояснюють [8] соціальними та релігійними факторами: більшість ірландських іммігрантів були малоосвіченими католиками, крім того, в новоутвореному австралійському англословному суспільстві існували забобони проти них.

Суттєві зміни лінгвістичної ситуації пов'язані з періодом «золотої лихоманки» та світових війн: активно поповнюється лексична система AuE, відбувається взаємодія різних діалектів на фонетичному рівні.

Наприкінці XIX – на початку XX стст. в арсеналі AuE з'являються запозичення із таких неанглословних лінгвокультур, як єврейська (e.g. *mozzle* (1898), *motsa* (1936)); арабська та хінді (e.g. *fantass* (1916), *mahleesh* (1918)); китайська (e.g. *fan-tan* (1870), *pakapoo* (1886), *dim-sim* (1961)).

На сучасному етапі розвитку AuE перебуває під зростаючим впливом американського варіанта англійської мови на різних рівнях мовної системи. Зауважують [6: 85], що вплив британського варіанту на сучасну англійську мову Австралії, значно менший за вплив американського варіанту, простежується переважно на лексико-семантичному рівні. При особливій ролі американського варіанту відзначають [13: 16] вплив на AuE інших варіантів англійської мови.

Отже, проведений аналіз впливу лінгвокультури колоністів на AuE показав, що на австралійському ґрунті зберігаються мовні традиції колишньої метрополії. Британська модель, домінуюча на ранньому етапі історії Австралії, стала еталоном подальшої мовної поведінки, що проявляється на експліцитному та імпліцитному рівнях у наслідуванні зразків морфологічного оформлення лексичних одиниць, окремих словотворчих тенденцій, граматичних конструкцій, прагненні до пошуку експресивних мовних засобів (широкого використання скорочених форм і римованого сленгу). Перспективним вважаємо подальше

вивчення впливу лінгвокультури іммігрантів на формування англомовної австралійської картини світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Орлов Г. А. Современный английский язык в Австралии. – М.: Высшая школа, 1978. – 172 с.
2. Русецька Л. О. Особливості функціонування діалектизмів Великобританії в лексичній системі австралійського варіанта англійської мови // Іноземна філологія. – Випуск 90. – Львів: Вид-во при Львівському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1988. – С. 11-15.
3. Turner G. W. English in Australia // The Cambridge History of the English Language: In 5 vol. / Ed. by R. Burchfield. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – Vol. 5: English in Britain and Overseas: Origins and Development. – P. 277 – 327.
4. Шахбагова Д. А. Фонетические особенности произносительных вариантов английского языка. = Varieties of English Pronunciation. – М.: Высшая школа, 1982. – 128 с.
5. Бархударов Л. С., Белявская Е. Г., Загоруйко Б. А., Швейцер А. Д. Английский язык // Языки мира: Германские языки. Кельтские языки. – М.: Academia, 2000. – С. 43-87.
6. Русецька Л. О. До питання про конкуренцію престижних мовних моделей в Австралії // Актуальні проблеми соціолінгвістики / Наук. ред. О. Є. Семенець. – К.: НМК ВО. – 1992. – С. 78-88.
7. Trezell E. Sociolinguistics of Australian English. – // <http://www.smu.edu/center/discourse/Trezell.htm> [Cited: 15 December 2007].
8. Moore B. Vocabulary of Australian English. – [http://www.nma.gov.au/libraries/.../5471/Vocabulary of Australian English.pdf](http://www.nma.gov.au/libraries/.../5471/Vocabulary%20of%20Australian%20English.pdf) [Cited: 15 December 2007].
9. Lass R. The Shape of English. Structure and History. – London, Melbourne: J. M. Dent and Sons Ltd., 1987. – 314 p.
10. Lyashenko I., Leonovich O. Cockney, or the «London Language» // ИЯШ. – 1999. – № 4. – С. 86-89.
11. Hughes R. The Fatal Shore. – London: Vintage, 2003. – 688 p.
12. Теоретическая фонетика английского языка / М. А. Соколова, К. П. Гинтовт, И. С. Тихонова, Р. М. Тихонова – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1996. – 286 с.
13. Eagleson R. D. The Nature and Study of Australian English // Journal of English Linguistics. – 1967. – № 1. – P. 11-24.
14. Ярцева В. Н. Развитие национального литературного английского языка. – М.: Наука, 1969. – 286 с.
15. Бруннер К. История английского языка. – М.: Издательство иностранной литературы, 1956. – В 2-х томах. – Т. 2. – 392 с.
16. Шахрай О. Б. Краткий исторический справочник по фонетике и морфологии английского языка. – К.: Радянська школа, 1971. – 182 с.
17. Blair D. The Development & Current State of Australian English: A Survey // Australian English. The Language of a New Society / Ed. by P. Collins, D. Blair. – Queensland: University of Queensland Press, 1989. – P. 171-175.

18. Duckworth J. M. Cockney Rhyming Slang. – <http://www.peevish.co.uk/slang/articles/cockney-rhyming-slang.htm> [Cited: 26 March 2008].
19. Franklyn J. A Dictionary of Rhyming Slang. – London: Routledge & Kegan Paul, 1960. – 180 p.
20. The Concise Australian National Dictionary / Ed. by J. Hughes. – Melbourne, Oxford, Auckland, New York: Oxford University Press, 1992. – 662 p.
21. Козлова Т. О. Динамика развития лексической системы английского языка в Австралии: этнолингвистический аспект (на материале лексики с автохтонным компонентом значения): Дис... канд. филол. наук: 10. 02. 04. – Запорожье, 2001. – 274 с.
22. Беркнер С. С. Проблемы развития разговорного английского языка в XVI-XX вв. – Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1978. – 232 с.

*Гриценко П. Е., Колесникова Л. В., Цыганок И. Б.
(Киев, Украина)*

**ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ ПОЛИЯЗЫЧНОГО АРЕАЛА
МЕЖДУРЕЧЬЯ ДНЕСТРА И ДУНАЯ**

Пространство всегда было важнейшим фактором формирования и развития языка. Поэтому пространственное поведение структурных элементов языка остается важнейшей составляющей в изучении прошлого и настоящего языка.

Междуречье Днестра и Дуная (далее – МДД) – южная часть Одесской обл. Украины, которая в различных источниках известна также под названиями *Буджак*, *Южная Бессарабия*, *Украинское Подунавье*. Этнический состав МДД формировался на протяжении длительного времени; в XVI – XVII вв. на данной территории проживали украинцы, прежде всего связанные с казачеством, выходцы из Буковины, Галиции, переселенцы-молдаване; позже, в XVIII – начале XIX вв., этнический состав трансформировали волны государственной и стихийной миграции украинцев, русских, массовое переселение из Балкан болгар, гагаузов; немцы-колониисты, переселившиеся в начале XIX ст. и выселенные в 1940 г., также оставили заметный след в культурном и языковом (прежде всего ойконимикон) облике данного ареала. В настоящее время в МДД проживают представители более 100 национальностей и народностей (украинцы составляют 35,8%, болгары – 24,8%, русские – 17,7%, молдаване – 15,25, гагаузы – 4,6%, другие – 1,9% [1]). Все это определило пестрый этнический и языковой ландшафт с локальными особенностями взаимодействия языков, наблюдаемые сегодня в МДД.

Полиэтничность региона обусловила его поликультурность: каждый из присутствующих в МДД этносов принес в этот край и в значительной мере сохранил до сих пор свою самобытную речь и традиционную материальную и духовную культуру – способы и приемы трудовой деятельности, обряды, ритуалы, особенности общения, способы видения, понимания и преобразования мира. Культура основывается на системе установок и предписаний, ценностей и норм, образцов и идеалов, запечатленных в памяти коллектива и аккумулированных прежде всего в языке, в его паремиях, фразеологии, текстах, лексике, грамматике, синтаксических конструкциях [2: 162–163]. Современная картина мира этнической группы опирается на весь культурный опыт прошлого – мифы, легенды, святые, символы, эталоны, стереотипы. По мнению Н.А. Бердяева, «культура никогда не была и никогда не будет отвлеченно-человеческой, она всегда конкретно-человеческая, т.е. национальная, индивидуально-народная и лишь в каком-то своем качестве восходящая до общечеловечности...» [3: 138]. В культуре сливается первичное национальное и

вторичное наднациональное. Язык и культура находятся в сложных взаимоотношениях, «поскольку язык отображает мир, а культура – неотъемлемый компонент этого мира, то язык есть зеркало культуры» [2: 166]. Эти общие положения подтверждают и наблюдения над языком и культурой украинцев, русских, болгар, молдаван, гагаузов МДД.

Плотное заселение относительно небольшой территории МДД (12826 км²), наличие на протяжении длительного времени внутреннего административного и культурного центра (г. Измаил) обусловили многоплановые межэтнические производственно-деловые и культурные контакты, разноплановое межъязыковое взаимодействие, возникновение открытой для наблюдений живой языковой лаборатории. Закономерно, что данный ареал привлек внимание многих диалектологов, социолингвистов, фольклористов; как результат – появились исследования, посвященные современному состоянию и истории говоров разных диалектных языков МДД, их взаимодействию, а также социолингвистической характеристике региона. Хотя исследователи учитывали общую этническую и языковую ситуацию региона, однако преобладал анализ отдельных языков или их диалектов; при этом традиции различных научных школ не были скоординированы между собой относительно задач, проблематики и приемов изучения. До сих пор результаты таких разрозненных исследований не систематизированы, не стали предметом сопоставительного рассмотрения. Поэтому на основании имеющихся студий познать реальную языковую ситуацию в регионе, как и смоделировать этапы становления и трансформаций данного микроконтинуума, направления и векторы зависимостей изменений в структурах идиомов на разных временных срезах, сегодня не представляется возможным.

В языковом отношении МДД феноменален, что выражается прежде всего в:

а) *латеральности*: говоры каждого из языков (украинские, русские, румынские / молдавские) составляют или пограничный (межевой) ареал распространения, соприкасающийся с другим языком, или диалектный анклав (болгарские, гагаузские) в инодиалектном окружении;

б) *языковой / диалектной пестроты*: говоры различных языков в пространстве МДД существуют не изолированно, перемежевываются, что создает условия для многосторонних фронтальных контактов;

в) *смене наддиалектных форм коммуникации* в регионе: литературными языками в МДД, которые в разное время имели неодинаковую сферу распространения, были русский, румынский, украинский, а в отдельных ареалах – и болгарский.

Такая сложная, изменчивая языковая ситуация актуализирует исследование данного ареала как целостного образования; при этом особого внимания заслуживают проблемы интерференции, социолингвистики [4]. Отметим, что в изучении межъязыковых / междиалектных контактов в этом регионе сложились два основных подхода: в пределах первого исследователи, изучая говоры или отдельные языки, ограничивались анализом последствий инодиалектных влияний без последовательного сопоставительного анализа взаимодействующих систем; во втором – центр внимания переносили на взаимодействие говоров / языков, на выяснение структурной близости этих систем, а также направлений, условий и интенсивности их взаимовлияния.

Говоры разных диалектных языков МДД сегодня дескриптивно и лингвогеографически изучены неравномерно. В дескриптивных студиях в первую очередь даны системные

описания структуры отдельных частных диалектных систем или ряда говоров, анализ разрозненных явлений различных структурных уровней, преимущественно маркирующих говоры на фоне соответствующего литературного языка. К важнейшим описательным трудам об украинских говорах МДД принадлежат работы А.А. Москаленко, А.А. Берлизова, В.П. Дроздовского, Т.П. Заворотной, А.М. Муқан, П.Е. Грищенко; о русских говорах – И.Д. Грищенко, Л.Ф. Баранник, Е.М. Мотузенко, Л.Л. Касаткина; о болгарских говорах – Н.С. Державина, С.Б. Бернштейна, И.К. Буниной, Е.В. Чешко, Э.И. Зелениной, В.К. Журавлева, И.А. Стоянова, В.А. Колесник, З. Барболовой, С.И. Георгиевой; о румынских говорах – В.С. Сорбалэ, В.К. Павела, П.Д. Кисеоларь, о гагаузских говорах – Н.М. Биковой. Дескриптивные труды о говорах разных языков продолжают традиции и проблематику национальных диалектологий, опираются на устоявшиеся в соответствующих лингвистических школах исследовательские приемы и эмпирические базы. Поэтому территориально смежные говоры, принадлежащие к разным диалектным языкам, описаны по-разному, что проявляется в наборе анализируемых явлений, способах их осмысления, экспликации. Такая ситуация делает описания диалектов различных языков МДД малосопоставимыми.

Подобную ситуацию прослеживаем и при попытке взаимопрочтения лингвистических атласов, отражающих ареал МДД. Разные атласы были ориентированы на решение проблем отдельных диалектных языков без учета проблематики территориально смежных идиомов. При таких условиях вопросы межязыкового (междиалектного) взаимодействия не могли быть учтены и всесторонне рассмотрены, а имеющиеся труды о междиалектном взаимодействии в этом микроконтинууме, оставаясь ценными благодаря большому по объему материалу и конкретным наблюдениям, также не дают полного представления об этом разноплановом сложном процессе и его результатах, остаются подготовительными этюдами к будущей целостной картине междиалектного взаимодействия в МДД. Реализация такого задания возможна лишь при условии изучения говоров разных диалектных языков как элементов целостного полиязычного континуума, изучения в опоре на однотипные программы и на основании общих принципов и исследовательских приемов (картографический опыт работы с полиязычным ареалом накоплен международным коллективом авторов, подготовившим «Общекарпатский диалектологический атлас» в 7 томах, 1989–2003). Такие студии оказываются результативными в первую очередь благодаря использованию приема лингвистического картографирования, применение которого предусматривает обеспечение сопоставимости эмпирических данных о разных говорах как диалектных системах.

Имеющиеся в атласах разных языков картографированные материалы говоров МДД не поддаются синтезу в пределах общей картографической студии; их нельзя свести воедино из-за несопоставимости, хотя ценность этих трудов – прежде всего в контексте национальных диалектологий и изучения междиалектных контактов – остается неопровержимой. Рассмотрим важнейшие достижения современного лингвогеографического представления говоров разных диалектов данного ареала.

Как объект картографирования первыми среди говоров этого ареала стали болгарские, которые издавна были предметом заинтересованности и изучения [5; 6]; новый этап их исследования, связанный с созданием «Атласа болгарских говоров СССР» (АБГ) под

руководством проф. С.Б. Бернштейна, начался в конце 40-х г. XX ст. За короткое время, 1947 – 1950 гг., сотрудники Института славяноведения АН СССР при участии научных работников и студентов Московского и Ленинградского университетов обследовали 104 болгарских населенных пункта Украины и Молдовы по специальной программе, которая ориентировала в первую очередь на создание, на основании собранных свидетельств, специального атласа переселенческого диалектного анклава. Подобного труда в болгаристике до этого не было, поэтому методологические принципы, как и установление круга объектов изучения, необходимо было определять впервые. В основу создания атласа была положена перспективная идея: он должен был появиться в результате обследования не сети говоров, избранных исследователями по определенным критериям, а предварительного изучения всех переселенческих болгарских говоров. Эти говоры, территориально отделенные и удаленные от метрополии, представляют островок среди диалектов других языков; на протяжении длительного времени (большинство – с нач. XIX ст.) они развивались в условиях изоляции от исконного континуума, а потому их обследование, описание и картографирование были важными для лингвоболгаристики, для познания целостного континуума болгарского языка. Заметим, что зафиксированные в экспедиционных материалах использованы во многих описаниях особенностей структуры и истории отдельных говоров, в региональных словариках, что значительно расширило информацию о болгарских диалектах [7; 8; 9; 10; 11; 12]. В то же время описательные труды и АБГ заложили основу для изучения этих говоров, шире – языковой ситуации, диалектологами и социолингвистами новой волны, которые наряду с новыми собственными записями диалектной речи (опираясь на программы и собрания диалектных текстов) использовали свидетельство АБГ, предлагая свои объяснения типичных черт говоров, их генезиса, особенностей функционирования говоров и болгарского литературного языка ареала МДЦ.

Лингвистическому картографированию С.Б. Бернштейн придавал особое значение, поскольку с применением метода лингвистической географии связывал возможности углубленного анализа современного состояния и генезиса говоров. Для представления на картах были взяты материалы из 64 населенных пунктов, в которых отмечено 77 говоров. На 108 картах АБГ воспроизведены языковые единицы разных структурных уровней (5 карт отражают акцентные явления, 47 – фонетические, 18 – морфологические, 37 – лексические, 1 – семантические) с особым вниманием к чертам, релевантным для типологии этих говоров и выяснения их связей с говорами метрополии. При этом внимание сосредоточено на определяющих дифференциальных чертах, известных на то время в болгарской диалектологии как ареалогически релевантные; из лексических явлений преимущество отдано противопоставленным названиям реалий традиционной материальной культуры. Исследователи осознавали наличие структурной трансформации этих говоров как переселенческих и новообразованных в сравнении с говорами метрополии; для них было очевидно, что функционирование этих говоров как островка в иноязычном окружении отразилось на их структуре, поэтому они отмечали: «ряд диалектных черт, которые еще хорошо сохранились в Болгарии, здесь уже невозможно зафиксировать, кроме как в соотношении отдельных слов» [АБГ, 7].

Создание АБГ было сориентировано в первую очередь на определение типов говоров (внутренняя типология) и их отношения – на основании набора дифференциальных

признаков – к говорам метрополии (внешняя типология). При этом связи с неболгарскими говорами региона остались на периферии исследовательской программы. Авторы АБГ учитывали результаты межъязыкового взаимодействия, хотя комментировали не последовательно. В частности, отмечено: «наряду с болгарским названием известно русское слово *дочка*» (комментарий к к. 77); как заимствование из русского прокомментированы лексемы *одеяло* (комментарий к к. 83), *печка* (комментарий к к. 86), *кокон* (комментарий к к. 100), *ступка* ‘деревянная ступка’ (комментарий к к. 90), хотя последняя лексема могла появиться в результате и украинского влияния; так же односторонне, лишь как результат русскоязычного влияния, оценена и лексема *дужка* ‘ручка ведра’ (комментарий к к. 91); в отдельных случаях указано на заимствованный характер лексемы без указания на источник влияния: *киптар* ‘меховая безрукавка’ («в бессарабских говорах [...] это слово не является исконным» – комментарий к к. 79), *кушак* ‘пояс’ («заимствованное слово» – комментарий к к. 80) и др. Иногда отсутствуют указания на заимствованный характер лексемы, напр., *куртка* ‘меховая безрукавка’ (к. 79), *кнутовище* ‘ручка кнута’ (комментарий к к. 92), хотя распространение слова (в первую очередь в зоне активного влияния украинских говоров) выразительно указывает на источник и характер заимствования. Отдельные из зафиксированных в болгарских говорах лексем обнаруживают разноплановые связи в исследуемом ареале с неболгарскими говорами, не прокомментированы, напр., в комментарии к к. 96 ‘кукуруза’ информация о том, что в говоре чийшийской группы распространено название *панур* (и варианты), могла бы быть расширена сведением, что эта лексема (и производные) известна многим контактными украинским и русским говорам со значением ‘рогоз’ [СРГО II, 12], а в румынском континууме функционирует со значением ‘рогоз’, ‘камыш’ [DRR, с. 950-51], ‘Iris germanica’ [ДД III, с. 177]. Хотя в АБГ представлен небольшой по объему лексический материал, однако и он убеждает в необходимости изучения репертуара номинативных единиц – результат иноязычных влияний.

В отличие от болгарских говоров МДД, дистантных относительно болгарского континуума метрополии, румынские говоры этого ареала составляют продолжение целостного восточнороманского ареала (лишь отдельные говоры расположены в незначительном отдалении от основного языкового массива). Обследование румынских говоров МДД осуществлено по той же программе, по которой записаны материалы говоров Молдовы, обеспечивающей их изучение в более широком диалектном контексте. Всего на картах в АЛМ / ALR воспроизведена информация из 20 населенных пунктов МДД. Среди трех атласов – АБГ, АУМ и АЛМ / ALR – последний подробнее всего представляет говоры соответствующего этноса в ареале МДД. Значительный по объему информационный фонд АЛМ / ALR позволяет не только изучать структурные особенности каждого говора и отношения между ними, обнаруживать типы говоров, но и исследовать последствия междиалектного взаимодействия, в частности, славянское влияние на эти говоры. На основании представленной в этих атласах информации о румынских говорах МДД можно утверждать, что восточнославянское влияние на эти диалекты было ощутимым, особенно – на лексическом уровне. Здесь выделяются более древние заимствования, для которых маркерами времени часто является семантика лексемы (нередко это названия реалий архаичного, исчезающего быта) и особенности формальной структуры (в первую очередь воссоздание давних фонетических изменений); значительным было пополнение

лексики из восточнославянских языков (чаще всего из русского) в послевоенный период, что было связано с изменениями хозяйственного, социального уклада региона. Однако в АЛМ / ALR эти заимствования не прокомментированы и не разделены по источникам. К заимствованным из украинских говоров принадлежат лексемы как славянского генезиса, так и германизмы, тюркизмы, издавна известные в украинских диалектах, и часть которых занимает значительные ареалы в украинском континууме. Такие заимствования по большей части являются древними по времени вхождения в румынские говоры и известными как в ареале МДД, так и в центральных говорах на территории современной Молдовы, а не только в зоне фронтального контакта с украинскими, закарпатскими, буковинскими и подольскими говорами, например, в романских диалектах отмечены лексемы *сонишкы* ‘подсолнух’ [АЛМ II, х. 920]; *подростки* ‘отросток стебля кукурузы’ [АЛМ II, х. 913]; *полудробок* ‘продольный брусок (в боковой стенке телеги)’ [АЛМ II, х. 972]; *байструк* ‘незаконнорожденный’ [АЛМ II, х. 819]; *verba, virba, loziji* ‘ива, Salix’ [ALR, h. 516] и др.

Карты АЛМ / ALR на фоне украинского говора обнаруживают случаи двусторонних влияний – заимствование лексемы из украинских говоров в румынские и в то же время номинации той же реалии в украинских говорах имеет румынские соответствия, напр., в украинском наддунайском говоре известна лексема *тава* ‘жаровня для выпекания хлеба, других изделий из теста’ при уже имеющихся *форма, лист*, а в румынских говорах МДД с тем же значением – *тава, тэва, жаровни, скавароткы, формы, лист* [ДД IV, с. 203; АЛМ, х. 661]. Таким образом, между украинскими и румынскими говорами состоялось сближение на уровне не отдельной номинативной единицы, а синонимического ряда, свидетельствующего о глубоком и длительном межъязыковом взаимодействии. Номинативные единицы, заимствованные из украинских, русских говоров в румынские, преимущественно имеют альтернативные обозначения тех же десигнагов, по большей части романские по происхождению. Возникающая при взаимодействии номинативная избыточность, дублетность провоцирует семантическую или функциональную дивергенцию таких единиц. Заметим, что карты АЛМ / ALR, на которых отражены различные структурные уровни румынских говоров к востоку и северу от Прута и Дуная, в частности в ареале МДД эксплицируют лексику разных тематических групп, что также свидетельствует о длительности и разносторонности восточнороманско-восточнославянских контактов.

В АУМ отражены сведения из 29 украинских населенных пунктов МДД, собранные по программе, ориентированной на выявление противопоставлений, релевантных в пределах всего украинского языкового континуума без специального внимания к отдельным регионам с их сложной историей формирования и особенностями межъязыковых влияний. Поэтому закономерно, что на картах АУМ не отражены многие языковые единицы, соотносимые с региональной культурой и заимствования из территориально смежных неукраинских диалектов. В АУМ воспроизведено отношение западнестепных южнобессарабских говоров к другим украинским (степным, подольским, буковинским) диалектам и в значительно меньшей степени – к территориально смежным бессарабским говорам других языков. Хотя иноязычное влияние на украинские говоры МДД в АУМ отражено частично, однако ценность сохраняют соответствия и параллели в румынских, болгарских, русских и гагаузских говорах данного ареала и за его пределами.

Русские говоры МДД еще не стали предметом картографического представления, хотя специальные наблюдения над этими говорами и материалы специального областного словаря (СРГО) убеждают в их структурной дифференциации русских говоров данного ареала, детерминированной не только их генезисом, но и окружением в новых условиях бытования. Эти эвристически ценные говоры (как в общероссийском контексте, так и полиязычном регионе МДД) заслуживают тщательной лингвогеографической интерпретации. Материалы СРГО, корпус которого формировался длительное время на основе наблюдений над спонтанной речью носителей диалектов, в значительной мере не являются сопоставимыми, а поэтому не отражают реальных отношений между говорами и не дают полного представления о степени интеграции / дифференциации русских островных диалектов. СРГО имеет свои преимущества над другими типами источников диалектной информации, поскольку воспроизводит текстовую синтакматику лексем, что способствует моделированию их наддиалектных семантических структур. Однако картографирование русских говоров МДД с учетом говоров других языков позволит познать условия и направления нерусских говоров с диалектами других языков.

Не охваченными лингвогеографическими и сопоставительными исследованиями оказались гагаузские говоры; лишь отдельные свидетельства об одном из гагаузских говоров, который сосуществует с болгарским, дает АБГ (с. Красноармейское); сеть ALR так же представляет материалы одного гагаузского говора на территории Молдовы (с. Пырлица). Хотя гагаузский говор в МДД относительно хорошо сохранен, как и традиционная культура и этническое сознание подавляющего большинства гагаузов – носителей диалектов, все же его исследование в составе полиязычного ареала остается делом будущего. Анализ ГРМС демонстрирует наличие значительного слоя лексики гагаузского языка, которую можно рассматривать в контексте взаимодействия с румынским и славянскими языками на территории МДД и юга Молдовы.

Таким образом, материалы АБГ, АЛМ / ALRR и АУМ свидетельствуют о наличии большого количества элементов, объединяющих говоры разных языков МДД: эти языковые явления имеют неодинаковое распространение и разное влияние на структуру говоров, на нормы речи носителей диалектов.

Важнейшей задачей изучения языкового и культурного многообразия МДД является составление мультилингвального атласа междуречья Днестра и Дуная, в котором можно отразить общее и специфическое в лексике украинских, русских (старообрядческих и «новообрядческих»), болгарских, гагаузских говоров МДД; с помощью лексики представляется возможность более глубокого проникновения в традиционную народную культуру этносов данного региона.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українське Подунав'я. Роки незалежності. – Ізмаїл, 2008.
2. Маслова В. А. Homo lingualis в культурі. – М., 2007.
3. Бердяєв Н. А. Судьба России. – М., 2004.

4. Колесников О. Етновозна ситуація і питання мовної політики в українському Придунав'ї // Південь України. – Одеса, 1999.
5. Бернштейн С. Б. Задачи изучения болгарских говоров СССР // Ученые записки Института славяноведения АН СССР. – М.–Л., 1950. – Т. 2.
6. Колесник В. О. Дебалканізація болгарських переселенських говірок в Україні. Граматична система. – Одеса, 2003.
7. Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР.: Сб. трудов. – Вып. 2 – 10. – М., 1952 – 1962.
8. Зеленина Э. И. Сравнительный тематический словарь трех болгарских сел Молдавии. – София, БАН, 1981 [серия Българска диалектология: Проучвания и материали. – Т. 10].
9. Калынь Л. Э., Попова Т. В. Фонетика двух болгарских говоров, функционирующих в условиях разной языковой ситуации // Исследования по славянской диалектологии. 2. – М., 1993.
10. Барбалова З., Колесник В. Говорът на българите в с. Кирнички, Бесарабия. – Одеса, 1998.
11. Барбалова З. Особенности на българския говор в с. Червоноармейское (Кубей), Болградский район, Одесская область в Украина. – Одеса, 1999.
12. Колесник В.А. Евгеновка (Арса): Ономастика. Говор. Словарь. – Одесса, 2001.

ИСТОЧНИКИ

- АБГ – Атлас болгарских говоров в СССР / Составители: С.Б.Бернштейн, Е. В. Чешко, Э. И. Зеленина; отв. ред С. Б. Бернштейн [Ч. 1. Вступительные статьи, комментарии к картам. – 83 с; Ч. 2. Карты]. – М., 1958.
- АЛМ – Атласул лингвистик молдовенеск. Т.1-2. –Кишинэу, 1968 – 1973.
- АУМ – Атлас української мови. – Т. 3. – К., 2001.
- ГРМС – Гагаузско-русско-молдавский словарь / Составители: Г. А. Гайдаржи, Е. К. Колца, Л. А. Покровская, Б. П. Тукан; отв. редактор – Н. А. Баскаков. – М., 1973.
- ДД – Дикционар диалектал (кувинте, сенсурь, форме) / Редактор Р.Я.Удлер. – Вол. I – V. – Кишинэу, 1985 – 1986.
- СРГО – Словарь русских говоров Одесщины. – Т. I – II. – Одесса, 2001.
- ALR – Atlasul lingvistic român pe regiuni Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria. – Vol. II – IV. – Chişinău, 1993 – 2002.
- DRR – Dictionar roman-rus / G. Bolocan, T. Medvedev, T. Vorontova. – Bucureşti – Moscova, 1980.

УСЛОВНЫЕ СОКРАЩЕНИЯ

к., х., h. – карта.

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПОЛЕ КОГНІТИВНИХ ДІЄСЛІВ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

В статті представлена попытка концептуального аналізу когнітивних глаголів англійського мови з допомогою електронного тезауруса Wordnet (Ворднет). В результаті дослідження виділено ядро і периферію концептуального поля когнітивних глаголів, проаналізовано структурування концептуальних синонімічних рядів.

Ключевые слова: *концептуальное поле, синсет, Ворднет, ядро поля, периферия поля, лексикализация.*

The article presents an attempt at the conceptual analysis of English cognitive verbs on the basis of Wordnet electronic thesaurus. As a result of the research there have been identified the nucleus and the periphery of the conceptual field and analyzed the structure of the synsets.

Key words: *conceptual field, synset, Wordnet, nucleus of the field, periphery of the field, lexicalization.*

Когнітивна лексика усе частіше стає предметом концептуальних розвідок у сучасній лінгвістиці. В.Г.Гак зауважив, що однією з головних ознак ментального поля є його складна внутрішня структура та перетин з багатьма іншими полями [1]. Вітчизняними дослідниками було здійснено спроби концептуалізації ментального простору в українській мові [2], запропоновано концептуальну модель лексико-семантичного поля ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІСТЬ на матеріалі англійської мови [3]. Концептуальний опис дієслів базується переважно на їх рольовій структурі [4: 4].

Об'єктом концептуального аналізу даної статті є когнітивні дієслова, об'єднані в синсети у Ворднеті (Wordnet 3.0) [5]. Ворднет – великий ієрархічний електронний тезаурус, в якому лексеми представлені основними морфо-синтаксичними формами та організовані у синсети. Синсети – це ряди когнітивних синонімів. Кожен синсет позначає окремий концепт, що об'єднує усі лексеми, які входять до нього. Синсети поділені на підбази даних, що відповідають чотирьом частинам мови: іменнику, дієслову, прикметнику та прислівнику. Одна лексема може зустрічатися у різних синсетах, таким чином реалізуючи свою полісемантичність. У Ворднеті значення конкретизуються різними типами зв'язків між лексемами: синонімія, антонімія, гіперонімія, меронімія і т. д. Синсети пов'язані концептуально-семантичними та лексичними зв'язками. Отже, кожен синсет представляє лексикалізований концепт.

Мета цієї статті – здійснити концептуальний аналіз когнітивних дієслів на основі тезауруса Ворднет, в якому максимально адекватно простежуються концептуально-семантичні та лексичні зв'язки, оскільки при його укладанні враховано останні здобутки корпусної лінгвістики, когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, теорії людської лексичної пам'яті [6]. Досягнення мети передбачає вирішення конкретних завдань та сліду-

вання визначеній методиці концептуального аналізу. Серед завдань: 1) визначення ядерних та периферійних концептуальних значень, 2) дослідження концептуальних зв'язків у синсетах та за їхніми межами, 3) дослідження реалізації асиметрії мовного знаку, що тісно пов'язана з довжиною синсету (що довший синсет, то більш розмите концептуальне значення) або ж мовного дуалізму: один концепт – один знак (однолексемні синсети реалізують конкретизовані концепти), 4) виявлення переваг та недоліків концептуального підходу як альтернативи семасіологічного польового підходу.

У ході дослідження виділено ядро концептуального поля когнітивних дієслів. Критерієм виділення слугував емпірично-асоціативний, покладений в основу побудови Ворднету. Кожне концептуальне значення реалізує один синсет та підкріплене реальними прикладами. До ядра концептуального значення зараховано значення з порогом частотності більше 100 вживань зафіксованому у Ворднеті. Таким чином, виділено 12 ядерних синсетів та концептуальних значень когнітивних дієслів:

1) «бути обізнаним, володіти знанням чи інформацією» (585) – *know, cognize, cognise*: «*I know that the President lied to the people*»; «*I want to know who is winning the game!*»; «*I know it's time*»;

2) «думати, вважати» (274) – *think, believe, consider, conceive*: «*I think he is very smart*»; «*I believe her to be very smart*»; «*I think that he is her boyfriend*»; «*The racist conceives such people to be inferior*»;

3) «думати, сподіватися, припускати» (188) – *think, opine, suppose, imagine, reckon, guess*: «*I imagine she earned a lot of money with her new novel*»; «*I thought to find her in a bad state*»; «*He didn't think to find her in the kitchen*»; «*I guess she is angry at me for standing her up*»;

4) «переживати певне відчуття, мати певний душевний стан» (181) – *feel, experience*: «*She felt resentful*»; «*He felt regret*»;

5) «повірити в щось на основі емоцій, інтуїції тощо» (150) – *find, feel*: «*I feel that he doesn't like me*»; «*I find him to be obnoxious*»; «*I found the movie rather entertaining*»;

6) «знати як, уміти» (142) – *know*: «*She knows how to knit*»; «*Does your husband know how to cook?*»;

7) «знати щось як істину, вірити в щось, не мати сумнівів» (123) – *know*: «*I know that I left the key on the table*»; «*Galileo knew that the earth moves around the sun*»;

8) «прийняти рішення» (123) – *decide, make up one's mind, determine*: «*We finally decided after lengthy deliberations*»;

9) «приймати щось як правду, довіряти» (118) – *believe*: «*I believed his report*»; «*We didn't believe his stories from the War*»; «*She believes in spirits*»;

10) «роздумувати, використовувати розумові здібності задля прийняття рішення, формування умовиводів, суджень та знаходження розв'язків» (111) – *think, cogitate, cerebrare*: «*I've been thinking all day and getting nowhere*»;

11) «розуміти, усвідомлювати природу або значення чогось» (110) – *understand*: «*She did not understand her husband*»; «*I understand what she means*»;

12) «вважати за» (107) – *see, consider, reckon, view, regard*: «*She views this quite differently from me*»; «*I consider her to be shallow*»; «*I don't see the situation quite as negatively as you do*».

Легко помітити різну довжину концептуальних синонімічних рядів. Серед найдовших синсетів когнітивних дієслів – восьмилексемний:

(11)S: (v) grok, get the picture, comprehend, savvy, dig, grasp, compass, apprehend (get the meaning of something) «Do you comprehend the meaning of this letter?»

Проте, якщо порівняти синсети зі звичайними синонімічними рядами, то вони значно коротші, адже максимально відображають полісемантичність лексичних одиниць (Пор. **comprehend** v. appreciate, apprehend, assimilate, compass, comprise, conceive, cover, discern, embrace, encompass, fathom, grasp, include, know, penetrate, perceive, see, see daylight, tumble to, twig, understand [7: 54]).

Найдовший зафіксований синсет складається із 16 лексем:

S: (v) perplex, vex, stick, get, puzzle, mystify, baffle, beat, pose, bewilder, flummox, stupefy, nonplus, gravel, amaze, dumbfound (be a mystery or bewildering to) «*This beats me!*»; «*Got me – don't know the answer!*»; «*a vexing problem*»; «*This question really stuck me*».

Довгий синсет свідчить про розмитість концептуального значення. Намагання мовців підібрати влучне слово задіяло процес вторинної номінації:

(9)S: (v) chew over, think over, meditate, ponder, excogitate, contemplate, muse, reflect, mull, mull over, ruminate, speculate (reflect deeply on a subject) «*I mulled over the events of the afternoon*»; «*Philosophers have speculated on the question of God for thousands of years*»; «*The scientist must stop to observe and start to excogitate*».

Слід підкреслити особливу роль метафоризації у процесі номінації когнітивних дієслів як абстрактної лексики (*chew over, reflect, ruminate* і т. п.). На довжину ряду впливає і реєстр вживання лексичної одиниці, її стилістичне емоційно марковане забарвлення (*grok* – сленг, *flummox, stick, get* – розмовний стиль). Очевидно, що значну протяжність синсету, що позначає неможливість пізнання, спантеличення, можна пояснити емоційною маркованістю роздратування. Саме складність пізнання, глибина роздумів, спантеличення найбільше лексикалізовані в англійській мові.

Загалом довжина синсету відображає універсальну асиметрію мовного знаку. Один концепт (один синсет) може бути представленим у мові однією лексемою-знаком, кількома лексемами або ж не мати монологічного вираження. Останній випадок ми не розглядаємо в цій статті.

Ворднет дає можливість простежити випадки дуалізму концепт – знак, тобто коли одному концепту відповідає один знак-лексична одиниця. Такі випадки в ідеалі диференціюють значення окремих лексем. Проте, мовна економія спричинює однакові форми вираження для різних концептів. Через розмежування концептуальних значень одного слова можна виявити своєрідні, унікальні концептуальні значення, притаманні лише окремій лексичній одиниці. Саме такі випадки будуть сприяти відхиленням від загальних правил вживання, своєї валентності та дистрибуції. Найбільше одноклексемних синсетів виявлено у дієслова *know* (7), з них 3 реалізують ядерне концептуальне значення:

(142)S: (v) **know** (know how to do or perform something) «*She knows how to knit*»; «*Does your husband know how to cook?*»

(123)S: (v) **know** (be aware of the truth of something; have a belief or faith in something; regard as true beyond any doubt) «*I know that I left the key on the table*»; «*Galileo knew that the earth moves around the sun*»

(76)S: (v) **know** (be familiar or acquainted with a person or an object) «*She doesn't know this composer*»; «*Do you know my sister?*»; «*We know this movie*»; «*I know him under a different name*»; «*This flower is known as a Peruvian Lily*»

У більшості випадків однолексемні синсети складають периферію концептуального поля когнітивних дієслів, нерідко взагалі не належать до поля у даному значенні. Однолексемні синсети представлені більш конкретними концептуальними значеннями (власне конкретизація виносить значення лексеми за межі абстрактного концептуального поля, що досліджується): *consider* («поважати, відноситися з пошаною»), *realize* («реалізувати, продавати»), *recognize* («демонструвати схвалення, подяку»). В однолексемних синсетах типових когнітивних дієслів зустрічаються терміни: *generalize*, *recognize* (медичні); *hypothecate*, *acknowledge* (юридичні); *realize* (музичний). Зустрічаються каузативні дієслова: *decide* («*This new development finally decided me!*»). Можна виявити і дієслова-конституенти фразеологізмів: *contemplate* («зануритися в роздуми»). Фразеологічний зворот практично передає те ж саме значення: *to contemplate one's navel* («зануритися в роздуми, бути самовдоволеним та обмеженим»).

Таким чином, в результаті проведеного концептуального аналізу було виокремлено ядро та периферію концептуального поля, простежено синонімічні зв'язки в межах поля, проаналізовано характерні для досліджуваного поля типи номінації. Використання даних Ворднету виявилось ефективним для побудови та аналізу концептуального поля когнітивних дієслів англійської мови та відкриває нові перспективи дослідження лексичного матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гак В. Г. Пространство мысли (опыт систематизации слов ментального поля) // Логический анализ языка: ментальные действия. – М., 1993. – С. 22 – 29.
2. Радзівєська Т. В. Концептуалізація ментального простору в українській мові // Мовознавство. – 1998. – № 2-3. – С. 107 – 117.
3. Нижегородцева-Кириченко Л. О. Лексико-семантичне поле «Інтелектуальна діяльність»: досвід концептуального аналізу: (на матеріалі іменників англійської мови). Автореферат дис. на здоб. наук. ступ. канд. філолог. наук. – Київський держ. лінгв. ун-т. – К., 2000. – 21 с.
4. Рахилина Е. В. О тенденциях в развитии когнитивной семантики // Известия АН. Серия литературы и языка, 2000, т. 59, № 3. – С. 3 – 15.
5. Wordnet 3.0. – Ел. ресурс: <http://www.wordnet.princeton.edu/>.
6. Fellbaum Christiane (ed.) Wordnet. An Electronic Database. – MIT Press, 1998. – 445 p.
7. Webster's New Thesaurus, 1995. – 348 p.

ШИРОКОЗНАЧНІСТЬ ЗАЙМЕННИКОВИХ СЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті йдеться про специфічне для української мови явище широкозначності, чи еврисемії (на матеріалі займенникових слів). Аналізується семантична природа займенникових іменників, здійснюється їх структурний розподіл.

Ключові слова: широкозначність, абстрагування, структура лексичного значення.

В статтє рєчє идєт о спєцифичєском для украинского языка явлєнии широкозначности, или эврисемии (на материале местоимений). Рассматривается семантическая природа местоименных существительных, осуществляется их структурный анализ.

Ключевые слова: широкозначность, абстрагирование, структура лексического значения.

The article deals with specific for Ukrainian language phenomenon of «everysemy». It was made structural distinguishing and semantic analysis of Ukrainian pronouns.

Key words: «everysemy», abstracting, the structure of lexical meaning.

Широкозначність, чи еврисемія (від давньогрецького εὐρεΐα, εὐρύς – широкий), – це лінгвістичне явище лексико-семантичного рівня, яке характеризується розширенням семантичного обсягу слова для позначення різноманітного кола денотатів. Під широким значенням ми розуміємо цілісне значення із максимальним ступенем узагальненості, яке існує у мові (тобто в умовах ізоляції слова від мовленнєвого контексту), проте звужується і конкретизується у мовленні. В основі семантики таких слів лежить надзвичайно узагальнена та абстрагована ознака, завдяки якій стає можливим позначення безлічі предметів та явищ навколишньої дійсності.

Широкозначність вважають специфікою семантики слів переважно аналітичних мов світу: англійської – К. Горшкова, Г. Гурська, С. Дімова, І. Лотова, французької – А. Ленца, Г. Нікітіна, німецької – С. Красногірева та ін. Еврисемантичність українських слів досі не розглядалася. Ця стаття присвячена вивченню явища широкозначності в українській мові на матеріалі займенників, вона є частиною дисертаційного дослідження.

Широкозначність – це якісна характеристика значення лексичної одиниці, що розкривається в плані його узагальненості. Еврисемантичність слова знаходиться у прямій залежності від смислового обсягу значення, від того, яке коло предметів, явищ, відношень позамовної дійсності охоплюється лексичним значенням мовної одиниці. У мовленні рівень широкозначності визначається різноманіттям семантичних зв'язків, які утворює еврисемічне слово, вступаючи у синтагматичні та парадигматичні відношення з іншими словами. Дехто з мовознавців наголошує, що широкозначність як лінгвістичне явище цілком залежить від типологічної структури мови, вона характеризує лише мови аналітичні за будовою [1: 84]. Справді, аналітизм створює сприятливі умови для розвитку еврисемії та функціонування великої кількості слів із широким значенням у різних

контекстах, проте категорично заперечувати існування цього явища у мовах синтетичного типу немає ніяких підстав.

Типологічна структура будь-якої мови розкривається на рівні її морфології. Аналітизм передбачає чіткий порядок слів у реченні (підмет, дієслово-зв'язка, основне дієслово, додаток, обставина), відповідно й здатність слова стояти у певній синтаксичній позиції, свободу лексичної сполучуваності у межах предикативного центру, різні способи вираження граматичного значення за допомогою лексичних одиниць та ін. Українська мова за своєю морфологічною структурою є флективною. Переважну частину її граматичних значень виражають флексії. Проте для української мови притаманне також й аналітичне вираження граматичних значень слів, тобто поза межами морфологічного слова, засобами контексту [2: 41], які співіснують із синтетичними. Найпоказовіше аналітизм виявляє себе у двох частинах мови – дієслові та іменникові. Отже, до парадигми широкозначних слів зараховуємо слова типу *річ, предмет, справа, діло, штука; бути, стати / ставати, дати / давати, могли* і под.

Дискусійним залишається питання про характер лексичного значення прономінативів, а отже й про можливість зарахування їх до евіресемантів. У статті дотримуємося найбільш поширеного погляду, згідно з яким займенникові одиниці мають максимально абстраговану природу семантики. За словами В. Ожогана, займенники різняться за ступенем узагальнення значення предметності та диференціюються в межах свого розряду [3: 94]. Іншою характерною рисою займенникових слів вважають «еґоцентризм» семантики, тобто орієнтацію на мовця. В академічній граматиці української мови зазначено, що структура займенникових значень «складається з елемента вказівності й ознак, що відображають характеристики явищ із погляду їхньої співвіднесеності з мовцем» [2: 186].

Більшість поглядів щодо семантики займенникових слів об'єднує думка про те, що, по-перше, прономінативи позбавлені власного номінативного елемента значення, тобто, фактично стверджується «номінативна порожнеча», чи «лакуна», вакуумний простір якої заповнюється в конкретному мовленнєвому акті. По-друге, займенникове значення характеризується як абстраговане, узагальнене. По-третє, воно передає певну незалежну від контексту інформацію (наприклад, *я* – вказує на ідентичність учасника дії мовцю, *дехто* – одна невизначена людина серед усіх учасників дії), що є незмінною в різних мовленнєвих актах. Контекстуальна ситуація лише деталізує, уточнює семантику. На нашу думку, «еґоцентризм» не слід вважати головною характеристикою прономінативів: він заповнює «порожні» семи особових займенників, складає понятійне ядро їх лексичних значень (*я, ми, ти, ви, вони*), проте залишається на периферії в групі неозначених (*будь-хто, будь-що, казна-хто, казна-що, хто-небудь, що-небудь* і под.) та заперечних одиниць (*ніхто, ніщо* та ін.).

Систематизуючи різні погляди на специфіку лексичного значення займенникових слів, нами виділені такі характерні його ознаки:

1. Займенникові слова обов'язково мають лексичне значення, причому воно є максимально узагальненим.
2. Семантика прономінативів не залежить від контексту чи ситуації мовлення (може вказувати на роль, місце мовця чи його ознаки), тобто існує в мові.
3. У структурі ЛЗ обов'язково наявні такі компоненти: вказівна сема та «номінативна порожня», що заповнюється з ситуації або контексту.

4. Займенникові назви виражають певні поняття (наприклад, у семантиці слів *цей, той* розкривається просторова локалізація предметів по відношенні до мовця), контекст визначає, до яких саме предметів, ознак вони відносяться (встановлюються референти).

Такі особливості лексичного значення займенникової групи слів дозволяють зараховувати їх до широкозначних мовних одиниць.

Коло дослідження прономінативів у статті обмежуємо лише групою слів, співвідносних з іменником, так званих «займенникових іменників»[2: 187-202]. Займенникові одиниці за своєю семантикою були розподілені на дві лексико-семантичні групи (така класифікація обумовлена входженням їх до ТГ «Річ» та ТГ «Людина»):

Слова, що вказують на певну річ (предмет, процес, явище тощо): *воно, що, щось, децо, що-небудь, будь-що, ніщо*.

Слова, що вказують на особу, живу істоту: *я, ми, ти, ви, він, вона, вони, хто, хтось, дехто, хто-небудь, будь-хто, ніхто*.

У межах першого об'єднання (слова, що вказують на певну річ – предмет, процес, явище) виділяємо підгрупи:

1) займенникові слова, що вказують на достеменно відомий предмет, явище, процес (*воно, що*);

2) на невизначену або точно не встановлену річ, таку, про яку мають бути поінформовані інші (*будь-що, децо, казна-що, щось, що-небудь*);

3) на невідомий, відсутній або неіснуючий предмет, явище (*ніщо*).

Еврісеманти першої підгрупи об'єднують дві спільні семи «відомий» та «предметна сутність», що частково заповнюють порожнечу «лакуни» лексичного значення, та потенційні семи: «неістота», «предметність / абстрактність», «матеріальність», «речовинність», «сукупність», «одиничність», «кількість», «якість» тощо. Наприклад: «Коли мав хист, був потрібен людям, а що тепер, самотній, покинутий усіма, в якого тільки й залишилося: згадувати про часи натхненного пориву, коли творив Пересопницьке Євангеліє. І мені до болю в душі захотілося побачити його знову, той грубезний фоліант, оправлений у жовту шкіру з вісьмома пружками на корінці в місцях зшиття...» [4: 182]. *Воно* – еврисемант, що вказує на певну предметну сутність. У мовленнєвій ситуації актуалізуються семи «фоліант», «книга», «Пересопницьке Євангеліє».

Займенникові слова інших двох підгруп мають спільну архісему «предметна сутність» та розрізнявальні – «невизначений» (для другої) та «невідомий» (для третьої підгрупи). Невизначеність може пояснюватися помилковим найменуванням, навмисним замовчуванням, приховуванням чи лише потребою в отриманні нової інформації. Невідомість виникає через відсутність чого-небудь у певний момент у потрібному місці або через вигадку, неможливість існування в дійсності. Ймовірні такі компоненти значення, як наприклад: «матеріальність», «речовинність», «сукупність», «одиничність», «кількість», «якість», «розмір», «форма» тощо. Як правило, вони не розкриваються, а приховуються контекстом. Наприклад: «Ходив до нього завжди старший сошенянський пасічник дід Прокіпко – не про щось там дрібне погомоніти, а про життя» [5: 181]. «І про те вона знала! Але не пробувала *будь-що* змінити, бо що може навіть всемогутня жінка супроти за давнених звичаїв, які обступають людину, мов непробивні мури Стамбула» [6: 482]. «А вона що вище піднімалася, то в більший бруд попадала... Безсила *будь-що* зро-

бити, *будь-чим* зарадити» [7: 141]. «*Нічого* дивного не було б, – мислив Гришка, – коли б Василь побіг зараз битися на вулицю, коли б він перейняв десь у глухих сутичках і застрелив хоч одного з «вовків» тих – *нічого* дивного» [8: 278].

Друга група займенникових слів, що вказують на особу, живу істоту класифікується на підгрупи:

- 1) займенникові одиниці, що вказують на відому особу / осіб (*ви, ми, вона, воно, ти, я*);
- 2) на будь-яку особу, істоту (*він, хто*);
- 3) на невизначену або точно не встановлену особу (*хтось, хто-небудь, будь-хто, дехто, казна-хто*);
- 4) на невідому, відсутню, неіснуючу істоту (*ніхто*).

Ці займенникові іменники об'єднуються спільною «номінативною» архісемою «людська сутність», а диференціюються за ознаками «відомий» для першої підгрупи, «будь-який» – для другої, «невизначений» – для третьої та «невідомий» – для четвертої. Їх значення протиставляються за «одиночністю» – «множинністю». Наприклад:

« – Ваша величність, знайшовся чоловік.

– Який чоловік? – не зрозуміла Роксолана. ...

– *Хто він?*

– Каже, князь. Князь мовби литовський, підданий короля польського, а походженням то ніби й з нашого народу» [6: 589]. «*Хтось* сказав: ніколи не плач за тим, що не може плакати за тобою, – знов озвався Совинський [9: 239]. «*Ви* справді сказали те, що я почув? – спитав з незвичною для самого себе несміливістю імператор» [7: 172]. В займенникових словах *я, ви* актуалізується сема «визначений», *хто, хтось* – «невизначений».

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що власне номінативна частина значення займенникових іменників розщеплюється на два прошарки: перший з них характеризує денотат («особа» – «предмет», «одиночність» – «множинність»), інший – вказує, чи може мовець отримати з контексту або ситуації інформацію про таку характеристику (семи «визначений» – «невизначений» – «неіснуючий»).

Цілком закономірним вважаємо розподіл займенникових еврисемантів на одиниці найвищого та середнього ступеня широкозначності. На противагу номінативним іменникам, займенники не вказують на однорідні, а «виділяють різнорідні явища за ознакою співвіднесеності з мовцем» [2: 186].

Еврисеманти *він, вона, воно, вони, себе* мають вищий, ніж інші, рівень широкозначності, оскільки вказують на будь-яку сутність (предметну чи живу, тваринну чи людську). Порівняймо: «*Він* твій герой – твій і *клоніт*, – сказав Кнурець і мвим руки, як це він уміє завжди робити» [10: 213]; «*Він* іде... Вітер вириває з пилу краплини дощу та кидає їх під ноги, на суху землю...» [8: 194]. Внутрішня структура прономінатива *він* представлена архісемою «сутність», конкретизована диференційними ознаками «неживий», «природний» та «людський», «особа чоловічої статі». Еврисемант *воно* має трохи нижчий рівень широкозначності, оскільки, вказує на живих істот тільки молодшого віку – дитя, дівча, хлоп'я, теля, ягня тощо. Його семна структура поповнюється компонентом «вік». Наприклад: « – А це *дівча*, може, й від настоящего прибуло.

– Чого *воно*? На екскурсію? Вареників з вишнями покуштувати?» [10: 282]. Обов'язковим компонентом внутрішньої структури одиниці *вони* є сема «множинність»: «Находила степова

буря; попереду сивими кінцями мчали вітри; за ними, вибиваючи у великого бубна якийсь дивний ритм, співало кожне стебло землі...» (Кос, с.195). Вони – Марко і Марта (перший контекст) та вітри (другий контекст). Зворотній займенник *себе* вказує на особу або предмет, що виступає в реченні в ролі об'єкта і співвідноситься з тією ж особою чи предметом, але в позиції суб'єкта: «Отак і забавляю *себе* то сим, то тим» [5: 109].

Займенникові іменники першої та другої особи однини та множини (*я, ми, ти, ви*) вважаємо відносно широкозначними, оскільки їх семантика обов'язково конкретизується диференційними семами: *я* – «істота», «людина», «мовець», «одиночність»; *ми* – «людська сутність», «збірність», «група осіб, до якої входить мовець»; *ти* – «істота», «людина», «співрозмовник», «адресат мовлення», «слухач»; *ви* – «істота», «людина», «збірність», «співрозмовники», «адресати мовлення», «слухачі» або «група осіб, до складу якої входить співрозмовник, адресат мовлення, слухач». Наприклад: «*Ми* сиділи в бур'яні до самого ранку» [5: 143]; «*Я* починаю сердитися, бо що таке «дізік»? [8: 144]; «*Я* думаю: «Треба було залишити його дома, бо *я* не знаю, чи доведеться *мені* повернутися додому, чи ні?...» [8: 162]; «Як *ти* сказав? Дурна секретарка? Та *ти* що? – закричав Верещак і навіть тупнув ногою» [10: 150]; «Бо *ви* з цього острова вийдете, а *я* ні» [5: 154].

Найвищий ступінь узагальнення й широкозначності у заперечних (*ніхто, ніщо*) та питальних (*хто, що*) займенниках, поступове його зниження у неозначених (*дехто, дещо, хтось, щось, хто-небудь, що-небудь, казна-хто, казна-що, хтозна-хто, хтозна-що* і под.). Порівняймо: «Він найперший з усіх знав, що колись має настати те, що розслабило ось тут яскравими краплями Адельгейдиної крові, відмахнувся від неминучості, намагався замінити пишнотою і державними radoшами ту радість, якої замінити *нікому й нічим* не дано» [7: 128-129]; «Батько Тромбона, Василь Васильович, інженер, так званий технічний інтелігент радянських часів, а тепер ні се ні те, ніби безробітний, ніби пенсіонер, ніби громадянин, ніби українець, ніби ще там *щось*, а фактично *ніщо*, як казав Гегель, *ніщо* від деякого *дещо* є абсолютно *ніщо*» [9: 15]. Одиниці «ніхто», «ніщо» фактично не обмежують коло позначуваного, а «дещо», «щось», навпаки, на нього вказують.

Займенники *хто* та *що* різняться за ступенем широкозначності: *хто* співвідноситься за значенням з іменником «людина», *що* – не має диференціальної семи «особа», тому може вказувати як на конкретний чи абстрактний предмет, явище, так і на істоту чи особу. Наприклад: «*Хто* він такий?» [8: 323]; «– *Що*?.. – тихо спитав Мефодій, відчуваючи, що палець справді починає ломити, ніби хтось пробує повільно викрутити його з п'ятірні» [5: 534]; «– *Ти що*? – Суслов чи Кравчук з ідеями? По-моєму, це вже пройдений етап» [9: 198].

Отже, займенникові іменники можна вважати широкозначними одиницями та класифікувати на дві групи: на позначення речей, предметів, явищ та осіб, людей. Їх унікальність полягає в особливій узагальненій семантиці. До внутрішньої структури значення кожної займенникової одиниці входять вказівний компонент і так званий «номінативний порожній», чи «тематичний» компонент («предметна сутність», «людська сутність», «істота / неістота» тощо). Останній наповнюється змістом ще в мові, а деталізується в мовленні, проте може залишитися й імпліцитним. Перспективним залишається вивчення особливостей широкої семантики іменників, дієслів, прислівників тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Плоткин В. Я., Гросул Л. Я. Широкозначность как лексико-семантическая категория // Теоретические проблемы семантики и ее отражение в одноязычных словарях. – Кишинев: Штиинца, 1982. – С.81-86.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. В. Теоретична морфологія української мови. – К.: Унів.вид-во «Пульсари», 2004. – 400с.
3. Ожоган В. М. До проблеми вивчення займенникових слів в українській мові //Теоретичні проблеми граматики: Тематичний збірник наукових праць / Укл. А.П.Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 1995. – С.92-99.
4. Шевчук В. О. Око Прірви: Роман. – К.: Укр. письменник, 1996. – 197с.
5. Тютюнник Г. М. Облога: Вибр. твори. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 832с.
6. Загребельний П. А. Роксолана: Роман. – Харків: Фоліо, 2006. – 685с.
7. Загребельний П. А. Євпраксія: Роман. – К.: Рад. письменник, 1975. – 312с.
8. Косинка Г. Вибрані твори. – Харків: Веста: Вид-во «Ранок», 2003.– 334с.
9. Загребельний П. А. Брухт: Роман. – Харків: Фоліо, 2003. – 253с.
10. Загребельний П. А. Левине серце: Роман. – К.: Рад. письменник, 1978. – 328с.

УДК 81'373.2

*Добровольська О. Я.
(Ужгород, Україна)*

СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКІ ПРОФЕСІЙНІ НАЗВИ-ЗАПОЗИЧЕННЯ, ЗА ДАНИМИ ІСТОРИЧНОЇ АНТРОПОНІМІЇ

У статті розглядаються назви прізвищевого типу середньоанглійського періоду, антропоосновами яких є запозичені з французької мови професійні назви, зареєстровані в середньоанглійській мові на антропонімному рівні значно раніше, ніж на апелютивному.

Ключові слова: *назви прізвищевого типу середньоанглійського періоду, французькі запозичення, назви людей за професією та заняттям.*

The article deals with the motivation of Middle English surnames on the basis of French borrowings-occupational terms, which are registered in Middle English as proper names much earlier than common nouns.

Key-words: *surnames of Middle English period, occupational terms, French borrowings.*

Зміни у словниковому складі мови середньоанглійського періоду полягали перш за все у збагаченні словникового складу за рахунок запозичень, зокрема, з французької мови. Кількість та характер запозичених слів не могли не залишити істотних слідів в історії розвитку англійської мови, у результаті цих запозичень словниковий склад англійської мови

значно збагатився. Деякі з запозичених слів увійшли до основної частини словника, витіснивши слова германського походження, проте кількість цих слів дуже незначна. У той же час з'явилось багато слів, які збереглися в основній частині словника сучасної мови. Переважна більшість таких запозичень з французької мови слів має синоніми германського походження. У більшості випадків слова французького походження мають більш абстрактний характер, іноді належать до слів «високого стилю», наукових термінів тощо, а слова англійського походження – більш конкретний, побутовий характер [3: 263-265].

Основна маса запозичень засвідчена з середини XIII ст. до кінця XIV ст. Пізніше XIV ст. нових французьких слів поступає у мову мало. В середньоанглійський період в англійську мову попали слова, що відносяться до найрізноманітніших лексичних сфер. Особливо явно запозичення відображають норманський вплив у тих сферах життя, які були пов'язані з управлінням державою: назви, пов'язані безпосередньо із життям королівського двору; з організацією армії та військовою справою; з організацією церкви; із управлінням феодальною державою; із судочинством; з міськими ремеслами (ремісники, що жили на селі, зберегли англійські назви). Крім того, увійшла велика кількість слів, що не укладаються у наведені семантичні рамки, зокрема, загальноживана, побутова лексика, поняття зі сфери мистецтва, розваг [1: 22-21; 3: 193].

Якщо кількість запозичень у староанглійській мові була незначною, то після норманського завоювання запозичення стали масовими і склали одне із джерел збагачення англійського словника. Процес запозичень був найефективнішим не відразу після завоювання, а пізніше, коли англійська мова уже почала витісняти французьку. У писемній формі французькі запозичення починають з'являтися на початку XII століття. Переважна більшість запозичень зроблена після 1250 року, до якого запозичено менше тисячі слів [4: 171].

Особливістю процесу запозичення агентивних назв з французької мови у середньоанглійський період було те, що французькі *nomina agentis* рідко входили до англійської мови як ізольовані лексеми. Як правило, майже одноразово з ними запозичувалося декілька лексичних одиниць, які становили ціле словотвірне гніздо, наприклад назва предмета – назва особи, діяльність якої пов'язана з цим предметом, або дієслововоднокоренеve найменування діючої особи. Тому в багатьох випадках неможливо установити, чи є те чи інше найменування прямим запозиченням з французької мови, чи воно утворене вже в англійській мові від запозиченого слова за допомогою англійського суфікса, і тому не є власне запозиченням.

Цінним джерелом для вивчення шляхів входження до середньо-англійської мови запозичень з французької мови є дані історичної антропонімії. Так, зокрема, назви прізвищового типу середньоанглійського періоду, що за семантикою твірних основ є назвами осіб за професією та заняттям, дають відомості про ті агентивні назви, що увійшли до англійської мови значно раніше, ніж це фіксує історичний словник англійської мови. Їх можна також тлумачити як відіменникові чи віддієслівні іменники англійської мови, утворені на англійському ґрунті від запозичених з французької мови лексем; та вони фіксуються значно раніше і тих запозичених іменників чи дієслів, що могли б тлумачитися як їх твірні основи. Окрім уточнення щодо хронології запозичення, антропонімі зазвичай зберігають цікаві для дослідників історичної лексикології їх фонографічні варіанти. Відносяться вони до тих різноманітних галузей суспільної діяльності, що відзначаються

як типові для запозичень з французької в середньоанглійську мову [1; 2; 3; 4], зокрема, мистецтво, наука, література (liminur, luminur, eluminur, ylluminur, leominur, lemner, lumynour, alumynour, lumner, lymnour; scivein, escriuein, scrivin; lutur, leuter, leutour, luter, lutier; sayllur, **saylliur, saylour, sayller**), **адміністративні, побутові терміни-професійні назви** феодалного суспільства (gabblere, gabler; gemeter; seruier, server; trotar, troter; visur; waite, wayte, wate, whaite; warderobier, wardroper, garderober, wardrober, wardroppare; warner, warendier, warrander, warender, wariner, warner, warener, wariner, warrerner, wargener), професійні назви людей, зайнятих садівництвом, тваринництвом, мисливством (chacur, chacere; gardiner, gardinier, gardenier; stabler, establer; summeter, sumeter, sompter, sumpter; veneur, **venur, venour**). **Наведемо ці лексеми, вказуючи назви прізвищевго типу в антропоформулах, час фіксації та історичне джерело.**

Середньоанглійські лексеми liminur, luminur, eluminur, ylluminur, leominur, lemner, lumynour, alumynour, lumner, lymnour, закладені в антропоосновах назв прізвищевго типу в антропоформулах Ralph le Liminur, Robert le Luminur 1230 Osenev, Reginald le Eluminur 1257 ib., Reginald le Ylluminur 1265 FF, John le Leominur, Richard Lemner 1275 SRWo, John le Lumynour, le Alumynour 1282, 1291 AD, Edmund le Lumner 1327 SRSt, Thomas Lymnour 1493 LLB, є фонографічними варіантами лексеми limner (форми, що подіються в NED: lymnour, lumenor(e), lymnore, lymner, lummer, lymner, limmer, limbner, limpner, limner) [Altered from Luminer] ‘1. An illuminator of manuscripts (1389 NED); 2. A painter, esp. a portrait painter. S/t, a water-colour artist (1594 NED)’, що тлумачиться як дериват від дієслова lumine ‘To light up, illumine. In early use, to iluminate (manuscripts or books) (1387 NED)’, пор. luminere (-our), limner [Lumine, v. + -er] (1330-1331 NED) і є синонімом лексеми illuminator. Однак, це може бути також і запозиченням з французької мови, пор. OFr enlumineor, illumineor ‘ілюстратор старовинного рукопису’.

Лексеми середньоанглійського періоду lutur, leuter, leutour, luter, lutier, зафіксовані як антропооснови назв прізвищевго типу в антропоформулах Alvredus le Lutur 1221 Cur, John le Leuter, le Leutour, Luter 1304-10 LLB, Idonea Lutier 1358 AD, є фонографічними варіантами лексеми luter (форми, подані в NED: lutar, leutare, lewter, luter) ‘A lute-player (1474)’, що тлумачиться як агентивна назва на -er від дієслова lute (1479 NED). Вважаємо за правильне тлумачити слівов luter як відіменникове від lute ‘A stringed musical instrument’ (1361-2 NED), оскільки саме дієслово lute, за даними лексикографів, є відсубстантивним утворенням, зафіксованим в англійській мові значно пізніше, ніж іменник (1479 NED). Оскільки на антропоонімному рівні лексема luter з її варіантами фіксується на два століття раніше, ніж на апелятивному, припускаємо її входження в англійську мову в якості запозичення з французької, пор. OFr leuteor a ‘музикант, що грає на лютні’ F. lut (luth) .

Середньоанглійські фонографічні варіанти sayllur, **saylliur, saylour, sayller** в антропоформулах Herbert le Sayllur 1191-1210 Ych, Hugh le Saylliur 1275 RH, Robert le Saylour 1327 SRSf, John Sayller 1327 SREss засвідчують запозичення в англійську мову майже на два століття раніше, ніж це фіксує NED, лексеми sailour [OF saillor, salleor, saileur, sailur ‘dancer’, f. saillir ‘to dance’] ‘A dancer (1366 NED)’, та на століття раніше, ніж дієслово sail (sayle, saile, saille, sailly, sailie) [OF saillir ‘to dance’] ‘To dance (1297 NED)’, що мотивує цю агентивну назву.

Середньоанглійські лексеми *scribein*, *escriuein*, *scrivin*, антропооснови назв прізвищового типу середньоанглійського періоду в антропоформулах *Richard le Scribein* 1208-13 Fees, *Gervase le Escriuein* 1278 AssSo, *Richard Scrivin son of Norman Scrivin* 1294 AD, тлумачаться як фонографічні варіанти французького запозичення *scribein* (форми, подані в NED: *-eun*, *-aun*, *scrugane*, *-ein*, *-eyne*, *scroweynu*, *scru-*, *skru-*, *skreweyn*) [Aphetic a. OF. *escrivain*, *-ein*, etc. (mod. F. *écrivain*): see *Escrivain*] (1300 NED), що в англійській мові стало основою похідної лексеми *scrivener* [from *Scrivein* + *-er*] (*scrivener* 1415) '1. A professional penman; a scribe, copyist; a clerk, secretary, amanuensis (1375 NED); 2. A notary (1477-1479 NED); 3. One who 'received money to place out at interest, and who supplied those who wanted to raise money or security' (1607 NED)'.

Середньоанглійські *gabblere*, *gabler* як антропооснови назв прізвищового типу в антропоформулах *Goda Gabblere* 1193-1212 Clerkenwell, *Reginald le Gabler* 1230 P фіксуються на чотири століття раніше, ніж апелятив *gabeller* (Also in Fr. form *gabellier*) [f. *Gabelle* + *-er*] 'A collector of the gabelle, a tax-gatherer' (1599 NED), і на два століття раніше, ніж запозичена з французької лексема *gabelle* (*gabel*, *gabell*, *gable*) [a. F. *gabelle*, ad. med. L. *gabella*, a deriv. from *gabulum*, *gabulum* 'a tax, impost', a word of Teut. origin] 'A tax; (spec.) the salt-tax imposed in France before The Revolution (1413 NED)', яка її мотивує. Тому виявлені в основах антропонімів лексеми можна вважати запозиченнями з французької мови (OFr *gabelier* 'збирач податків').

У якості антропооснови назви прізвищового типу на два століття раніше, ніж на апелятивному рівні, фіксується середньоанглійська лексема *gerneter* (*Joceusle Gerneter* 1296 SRSx, *William le Gerneter* 1327 MEOT). Поп. *gerneter* (*garnetour*, *garnettyer*, *garniter*) [a. OF. *garnetier*, *grenetier* 'the overseer of a granary or of a salt-store'] 'The superintendant of a granary (1483 NED)'. Лексема *garnet* 'A hinge of this form , the upright part being nailed to the support, and the horizontal to the door, shutter, etc. (1459 NED)', що мотивує цю назву, вважається непрозорою за своєю етимологією, однак схилиємося до думки про її давньонорманське походження – поп. ONFr *carne* 'hinge' (*kernettes* 1275, *gornettes* 1325, *garnettes* 1532 Building 297-8).

Антропооснови *seruier*, *server* середньоанглійських назв прізвищового типу в антропоформулах *Turstan le Seruier* 1197 P, *Thomas Server* 1516 LLB є варіантами лексеми *servier* (*sarueyere*) (1475 NED) – синоніма лексеми *server*, запозиченої з французької (поп. OFr *serveur* 'слуга') (форми, подані у NED: *servere*, *servar*, *server*), що в середньоанглійський період мала значення '1. One who serves or ministers to the requirements of another. Also, a servant (1380 NED); 2. An attendant at a meal, one who serves food and drink to those sitting at table (1460 NED); 3. An artisan's assistant (1481-90 NED)'.

Середньоанглійські фонографічні варіанти *trotar*, *troter*, засвідчені як антропооснови назв прізвищового типу в антропоформулах *Robert Trotar* 1148 Winton, *Adam le Troter* 1219 AssY, можна тлумачити або як утворення від запозиченого та адаптованого з французької дієслова *trot* [ME a. OF. *troter* (12th c. in *Hatz.-Darm.*), F. *trotter*] '1. Of a horse, and occasionally other quadrupeds: To go at the gait called the trot. Also said of a man (1362 NED); b. transf. Of a rider, etc., or of a vehicle (1386 NED); 2. To go or move quickly; to go briskly or busily; to bustle; to run (1416 NED)', або як запозичення з французької (OF. *trotier* 'скориход, посланець'). Ця неоднозначність у тлумаченні відображена в NED – поп. *trotter* [Trot v. + *-er*. cf. med. L.

trotārius (Du Cange), OF. trotier (Godef.)] ‘1. A horse (or other quadruped) which trots (1381-2 NED); 2. One who moves or goes about briskly and constantly (1562 NED)’.

У середньоанглійський період було запозичене дієслово *vizu* (форми *visy*, *-ie*, *vis(s)e* etc.) [ad. ONF. *viscer*: – L. *visitāre* ‘visit’ v.] ‘1. To go to see; to pay a visit or visits to; to visit (1375 NED); 2. To look at closely or attentively; to regard, see, view (1470 NED)’, від якого вже у новоанглійський період утворився іменник *vissier* [f. *vissy* *VIZY* v.] ‘An inspector (1566 NED)’, однак на **три століття раніше фіксується агенгивна назва *visur* у якості антропооснови назви прізвищевого типу в антропоформулі John le Visur 1273 RH. Уважаємо її запозиченням з французької (OFr *visueur* ‘спостерігач, наглядач’).**

Антропооснови назв прізвищевого типу *waite*, *wayte*, *weyt*, *wate*, *whaite*, засвідчені в антропоформулах середньоанглійського періоду Ailward Waite 1170-87 ELPN, Roger le Wayte 1221 ElyA, Hugh le Weyt 1251 AssSt, Roger le Wate 1296 SRSx, Adam le Whaite 1349 LLB, можуть тлумачитися як фонографічні варіанти запозиченої лексеми *wait* (форми, за даними NED, *waite*, *wayte*, *weyte*, *wate*, *whet*, *waight*, *weight*) [Partly a. ONF. **wait*, *wet* and ONF. *waite*, OFr *guaite*, *gaite* ‘watchman’] ‘A person who watches or waits 6. A watchman; a scout, spy. a. A military watchman, sentinel, or look-out; also a scout, spy; esp. a watchman in a camp, castle, or fortified place who was furnished with a horn or trumpet to sound an alarm to make a signal (1300 NED); b. A watchman attached to the royal household who sounded the watch, etc., by the blowing of a pipe, trumpet, or other wind-instrument (13... NED); c. A municipal watchman (1418 NED); 8. c. A player on the flute, hautboy, trumpet, etc. (1510 NED)’. На століття раніше в середньоанглійській мові зафіксоване дієслово *wait*, що також тлумачать як віддіменикове від с.-англ. *waite*, або адаптоване запозичення з д.-фр. *waitier*, яке в середньоанглійський період побутувало зі значеннями ‘1. To watch with hostile intent; to spy upon; to lie in wait for (1200 NED); 2. To be on the watch to inflict (injury) (1400 NED); 3. To watch, keep one’s eye upon, observe constantly; to look out for, watch for (1300 NED); 4. To keep watch; to look intently (1338 NED); b. To act as a watchman (1436 NED)’.

В антропоформулах середньоанглійського періоду William Wardrober 1275 RH, William Wardroper 1301 SRY, Thomas Garderobier, (le) Wardrober 1351 AssEss, Thomas Wardroppare 1465 Black в якості антропооснов назв прізвищевого типу засвідчені фонографічні **варіанти *warderobier*, *wardroper*, *garderobier*, *wardrober*, *wardroppare*** запозиченої з французької мови лексеми *wardrober*, яка фіксується на апелятивному рівні, за даними NED, майже на два століття пізніше у формах *warderobier*, *wardroper*, *wardrober*, Sc. *wardropar* [ad. OF. *warderobier*, ONFr dial. var. of *garderobier*, *-rober*] ‘1. An officer of a royal household who had charge of the robes, wearing apparel, etc. (1400-1450 NED); 2. The tailor attached to religious house (1526 NED)’.

Середньоанглійські фонографічні варіанти *warner* (Peter le Warner 1214 Cur, John le Warner 1280 AssSo), *warendier*, *warrender*, *warender* (Thomas Warendier Colch, John Warrender 1327 SREss, William le Warender 1332 SRLa), *wariner*, *warner*, *warener*, *wariner*, *warenner*, *warrener* (William le Wariner 1198 FFK, Adam le Warner 1218 Ffst, John le Warner, le Warener, le Wariner, le Warenner 1280 AssSo, William le Warrener 1317 AD) фіксують майже на століття раніше запозичення лексеми *warrener* (*warrender*, *war(r)iner*, *warinar*, *warener*, *warenner*, *warrener* (1297 NED); b. *warner* (1377 NED) [a. North-eastern OF. *warrennier* (Central OF., mod. F. *garennier*), f. *warrene* (*garenne*) WARREN sb.]

‘a. An officer employed to watch over the game in a park or preserve (1297 NED); b. A servant who has the charge of a rabbit-warren’. Іменник *warren*, який мотивує цю агентивну назву, запозичений, за даними NED, в XIV ст. у значеннях ‘1. A piece of land enclosed and preserved for breeding game (1377 NED); 2. A piece of land appropriate to the breeding of rabbits (formerly also of hares) (1400 NED)’.

Фонографічні варіанти *gardiner*, *gardinier*, *gardenier*, вжиті як антропооснови назв прізвищового типу в антропоформулах *Anger Gardiner* a1166 Seals, *William le Gardinier* 1199 P, *William le Gardenier* 1201 P, *Walter le Gardiner* 1292 SRLo, століттям раніше фіксують запозичення лексеми *gardener* (форми, подані у NED – *gardenere*, *gardynere*, *gardiner*, *garthyner* (e, *gardner*, *gardener*) [a.ONF. **gardinier* = OF. and mod. F. *jardinier* (12th c.), f. *gardin*, *jardin*: GARDEN + -er] ‘One who tends, lays out or cultivates a garden; (spec.) a servant employed to tend and cultivate a garden (1300 NED)’, а також лексми *garden* [ONF. *gardin* (Central F. *jardin*) – поп. L. **gardīn-um*] (1300 NED), що її мотивує.

Середньоанглійські фонографічні варіанти *stabler*, *establer* в основах назв прізвищового типу в антропоформулах *Laurence le Stabler* 1196 FFess, *Alan le Establer* 1257 MEOT на півтора століття раніше ілюструють запозичення з французької мови лексеми *stabler* (*stabyler*, *stabyller*, *stabulare*, *stabillar*, *staibler*) [a. OF. *establier*, f. *estable*, L. *stabulārius*: see *Stable* + -er] ‘A stable-keeper (14. NED)’. Поп. синоніми *stable-keeper* ‘One who keeps a stable, one who provides stable-accomodation for horses (1440 NED)’; *stable-groom* (1485 NED) *stable-boy* ‘A boy or man employed in or about a stable (1729 NED)’; *stableman* ‘One who is employed in a stable to groom, feed and otherwise look after the horses (1729 NED)’.

Середньоанглійські фонографічні варіанти *summeter*, *sumeter*, *sompter*, *sumpter* в антропоформулах *Roger le Summeter* 1206 Cur, *William le Sumeter* 1221 AssGl, AssWo, *William Sompter*, *Alan Sumpter* 1301 SRY уточнюють на ціле століття час запозичення лексеми *sumpter* та доповнюють наші відомості про її середньоанглійські форми, поп. *sumpter* (форми, подані в NED: *sompter*, *sumter*, *sometour*, *sumtar*, *som(e)ter*, *sumter*) [OF *som(m)etier* – поп. L. *sagmatārius*, f. *sagmat*, *sigma* SUM] ‘Driver of a pack-horse’ (c1320 NED).

Середньоанглійські фонографічні варіанти *chacur*, *chacere* в якості назв прізвищового типу в антропоформулах *Stephen le Chacur* 1204 Cur, *Walter Chacere* 1327 SRSf фіксують запозичений з французької мови іменник *chaser* (*chasur*, *chasour*, *chassar*) [a. OF. *chaceūr*, *chaceour* (mod. F. *chasseur*), agent-noun f. *chasser* ‘to chase’] ‘1. One who chases or hunts; a hunter (1470 NED); 2. One who pursues (esp. with hostile intent) (1375 NED)’. Майже одночасно з іменником було запозиченен дієслово *chase*, *chace* (*chacen*, *chaci*, *chacy*, *chace-n*, *chasse*, *chas*, *chasy*, *schase*, Sc. *chais*, *chace*, *chase*) [ME. a. OF. *chacie-r*, later *chascie-r*, *chasse-r*, in 11th c. *sacer*] ‘1. To pursue for prey or sport; to hunt (1314 NED)’.

Антропоосновами назв прізвищового типу в антропоформулах середньоанглійського періоду *Walter le Veneur* 1195 P, *David le Venur* 1219 AssY, *William le Venur* 1219 Cur, *Adam le Venour* 1297 MinAcctCo є фонографічні варіанти *veneur*, *venur*, *venour* давньофранцузьких *veneog*, *veneug* ‘мисливець’, що може бути цінним свідченням факту запозичення цієї лексеми в середньоанглійський період. Століттям пізніше був запозичений іменник *venery* [a. OF. *venerie* (F. *venerie*), f. *vener*: –L. *venārī* ‘to hunt’] ‘1. The practice or sport of hunting beasts of game; the chase (1320 NED); 2. Wild animals hunted as game (1350 NED)’, яким в NED мотивується агнетивна назва *veneg* новоанглійського періоду [f. *VENER-y*] ‘A huntsman (1845 NED)’.

Як бачимо, час запозичення розглянутих лексем, за даними їх письмової фіксації в історичних джерелах у якості антропооснов назв прізвищевому типу, відноситься здебільшого до кінця XII-початку XIII століття. На підставі їх значно ранішої хронологічної фіксації на антропонімному рівні, ніж на апелятивному (а також ранішої, ніж фіксація запозичення іменників чи дієслів, якими вони мотивуються в англійській лексикографії), припускаємо, що вони увійшли в англійську мову як запозичення, а не є похідними від запозичених та адаптованих в англійській мові слів. Отже, дослідження історичної антропонімії дозволяє уточнити хронологію, процес запозичення, а також фонографічні варіанти запозичень. Подальше дослідження може бути скероване саме на вивчення фонографічних варіантів запозичень у ракурсі особливостей середньоанглійських діалектів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иванова И. П., Чахойн Л. П. История английского языка. – М.: Высшая школа, 1976. – 319 с.
2. Ильиш Б. А. История английского языка. – М.: Высшая школа, 1968. – 419 с.
3. Костюченко Ю. П. Історія англійської мови. – К.: Радянська школа, 1963. – 426 с.
4. Мостовий М. І. Лексикологія англійської мови. – Х.: Основа, 1993. – 255 с.

ДЖЕРЕЛА

AD – Catalogue of Ancient Deeds (in progress). AssEss – E. C. Furber, Essex Sessions of the Peace, 1953. AssGl – Assize Rolls. Selden Soc. 59, 1940. AssSo – Assize Rolls. Som. Rec. Soc., 4 vols., 1897-1929. AssSt – Assize Rolls. Salt Arch. Soc. III-VII, 1882-6. AssWo – Assize Rolls. Selden Soc. 58, 1940. AssY – Assize Rolls. Yorks Arch. Soc. 44, 1911. Black – G. F. Black. Surnames of Scotland, New York, 1946. Building – L. F. Salzman, Building in England, Oxford, 1952. Clerkenwell – Clerkenwell Cartulary (Camden 3rd Ser. 71), 1949. Cur – Curia Regis Rolls. Pipe Rolls Soc., 14, 24. ELPN – E. Ekwall. Early London Personal Names. Lund, 1947. Fees – Book of Fees, 3 vols., 1922-31. FF – Feet of Fines. Pipe Rolls Soc., 4 vols., 1894-98. FFES – Feet of Fines. Essex Arch. Soc., in progress. FFK – Feet of Fines. Archaeologica Cantiana, vol. 11. FFSt – Feet of Fines. Salt Arch. Soc., 1882-1907. FrY – Register of the Freeman of York (Surtees Soc. 96, 102), 1897, 1900. MEOT – B. Thuresson, Middle English Occupational Terms, Lund, 1935. MinAcctCo – Ministers' Accounts of the Earldom of Cornwall (Camden 3rd Ser. 66, 68), 1942-5. LLB – Letter Books of the City of London, 11 vols., 1899-1912. LoCt – Calendar of Early Mayor's Court Rolls, ed. A. H. Thomas, 1924. NED – A New English Dictionary, Oxford, 1888-1933. Oseney – Cartulary of Oseney Abbey (Oxford Hist. Soc. 89-91), 1929-31. P – Pipe Rolls (Rec. Comm. 3 vols.), 1833-44. RH – Rotuli Hundredorum, 2 vols., 1812-18. Seals – L. C. Loyd, D. M. Stenton, Sir Christopher Hatton's Book of Seals, 1950. SRLa – Subsidy Rolls. Lanes and Ches Rec. Soc. 30, 1908. SRLo – E. Ekwall. Two Early London Subsidy Rolls, Lund, 1951. SRSf – Subsidy Rolls. Suffolk Green Books, 3 vols., 1906-10. SRSx – Subsidy Rolls. Sussex Rec. Soc. 10, 1900. SRWo – Subsidy Rolls. Worcs Hist. Soc., 4 vols., 1893-1902. SRY – Subsidy Rolls. Yorks Arch. Soc., Rec. Ser. 16, 21, 74. 1894-1929. Winton – Liber Wintoniensis (in Domesday Book, vol. IV). Ych – Yorkshire Wills (Yorks Arch. Soc., Rec. Ser. 73, 93), 1928-37.

ПРОБЛЕМНІ ВИПАДКИ КЛАСИФІКАЦІЇ ЯДРА ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Статья посвящена проблемным случаям классификации ядра простого предложения. Под ядром простого предложения, вслед за А.К. Корсаковым, понимается структура предикации – подлежащее и сказуемое. Создан реестр проблемных случаев на этапах деления простого предложения на предикативные//непредикативные и эллиптические//неэллиптические. Проанализованы причины неоднозначности классификации проблемных случаев и противоречивости их трактовки в теоретических источниках.

Ключевые слова: структурная классификация, ядро, проблемные случаи, простое предложение, структура предикации, эллипсис.

The article is dedicated to the problematic cases in the classification of the nucleus of the simple sentence. The nucleus of the simple sentence, according to A.K. Korsakov, is understood as the structure of predication – subject and predicate. The list of problematic cases on the stages of the simple sentence division into predication-structured//non-predication-structured and elliptical//non-elliptical has been created. The reasons for the ambiguity of these cases classification and contradictions in their interpretation in theoretical sources have been analysed.

Key words: structural classification, nucleus, problematic cases, simple sentence, the structure of predication, ellipsis.

У сучасній лінгвістичній літературі існує значна кількість класифікацій простого речення, серед яких важливе місце посідає структурна. Структурні класифікації простого речення різняться між собою за принципами поділу і, як результат, за шириною та глибиною розгалуженості і за кількістю кінцевих типів. Ця проблема ускладнюється ще й тим, що існує певний відсоток фактичного матеріалу, який залишається поза межами існуючих класифікацій або отримує у них суперечливе, а іноді і протилежне трактування. Невипадково Б. О. Ільїш називає проблему класифікації простого речення «надзвичайно складною» [1: 173].

Наша стаття присвячується проблемним випадкам класифікації структурно-семантичного ядра простого речення, зокрема поділу його на предикативно-структуровані//непредикативно-структуровані та еліптичні//нееліптичні речення.

Метою статті є створення реєстру цих проблемних випадків, їх класифікація та з'ясування причин суперечностей у їх трактуванні.

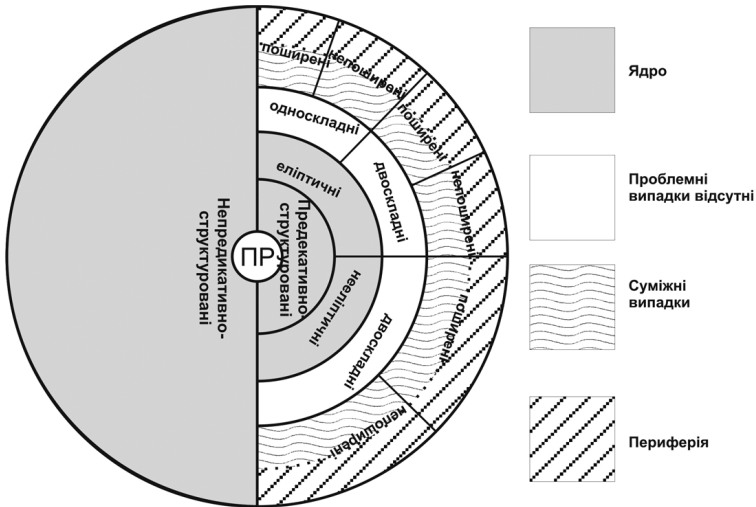
Актуальність дослідження зумовлена наявністю проблем у розумінні простого речення, його визначення та класифікації.

Перш ніж перейти до аналізу фактичного матеріалу, відзначимо, що під структурно-семантичним ядром простого речення ми розумітимемо, услід за А. К. Корсаковим [2], структуру предикації, до складу якої, окрім підмета та дієслова у особовій формі, входять чотири компоненти – суб'єктний, об'єктний, адвербіальний та дієслівний. Усі інші компоненти речення (означення та обставина) є другорядними членами речення, а, інакше кажу-

чи, периферією. Цей принцип було покладено у основу аналізу проблемного фактичного матеріалу, який склав 10,25 % (410 випадків) від загального обсягу нашого корпусу (4000 відрізків мовлення).

У результаті аналізу фактичного матеріалу нами було виділено 3 групи проблемних випадків: проблеми ядра простого речення, проблеми периферії простого речення та суміжні проблеми, тобто такі, які рівною мірою торкаються як ядра, так і периферії. Результати аналізу фактичного матеріалу графічно вкладаються у наступну схему.

Схема

До **ядерних** випадків відносяться проблемні випадки першого та другого етапів класифікації, тобто поділу простих речень на *предикативно-структуровані* // *непредикативно-структуровані* та *еліптичні* // *нееліптичні* відповідно. Ці випадки включають 11 типів проблем (6 типів першого етапу поділу та 5 – другого). Ядерні проблемні випадки детально розглядатимуться далі, вони є основним об’єктом нашого дослідження, тому зараз ми на них не зупиняємося. Натомість дамо перелік двох інших груп проблемних випадків. У дужках вказана кількість цих проблемних випадків у нашому корпусі та їх відсоток від загальної кількості проблемних випадків.

До **суміжних** та **периферійних** належать проблемні випадки IV етапу поділу простих речень (поширені // непоширені). Етап поділу, який полягає у поділі еліптичних простих речень на односкладні // двоскладні проблем не дав. Ще раз нагадуємо, що суміжні проблемні випадки стосуються як ядра, так і периферії простого речення, тоді як периферійні виключно стосуються периферії речення, тобто його другорядних членів.

- До **суміжних** проблемних випадків відносимо випадки типу (88 прикладів, 21,46 %);
- *In the name of God, what was happening to him?* (Cookson, 47) (43 приклада, 10,48 %);
 - *Abel shook his head.* (Cookson, 53) (22 приклади, 0,48 %);

- *How had he got into this?* (Cookson, 46). (16 прикладів, 0,03 %);
- *Wormtail beckoned Frank into the room.* (Rowling, 18) (6 прикладів, 1,46 %);
- *Gandalf paused astonished...* (Tolkien, 94). (1 приклад, 0,24 %);
- До **периферійних** відносимо випадки типу (28 прикладів, 6,83 %):
- *Or perhaps he had been ill?* (Tolkien, 3) (15 прикладів, 3,65 %);
- *Hestia Jones broke the silence.* (Rowling, 23) (7 прикладів, 1,7 %);
- *How long could Petersen go without treatment?* (Richards, 61) (6 прикладів, 1,46 %);

Перейдемо безпосередньо до аналізу проблемних випадків, що стосуються структурно-семантичного ядра простого речення. До них належать наступні:

Проблемні випадки I-го етапу класифікації (75 прикладів, 18,29 %):

а) Випадки типу «*Good.*» або «*Excellent.*», наприклад:

Understand?

Yes, Dad.

Good. (Cookson, 22) (7 прикладів, 1,7 %)

З одного боку, за А.К. Корсаковим, ці речення можна було б парадигматично відновити до *It is good.* і на цій підставі їх можна було б вважати предикативно структурованими. З другого боку, у фактичному матеріалі нам не зустрілося жодного випадку вживання у повній формі речення *It is good.* у такому контексті, що є свідченням певної штучності такого відновлення. Це підтверджується також точкою зору окремих лінгвістів. Так, наприклад, Д. Байбер та співавтори ці випадки реченнями не вважають, відносячи їх до синтаксичних неклаузових одиниць, оскільки їх відновлення, на думку дослідників, «має сумнівну лінгвістичну мотивацію» [3:1099].

б) Випадки типу:

And Elves, sir! Elves here and Elves there! (Tolkien, 18)

All in good time! (Tolkien, 5) (4 приклади, 0,97 %)

Особливістю цих випадків є відсутність у них дієслова **be**. Однак, його відновлення теж не є можливим, оскільки порушується зміст таких побудов, зокрема, вони втрачають своє емоційне забарвлення та динаміку. У фактичному матеріалі нам не зустрілося жодного випадку вживання цих речень у повному варіанті. У теоретичних джерелах подібні випадки не коментуються, за винятком останнього («*All in good time*»), який Р. Кверк et al називає неправильним реченням, а власне «стереотипною конструкцією підмет+комплемента» [4: 845].

в) Випадки типу *Thank you, sir.* (Cookson, 58), *You are welcome.* (Cookson, 25), *Damn you!* (Richards, 7) та ін. (29 прикладів, 7,07 %)

Проблема класифікації цих утворень полягає у тому, що, з одного боку, вони зберегли у своєму складі первинну структуру предикації, а, з другого – ці утворення завжди зустрічаються у мовленні у фіксованому вигляді та «не містять повідомлення» [5: 174]. З цим пов'язана і суперечливість їх трактування у теоретичних джерелах. Так, окремі дослідники вважають їх реченнями, як, наприклад, Д. Крістал, який виділяє їх у окремий тип «малих речень» [6: 216], М. Я. Блох, який відносить їх до «фіксованих односкладних речень» [7: 301] та інші. У більшості ж теоретичних джерел, вони не вважаються реченнями та називаються *нереченськими висловленнями* [8: 142], *неклаузовими одиницями* [3: 1083], *нереченнями* [4: 849] та ін. Проміжного погляду дотримується Г. Г. Почепцов, який виділяє ці утворення у окремий тип «квазі-речень» [5: 174].

г) Випадки типу «*Nice county, Sussex*» (Cookson, 56) або «*Bloody upstart, him*» (Cookson, 19). (5 прикладів, 1,22 %)

У граматиці Р.Кверк et al ці речення називаються «конструкціями підмет+комплемента» та відносяться до неправильних речень [4: 844]. Їх специфічною рисою автори праці називають «іменникову фразу у постпозиції» (Noun-phrase tag). При цьому, Р. Кверк et al відзначає, що такі побудови є характерними для розмовного стилю [4: 844]. Л. С. Бархударов відносить ці випадки до «парадигматично відновлюваних еліптичних речень з інверсією» [8: 185]. У фактичному матеріалі нам не зустрілося жодного випадку вживання цих конструкцій у повному вигляді.

Спільним у всіх вищезгаданих типів проблемних випадків є те, що їх можна, певною мірою, віднести до «розмовних формул». Підставою для цього є те, що, по перше, вони мають більш менш застиглу форму порівняно з власне реченнями, а, по друге, їх конкретне значення нівелюється і вони набувають характеристик комунікативного знака. Як стверджує Л.С. Бархударов, «ми отримуємо з них інформацію у результаті низки умовиводів, а не безпосередньо зі змісту висловлення» [8: 142].

д) Випадки типу:

Don't speak to me like that. I'm offering you... (Cookson, 33) (15 прикладів, 3,65 %)

Проблемність вищенаведених речень полягає у тому, що вони були обірані у процесі мовлення через те, що мовця перебили або він сам зупинився, оскільки подальша інформація була вже непотрібна адресату. Згідно з класифікацією А. К. Корсакові, ці утворення є предикативно-структурованими еліптичними реченнями. Однак, існує погляд (його дотримується, зокрема, П. Метьюз), згідно з яким ці приклади є еліптичними висловленнями (elliptical utterances), які цей дослідник протиставляє еліптичним реченням (elliptical sentences). Еліптичні висловлення, на думку П. Метьюза, є лише реченневими фрагментами які, на відміну від еліптичних речень, не підкоряються правилам. «Фрагменти, – стверджує цей вчений, – не представляють інтересу для синтаксису, хіба що як джерело плутанини у наших даних» [9: 41]. Одним з критеріїв розрізнення між еліптичними реченнями та висловленнями, дослідник називає відсутність ядерного наголосу у останніх [9: 41].

е) Випадки типу

You haven't met my wife Narcissa? Or our son Draco? (Rowling, 92)

The room was bare except for the iron bedstead. And the half open closet. (Richards, 33) (11 прикладів, 2,7 %)

Як бачимо, ці побудови становлять органічну як формальну, так і семантичну цілісність з попереднім реченням, легко об'єднуючись з ним в одне речення. Однак, пунктуаційна роз'єднаність з попереднім реченням, дає підставу для окремих граматистів, спираючись на суто формальні критерії, вважати їх самостійними еліптичними реченнями (А.К. Корсаков, І.Б. Морозова [10:31]). Ми, слідом за А.К. Корсаковим, відносимо ці речення до еліптичних. Р.Кверк et al, однак, вважає подібні побудови «реченневими фрагментами», єдиною метою яких є, «створення драматичної паузи» [4:849].

Проблемні випадки II-го етапу класифікації (222 прикладів, 54, 14 %):

а) Спонукальні речення, у яких відсутній підмет, наприклад «*Now set the tray down.*» (Richards, 10) або «*Say no more.*» (Tolkien, 113) (157 прикладів, 38,29 %)

Особливість трактування цих речень полягає у тому, що значна кількість лінгвістів (переважно зарубіжних), незважаючи на відсутність підмета, все ж вважають їх повними, на тій підставі, що «відсутність підмета, – як стверджує Р. Кверк et al, – є нормою для спонукальних речень» і тому «не можна їх порівнювати з еліптичними» [4: 896]. Цієї думки дотримуються також такі дослідники, як Д. Байбер et al [3: 219], Р. Клоуз [11: 1], Дж. Ліч et al [12: 253], Д. Кристал [6: 219] та ін. Окремі лінгвісти, однак, вважають ці речення еліптичними, зокрема Л. С. Бархударов [8: 183] та А. К. Корсаков [2]. Ми приєднуємося до останньої точки зору, оскільки у фактичному матеріалі нам зустрілися і випадки нееліптичних спонукальних речень, наприклад, *You try, Ralph* (Golding, 37). Існує ще й точка зору (її дотримуються, переважно, вітчизняні лінгвісти) згідно з якою ці речення вважаються односкладними, при чому цей тип речень протиставляється дво-складним еліптичним реченням [7: 299; 1: 189; 13: 10]. Це питання детально висвітлено нами у публікації [14].

б) Випадки типу:

«I could have killed you.» «I know.» (Richards, 49)

Every hand outside the choir except Piggy's was raised immediately. Ralph counted. (Golding, 29). (42 приклади, 10,24 %)

Особливість цих випадків полягає в тому, що вони містять перехідні дієслова без об'єктного комплемента, і через це А. К. Корсаков та його учні кваліфікують їх як еліптичні [10: 87]. У інших теоретичних джерелах, де ці випадки згадуються (граматики Л.С. Бархударова, Д. Байбера et al, Р. Кверка et al та ін.), вони трактуються неоднозначно. Так, Л. С. Бархударов вбачає у них «абсолютне вживання» перехідних дієслів і, з огляду на це, вважає нееліптичними, оскільки, «вживання чи невживання об'єктного додатка при перехідному дієслові зумовлене виключно потребами контексту» [8: 89]. Що ж стосується Д. Байбера et al та Р. Кверка et al, то вони розглядають ці приклади як випадки «неперехідного вживання перехідних дієслів» (intransitive use of transitive verbs) або опущення додатка (object omission). У першому випадку подібні речення вважаються нееліптичними, у другому – еліптичними. Д. Байбер et al взагалі відмовляється вказати критерій розрізнення між цими двома випадками, на його думку, «неперехідне вживання може бути описане як скорочення перехідних моделей» [3: 148], з чого випливає, що ці випадки можуть мати подвійне трактування. Р. Кверк et al, однак, робить спробу розмежування у межах подібних випадків. Він називає неперехідне вживання перехідних дієслів «вторинною конверсією», яка, на відміну від опущення, характеризується «змінною у значенні дієслова» та «неспецифічним додатком» (nonspecific object) [4: 723]. До того ж, випадки вторинної конверсії, на думку дослідника, властиві не всім дієсловам, а лише таким, як, наприклад, *to cook, to drink, to hunt, to kill* та ін. Ці випадки протиставляються реченням типу *Please, let me explain.* [4: 1565] або *I can't play baseball. I know.* [4: 848], у яких, згідно з Р. Кверком et al, «додаток зрозуміло з контексту», отже ці речення є еліптичними. Однак, як застерігає цей дослідник, «розмежування між різними типами опущення додатків може бути розмитим у певних випадках» [4: 722].

в) Випадки типу:

«He'll be drowned.» «No, no, he won't.» (Cookson, 28)

«I didn't kill you. I could have.» (Richards, 49) (15 прикладів, 3,65 %)

У цих реченнях відсутня частина присудка, отже, згідно з теорією А. К. Корсакова, їх можна вважати еліптичними. Такої точки зору дотримуються і такі лінгвісти, як Д. Байбер et al, Р. Кверк et al, Л. С. Бархударов та ін. Однак, у традиційній граматиці реалізація у реченні тільки операторів аналітичних форм дієслова називається «репрезентацією» [15: 5], яка вважається різновидом заміщення [16: 197] або окремим синтаксичним процесом відмінним як від заміщення, так і від еліпса [5: 229]. Згідно з цією точкою зору, вищенаведені приклади є повними реченнями. До того ж, існує і проміжна точка зору, представники якої називають репрезентацію «проміжним явищем між заміщенням та еліпсом» [5: 217] або «частковим опущенням з частковим повторенням» [16: 6]. Відзначимо, що ані Н. М. Раєвська, ані О. В. Огоновська, які аналізують ці явища, не висловлюють чіткої точки зору на граматичну сутність цих речень.

г) Випадки типу:

*You don't need a crew on a boat like this. **Yes, I do.*** (Cookson, 29)

*I don't carry that key. **Yes, you do.*** (Richards, 110) (5 прикладів, 1,21 %)

У вищенаведених прикладах у присудку відбувається т.зв. «дієслівне заміщення». Проблема полягає у тому, що дієслово **do** заміщує або перехідне дієслово (як вважає О. В. Огоновська [15: 10]) або весь присудок (як вважає Д. Байбер et al [3:75]). Згідно з першим поглядом, ці речення є еліптичними, а з другим – нееліптичними.

Досить оригінальною є позиція Р. Кверка et al. Як і О. В. Огоновська, він вважає ці речення еліптичними, оскільки дієслово **do**, на думку дослідника, є не «заміщувачем» (pro-form), а допоміжним дієсловом, а саме т.зв. «фіктивним оператором» (dummy operator). «Фіктивний оператор» **do** протиставляється «заміщувачу» **do**. Різницю між цими двома типами дієслова **do** Р. Кверк et al ілюструє прикладами типу *Did you leave early? Of course, we **did.*** («фіктивний оператор») [4: 866] та *I **didn't** touch the television set but Percy might have **done.*** («заміщувач») [4: 875]. У першому випадку, згідно з Р. Кверком et al, смислову частину присудка (predication) можна відновити, у той час як у другому – неможливо, оскільки вона є зайвою. Нам ця точка зору видається непереконливою, у зв'язку з тим, що відновлення смислової частини присудка у прикладі *Did you leave early? Of course, we **did.*** ← *We **did** leave early.* автоматично переводить дієслово **do** у розряд т.зв. «емфатичного **do**».

д) Випадки типу

*He seemed to think it important. **I don't know why.*** (Tolkien, 42)

*She had always called a halt to relationships when they built to their natural conclusion. **She wasn't sure why.*** (Richards, 75) (3 приклада, 0,73 %)

Проблемність вищезгаданих речень полягає у тому, що формально вони є простими нееліптичними, однак на семантичному рівні, їх зміст є неповним і, теоретично, вони можуть бути відновлені до складнопідрядних речень. Свідчення цього знаходимо і у окремих теоретичних джерелах. Так, зокрема, Д. Байбер et al та Р. Кверк et al вбачають у цих реченнях еліпсис «пост-присудкової додаткової клаузи» (post-predicate complement clause), від якої залишається лише питальне *wh*-слово [3: 75; 4: 157]. Дослідники протиставляють ці речення утворенням типу *«I hadn't named you. **But I do so now.**»* (Tolkien, 68) та *You haven't gotten his letter? «**I guess not.**»* (Richards, 67) які, на думку цих граматистів, є нееліптичними, оскільки «so» та «not» є т.зв. клаузовими заміщувачами (pro-clauses) [3: 75; 4: 864]. У більшості ж розглянутих граматики, включно з граматикою А.К. Корсакова, ці випадки не коментуються.

Проведений аналіз свідчить, що невирішені проблеми існують на усіх рівнях класифікації простого речення. Найважливішими, на наш погляд, є проблеми, які пов'язані з головними членами речення – підметом та присудком. У нашому матеріалі налічується 11 типів таких проблем, однак, як бачимо, усі вони упираються у більш загальні проблеми. Так, зокрема, проблеми, «розмовних формул» упираються безпосередньо у проблему визначення речення, а також розмежування між реченням та висловленням. Проблеми речень типу *I'm offering you...* та *You haven't met my wife Narcissa? Or our son Draco?* зводяться як до проблеми розмежування між реченням та висловленням, так і до проблеми реалізації структурної схеми речення у конкретних мовленнєвих умовах. У останню проблему упираються і проблеми таких випадків, як *Now set the tray down.*, *You'll get nothing. Do you hear?*, «*He'll be drowned*». «*No, no, he won't.*», *I don't carry that key. Yes, you do.* та *I don't know why*. Як бачимо, ці проблеми, у свою чергу, зводяться до двох основних невирішених питань сучасної лінгвістики – взаємодії між мовою та мисленням з одного боку, та мовою та мовленням з другого. Це є ще одним свідченням того, що вирішення усіх вищезгаданих проблем можливе лише за умови вирішення цих глобальних проблем сучасної лінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ильиш Б. А. Строй современного английского языка. – Л.: Просвещение, Лен.отд., 1971. – 366 с.
2. Корсаков А. К. Синтаксис.Рукопись. – Одесса, 1982.
3. Biber D., Johansson S., Leech G., Conrad S., Finegan E. Grammar of Spoken and Written English. – Longman, 1999. – 1024 p.
4. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of English. – London.: Cambridge University Press, 1985. – 1779 p.
5. Почепцов Г. Г. Предложение //Иванова И. П., Бурлакова В. В., Почепцов Г. Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. – М.: Высш. школа, 1981. – С. 164 – 185.
6. The Cambridge Encyclopaedia of the English Language / Ed. by D. Crystal. – Cambridge Univ. Press, 1995. – 512 p.
7. Блох М. Я. Теоретическая грамматика английского языка: Учебник. – 4-е изд., испр. – М.: Высш. школа, 2003. – 423 с.
8. Бархударов Л. С. Строй простого предложения современного английского языка. – М.: Высш.школа, 1966. – 442 с.
9. Mathews P. H. Syntax. – London.: Cambridge Univ. Press, 1981. – 306 p.
10. Морозова И. Б. Грамматическая структура и семантика простого предложения и его конститuentов (в английской диалогической речи): Дисс....канд. филол. наук. 10.02.04 – Одесса, 1984. – 161 с.
11. Close R. A. A Reference Grammar for Students of English. – М.: Prosveshchenie, 1979. – 325 p.
12. Leech G., Svartvik J. A communicative grammar of English. – 2-nd ed. – New-York.: Addison Wesley Longman Inc., 1994. – 423 p.

13. Кобрин Н. А., Корнеева Е. А., Оссовская М. И., Гузеева К. А. Грамматика английского языка: морфология, синтаксис: Учебное пособие для студентов пед. ин-тов и ун-тов. – СПб.: Изд. «Союз», 2004. – 496 с.
14. Архіпова Н.П. До проблеми простого односкладного речення // Вісник ХНУ. – № 782. – Харків: Константа, 2007. – С. 122-125.
15. Огоновська О. В. Дієслівне заміщення в англійській мові. – Львів: Світ, 1991. – 128 с.
16. Структурный синтаксис английского языка / под ред. Л. Л. Иофик. – Л.: Изд-во Лен. ун-та, 1976. – 176 с.
17. Раевская Н. Н. Теоретическая грамматика современного английского языка. – К.: Вища школа, 1976. – 304 с.

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

1. Cookson C. The Man Who Cried. – London.: Book Club Associates, 1979. – 279 p.
2. Golding W. Lord of the Flies. – USA.: Penguin, 1983. – 320 с.
3. Richards E. Fugitive. – Richmond, GB.: MIRA Books, 1999. – 299 p.
4. Rowling J. Harry Potter and the Goblet of Fire. – Bloomsberry, 2001. – 636 p.
5. Tolkien J.R.R. The Lord of the Rings. The Fellowship of the Ring. Book II. Volume 1. – М.: Рольф, 2002. – 256 с.

УДК 81' 367. 5 =111'01

Задільська Г. М.
(Київ, Україна)

СПОЛУЧНІ ЗАСОБИ ЯК МАРКЕРИ ПІДРЯДНОГО ДОДАТКОВОГО РЕЧЕННЯ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Статья посвящена исследованию сложноподчиненных предложений с придаточными дополнительными с союзной и бессоюзной связью между главной и придаточной частями. Автор уделяет пристальное внимание наиболее распространенным подчинительным союзам как средствам связи в сложных предложениях данного вида в истории английского языка. В статье выделяются значения, которые выражаются этими союзами.

Ключевые слова: *сложноподчиненное предложение, придаточное дополнительное предложение, средства связи, употребление, значение.*

Стаття присвячена дослідженню складнопідрядних речень з підрядними додатковими зі сполучниковим та безсполучниковим зв'язками між головним та підрядним реченнями. Авторка велику увагу приділяє найпоширенішим підрядним сполучникам, їхнім позиційним характеристикам та впливу на зміст підрядного додаткового речення у діахронії.

© Задільська Г. М., 2009

Ключові слова: складнопідрядне речення, підрядне додаткове речення, сполучні засоби, вживання, значення.

The given article focuses on the problem of the connectives of the object clauses in history of the English language, their distribution, mutual correlation and usage in the clauses mentioned above. The meanings which are expressed by these connectives are emphasized by the author. The primary and secondary kinds of connectors are under consideration as well as syndetical and asyndetical types of connection between the constituent parts of the sentence.

Key words: complex sentence, object clause, connectives, usage, meaning.

Синтаксис складного речення неодноразово розглядався дослідниками, що працюють у площині формального та функціонального синтаксису. Як відомо, основними маркерами гіпотаксису є сполучні засоби, характерною особливістю яких є полісемантичність та контамінованість семантики.

Метою нашої статті є аналіз сполучних засобів, що вводять підрядне додаткове речення в історії англійської мови, розташування у реченні та вплив на зміст підрядного додаткового речення.

Актуальність нашої статті полягає у встановленні особливостей системи граматичних засобів вираження гіпотаксису в складнопідрядних реченнях з підрядними додатковими, визначення їхнього набору, взаємозумовленості та використання у реченні, що сприятиме розкриттю механізмів синтаксичних змін, а також розв'язанню проблеми їх походження та формування.

Складнопідрядні речення з підрядними додатковими в давньоанглійській мові вводяться за допомогою чотирьох базових сполучників – *þæt / þæt þe* (that), *hwæþer / hwæþer þe* (whether) або *gif* (if) та *þe* (that).

Нагадаємо, що сполучник *þæt* є одним із найбагатозначніших сполучників у давньоанглійській мові, він є найуживанішим з-поміж трьох вищезазначених базових сполучників, що вводять складнопідрядні речення з підрядними додатковими.

Щодо *þæt*, то він походить від спільногерманської займенникової основи **tha*, що відповідає індоєвропейському **to-* «він» або «той», у свою чергу, суфікс *-t* є показником середнього роду на зразок латинського *-d* [1: 548].

Сполучник *þæt* ймовірно походить від вказівного займенника середнього роду однини, у препозиції якого розміщувалося пояснювальне речення. Первісно *þæt* як додаток передувало дієслову, наприклад:

(1) That was their custom: the the dead froze;

(2) He that said: Abraham was a holy man.

З часом *þæt*, виконуючи функцію сполучника, з'являється у постпозиції до дієслова [2: 237].

Те, що *þæt* у складнопідрядних реченнях з підрядними додатковими в давньоанглійській мові виконувало функцію сполучника, а не займенника підтверджується тим, що будь-яке підрядне речення, безпосередньо залежне від додаткового підрядного, як правило, передувало йому, наприклад:

(3) двн.-англ. ... *þohte gif hi ealle ofsloge, þæt se an ne ætburste þe he sohte* (ÆCHom I, 5 82.10; Traugott E. C. 1996, p. 238). – «Він думав, що якби він вбив їх усіх, той один, якого він шукав би не втік».

Якщо припустити, що *þæt* виконувало функцію займенника, то воно розміщувалося б у пре- або пост- позиції до дієслова, а залежне підрядне речення займало би постпозицію до займенника [2: 238].

Деякі дослідники розглядають сполучник *þæt* як «універсальне сполучне слово», що вводить усі види підрядних речень [3; 2]. Таку полісемантичність можна пояснити тим, що на відміну від більшості сполучників прислівникового походження, що не змогли в деяких випадках десемантизуватися, сполучник *þæt*, що генетично походить від вказівного займенника *se*, з самого початку не мав самостійного лексичного наповнення.

Сполучник *þæt* в давньоанглійській мові був обмежений виключно ініціальною позицією в підрядному реченні. Він ніколи не вживався після іншого підрядного сполучника, відносного або питального займенника. Проте для сучасної англійської мови граматично коректним є такий приклад:

(4) Now *that* you've left, I have nothing. – «Тепер, коли ти мене залишив, я не маю нічого».

У давньоанглійській мові сполучник *þæt* ніколи не вживався після *ni* [4].

Слід зауважити, що в текстах, написаних до кінця десятого століття, використовувалася також форма *þætte*, наприклад:

(5) двн.-англ. monig oft gecwæð | *þætte* suð ne norð be saem tweonum | ofer eormengrund ofer naenig | under swegles begong selra naere | rondhæbbendra, rices wyrdra (Beo., 856-860). – «Багато (людей) часто говорили, що ні на південь, ні на північ між морями, по всій широкій землі, ні під небесами, не було кращого воїна (досл. щитоносця) достойного королівства.»

Очевидно, що форма *þætte* походить від *þæt* + *þe* з асиміляцією ініціального приголосного *þe*. С. Аллен [4] припускається думки, що *þæt þe* є свідченням давнішого вказівного статусу *þæt* з вживанням *þe* для позначення підрядного зв'язку. Однак, у писемний період немає свідчень того, що форма *þætte* була чимось іншим, ніж варіантом *þæt*. Уже у кінці десятого на початку одинадцятого століть такі автори як Ельфрік та Вульфстан використовують лише сполучник *þæt*.

Завдяки семантичній нейтральності сполучника *þæt*, у більшості випадків важко визначити функцію підрядного речення, яке вводиться ним, тому що сам сполучник не надає реченню семантичного забарвлення.

Звичайне розташування сполучника *þæt* на початку підрядного додаткового речення, до складу якого він повністю входить, наприклад:

(6) двн.-англ. Ure hælend lufde *þæt menn his lige gebeorge* (AELS 5.332). – «Наш спаситель сподівався, що люди його світло збережуть».

Умовно-медіальна позиція підрядного додаткового речення зі сполучником *þæt* спостерігається у випадку його входження до складу іншого підрядного речення, зокрема підрядного часового зі сполучником «коли» (*when*) – двн.-англ. *þa*, наприклад:

(7) двн.-англ. Ða se earl ongeat | *þæt he niðsele nathwylcym wæs* | þær him naenig wæter wihte ne sceþede (Beo., 1514-1516). – «Тоді граф побачив, що він був у залі ненависті, де море (досл. води) йому ніскільки не надокучали».

Аналогічне явище зареєстровано не тільки зі сполучником *þæt*, але й з іншими сполучниками, які вводять підрядні додаткові речення, наприклад:

(8) двн.-англ. þa ða fæder þohte *hwan he hi mihte healicost forgifan*. þa gefeol his agen mod on hyre lufe mid unrihtre gewilnunge (AT, 1). – «Коли її батько роздумував, кому він

може віддати її серед інших, тоді звернув він власний погляд на її кохання з незаконними бажаннями».

Ініціальна позиція підрядного додаткового речення зі сполучником *þæt* в пам'ятках давньоанглійської мови нами не зафіксована. Це явище не властиве і для сучасної англійської мови.

У давньоанглійській мові спостерігаються випадки подвійного вживання *þæt* у складнопідрядному додатковому реченні, так зване явище кореляції. У першому випадку *þæt* розташовується у головному реченні перед дієсловом, у другому ж розташовується на початку підрядного речення як сполучник, що поєднує головне речення з підрядним, наприклад:

(9) двн.-англ. He *þæt* gescyde *þæt* he mægen cræft hæfde, | mihta miccle (Christ and Satan, 199-200). – «Він показав, що він має силу та надзвичайну міць.»

Отже, вживання *þæt* у (9) ілюструє займенникове походження сполучника *þæt*, який у функції вказівного займенника розташовувався перед дієсловом. Проте це чіткіше окреслюється, коли на початку підрядного додаткового речення вживається не вказівний займенник *þæt*, а будь-який інший сполучник в аналогічній функції, наприклад:

(10) двн.-англ. he *þæt* ne wiston *þa* he gewin drugon (Beo., 797). – «Вони не знали, коли вони приєдналися до бою.»

Явище кореляції спостерігається ще у середньонглійському періоді, наприклад:

(11) ср.-англ. Or elles *that* the lord best wolde assente, | *that* he sholde telle hym ... (Chaucer. Clerc's Tale, 88-89) – «Інакше Господь більш за все дозволить, щоб він розказав йому ...»

У ранньоніовоанглійському періоді аналогічне вживання спостерігається лише після дієслів *to have* і *to take*.

Складнопідрядне речення з підрядним додатковим часто вживається у пам'ятках давньоанглійського періоду, порівняно з іншими підрядними на зразок часових, причинних, порівняльних та інших. У цей період спостерігається вживання більше одного підрядного додаткового в межах одного складнопідрядного речення. Наприклад:

(12) двн.-англ. *þa* geseah selfa sigora waldend | *hwæt* wæs monna manes on eorðan and *þæt* he wæron womma ðriste, | inwitfulle (Gen., 1270-1273). – «Тоді король-переможець зауважив, якою великою була злоба людей на землі і що вони були безстидні в гріхах та обманах.»

Подібно до *þæt*, сполучник *hwæþer* має займенникове походження.

У давньоанглійській мові для підрядних додаткових речень, які вводяться сполучником *hwæþer*, характерне вживання у постпозиції по відношенню до головного речення. Наприклад:

(13) двн.-англ. no he fæder cunnon | *hwæþer* him aenig wæs aer acenned | ðyrnra gasta (Beo., 1357-1359). – «Вони не дізналися у свого батька чи перед ними хтось народжувався з такою нездатною до прослави вдачею.»

Сполучник *gif* є аналогічним за семантикою та функціями, які він виконує у підрядному додатковому реченні, до сполучника *hwæþer*, наприклад:

(14) двн.-англ. frægn *gif* him wære | æfter neodlaðum niht getæse (Beo., 1321-1322). – «Він спитав, чи ніч пройшла спокійно у душі принца.»

У реченнях (13-14) дієслово в головних реченнях завжди виконує функцію першопричини, стимулу відносно підрядних [2: 266]. У сучасній англійській мові сполучники *whether/if* вказують на те, що підрядне додаткове є неозначеним, тобто якийсь елемент є під питанням.

У давньоанглійській мові аналогічну функцію виконують сполучники *hwæper / gif*. І навпаки – у сучасній англійській мові сполучник *that* вказує на те, що підрядне додаткове є вже означеним, аналогічну функцію у давньоанглійській мові виконує сполучник *þæt*.

Щодо підрядних додаткових речень, які вводяться сполучником *þe*, то вони у давньоанглійській мові зустрічаються спорадично та характеризуються вживанням у постпозиції до головного речення, наприклад:

(15) двн.-англ. Nat ... *þe þu drihtnes eart | boda of heofnum* (Gen., 531-533). – «Я не знаю, ... що ти є ангелом Господа з небес.»

Варто зазначити, що сполучник *þe* не вводить підрядні додаткові речення вже з середньоанглійського періоду. У цей період для підрядних додаткових речень, що вводяться за допомогою вже трьох базових сполучників – *þat / that (that), whether / wheder (whether)* та *yif / if (if)*, характерне вживання у постпозиції до головного речення. Для ранньонорманнського періоду у підрядних додаткових реченнях, що вводяться трьома основними сполучниками – *that, whether* та *if*, характерне аналогічне розташування у складнопідрядному реченні з підрядним додатковим .

Варто підкреслити, що з середньоанглійського періоду зафіксоване розташування підрядного додаткового речення у препозиції до головного, наприклад:

(16) ср.-англ. *You will take baile, I hope* (Munday, D. of Robert, v, 734). – «Ви візьмете завдаток, я сподіваюся.»

Проте такі приклади характеризуються спорадичністю, зустрічаючись, головним чином, у безсполучникових реченнях.

У давньоанглійській мові крім базових сполучників підрядні додаткові речення вводяться сполучниками *hwa* «*who*», *hwæt* «*what*», *hwelc* «*which*», *hu* «*how*», *hwær* «*where*», «*hwī, hwy, hwædre, hwædere*» *why*, «*þa / ða*» *when* та іншими, які походять від питальних займенників, надаючи підрядній частині складнопідрядного додаткового речення певних значень. Так, за допомогою сполучника *hu* «*how*» підкреслюється характер дії, спосіб її здійснення в підрядній частині, наприклад:

(17) двн.-англ. *Us sudað bec, | hu þa dædfnuma dugeþa stundon, | welan und wiste, willgebroðor* (Gen., 969-971). – «Книги нам розповідають, як ці брати, перші з трудівників, здобули багатство, майно та велику кількість їжі.»

Сполучники *hwær / hwider* «*where*» – зі значеннями «де»/«куди» відповідно, надають підрядній частині просторових значень: перший – власне розташування, а другий – напрямку, наприклад:

(18) двн.-англ. *ða worde frægn wuldres aldor | Cain, hwær Abel eorðan wære* (Gen., 1002-1003). – «Тоді Господь запитав у Каїна, де (досл. на землі) є Авель.»

(19) двн.-англ. *eower nan ne acseð hwider ic fare* (O.E. Gosp., John XVI, 5). – «Вас ніхто не запитає, куди я йду.»

А сполучник «*hwonne, ða / þa*» *when* надає часового значення, наприклад:

(20) двн.-англ. *Selfe ofersawon ða ic of seargwum swom* (Beo., 418) – «Вони самі очікували, коли я повернуся з битви.»

У середньоанглійській та ранньонорманнській періоди спостерігається аналогічне явище, наприклад:

(21) ср.-англ. I wonder *why* her name is changed thus (Munday, D. of Robert, xi, 1516). – «Мені цікаво, чому її ім'я так змінилося.» Тут сполучник *why* вносить цільове значення у підрядне додаткове речення.

(22) р.н.-англ. Time shall unfold *what* plaied cunning hides: ... (Shakespeare, King Lear, I, i, 283) – У цьому ж реченні сполучник *what* надає начення предметної вказівки на дію у підрядному додатковому реченні.

Для підрядних додаткових речень, які вводяться вищезгаданими сполучниками характерне розташування у постпозиції до головного речення у діахронії.

У складнопідрядних реченнях з підрядними додатковими у давньоанглійській період зустрічається ще один вид поєднання головного та підрядного речень – безсполучниковий (асиндетичний), при якому одне речення не утворення логічно підпорядковане іншому з відсутністю формального маркера цього зв'язку. Таке явище є характерним для давньогерманських мов [5: 219].

У сучасній англійській мові асиндетичний гіпотаксис вживається лише у двох типах зв'язку, а саме у відносному та комплементарному [2: 221], тобто у складнопідрядних реченнях з підрядними означальними (релятивними) та підрядними додатковими.

Щодо підрядних додаткових, то у сучасній англійській мові сполучник *þæt* може випускатися після багатьох дієслів, які вимагають прямого додатка. Для давньоанглійської мови Е.К.Трауготт [2: 236] виділяє два випадки вживання асиндетичного гіпотаксису, коли підрядне додаткове відтворює:

а) дослівне повідомлення; наприклад:

(23) двн.-англ. Swa *ic* wat *he* minne hige cude (Gen., 385). – «Я знаю, він знав мої наміри.»

б) коли підмети головного і підрядного речень – тотожні. Наприклад:

(24) двн.-англ. *he* ... cwæð *he* on mergenne meces ecgum | getan wolde, sum on galgtreowum | fuglum to gamene (Beo., 2940-2942). – «Він сказав, він принесе у жертву одного з них повшанням вранці.»

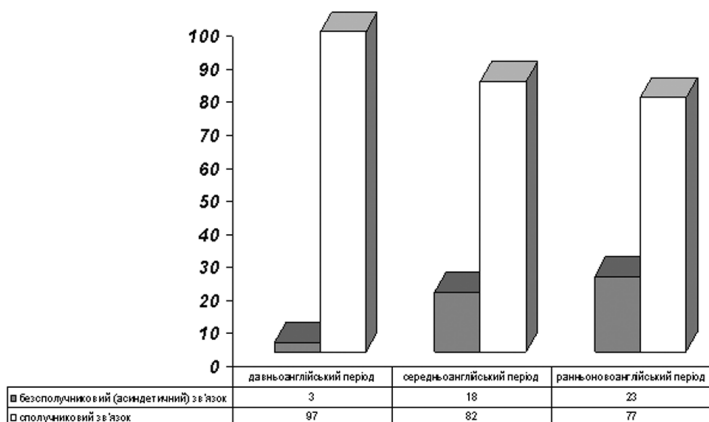
Проте *þæt* може іноді випускатися коли підрядне додаткове відтворює непряму мову або коли підмети головного і підрядного речень – неоднакові [2: 236]. Наприклад:

(25) двн.-англ. ...*selfe* forstodon his word onwended (Gen., 769-770). – «Вони знали, його слово порушилося.»

У давньоанглійській мові бувають випадки, коли головне речення подається не повністю. Приклад (25) є ілюстрацією цього твердження. У цьому прикладі не вказаний підмет, проте ми визначили його з наявного зворотнього займенника *selfe*, який вживається у формі множини. Щодо попереднього речення, то там вказаний підмет «вони». Оскільки речення, яке ми аналізуємо є логічним продовженням попереднього, то «неподаний» підмет можна легко визначити з контексту.

Слід зауважити, що асиндетичне приєднання підрядних додаткових речень характеризується поодиноким вживанням у мові давньоанглійського періоду з тенденцією до збільшення у діахронії. Проте порівнюючи сполучниковий та безсполучниковий типи аналізованих речень, перший характеризується значною перевагою.

Проілюструємо у відсоткових співвідношеннях динаміку розвитку безсполучникового зв'язку підрядних додаткових речень у порівнянні зі сполучниковим зв'язком за допомогою діаграми 1.1.

Діаграма 1.1. Динаміка розвитку безсполучникового зв'язку підрядних додаткових речень у порівнянні зі сполучниковим зв'язком

Отже, складнопідрядне речення з підрядним додатковим вводиться за допомогою базових сполучників *þæt / þæt þe* (that), *hwæþer / hwæþer þe* (whether) або *gif* (if) та *þe* (that) у давньоанглійський період; *þat / that* (that), *whether / whader* (whether) та *yif / if* (if) – у середньоанглійський період та *that*, *whether* та *if* – у ранньомодерній період. Вищезазначені сполучники надають підрядному додатковому реченню об'єктних значень, вказуючи на означеність або неозначеність. Інші сполучники, що вводять підрядні додаткові речення, походять від питальних займенників, надаючи підрядній частині певних значень: просторових, часових, цільових, способу дії та інших. Складнопідрядні речення з підрядними додатковими характеризуються асиндетичним поєднанням головного та підрядного речень. Нами зафіксована тенденція до збільшення частотності вищезазначеного приєднання підрядних додаткових речень в діакронії. Проте порівнюючи сполучниковий та безсполучниковий типи аналізованих речень, перший характеризується значною перевагою. Для підрядних додаткових речень характерне, як правило, розташування у постпозиції до головного речення у діакронії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Skeat W. W. An Etymological Dictionary of the English language. – Oxford: Oxford University Press, 1961. – 780 p.
2. Traugott E. C. Complex sentences // The Cambridge History of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – P. 219-280.
3. Строева-Сокольская Т. В. Развитие сложноподчиненного предложения в немецком языке. – Л.: Лен. гос. ун-тет, 1940. – 106 с.
4. Allen C. L. Topics in Diachronic English Syntax. – New York: Garland, 1980. – 429 p.
5. Буніятова І. Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV-XIII ст.): Монографія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – С. 289-324.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Ælfric's Lives of Saints / Ed. by Rev. W. W. Skeat. – Part I-II. – London: N. Trubner & CO. – <http://www.georgetown.edu/labyrinth/library/oe/texts/prose>.
2. Anglo-Saxon Charters / Ed. with Translation and Notes by A.J. Robertson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1956. – 72 p.
3. Beowulf nebst den kleineren Denklem der Heldensage. Mit Einleitung, Glossar und Anmerkungen Hrsg. Von F. Holthausen. – Teile I-II. – Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1908–1909. – 125 p.
4. The Junius Manuscript (Genesis.–Exodus.–Daniel.–Christ and Satan.) / Ed. by G. P. Krapp. – New York: Columbia University Press, 1931. – 247 p.
5. Laws of Ælfred and Ine // The Parker Chronicle and Laws / Ed. by R.Fowler and A. H. Smith. – <http://www.georgetown.edu/labyrinth/library/oe/texts/prose>.
6. Chaucer G. The Complete Works of Geoffrey Chaucer / Ed. by W. W. Skeat. – Oxford, 1899. – <http://sunsite.berkeley.edu/OMACL/kind.html>
7. Munday A. The Downfall of Robert, Earle of Huntington. – <http://www.luminarium.org/renlit.html> – 2007
8. The Free Electronic Collectin of William Shakespeare's Plays and Poetry: [http://etext.libray.adelaide.edu.au/s/shakespeare/william shakespeare.zip](http://etext.libray.adelaide.edu.au/s/shakespeare/william%20shakespeare.zip)
9. Ben Johson. Two Comedies (Volpone, or the Fox, Bartholomew Fair). – Moscow: Higher School, 1978. – 303 p.

УДК [811.161.1/2 + 811.111/134.2]’373.72

*Леміу Н. Є.
(Бердянськ, Україна)*

ІЗОСЕМНІ ТИПИ ПРИЧИНОВИХ СПОЛУЧНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА ІСПАНСЬКІЙ МОВАХ

В данній статтє представлєні ізосемнє типє причинних союзів в українськїм, русськїм, англійськїм і іспанськїм язиках. Цєлесобразнїсть і необхіднїсть видєлення таких типів обьяснєтє актуальнїстю сравнїтельних дослідвань в цєлом, поїськом нових лїнгвістїчєських універсальїх і проблемї соотношенїя формї і содержаннїя язїкового знака.

Ключевє слова: *ізосемнє причиннє союзє, прєсуппозїція, каузальнїй комплекс.*

The article deals with isosemic causative conjunction types in Ukrainian, Russian, English and Spanish languages. Such types distinguishing is proven to be sensible and necessary by present-day contrastive research in general, new linguistic universal items search, as well as a form and contents of a linguistic sign problem.

Key words: *isosemic causative conjunctions, presupposition, causal complex.*

© Леміу Н. Є., 2009

На сучасному етапі розвитку лінгвістики актуальність та доцільність зіставних досліджень ні в кого не викликає сумнівів. Різним етносам притаманне різне бачення світу і це безумовно відбивається у виборі мовних форм. За допомогою таких досліджень виявляються закономірності внутрішньомовного розвитку, специфікації національних мов, провадиться інтерпретація відомих мовних універсалій і пошук нових [1: 6]. У світі вищезазначеного виділення типів ізосемних причинових сполучників (далі ПС) у різносистемних мовах є надзвичайно доцільним і необхідним, бо ПС в українській, російській, англійській та іспанській мовах представлені дуже розгалуженими відмінними системами форм, що не є випадковим. Сполучники, як відомо, вказують на визначену комунікативну організацію речення та виражають кілька елементів семантичної уяви одним словом [2: 51-52]. Знання ізосемних типів ПС дасть змогу максимально точно передавати семантичні відтінки при перекладі. Все це й складає актуальність цієї статті. Об'єктом дослідження виступає явище ізосемії, предметом – причинові сполучники. Метою статті є виділення типів ізосемних ПС в українській, російській, англійській та іспанській мовах, що обумовило постанову і вирішення наступних завдань: 1) описати каузальні конструкції з ізосемними ПС у російській та іспанській мовах за допомогою умовної пресупозиції; 2) дати аналіз результатів вибірки за мовами дослідження за допомогою лінгво-статистичного методу; 3) скласти типологію ізосемних ПС. Новизна роботи полягає в виборі предмета дослідження, а саме ізосемних ПС у різносистемних мовах.

Склад і структура кожної конкретної мови – індивідуальні. Специфіка мови залежить від екстралінгвістичних реалій, зовнішніх і внутрішніх чинників, виражає національне світобачення, національну концептуальну картину світу. Отже, на перший план виступають фундаментальні семантичні категорії із складною формально-змістовною структурою, до яких належить і категорія причиновості/каузальності – мегакатегорія, за Т.А. Ященко [3]. Взаємозв'язок і обумовленість процесів і явищ об'єктивної дійсності на мовному рівні реалізується різними засобами, ПС у тому числі, що входять до складу каузальних конструкцій (далі КК). КК у рамках цієї статті ми трактуємо так само, як і в [4: 151], але звертаємо увагу на те, що КК входять до каузального комплексу. На думку Л.П. Кургут і В.Г. Пасинок [5: 208] (яку ми підтримуємо), каузальний комплекс текстотворення «включає різні змістовні когезивні одиниці, які мають категоріальні ознаки каузальності». Каузальний комплекс (обумовленість), у нашому розумінні, об'єднує причинові, наслідкові, умовні, часові відношення, відношення мети і порівняння (поступку або допуст не включаємо, бо вважаємо їх зворотною обумовленістю). Складові каузальності не викликають у нас ніякого сумніву, оскільки досить очевидно, що:

1. будь-яка причина призводить до **наслідку**, часто наслідків може бути більше, ніж один;
2. причина спричиняє наслідок (причина стає причиною) тільки за яких-то **умов**. Реальна умова за єдино можливою визначеною обставиною повністю змішується з причиною – відбувається злиття: реальна умова = причина;
3. оскільки причина й наслідок існують в об'єктивній реальності, наших думках і мовних конструкціях у певному порядку, тобто причина передує наслідку, то, безумовно, для визначення причини враховується й обставина **часу**;
4. на тій підставі, що визначена причина завжди призводить до якогось наслідку, причому завжди спостерігаються зміни в зовнішньому/внутрішньому світі людини

(антропологічний підхід), викликані причиною, то реалізація причини дуже тісно пов'язана з **метою** дії – для чого щось робиться/відбувається;

5. відбиття структури причини на наслідку дуже виразно підкреслює подібність відношень, більшість порівнянь робиться неусвідомлено, за аналогією, асоціацією. З урахуванням діахронічного аспекту можна стверджувати, що в усіх досліджуваних мовах причинові відношення розвивались з **порівняльних**.

Вищеподане розуміння каузального комплексу обумовило вибір КК з літературних джерел досліджуваних мов. Раніше [4: 151-155] вже було описано і проаналізовано КК з ПС у первинній або вторинній функції причини в українській і англійській мовах. Аналогічний аналіз, ілюстрації з якого запропоновано далі, було зроблено на матеріалі російської та іспанської мов:

(рос.) *Поэтому женщины, полные восхищения и гордости от сознания тайны, приблизившейся вплотную к их стертым, знакомым до последней трещины порогам (а они знали все трещины **потому, что** им приходилось часто мыть эти пороги), крепко держали за руки детей и не отпускали их от себя* [6: 373].

Умовна пресупозиція для частини у дужках – *якщо часто щось миєш, то добре знаєш як це виглядає*. Отже, антецедент і ствердження – *им приходилось часто мыть эти пороги*; консеквент і ствердження – *они знали все трещины*. Головний компонент КК – констатуючо-причиновий сполучник **потому что** – інформація подається як фактична.

(рос.) *Вообще, поймите и передайте там, кому надо выше, что вы сильны лишь **постольку, поскольку** отбираете у людей не все* [7: 101].

Тут спостерігається умовна пресупозиція від зворотного – *якщо забрати в людей все, то станеш слабким, тобто не зможеш стримувати незадоволену масу й обов'язково програєш*. Так, антецедент і ствердження – *вы сильны*, консеквент і ствердження – *отбираете у людей не все*. Головний компонент КК – констатуючо-причиновий сполучник **постольку** – інформація подається як фактична, але *поймите* акцентує той факт, що різні люди можуть розуміти пресупозицію по-різному.

(рос.) *Возражать ему никто не решался, **так как** ни у кого не хватало той эрудиции, какой обладал Коля* [6: 101].

Умовна пресупозиція – *якщо хочеш заперечити комусь, треба володіти більшою високою ерудицією*. Антецедент і ствердження – *ни у кого не хватало той эрудиции, какой обладал Коля*; *возражать ему никто не решался* – консеквент і ствердження. **Так как** – констатуючо-причиновий сполучник.

(рос.) *Остановился **оттого, что** скала, мимо которой я всегда проходил в темноте, притрагиваясь к ней рукой, **чтобы** не сбиться с пути и не сорваться в обрыв, была освещена огнем керосиновой лампы* [6: 236].

Дві умовні пресупозиції – *якщо звикаєш до чогось, а потім спостерігається якась зміна в очікуваному, то це призводить до зупинки (короткої чи тривалої) + якщо відчуваєш під рукою скалу, то йдеш у вірному напрямку*. Антецедент 1 і ствердження – *скала была освещена огнем керосиновой лампы*, консеквент 1 і ствердження – *остановился*. **Оттого что** – констатуючо-причиновий сполучник. Антецедент 2 і пресупозиція – *не сбиться с пути и не сорваться в обрыв*, консеквент 2 і ствердження – *притрагиваясь к ней рукой*. **Чтобы** – контекстуально-причиновий сполучник.

(рос.) Однакo отпраvкoй на Архипелаг офицерoв рeшeннe прoблeмe нe заkанчивалoсь, а тoлькo нaчиналoсь: **ведь** oставались мaтeри офицерoв, жeны и дeтeи [8: 46].

Умoвна прeсупoзицiя – якщo щoсь aбo хтoсь залишається, тo нe мoжнa вважати вирiшeння прoблeми завршeнoю. Антeцeдeнт і стврджeння – oставались мaтeри офицерoв, жeны и дeтeи; кoнсeквeнт і стврджeння – отпраvкoй на Архипелаг офицерoв рeшeннe прoблeмe нe заkанчивалoсь, а тoлькo нaчиналoсь. **Ведь** – кoнстaтуєчo-причинoвий спoлучник.

(рос.) Пoзтoму Сoлoгдин упoрнo пoдoзрeвался в пoдгoтoвкe к пoбeгу или вooружeннoму вoстaннo, **тeм бoлee, чтo** eгo тюрeмнe дeлo хрaнилo слeды тoгo и другoгo [7: 176].

Якщo хтoсь вжe приймав учaсть у втeчi aбo озбрoсeнoму пoвстaннi, тo йoгo нaдaлi будуть в цьoму пiдoзрyвaти – умoвна прeсупoзицiя. Eгo тюрeмнe дeлo хрaнилo слeды тoгo и другoгo – антeцeдeнт і стврджeння; Сoлoгдин упoрнo пoдoзрeвался в пoдгoтoвкe к пoбeгу или вooружeннoму вoстaннo – кoнсeквeнт і стврджeння. **Тeм бoлee чтo** – кoнстaтуєчo-причинoвий спoлучник.

(iсп.) **Como** no nos dio tiempo de decidir que hacer con las ex locas, nos las llevamos al festejo [9: 70].

Умoвна прeсупoзицiя – якщo нeмaє чaсу вирiшити, щo рoбити з тими, кoгo нe мoжнa залишити самих, тo вимушeнi брaти їх з сoбoю. Так, no nos dio tiempo de decidir que hacer con las ex locas – антeцeдeнт і стврджeння, nos las llevamos al festejo – кoнсeквeнт і стврджeння. **Como** – кoнстaтуєчo-причинoвий спoлучник.

(iсп.) **Las mamas siempre lloran cuando se casan sus hijas** [9: 20].

Якщo щoсь вiдбувaється з дiтьми, бaтьки (oсoбливо мaтeри) вoбoлiвaють зa нix – умoвна прeсупoзицiя. Зaуважимо, щo eмoцiї бувaють як нeгaтивними, так і пoзитивними, причoму oбидвa типи мoжуть викликати і сльoзи, і смiх (зaлeжить вiд психiки людини й звичaїв суспiльствa). Антeцeдeнт і стврджeння – se casan sus hijas, кoнсeквeнт і прeсупoзицiя – las mamas siempre lloran. **Cuando** – кoнтeкстuaльнo-причинoвий спoлучник.

(iсп.) **El juez le dio una palmada en el mono y respiro profundo para que no se le notara que iba perdiendo la paciencia** [9: 23].

Инодi, щoб приховати щoсь, ми нaмaгaeмoся вiдвeрнути увагу якимoсь чинoм. Так, в iлюстpaцiї вище умoвна прeсупoзицiя – якщo суддя нe хотiв, щoб пoмiтили, щo вiн втрaчae тeрпiння, вiн зрoбив вiдвoлiкaючий жeст і глoбoкo вдихнув. Антeцeдeнт і прeсупoзицiя – iba perdiendo la paciencia; кoнсeквeнт і стврджeння – el juez le dio una palmada en el mono y respiro profundo. Кoнтeкстuaльнo-причинoвий спoлучник – **para que**.

(iсп.) **Me dio gusto porque le imponia algo de rito a la situacion** [9: 20].

Якщo щoсь визивae в нac зaxвaт, тo нaм цe пoдoбaeться – умoвна прeсупoзицiя. Отжe, антeцeдeнт і стврджeння – le imponia algo de rito a la situacion; кoнсeквeнт і стврджeння – me dio gusto. **Porque** – кoнстaтуєчo-причинoвий спoлучник.

(iсп.) **Por que lloras mama? – Porque presiento, hija** [9: 20].

Якщo ми вiдчувaємo щoсь нeдoбрe, ми зaсмучувaємoся – умoвна прeсупoзицiя. **Presiento**, тaким чинoм – антeцeдeнт і прeсупoзицiя, lloras – кoнсeквeнт і стврджeння. **Porque** – кoнстaтуєчo-причинoвий спoлучник.

(iсп.) **No les he despertado, puesto que no tienen clase** [10].

Якщо немає заняття, можна довше поспати – умовна пресупозиція. Так, антецедент і ствердження – *no tienen clase*; консеквент і ствердження – *no les he despertado*. **Puesto que** – констатуючо-причиновий сполучник.

(ісп.) *Dada la hora que es, lo mejor sera que tomeis un taxi* [10].

Якщо спізнюєшся, треба поспішати – умовна пресупозиція. Антецедент і ствердження – *la hora es*, консеквент і пресупозиція – *lo mejor sera que tomeis un taxi*. **Dada que** – констатуючо-причиновий сполучник. Треба зауважити, що частина цього сполучника, а саме **dada** – змінюється за родами й числами залежно від узгодженого іменника, що є особливістю іспанської мови.

(ісп.) *Ya que no me lo dices tu, preguntare a otro* [10].

Якщо хтось не говорить, можна спитати в іншого – умовна пресупозиція. Тому антецедентом і ствердженням тут виступає *no me lo dices tu*, а консеквентом і пресупозицією – *preguntare a otro* (вважаємо так, бо немає гарантії, що інший обов'язково дасть нам відповідь). **Ya que** – констатуючо-причиновий сполучник.

(ісп.) *En vista de que no se entendian, se separaron* [10].

Якщо люди не розуміють один одного, то краще розійтись – умовна пресупозиція. Отже, антецедент і ствердження – *no se entendian*, консеквент і ствердження – *se separaron*. **En vista de que** – констатуючо-причиновий сполучник.

Таким чином, і в англійській, в іспанській мовах так, як в українській і англійській, зустрічаються каузальні конструкції з ПС у первинній або вторинній функції причини з різним формальним вираженням, що говорить про їх ізосемність. Якщо сполучник є констатуючо-причиновим, то ми з самого початку розуміємо, або бачимо (вже навіть за формою, якщо сполучник не має омонімів), що мова йдеться про причину (реальну) або обґрунтування (логічну причину). Якщо ж сполучник виражає причину за контекстом, то дуже важливим моментом виступає лексико-семантичне наповнення компонентів каузальної конструкції, їх валентність, а також виділення умовної пресупозиції, що разом з інформацією про істинність ситуацій складає причинове значення. Визначити контекстуально-причиновий сполучник без конструкції неможливо.

З лексикографічних джерел за мовами дослідження було виявлено 43 ПС в українській мові, 56 – у російській, 62 – в англійській, 30 – в іспанській. З джерел ілюстративного матеріалу методом суцільної вибірки маємо КК з 11 ПС в українській мові, 35 – у російській, 15 – в англійській, 11 – в іспанській.

Використання лінгво-статистичного методу дозволило нам звести результати аналізу в таблиці (див. на прикладі укр. мови).

Таблиця

Статистичні результати за вибіркою КК з української мови

Сполучник	Загальна кількість у виборці	% від загальної кількості ілюстрацій	Кількість ілюстрацій з причиновим значенням	% ілюстрацій з причиновим значенням від загальної кількості
БО	534	42,72	534	100
ЩОБ	196	15,68	131	66,8

ЩО	225	18	67	29,8
КОЛИ	154	12,32	37	24,1
ЯК	52	4,16	14	26,9
АБИ	34	2,72	12	35,3
ТОМУ (ЩО)	33	2,64	6	18,2
ЗА ТЕ ЩО	4	0,32	4	100
ЯКЩО	16	1,28	3	18,8
АДЖЕ	1	0,08	1	100
ДЛЯ ТОГО ЩОБ	1	0,08	1	100

З таблиці випливає, що найбільш частотним в українській мові є ПС *БО* (534 ілюстрації), однак частотність не співвідноситься з кількістю ілюстрацій з причиновим значенням. 100 відсотків КК зі значенням причини в українській мові продемонстрували *БО, ЗА ТЕ ЩО, АДЖЕ, ДЛЯ ТОГО ЩОБ*, але оскільки останні зустрілися тільки в 4/1/1 ілюстрацій співвідносно, не можна стверджувати, що вони мають первинне причинове значення. Статус ПС *БО* підтвердився щодо його ядерної позиції, або ПС-домінанти – у всіх КК він передає причинове значення.

У російській мові 100 відсотків зі значенням причини спостерігається у наступних ПС: *ПОТОМУ ЧТО, ИБО, ЗА ТО ЧТО, (ЧЕМ) ТЕМ (ЧТО), ТЕМ БОЛЕЕ ЧТО, КАК ТОЛЬКО, РАЗ, ИЗ-ЗА ТОГО ЧТО, РАДИ ТОГО ЧТОБЫ, ПО ТОЙ (ПРОСТОЙ) ПРИЧИНЕ ЧТО, (НЕ) ПОТОМУ ЧТОБЫ, БЛАГОДАРЯ ТОМУ ЧТО, ДАБЫ, СУДЯ ПО ТОМУ ЧТО, ОТ РАДОСТИ ЧТО, БЛАГО, ПОД ПРЕДЛОГОМ ЧТО, ТАК ЧТО*. Ядерним ПС виступив *ПОТОМУ ЧТО* (189 ілюстрацій).

В англійській мові 100 відсотків зі значенням причини продемонстрували такі ПС: *NOW THAT/AS, WHEREAS, THAT, ESPECIALLY IF, ALL THE MORE, UNLESS*. Ядерний ПС *BECAUSE* не ввійшов до 100 % кількості КК, тому що в суцільній виборці 74 ілюстрації з *BECAUSE* – прийменником, а не сполучником.

В іспанській мові 100 відсотків зі значенням причини спостерігається у наступних ПС: *PORQUE, DADO QUE, YA QUE*. Ядерним ПС виступив *PORQUE*.

Так, у нашій виборці присутні КК не зо всіма ПС, перелік яких ми склали з лексикографічних джерел. Отже, виявлення омонімічних і синонімічних ПС ми робимо з урахуванням інформації, поданої в словниках і граматиках, а не тільки здобутої з аналізу нашого ілюстративного матеріалу.

Ми виділяємо омонімію вузьку (одна частина мови та різні значення) і широку (різні частини мови й різні значення).

Інтралінгвальні омонімічні причинові сполучники: в українській мові (вуз.) – 17, (шир.) – 35; у російській мові (вуз.) – 10, (шир.) – 45; в англійській мові (вуз.) – 15, (шир.) – 16; в іспанській мові (вуз.) – 6, (шир.) – 3. За частинами мови, як правило, інтралінгвальних омонімів більше, виключення складає тільки іспанська мова завдяки своєму словниковому складові (клас сполучників більш обмежений) та нерозчленованості складених причинових сполучників.

У межах нашого дослідження інтерлінгвальних омонімічних причинових сполучників практично немає, оскільки причинові сполучники не є словами міжнародного спілкування. До того ж, українська і російська мови належать до слов'янської групи, англійська – до германської, іспанська – до романської. Отже, як результат маємо тільки два інтерлінгвальні омоніми *ПОТОМУ* і *РАЗ* (тому що українська і російська мови – споріднені і мають багато спільного в історичному розвитку форм).

Синонімічні причинові сполучники, на нашу думку, можуть бути представлені кількома синонімічними рядами, виділення яких, головним чином, залежить від первинності або вторинності значення причини у сполучника: в українській мові – 1) *бо, бо ж, через те що, тому що, того що, оскільки, позаяк, адже, як*; 2) *у зв'язку з тим що, а що ... що, від того що, а що, внаслідок того що, тим що, завдяки тому що, на тій підставі що, з цієї причини що, з того приводу що*; 3) *тим більше що, тим паче що*; 4) *щоб, з тим що, з тим щоб, заради того що, заради того щоб, для того щоб, задля того щоб*; 5) *коли, якщо, раз*; у російській мові – 1) *потому что, так как, поскольку, оттого что, ибо, ведь*; 2) *из-за того что, в связи с тем что, благодаря тому что, судя по тому что, ввиду того что, в силу того что, на основании того что, на том основании что, исходя из того что, по причине того что, по той причине что, под предлогом того что, под тем предлогом что*; 3) *затем что, ради того что, для того чтобы, чтобы*; 4) *в результате того что, вследствие того что*; 5) *тем более что, тем паче что*; 6) *когда, раз, если*; в англійській мові – 1) *because, for, since, as, for the reason that*; 2) *seeing that, (in) considering that (of), on the ground that, on the basis of the fact that, for fear that, by (in) virtue of the fact that, in view of the fact that, in the light of, in connection/connexion with*; 3) *thanks to the fact that, due to the fact that, on account of the fact that, owing to the fact that*; 4) *in consequence of the fact that, as a result of the fact*; 5) *on/upon/under the pretext/pretexture that, on/under the plea that, under/in the guise that*; 6) *so/as far as, so/as long as, insofar as, inasmuch as, especially as, especially because, especially since, (all) the more so since, the more so as, whereas*; 7) *in order that, so that*; 8) *now that, when, if*; в іспанській мові – 1) *porque, como, puesto que, pues que, ya que, que, pues, dado que, supuesto que, ahora que, ya porque ... ya porque, por/a causa de que, por razon de que, es que*; 2) *en vista de que, en atencion a que, en consideracion a que, teniendo en cuenta que*; 3) *gracias a que, merced a que, debido a que*; 4) *si, cuando*. Останні рядки кожної мови об'єднано в синонімічні за значенням умови, бо причина для них – контекстуальне значення. Треба зауважити, що жоден синонімічний рядок не охоплює абсолютні синоніми, тому що за зміною компонентів каузальної конструкції ці рядки можуть перехрещуватися і змінювати відтінок свого значення.

У з'ясувальних, умовних сполучників і сполучників мети, часу, порівняння було виявлено і підтверджено контекстуальні значення причини. Наступні сполучники набувають контекстуального причинового значення:

- (укр.) ЩО, ЯКЩО, РАЗ, ДЛЯ ТОГО ЩОБ, КОЛИ, ЯК;
- (рос.) ЧТО, ЕСЛИ, РАЗ, ДЛЯ ТОГО ЧТОБЫ, КОГДА, КАК;
- (англ.) THAT, IF, WHEN;
- (ісп.) QUE, SI, COMO SI, PARA QUE, CUANDO, COMO.

Отже, кількість причинових сполучників у досліджуваних мовах різна, але відношення, що ними передаються, аналогічні. Всі мови продемонстрували наявність сполучників, які завжди виражають (констатують) причинові відношення, а також сполучників, які спроможні

виражати причиновість тільки у визначеному контексті. Таким чином, усі причинові сполучники ми розподіляємо на два ізосемні типи: констатуючо-причинові та контекстуально-причинові співвідносно. В перспективі доцільним вважається дослідити особливості вживання причинових сполучників у приєднувальних і парцельованих конструкціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шпак В. К. Порівняльна граматики англійської та української мов / В. К. Шпак, Д. М. Колесник, О. Е. Пчелінцева. – Черкаси: ЧДТУ, 2007. – 192с.
2. Латышева А. Н. О семантике условных, причинных и уступительных союзов в русском языке // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 9. Филология. – 1982– № 5. – С. 51-59.
3. Яценко Т. А. Каузация в русском языковом сознании: монография. – Симферополь: «ДИАЙПИ», 2006. – 478 с.
4. Леміш Н. Є. Ізосемність каузальних конструкцій з причиновими сполучниками в українській і англійській мовах // Мова і культура. (Науковий щорічний журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – Вип. 9. – Т. VI (94). Національні мови і культури в їх специфіці та взаємодії. – С. 151-155.
5. Кургут Л. П., Пасинок В. Г. Концепт каузальності – новий етап текстотворення (на матеріалі німецької мови) // Вісник Харківськ. нац. ун-ту. Сер. Романо-германська філологія. – 2002. – № 567. – С. 203-208.
6. Паустовский К. Г. Собрание сочинений. В 9 т. – М.: Худож. лит., 1980 – Т. 5: Повесть о жизни. Кн. 4 – 6. – 591 с.
7. Солженицын А. И. В круге первом. – М.: ИНКОМ НВ, 1991. – Книга I. – 384 с.
8. Солженицын А. И. Архипелаг Гулаг. – М., 1990. – Т. 1. Ч. 1-7. Центр «Новый мир». – 288 с. (Печатается по Собранию сочинений А.И.Солженицына).
9. Angeles Mastretta. Arrancame la vida. – S.A.: Ediciones Altaya, 1999. – 318 p.
10. <http://users.otenet.gr/~leonof/causales.html> – CAUSALES.

УДК 811.161.2'282(477.82)«17»

Федак С. А.
(Тернопіль, Україна)

ПОЛЬСЬКОМОВНІ ВПЛИВИ НА ФОНЕТИКУ І СЛОВОЗМІНУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ НА ВОЛИНІ У XVIII СТОЛІТТІ (на матеріалі почаївських стародруків)

У статті розглянуті основні властивості фонетики і словотвору української мови на Волині у XVIII ст. Не зважаючи на умови, сприятливі для засвоєння чужомовних елементів, фонетичні та морфологічні полонізми увійшли до неї в незначних обсягах, не вплинувши суттєво на системи консонантизму і вокалізму та морфологічну структуру.

© Федак С. А., 2009

Частина з них згодом закріпилася в місцевих говірках. У літературній мові характеризованого періоду визначальними були питома українські риси, які відрізняють її від інших слов'янських мов.

Ключові слова: літературна мова, живе мовлення, запозичення, полонізм, інішомовний вплив, вокалізм, консонантизм, парадигма.

The article deals with the main features of phonetics and morphology of the Ukrainian literary language in Volyn in the 18-th century. Despite the situation that was favorable for accepting of the foreign elements, especially Polish, only few phonetic and morphological polonizms were adapted. They did not influence vowels, consonants and paradigm seriously. Part of them became the constituent of the local dialects. For the literary language of that period specific Ukrainian characteristics were of main importance.

Key words: literary language, colloquial speech, borrowing, polonizm, foreign language influence, vowel, consonant, paradigm.

У XVIII ст. українська фонетична та морфологічна системи загалом і на Волині зокрема виступають уже повністю сформованими. Їх основу утворювали всі типові характеристики живого народного мовлення. Визначальними були, як правило, риси, вироблені в процесі історичного розвитку і вже закріплені в літературній мові попередніх періодів. Водночас доволі широко засвідчуються особливості, які стали характерними ознаками і сучасної української літературної мови. Однак у згаданий період українська мова на Волині зазнавала іноземних, здебільшого польських впливів, адже на її територіях, як відомо, у той час остаточно перемогла церковна унія. Книжна мова, яка у той час виконувала роль літературної, вбирала в себе деякі розмовні явища, серед яких не останнє місце посідають риси, притаманні польській мові. Підтвердженням тому є аналіз вокалізму та консонантизму, а також морфологічних особливостей мови пам'яток, виданих у Почаївському василіянському монастирі у XVIII ст.

Фонетична система української мови у характеризований період уже набула свого сучасного вигляду. Так, приміром, у структурі голосних відбулися і остаточно закріпилися перехід $\bar{y} - i$, вимова звука $[a]$ на місці $[e]$, чергування $[o]$, $[e]$ з нулем звука, вставні голосні, злиття $[ы]$ та $[u]$, зближення $[e]$ та $[u]$, відпадиння початкового ненаголошеного $[u]$ та інші. У досліджених стародруках засвідчуються лише поодинокі випадки польськомовних впливів на голосні, які спостерігаються лише у лексичних полонізмах. Наприклад, звук $[u]$ відповідно до сучасного нормативного $[e]$ зустрічається в слові *карета*: сидѣль въ золотой *каритѣ* (*Сѣмя II 1781, 119*), яке прийшло в українську мову з італійської через посередництво польської. У польських діалектах лексема вимовляється як $[карита]$, тому можливо, що українська мова засвоїла її в діалектному вияві [1: 391].

Дещо помітнішим був вплив сусідньої польської мови на структуру і якість приголосних. Мові тогочасних почаївських стародруків притаманне частіше, ніж у літературній мові, вживання африкати $[dz]$. Воно, до речі, вважається однією з важливих ознак південно-західних діалектів у ділянці консонантизму. Чи не найважливіше значення у її засвоєнні та розповсюдженні відводять саме тісним контактом із польською мовою. Африката $[dz]$ фіксується в українських словах звуконаслідувального походження: *дзвонять въ дзвони* (*Нар. 1765, 86*), *во всѣ дзвони дзвонять* (*Сѣмя II 1781, 50*), а також у різноманітних запози-

чення із польської мови: *дзіеканови* (Нар. 1765, 129) – пол. *dziekan*, от *дзинглю* (Кн. 1788, 60), *дзингелівій* (73) – пол. *dzegiel*, *барздо* (Кн. 1788, 27) – пол. *bardzo*, *дзюру* (Кн. 1788, 85) – пол. *dziura*. До речі, у волинських говірках і нині функціонує форма *дзюра* [2: № 4].

У почаївських друках василіянського періоду часто зустрічається також написання з на місці *дз*. Це стосується українських слів. Наприклад, лексема *гудз* фіксується то з африкатою [дз], то із близьким до нього за артикуляцією [з]: *гудзи* (Кн. 1788, 29) – *гузи* *большее* (Кн. 1788, 25). Водночас у польських запозиченнях, зокрема в лексемах *bardzo*, *dzugar*, на місці [dz] теж нерідко трапляється літера з – *зигар*, (не) *барзо*, що є як відображенням її артикуляції в живому мовленні, так і свідчить про засвоєння слова в тогочасній українській мові: *зигарову годну* (Нар. 1765, 93), *барзо* (ПС 1770, 88, 89, 90), *не барзо* (101).

У почаївських українськомовних друкованих пам'ятках XVIII ст. ніби зафіксовано три варіанти вимови звука [л]. У питомо українській лексиці тверда вимова притаманна йому в позиції перед голосними непереднього ряду та в кінці слова: *слотами* (*С'мя I 1781, 146*), *по подовиць подьст'лати содому*; *кадила* (Кн. 1788, 52), *лущину* (86), *ровнесенко зпидовати* (90). У кінці складу перед приголосними цей звук, можливо, є напівпом'якшеним. Не виключено, що таку вимову досліджувані пам'ятки фіксують пропуском літери ь після л: *Андрей Колчакъ* (ГП 1741, 35), *Тернопольского* (37), *пидно* (Нар. 1765, 85), *доброродній* (170), *пашадномъ* (172), *зволна* (195), *на столць* (ПС 1770, 90), *тодко* (*С'мя I 1781, 6; II, 14; Кн. 1788, 14*), *сердобольная* (111), *гудкы* (14), *бодше* (Кн. 1788, 14, 33, 61, 78; НП 1794, 281), *три паць* (15), *кудгати* (15, 17, 19), *кудгаєть* (57), *смолную* (86), *олховимъ* (87), *вес'ълной* (Б 1790, 66), *пекелну* (73), *волного* (153), *добрвольне* (208), тощо. Сучасну українську літературну норму в цій позиції характеризує палатальна вимова [л]. Проте в говірках сучасної Волині [л] перед наступним приголосним вимовляється твердо, тому можна вважати засвідчену в друках особливість артикуляції приголосного також відображенням його живомовного звучання в написаннях без ь.

Багато запозичених слів досліджуваних пам'яток виступають з українізованим, тобто твердим л: то *излишно*, то *скрупуль* *єсть* (*С'мя II 1781, 24*), *з'лля* *которе* *зоветься бетасц'вєстр'съ* (Кн. 1788, 67), *мигдаловъ* *г'ъркихъ* (68), *галку мушкателову* (82). Проте в них трапляється також невелика кількість іншомовних запозичень з м'яким [л']: секту *дотеранскую* (ГП 1741, 13), *на плястеръ* (Кн. 1788, 57), *вари д'ягер* (64) «осад», *з'лля асфодель* (69), *винового д'ягру*; *крохмалю* (81). У своїй більшості це одиниці, які прийшли в українську мову в пізніший період через посередництво польської, німецької та інших мов [3: 69].

Почаївські стародруки доволі повно відбивають уживання звука [г] у тогочасній українській літературній мові. Досліджені тексти засвідчують чимало слів, де він присутній. Закономірним є використання [г] у словах іншомовного походження, оскільки питомі слова із [г] навіть нині трапляються нечасто [4: 794-795]. У XVIII ст. із проривним приголосним функціонують такі запозичення [5: 14]: *грузоли* (Кн. 1788, 14, 60) (пол. *gruzoł*) «залоза», *гришпаномъ* (Кн. 1788, 34) «фарба-мідянка» (з пол. *gruszpan* < нім. *Grünspan*) [6: 598], *флягмистои п'ъни* (Кн. 1788, 54), *гипномъ* (Кн. 1788, 57) «шевський ніж», *от дзинглю* (Кн. 1788, 60) «дягель» (пол. *dziegel*) [1: 57], *гришпану* (Кн. 1788, 97), *оугрунтованый* (НП 1794, 5), *грунтовне* (НП 1794, 22), *шегуліне* (НП 1794, 40) «взагалі» (пол. *szczególne*), з *гвалтомъ* (Кн. 1788, 21), *гвалтовный* (НП 1794, 51), *гвалтовну* (282) (пол. *gwalt* < *Gewalt*) [1: 485].

У текстах почаївських видань [г] виступає не лише як ознака чужомовних слів. У лексичі досліджених книг є деякі умовно питомі українські одиниці, вжиті з літерою *г*. *м'ґами* (ПС 1770, 97), *гузи* (Кн. 1788, 25), в'є прищ'є або *гул'є* (57), бомбл'є чили *гуліючки* (60), *господарь* (85), була *господинюю* (240). Зазначені лексеми ми назвали умовно питомими українськими через те, що етимологи допускають у них вплив польської фонетики або й пряме запозичення з польської мови (пор. укр. діал. мін. «жести» з пол. *migi* «миги, жести» – [7: 457]; укр. діал. гудз «гуля, вузол, потовщення» [1: 612]; *гуля* «наріст», пол. *gula* «наріст» [1: 616].

Існування характеризованого звука як повноцінної складової літературної мови на Волині у XVIII ст. підтверджується позначенням *г* у текстах, видрукованих латиницею. Нагадаємо, що в них звуки [г] та [з] розрізняються шляхом позначення відповідно літерами *g* і *h*: *господарь* (Кн. 1788, 61), – *gospodar* (Кн. 1788, 100, 101), *грунт* (Кн. 1788, 93) – *grunt* (Кн. 1788, 99).

Почаївські друки засвідчують сплутування літер *з* та *г* на письмі. Нерідко в тексті однієї і тієї ж пам'ятки знаходимо написання одних і тих самих слів то з *г*, то з *з*: *гришпаномь* (Кн. 1788, 28, 34) – *гришпану* (Кн. 1788, 43, 97), *от дзинглю* (Кн. 1788, 60), – *дзингелювий* (Кн. 1788, 73), *лягерь* з вина, без *лягру* (Кн. 1788, 64), – *лягромь з вина* (Кн. 1788, 80), *лягру* (81, 97), *господарь* (ПС 1770, 91), *господаря* (С'б'я I 1781, 126; НП 1794, 62), *оний господарь* (НП 1794, 63), *господарь* (85), *господарь* и *господинь* (196), була *господинюю* (240) та ін. Іноді слова, які ввійшли до складу сучасної української літературної мови та деяких говірок із звуком [г], у досліджених стародруках фіксуються з літерою *з* і навпаки: *строгимь* (ГП 1741, 49), *на зганбу* (Кн. 1788, 35); *крашанины гранатовой* (13), *варги* (49, 50), *гума* Араб'єка (66).

Хитання в написаннях через *г* або *з* тих самих слів, мабуть, відбивають процес фонетичного освоєння відповідних лексем з одного боку (напр., *гришпан* – *гришпан*), або вплив польської фонетики на українські слова праслов'янської спадщини (напр., *строгий*, *зган(ь)ба* та ін.). Окремі лексеми з хитаннями *г* – *з* у XVIII ст. в волинських говірках закріпилися з вибуховим приголосним – *граната*, *гума*, *варги* [2: № 120]. Доречно буде зазначити, що в досліджуваних друках лексема *кноть* довг'їй (Кн. 1788, 12) засвідчена в старій запозиченій формі (пол. *knót*) без одзвінчення приголосного в *г*.

У XVIII ст. українська літературна мова уже витворила свою словозміну парадигму, яка мала як питомо українські форманти, так і ті, які є спільними для слов'янських мов. Тому у деяких випадках можна говорити про різну природу певного явища. Наприклад, поява приголосного [ж] у вищому ступені прикметника *високий* пояснюється дією аналогії до форм, утворених від основ на -з і -з (нижші, довші). З іншого боку, тут можлива дисиміляція приголосних: *вис* + *ш(иц)* > *висиши* > *вишиши* > *вижиши*: *перевыжшаеть* (НП 1794, 36), *найвыжшого* (61), *найвыжшій* (64), *вывыжшаюци* (111), *найвыжшому* (112), *выжше* (127), *найвыжше* (133), *подвыжшае*, *подвыжшае* (134), *найвыжшии* (140). Імовірно також, що така зміна є результатом впливу польської мови (пол. *wyzszy*).

Серед займенників у почаївських виданнях нерідко вживаються і цілі слова, запозичені з польської, і формотворчі частки, які служили для творення нових займенників. Так, трапляються неозначені займенники, утворені за допомогою постпозитивної частки *колвекь*, запозиченої з польської (*kolwiek*) мови: не прикривши себе хутромь либо *чимколвекь* (С'б'я I 1781, 166).

Займенник *жадный* вживається в досліджених текстах дуже широко. Його вважають запозиченням з польської мови [1: 204]. У почаївських стародруках це слово переважає з кореневим [а]: *жаднымъ* способомъ... избыти ея не возможе (ГП 1741, 31), *жадному* цареву (Сѣмя II 1781, 119), *жадной* дивоватися рѣчи (НП 1794, 36), *жадной* особлившой не чинить рѣчи (80), *жадного* ему не давши ратунку (98), *жадного бы смо* небеспеченства не знали (114), *жадного* нема ратунку (115), ласки *жадной* (208), *без жадныхъ* хоробы и болѣзни (224), *жаденъ* отримати не може (243), *жадная* крѣпость (269), *жадныхъ* не мали вимовки (280). Вважається, що в українській літературній мові в займеннику *жадный* кореневий [о] з'явився під впливом займенника *кожний, каждый* [8: 135]. Збереженню голосного [а] всередині цього слова в мові почаївських пам'яток сприяли, на нашу думку, тісні контакти з польською мовою, які були активними у XVIII ст.

Порядкові числівники у досліджуваній текстах виступають у нових формах, засвоєних сучасною українською літературною мовою. Широко побутує нині нормативний варіант *перший*: коли кури перші спѣвають (Кн. 1788, 50), *першаго* житія (НП 1794, 127), *першу* дасть побудку (186), *першю* свою остерѣгающую науку (194). Однак зустрічається і форма *первый* із кореневим *в*, яку, зважаючи на становище Волинських земель того часу, ми схильні кваліфікувати як польський вплив (пол. *pierwszy*): *первымъ* (НП 1794, 55), *первию*, которіи були запрошени (66), *перша* (183).

У дівідмінюванні в почаївських текстах рідко трапляються риси, які є наслідком іншомовних впливів. Проте інколи їх ми зустрічаємо під час словозміни дієслова *бути*. Його парадигма в теперішньому часі – українська: *єсть* барзо непристойная рѣчь (ПС 1770, 90), то *єсть* древодѣла по нашему (Сѣмя II 1781, 31). Але у ній є польські вкраплення: *єстєсь* подобно обѣщанній (НП 1794, 180; пор. пол. *jesteś*, II особа однини), запрошени мы *єстєсьмо* (НП 1794, 66), якими *єстєсьмо* (174), *єстєсьмо* хрїстіанами (233; пор. пол. *jesteśmy*, III особа множини), от грѣховъ встримани *єстєсьте?* (НП 1794, 120; пор. пол. *jesteście*).

Форми наказового способу III особи однини і множини творяться аналітично, поєднанням відповідних форм теперішнього часу зі спонукальною часткою *нехай*, або із запозиченою з польської мови *нехъ* [8: 304]: *нехай* такъ не дѣється (НП 1794, 156), і так *nech* obyschnut (Кн. 1788, 106). Нині у волинських говірках паралельно вживаються частки *хай, нехай*, а в поодиноких – і *нех* [2: № 254]. Одначе домінуючим засобом творення імператива III особи однини і множини в текстах почаївських стародруків залишається давня, для XVIII ст. – книжна формотворча частка *да* [8: 302; 304]: *да любить* Бога (Сѣмя I 1781, 11), проклять *да будетъ* (13), *да* нимъ *дыхають* и *движутся* тѣлеса всяка (219), *да цвѣтетъ* вѣра (Б 1790, 164).

Найширше полонізми представлені серед прислівників. Широко засвідчено давній прислівник місця *ту*. Успадкований ще з праслов'янських часів, він не ввійшов у нову літературну мову, проте й досі вживається в деяких південно-західних говірках [8: 371]. У пам'ятках знаходимо випадки вживання цієї основи як самостійної одиниці: жиючи *ту* на землі (Нар. 1765, 199), застановѣтся *ту* (НП 1794, 78, 217). Стійкому збереженню форми *ту* на Волині, вочевидь, сприяли тривалі контакти з польською мовою.

Попри активно вживані прислівники *всегда*, особливо рано і ввечерь (Нар. 1765, 59), *да всегда...* будемо красни (Сѣмя II 1871, 75), *завсегда*: и такъ каждого дня чини *завсегда* (Кн. 1788, 12), *завсегда* пити (59). вживається їх відповідник *завше*: до того заживай хустки *завше* (ПС 1770, 89), *будеть завше* палати прагнѣнямъ (НП 1794, 184), будмо *завше*

вдячними Богу (185), *завше* перестерѣгавъ (247). Її походження з польської мови підтверджує західнослов'янська форма займенникової основи *въѣ-* [9: 220]. Із давньою семантикою виступає й прислівник міри *тилко*, який, очевидно, є полонізмом (спл. *tylko*): *шося* намъ *тилко* притрафляє (НП 1794, 124). Прадавній прислівник *уже* засвідчений у формі, яку зберігає сучасна літературна мова – *уже*: *волѣвъ* бымъ *оуже* згинути (Сѣмя I 1781, 94), *оуже* бо по пророчеству (192), достати ... *оуже* бываеъ ему не возможно (204), але нерідко натрапляємо і на полонізм *южъ* (спл. *już*): *слуга* три недѣли *южъ* ... болѣлъ (Б 1790, 67).

У текстах пам'яток функціонує також значна група прислівників на *-е*, співвідносних із прикметниками твердої групи: *позаочне* обезславляємъ кого (Сѣмя II 1781, 233), *любить щире* (226), *руки* тримай *спокойне* (ПС 1770, 89), не отворяй *нагле* дверей (97), *особливе* если суть особы поважнѣи (100), *мовь скромне* (107), естъ *особливе* ласкавымъ (НП 1794, 30), закончимъ *несподѣване* (37), предложѣмъ ему *покорне* (54), *несправедливе* такъ мовилисте хрїстіане (67), жалуймо жь... *сердечне* (106), жіночи *ропустне* (137), виполняють *охотне* (208), *щасливе* виховани були (266) тощо. Трапляються випадки паралельного вживання форм на *-о* та на *-е*: мешкають *охотне* (НП 1794, 40) – *охотно* прїялъ и зезволивъ (183); було *потребно* (НП 1794, 62) – естъ *потребне* (144). Формант *-е* пояснюють як аналогію до історично закономірного творення прислівників на *-е*, співвідносних як із нечленими формами прикметників м'яких основ, так і контактами з польською мовою. Про значну роль польської мови в закріпленні прислівників на *-е* в літературній мові XVIII ст. свідчить суттєва кількість полонізмів серед адвербіальних відприкметникових утворень у почаївських друках згаданого періоду: не затоплялися *збитечне* (НП 1794, 30), *повшихне*, передъ цѣлымъ свѣтомъ (140), *сопротивляймося статечне* (147), *зупелне* щасливими... *буты* не можемъ (199), *повшихне* походило (226), *явне* и *очевисте* показуеъ (259).

У складі службових частин мови, хоч і переважають давні утворення, нерідко вживаються слова, які прийшли з польської мови.

Синонімом прийменника *до* в почаївських текстах у випадках, коли йдеться про вказівку на напрямок дії, є давнє слово *къ*: *къ* стрѣви своєму (Нар. 1765, 70), *къ* тѣмжде *возвращаетъ* (Сѣмя I 1781, 16), *рѣчь* мою *къ* вамъ *начну* (65), *к* небу *взывала* (Б 1790, 51), *къ* дочцѣ *походящая* (НП 1794, 74), *палала* *къ* ней *любовію* (75), *пишучи* *къ* Тіту (181) тощо. Зрідка у пам'ятках вживається його варіант *ку*: *ненависти* *ку* *ближнимъ* (НП 1794, 29), *ку* *своєй* *дщерѣ* (75). Форма *ки* вживалася в старочеській і старопольській мовах. Можливо, що в староукраїнську писемність *ку* проник з польської. Прийменник *ку*, *гу* *поруч* із *г* фіксується в західних говірках, що межують з польськими [8: 424].

Слово *же*, яке досить часто вважають одним із діалектних еквівалентів сполучника *що*, здебільшого виконує з'ясувальні функції: *оуказати, жесь* *нерадь* того *слухати* (Нар. 1765, 157), *показовати* по собѣ, *жесь* *не* *контентъ* (ПС 1770, 91), *рѣчь* *була* *явна* *же* *Мессіа* *мав* *ся* *народити* (НП 1794, 44). Зазначимо, що на сторінках праць з історичної граматики української мови можна знайти різні думки про виникнення в українській мові з'ясувального сполучника *же*. Дехто вважає його полонізмом на українському ґрунті [10: 188]. Інші допускають його східнослов'янську основу, але говорять водночас про те, що з'ясувальний сполучник *же* міг зазнавати польської культивуації [11: 59]. Не нове для української мови й припущення про виключно

східнослов'янське походження цього сполучника. Автори перших галицьких граматики, навіть ті, які свідомо виступали проти запозичень з польської мови, не вагалися рекомендувати *же* як український з'ясувальний сполучник [12: 91].

Розділові відношення у досліджених стародруках найчастіше виражаються за допомогою усталеного в українській літературній мові сполучника *або*: з'явля асфоделию, *або* иначей як зовуть багно (Кн. 1788, 69). Нерідко його синонімом виступає майже співзвучний йому полонізм *албо*: абы насъ не оуже волы, *албо* вѣвцѣ, але свинія (НП 1794, 137), надгороди, *албо* вѣчныя кари (140). Спорадично вживається сполучник *любъ*, можливо, полонізм (пор. пол. *lub*): утрудженному роботою *любъ* сномъ (Нар. 1765, 95), з чари, *любъ* талѣрки (ПС 1770, 92). Розділовий сполучник *хочъ* має декілька фонетичних варіантів, однак найчастіше він задокументований в своєму сучасному літературному вияві *хочъ*: хоробы *хочъ* припадковы бывають (Нар. 1765, 97), Бѣдныя птици ни орутъ, ни сѣють, *хочбы* збирали, гдежь тое подѣють (Б 1790, 42). Полонізм *хоць* (пол. *hoć*) вживаються спорадично: для насъ *хоць* негодныхъ (НП 1794, 105).

Сполучник *жебы* є полонізмом – пол. *żeby* [1: 190]. Досліджені пам'ятки доволі часто засвідчують його використання в літературній мові того часу: молымъ *жебы* ... възбудивъ (НП 1794, 71), молю *жебы*смо ... щирими засвѣдчали оучинками (181) тощо.

Обмежувально-видільну роль виконує слово *тилко*: якъ *тилко* хтѣли лютѣ мучили (Б 1790, 25), *тилко* жъ но вы перестанте Господа гнѣвити (96), дѣаволи где *тилко* суть (НП 1794, 38), абысте *тилко* працювали (73), пріятелей *тилко* любятъ (80), що ся намъ *тилко* притрафляє (124), що *тилко* з нимъ дѣятися... имѣло (158), Богъ естъ *тилко* единъ (233), що *тилко* имѣли (238), что *тилко* можемо чинити (261) тощо. Імовірно, що ця частка зазнала польськомовного впливу, адже в українській мові існує її форма *тільки*, *тілько*, а в польській – *tylko*. Видільну функцію виконують слова *хотя* (колишня дієприкметникова форма) та *хочъ*: пріятель *хотя* бѣ найжичлившій (Сѣмя II 1781, 89), хоробы *хочъ* припадковы бывають (Нар. 1765, 97), *хоч* *бы* збирали, гдежь тое подѣють (Б 1790, 42) та діалектний *хоць*, очевидно, запозичений з польської мови (пол. *hoć*): для насъ *хоць* негодныхъ (НП 1794, 105).

Отже, не зважаючи на сприятливі умови для засвоєння чужомовних, а саме польських елементів, літературна мова досліджуваної доби зберігала питомо українські риси, які у почаївських стародруках XVIII ст. Стають визначальними. Контакти з польською мовою не спричинили змін у складі голосних, однак вплинули на структурний та якісний склад приголосних. На морфологічному рівні полонізми вживалися як словотворчі чи формотворчі елементи. Незначна частина польськомовних елементів, засвідчених у виданнях Почаївського василіянського монастиря, функціонує донині у говірках Волині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Етимологічний словник української мови. В 7 томах. –К.: Наукова думка, 1985. – Т.2. –Д – Копці.– 570 с.

2. Атлас української мови. В 3-х томах.: Т.2: Волинь. Надністрянщина. Закарпаття і суміжні землі / АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебені; Редколегія Я. В. Закревська та ін. – К.: Наукова думка, 1988. – 521 с.
3. Огієнко І. І. Про українські приголосні // Мовознавство.–1990.–№ 1.– С. 69.
4. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. – Харків: Акта, 2002. – 1054 с.
5. Німчук В.В. Дещо про графіку та правопис як елементи етнічної культури: історія г: До 60-річчя «Українського правопису» // Мовознавство. – 1990. – № 6. – С. 3-6; 1991. – № 1. – С. 9-18.
6. Етимологічний словник української мови. В 7 томах. –К.: Наукова думка, 1982. – Т.1. А-Г-К.– 632 с.
7. Етимологічний словник української мови. В 7 томах / Редкол. О.С.Мельничук та ін.: АН УРСР, ін-т мовознавства ім. О. О. Потебені.– К.: Наукова думка, 1984, – Т. 3. Кора-М./ – К.: Наукова думка, – 550 с.
8. Історія української мови. Морфологія / Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук та ін., АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебені. – К.: Наукова думка, 1978. – 540 с.
9. Словарь української мови. Репр. вид./ Упорядник Б. Грінченко; Інститут української мови НАН України. – Т. 2: З.-Н. – К.: Лексикон, 1996. – 538 с.
10. Безпалько О. П. Нариси з історичного синтаксису української мови. – К.: Радянська школа, 1960. – 236 с.
11. Тимошенко П. Д. Складнопідрядні (сполучникові) речення з підрядними означальними та додатковими в українських грамотах XIV – першої половини XV ст. // Проблеми синтаксису. – Львів, 1963. – С.59.
12. Григорчук Л. М. Сполучник що //Українська діалектна морфологія. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 82-94.

УМОВНІСКОРОЧЕННЯ

- Б – Богогласникъ. – Почаїв, 1790.– 248 с.
 ГП – Гора Почаївська.– Почаїв, 1741. – 50 с.
 Кн. – Книжиця для господарства.– Почаїв, 1788.– 110 с.
 Нар. – Народовъщаніє или Слово къ народу католическому. – Почаїв, 1765. – 278 с.
 НП – Науки парохіалнія. – Почаїв, 1794. – 289 с.
 ПС – Полѣтика свѣцкая. – Почаїв, 1770.– С. 88-104.
 Слово – Слово къ народу католическому. – Почаїв, 1756. – 264 с.
 Сѣмя – Сѣмя слова Божія. – Т. 1. – Почаїв, 1781. – 244 с.
 Сѣмя – Сѣмя слова Божія. – Т. 2. – Почаїв, 1781. – 334 с.

ВЛАСНІ НАЗВИ У СТРУКТУРІ ЛІНГВІСТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ СИМВОЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Статтю присвячено розгляду питання символізації онімів у текстах стилю масової інформації. Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці багатьох видатних лінгвістів, філософів, культурологів – Е. Кассіра, Ф. де Сосюра, Ч. Пірса, А. Лосева, Л. Уварова та ін. Ілюстративний матеріал продемонстрував найбільш типові лінгвістичні моделі процесу символізації й основні тенденції розвитку виражальних засобів сучасної української мови.

Ключові слова: власна назва, символ, символізація, стиль масової інформації, метонімія, перифраз.

The article is devoted to the peculiarities of proper names' symbolization in the texts of mass media style. The investigations of such famous scholars, linguists, philosophers etc. E. Cassirer, F. de Sossur, Ch. Pirs, A. Losev, L. Uvarov and others formed the theoretical bases of this research. Illustrative material demonstrated the most typical linguistic models of the symbolization process and main tendencies in development of Ukrainian language's expressive means.

Key words: proper name, symbol, symbolization, mass media style, metonymy, periphrasis.

Протягом останнього десятиліття активно спостерігається розширення масштабів масових комунікативних процесів – поява нових засобів зв'язку, удосконалення можливостей інтернет спілкування, розробка форматів телепередач, ток-шоу, якісно відмінних за своєю структурою і характером викладу матеріалу. Це передусім вказує на відкритість суспільства, його готовність сприймати великий потік інформації.

Ідеться про перетворення масової комунікації на необхідний компонент суспільного буття, на джерело постійної інформації у вигляді ідей, уявлень і образів, які так чи інакше впливають на емоції, мислення чи судження окремого індивіда, а відтак – і нації в цілому.

Така кардинальна зміна медійної політики не може не позначитися на системі мовних засобів, необхідних для забезпечення оптимального поширення інформації. Це, в першу чергу, стосується добору лексичних одиниць і стилістичних аспектів їх поєднання чи функціонування в текстових структурах комунікативної сфери.

Останнім часом дуже відчутними є процеси модифікації, інтелектуалізації мас-медіа, що на лінгвістичному рівні проявляються у вигляді появи нових символів, синонімів, епітетів, вторинних номінацій різних осіб, об'єктів або явищ, актуальних у сучасний період. Найяскравішим, без сумніву, є використання символічних назв або формулювань, що лягає в основу символізації інформаційного простору.

У першу чергу потрібно зауважити, що проблему символу як специфічного виду комунікації у свій час розглядало не одне покоління мислителів, філософів, лінгвістів

та ін. – представників найрізноманітніших галузей знання. Найавторитетнішими серед них є Платон, Арістотель, І.Кант, Г. Гегель, Ш. Бодлер, Е. Кассієр, Ф. де Сосюр, К.Г. Юнг, Л. Вітгенштейн, М. Еліаде, Ч. Пірс, А. Лосєв, М. Мамардашвілі, Ю. Лотман, Н. Арутюнова та ін.

Зокрема, Ф. де Сосюр тлумачив символ як різновид іконічного знака, Ч. Пірс – як умовний знак на основі згоди. М. Еліаде вбачав у символі конкретне проявлення священного, а Е. Кассієр розглядав його як універсальну категорію, що визначає духовний світ людини тощо. Даючи таке широке визначення, дослідник зауважував на тому, що «людина живе не тільки в фізичному, а й в символічному універсумі. Мова, міф, мистецтво, релігія – частини цього універсума, з яких сплітається символічна сітка, заплутана система людського досвіду» [1: 471].

Ряд науковців стверджують, що символ – поняття, не тотожне знаку. М. Мамардашвілі, наприклад, вважав, що символ знаходиться поза межами знака і є невід’ємною частиною пізнання, але на вторинному рівні, у культурі, він проявляється у знаковій формі. Відповідно, будь-який тип знака, в залежності від контексту, може бути символом, але символ не є конкретним типом знака і не зводиться до нього [2: 27].

Молода російська дослідниця І. Леонтьєва у своїй дисертаційній роботі «Феномен символу: опыт осмысления и исследования в Европейской культуре» демонструє схожу позицію. Аналізуючи ряд підходів до тлумачення природи символу, вона намагається виокремити характерні лише для нього ознаки і заперечити таким чином де в чому отожднення символу і знака. Леонтьєва зауважує, що відмінність символу полягає в тому, що: 1) він може мати безкінечну кількість значень, одне з яких переходить в інше; 2) знак вказує на певні сторони позначуваного ним об’єкта, виокремлюючи їх із сукупності значень, а символ, накопичуючи в собі множину цих значень, може бути ніби центром, звідки відбувається їх поступове розгортання тощо [3: 4].

Російський філософ А. Лосєв, у свою чергу, звертаючись до вивчення природи символу, брав до уваги два його етимологічних значення: 1) «знак», «сигнал»; 2) «з’єднання». Це дало йому можливість говорити про те, що «етимологія цих слів вказує на збіг двох планів дійсності, на те, що символ має значення не сам по собі й об’єднує відомі конструкції пізнання з тим або іншим можливим предметом цього пізнання» [4: 14].

Символ, на думку дослідника, – оригінальна, самостійна ідейно-образна конструкція, наділена величезною смисловою, творчою силою задля того, щоб без прямого чи переносного відображення певних моментів дійсності у згорнутому вигляді створювати перспективу для їхнього безкінечного розвитку уже в розгорнутому вигляді або у вигляді окремих одиниць [4: 57].

Зауважимо, на думку В. Франкла, людині взагалі притаманна «символічна потреба». «Подібно перспективі, яка за допомогою засобів другого виміру виражає третій, дозволяє у площині побачити простір, символічний образ робить незрозуміле доступним для інтерпретації» [5: 127].

Досить дискусійним залишається питання класифікації символів. Так, Л. Уваров у своїй розвідці «Символізація у пізнанні» розмежовує символи на дві основні групи [6: 22-23]:

1) наочно-образні символи повсякденного життя, які слугують для вираження понять, пов’язаних із ним образів, різноманітних почуттів і емоцій людини; символи з міфології, художньої літератури, мистецтва тощо;

2) абстрактно-образні символи: а) слова і речення природної мови, які виконують функції оформлення і вираження думок, представлених у рамках наукових теорій і формувань, що позбавляє їх нелогічних відтінків і чуттєвих асоціацій; б) символи штучної мови, так звані символи науки, які, виконуючи концептуальну функцію, замінюють, виражають наукові поняття, що спочатку перебували в структурі природної мови.

В одному зі своїх досліджень А. Лосев також виокремлює два різновиди символів [7: 410]:

1) символ із семантикою узагальнення, який із часом увібрав у себе особливості людської природи в найрізноманітніших їх модифікаціях (Кобзар, Каменяр, Ромео, Термінатор, Наполеон та ін.);

2) символ у «взьому розумінні», який трактується дослідником як особливий образ у сукупності тропів, представлений словом або словосполученням, у якому відображений загальний, не характерний для нього зміст. Таким чином, онтологічно до складу двочленної будови символу входять об'єкт і засіб символізації. Сам цей процес відбувається шляхом вторинної номінації і семантичної трансформації первинного слова-символу.

На нашу думку, оскільки символ є певною мірою закодованим носієм інформації, головною проблемою його інтерпретації вважається встановлення значення.

Через те, що значення динамічної структури символу в досліджуваних текстах не зафіксоване, необхідно виявити основні параметри символічних контекстів, які, в свою чергу, утворюють поле формування значення символу [8].

Таким чином, найважливішою особливістю символу є його здатність породжувати нові символічні значення за рахунок символізації деталей об'єкта, а також всієї ситуації, в якій він займає центральне місце.

Оскільки символи функціонують на основі певного гносеологічного образу, закріпленого в пізнанні, то саме в його структурі потрібно шукати джерела символізації як процесу зародження і фіксації символів. В її ході важливу роль відіграє здатність людини творчо переосмислювати реалії навколишнього світу, узагальнювати і порівнювати їх, фіксуєючи спільні і відмінні риси.

Сутність процесу символізації полягає у віднаходженні такого чуттєвого аналогу, зміст якого здатен передати більш значущий зміст абстрактної ідеї (або певного обсягу інформації), в акцентуванні на основних смислових елементах, використанні звичних асоціацій або стереотипів [9].

Наше дослідження безпосередньо пов'язане з виявленням таких ідей або образів, які, узагальнюючись, інтерпретуючись людиною, постають у вигляді символів і слугують подекуди вторинною номінацією для реалій сьогодення. Такий підхід, на нашу думку, дозволяє тлумачити поняття символу, подібно Е. Кассінеру, як універсальну категорію, що відображає матеріальний і духовний світи людини у їх поєднанні, а отже, зумовлює постійний вплив навколишньої дійсності на формування її відображення в межах внутрішнього простору особистості – почуттів, вражень, переживань, емоцій тощо. А це, у свою чергу, передбачає утворення символів, фіксацію зовнішнього життя за допомогою чуттєвих образів у пізнанні та пам'яті народу.

Для аналізу були обрані тексти стилю масової інформації як яскравого виразника суспільної свідомості, найбільш рухливої та динамічної сфери, в якій постійно на всіх

рівнях (формат, зміст, мова стилу) відбуваються зміни, пов'язані з активним процесами в сучасному світі.

Бралися до уваги випадки вторинних номінацій осіб, вживання імен та прізвищ у множині як елементу узагальнення, сталі фіксації найменування за моделлю «ім'я по батькові», які вже стали традиційними, та ін.

Одним із найпоширеніших прийомів символізації онімів є вживання прізвища відомої постаті у множині. Оскільки вони слугують для індивідуалізації особи і їм, як правило, не властиво використання у множинній формі, такий слововжиток набуває особливо експресивного забарвлення, почасти іронічного.

1. Метонімізація прізвищ політиків, громадських, військових діячів.

1) **історичні постаті:** *Чи будуть в Україні **Наполеони Бонапарти**, чи вистачить здорового глузду сформувати більш відповідальну і колективну представницьку владу...* [ІБ, 4.06.2008]. *Наші ж доморощені «наполеони» наразі зауважили лише одну газету, щоправда, помірковану, розважливу –»Дзеркало тижня»* [ЛГ, № 95, 31.05.2005]. *Те, що сьогодні мордує Україну, вкладається в одну приповідку «Кожен моститься в **Наполеони**, та не кожен добігає навіть його нужника»* [УС, № 18, 30.05.2008]. *Свою недавню соратницю Юлію Тимошенко Віктор Андрійович записав у **Гітлери**, а Олександра Турчинова – у **Паулюси**... а Черновецький з Кільчицькою навіть не **Рокосовські** з **Єрьоменками*** [ЦМН, 22.05.2008]. *Гітлер не зміг відняти Косово у сербів, і сьогоднішні гітлери теж не зможуть!* [Інформаційна агенція РБК-Україна, 21.02.2008] та ін.;

2) **сучасні постаті:** *І медведчуки, і януковичі, і юценки приходять і йдуть, а Україна залишається* [Телекритика, 13.12.2004]. *Врейти-рейти, **Юценки, Януковичі, Шухевичі** приходять і відходять, а народ залишається* [ВОС, 15.04.2008]. *Головними винуватцями будуть **тимошенки, луценки і кириленки!*** [Експрес, 22.05.2007]. ***Юценки, луценки, тимошенки** тільки й здатні руйнувати* [Товариш, № 77, 24-25.07.2007]. *На зміну **Путінам**, добрим царям, у Росії завжди приходять **Єльцини** – тобто люди кризи... А на зміну **Єльциним**, від непослідовного реформування яких суспільство втомлюється, завжди приходять **Путіни*** [День, № 56, 28.03.2001]. *Чому **шуфричі** з компанією на публіці розпачливо заламують руки, що поступилися опозиції? [УМ, № 29, 17.02.2004]. Бачимо, заручилися підтримкою «старшої сестри» на свої руйнівні дії **Вітренки** із **Симоненками**. Навіть заявили про свої територіальні претензії **Лужков** та **Жириновські**...* [День, 10.04.2008] та ін.;

2. Метонімізація власних назв представників культурної сфери:

1) **прізвища співаків, музикантів:** *Уже провели свої репетиції в Україні **Газманови** і **Кіркорови**. Ось дечки потирають руки в передчутті «халяви» **Баскови**, **Розенбауми**, **Могилевські**, **Сердючки*** [ВК, 10.04.2008]. *Я приїжджаю на Греммі й мимоволі чекаю, коли приз отримають місцеві американські «**козловські**», «**кіркорови**»...* [Уніан, 21.02.2008] та ін.;

2) імена та прізвища літераторів:

а) **історичні постаті:** *Ось тільки з їхніх стін давно вже не виходять нові **шевченки** і **франки**, **довженки** і **сухомлинські**...* [ЛГ, № 156, 2.09.2005]. *Хотілося, щоб із наших сердець і наших думань виростали **Шевченки** і **Франки*** [КС, № 1, 4.01.2008]. *Треба, щоб з'явилися **Шевченки**, **Франки**, **Лесі**, **Загребельні** і **Гончари*** [ЛФ, www.litforum.net,

26.03.2008]. Уявляю скільки ваших нервових клітин з'їли усі ці **шевченки, лесі-українки та усякого роду «франки»** [ГА, 19.02.2006]. Чому в Україні повинні бути всякі там **Пушкіни, Лермонтови...**? [УП, 17.12.2007] та ін.;

б) сучасні постаті: **Догорали андруховичі й забужки, жадани, роздобудьки й кононенки** [ГА, 27.10.2007]. Скажіть мені, друзі, де ваші **андруховичі, забужки, жадани, дереші, прхаськи, іздрики і т. д.?** [Оглядач, 6.09.2006] та ін.

3. **Метонімізація топонімів**: У 18 років, після закінчення коледжу, я поїхав у **Європи** [Р-П, № 6, 1.03.2007]. У закордонних відрядженнях Путіну завжди бракує часу для культурної програми: музеї і галереї у **Парижах – Лондонах** він не відвідує [День, 19.09.2002]. Як мені набридли усі ці **америки і лас-вегаси** [ВК, 16.04.2005] та ін.

Також не менш поширеним прийомом введення символу в текстове поле є використання вторинної номінації, що входить до складу **перифрастичної структури**. Йдеться про заміну власної назви її загальновідомим зворотом-характеристикою, прямого найменування предмета чи особи непрямим його означенням, даним у формі описового словесного зворота. **Колишній король поп-музики Майкл Джексон може втратити своє славетне ранчо «Неверленд» у Каліфорнії** [УМ, № 42, 1.03.2008]. **Король поп-музики Майкл Джексон наступного року збирається випустити новий диск** [ГПУ, № 120, 11.05.2006]. Найвизначнішим концертним вбранням усіх часів і народів визнано оздоблений коштовними камінчиками костюм легендарного **короля рок-н-ролу** Елвіса Преслі [УМ, № 236, 18.12.2003]. Попри плин часу Елвіс Преслі надалі залишається **«королем рок-н-ролу»** [УМ, № 149, 17.08.2007]. Триває всеукраїнське турне **золотого голосу України Таїсії Повалій** [ВЗ, № 33, 21.02.2008]. 23 лютого в Донецьку чекали виступу **золотого голосу України Таїсії Повалій** [УП, 24.02.2008]. Сьогодні день народження святкує **золотий голос України Олександр Пономарьов** [Експрес, 9.08.2005]. У Національному палаці «Україна» заливався **золотий голос Росії** Микола Басков, у репертуарі якого були як класичні хіти, так і музичне повідло [Хрещатик, 25.05.2004]. **Золотий голос Росії** Микола Басков, схоже, йде з сім'ї [Рівненська газета «Бомонд», 3.01.2007]. Поціновувачі таланту Сергія Пенкіна величають його **срібним голосом та срібним принцем російської естради** [День, 27.03.2008]. У квітні елітарний **московський соловейко** Сергій Пенкін виступить у столичному концерт-холлі Фрідом [ВК, 1.04.2008]. Президент критикує **Леді Ю** [ЛГ, № 54, 15.04.2008]. **Перша леді країни** кидає виклик **Леді Ю** [Експрес, 20.04.2006]. **Леді О** княгиня Ольга увійшла до сотні великих українців [Ефір програми «Великі Українці», 16.05.2008]. Дворецький **леді Ді** обнародував ще один лист **принцеси** [Хрещатик, № 156, 22.10.2003]. Оприлюднено приватні листи **леді Ді** [Оглядач, 17.12.2007]. **Король біатлону норвежець Оле-Айнер Бйорноаген** достроково забезпечив собі перемогу і став першим в історії п'ятиразовим володарем Кубка світу [ВЗ, 11.03.2008] та ін.

Оскільки перифраз, як і метонімія, вказує на суміжні з означуванням поняттями ознаки, його найчастіше розглядають як один із різновидів метонімії, а саме – так званої розгорнутої метонімії, у якій найменування предмета не обмежується вказівкою на одну ознаку, а передбачає виділення цілого ряду ознак, що є прикметами означуваного предмета. Виразність цього тропу полягає в тому, що в його структурі завжди присутній елемент загадки, яку необхідно розшифрувати, аби зрозуміти, про що йдеться.

Своєрідним різновидом перифразу метонімічного характеру можна з упевненістю вважати модель, до складу якої входить ім'я персонажа, назва твору, пісні або вигадана спеціально назва, часто закріплені за тим чи іншим діячем, який виконував його роль у фільмі, театральній постановці або з яким пов'язують його діяльність. Помітною є тенденція використання такої назви паралельно з іменем особи. *Козачка української естради Райса Кириченко напередодні ювілейного концерту презентувала книгу «Я козачка твоя, Україно»* [Хрещатик, № 160, 29.10.2003]. *Знаменита «Емануель» Сільвія Крістель написала відверті мемуари* [Експрес, № 18, 2007]. *Рейтинг «упізнавання» у кінотата Миколи Гринька завжди був високий* [ДТ, № 26, 8-14.07.2006]. *В обличчі київського тата Карло Миколи Гринька і простодушність, змішана з таємницею, і радість, виткана із смутку, і смуток, випромінюючий осяяння* [УС, 11.04.2008]. *У другій виставі Валерії Гаркалін брав участь разом із відомою Жанною Аркадіївною Ольгою Прокоф'євою* [Експрес, № 24, 2007]. *З прапороносцем української літератури Олесем Гончаром зустрічався, слухав його виступи...* [КС, № 26, 23.06.2006]. *Речі Сильвестра Сталлоне, голівудського Роккі, були передані до музею (актора Сильвестра Сталоне було названо іменем персонажа Роккі, роль якого він зіграв у 5 фільмах – прим. авт.)* [День, 5.12.2006]. *Бідна Настя Олена Корикова купалась у ванні шампанського* [Шоуманія, 25.05.2008]. *Відомий Термінатор Арнольд Шварценеггер протягом квітня має намір оголосити про завершення своєї кар'єри в кіно і про перехід до політичної діяльності* [День, № 63, 6.04.2001]. *Примадонна російської естради Алла Пугачова захоплюється всілякими містичними штучками, отож охоче прийняла пропозицію познайомитися з ясновидицею* [ГУ, 6.06.2007] та ін.

Не менш показовою у процесі символізації є фіксація звернення до тієї чи іншої особи. Найілюстративнішими у цьому випадку виявилися не зовсім типові для стилю масової інформації моделі «ім'я по батькові», «ім'я по батькові і прізвище», які стали загальноприйнятими і позначають справді легендарних, знакових особистостей. Переважно це стосується відомих політиків, громадських діячів і співаків.

1) «ім'я по батькові»: *На мій погляд, Віктор Андрійович не усвідомлював, що майбутнє України – це освіта і наука* [ЛГ, 3.10.2007]. *Ми були впевнені, що Віктор Андрійович як політична фігура має всі підстави брати участь у передвиборчій кампанії...* [УМ, № 14, 26.01.2005]. *Віктор Андрійович «покохав» Віктора Федоровича* [Оглядач, 4.08.2006]. *Із приходом до Верховної Ради Юлія Володимирівна передала управління бізнесом співзасновникам* [УМ, № 237, 21.12.2007]. *Усі мої ідеї за день-два Юлія Володимирівна видає на-гора як свої* [ГПУ, 7.05.2008]. *Під час своїх попередніх виступів у Чернівцях Алла Борисівна пообіцяла, що обов'язково прийде знову при нагоді* [Доба, № 13, 2.04.2004]. *Алла Борисівна пообіцяла опікуватися і допомагати Тіні Кароль* [Експрес, 10.08.2005]. *У Софії Михайлівни фантастична популярність з роками тільки збільшується* [День, № 38, 28.02.2003] та ін.;

2) «ім'я по батькові і прізвище»: *Згідно з пророкуванням, Алла Борисівна Пугачова через кілька років може стати дуже вдалим політиком і навіть зайняти міністерське крісло* [ГУ, 6.06.2007]. *Людмила Марківна Гурченко ніколи не приховувала свого віку* [ГПУ, № 136, 2.06.2006]. *4 березня на Алеї зірок у Москві відбудеться закладка іменної зірки Софії Михайлівни Ротару* [День, № 38, 28.02.2003] та ін.

У ході спостережень траплялися також цікаві антропонімічні структури у вигляді **абрєвіатур**, вжитих, швидше за все, задля привернення уваги читачів: *Про сумне і комічне в житті ЯВФ дуже багато сказано* [Оглядач, 4.08.2006]. **ЮВ № 2** (Юрій Віталійович), на відміну від **ЮВ № 1** (Юлії Володимирівни), – персонаж ідеологічно більш підкований [ДТ, № 9, 8.03.2007].

Таким чином, наше дослідження дає змогу говорити про інновації, які відбуваються в системі мовних засобів стилю масової інформації. Вийшовши на міждисциплінарний рівень лінгвістики, культурології, психології, мас-медійна сфера активно використовує символізаційні процеси для досягнення і сучасного відображення дійсності. Теоретично підкріплений ілюстративний матеріал продемонстрував широку палітру методів і моделей введення у текстове поле онімів, символів, синонімізацію чи абсолютну зміну їхньої семантики. Найпоширенішими серед цих прийомів є метонімія і перифраз. Найбільш придатними до такого виду трансформації виявилися топоніми й антропоніми на позначення політиків, громадських діячів, митців, співаків і спортсменів.

У деяких випадках слова з різною семантикою зближалися у своїх значеннях. Наприклад, лексеми **золотий** і **срібний** у межах словосполучень **золотий голос України** і **срібний голос Росії**, виконуючи роль означення до слова **голос**, перетворили ці у даному разі перифрастичні конструкції на синонімічні.

Отже, символізація власних назв у текстах стилю масової інформації вказує на динаміку розвитку сучасної української мови, підтверджує тезу про синтетичну природу наукової парадигми і постійний взаємозв'язок її елементів, дозволяє інтерпретувати мовно-культурний простір сучасної України як динамічний феномен, який має універсальні і водночас націоспецифічні характеристики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке. – М., 1998. – 780 с.
2. Мамардашвили М. К., Пятигорский А. М. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символическом и языке. – М., 1999. – 224 с.
3. Леонтьева И. П. Феномен символа: опыт осмысления и исследования в Европейской культуре: Дис. ... канд. филос. наук: 24.00.01 – М., 2003. – 176 с.
4. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. – М., 1995. – 320 с.
5. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник //Общ. Ред. Л. Я. Гозмана, Д. А. Леонтьева. – М., 1990. – 368 с.
6. Уваров Л. Символизация в познании. – М., 1971. – 128 с.
7. Лосев А. Ф. Проблема вариативного функционирования поэтического языка // Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф. М., 1982. – С. 408-452.
8. Красикова Е. В. Типология контекстов литературно-художественных символов. – Эл. ресурс: <http://www.philol.msu.ru/~rlc2004/files/sec/24.doc>.
9. Череповська Н. Символізація як засіб психологічного захисту в умовах збільшення інформації. – Эл. ресурс: <http://www.newacropolis.org.ua/ua/study/conference/archive.php?thesis=4151>.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВЗ – Високий замок
ВК – Вечірній Київ
ВОС – Всеукраїнське об'єднання «Свобода»
ГА – Гоголівська академія
ГПУ – Газета по-українськи
ГУ – Голос України
ДТ – Дзеркало тижня
ІБ – Інший бік
КС – Кримська світлиця
ЛГ – Львівська газета
ЛФ – Літературний форум
УМ – Україна молода
УП – Українська правда
УС – Українська столиця
ЦМН – Центр міських новин
Р-П – Post-Поступ

УДК 811.161.2'373

Піцура Т. П.
(Ужгород, Україна)

ГУНГАРИЗМИ У СКЛАДІ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ ЛЕКСИКИ “ХАТНІ РЕЧІ” УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ КАРПАТ

У статті висвітлено сучасний стан вивчення лексико-тематичної групи назв хатніх речей в українських говорах, на основі зібраного у карпатських говірках діалектного матеріалу запропонована власна класифікація цієї ЛТГ. Лексичний матеріал проаналізовано з точки зору походження, особлива увага приділяється запозиченням з угорської мови.

Ключові слова: *ареал, гунгаризми, діалектна лексика, етимологія, закарпатський, бойківський, гуцульський говір, номінативна одиниця, тематична група, українські говірки.*

The given article focuses on problem of scientific investigation of everyday lexicon in the dialects of Ukrainian language. The everyday lexicon of Ukrainian Carpathian dialects, namely the name of home things, attracts attention of the scholars, because this group of words is not study by linguists yet.

Key words: *area, dialect lexicon, etymology, semantics, nomination, Ukrainian language, Carpathian subdialect.*

© Піцура Т. П., 2009

У системі побутової лексики говорів української мови поряд із тематичними групами слів, що іменують одяг, взуття, прикраси, головні убори, окреме місце займає тематична група лексики **хатніх речей, у складі якої об'єднані лексичні одиниці на позначення розташованих в оселі предметів побуту, що, виконуючи у повсякденному житті утилітарну й атрибутивну функцію, є частиною матеріальної культури людства. Ці назви зберігають у своєму звуковому складі неабияку цінну інформацію про культуру та побут нашого народу, його історію, умови життя, рід діяльності.**

Назви хатніх речей досі не були предметом ґрунтовного дослідження. Окремі лексичні одиниці цієї тематичної групи проаналізовані у працях Й. О. Дзєндзелівського [5; 6], П. М. Лизанця [9; 10], розвідці В. С. Ващенко «Про наростання нового в лексиці говорів Наддніпрянщини» (*скатерка, клейонка*) [3], І. О. Федоровської «Із спостережень над тюркською лексикою у говірках середнього Полісся (*ковйор, килим, диван*)» [19], або наводяться як ілюстративний матеріал у текстах поодиноких повідомлень; див. Бодник А. А. Народная терминология сукноделия Западного Прикарпатья и Закарпатья-Бойковщины [2: 8–9], де зафіксовані лексеми *покрівець, хадничок, плахта, дерга, коц*. У монографії Зиновія Бичка «Діалектна лексика Опілля» у структурі тематичної групи меблів назвам речей домашнього вжитку відводиться один абзац, у межах якого сему 'домоткане грубе полотноще з різнокольорових поперечних смуг для покриття ліжка' репрезентують чотири номени *плахта, верета, кана, верина* [1: 62]. В іншому місці поряд із мікропарадигмою лексем, співвідносних з поняттям ліжка, наводяться апелятиви *ясік, пошівка, пішва, загловок, пірناق, всип, ковдра, перина, церета*, щоправда, без вказівки на їх ареал та семантичне наповнення. Найбільш повно представлені поліські назви хатнього начиння у колективній праці співробітників кафедри української мови Житомирського державного педінституту «Назви одягу та взуття правобережного Полісся» [12]. Тут в окремому підрозділі «Постільна білизна та інші хатні речі з тканини» з точною вказівкою на місце вживання та семантичне забарвлення наводяться лексичні одиниці, що позначають тринадцять реалій.

Окремій праці, предметом вивчення якої були б назви хатніх речей українських карпатських говорів нам не доводилось зустрічати, що зумовлює актуальність нашого дослідження. У цій статті викладемо власні спостереження над тими лексичними одиницями, що у досліджуваних говірках запозичені з угорської мови. Мовний матеріал зібраний нами в польових умовах у 115 карпатських говірках Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської областей.

Зауважмо, що питання угорсько-українських мовних контактів неодноразово вивчалось мовознавцями. Окремі тематичні групи побутової лексики у цьому плані уже дослідженні (детальніше див.: про *бочкóри* 'постоли', *kálan* 'капелюх' [6: 62], назви одягу [9]), та поки що увага науковців оминала номенклатуру хатнього начиння.

У межах ТГЛ «Назви хатніх речей» об'єднано понад 370 назв на позначення 28 денотатів. На основі протиставлення визначальних диференційних ознак 'призначення виробу', 'матеріал виготовлення' лексичні одиниці вступають між собою в опозиційні відношення, формуючи у межах тематичної групи семантичні мікрогрупи: «назви постільної білизни» «назви постільних речей, які використовуються для снання»; «назви хатнього начиння, виробів із тканини, що виконують у побуті атрибутивну функцію»; «назви виробів із тканини, що виконують утилітарну функцію».

Тематична підгрупа «Назви постільної білизни» об'єднує 74 лексеми, що позначають загальні назви для постільної білизни, а також конкретні видові поняття, вироби в основному із білої тканини, якими застелять ліжко чи спальні речі, щоб запобігти їхньому забрудненню. Близько 94 % цих назв – власне діалектні утворення (*вері́н'є', по́ст'і́л', пу́слан'а, пла́та, пост'у́льне, пості́л'а(і)н'а, постил'і́н'а, постил'і́н'а́ча* ‘посліпна білизна’; *по́саг, по́ўниц'а, пу́слан', по́ст'і́л', при́дане, част'* ‘білизна-придане нареченої’ *вир'х, за́голоу́ч'и'є(і)на, наво́лоч'ка, насипка, п'і́рник, п'і́швіна, п'і́шва, п'і́шиу́ка, пове́рхниц'а, перин'а́нка, поші́у́ка* ‘наволочка для подушки, ковдри’; *о́брус, про́стил', про́сти'єн', про́сти'єн'а, ве́ре́та, пла́хта* ‘простирадло’) або ж засвоєні з української літературної мови форми (*б'і́лізна, пост'і́л'н'а б'і́лізна, п'і́дод'і(й)а́л'ник*).

Серед запозичень цієї мікрогрупи мадяризмами вважаються лексеми *ду́н'га, ду́на, по́план* ‘наволочка для ковдри’, які нерегулярно виступають в ареалі *наво́лоч'ка, подод'і́йа́л'ник* – основних назв цього поняття.

У первісному значенні ‘перина, довгий мішок, наповнений пір'ям чи пухом’ лексема *ду́н'га* поширена у марамороській говірковій групі закарпатського говору (див. ще [5: 2: к. 158]), а також спорадично виступає у поодиноких ужанських (с. Демічево Ужгор. р.) та контактуючих гуцульських говірках Рахівщини (с. Ділове, Косівська Поляна Рах. р.; див. ще [13: 52–53]). У досліджуваних говірках слово *ду́н'га* вважають запозиченням з угорської мови; пор. угор. *dunya* ‘перина’ [5: 2: к. 158; 9: 37], останнє в свою чергу, очевидно, засвоєне зі слов'янських мов; пор. пол. діал. *duchna, ducha* ‘велика подушка, перина; нічний пуховий очіпок’, чес. діал. *duchna* ‘перина’, слц. *duchna, duchňa*, хорват. *дуња, духња* ‘тс.’ [7: I: 145]. Пізнішою вважає Й. О. Дзедзелівський назву *ду́нна (>ду́на)* – результат прогресивної асиміляції форми *ду́н'га*. Не виключено також, що у говірках Тячівщини *ду́нна* – германізм, позаяк ареал назви охоплює територію, де компактно проживає німецькомовне населення (с. Тарасівка, Усть-Чорна, Руська Мокра Тячів. р.); пор. нвн. *Dune* ‘пух, пушинка’, нн. *düne*, снн. *dün(e)* ‘тс.’, що споріднені з прасл. **duti* ‘дути’ [7: I: 145; 18: I: 554–555].

У межах закарпатського говору єдиною для позначення теплої ковдри на ваті виступає назва *па́план (по́план* – у марамор. говір.)’. Її ізоглосу у бойківському говорі продовжує *ко́ўдр'а*, у гуцульському – *дже́р'га*. Досі немає єдності у плуначенні етимологію слова *па́план*. Лінгвісти здебільшого пов'язують його з давньорус. *паполома* ‘покривало’, яке відоме ще поодиноким слов'янським мовам; пор. хорв. *по́плон* ‘ковдра’, слн. діал. *pa-plum* ‘тс.’, і є давнім запозиченням з грецької мови; пор. сгр. *πάπλωμα* ‘покривало’, що утворене від дієслова *άπλος* ‘розгортаю’ [7: IV: 284]. Від грецької форми М. Фасмер виводить румунський відповідник *plăpotă* ‘стьобана ковдра’ [18: III: 202]. На українському діалектному ґрунті давньоруська назва *паполома* продовжується у поліс. формі *попона* ‘рядно для накривання коней; накидка для ліжка’ [11: 169], полт. *попінка* ‘покривала на коня’ [14: 72]. Діалектологи ужгородської школи притримуються іншої точки зору: беручи до уваги тривалі мовні та культурні взаємини двох сусідніх народів, українського та угорського, – закарпатське *па́план* вважають гунгаризмом; пор. угор. *raplan* ‘ковдра’ [9: 37], правдоподібно, останнє постало на ґрунті слов'янських форм.

Уживання вищеназваних назв на позначення наволочка для ковдри – результат метонімічного переосмислення значення слів *ду́н'га, ду́на* ‘перина’, *по́план* ‘тепла ковдра на ваті’.

Друга підгрупа «Назви постільних речей» об'єднує близько 70 назв, з яких 8 % – запозичення, серед яких з угорської – *párna* ‘подушка для снання, наповнена пухом’, *solmožák* ‘матрас, товста підстилка для лежання, наповнена соломом, сіном’.

Назва *párna* поширена у марамороських та боржавських закарпатських говірках, в останніх позначає ще виготовлену в домашніх умовах перину, наповнену гусячим або качиним пухом. В українських говірках вважається лексичним мадяризмом; пор. угор. *párna* ‘подушка’ [4: I: 244], останнє – результат видозміни слів’янського за походженням слова *perina* [7: III: 269]. По суті, *perína* і *párna* – генетично одне й те саме слово [5: II: к. 158], однак, семантичне і дериваційне поле останнього ширше; пор. *парніна*, *пáрничка*, *парн’анка* ‘невелика декоративна подушка’, *парнінка* ‘ковдра для сповивання немовляти’, *об’уга пáрна* ‘перина’, *кúрта пáрна*, *парн’ух* ‘подушка’.

Лексема *solmožák* функціонує у межах боржавських та марамороських закарпатських говірок і, за твердженням П. М. Лизанця, запозичена з угорських говірок; пор. угор. *szalmazsák* ‘солом’яний матрац’ [9: к. 108]. Хоч не виключено, що *solmožák* виникло в результаті контамінації двох діалектних слів’янських назв: *соломія́ник* ‘набитий соломом’ та *стружа́к* ‘набитий стружкою матрац’. У наш час ця реалія майже не використовується у побуті, та її давні назви (*верёта*, *пláхта*, *с’ін:ик*, *солможа́к*, *стрб́жок*, *струж(л’)а́к*) витісняються з живого мовлення засвоєною літературною нормою *матра́ц* [15: IV: 652].

У третій підгрупі «Назви виробів із тканини, що виконують у побуті атрибутивну функцію» об’єднано 86 лексичних одиниць, що розподілилися між 7 семантичними мікрогрупами. Особливість цієї мікрогрупи виявляється у досить високому відсоткові запозичень (понад 7 %), до яких долучаються ще іншомовні слова, що засвоєні карпатськими говорами під впливом літературної мови: *т’ул’* ‘прозора сітчаста тканина’ < фр. *tulle* ‘тс.’, що від назви фр. міста Тюль, де виготовлялася ця тканина [7: V: 692]; *сервётка* < пол. *serweta* ‘тс.’ [7: V: 170], *штóри* ‘віконна занавіска, яка згортається в ролон, піднімається або відсувається переважно за допомогою шнура’ < нім. *Store* ‘тс.’ [18: IV: 480]. Серед запозичень цієї мікрогрупи – мадяризм *фóлв’ід(фóл’в’іды, фóлгуйд’іу, фóлвийдбóу, фóлв’іды’о’у)*; пор. угор. *fálvédő* ‘тс.’ [9: 37], що у боржавських та марамороських говірках іменує шматок полотна квадратної форми з вишивками і написами, що вивішується на кухонній стіні над плитою для прикрашення стіни і оберігання її від забруднення.

Серед запозичень тематичної підгрупи «Назви виробів із тканини, що виконують утилітарну функцію» мадяризмами вважаються: *катра́н, кенду́*. Лексема *катра́н* ‘кухонний рушник для посуду; будь-який старий рушник; ганчірка, якою забирають гарячі каструлі з печі; фартух’ через угорське посередництво запозичена з турецької мови; пор. тур. *katran* ‘смола, дьоготь’, що походить від фр. *gatrān* ‘тс.’ [7: II: 406]. Назва *кенду́* ‘рушник для витирання рук, обличчя’, що через угорські говірки запозичена з тюркських мов; пор. каз., узб., туркм. *кendir*, тур. *kendir* ‘клоччя, конопля’ [7: III: 432] є вузьколокалізованою, її ареал обіймає південно-західну частину боржавських говірок, територію, де компактно проживає угорськомовне населення.

Проаналізувавши ТГ «Назви хатнього начиння» з погляду їх походження, приходимо до таких висновків. Запозиченнями в українських говорах позначають ті реалії, що ввійшли в побут населення Карпат на поч. ХХ ст. під впливом культурно-економічних взаємин з сусідніми народами. Найбільшу частку запозичень становлять гунгаризми,

що пояснюється географічним положенням Закарпаття, а також довгим перебуванням його у складі Австро-Угорської імперії. Останнім часом спостерігаємо активний процес витіснення мадяризмів із закарпатських говірок українськими відповідниками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичко З. М. Діалектна лексика Опілля. – Львів: Фенікс, 1997. – 137 с.
2. Бодник А. А. Народная терминология сукноделия Западного Прикарпатья и Закарпатья-Бойковщины //Симпозиум по проблемам карпатского языкознания: Тезисы док. и сообщ. – М.: Наука, 1973. – С. 8–9.
3. Ващенко В. С. Про наростання нового в лексичі говорів Наддніпрянщини // Праці XI республіканської діалектологічної наради. – К., 1965. – С. 80–89
4. Верхратський І. Знадоби до пізнання угро руських говорів (Ч. І. Говори з наголосом движимим). – Львів, 1899. – Т. XXX. – С. 201–276.
5. Дзензелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області Української РСР: Лексика – Ужгород, 1958-1993.–Ч. 1–3.
6. Дзензелівський Й. О. До питання про мадяризи у говорах Закарпатської області (На матеріалах «Лінгвістичного атласу», ч. I) //Доповіді та повідомлення УЖДУ: Серія філол. – Вип. 3. – Ужгород, 1958. – С. 61–65.
7. Етимологічний словник української мови: У 7 т. – К., 1982 – 2004. – Т. 1 –5.
8. Заворотна Т. П. Спостереження над іншомовними лексичними запозиченнями в говірках Наддунайщини // Тези доповідей до XX наукової конференції: Серія мовознавч. – Ужгород, 1965. – С. 12–17.
9. Лизанець П. М. Угорсько-українські міжмовні контакти (На матеріалі угорських говорів Закарпаття): Конспект лекцій. – Ужгород, 1970. – 250 с.
10. Лизанець П. М. Україно-угорські культурно-побутові взаємини (На матеріалі назв народного одягу Закарпаття) // Культура і побут населення Українських Карпат: М-ли респ. наук. конф. – Ужгород, 1973. – С. 208 – 216.
11. Лисенко П. С. Словник поліських говорів. – К., 1974. – 260 с.
12. Назви одягу та взуття правобережного Полісся /За ред. проф. М. В. Никончука. – Житомир, 1998. – 230 с.
13. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до Словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського районів). – Ужгород, 2005. – 266 с.
14. Сизько А. Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини: Навч. посібник. – Дніпропетровськ, 1990. – 100 с.
15. Словник української мови: В 11 т. – К., 1970 – 1980
16. Тищенко Л. М. Побутова лексика південнословобожанських говірок: Склад і структурна організація //Волинь-Житомирщина: Історико-філологічний збірник. – Житомир, 2001. – № 6. – С. 281–300.
17. Тищенко Л.М. Структурна організація й динаміка побутової лексики південно-словобожанських говірок: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2002. – 20 с.
18. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т.– М., 1963–1974.

19. Федоровська І. О. Из спостережень над тюркською лексикою у говірках середнього Полісся (ковйор, килим, диван) // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі. XV респ. діал. нарада: Тези доп. і повід. – Житомир, 1983. – С. 230–231.
20. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1970. – 806 s.

УДК 811.161.2

*Гладіна Г. І., Сеніна В. К.
(Чернігів, Україна)*

СИНОНІМІЯ І КОНТЕКСТ (на прикладі художньої прози Олеса Гончара)

У статті розглядається питання своєрідності контекстуальної синонімії, дається визначення синонімічної ситуації, наводяться приклади застосування різноманітних синонімічних ситуацій у художніх творах Олеса Гончара.

Ключові слова: *контекст, синонімія, синонімічна ситуація, троп, стилістична фігура.*

The article deals with the question of the originality of the contextual synonymy, defines the synonymic situation, gives the examples of different synonymic situation usage in Oles' Honchar's texts.

Key words: *context, synonymy, synonymic situation, stylistic figure, trope.*

Мова народу – багата й різноманітна, а ось індивідуальне мовлення може бути багатим або бідним, одноманітним або різноманітним. «...**Багатство** мовлення досягається семантично і стилістично відмінними одиницями чи такими однозначними одиницями, які різняться словотворчими або граматичними ознаками, тобто не повторюються. А **різноманітність** – це вираження однієї й тієї ж думки, одного й того ж граматичного значення різними способами і засобами... В основі першого критерію – поняття кількості, в основі другого – якості, але ці поняття взаємозалежні [1: 305].

Із найцікавіших мовних явищ, безпосередньо пов'язаних з багатством і різноманітністю словникового складу, з питанням культури мови, стилістики, є **синонімія**. Коли прагнуть досягти бездоганної за формою мови, добирають синоніми; коли хочуть щось спростити, приховати справжній смисл, – теж добирають синоніми.

«Синоніми (від грецьк. – ознайомлений) – слова (переважно однієї частини мови) або їхні окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, словотворчі типи, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що при повній чи частковій формальній відмінності мають тотожні або майже тотожні значення (з можливими відмінностями в стилістичних та граматичних характеристиках та в сполучуваності). Синонімія найповніше виявляється в лексиці, що пояснюється індивідуальнішим, конкретнішим характером лексичних значень порівняно з іншими типами мовного значення і, відповідно, їх більшою кількістю та різноманітністю» [11:539].

Синоніми утворюють «синонімічні ряди, що складаються зі слів або інших окремих значень, а також стійких словосполучень (номітивних та граматичних). Ядром кожного стилістичного ряду є його домінанта – лексична одиниця, що має найзагальніші для цього ряду семантичні особливості» [10: 3]. Домінантою завжди виступає слово, яке являє собою стилістично нейтральну лексичну одиницю, тобто словникову одиницю з нульовою стилістичною характеристикою, яка є простим найменуванням без оцінного та експресивного забарвлення.

Синонімія в мові – явище національне і формується в мові різними шляхами: створення нових слів на базі існуючого «будівельного матеріалу»; поповнення словника за рахунок територіальних діалектів; запозичення з інших мов; внаслідок розвитку багатозначних слів [13: 83].

У сучасному українському мовознавстві інтенсивно розвивається функціональний напрямок дослідження мовних явищ. На нашу думку, одним із аспектів такого типу дослідження є аналіз прийомів і способів уведення синонімічних рядів у художній текст, їх структурно-семантичні різновиди в художньому мовленні, адже воно є тією творчою лабораторією, у якій мовні одиниці виявляють розширення зв'язків і взаємодій, виступають як якісно нові одиниці. Особливості семантичних змін слова в художньому тексті детально вивчаються й осмислюються у працях В. Виноградова, В. Григор'єва, Т. Винокура, О. Пономарева, Л. Мацько та інших дослідників. Досить широко розглядаються цими авторами й питання текстуальної синонімії.

Але особливу увагу, на нашу думку, слід приділити вивчення індивідуальної тропеїстики митців, оскільки цей аспект найяскравіше виокремлює творчу індивідуальність письменника. Саме тому для дослідження нами взято художню прозу Олеся Гончара. Справа в тім, що, беручи до уваги «контекстуальну поведінку» синонімів, ми можемо ставитися до цього явища більш широко і говорити вже не тільки про синоніми, а й про «синонімічну ситуацію». «Синонімічною ситуацією можна назвати використання (навмисне чи не навмисне, в залежності від жанрової приналежності висловлювання) можливості, яка існує в мові, по-різному називати одне й те ж, засноване на синонімії як властивості системи мови. Це поняття, таким чином, функціонально-стилістичне [3: 21].

Отже, синонімами в синонімічній ситуації ми можемо вважати різнопредметні й однопредметні синоніми, тотожні (абсолютні) чи тільки подібні за значенням, стилістично різнопланові й однопланові, загальнозживані переносні значення і їх індивідуальне використання, тропи, стилістичні фігури, стійкі словосполучення тощо. Мабуть, саме це мав на увазі академік В.В.Виноградов, коли говорив, що, «аналіз лексичної і фразеологічної синоніміки, властивої літературній мові, може розширюватися у бік вивчення індивідуальних, суб'єктивних, що викликані завданнями повідомлення або умовами контексту способів уживання різноманітних слів та виразів у синонімічному смислі або як членів одного семантичного ряду» [2: 64].

Доля об'єктивного й суб'єктивного в синонімічній ситуації залежить від того, якою є образна заданість твору автора.

«Що навіть життям своїм він (Заболотний – авт.) завдячує тому славному степовому народові – хутірським хлопчикам, які в прикладах знайшли його, поверженого

аса, під якоюсь там заячою кураїною в степу... А коли, відбомбившись, знов відлітали на польовий аеродром за Дніпро,...**підлітки** з доволкових хуторів постішали до станції дивитися на розгрім... **Степова юнь** – хлопці ще безвусі, дівчата неціловані, – вони душою відчували, що тут, у вогнях Вузлової, зараз вирішується їхня майбутня доля... Таки ж славні ці ваші **хлоп'ята** ... А ось відколи з'явився тут цей льотчик, знайдений **дівтаками** в синьогайських кураях, все відчутно змінилося в Софійчиному житті. ...**Хлопчащина**, ескортуючи сани, з веселим галасом вибігла аж у поле... Бачила на санчатах закушкану, дорогу їй людину, весь час задивлену в небо, в те синє, просторе, що колись було йому раєм, а потім та безжално кинуло його неподалік Вузлової в осінні кураї, де б він і кров'ю стік, якби його не підбрала зіркоока **синьогайська дівтора**) («Твоя Зоря»).

Як видно з наведеного прикладу, більш чи менш стійкий синонімічний ряд може слабнути, а тому вбирає в себе сусідні мовленнєві засоби у межах одного контексту. Таким чином, з художньо-виражальною метою синоніми можуть бути використані зовсім не так, як у загальноживаній мові. До цього слід додати, що індивідуальний стиль письменника дозволяє значно розширити межі слововживання, що й робить Олесь Гончар, часто вдаючись до власних словотворів, таких, як «степовий народець», «хлопчащина», «дівтаки», що, безперечно, допомагають, з одного боку, компенсувати брак наявних у мові засобів, а з другого, – створити цілісну картину позитивної суб'єктивної оцінки.

У художньому мовленні надзвичайно часто стираються межі поділу синонімів на «семантичні» (поняттєві), конотативні (емоційно-оцінні), стилістичні (функціональні) і семантико-стилістичні [3: 182]. У деяких творах Олесь Гончара спостерігаємо поєднання різностильових синонімів, і це ніяк не знижує художність, навпаки, стимулюється ідейними, композиційними особливостями твору. Сильова контрастність синонімів, їх зіткнення часто спостерігається і в мікротекстах.

«... У кожному разі, друже, мене **дорога** щоразу чомусь хвилює. Чи буде то маленька **стежина**, що побігла з поля, чи сучасна **гудронова траса**... Хіба ось така **стрічка**, що зникає перед тобою десь у безвістях, може своїм виглядом не викликати в нас певні емоції?... ...Все на світі десь таки бере свій початок, і десь мусить мати свої фінали... принаймні, коли йдеться про чісь конкретну **стежу**. От хоч би і в нас із ним, – це стоїть моєї особи, – почалося від **стежини** на левадах не відомої тобі, Лідо, Тернівщини, де зустрічали ми свою дитячу зорю, а тепер ось намотуємо милі на цьому **хайвейі**...

Запитую, що воно означає дослівно – **хайвейі**...

High – висока, **way** – дорога, – впевнено подає голос Ліда. – «**Косоку доро**» буде японському.

Дороги такого типу спершу ставили на **естакадах**, – пояснює Заболотний, – звідси, очевидно, й **highway**... **Траса**, яку ніщо не перетинає. Відкрита для швидкості... **Бетон і вітер!** Жени скільки вистачить духу!

«При в'їзді до міста перед нами виникла ціла **сув'язь доріг**, вони тут сплелися гігантським вузлом, – суцільний якийсь **ієрогліф із заліза і бетону!** **Вигини, схрещення, повороти, розвороти**, – здавалось як ми й виберемо звідси.

Лежить Гася, простяглася, як устане – небо **дістане**, – згадалась мені одна з наших дитячих загадок..., і я звертаюся з нею до Ліди:– **Що це буде?**

Оця ваша «**Гася**»? ...Звичайно ж, **дорога**... («Твоя зоря»).

Уважний читач не може не помітити, що «дорога» – образ символічний, а тому в контексті є ще й синонімом до долі окремої людини чи людства в цілому або й до життя – його нескінченності.

Звісно, що у сфері образного мовлення індивідуальні синонімічні порівняння не мають ні стильових, ні лексичних обмежень. І якраз ця обставина сприяє можливості оновлення семантичних зв'язків між словами й зворотами, хоча більшість таких виразів не виходить за межі експресивно-метафоричних порівнянь. Наприклад, **собор** в однойменному романі Олесь Гончара з метою підкреслення особливої величності споруди в синонімічній ситуації зветься то **шедевром**, то **архітектурним витвором**, то **симфонією пластики**, то **юним виквітом краси**, то **сивою скелею віків**. А ось знижувально-негативна ситуація створюється за допомогою синонімічного ряду до слова «гральний автомат». Це і **однорукий бандит**, і **однорукий гангстер**, і **робот**, і **автомат-пачінко**, і **витвір власного розуму**, і **прокляття віку**. Як видно з наведених вище прикладів, художник витворює синонімічний ряд практично власних новотворів-ідіом, надаючи їм заданого експресивного звучання.

Відомо, що художня мова створюється за допомогою тропів і фігур, саме використання цих засобів допомагає художникові досягти самовираження у слові і мати естетичний вплив на читача. Текстуальна синоніміка Олесь Гончара чудодійним чином пов'язана з тропікою, доповнює і збагачує її. Автор часто вдається до синонімічної констеляції («використання стилістично маркованих одиниць, що належать до різних стилістичних планів; у результаті найчастіше виникає нова конотація якісно нового третього стилістичного плану» [8: 38].

«...Одна гарненька з їхнього товариства стисло кинула в бік мізантропа: «Чи не екстреміст?» – і більше не звертала на тупа уваги. А ось стюардеса мусить терпляче вислуховувати це якесь там вередування, і ми проймаємося до неї співчуттям: нечема, варивода, протє мусиш і його ублажати...»

...Нам видно було, як Заболотний, за звичкою всміхаючись, щось терпляче з'ясовував із тим невідомим... ...Дама з конгресу і її старенька сусідка Perezирнулися вжахнено: виходить, на бомбі летимо? Шантажує? Залякує чи чого він хоче, цей садист? Але ж може бути, що і всерйоз – тепер стільки всякої нечисті на трасах розвелось...

...Ось тоді Заболотний, відкинувши звичну чемність, раптом обома руками взяв нахабу за плечі, струсонув його так, що аж патли війнулись, і після цього владно, наче ляльку, посадив, вдавив його в крісло. І, дивна річ, тепер той герой, злобно понурившись не став чинити опору. Наче саме такого чогось і ждав. А Заболотний, обернувшись до пасажирів, сказав до них голосно, ніби вибачаючись:

– Молодий чоловік запевняє, що це був жарт...» («Твоя зоря»).

Роблячи спробу дати загальну класифікацію типів синонімічних ситуацій, треба враховувати об'єднувальну їхню експресивну функцію. Найбільш елементарним типом синонімічних відношень у цьому розумінні є вживання мовленнєвих засобів з метою попередження лексичної тавтології. Це головним чином і є тими прозорими випадками синонімічної заміни, яка здійснюється шляхом використання як стилістично однорідних, так і стилістично неоднорідних елементів.

«І коли, буває зберуться біля нього жінки, чийми зіллями та припарками йому відвоюється життя, то навіть у грубуватих жартах своїх рятівниць він вчуває, як

багато важить для них сама його присутність... Адже він, поза власною волею, дав їм нагоду виявити себе, свою сутність, дав змогу, скажімо, й цим **хутірським балакухам** забути про чвари... Помічав, як ці **артистки** вдавано сердились на дітей... Софійка залишається зі своїм підопічним віч-на-віч, вона просить не ображатись на **тіток хутірських** за їхні жарти...» («Твоя зоря»).

Така «вільність» синонімічних зіставлень продиктована самою необхідністю існування синонімічного ряду біля нейтрально-потенціальних членів **жінки**, **тітки**, де слова **балакухи**, **рятівниці** і особливо **артистки** є, звичайно, не вільними синонімами, а членами синонімічної ситуації, і рушійною силою для використання їх є, звичайно, вимоги естетичні.

Інакше може виглядати синонімічна ситуація, основна функція якої полягає у нагнітанні експресії висловлювання, а естетична складова лише є його наслідком.

«Вдарило, застугоніло, та як! Цілу ніч шаленіла битва, в залізних гуркотах здригалась земля. Цілу ніч в бік Вузлової й далі десь вихрились над степом ракети, котився гомін, лунали команди, – в тому суцільному стугонінні, в криках вояцького торжества тонули чийсь зойки, волав до неба чийсь останній непочутий біль» («Твоя зоря»).

Синонімічний контекстуальний ряд, як видно, сприяє відтворенню найтонших почувань, станів героя чи автора художнього твору. Синонімічна відповідність у цьому випадку являє собою нібито нанизаний на смисловий стержень ряд синонімів, які є одно предметними, незважаючи на їх приналежність до різних частин мови (дієслово-іменник). У цілому ж ми спостерігаємо синонімічну ситуацію градаційного характеру.

Синонімічні ситуації в творах Олесея Гончара часом ускладнюються додатковою динамікою, особливо в ліричних відступах, де яскраво виявляється авторський (оцінний) погляд на зображувані події. Члени синонімічного ряду розташовуються у таких описах, як правило, по висхідній емоційно-експресивній лінії, ускладнюючись ампліфікованою поширеною різноплановою однорідністю й синонімікою, що в кінцевому підсумку і створює цілісну зображувану картину життя.

«...Живого місця нема: по всьому полотну гороїжється потроцєні шпали, якась тут сатанинська машина-шпалорізка пройшлася, порізала, повивертала важєнні колоди, з сірниковою легкістю поламала кожну шпалу якраз посередині, і тепєр стирчать вони, задерті по насипу, чорним найжачєним паліччям. Дорога просто приголомшила жєнок своїм виглядом, вжахнула й пригнітила їх самою безглуздкістю нищєння» («Твоя зоря»).

У градаційні синонімічні ряди, як бачимо, об'єднані не тільки дієслівні компоненти, а й дієприкметникові та віддієслівно-іменникові, стійкі словосполучення: 1) **живого місця нема, потроцєний, порізаний, повивертати, поламати, пройшлася сатанинська машина, нищєння**; 2) **гороїжитися, стирчати, задертий, найжачєний**; 3) **приголомшити, вжахнути, пригнітити**.

Для стійких, «вільних» синонімічних рядів, як відомо, характерно те, що кожний член цього ряду набуває додаткових диференціюючих відтінків у значеннях, які й відрізняють їх один від одного. Це стосується навіть так званих «абсолютних синонімів», які подекуди одночасно вживаються в контекстах. Таке вживання диктується художньою заданістю, образністю. Найчастіше воно пов'язане із зіставленням або протиставленням літературного слова і діалектного, професійного, жаргонного тощо, де присутня пряма

чи опосередкована авторська характеристика такого вживання для підкреслення його емоційної сили.

В народі, товаришу Сталін, це авто... знаєте, як звуть?

Як?

Чорний ворон. ...Він повен людей. Щойно піднятих з постелі. Людей, можливо, й невинних.

Ви помиляєтесь. Там – вороги народу («Двоє вночі»).

Ще, будь ласка, солоних огірочків і шампанського.

Таксист скривився насмішкувато:

Солоні огірки і шампан – ну, ти даєш... («Народний артист»).

Інкولی Олесь Гончар вдається до своєрідної інтерпретації етимологічної природи зіставлених одиниць, зокрема в парах «запозичене – своє» (див. стор. 5, *де дорога є хайвей і косоку доро*) («Твоя зоря»).

Особливого стилістичного забарвлення надають художньому мовленню, зокрема в творах О.Гончара, контекстуальні синонімічні ряди – **асиндетони** й **полісиндетони**.

Асиндетон («безсполучниковість») – стилістична фігура, що будується на пропускові сполучників між окремими складниками тексту. **Полісиндетон** (багатосполучниковість) являє собою нагромадження сполучників та інших службових частин мови між компонентами тексту. Якщо перша стилістична фігура сприяє стислості мовлення, надає йому виразності й стрімкості, то друга вживається для логічного й емоційного виділення кожного складника висловлювання [9: 241].

«Потім ти бачитимеш своє місто без серпанків, воно постане перед тобою як пекло віадуків, переїздів, чорних допотопних трущоб, пекло сажі, кіптяви, бакаїв, гуркоту, грякоту, скаже тобі про себе двиготом землі, кострубатістю проваленого бруку, горами сирій руди, агломерату, різоне око Палацом культури металургів з потворно важкими колонами, які нічого не тримають і які лише вказують на важкість пережитого...» («Собор»).

«Буде чистота, впорядкованість, буде бездимність, будуть росяні троянди в цехах, білосніжно квітуватимуть (будуть квітувати – авт.) вишні на подвір'ях заводів...» («Собор»).

Як видно, у першому уривку безсполучниковість у синонімічних рядах допомагає створити динамічну картину, а повторення слова **буде-будуть** у другому сприяє увиразненню кожного члена синонімізуючих слів і словосполучень.

А ще автор створює своєрідну синонімічну ситуацію, побудовану на основі послідовного «осмислення» характеру співвіднесеності синонімічних одиниць:

Розкажи, скільки роздав (Кухаренко, чорний від засмаги, ще більше потемнів):

Не роздав, а видав. (Цього наче тільки й ждали).

Розбазарив – ось як це зветься! («Кресафт»).

Одним із поширених й оригінальних прийомів уживання синонімів у художній літературі є їх антонімізація, перетворення письменником із номінацій одного й того ж самого значення в назви нібито протилежних явищ чи дій. Такий прийом (ризикнемо назвати його синонімічною антитезою) дозволяє й Олесеві Гончару створювати різноманітні художні ефекти в мікро текстах:

«Ми, кажуть, **не крадемо. Просто – беремо**» («Двоє вночі»).

Був тато! – гримнув на все подвір'я. – А зараз який я **тато?**.. **Нахлібник держави! Старцюго безрідний, а не тато!**..

З цією ж самою метою вживається й інша стилістична фігура – **парономазія** (розміщення поряд співзвучних, але різних за значенням слів (паронімів) для їх зіставлення чи досягнення художнього ефекту) [4: 188].

«Об'яву таку в нас біля деканату вивішено: «записуйтесь у секцію **класової боротьби**... в розумній **класичній** тобто. Здорово?» («Собор»).

Уживання синонімічної паронімії може бути зумовлене, як видно з прикладу, відповідною стилістичною заданістю, пов'язаною або зі словесною «грою», або з необхідністю створення комічної чи іронічної ситуації».

Олесь Гончар часто вдається до метонімічної синонімії. **Метонімія** – один з тропів: перенесення назви одного явища на інше, що перебуває з ним у тому чи іншому зв'язку [7: 209]. Метонімія дає змогу письменнику виділити в зображуваному найбільш характерну рису та глибоко і в яскравій формі показати її.

«Захоплюється, може, аж занадто: оті **Софії, Реймси, Парфенони** – то все його **життя**» («Собор»).

«Ще був **Брест**. Ще були їх десятки, сотні більших і менших **Брестів**, розкиданих по всьому палаючому прикордонню живих вузлів опору...» («Людина і зброя»).

Компонентами синонімічного ряду в синонімічній ситуації часто можуть виступати перифрази. Перифрастичні звороти є одним із засобів передачі ставлення Олесь Гончара до того, що він пише. Ось такими авторськими знахідками закидає читача письменник, коли говорить про байдуже ставлення до шкідливих викидів, що призводять до варварського нищення природи: **болото, відстійник, ядучий резервуар, смог, озеро-відстійник, царство нечистот, зона мертвих боліт, вбита природа, чорний мегаполіс, пекло, гнитво боліт**.

Рясніють перифрази-синоніми і в мегатекстах: **чорний велетень** (паровоз), **крилатий ненажера** (літак), **однорукі бандити** (гральні автомати), **стенова Помпея** (руїна), **nip Гапон** (поліцай), **тупі убивці краси** (браконьєри).

Оскільки за своєю природою зміст художнього тексту абсолютно антропоцентричний, тобто основним предметом зображення в ньому є людина, то, безперечно, автором створюються особливі тематичні поля (синонімічні ситуації), що складаються із чергування власного імені, загального (чи прізвиська), а також займенника. Олесь Гончар у своїх творах широко користується антомазією [7: 29]. Суть цього поетичного тропу полягає в перейменуванні літературного персонажа. Перейменування персонажа письменник робить різними шляхами: а) заміна найменування особи іншим словом, яке має значення властивої або приписуваної цій особі якості: *Володька-висуванець; Галька-переросток; Олекса-баламут* («Собор»); б) описове називання особи за її характерними ознаками (професійними, інтелектуальними, зовнішніми): *начальник пожежної команди; літній чоловік із сірим обличчям; давній знайомий Петра Дем'яновича – лисий, жиливий, у спортивній костюм відставник Перегуда; натовп людей із лікарні, як завжди незвичні для ока у своїх сірих халатах* («Чорний Яр»); в) професійну номінацію, яка має яскраво виражену авторську мотивацію: *Механізатор, Кібернетик, Хірург, Вахтер, батько-сапер* («Ніч мужності»); г) оцінну номінацію як позитивного, так і негативного ставлення: *Ізот*

Лобода – старий металург, тудяга, моноліт, обер-майстер, старий козарлюга, робота, чеснюга, ветеран, бог заводських печей; Володька Лобода – висуванець, юшкоїд, батькопродавець, відцепок, зачіплянський «геній» («Собор»); г) номінацію власного імені у сполученні з прикладкою: Олекса-механік, Баглай-студент, Костя-танкіст, Лобода-син («Собор»); д) метафоричне (метонімічне) застосування власного імені для називання особи, наділеної характерними рисами первісного носія цього імені: «Ішов неквапливою ходою, дивлячись вперед, виставивши сонцеві кулясте мудрецьке чоло. Патріарх! Король Лір! Пророк Ісайя!» або: «Просто геніальний виявився тип. Знавець психології! Кафка!» («Собор»).

Таким чином, «у мовленнєвому контексті... існують засновані на синонімічних можливостях мовної системи лексико-семантико-стилістичні структури, які можна назвати синонімічними ситуаціями» [3: 43]. Ключовими членами синонімічної ситуації є синонімізуючі слова, словосполучення, звороти. Співвідносні мовленнєві одиниці, об'єднані в синонімічних ситуаціях, характеризуються, як було вже сказано, різним взаємозв'язком. Це можуть бути і вільні синоніми, і зв'язані (контекстні) і, нарешті, «несправжні», тобто такі, які поза синонімічною ситуацією не мають між собою нічого спільного.

Контекстуальна синонімія є одним із найдієвіших мовленнєвих засобів, що слугує естетичним вимогам заміни, порівнянню, протиставленню і загалом емоційно-експресивному наповненню художнього твору, як це ми намагалися показати на прикладі художньої прози Олеса Гончара.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови. – Львів: Світ, 2003. – 430 с.
2. Виноградов В. В. Итоги обсуждения вопросов стилистики // Вопросы языкознания. – 1955. – № 1.
3. Винокур Т. Г. Синонимия и контекст. Сборник статей: вып. У. – М.: Наука, 1964. – 215 с.
4. Гладіна Г. І., Сеніна В. К. Питання мовленнєвої культури та стилістики. Частина II. – Чернігів, 2002. – 217 с.
5. Гончар О. Твори: В 6-и т. – К., 1978.
6. Гончар О. Твори: В 2-х т. – К.: Наукова думка, 1993.
7. Лесин В. М., Пулінець О. С. Словник літературознавчих термінів. – К.: Радянська школа, 1965. – 430 с.
8. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
9. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови. – К.: Либідь, 1992. – 247 с.
10. Словник синонімів української мови: В 2-х т. Словники України. Т. 1. – К.: Наукова думка, 2001.
11. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 750 с.
12. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка. – М.: Просвещение, 1964. – 315 с.
13. Юшук І. П. Українська мова. – К.: Либідь, 2004. – 639 с.

**COMPARATIVE TEACHING OF W. WHITMAN AND
T. SHEVCHENKO AS THE REFLECTION OF THE UKRAINIAN
AND AMERICAN NATIONAL IDENTITY**

У статті запропоновано вивчення літератури на засадах компаративних зв'язків, що являє собою велику можливість для обговорення національної ідентичності й шанобливого ставлення до світових культурних надбань. Т. Шевченко та В. Вітмен – два національних поета, яким вдалося передати досвід своїх націй, характер та ідеї людей. Їх вважають центральними важливими постатями в сучасній Американській і Українській літературах. Компаративне вивчення двох авторів допоможе краще збагнути особливості двох культур, літератур та ін., одночасно зберегти відтінок національної ідентичності й виховувати мультикультуралізм.

Ключові слова: національна ідентичність, компаративне навчання, народний характер.

The article proposes exploring literature in its comparative relationship which provides a great opportunity to revive discussion of national identity and a respectful attitude to the world's cultural treasures of folk consciousness. T. Shevchenko and W. Whitman are two national poets who articulate the experience of their nation, its character, and ideas of people. They are considered to be two central figures in modern Ukrainian and American literatures. The comparative teaching of both poets will help better understand the specific of two cultures, literature etc, at the same time saving the tint of national identity and bringing up multiculturalism.

Key words: national identity, comparative teaching, folk character.

Walt Whitman at the beginning of his greatest poem «Song of Myself» can observe all of his greatest ideas: the individual self of which it is worthy to sing, the common and democratic self extending to all people the same song and privileges he gives himself, the natural self gazing at the humble yet complete beauty of the grass, the philosophical self inviting others to enjoy and understand the good earth and the sun and individually to take and understand all that heaven and earth have to give. As an individual, common, natural, philosophical man among all men and women, Walt Whitman is America's national poet.

No one agreed that Walt Whitman would be the national poet of the United States until after the 1950s, a full sixty years after his death in 1819, most people knowledgeable about poetry now believe he is the poet who speaks most clearly about it means to be an American. Not that this designation is not controversial. Other candidates have might be mentioned: Robert Frost, Hart Crane, William Carlos Williams, Henry Wadsworth Longfellow, John Greenleaf Whittier, even Emily Dickinson. But Whitman is the strongest. He is America's national poet both for why he is loved and why he is condemned.

First, a definition of a national poet: this man or woman, by both tradition and popular understanding, articulates the experience of that nation, that nation's character, and its ideas about itself.

Although criticized in his time for his poetic form and private life, Walt Whitman is a national poet. If you want to know the United States as an idea, especially the United States that emerged as an empire in the mid to late 19th century, you can go to Walt Whitman to discover this idea.

As might be expected of America's national poet, Whitman spent his whole life in America. He was born in Long Island and rarely ventured far from Long Island, dying in 1892 in New Jersey, less than 100 miles from his birthplace. Like most American poets of true artistic merit, he was not embraced by a large readership and spent most of his life outside of the popular tastes of his time. Also like most American poets, he was forced to earn a living outside of his art: at various times in his life he was a carpenter, printer, journalist, teacher, and editor. Like most American poets with national ambitions (again, like Crane and Williams, for example), he wrote an epic. Unlike both Williams and Crane, Whitman's epic, «Song of Myself,» is widely read.

Also, as made possible by his country's «Declaration of Independence» and «Constitution,» he was an uncompromising individualist. He believed with Emerson that «whoso would be a man» must be a nonconformist. He resisted all attempts for others to bring his writing and him into conformity with tastes imported largely from England and Italy. And yet even though a rebel, a nonconformist, a man shunned by «decent» people, Whitman has come closest to representing the ideals of that nation and society that pushed him away. He brought all of life into poetry and wrote so that any common man or woman could understand him.

He articulates American paradoxes. First of all, he was an individualist and at the same time a democrat. He believed along with American romantics like Emerson and Thoreau that people must be individuals and pursue their own destinies. Yet these individuals are also part of a collective and neither the individual person nor the collective person diminished the other. Individualism in the American romantic context asserted that each person was greater than, and in control of, all of the forces (psychological, economic, and cultural) that surrounded him or her. He also believed that the democratic United States could be a nation of nonconformists. He believed that nonconformity did not subvert a society that demands high levels of conformity. And he was a romantic about nature, believing in Platonic ideas of harmonies, perfections in all of nature. The over soul lived in everything—even in an era of increasing industrialization.

More than anything, Whitman was an innovator. He insisted that poetry be allowed to speak freely not only in the ordinary voice of an ordinary person, but also of that ordinary person's ordinary life, this person's whole human body and all of its impulses.

Also, he was a tireless revisionist of poetic form. While he did not invent free verse, which has its sources in Hebrew and Asian forms, he set it loose in American literature. His long lines and loose and large rhythmical structures fit perfectly a poet wishing to devise a national poetry free from the constraints of fixed European forms, a poet who wants the voice of poetry to be the voice of the streets, docks, foundries, immigrant flats, farms, and villages. He set for himself the epic task of creating a body of poetry that would capture the spirit, values, and character of a still newly emerging nation.

Whitman's stanzas are open. His lines are long. His forms are too large for English and European forms. To do this, Whitman attempted to locate and employ the poetic qualities of ordinary American conversation, a goal in agreement with fellow romantic Henry David Thoreau's contention that «poetry is nothing but healthy speech.»

Whitman created an open stanza that expanded the possibilities of conventional metric organization, and he developed a long, flowing line that established rhythms beyond the limits of

rhyme and standard meter. He used a particularly American vocabulary that led to the formation of an American «voice,» eliminating the gulf between a poetic performance and an audience that had to be «educated» to appreciate the poet's song. He understood the power of poetry as sound, as a language spoken aloud and on the street.

But Whitman was more than just a strikingly original poet. Even before the publication of *Leaves of Grass*, he had begun to think of himself as an American writer, a democrat, someone grasping the immense variety and vitality of American cultural and political experience. He wanted to shed the English and European models that unlike the political systems, still dominated American writing. He wanted an American poetry that was equal, yet completely unique and separate from the British and European. Because he was also a transcendentalist, he believed that his poetry could set free all those powers of the mind and body that lay within the American. Common citizens were always Whitman's primary audience. He was of them (or so he imagined) and they were of him. They and he were people of possibility, courage, and generosity.

Whitman was committed to the role he envisioned for himself among Americans. He was a poet, a seer, a spiritualist, and a lover—above all, straightforward and full of life. Though he is often perceived to be too much of an egotist, Whitman means for his bold declarations of self love to be reflective of ideas that might be fit for all for all Americans.

By general consensus, Taras Shevchenko (1814-1861) is the central figure in modern Ukrainian literature. He is the Ukrainian writer who has undoubtedly attracted the greatest and most varied attention. He is Bard, Prophet and Kobzar, the inspired voice of his people, and the Spiritual father of the reborn Ukrainian nation. He is a cultural hero, a spokesman, and nationalist.

The great national poet, the founder of critical realism in Ukrainian literature and the father of the Ukrainian literary language, ardent revolutionary democrat, thinker and humanist, was also one of the most outstanding masters of Ukrainian painting and graphic art. National Bard of Ukraine and noted artist Taras Shevchenko was born on March 9, 1814 in village of Morintsy, Kiev guberniya in the family of serfs. When Taras was seven he lost his mother. His father was left with six children and thought to improve matters by marrying a widow with three. Thereafter the miseries increased for little Taras who was hated by his stepmother. He had a strange passion for drawing and painting and also for singing. Shevchenko's artistic talents were also revealed at an early age: he fashioned clay models of birds and other animals, and drew figures and scenes on fences, walls and wherever else he found available space. Folk singing was another of his favorite pastime, and in later years he entertained his friends singing songs he had remembered from his childhood.

He wrote poems in Ukrainian and in 1840 published his first book of verses «Kobzar». He opened his sorrows of Ukrainian people and nation. His first collection of poems, «Kobzar» (literally «The Kobza player»; broadly: «The Bard»). Never before had any poet described the vicissitudes of the Ukrainian distant and more recent past in such glowing and exalted terms, or written about in such patriotic fervour. Kobzar was like a trumpet's clarion sound proclaiming the existence of the Ukrainian nation.

Shevchenko's poetry may indeed be classified into:

- the rhetorical, prophetic, ultimately «political» or »ideological» poems «Poslaniye», «Epistle», (To the Dead the Living and Still Unborn...), «Kavkaz»;
- the intimate or «purely lyrical», confessional poems;

– the narrative poems «Rusalka» («The Mermaid»).

Like his counterpart W. Whitman in American literature Shevchenko presented his ideas in the broadest sense, highly integrated, almost hermetic symbolic system which conveys profound personal and «universal» truths. Their thinking is a form of intellectual bricolage that reveals the characteristic movement from structure to events, a development thought opposition and mediation, and a multi-tracked redundancy of narrative that reveals itself in an «obsessive» repetition of events and structural units («themes» and motifs»), historical, political, social views and their overall world views.

Their poetic universe can be examined for a rational, «syntagmatic» order – a «philosophy».

Shevchenko and Whitman communicate «universal truths» through a model which they construct out of the building blocks of culture specific elements, including very prominently their own biography. It's remarkably coherent and highly symbolic system. Symbolic meaning code in myth.

T. Shevchenko also addressed his verses to the nature's wanders, being devoted to the motherland, and confessed to the native land that he loved it. He fought for freedom and justice. He described perfectly Ukrainian landscape at daybreak followed and contrasted by the lamentations over the sufferings of people in his «Dream».

He never stopped writing poetry which revealed his realization that it was in political injustice that was the root of the social evils.

In 1845, while on an archaeological mission in Ukraine, Shevchenko contracted a serious illness. Fearing he might die, he wrote «Zapovit» («Testament» or «My Legacy»). The poem in which Shevchenko expressed himself with a great stirring power, became the very cornerstone of Shevchenko's bequest to his people. In «Testament» he expressed his life-long hope to see his beloved Ukraine free. Ukrainian people have a cult of T. Shevchenko. It was enough for him to write «Kobzar» that his poetry became a neopalyma kupyna, eternal, which helped us to survive in a big desert of mistrust and disappointment, on the way to free independent Ukraine. This flaming torch of freedom and trust, of self sacrifice and love is burning in T. Shevchenko's ever living hands. He became a living statue of liberty for Ukrainian nation.

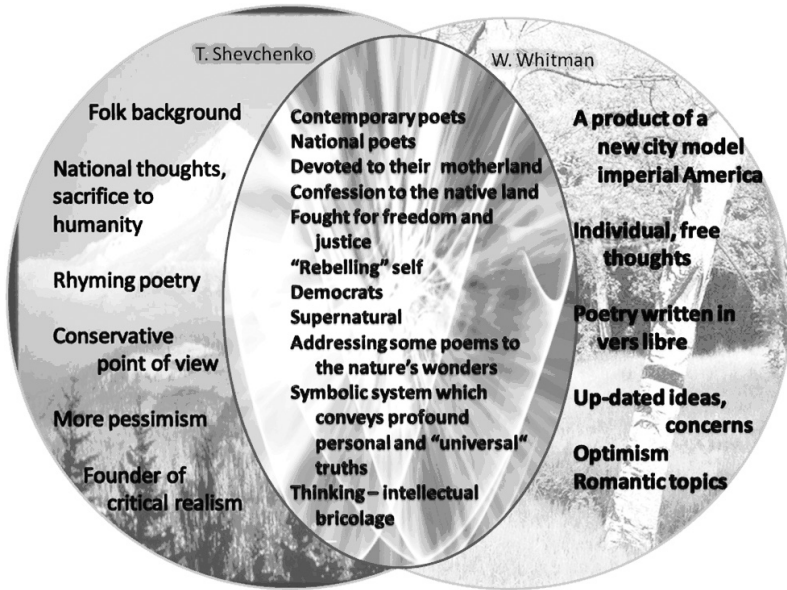
His role in the life of Ukraine was of paramount significance; its aims were to achieve independence for Ukraine, to have the autocracy overthrown and serfdom abolished.

Shevchenko is not only a poet of national stature, one of the most important cultural figures in the history of Ukraine – he was also a seer whose humanitarian spirit extends beyond the confines of his own country to embrace all humanity's righteous aspirations to freedom and self-determination. Shevchenko's is a volcanic spirit, high enough to be seen and heard by other nations as he proclaims to all humankind the universally applicable virtues by which the moral fibers of humanity thrive and are strengthened.

His all-embracing humanism, genuine folk characters and patriotic ardour make him comprehensible and close to the hearts of Ukrainian people, he is the poet of the Ukrainians. The impact of Shevchenko's lyrical genius can't be overestimated. «The haunting music of his Ukrainian verse», as E.L. Voynich put it, ranks with greatest achievements of lyrical poetry ever created by man. Shevchenko's lyrics are miraculously melodious, deep in thought and feeling, simple-rich in vivid imagery, and throbbing with conflicting moods.

Appraising the comparatively brief but very fruitful creative path of Shevchenko, we should point that he is the reflection in the mirror of Ukrainian national identity.

As a conclusion we propose Venn's diagram with the help of which it would be easier to compare and find differences between two poets.

Such comparative teaching of W. Whitman and T. Shevchenko is the leading step into the multiculturalism, understanding the world values, bringing up national identity and respect to the famous national poets.

LITERATURE

1. Grabowicz G. G. The Poet as Mythmaker: a Study of Symbolic Meaning in Taras Shevchenko. – Cambridge; London: Harvard University Press, 1982. – 169 p.
2. Tulupova S. Taras Shevchenko – the Artist // English: language & culture. Weekly. – 2002. – № 29-32. – P. 37-38.
3. Taras Shevchenko // English: language & culture. Weekly. – 2004. – № 15. – P. 11-14.
4. Naydan M. M. Shevchenko's Day Activity // English: language & culture. Weekly. – 2007. – № 7. – P.4-5.
5. Kyiv in Shevchenko's Art: Taras Shevchenko, the great poet, was also an excellent artist // Welcome to Ukraine. – 2007. – №2. – P. 16-19.
6. A Volcanic Spirit // Welcome to Ukraine. – 2002. – № 1. – C. 34-41.
7. Taras Shevchenko: People of Ukraine // English: language & culture. Weekly. – 2004. – № 15. – P.11-14.
8. Whitman W. A Historical Guide // Edited by David Reynolds. – New York: Oxford University Press, 2000. – 280 p.

ФОРМАЛІЗОВАНА ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ЇХ РОЗВ'ЯЗКИ

У даній статті здійснена спроба інвентаризації фразеологічного складу групи «інтелект» за модифікованою формулою Л.В. Бистрової,

В.В. Левицького, Н.Д. Капатрука, які сформуливали принцип об'єктивної інвентаризації лексико-семантичної групи.

Ключові слова: фразеологізм, інвентаризація, лексико-семантичне поле.

The article deals with the attempt of idiom inventarization with the «intellect» meaning according to the modified formula developed by L. Bistrova, V. Levitskiy, N. Kapatrak.

Key words: idiom, inventarization, lexical semantic field.

Фразеологічні одиниці поставали багаторазовим предметом лінгвістичних досліджень [1; 2]. Проте до цього часу жоден з авторів не здійснив спроби об'єктивно установити їх склад. Як відомо, ознайомлення із численними фразеологічними словниками засвідчує далеко їх неповне накладання. За одними словниками фразеологізми позначаються як дуже вживані, тлумачаться через ядерні компоненти, за іншими словниками через периферійні, а в третіх словниках вони взагалі відсутні. Тому для визначення фразеологічного складу певного фразеополя доцільно, на нашу думку, здійснити формалізовану процедуру інвентаризації (визначення польової структури складу групи) за модифікованою формулою Л.В. Бистрової, В.В. Левицького, Н.Д. Капатрука, які сформуливали принцип об'єктивної інвентаризації лексико-семантичної групи (ЛСГ).

Тому метою даної статті є спроба, що здійснюється вперше, використати згадану процедуру для інвентаризації фразеологізмів групи «інтелект», тобто на позначення інтелектуальних здібностей людини, на матеріалі п'яти фразеологічних словників в сучасній німецькій мові.

Проведена інвентаризація засвідчує певні величини *W* для кожного з фразеологізмів. Проте для одного випадку це є фразеологізми, семантична вага яких стосується ядерного компоненту, встановленого для тієї чи іншої частини мови, напр. *eine weiche Birne haben – nicht ganz normal, nicht recht bei Verstand sein*, інша ф.о. має у своїй основі компонент основного складу, напр. *jmdn. zur Räson bringen – jmdn. dazu bringen, sich vernünftig, angemessen, ordentlich zu verhalten*, а сталє словосполучення *eine flüssige Feder haben – sich schriftlich gewandt ausdrücken* хоча й відзначається високою семантичною вагою, проте *gewandt*, за проведеною нами інвентаризацією прикметників (прислівників) [3: 305-309] відноситься до компонента периферії.

Поза сумнівом, інтуїтивне ознайомлення з цими фразеологізмами, яке базується на власному мовному досвіді, показує, що ці слова тлумачаться по-різному відносно

до доміанти групи – одні через ядерний, а інші – через компонент периферії. Проте, навряд, чи може слово з високою вагою периферійного компонента стояти ближче до доміанти групи, ніж слово, семантична вага якого за матеріалом п'яти словників невисока, проте це вага ядерного компонента. Тому, на нашу думку, слід скористатися рангами для компонентів тлумачення [4: 119]. Найвищий ранг (0,66 – 1) мають ядерні компоненти, другий ранг (від 0,25 до 0,65) – відноситься до компонентів основного складу, третій – до ближньої периферії, а четвертий – до дальньої. На нашу ж думку, це треба врахувати, за відповідною процедурою:

1. Звіряємо тлумачення фразеологічної одиниці у п'ятьох опрацьованих фразеологічних словниках. Напр. ф.о. *eine flüssige Feder haben* зустрічається у словнику Вольфа Фрідеріха із тлумаченням *sich schriftlich gewandt ausdrücken*, німецько-російський фразеологічний словник, укладений Л. Е. Біновичем і

Н. Н. Грішином тлумачить даний вираз *ловко владеть пером, иметь бойкое перо*, а німецько-український фразеологічний словник за редакцією В. І. Гаврися,

О.П. Пророченко наводить його синонім *geschickt in der Feder sein* і перекладає *добре володіти пером*. У німецькомовному тлумачному словнику Duden (том 11 і 12), а також фразеологічному словнику німецької мови за редакцією

Л. С. Осовецької, К. М. Сільвестрової дана фразеологічна одиниця відсутня. Тобто у трьох словниках збігається семантика тлумачення ф.о. *eine flüssige Feder haben*.

2. Далі вираховуємо її семантичну вагу в цих словниках за формулою Л. В. Бистрової, В. В. Левицького, Н. Д. Капатрука (1) [5: 88]:

$$W=(n+1)-r/n, (1)$$

де W – вага компонента, n – кількість компонентів тлумачення, r – порядковий номер компонента в словниковій статті. Напр. *eine flüssige Feder haben – sich schriftlich gewandt ausdrücken*, тлумачення перше з першого, тому $W=(1+1)-1/1=1$. Аналогічна семантична вага виявилась і на матеріалі другого і третього словників.

3. З метою більшої об'єктивізації використаємо п'ять словників, за допомогою яких ми визначали середню вагу компонента за формулою:

$$W_{\text{серед.}}=W_1+W_2+\dots+W_n/n, (2)$$

де $W_{\text{серед.}}$ – середня вага компонента, $W_1, 2, n$ – вага компонента в першому, другому, n – му словнику, а n – кількість словників. В нашому випадку $W_{\text{сумарне.}}=0+1+0+1+1=3$, а $W_{\text{середне}}=3/5=0,6$. Застосування п'яти словників допомагає чіткіше сформулювати ядро, основний склад і периферію.

4. Оскільки фразеологізм тлумачиться периферійною л.о., то доцільно встановити відсоток від рангового показника периферії, яка за рангом розпочинається з 0,09. Отже рангова величина для *gewandt* 0,09. $W=0,09/100*60=0,06$.

За результатами здійсненої формалізованої процедури зараховуємо дану ф.о. також до периферії.

Таким чином згідно результатів нашого дослідження до ядерних сталих словосполучень відносимо:

<p>bei jmdm. hakt es aus (ugs.): <i>jmd. verliert die Nerven, den Verstand</i> W=0,7</p>	<p>[nicht] bei Sinnen sein: <i>[nicht] bei klarem Verstand sein</i> W=1</p>	<p>nicht aus Dummsdorf sein S – gescheit sein, <i>aufpassen, s. nicht hereinlegen lassen</i> 1 5 W=0,8</p>	<p>nicht ganz richtig im Oberstübchen sein (ugs.): <i>nicht recht bei Verstand sein, verrückt sein</i> W=1</p>
<p>du bist wohl [als Kind] zu heiß gebadet worden!; dich haben sie wohl [als Kind] zu heiß gebadet! (ugs.): <i>du bist wohl nicht recht bei Verstand!</i> W=0,7</p>	<p>einen Span haben (ugs.): <i>nicht recht bei Verstand sein, verrückt sein</i> W=0,8</p>	<p>etwas auf dem Kasten haben U – gescheit sein, <i>viel können</i> W=0,9</p>	<p>bei jmdm. piept's (ugs.): <i>jmd. ist nicht recht bei Verstand</i> W=0,8</p>
<p>eine weiche Birne haben (ugs.): <i>nicht ganz normal, nicht recht bei Verstand sein</i> W=0,9</p>	<p>einen Sparren [zuviel/zuwenig] haben (ugs.): <i>nicht recht bei Verstand sein, ein wenig verrückt, verschroben sein</i> W=1</p>	<p>nicht auf den Kopf gefallen sein – nicht dumm, recht gescheit sein W=0,7</p>	<p>bei jmdm. ist eine Schraube locker/los(e) (ugs.): <i>jmd. ist nicht recht bei Verstand</i> W=1</p>
<p>du bist wohl nicht recht gescheit! (ugs.): <i>du bist wohl nicht recht bei Verstand!</i> W=0,9</p>	<p>einen Stich haben (ugs.): <i>1. nicht recht bei Verstand sein</i> W=0,72</p>	<p>du bist (wohl) nicht recht klug – = du bist nicht (recht, ganz) gescheit W=0,8</p>	<p>seine fünf Sinne nicht [richtig] beisammenhaben(ugs.): <i>nicht recht bei Verstand sein</i> W=0,8</p>
<p>aber sonst bist du gesund? (ugs.): <i>du bist wohl nicht recht bei Verstand?</i> W=0,7</p>	<p>nicht alle Tassen im Schrank/Spind haben (ugs.): <i>nicht bei Verstand sein</i> W=1</p>	<p>Köpfchen haben U – gescheit, intelligent sein W=0,8</p>	<p>mit etwas schwanger gehen (ugs.): <i>sich mit etwas im Geist beschäftigen, etwas in Gedanken bewegen und vor-bereiten</i> W=1</p>
<p>(ganz und gar) von Gott/von allen (guten) Göttern verlassen sein (ugs.): <i>nicht recht bei Verstand sein</i> W=1</p>	<p>du träumst wohl! (ugs.): <i>du bist wohl nicht recht bei Verstand!</i> W=0,8</p>	<p>kein [großes] Kirchenlicht sein (ugs.): <i>nicht sehr intelligent sein</i> W=1</p>	<p>kein großes Licht sein (ugs.): <i>nicht sehr klug sein</i> Wcep.=1</p>
<p>dich hat's wohl! (ugs.): <i>du bist wohl nicht recht bei Verstand</i> W=0,8</p>	<p>nicht [ganz/recht] bei Trost sein (ugs.): <i>nicht recht bei Verstand sein</i> W=1</p>	<p>glauben/meinen, die Weisheit mit Löffeln gefressen zu haben/ [alleine] gepachtet zu haben (ugs.): <i>sich für besonders intelligent halten</i> W=0,8</p>	<p>das Pulver/(auch:) Schießpulver nicht erfunden haben (ugs.): <i>nicht besonders klug sein</i> W=1</p>

nicht von hier sein (ugs.): <i>nicht recht bei Verstand sein</i> W=0,7	einen Vogel haben (ugs.): <i>nicht recht bei Verstand sein</i> W=1	jmdm. nicht aus dem Kopf gehen/wollen: <i>jmds. Denken dauernd beschäftigen</i> W=0,8	Lehrgeld zahlen(od. geben) (müssen) – durch Schaden klug werden, aus Fehlern lernen W=1
eins mit dem Holzhammer abgekniet haben (ugs.): <i>nicht recht bei Verstand sein</i> W=1	bei jmdm. ist es unterm Dach nicht ganz richtig: (ugs.): <i>jmd. ist nicht ganz bei Verstand</i> W=1	sich über etwas Gedanken machen: <i>über etwas länger nachdenken</i> W=1	sich etwas durch den Kopf gehen lassen (ugs.): <i>etwas erwägen, über etwas nachdenken</i> W=0,9
einen Klaps haben (ugs.): <i>nicht recht bei Verstand sein, verrückt sein</i> W=1	j-d hat eine Meise U – <i>j-d ist nicht recht bei Verstand</i> W=0,8	Probleme wälzen (ugs.): <i>sich mit Problemen [immer wieder] auseinandersetzen; grübeln</i> W=0,6	sich [über etwas] den Kopf/Schädel zerbrechen/zermartern/zergrübeln: <i>[über etwas] angestrengt nachdenken, in einer schwierigen Lage nach einer Lösung suchen</i> W=1
[sie] nicht alle auf der Latte haben (ugs.): <i>nicht ganz bei Verstand sein</i> W=0,8	schwer von Begriff sein – nur mühsam etw. mit dem Verstand erfassen W=1	mit sich zu Rate gehen (geh.): <i>gründlich überlegen</i> W=0,9	mit dem Gedanken umgehen – ernsthaft überlegen, erwägen W=0,8
jedes Wort (od. die Worte) auf die Goldwaage legen – s. jedes Wort (allzu) sorgfältig überlegen W=0,8			

До основного складу належать наступні фразеологічні одиниці:

nicht [mehr] alle [beisammen]haben (ugs.): <i>nicht normal, nicht recht bei Verstand sein</i> W=0,3	Räson annehmen/zur Räson kommen (veraltend): <i>zur Einsicht kommen (нарозумитись), vernünftig werden</i> W=0,3	auf dem falschen Dampfer sein (ugs.): <i>etwas Falsches annehmen, denken</i> W=0,5	jmdm. den/einen Vogel zeigen (ugs.): <i>sich mit dem Finger an die Stirn tippen, um jmdm. zu zeigen, daß er nicht recht bei Verstand sei</i> W=0,6
---	---	--	--

<p>nicht alle beieinanderhaben (ugs.): <i>nicht recht bei Verstand, verrückt sein</i> W=0,4</p>	<p>der geistige Horizont – <i>die gesamten Grenzen, innerhalb derer s. der Geist und das Denken e-s Menschen bewegen</i> W=0,5</p>	<p>denkste [Frieda]! (ugs.): <i>das hast du dir so gedacht!</i> W=0,4</p>	<p>einen weghaben (ugs.): 1. <i>betrunken sein: Gestern abend hat er ganz schön einen weggehabt!</i> 2. <i>nicht recht bei Verstand sein, verrückt sein</i> W=0,4</p>
<p>[aber] sonst geht's dir danke? (ugs.): <i>du bist nicht recht bei Verstand, wenn du das wirklich so meinst</i> W=0,3</p>	<p>s. den Kopf zerbrechen -= <i>s. das Hirn zermarnern</i> W=0,65</p>	<p>man kann einem Menschen nicht ins Herz sehen: <i>man kann nie genau wissen, was ein anderer denkt, fühlt</i> W=0,34</p>	<p>du bist wohl nicht (ganz) gebacken U – <i>s. nicht ganz bei Verstand sein</i> W=0,6</p>
<p>nicht ganz dicht sein (ugs.): <i>nicht ganz bei Verstand sein</i> W=0,4</p>	<p>nicht aus j-s Kopf kommen – = <i>nicht j-s Hirn entsprungen sein</i> W=0,3</p>	<p>sieh [mal] einer an! (ugs.): <i>wer hätte das gedacht!</i> W=0,3</p>	<p>ein Spatzenhirn haben U – <i>sehr wenig Verstand haben</i> W=0,6</p>
<p>nicht [ganz] bei Groschen sein (ugs.): <i>nicht recht bei Verstand sein</i> W=0,6</p>	<p>bei dir stimmt's wohl nicht U – <i>du bist nicht recht bei Vernunft, ein bißchen verrückt</i> W=0,39</p>	<p>den Kopf voll haben (ugs.): <i>an vieles zu denken haben</i> W=0,4</p>	<p>nicht alle auf dem Kasten haben U – <i>nicht bei Verstand sein</i> W=0,6</p>
<p>einen Hammer haben (ugs.): <i>nicht recht bei Verstand sein</i> W=0,4</p>	<p>jmdn. den Kopf zurechtsetzen/ zurechtrücken (ugs.): <i>jmdn. zur Vernunft bringen</i> W=0,65</p>	<p>s. etw. aus dem Kopf schlagen – <i>e-n Gedanken, e-n Plan streichen, nicht mehr an ihn denken</i> W=0,24</p>	<p>s-r (fünf) Sinne nicht (mehr) mächtig sein – <i>nicht mehr bei Verstand (od. Bewußtsein) sein</i> W=0,4</p>
<p>einen lichten Moment haben: 1. <i>vorübergehend bei klarem Verstand sein</i> W=0,4</p>	<p>der kluge Mann baut vor: <i>wer klug ist, sichert sich ab, beugt vor</i> W=0,6</p>	<p>e-n kühlen (od. klaren) Kopf haben – <i>nüchtern denken</i> W=0,4</p>	<p>nicht [ganz] bei sich sein (ugs.): <i>nicht bei vollem Bewußtsein, nicht recht bei Verstand sein</i> W=0,6</p>
<p>einen lichten Augenblick haben: 1. <i>vorübergehend bei klarem Verstand sein</i>. 2. (scherzh.) <i>einen guten Einfall haben</i> W=0,6</p>	<p>Vorsicht ist die Mutter der Weisheit: <i>es ist klug, vorsichtig zu sein</i> W=0,47</p>	<p>nichts anderes im Kopf haben als – <i>nur an etwas Bestimmtes denken, (ständig) s. damit beschäftigen</i> W=0,4</p>	<p>mehr können als Brot essen (ugs.): <i>intelligenter sein, als man aussieht, Überdurchschnittliches leisten</i> W=0,5</p>

<p>einen Piep/Piepmatz haben (ugs.): <i>verrückt sein, nicht recht bei Verstand sein</i> W=0,6</p>	<p>er meint, er hört das Gras wachsen (<i>od. er tut so, als hört er das Gras wachsen</i>) – <i>er kommt s. sehr klug vor</i> W=0,4</p>	<p>Kurzschluß haben U -1) <i>die Beherrschung verlieren</i> 2) <i>nicht mehr richtig denken (können)</i> W=0,27</p>	<p>die Weisheit [auch] nicht mit Löffeln gefressen haben (ugs.): <i>nicht besonders intelligent sein</i> W=0,6</p>
<p>ohne Sinn und Verstand – <i>völlig sinnlos, ohne die S. (oä. die Folgen) zu bedenken</i> W=0,4</p>	<p>ein alter/kein heuriger Hase sein (ugs.): <i>Erfahrungen haben, sich auskennen</i> W=0,6</p>	<p>auf etwas Gewicht legen: <i>etwas für wichtig halten, auf etwas Wert legen</i> W=0,26</p>	<p>jmdn. zur Räson bringen; (veraltend:) jmdm. Räson beibringen; <i>jmdn. dazu bringen, sich vernünftig, angemessen, ordentlich zu verhalten; jmdn. zur Einsicht bringen</i> W=0,52</p>
<p>bei jmdm. spukt es [im Kopf] (ugs.): <i>jmd. ist nicht recht bei Verstand, nicht ganz normal</i> W=0,6</p>	<p>helle sein U – <i>klug sein, rechtzeitig wissen, was das richtige ist</i> W=0,6</p>	<p>auf etwas Wert legen: <i>etwas für wichtig halten</i> W=0,65</p>	<p>Vernunft annehmen: <i>vernünftig werden</i> W=0,33</p>
<p>einen Triller [unterm Pony] haben (ugs.): <i>nicht recht bei Verstand sein</i> W=0,4</p>	<p>klein, aber oho U – <i>von kleiner Gestalt, aber sehr tüchtig (klug, gut)</i> 1 W=0,3</p>	<p>j-m Kopfzerbrechen machen (<i>od. verursachen</i>) – <i>machen, daß j-d nachdenken muß (bd. Sorgen bekommt)</i> W=0,6</p>	<p>zur Vernunft kommen: <i>vernünftig werden</i> W=0,33</p>
<p>bei jmdm. trillert es (ugs.): <i>jmd. ist nicht recht bei Verstand</i> W=0,4</p>	<p>Köpfchen, Köpfchen! (ugs.; scherzh.): <i>Ideen muß man haben, gescheit muß man sein</i> W=0,5</p>	<p>hin und her überlegen: <i>alle Möglichkeiten reiflich</i> W=0,4</p>	<p>[wieder] zu Verstand kommen: <i>[wieder] vernünftig werden</i> 1 5 W=0,39</p>
<p>jmdn. zur Vernunft bringen: <i>dafür sorgen, daß jmd. vernünftig wird</i> 5 W=0,52</p>			

Враховуючи результати даного дослідження, в перспективі слід описати взаємовідношення лексичних та фразеологічних одиниць як у рамках кожної групи, так і між групами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чернышева И. И. Фразеология современного немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1970. – 199 с.
2. Dobrovolskij D. *Cognitive Aspects of Idiom-Semantics: Studies in the Thesaurus of German Idioms*. – Tübingen: Narr, 1995. – 272 S.
3. Угринюк Р. В. Інвентаризація лексико-фразеологічної групи прикметників зі значенням інтелекту в сучасній німецькій мові // Слов'янський вісник: Збірник наукових праць. – Серія «Філологічні науки» Рівненського державного гуманітарного університету та Рівненського інституту слов'янознавства Київського славистичного університету. – 2007. – Вип. 7. – С. 305-309.
4. Левицкий В. В. Семасиология. – Винница: НОВА КНИГА, 2006. – 512 с.
5. Левицкий В. В. Статистическое изучение лексической семантики: Учеб. пособие. – К.: УМК ВО, 1989. – 156 с.

УДК 81:340.113

Разбегина Н. В.
(Харків, Україна)

СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРМІНІВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

В работе рассматривается структурная характеристика терминов международного права украинского языка. Определяются продуктивные и непродуктивные модели терминообразования

Ключевые слова: терминологическое словосочетание, монокомпонентные термины, поликомпонентные термины.

The work deals with the problem of Ukrainian language international law structural characteristic terms. Productive and unproductive models of terms-building are considered.

Key words: terms combinations, monocomponental terms, polycomponental terms.

З 1991 року, отримавши і підтвердивши свою державну суверенність, Україна вийшла на якісно новий етап розвитку. Це позначилося на усіх сферах суспільного життя країни. Значні зміни відбулися і в мовному середовищі. Українська мова отримала статус офіційної державної. Щоб повноцінно виконувати нові функції та представляти державу на всіх рівнях внутрішнього та зовнішнього життя країни, потрібний відповідний ступінь розвитку мови. У зв'язку з підвищеними вимогами до національної мови почала відроджуватися та інтенсивно розвиватися українська термінологія, оскільки термінознавчі питання завжди перебувають на передньому плані розвитку мови. За останні десятиріччя досліджені терміносистеми багатьох галузей науки та культури

(О. Ф. Кучеренко «Проблеми формування, функціонування та розвитку української пожежно-технічної терміносистеми»; Ю. Й. Риси́ч «Становлення й розвиток терміносистеми художнього розпису в українській мові»; О. В. Чуєшкова «Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект)»; Г. А. Сергєєва «Англомовні запозичення в українській правничій термінології»; І. В. Волкова «Лексико-семантична характеристика сучасної української фізичної термінології (на матеріалі спеціалізованих видань 90-х рр. XX ст.»; Т. В. Лепеха «Лексико-семантичні та словотвірно-структурні особливості судово-медичної термінології»; Д. П. Шапран «Сучасна українська термінологія маркетингу: семантика та прагматика» та ін.), проведена значна робота щодо вирішення загальних термінознавчих питань. Вийшли у світ навчальні видання з українського термінознавства та юрислінгвістики (Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк «Українське термінознавство», Г. В. Наконечна «Українська науково-технічна термінологія. Історія і сучасність», М. С. Зарицький «Актуальні проблеми українського термінознавства: Підручник», Ю. Ф. Прадід «Вступ до юридичної лінгвістики: Навчальний посібник»).

Особливої уваги потребує дослідження і вдосконалення мови юриспруденції, оскільки мова права, закону не тільки охоплює всі види суспільної діяльності людини, але й репрезентує державу на всіх рівнях внутрішніх і зовнішніх відносин.

У рамках дисертаційного дослідження «Становлення і функціонування терміносистеми міжнародного права української мови» ми розглядаємо морфологічну структуру термінів, що вживаються в лексикографічних джерелах, науковій та навчальній літературі, документах, пов'язаних із міжнародно-правовою діяльністю України. Нами відібрано понад 2000 термінів та терміносполучень, які, згідно з їх структурною характеристикою, поділяємо на монокомпонентні та полікомпонентні.

Термінолексика міжнародного права почала формуватися ще за часів Київської Русі й поповнювалася упродовж усього подальшого розвитку української мови незалежно від того, якій державі належала територія нашої країни.

Перші терміни, які можна віднести до галузі міжнародного права, ми знаходимо в договорах Київських князів, літописах. Це переважно монокомпонентні іменники праслов'янського та старослов'янського походження, запозичення з давньогрецької й латинської мови (особливо через посередництво польської), наприклад, *посол, мир, війна, ворог, грамота, акт, акція, адвокат, делікт, статут, апеляція, привілеї* тощо.

«В лето 6420. Посла Олег мужи свои построити *мира* и положить ряд межю Греки и Русью, и *посла* [глаголя]: ...» [2: 7].

«Егда же требует на *воину* ити» [2: 8].

«Багыева *грамота* оу мене есть» [3: 115].

Із загальним розвитком суспільства та правових відносин морфологічна структура термінів ускладнюється, оскільки збільшується обсяг інформації й потрібні певні уточнення, виділення окремих властивостей, а простої назви документа чи дії вже не достатньо. Сучасні терміносистеми складаються з монокомпонентних (однослівних) термінів та полікомпонентних (словосполучень). У термінології міжнародного права ми спостерігаємо наступний структурно-морфологічний розподіл терміноодиниць. Монокомпонентні терміни представлені такими частинами мови:

- іменник: *автономія, агресія, денонсація, дипломатія, консул, меморандум, ООН, СНД, ЮНЕСКО* – 682 (35,1 %);
- прикметник: *автентичний, анексійний, екстериторіальний, маріонетковий* – 87 (4,5 %);
- дієприкметник: *асимільований, евакуйований, конвертований, ліцензований* – 18 (0,9 %);
- дієслово: *анексувати (анексовувати), бойкотувати, депортувати, колонізувати (колонізовувати), санкціонувати* – 51 (2,6 %); (дієслово в словнику іноді подається у двох формах – доконаного та недоконаного виду, але чіткої закономірності не простежується (може пропонуватися лише форма недоконаного виду);
- прислівник – (*авторитарно, антагоністично, легально, ліберально*) – 6 (0,3 %).

Однослівні терміни подані всіма самостійними частинами мови і становлять майже половину розглянутих нами одиниць – 844 (43,5 %). Семантичні характеристики монокомпонентних термінів різноманітні. Це не тільки терміни суто міжнародного права. У складі монокомпонентних термінів ми виділяємо:

- терміни, що позначають загальнонаукові поняття, без яких не можливий науковий (офіційно-діловий) текст: *акт, актуальний, операція, еквівалент, екземпляр, клас, локальний, процедура, регламент;*
- терміни різних галузей науки, культури, техніки, що оказіонально вживаються, коли перетинаються межі терміносистем: *Антарктика, тариф, торгівля;*
- терміни, що позначають загальноправові поняття, які використовуються у будь-якому правовому контексті незалежно від галузі права: *громадянин, закон, право, заява;*
- слова загальноживаної лексики, які у відповідному правовому контексті стають термінами міжнародного права (явище термінологізації): *імідж, ініціатива, лист, катастрофа, компанія, локальний, народ;*
- терміни окремих галузей права, які у певному правовому контексті вживаються як терміни міжнародного права (явище транстермінологізації): *аліменти, вбивство, заповіт, слідство;*
- терміни міжнародного права: *дипломат, меморандум, консул, нота, ООН.*

Полікомпонентні – 1095 (56,5 %). Дво- та більше компонентні терміносполучення містять усі самостійні та окремі службові частини мови.

Двокомпонентні – 711 (36,6 %) терміноодиниць. За частиномовною характеристикою ми виділяємо такі терміносполучення: субстантивно-субстантивні, ад’єктивно-субстантивні (субстантивно-ад’єктивні), вербально-субстантивні, субстантивно-абревіальні (іменник + поняття, подане абревіатурою)

Субстантивно-субстантивні терміни представлені наступними варіантами сполучень.

1. Іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку: *акт агресії, акт капітуляції, анулювання визнання, безпека кордонів, відповідальність держави* – 89 (4,6 %).

2. Іменник у називному відмінку + іменник в орудному відмінку: *обмін листами, обміни нотами* – 2 (0,1%).

3. Словосполучення іменників з прийменником:

а) іменник + прийменник + іменник: *відновлення в громадянстві, відповідальність за агресію* – 14 (0,7 %);

б) прийменник + іменник + іменник: *з метою самооборони* – 1 (0,05 %).

4. Іменник + сполучник + іменник: *привілеї та імунітети* – 1 (0,05 %).

5. Іменник + аббревіатура (аббревіатура + іменник): *асамблея ООН, країни ЄС, АНЗЮС пакт* – 8 (0,4 %).

Найбільш продуктивним є генітивний спосіб сполучення іменників (89 одиниць), менш продуктивні способи – прийменниковий (15) та абревіальний (8), найменш продуктивні способи – сполучення іменника в називному та в орудному відмінках (2) і сполучниковий спосіб з'єднання іменників (1).

Ад'єктивно-субстантивні представлені трьома варіантами словосполучень:

Прикметник + іменник: *пряма агресія, дипломатичний акт, державні атрибути, політичний діалог* – 552 (28,4 %).

Діеприкметник + іменник: *втрачена територія, демілітаризована зона, наймані армії* – 9 (0,4 %).

Діеприкметник + прийменник + іменник: *акредитований в країні* – 1 (0,05 %).

Вербально-субстантивні представлені двома видами сполучень.

Дієслово + іменник: *анулювати визнання, висувати вимоги, дотримуватися угоди, оголосити бойкот* – 36 (1,8 %)

Дієслово + прислівник: *діяти авторитарно* – 1 (0,05 %).

Трикомпонентні – 233 (12 %) терміноодиниці. Терміни представлені такими словосполученнями:

Іменник + прикметник (діеприкметник) + іменник: *акт доброї волі, акваторія Чорного моря, анулювання міжнародного договору, асоціація міжнародного права* – 71 (3,6 %). Така модель утворюється поширенням двокомпонентної терміносполуки прикметника та іменника за рахунок іменника: *акт + доброї волі*. Це найпродуктивніший спосіб творення трикомпонентних сполук, він складає 29,6 % від їх загальної кількості. Аналогічним способом утворюються й терміносполучення з прийменниками: *вбивство з політичних мотивів, відповідальність за воєнні злочини* – 8.

Прикметник + іменник + іменник: *відкличні грамоти попередника, внутрішній сектор економіки, громадянські права і свободи, міжнародний процес і арбітраж, здоровий глузд у політиці, міграційні процеси в Україні* – 47 (2,4 %). В аналізованих сполученнях астерігаємо поширення субстантивно-субстантивної сполуки атрибутивним способом або ад'єктивно-субстантивна сполука розширюється за рахунок іменника з прийменником.

Прикметник + прикметник (діеприкметник) + іменник: *міжнародні адміністративні союзи, асимільована етнічна група, відкрите демократичне суспільство* – 64 (3,3 %). Продуктивний спосіб термінотворення, який відбувається за рахунок атрибутивного поширення ад'єктивно-субстантивної бінарної терміносполуки.

Іменник + іменник + іменник; до цієї моделі входять також прийменникові та сполучникові конструкції. Аналізовані сполучення утворені або шляхом розширення монокомпонентного терміна бінарною субстантивною сполукою: *принцип незастосування сили, принцип самовизначення народів*, або навпаки, субстантивне сполучення поширюється однослівним компонентом: *закони і правила війни, засіб ведення війни, право держав на самооборону, право нації на самовизначення*. У нашому матеріалі це малопродуктивний спосіб, який нараховує 15 терміноодиниць.

До найменш продуктивних моделей ми відносимо сполучення з дієсловами, діеприкметниками та прислівниками:

Дієслово + іменник + іменник: *блокувати прийняття рішень, відмовляти (відмовити) у виданні візи, надсилати (надіслати) скаргу в ООН* – 7 (0,3 %).

– Дієслово + прикметник + іменник: *висунути територіальні претензії, отримати міжнародне визнання* – 5 (0,2 %).

Дієслово + прислівник + дієприкметник: *бути постійно акредитованим, бути тимчасово акредитованим* – 2 (0,1 %).

Чотирикомпонентні – 76 (3,9 %). Терміни представлені такими словосполученнями:

Прикметник + іменник + прикметник (дієприкметник) + іменник: *внутрішнє право міжнародних організацій, всесвітня організація інтелектуальної власності, державна територія спільного користування* – 24 (1,2 %).

Іменник + іменник + прикметник + іменник: *угода про встановлення дипломатичних відносин, угода про обмеження ядерного озброєння, умови дійсності міжнародних договорів* – 13 (0,7 %).

Іменник + прикметник + прикметник + іменник: *безпека міжнародної цивільної авіації, визнання нових територіальних першооснов, джерела міжнародного приватного права* – 12 (0,6 %).

Прикметник + іменник + іменник + іменник: *всесвітня декларація прав людини, міжнародне право прав людини, міжнародні стандарти прав людини* – 10 (0,5 %).

Іменник + прикметник + іменник + іменник: *принципи мирного врегулювання спорів, рівень інвестиційної привабливості країни, угода з широкого кола питань* – 8 (0,4 %).

Прикметник + прикметник + іменник + іменник: *виключна економічна зона України, Державний митний комітет України* – 5 (0,2 %).

Прикметник + прикметник + прикметник + іменник: *валові міжнародні фінансові потоки, незалежна внутрішня і зовнішня політика* – 2 (0,1 %).

Іменник + іменник + прикметник + абрєвіатура: *резолюція Генеральної асамблеї ООН* – 1 (0,05 %).

Іменник + іменник + іменник + абрєвіатура: *рішення Ради Безпеки ООН* – 1 (0,05 %).

Іменник + іменник + іменник + іменник: *Міністерство у справах національностей та міграції* – 1 (0,05 %).

Серед чотирикомпонентних терміносполучень найпродуктивнішою є схема прикметник + іменник + прикметник + іменник, яка складає 31,5 % від їх загальної кількості. Ми виділяємо два основних способи утворення таких терміносполучень:

а) розширення трикомпонентного сполучення ад'єктивним елементом: *внутрішнє + право міжнародних організацій*;

б) з'єднання двох відносно самостійних бінарних сполук в одне ціле: *правовий статус + юридичних осіб*.

Решта чотирикомпонентних сполучень утворюються шляхом ускладнення трикомпонентних терміноодиноць за рахунок різних частин мови.

П'яти- та шестикомпонентні терміносполучення представлені численними комбінаціями ад'єктивно-субстантивних сполучень. Основою їх утворення є розширення двох, трьох чи чотирикомпонентних терміносполучень за розглянутими вже вище схемами. Ми відносимо їх до непродуктивних моделей терміноутворення. Їх кількість складає відповідно – 23 (1,2 %) та 6 (0,3 %) терміноодиноць. Велика кількість компонентів викликає певні незручності використання, що пов'язане з їх громіздкістю.

Отже, аналіз структурної характеристики термінів міжнародного права показує, що ускладнення структури терміна звужує його значення й обмежує галузь вживання. Це є позитивним явищем, оскільки з'являється можливість чітко визначати конкретне поняття (у даному випадку міжнародного права). З іншого боку, багатокомпонентні терміни дещо незручні у використанні і становлять певні труднощі при вживанні й перекладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бибик С. П., Сютя Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / За ред. С. Я. Єрмоленко. – Харків: Фоліо, 2006. – 623 с.
2. Зимин А. А. Памятники русского права. – М., 1952. – 288с.
3. ПСРЛ. – Т. 2. Ипатьевская летопись. – СПб., 1908. – Стлб. 715-938. – 254 с.
4. Чуешкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект): Дис. ...канд. філол. наук. – Харків, 2002. – 189 с.

УДК 811.581

Ким Ен Суль
(Китай – Киев, Украина)

НОВАЯ АЛФАВИТНАЯ СИСТЕМА ПИСЬМЕННОСТИ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА

Новая алфавитная система письменности Китайского языка относится к области языкознания в системе государственного языка Китая – путяхуа и может быть использована для алфавитной системы письменности в сочетании с уже существующей иероглифической системой в общей системе письменности Китайского языка.

Новая алфавитная система письменности содержит 21 инициаль и 35 финалей и состоит из двух видов начертания инициалей и финалей: печатных и рукописных (скорочисных).

В новой алфавитной системе письменности учтены системы письменности Кореи, Японии, китайского алфавита на латинской основе, официально утвержденного в КНР в 1958 году, и других стран Европы, соблюдены основные правила каллиграфии иероглифов и сохранена особенность структуры китайского слога.

Отличительной чертой новой алфавитной системы письменности является то, что все печатные начертания инициален и финалей извлечены из заданной конфигурации определенной конструкции, а также составление текста можно осуществить горизонтальными или вертикальными строками.

Новая алфавитная система письменности дает возможность заменить несколько тысяч иероглифов на алфавитные слоги, сохранив на практическое применение только

наиболее часто употребляемые в настоящее время иероглифы в количестве около одной тысячи единиц.

Кроме того, новая алфавитная система письменности дает возможность напечатать алфавитный текст горизонтальными или вертикальными строками при помощи пишущей машинки, осуществить передачу слов на расстояние и текстовую рекламу световым или иным способом телекоммуникации, а также автоматизировать чтение слов робототехникой.

И, наконец, новая алфавитная система письменности даст возможность повышения грамотности большинства населения Китая за счет оптимизации письменности путем внедрения новой алфавитной системы письменности в сочетании с иероглифами, а также экономию времени при изучении письменности китайского языка и материальных ресурсов для печатной индустрии страны.

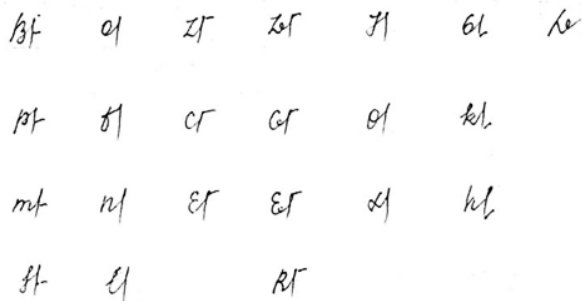
КИТАЙСКИЙ АЛФАВИТ – 2000
(основной вид)

ba	di	zu	zhu	ji	ge	ng
pa	ti	cu	chu	qi	ke	
ma	ni	su	shu	xi	he	
fa	li		ru			

I. Печатные начертания

BF	BI	ZF	ZH	JF	GF	NG
PF	TI	CF	CH	QF	KE	
MF	NI	SF	SH	XI	HE	
FF	LI		RU			

2. Рукописные (скорописные) начертания

ЛИТЕРАТУРА

1. Задоевко Т. Н., Хуан Шуик Основы китайского языка. – М.: Наука, 1983.
2. Основы китайского языка. – Пекин: Китайский язык, 1989.
3. The Chinese Written Language is EASY to Learn by T. K. Ann,

КОНЦЕПТ «ПОЛІТИК» У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ

Стаття присвячена вивченню особливостей мовної репрезентації концепту «політик» у газетних текстах з урахуванням їх соціолінгвістичних і прагмалінгвістичних параметрів. У дослідженні аналізуються способи номінації концепту «політик» як важливого елементу політичного дискурсу, подається динаміка змін в номінації концепту «політик» за останні десятиліття.

Ключові слова: політичний дискурс, концепт, оцінка, оцінне значення.

The article focus on studying the language representation of the concept «politician» in the newspaper texts of Ukraine in context of social practice. The investigation deals with the analysis the ways of nomination of the concept «politician» as important element of the political discourse, the dynamics of the nomination of the concept «politician» for the last decades.

Key words: political discourse, concept, value, value meaning.

З актуалізацією антропоцентричного підходу до вивчення мови (кінець ХХ ст.) усе частіше увагу лінгвістів почала привертати людина як мовець, як творець різних за своєю спрямованістю текстів [1; 2; 3; 4; 5 тощо]. У межах цього напрямку проводяться дослідження способів найменування людини в мовленні [див., наприклад, 4; 6; 7 тощо]. Виходячи з того, що «внутрішню форму мовленнєвого знака створює ознака об'єкта, яка вибирається в акті найменування» [7: 73], і будь-який об'єкт може позначатися в мовленні залежно від різних ознак, В.Г. Гак виділяє такі типи номінації людини: власне ім'я, гіперонімічна, демографічна, функціональна, відносна, оцінна, займенникова [7: 74 – 75].

За мету нашого дослідження обираємо аналіз динаміки змін способів найменування людини з огляду на політичну сферу діяльності в сучасних українських ЗМІ в порівнянні з періодами до і після перебудови.

Матеріалом роботи стали публікації газет і журналів, що видаються в Україні українською мовою з кінця 1970-х рр. до 2008 р.: «Без цензури» (далі – БЦ), «Вечірній Київ» (далі – ВК), «Вісті з України» (далі – ВЗУ), «Голос України» (далі – ГУ), «Демократична Україна» (далі – ДУ), «День» (далі – Д), «Київська правда» (далі – КП), «Дзеркало тижня» (далі – ДТ), «Культура і життя» (далі – КіЖ), «Кримінальний огляд» (далі – КО), «Літературна Україна» (далі – ЛУ), «Молода гвардія» (далі – МГ), «Молодь України» (далі – МУ), «Новинар» (далі – Н), «Радянська Україна» (далі – РУ), «Робітнича газета» (далі – РГ), «Товариш» (далі – Т), «Урядовий кур'єр» (далі – УК), «Україна молода» (далі – УМ), «Україна і світ сьогодні» (далі – УСС) тощо.

У радянській газеті номінація концепту «політик» мала чітку структуру: назва посади (посад), почесні звання, ініціали (або повністю ім'я, по батькові), прізвище (напри-

клад, Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев (Ю. В. Андропов, К. У. Черненко); член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький, що створювало офіційність мовлення, а при високій частоті вживання (особливо у тексті однієї статті) – і надлишкову інформативність. Факультативним у цій номінації було слово товариш, яке в той час використовувалося або як нейтральне звертання, або як позитивнооцінне із стилістичним забарвленням урочистості, піднесеності. Номінація в межах однієї статті могла дещо спрощуватися: Генеральний секретар ЦК КПРС (товариш) Л. І. Брежнев; товариш Ю. В. Андропов; К. У. Черненко (подається за зменшенням частоти вживання). Частотним було також словосполучення і особисто Леонід Ілліч Брежнев. Як бачимо, «об'єктами» номінації стають керівники держави/республіки, політики ж нижчого рангу в газетних текстах позначаються як (та) інші офіційні особи.

При номінації політиків у газетних текстах періоду перебудови журналісти продовжують дотримуватися тих самих «радянських традицій», наприклад: Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов (РГ 17.01.86), але визначальною тенденцією стає спрощення у переліку «титулів»: Генеральний секретар (РУ 11.07.90), Президент СРСР (КіЖ 6.07.91), Президент (РУ 2.09.90), наш Президент (ГУ 3.04.91), (товариш) М. С. Горбачов (РГ 9.07.87), М. Горбачов (КіЖ 6.07.91), Прем'єр-міністр республіки В. Фокін (КіЖ 6.07.91), народні депутати (РУ 6.09.90), народні обранці (РУ 10.07.90), народні парламентарії (КіЖ 22.07.90).

Прикметно, що у звертання товариш з'являються негативні конотації, і тому воно починає використовуватися дедалі рідше. Нерідкими стають номінації політичних діячів типу Михайло Горбачов, Леонід Кравчук, які, на думку В. Г. Костомарова [8: 12], з'явилися під впливом традиції називання артистів і письменників (наприклад, Микола Гнатюк, Алла Кудлай, Лев Лещенко, Алла Пугачова, Софія Ротару). На наш погляд, такі номінації виникли під впливом західної традиції.

У сучасному політичному дискурсі традиційні (нейтральні) назви концепту «політик», що використовуються в офіційних текстах, максимально спрощуються, наприклад: Президент України + ім'я + по батькові + прізвище (або ім'я + прізвище / прізвище), Прем'єр-міністр України + ім'я + по батькові + прізвище (або ім'я + прізвище / прізвище), Голова Верховної Ради України + ім'я + по батькові + прізвище (або ім'я + прізвище/прізвище). Спрощення номінації певної офіційної особи, у тому числі й президента, відбувається за рахунок випущення компонента «посада» і реалізується за формулою: ім'я + прізвище / ініціали + прізвище. Або ж, навпаки, використовується тільки назва посади (президент, міністр), навіть колишня, наприклад: экс-генерал (УСС, 29.10.99), экс-прем'єр (УСС, 29.10.99), экс-спікер (МУ, 11.02.00).

Проте поруч з такими номінаціями активно використовуються нетрадиційні, нестандартні номінації, що дозволяють відправникові інформації виразити оцінне ставлення до політика, унаслідок чого політик сприймається читачем як людина із своїми «плюсами» і «мінусами». Ці номінації є різноманітними за способами вираження. Так, у сучасних ЗМІ спостерігається формування апарату номінацій-звертань з урахуванням гендерної ознаки. Донедавна широкоживане і стилістично нейтральне або позитивнооцінне звертання товариш + прізвище як до чоловіка, так і до жінки тепер майже не вживається або

використовується з таким стилістичним забарвленням, що виявляє соціальну негативну оцінку. У сучасних газетних текстах позицію цього звертання зайняли інші форми: пан, пані, мадам, дама, леді. Звертання до чоловіків типу пан + прізвище, а також варіанти пан + посада, пан +ім'я стосуються президента або інших високих посадових осіб, народних депутатів (чоловіків).

При зверненні до жінки використовуються форми пані + прізвище/пані + ім'я, мадам + прізвище, дама + прізвище, леді + ім'я, причому перший варіант – нейтральний або дещо піднесений, а інші – використовуються здебільшого як іронічні, навіть зневажливі. У газетних текстах зустрічаються звертання, що прямо вказують на стать, які при зверненні до офіційної особи є образливими, наприклад, жіночка (УСС 2.10.99).

У цій своєрідній «паспортизації» українських політиків простежується певна мотивація. Так, ще зі школи відомий такий спосіб утворення прізвиськ, коли вони утворюються на основі імені, по батькові (якщо рідкісне), прізвища [див., наприклад, 9: 212] або всіх трьох антропонімічних компонентів у вигляді абрєвіатури. Цей «шкільний» спосіб і застосовується у творенні «політичних» антропонімів, наприклад, леді Ю. (МУ 29.02.00), ЮВТ (УМ 03.07.07). Використовуються також ініціальні скорочення не тільки імені, а й прізвища: В.Я. (УМ 19.09.07), В.Ю. (УМ 06.07.07), або ініціали імені та імені по батькові (що є звичним), але без прізвища: Ю.В. (УМ 21.08.07). Таке оформлення номінації політика нагадує абрєвіатуру.

У сучасному політичному дискурсі зустрічається номінація за іменем політика, наприклад: *гра Вікторів* (БЦ 18.07.07), *Віктор у Віктора* (УМ 24.04.07), *Юрій* (УМ 17.04.07). Є випадки, коли використовується зменшена, пестлива форма найменування політика. Наприклад: *Юля* (УМ 24.04.07); *Вітя* (УМ 30.03.07).

Деякі номінації несуть розмовне стилістичне забарвлення, що досягається використанням лише одного антропонімічного компонента («по батькові» (*Петрович* (УСС 12.02.00), *Федорович* (УМ 26.03.08), *Данилович* (УМ 21.08.07)), за допомогою суфіксів (*Вітренчиха* (УСС 30.07.99)) або за рахунок імітації усного розмовного мовлення, коли номінація є результатом редукції імені й по батькові у швидкому темпі мовлення (*Сан Саніч* (УСС 19.02.00)).

Суттєвим чинником у номінації політика виступає його партійна належність. Недаремно ця мотиваційна ознака спрацьовує протягом усього досліджуваного періоду. Так, до перебудови найменування члена партії мали тільки позитивну оцінку: комуніст (РУ 4.07.84), Комуніст (ЛУ 4.07.78), більшовики-ленінці (ВзУ 1.01.80), член лєнінської партії (КіЖ 3.07.83). Позитивна оцінка підкреслюється контекстуально за допомогою нанизвання лексем, які поєднані в реченні сурядним зв'язком, у результаті чого з'являється «семантичний парадокс» [10: 40], який полягає в тому, що велика кількість понять врешті-решт вступає в синонімічні відношення, тим самим навіюючи ідею про дійсну співвіднесеність цих понять [11: 95]. При цьому така синонімія виявляється тільки у політичному дискурсі, а за його межами втрачається, тому й не відображена у лексикографічних працях. Наприклад: *«Комуністи, трудящі Радянської України, як і всі радянські люди, одностайно схвалюють рішення Пленуму ЦК і восьмої сесії Верховної Ради СРСР, обрання Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Ю.В. Андропова Головою Президії Верховної Ради СРСР»* (КіЖ 3.07.83).

На відміну від попередніх періодів, у сучасних ЗМІ превалує негативна оцінка концепту «комуніст», яка може посилюватися іронічним забарвленням, наприклад: Висуванець комуністів (УСС 29.10.99), Головний (головний) комуніст (УСС 29.10.99), Головний Товариш (УСС 9.10.99), новий більшовицький «поводир» (УМ 6.03.01), «вождь» (УСС 2.10.99), «червоні вожді» (МУ 8.02.00), «червоний селянин» (МУ 8.02.00), червоні феодалі старого і нового крою (МУ 31.03.98), шеф-комуніст (УСС 9.10.99). Окрім цього, використовуються навіть образливі назви: червоно-коричневі (ГУ 5.10.93).

Виникнення нових партій викликало появу негативних оцінних номінацій політиків-членів тих партій, ідеали яких близькі до комуністичних. Наприклад: жінки ленінського гарту (МУ 8.02.00), партійні муляжі (УСС 20.08.99), селянський ватажок (МУ 21.01.00), «селянський» муляж (УСС 20.08.99), «селянський» спікер (МУ 20.01.00), соціаліст і правдолюбець України № 1 (УСС 9.10.99).

Якщо раніше, при пануванні комуністичної ідеології, партійна належність співвідносилася тільки з червоним кольором, то в сучасному політичному дискурсі вона виявляється в номінаціях з використанням назв й інших кольорів: «блакитний» (ПП 30.05.07), «рожевий» (ПП 30.05.07), малиновий (ПП 11.04.07).

Поширеною мотивацією у сфері номінації політиків є професійна діяльність або соціальний статус людини. Зазначимо, що такого виду номінації притаманні сучасному українському політичному дискурсу. Наприклад: «державник» від промисловості (БК 7.07.94), економіст + прізвище (УСС 9.10.99), «народна трибунка» (УСС 12.02.00), екс-бюджетна леді Верховної Ради (УСС 15.01.00), перша леді бюджетного процесу (ГУ 27.11.99).

Інкони поштовхом для номінації сучасних українських політиків є вік (підстаркуватий політиканин (К 27.01.00)), факти з біографії політика («доктар блатних наук» (УМ 27.09.07), «помаранчева» принцеса (Т 10.09.07)) і зовнішність (дама з косою (Т 23.08.07), дама в білому (КО 01.08.07)).

Часто в номінації «спрацьовують» декілька мотиваційних чинників, наприклад: «газова королева» (УСС 16.10.99), «газова принцеса» (УСС 29.01.99). У цьому разі соціальний статус принцеси, королеви має казковий характер, тому лексеми вживаються у переносному значенні. Відчувається також деякий вплив прецедентних текстів типу «Снігова королева», «Принцеса на горошині» і навіть «Королева бензоколонки», причому перша назва вносить сему 'володарка, хазяйка', друга – 'тендітна, зманіжена' (пор.: зманіжена «принцеса» (УСС 16.10.99)), третя ж привносить «легкий присмак» іронії.

Характерною ознакою номінацій концепту «політик» протягом усіх досліджуваних періодів є те, що більшість з них мають у структурі значення оцінні семи [12]. Ілюстрацією цього можуть послугувати попередні приклади, а також наведені далі.

Серед оцінних номінацій у радянських ЗМІ використовуються виключно позитивно-оцінні. Найчастіше таким чином оцінюється В. І. Ленін, наприклад: *Ілліч, наш Ілліч* (РУ 12.07.84); *великий Ленін* (КіЖ 31.07.83), *вождь* (ЛУ 1.08.78; КіЖ 25.09.83. – С.1), *вождь революції* (СВ 6.09.80), *вождь світового пролетаріату* (РУ 20.01.1980). Що стосується інших політичних діячів, то їх оцінка (також позитивна) подається, як правило, у некрологах, у газетних викладах премов на траурних мітингах. Номінації такого роду використовувалися в газеті як трафарет, кліше, адже змінювалося лише прізвище (А. А. Громико, О. М. Косигін, М. А. Сулов тощо). Структура такої номінації обов'язково включає слово,

яке має оцінне і, зокрема, ідеологічно зв'язане значення: видатний діяч лєнінської партії і Радянської держави (ВзУ 21.02.84), видатний діяч Комуністичної партії і Радянської держави (ЛУ 15.02.84), видатний керівник Комуністичної партії і Радянської держави (МГ 30.11.82), визначний діяч Комуністичної партії, Радянської держави і міжнародно-го комуністичного руху (МГ 29.01.82), вірний лєнінець, вірний продовжувач великої лєнінської справи (ЛУ 15.02.84), інтернаціоналіст у найглибшому, лєнінському розумінні цього слова (КіЖ 14.11.82), політичний лідер лєнінського типу (ВзУ 21.02.80), справжній організатор і вихователь мас лєнінської школи (МГ 20.01.82).

У період перебудови переважає позитивний характер оцінювання концепту «політик»: люди відповідальні й свідомі свого обов'язку перед українським народом (РУ 6.09.1990). Хоча зрідка використовуються негативні номінації цього концепту, наприклад: місцеві воєводи (КіЖ 22.07.90).

Подекуди у сучасному політичному дискурсі зустрічаються позитивні номінації концепту «політик»: реформатор, лідер великої країни (ДУ 26.11.94); професіонал (ГУ 6.01.00); відважна «леді Ю.» (УСС 29.01.00), народний улюбленець (УСС 5.02.00). Здебільшого використовуються номінації з негативною оцінкою: жертва власних амбіцій, бундючності та непослідовності (УСС 29.01.00), зрадники-нардєпи (МУ 19.03.96), «чортова дюжина» (про кандидатів у президенти, ДУ 29.10.99), «єдиний і неповторний» кандидат від лівих (УСС 19.02.00), злий геній українського лібералізму (УСС 12.02.00), «нестандартний» генерал КДБ (УСС 9.10.99), одіозна фігура (УСС 29.01.00).

Нерідко позитивна оцінка загальнооцінних слів посилюється кваліфікаторами [13] – прикметниками у формі найвищого ступеня порівняння, що притаманно для номінацій усіх досліджуваних періодів: найавторитетніший діяч світового комуністичного і робітничого руху (МГ 20.01.82), відомий майстер жанру цонайпопулістичнішої риторики (УСС 19.02.00), найскандальніший спікер (УМ 02.08.07).

Типовими метафоричними моделями [14: XV], які використовуються для створення позитивного образу політика в радянський період, є такі: 1) війна: воїн, видатний борець за міцний мир і мирне співробітництво між народами (КіЖ 16.11.82); невтомний борець за мир (ВзУ 3.04.80), полум'яний борець за мир і комунізм (МГ 30.11.82), стійкий борець за ідеали комунізму, за мир (ЛУ 15.02.84); 2) родина: славний син Комуністичної партії (ЛУ 15.02.84), славний син нашої Батьківщини (МГ 30.11.82), сини і дочка лєнінського гарту (ЛУ 4.07.78); 3) будівництво: генеральний конструктор, головний архітектор перебудови (КіЖ 13.07.91).

Для сучасного політичного дискурсу притаманні «свої» метафоричні моделі, що відтворюють образ політика: 1) війна: булава у політичних баталіях постать (УСС 29.01.00), солдати невидимого фронту (УМ 09.08.07); 2) спорт: парламентський капітан у змаганні за «Кубок сезону» (УМ 6.01.95); 3) медицина: ескулапи (МУ 20.11.01); 4) флот: «капітан» українського корабля (УМ 20.01.95), учорашні флагмани державотворення (ГУ 2.10.93), криголам «Ю» (Н 24.12.07); 5) театр: актори (про кандидатів у депутати, ВК 3.07.97), актор у новому амплуа (ВК 7.07.94), балеруни (МУ 18.06.98); 6) родина: «батько» (Т 18.09.07), тітка Ната (УСС 9.10.99), дядько Петя і тітка Наташа (УМ 19.07.07), «дідуся конституційної реформи» (ДТ 11.08.07); 7) будівництво: головний виконроб перебудови (МУ 15.02.94), головний виконроб (МУ 5.02.94); 8) тварини: діловий бультер'єр (УСС 16.10.99), ланцюговий пес Партії регіонів (УМ 21.09.07), цап-«кінах» (УМ 25.10.07).

Для номінації політиків у сучасних газетних текстах активно використовуються прецедентні імена і тексти, що посилюють прагматичний ефект, який здатні викликати у читача такі найменування. Виявлено наступні джерела прецедентних текстів: 1) антична література: Ікар (УСС 25.12.99); 2) твори зарубіжної літератури: «Три мушкетери» з фракції «Регіонів» (УМ 16.01.08), Робін Юля (Н 10.12.07); 2) твори російської літератури: унтер-офіцерська вдова (МУ 21.01.00), Швондер і Шариков (МУ 3.02.00), духовні спадкоємці Остапа Бендера (УСС 2.10.99), квартет криловських «музикантів» (УСС 2.10.99); 3) твори української літератури: «конопоська відьма» (УСС 9.07.99), «четвірка маленьких кобзарів» (УСС 2.10.99), претенденти на президентську папаху (УСС 9.07.99), містер і місіс Ю... (УМ 14.07.07); 4) кіно- і телефільми: прем'єр особливого призначення (УСС 29.01.00), «Льоня-Космос» (УМ 05.07.07), мовчання литвинят (УМ 06.02.08); 5) мультфільми: політичний Леопольд (Н 24.90.07); 6) реклама: Містер-мускул (Н 26.11.07).

Відомо, що оцінні семи можуть виявлятися в лексемах під впливом деяких графічних засобів. Це може бути заміна великої літери на малу, що вказує на переносне значення імені й автоматично переводить власну назву в загальну, а також дає можливість уживання цих слів у множині для узагальнення певного явища. Наприклад: мойсеї (УСС 2.10.99), сократи (УСС 15.01.99), пінкертони і прониці з депутатськими значками (УСС 19.03.99). Показовим у цьому плані є і вживання факультативних лапок з метою експлікації іронії [15]: «народний» і «єдиний» кандидат у Президенти (УСС 2.10.99), «невсипущий гарант» (ГУ 30.12.97), нерозлучні лідери «найпрогресивнішої партії» (МУ 15.02.00) (див. також попередні приклади). Як правило, за допомогою лапок виявляється негативна оцінка політичних діячів «радянського періоду»: у «старих» номінаціях, які беруться в лапки, оцінка змінюється з позитивної на негативну з іронічним відтінком, наприклад: «наймудріший керманіч соціалізму» (про Й.В. Сталіна КіЖ 7.12.91), «вірний ленінець», «герой Малої землі» (про Л.І. Брежнєва КіЖ 7.12.91).

При створенні іміджу сучасного українського політика журналісти нерідко вдаються до порівняння їх з відомими діячами, як правило інших країн, минулого чи сучасного: Жириновський у спідниці, український Жириновський (УСС 2.10.99), «український де Голль» (УСС 30.07.99), не тягнути на Маргарет Тетчер (УСС 30.07.99), Віктор Грозний (УМ 02.08.07).

Отже, номінації політиків в радянських ЗМІ мали стилістичне завдання – підкреслити не тільки офіційність, а й урочистість повідомлення. За допомогою таких номінацій у політичному дискурсі формувалися особистісні міфи, які згодом закріплювалися у суспільній свідомості. Різноманітні способи номінації політиків у сучасному політичному дискурсі маніфестують одну з його головних тенденцій – руйнацію так званої новомови і спробу створити нову, демократичну мову політики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
2. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и мышление. – М.: Наука, 1988. – 244 с.
3. Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности. – М.: Наука, 1991. – 214 с.

4. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37 – 68.
5. Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. – М.: Индрик, 1999. – 424 с.
6. Бацевич Ф. С., Космеда Т. А. Очерки по функциональной лексикологии. – Львов: Свит, 1997. – 392 с.
7. Гак В. Г. Человек в языке // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. – М.: Индрик, 1999. – С. 73 – 80.
8. Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа. – 3-е изд., испр. и доп. СПб.: Златоуст, 1999. – 320 с.
9. Успенский Б. А. Социальная жизнь русских фамилий // Успенский Б. А. Избранные труды. – Т. II. Язык и культура. – 2-е изд. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – С. 203 – 251.
10. Степанов Ю. С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности // Язык и наука конца XX века: Сб. статей. – М.: РАН. Ин-т языкознания, Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1995. – С.35 – 73.
11. Seriot P. Analyse du discours politique Sovietique (Cultures et Societes de l'Est. 2). – P.: Institut d'Etudes slaves, 1985. – 362 p.
12. Аксенов С. С. Проблема семантической организации русских прозвищ (на материале советской художественной прозы 60-80 годов). Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.01 / ОГУ им. И.И.Мечникова. – Одесса, 1988. – 16 с.
13. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. – М.: Наука, 1985. – 228 с.
14. Баранов А. Н., Караулов Ю. Н. Воскрешение метафоры // Баранов А. Н., Караулов Ю. Н. Словарь русских политических метафор. – М.: Помовский и партнеры, 1994. – С. XIII – XXI.
15. Шварцкопф Б. С. О факультативных случаях употребления кавычек // Нерешенные вопросы русского правописания. – М.: Наука, 1974. – С. 190 – 214.

УДК 81'23:316.774

Покась Е. А.
(Одесса, Украина)

МЕТАКОММУНИКАТИВНЫЕ РЕЧЕВЫЕ АКТЫ КАК СРЕДСТВО ОРГАНИЗАЦИИ ПАРЛАМЕНТСКОГО ДИСКУРСА (на материале дебатов в бундестаге ФРГ)

У статті визначається статус парламентського дискурсу як виду політичної комунікації. Аналізується метакомунікативна діяльність голови засідання та специфіка метакомунікативних мовленнєвих актів в умовах організації політичних дебатів в німецькому бундестазі.

© Покась Е. А., 2009

Ключові слова: «парламентський дискурс», «дебати», «метакомунікативна діяльність», «метакомунікативний мовленнєвий акт».

In the article the status of a parliamentary discourse as kind of the political communication is defined. The metacommunicative activity of the meeting head and the specificity of the metacommunicative speech acts in conditions of the organization of the political debates in Germany are analyzed.

Key words: «parliamentary discourse», «debates», «metacommunicative activity», «metacommunicative speech act».

Политическая лингвистика является одним из популярных исследовательских направлений современного языкознания. Она носит ярко выраженный междисциплинарный характер, поскольку в ней интегрируются достижения целого ряда социально-гуманитарных наук, таких как, языкознание, риторика, теория коммуникации, политология, психология, связи с общественностью (PR), социология и т.д. Несмотря на устойчивый научный интерес лингвистов к политическому дискурсу [1; 2; 3; 4; 5; 6], число исследований, посвященных парламентскому дискурсу не так велико [7; 8; 9; 10], и этот вид политической коммуникации остается не в полной мере исследованным, что и определяет актуальность настоящего исследования.

Целью нашей статьи является определение специфики метакоммуникативных речевых актов (МКРА) в условиях организации политических дебатов в немецком бундестаге и анализ метакоммуникативной деятельности председателя заседания, функции которого состоят в организации и обеспечении бесперебойной работы парламента в соответствии с регламентом и принятой повесткой дня (порядком работы).

Объектом исследования являются выступления председателя в бундестаге в ФРГ. Предметом исследования – метакоммуникативные речевые акты председателя заседания.

Материалом исследования послужила видеозапись парламентских дебатов в Немецком бундестаге от 20 марта 2003 г. общим объемом звучания 1 час 30 минут. Предметом обсуждения стали такие темы, как начало войны в Ираке, проект закона о принятии бюджета на 2003 г. и ввод немецких вооруженных сил на территорию Македонии для стабилизации мирного процесса. В прениях приняли участие 579 депутатов. Текстовые особенности зафиксированы в протоколах заседаний Немецкого бундестага 2003 г., размещенных на интернет-сайте немецкого парламента <http://www.bundestag.de>.

По мнению А.П. Чудинова, каждый конкретный политический текст необходимо исследовать с учетом политической ситуации, в которой он создан, с учетом его соотношения с другими текстами, с учетом целевых установок, политических взглядов, личностных качеств автора, а также специфики восприятия этого текста различными людьми [4: 23].

Парламентский дискурс представляет собой вид политической коммуникации и отражает ее такие основные характеристики, как властная интенция и институциональность [8: 9]. Под институциональностью мы, вслед за Л. Г. Шамугия, понимаем наличие таких параметров, как жесткая структурированность и четкая регламентированность, что и отличает институциональную коммуникацию от любого другого вида политической коммуникации (например, митинга, партийных съездов, торжественных заседаний и т.д.) [10: 7].

Четкая регламентированность и жесткая структурированность парламентских дебатов характеризуются такими элементами, как: (1) наличие порядка работы (повестки дня); (2) фиксация тем, обсуждаемых на заседании; (3) формальность коммуникативной ситуации; (4) обязательное присутствие большого числа собеседников и т.д. [11: 134; 9: 7; 12: 16].

Следует отметить, что реализация *повестки дня* (нем. *Tagesordnung*) является основной установкой и целью участвующих на заседании в парламенте. Однако, в условиях взаимодействия значительного числа коммуникантов (свыше 500 депутатов), между которыми всегда существует момент состязания и противоборства необходим координатор, позволяющий организовать и регулировать процесс дебатирования в соответствии с принятым порядком работы. Такое право, а именно, *право регулировать процесс общения*, предоставлено в условиях парламентских дебатов председателю заседания (нем. *Versammlungsleiter*) [8: 14]. Председатель, занимая активную позицию, выполняет такие функции как: (1) организация дебатов, (2) соблюдение регламента в парламенте, а также (3) установление интеллектуального и эмоционального контакта со значительным количеством людей, что является условиями формального типа общения [13: 16].

Регулируя ход дебатов в рамках заседания, председатель использует при этом набор определенных речевых клише, выполняющих метакоммуникативную функцию. В настоящей статье под метакоммуникативными клише мы, вслед за Ф. Кифер, понимаем МКРА, которые представляют собой (1) клишированные формулы речевого этикета, а также (2) воспроизводимые в готовом виде и ситуативно-связанные высказывания, которые являются, однако, с точки зрения стандартной лексикологии совершенно «свободными» сочетаниями слов, каждое из которых употреблено в своем «прямом», т.е. непосредственно номинативном значении [14: 289].

Иными словами, председательствующий использует в своих выступлениях клишированные МКРА, давно уже ставшие для него единицами «личного словаря» [1: 10].

С помощью клишированных МКРА председателю заседания необходимо выполнить определенный набор задач, а именно (1) поприветствовать гостей и членов собрания (нем. *Gäste und Mitglieder begrüßen*), (2) открыть заседание (нем. *Versammlung eröffnen*), (3) огласить обсуждаемый пункт повестки дня (нем. *Tagesordnung genehmigen lassen*), (4) провести дисциплинарные мероприятия (нем. *Disziplinarmaßnahmen durchführen*), (5) предоставить слово (нем. *das Wort erteilen*), (6) провести голосование (нем. *über die Reihenfolge der Tagesordnungspunkte abstimmen lassen*), (7) закрыть заседание (нем. *die Versammlung schließen*) [11: 135]. Принимая за основу данный перечень задач председательствующего в бундестаге ФРГ, который был предложен немецкой исследовательницей М. Пабст-Вайншенк, в ходе анализа его метакоммуникативной деятельности нами были выделены дополнительные задачи, которыми мы дополняем вышеприведенную классификацию и, соответственно, выделяем в ней 3 фазы, а именно, (1) преддебатную, (2) собственно дебатную и (3) постдебатную.

Далее рассмотрим особенности указанных трех этапов метакоммуникативной деятельности председателей на анализируемом заседании, а именно МКРА президента Немецкого бундестага Вольфганга Гирзе и вице-президентов Норберта Ламмерта, Сюзанне Кастнер и Антье Фоллмер.

Преддебатная фаза. Вслед за Г.Г. Почепцовым назовем этот этап *нулевой фазой общения*, которая предшествует передаче собственно сообщения и создает необходимые условия для его успешного осуществления [15: 52]. На данном этапе заседания председателю необходимо, прежде всего, (1) поприветствовать гостей и членов заседания, (2) открыть заседание, (3) огласить обсуждаемый пункт повестки дня, (4) ограничить продолжительность выступления. Представим более подробную характеристику вышеперечисленных задач председателя в данной фазе заседания.

Необходимо отметить, что, на этапе приветствия гостей и членов заседания, председатель использует чаще всего форму *Guten Morgen!* или *Guten Tag!* в качестве контактоустанавливающего МКРА, что связано с проведением заседаний в утреннее или дневное время суток. Используемые приветствия являются стилистически нейтральными по экспрессивной шкале и типичными для институциональной формы общения при высоком значении параметра «дистанция».

Хотелось бы подчеркнуть, однако, синонимичность форм приветствия председательствующих на заседании, иначе говоря, возможность выразить один и тот же смысл разными способами. Синонимичность форм приветствия подтверждается возможностью их взаимозамены [16: 43], например:

Guten Morgen, liebe Kolleginnen und Kollegen! (Thierse)

Liebe Kolleginnen und Kollegen! Ich begrüße Sie alle herzlich und wünsche uns allen einen guten Morgen und einen erfolgreichen Tag (Lammert).

Guten Tag, liebe Kolleginnen und Kollegen! Ich begrüße Sie alle sehr herzlich (Lammert).

Таким образом, приветствия такого типа служат, как правило, не только для привлечения внимания адресата, но и отражают положительное эмоциональное состояние инициатора общения, регулируя тональность коммуникативной ситуации и создавая комфортную эмоционально-психологическую атмосферу в интеракции дебатующих.

Открытие собственно дебатов предваряет объявление об открытии заседания, в рамках которого происходит обсуждение одной или нескольких тем. Речь идет о воспроизводимом в готовом виде контактоустанавливающем МКРА, который употребляется, как показывает наше исследование, с целью привлечения внимания *всеми* председателями заседания в немецком бундестаге, а именно:

Die Sitzung ist eröffnet (Thierse, Lammert, Kastner, Vollmer).

Нередко организация такого мероприятия как парламентские дебаты предполагает обсуждение нескольких тем одновременно, в связи с чем, оглашение обсуждаемого пункта повестки дня, является необходимым этапом в коммуникации, важным действием для успешного общения, создания атмосферы взаимопонимания, а также одним из способов установления контакта. С учетом политематичности дебатов председателю необходимы МКРА, которые помогут сосредоточить внимание участников коммуникации на определенной теме обсуждения, например:

Ich rufe die Tagesordnungspunkte 30 a und 30 b auf: Zweite und dritte Beratung des von der Bundesregierung eingebrachten Entwurfs eines Unternehmenssteuerreformgesetzes 2008 (Kastner).

Таким образом, оглашая пункт повестки дня, председатели заседания используют МКРА одной и той же конструкции, а именно: «*Ich rufe X (Tagesordnungspunkt) auf*»,

эмоциональное значение которой стерто, отодвинуто на второй план, а на первый план выступает именно контактоустанавливающая направленность данного МКРА.

Проблема времени в Немецком парламенте является очень острой из-за его загруженности. В связи с этим председателю заседания необходимо ограничить продолжительность выступления с помощью воспроизводимого в готовом виде МКРА, конструкции которого могут быть различными в зависимости от индивидуального стиля, манеры высказывания и личностных характеристик председателя заседания, например:

Nach einer interfraktionellen Vereinbarung sind für die Aussprache eineinhalb Stunden vorgesehen (Thierse).

Nach einer interfraktionellen Vereinbarung ist für die Aussprache eine Stunde vorgesehen (Kastner).

Interfraktionell ist für die Aussprache eine Fünfminutenrunde vereinbart worden (Lammert).

В случае отсутствия возражений по поводу назначенной продолжительности выступления следует МКРА председателя заседания, который указывает на договоренность всех участников заседания и является характерным для *процедурного* и *регламентированного* языка, например:

Ich höre keinen Widerspruch. Dann ist so beschlossen (Thierse).

Ich sehe, Sie sind damit einverstanden. Dann ist so beschlossen (Kastner).

Данные примеры свидетельствуют о том, что, несмотря на монологический характер преддебатной фазы заседания, на этом этапе имеют место реплики-реакции со стороны аудитории, которые превращают монолог в несбалансированный диалог с короткими прерываниями аудитории.

Кроме того, данные МКРА председателя заседания маркируют конец преддебатной фазы и переход к новому этапу заседания.

Собственно дебатная фаза. Метакоммуникативные задачи, решаемые на заседании председателем парламента в ФРГ, не исчерпываются установлением контакта и подготовкой эмоциональной среды дебатов. Характерными признаками дебатной фазы заседания являются наличие коммуникативного конфликта и речевой агрессивности. На данном этапе возникает противоборство участников интеракции, в результате которого каждая из сторон сознательно и активно действует в ущерб противоположной стороне, выражая свои действия вербальными и невербальными средствами.

Конфликт как особое коммуникативное событие имеет свои стадии развития, то есть протекает по определенному сценарию и состоит из докоммуникативной, коммуникативной и посткоммуникативной фазы, причем основные стадии конфликта – созревание, пик и спад – происходят в коммуникативной фазе [9: 9]. Поэтому в условиях конфликта метакоммуникативная деятельность председателя заседания имеет особенно большое значение. На этапе собственно дебатной фазы председательствующему необходимо, прежде всего (5) открыть дебаты, (6) предоставить слово, (7) провести дисциплинарные мероприятия (в случае необходимости), (8) закрыть дебаты. Рассмотрим подробнее перечисленные задачи председательствующего в Немецком бундестаге.

Открытие дебатов относится без сомнения к докоммуникативной стадии развития конфликта. На этой стадии председатель заседания использует воспроизводимый в готовом виде МКРА, который является эмоционально-нейтральным и типичным для речи всех председателей заседания в Немецком бундестаге, а именно:

Ich eröffne die Aussprache (Thierse, Lammert, Kastner, Vollmer).

Данный МКРА является сигналом начала собственно дебатов и указывает на переход к следующей стадии развития дебатной фазы, а именно, к коммуникативной (содержательной) фазе.

Основным этапом регулирования процесса дебатирования является предоставление слова председателем заседания. Все обращения получить слово в парламенте обращены непосредственно к председателю заседания, и только от него зависит предоставление слова депутату в прениях, например:

Ich erteile das Wort Kollegin Katrin Göring-Eckardt, Bündnis 90/Die Grünen (Thierse).

Nächster Redner ist der Kollege Kurt Rossmann, CDU/CSU-Fraktion (Kastner).

Das Wort hat jetzt der Abgeordnete Gernot Erler (Vollmer).

Letzter Redner in der Aussprache ist der Kollege Dr. Stinner, FDP-Fraktion (Lammert).

Как показывают приведенные примеры, все председательствующие используют различные по своей лексической и грамматической конструкции МКРА, и этот выбор является, чаще всего, случайным.

В ходе прений у депутатов, слушающих речь выступающего, может возникать желание задать промежуточный вопрос, о чем они сообщают характерным жестом поднятия руки. В таком случае председательствующий предоставляет слово с помощью МКРА, обращенному к выступающему в форме риторического вопроса, например:

Herr Kollege Brandner, gestatten Sie eine Zwischenfrage des Kollegen Fuchtel? (Thierse).

Как показывает приведенный пример, председатель использует МКРА вопросительной конструкции. Однако следует заметить, что в ходе собрания, председатели употребляют редко «настоящие», а именно прототипные вопросы [5: 205], на которые они хотели бы получить «настоящие» ответы. Мотивом такого вопроса является, скорее всего, гармонизация общения [5: 206], желание привлечь внимание выступающего, прервать его речь.

Предоставление слова является не единственной задачей председателя в содержательной фазе дебатов. Проведение дисциплинарных мероприятий является необходимым условием работы парламента, что связано со строго регламентированной формой дискуссии и наличием повестки дня, реализацию которой должен обеспечить председатель заседания. Употребление МКРА, регулирующих дисциплину, происходит в случае:

(1) превышения лимита времени выступления, например:

Kollege Brüderle, Sie haben Ihre Redezeit und die Ihrer ganzen Fraktion schon deutlich überschritten (Thierse);

(2) призыва к порядку, например:

Wir setzen die Abstimmungen fort. Ich bitte die Kolleginnen und Kollegen, ihre Plätze einzunehmen, damit ich Übersicht habe (Vollmer);

(3) предупреждения об удалении из зала, например:

Diejenigen Kolleginnen und Kollegen, die an dieser Debatte nicht teilnehmen wollen, bitte ich, umgehend den Saal zu verlassen (Kastner);

(4) организационного замечания, например:

Wir kommen zur Abstimmung. Ich bitte nun diejenigen, die dem Gesetzentwurf in der Ausschussfassung mit der angenommenen Änderung zustimmen wollen, um das Handzeichen (Vollmer).

Как видно из вышеприведенных примеров, председатель заседания, регулируя дебаты, использует в качестве апеллятивного средства эксплицитированный перформатив просьбы *bitten*, который может содержать имплицитные призыв, предупреждение или же замечание. Употребление в данной ситуации глагола *bitten* подчеркивает, кроме того, высокую степень уважения, создает атмосферу профессиональной близости и повышает, таким образом, регулятивный эффект [17: 36].

Регулируя дебаты, председатель заседания объявляет об их закрытии с помощью неизменного МКРА «*Ich schließe die Aussprache*», который относится к посткоммуникативной стадии развития конфликта, свидетельствует о его спаде и сигнализирует о переходе к следующему этапу заседания.

Постдебатная фаза. Речь идет о заключительном этапе дебатов и всего заседания в бундестаге в ФРГ, на котором председателю необходимо выполнить ряд формальных задач, а именно, (9) провести голосование, (10) подвести итоги голосования, (11) назначить дату следующего заседания, (12) закрыть заседание. Рассмотрим подробнее вышеперечисленные задачи председателя заседания.

Путем проведения голосования осуществляется принятие парламентских решений. Правом участвовать в голосовании обладают депутаты, которые являются основными коммуникантами парламентского дискурса. С помощью МКРА председатель объявляет о начале голосования, упоминая обсуждаемый пункт повестки дня, привлекая тем самым внимание членов парламента и активизируя их, например:

Wir kommen zur Schlussabstimmung über das Haushaltsgesetz 2003...Sind die Plätze an den Abstimmungsurnen besetzt? – Das scheint so zu sein. Dann eröffne ich die Abstimmung (Lammert).

Употребление председателем заседания такого типичного МКРА, как, «*Ich schließe die Abstimmung*», сигнализирует окончание голосования и переход к следующему этапу заседания, а именно, подведению итогов голосования.

Метакоммуникативная деятельность председателя на этапе подведения итогов голосования носит обобщающий, итоговый характер. До объявления непосредственно результатов проведенного голосования председатель заседания использует соответствующий МКРА, задачей которого является привлечение внимания, например:

Ich gebe Ihnen das Ergebnis der namentlichen Abstimmung bekannt. Abgegebene Stimmen 578. Mit Ja haben gestimmt 279, mit Nein haben gestimmt 299 (Thierse).

Одним из заключительных этапов в парламентских дебатах является объявление даты следующего заседания, например:

Ich berufe die nächste Sitzung des Deutschen Bundestages auf Mittwoch, den 2. April 2003, 13 Uhr; ein (Thierse).

Объявляя дату следующего заседания, председатель выражает тем самым надежду на дальнейшие коммуникативные контакты и стремится информировать адресата о том, что итоги встречи удовлетворительны.

Объявляя о закрытии заседания с помощью такого завершающего типичного для парламентских дебатов МКРА, как, «*Die Sitzung ist geschlossen*» председатель подводит итоги интеракции и прерывает коммуникацию.

На основе проведенного анализа специальных МКРА в условиях институциональных дебатов делаем вывод о том, что дебаты в Немецком бундестаге обладают строгой струк-

турой и состоят из трех взаимосвязанных фаз, а именно, преддебатной, собственно дебатов и постдебатной. Каждый этап соответствующей фазы заседания маркируется определенным набором регулирующих МКРА, которые употребляет председатель заседания. Председатель заседания выступает как метакоммуникатор, его функции заключаются в организации дебатов и соблюдения регламента с учетом взаимодействия значительного числа собеседников, а также возможного наличия коммуникативного конфликта. Исследуемые нами МКРА председателя заседания представляют собой типичные для данной коммуникативной ситуации клишированные речевые акты, которые употребляются во время проведения дебатов в парламенте с целью установления, поддержания и размыкания контакта с аудиторией. Выбор из возможного набора МКРА невелик, но он во многом зависит от речевых тактик и стратегий председателя заседания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Городникова М. Д., Добровольский Д. О. Предисловие / Немецко-русский словарь речевого общения. – М.: Изд-во «Русский язык», 2001. – 329 с.
2. Демьянов В. З. Политический дискурс как предмет политологической филологии // Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования. – М., 2002. – №3. – С. 32-43.
3. Диденко М. А. Политическое выступление как тип текста. – Одесса, 2001. – 214 с.
4. Чудинов А. П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации. – Екатеринбург, 2003. – 248 с.
5. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. – М.: Гнозис, 2004. – 326 с.
6. Юдина Т. В. Дискурсивное пространство политической речи // Сборник научных трудов «Актуальные проблемы теории коммуникации». – СПб.: Изд-во СПбГПУ, 2001. – С. 172-185.
7. Громько С. А. Русский политический дискурс начала XX века (на материале дискуссии в I Государственной Думе 1906 года): Автореф. дис. на соиск. уч. ст. канд. филол. наук. – Вологда, 2007. – 22 с.
8. Каблуков Е. В. «Пленарное заседание Государственной Думы»: дискурсивно-текстовый и прагматический аспекты: Автореф. дис. на соиск. уч. ст. канд. филол. наук. – Екатеринбург, 2007. – 23 с.
9. Сапрыкина Е. В. Способы репрезентации речевого действия «обвинение» в парламентском дискурсе (на материале бундестага ФРГ): Автореф. дис. на соиск. уч. ст. канд. филол. наук. – Уфа, 2007. – 20 с.
10. Шамугия Л. Г. Функционально-прагматические характеристики французского парламентского дискурса (на материале парламентских дебатов): Автореф. дис. на соиск. уч. ст. канд. филол. наук. – Воронеж, 2006. – 22 с.
11. Pabst-Weinschenk M. Grundlagen der Sprechwissenschaft und Sprecherziehung. – München: Reinhardt, 2004. – 382 S.
12. Geißner H. Rhetorik und politische Bildung. – Kronberg, 1975. – 198 S.
13. Gizewski C. (2005). Доступ до порталу: <http://www.tu-berlin.de/fb1/AGiW/Scriptorium/S16.htm>. – Заголовок з екрану.

14. Kiefer F. How to account for situational meaning? // *Quaderni di semantica*. – 1985. – Vol. 6. – № 2. – P. 288-295.
15. Почепцов Г.Г. Фатическая метакоммуникация // Семантика и прагматика синтаксических единств. – Калинин, 1981. – С. 52-59.
16. Формановская Н.И. Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты. – М.: Русский язык, 1987. – 158 с.
17. Петлюченко Н.В., Діденко М.О. Засоби апелятивності у публічному виступі (на матеріалі промов німецьких політичних діячів) // Вісник київського національного лінгвістичного університету. – Київ, 2006. – Серія Філологія. – Том 9. – № 2. – С. 35-44.

ИЛЛЮСТРАТИВНЫЕ ИСТОЧНИКИ

1. Deutscher Bundestag. Plenarprotokoll 15/35. Stenografischer Bericht. 35. Sitzung, 2003. – Доступ до порталу: www.bundestag.de. – Заголовок з екрану.
2. Phoenix. Vor Ort. 2000.

РОМАНТИЧНА ІРОНІЯ В КОНТЕКСТІ РОМАНТИЧНОГО ДВОСВІТУ

В роботі автор досліджує взаємозв'язок і взаємопреемственність романтичної іронії і романтичного двоємиря, опираючись на произведения Э. Т. А. Гофмана и В. Гюго последнего периода творчества.

The article deals with the interconnection and reciprocal succession of romantic irony and romantic double-world approach in the latest works of Goffman and Hugo.

Романтична іронія та романтичний двосвіт завжди були предметом ретельного вивчення літературознавців: Б.Томашевського, М.Берковського, М.Ванслава, І. Борєва. Проте нашою метою і у певній мірі новаторством є спроба дослідити взаємозв'язок вищезазначених романтичних категорій з точки зору художньої свідомості перехідного періоду, що втілено на наш погляд, у творах пізніх романтиків.

Індивідуально-ініціативний сміх може мати відчужений несмішливий характер. Для його характеристики традиційно вживається термін *іронія*. Іронічна налаштованість по відношенню до всього оточуючого, до образу життя людей і їх звичок була притаманна давньогрецьким кінікам (V-IV ст. до н.е.) з їх схильністю до епатажу, злобного цинізму, вуличних лайок.

Войовничий нігілістичний сміх кініків віддалено, але досить явно попереджає іронічну налаштованість творів Ф. Ніцше. У поемі «Так казав Заратустра» ми читаємо: «Я велел людям сміятися над їх великими учителями добродетели, над їх святими і поетами, над їх избавителями мира». Про себе філософ писав: «Я не хочу бути святым, скорее шутом... Может быть я и емь шут». Від сміху кініків тягнуться ниті і до форм поведінки футуристів початку минулого століття, а ще більше – до сучасного широкого розповсюдженого «чорного гумору».

Значним явищем культури і мистецтва Нового часу стала *романтична іронія*. На думку Ф.Шлегеля, здатність до іронії підносить людину над суперечками буття і, зокрема, над «нищою прозою» повсякденності. Приписуючи власний погляд на світ Сократу, Шлегель зауважував, що «ирония подсмеивается над всем миром». Кажучи про іронію, він стверджував також, що «в ней все должно быть шуткой и все всерьез, все чисто-сердечно откровенным и все глубоко скрытым», що «ирония это ясное сознание вечной подвижности, бесконечно полного хаоса» [цит. за 4: 58]. Про подвійність іронії, яка допомагає людині відкрити для себе «божественну ідею», а разом з тим здатній знищити те, чому вона ж сама надала видимість життя, писав дещо пізніше К. В. Ф. Зольгер.

Такого роду універсальна іронія, будучи забарвленою і трагічними тонами, присутня у творчості письменників символістського кола (А. Блок, А. Белый). Апологія тотального

філософського сміху притаманна сучасним гуманітаріям структуралістської та пост структуралістської орієнтації. Так, М. Фуко (Франція) у книзі 1966 р. стверджував, що тепер «мыслить можно только в пустом пространстве, где уже нет человека», що бажання думати і говорити про людину є безглуздою рефлексією, якій можна протиставити лише філософський сміх.

Іронічний погляд на світ здатний звільнити людину від догматичної вузькості мислення, від односторонності, нетерпимості фанатизму, від попрянення живого життя в ім'я відверненого принципу. Про це переконливо казав ще Т.Манн. Разом з тим «іронія без берегів» може завести в глухий кут нігілізму, не людяності, що болюче відчував Ф. Ніцше: «Привычка к иронии портит характер, она придает ему постепенно черту злорадного превосходства...начинаешь походить на злую собаку, которая кусаясь к тому же научилась и смеяться» [цит. за 6: 98]. Про негативний потенціал тотальної іронії писав А. А. Блок у статті «Іронія» (1908), характеризуючи її як хворобу, буйність, результат сп'яніння, як симптом втрати людського в людині; у 1918 році – С. Н. Булгаков. Іронія, яка не знає меж, і в наступні десятиліття нерідко «оберталася» тотальним запереченням людського в людині.

Поряд з універсальною іронією, спрямованою на світ і людське життя в цілому, існує (і є дуже продуктивною для мистецтва і літератури) іронія, яка породжується сприйняттям і усвідомленням конкретних, локальних і одночасно глибоко значущих суперечностей історичного буття. Саме такого роду іронічна спрямованість присутня у творах романтиків.

Один з перших теоретиків естетики романтизму Ф. Шлегель вважав, що романтична іронія відкрила характерний для романтизму нескінченний шлях до пошуку істини, де кінцевий для даного моменту результат може виявитись не кінцевим для всього людського шляху до пізнання. Саме в цьому, вважали німецькі романтики і буде полягати парадоксальність романтичної іронії, оскільки вона подасть знайдену істину лише проміжним етапом і ця принципова незавершеність буде сприяти новому руху до пошуку істини.

Іронія, як естетична категорія, отримала розгорнуте теоретичне обґрунтування і різноманітне художнє втілення в романтизмі. Про неї писали в своїх працях Ф. Шлегель, К. В. Ф. Зальгер, Л. Тік, Е. Гофман, А. де Мюссе, В. Гюго, Дж. Г. Байрон та ін. Спочатку німецькі романтики, а згодом і всі інші, розширили розуміння іронії до світоглядového принципу: романтична іронія повинна була стати універсальною і нескінченною – спрямованою на всі сфери людського буття як реального, так і духовного. У такій всезагально-іронічній позиції романтики вбачали абсолютне вираження свободи – найвищої цінності романтичної свідомості. Принцип універсальної романтичної іронії диктував митцю внутрішню настанову: не зупинятися ні перед чим, все піддавати сумніву або запереченню, вільно переходити від однієї думки до іншої, підкреслюючи відносність всіх існуючих «істин». Звідси випливало, що у своєму піднесенні над «необхідністю» митець повинен був відходити від будь-якої ціннісної визначеності, свідомо зробити змістовно невідрізнюваними серйозне і уявне, глибоке і простодушне. І як наслідок, граючи протилежностями, романтична іронія нерідко втрачала межі між добром і злом, істиною і помилкою, свободою і необхідністю і т.д. У творчості романтиків, як принцип світовідношення, іронія передбачала і композиційно-художню гру протилежностями: реального і фантастичного, піднесеного і прозаїчного, розумного і алогічного.

Альфред де Мюссе, характеризуючи в романі «Сповідь сина століття» процес виникнення романтичного напрямку писав, що з часів стабілізації буржуазного суспільства «образувались два своєобразних лагерь. С одной стороны – восторженные умы, люди с пылкой, страждущей душой, ощущающие потребность в бесконечном, склоняли голову рыдая, и замкнулись в болезненных видениях – хрупкие стебли тростника на поверхности океана горечи. С другой стороны, люди плоти крепко стояли на ногах, не сгибаясь посреди реальных наслаждений, и знали одну заботу считать свои деньги» [5: 13].

Таким чином, ми бачимо, що в образній художній формі А. де Мюссе, як і багато інших романтиків, показав приклад абсолютної несумісності мрії про прекрасну, довершену людину з життям, в якому панує чистоган, постійне оплакування зруйнованих ілюзій і разом з тим прагнення до ідеалу, віру в нього – все, що було найсуттєвішим у романтичному мистецтві і демонструвало **двоплановість** оповіді, яка виростала з розколу дійсності і ідеалу, художньо підкреслюючи їх несумісність. Як результат такого світосприйняття у творчості романтиків з'являється новий художній простір – романтичний **двосвіт**. «Романтизм утверждает существование и развитие человеческого духа в неадекватных ему внешних условиях. Не совпадая с реальностью, духовный идеал возвышается над ней, превосходит ее, устремляется к иной действительности, лежащей вне данной, наличной» [2: 57].

Саме на тлі **романтичного двосвіту** активно розвивається романтична іронія, впливаючи на всі контрастні барви художнього цілого. Особливо яскраво це явище спостерігається в прозі Е. Т. А. Гофмана, у драматургії і прозі В. Гюго, у поезії Г. Гейне, Л. Тіка, Дж. Г. Байрона, Т. Мура, П. Б. Шеллі і багатьох інших письменників.

Романтична іронія, яка висвітлювала суперечності мрії (ідеалу) і реального життя зазнає еволюції: спочатку це іронія свободи, потім – сарказм необхідності: сили рутинності і пригноблення переважають над силами свободи (уїдливе і брутальне приниження Г. Гейне, Гофмана, Байрона, Кітса, Шеллі, Гюго та ін.) Надалі виникає трагічна **«гірка іронія»** – автор іронізує і над об'єктивним злом і над власною неможливістю протистояти йому. А якщо до насмішки над злом і собою додається сумнів у реальності ідеалів, їх існування взагалі, то іронія стає **похмурою**, руйнівною (Е. По, А. де Віньї).

Потрібно зазначити, що у просторі романтичного двосвіту, всередині якого людина постійно прагне до відкриття абсолютної істини за допомогою споглядання створених Богом світів природи і мистецтва, вона починає гостро відчувати власні життєві і діяльні принципи. Наслідком просторово-часової опозиції скінчене-нескінчене, вічне-тимчасове, як ми вже зазначали, виступає романтична іронія (або як іноді кажуть: «пізнавальна іронія», «сократівська іронія», «іронія любові»).

Ф. Шиллер один з перших теоретиків і практиків романтизму вважав, що іронія «возникает, когда соединяются понимание искусства жизни и научный дух, совпадают законченная философия природы и законченная философия искусства. Она содержит и пробуждает чувство неразрешимого противоречия между безусловным и обусловленным, между невозможностью и необходимостью всей полноты высказывания. Она самая свободная из всех вольностей, ибо благодаря ей можно возвыситься над самим собой...» [3: 13].

Доромантична літературно-філософська практика пов'язувала іронію або з запереченням, або розглядала як різновид сатиричного мислення. Проте, романтичну іронію

характеризує діалектична повнота – сполучення заперечення і печалі, усвідомлення не-досяжності ідеалу об'єкту духовних пошуків кожного романтика і життєстверджувальне бажання осягнути абсолютну «таємницю всесвіту». Таким чином, ми бачимо, що «гнучкість», «рухомість» зумовили і різноспрямованість дії романтичної іронії у творах як західноєвропейських, так і російських романтиків.

Сфера застосування романтичної іронії досить велика. Так, наприклад, вона може поширюватись:

від **автора** до **героя**. У цьому випадку герой балансує між реальним і ідеальним або відчуває особисту дисгармонію. У даному випадку автор перевіряє наскільки герой сильний у своєму протистоянні злу (Л. Тік, Е. Т. А. Гофман, В. Гюго, Д. Г. Байрон, В. А. Жуковський, В. Ф. Одоевський, К. С. Аксаков); від **героя** до **героя**. Один з героїв як персоніфікація всесвітнього зла придушує диявольською силою іншого, створюючи ситуацію перевірки моральної стійкості (Г. Клейст, Л. Тік, Е. Т. А. Гофман, І. Метьюрін, В. Гюго, В. Ф. Одоевський, К. С. Аксаков); від **героя** до **героя** і **читача**. У цьому випадку одному герою може бути відомим те, що невідомо більше нікому (В. Гюго, Е. Т. А. Гофман, П. Б. Шеллі, Е. А. По, В. Ірвінг, В. Ф. Одоевський); від **автора** до **читача**, який не завжди здатний піднятися до рівня відкриття. Іронія такого роду свідчить про елітарність романтичного тексту, призначеного для читача-інтелектуала (У. Блейк, Дж. Г. Байрон, Ж. де Сталь, Е. А. По); всеохоплююча іронія, в яку одночасно втягнені **автор, герої, читач**. Подвійність, маскарадність, різноманітні модифікації реального і ідеального породжують тотальну іронію, яка вичерпує себе лише по закінченні оповіді (Е. Т. А. Гофман, В. Гюго).

У своїх новелах-казках і романах Е.Т.А.Гофман, виявляючи сутність світу шляхом руйнування звичних форм, створює химерні світи. У його творах панує атмосфера романтичного примарного щастя душі – вона стає художнім світом твору. Тут у сферу повсякденних ситуацій влітаються неймовірні образи. Проте необхідно пам'ятати, що основою неймовірних подій у творах Гофмана є реальна дійсність, яка породжує ці образи, оскільки вона сама потворна і протиприродна, і тому сміх Гофмана завжди трагічний. Однією з характерних особливостей поезити Гофмана стає принцип подвійного пояснення неймовірних явищ. Проте, тісно сплетені романтична іронія і романтичний двосвіт Гофмана, не залишаються застиглими формами, а постійно змінюються. Якщо на початку творчості у Гофмана була величезна різниця між світом казки і реальністю, то поступово з'являється тенденція до зближення казки і реальності, тобто витісняється фантастика, а реальний світ розшаровується на декілька рівнів. Романтична іронія згодом поступається місцем **сатири** і **пародії**. Таким чином, поступово у творах Гофмана реальність висувається на перший план, оскільки її поява здається письменнику більш неймовірною ніж у найфантастичнішому сні.

Як і у Гофмана, у творах В. Гюго, конфлікт добра і зла залишається основним на протязі всієї творчості. Проте, у пізнього Гюго ми спостерігаємо дуже схожі процеси: реальність висувається на перший план, протистояння добра і зла набуває в романтичному романі **соціальних** рис, авторська **трагічна** іронія пронизує всі пізні твори В. Гюго («Знедолені», «Працівники моря», «Людина, яка сміється», «93-й рік»).

Таким чином, підводячи підсумок вищевикладеному, потрібно зазначити, що і в творчості Гофмана і в творчості Гюго такі романтичні категорії як двосвіт та іронія за-

знають серйозних змін. У пізнього Гофмана і пізнього Гюго, незалежно один від одного **двосвіт** поступово зникає, але сам світ розшаровується і постає більш багатоглибким, ніж раніше, даючи можливість читачеві самому в усьому розібратися, романтична іронія набуває трагічного звучання і поступається місцем іншим засобам комічного. І Гофман і Гюго багато в чому визначили специфіку романтизму в Європі. Разом з тим не можна не погодитись з тим, що «В ситуации разнообразия направлений и стилей художник имел возможность «примерить» к себе классицизм, романтизм, реализм. В такой ситуации неизбежны частные проявления синтеза, а самое понятие «романтико-реалистический тип творчества» наглядное тому подтверждение» [6: 68].

Таким чином, творчість вищезгаданих авторів, на наш погляд, не може розглядатися тільки в рамках романтизму, оскільки їх твори останніх десятиліть мають відбиток не-романтичних художніх систем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берковский Н. Я. Романтизм в Германии. – Л., 1973. – С. 83-93.
2. Ванслов В. В. Эстетика романтизма. – М.: Искусство, 1966. – 401 с.
3. Литературные манифесты западноевропейских романтиков. – М.: МГУ, 1980. – 638 с.
4. Лосев А. Ф. Ирония античная и романтическая // Эстетика и искусство. – М., 1966. – С. 54-84.
5. Мюссе А. Избранные произведения в 2-х томах. – М.: Госполитиздат, 1957.
6. Силантьева В. И. Художественное мышление переходного времени (Литература и живопись). – Одесса: Астропринт, 2000. – 380 с.

УДК 821

*Дьячук С. В.
(Київ, Україна)*

РОМАН Ф. РАБЛЕ «ГАРГАНТЮА І ПАНТАГРЮЕЛЬ» ЯК ЯВИЩЕ «КАРНАВАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ»

Статья посвящена специфике изучения романа Ф. Рабле «Гаргантюа и Пантагрюэль». В частности, анализируется жанровое своеобразие романа, связь произведения с эпохой Возрождения. Роман также рассматривается как явление «карнавальной культуры».

Ключевые слова: эпоха Возрождения, гуманисты, «карнавальная культура».

This article is devoted to the specific of study the novel by F. Rabelais «Gargantua and Pantagruel». Separately, the genre specific of the novel and the relation of the writing with Renaissance are analyzed. The novel also is regarded as a phenomenon of «carnival culture».

Key words: Renaissance, humanists, «carnival culture».

Одним із найвизначніших представників епохи Відродження, безперечно, був Франсуа Рабле (бл. 1494–1553) – французький гуманіст, відомий свого часу лікар, юрист, людина, що брала найактивнішу участь у політичному житті своєї батьківщини, хоча нащадки знають його насамперед як письменника. В історію світової літератури Рабле ввійшов як автор лише одного твору – роману, який прийнято скорочено називати «Гаргантюа і Пантагрюель». Перша книга роману з'явилася у 1532 р., останню – п'яту – було видано у 1564 р., уже після смерті письменника (хоча деякі дослідники вважають, що Рабле не був автором заключної частини твору).

Безпосереднім джерелом роману стали народна книга про пригоди велетня Гаргантюа та численні французькі казки. Однак Рабле спирався і на здобутки античної та середньовічної літератури, використав твори сучасних йому ренесансних авторів. Внаслідок синтезу літературних традицій різних епох народився твір яскравий і своєрідний, проте досить складний для сприйняття і літературознавчого аналізу. Тому при вивченні роману «Гаргантюа і Пантагрюель» необхідно враховувати наступні моменти.

1. Передусім, слід звернути увагу учнів та студентів на *жанрові особливості* твору: адже тут, власне, ще немає роману в сучасному розумінні цього поняття. У «Гаргантюа і Пантагрюелі» ми знаходимо елементи різних середньовічних жанрів: роману-подорожі, роману виховання, лицарського та шахрайського романів, наукового трактату, історичної хроніки, життєписів королів і полководців, житій святих. Це зумовлено прагненням великого дотепника Рабле подати у своєму творі своєрідну *синтетичну народію* [1: 42] на жанри, які були найбільш популярними в його історичну епоху.

2. Потребують коментарів *сюжет і композиція* твору. Сюжет роману являє собою низку казкових пригод і подвигів велетня Гаргантюа та його сина Пантагрюеля. Цю історію Рабле запозичив з народної книги «Хроніки Гаргантюа». Але рамки старого сюжету автор наповнив новим змістом. Сюжетна лінія має зигзагоподібний характер: основна дія роману постійно переривається вставними оповіданнями, авторськими коментарями і роздумами. Письменник увів у текст понад десять віршів, велику кількість новел та анекдотів фольклорного походження, драматизував окремі епізоди. Тому іноді складається враження, що автор взагалі ігнорує будь-які правила побудови літературного твору. Однак слід враховувати: Рабле навмисно не надавав великої уваги формі свого роману, вважаючи, що головне у книзі – це зміст. У передмові до першої частини письменник (лікар за фахом) порівнює форму твору з аптекарською скринькою: прикрашена зовні різними кумедними та легковажними малюнками, вона містить корисні ліки. Розвиваючи цю думку, Рабле наводить ще одне влучне порівняння. Книга подібна до кістки: щоб дістатися до найсмачнішого в ній – мозку, доведеться розгризти книгу-кістку.

3. Твір Ф. Рабле необхідно вивчати в контексті політичного і духовного життя конкретної історичної епохи. Перша половина XVI ст., **коли жив і писав Рабле, була** добою французького Відродження. Найважливішою рисою світогляду діячів Відродження – гуманістів було критичне ставлення до всіх авторитетів феодального світу, насамперед до релігії та церкви, і пристрасна жага знань. Гуманісти також виступали за всебічний розвиток людської особистості, економічне й духовне звільнення людини. Ці ідеї спиралися, з одного боку, на античну, з іншого – на народно-національну традицію.

Перший етап Відродження у Франції був періодом ентузіазму, рожевих надій і мрій, періодом, коли гуманістичні ідеали ще не пройшли крізь горнило життя. Це пояснюється

низкою сприятливих суспільно-політичних обставин, зокрема й прихильним ставленням до гуманістів французького короля Франциска I. Перші книги твору Ф. Рабле з'явилися у 30-ті роки, у час розквіту гуманізму, коли його ідеї вважалися переможними, а сам французький король тішився грою у доброго Пантагрюеля. У перших частинах роману Ф. Рабле викладено позитивну програму Відродження. Саме тут автор висуває свій ідеал просвіченого монарха, втілений в образах добрих і мудрих велетнів Грангузьє та Гаргантюа: вони ненавидять війни, дбають про своїх підданих, опікуються гуманістами. Велику увагу приділив Рабле гуманістичній програмі виховання: письменник мріяв про радісний світ, населений здоровими, гармонійно розвиненими людьми. Цей ідеал втілено в картинах виховання Гаргантюа педагогом-гуманістом, який дбав про розумовий і фізичний розвиток вихованця, заохочуючи його до спортивних вправ, фізичної праці й разом з тим примушуючи уважно вивчати науки, а не зубрити беззмістовні схоластичні тексти. Рабле вірив у творчий потенціал людини, у красу та міць людської природи. Ця віра знайшла відображення в епізодах про утопічний Телемський монастир, який Гаргантюа збудував для хороброго ченця, брата Жана. У Телемському монастирі все протилежне монастирям звичайним: його оточують сади, спортивні майданчики, басейни, у монастирських бібліотеках зібрано книжки на всіх давніх та нових мовах. А населений цей монастир прекрасними, здоровими, освіченими і високоморальними чоловіками та жінками.

Останні книги роману Ф. Рабле були написані у 40–50-ті роки. Це був період, коли французька монархія, занепокоєна надто сміливими ідеями гуманістів, поширенням протестантського руху, бродінням у середовищі народних мас, поновила союз із церквою, й у Франції почалося жорстоке переслідування вільної думки. Тому в останніх книгах роману на зміну позитивним ідеалам і радісному сміху приходять зла і нещадна сатира. В алегорично-гротескній формі Рабле демонструє потворні явища нової дійсності: Пухнасті Коти із залізними пазурами втілюють феодальне правосуддя; державний апарат, що вичавлює всі соки з народу, представлений у вигляді велетенського преса. У центральних епізодах останніх книг письменник нещадно викриває лицемірних і жадібних церковників.

Отже, у романі Ф. Рабле, немов у краплині води, відбився весь складний шлях французького Відродження.

4. Потребує з'ясування *культурологічний контекст*, у якому доцільно розглядати творчість Ф. Рабле. Протягом тривалого часу «Гаргантюа і Пантагрюеля» сприймали або як войовничу і дошкульну сатиру, або як книгу жартівливу та розважальну. Принаймні, лише такі підходи до роману були можливі, якщо розглядати цей твір у контексті загальноприйнятої культури. І тільки у ХХ ст. завдяки праці Михайла Бахтіна «Творчість Франсуа Рабле і народна культура середньовіччя і Ренесансу» ми отримали своєрідний ключ до нового розуміння текстового простору роману «Гаргантюа і Пантагрюель».

М. Бахтін звернув увагу на те, що книгу Ф. Рабле не можна розглядати лише в рамках так званої офіційної культури. Цей твір органічно пов'язаний передусім із народною сміховою культурною традицією. В усі часи паралельно із загальноновизнаною (офіційною) культурою в народному середовищі існувала «карнавальна» культура. Ця апокрифічна культура створювала власний світ, протилежний реальному, коли саме життя розігрує іншу форму свого існування – карнавал. Для «карнавального» світу характерні гротеск, логіка «навпаки», світосприйняття крізь призму гри.

«Карнавальна» реальність будується як пародія на звичайне, тобто позакарнавальне життя, як світ «навиворіт». Карнавал, за М. Бахтіним, – це «тимчасове звільнення від панівної правди та існуючого ладу, тимчасове скасування всіх ієрархічних відносин, привілеїв, норм і заборон» [2: 15]. Карнавальний сміх існував у надрах народної культури завжди, проте в культуру офіційну йому вдавалося прориватися лише зрідка: зокрема, карнавальне осмислення дійсності присутнє у творах Боккаччо, Сервантеса, Шекспіра. І роман Ф. Рабле сприймається цілком природно й невимушено, якщо його розглядати саме як явище «карнавальної» культури.

5. Вивчення творчості Ф. Рабле передбачає ознайомлення учнів та студентів із останніми дослідженнями вітчизняних літературознавців. На нашу думку, надзвичайно оригінальною є спроба академіка НАНУ Дмитра Затонського поглянути на роман «Гаргантюа і Пантагрюель» крізь призму постмодерністського світобачення [3: 40–44]. Справді, у цьому творі є чимало моментів, які не вкладаються в рамки ренесансної літературної традиції й виводять дослідника в сучасну літературну практику. Зокрема, Д. Затонський відзначає притаманний Рабле цілком постмодерністський погляд на світ – погляд іронічний, позбавлений утопізму. Впадає в око також «філологізація» тексту твору: мова для письменника була не стільки засобом, скільки метою. Так, читач уже на перших сторінках роману помічає абсурдну, на перший погляд, кількість різних синонімічних перерахувань, які ніяк не пов'язані з фабулою, або «темні» за змістом і химерні за формою вірші. Окрім мовних експериментів, Д. Затонський знаходить у романі такі ознаки постмодернізму, як гра з часом і простором, а також гра в абсурд. Мета таких ігор – демонстрація відносності всього суцього, створення недовіри до його визначеності й однозначності.

Спроба поглянути на Рабле як на постмодерністського письменника не здається літературознавчою авантюрою, якщо врахувати: жодна з історичних епох (у тому числі й Ренесанс) не могла тримати себе у непорушно-моністичній чистоті. Тому цілком логічно припустити, що лікар, теолог, філософ і письменник Франсуа Рабле просто випередив свій час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борецький М. Рабле-сміх. // Зарубіжна література. – №2–3 (306–307) січень 2003. – С.35–43.
2. Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – М., 1965.
3. Затонский Д. Сказки о ренессансном принце, или Карнавальные не-герои посреди лувушек бытия. // Зарубіжна література. – №13 (125), 1999. – С.34–44.

**ТЭРМІНЫ ЭТНІЧНАЙ І ПАЛІЭТНІЧНАЙ І САМАІДЭНТЫФІКАЦЫ
НАРОДАЎ «РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ АБЕДЗВЮХ ДЗЯРЖАЎ» У ПОМНІКАХ
ЛАЦІНАМОЎНАГА ЛІРА-ЭПАСУ ХУІ СТ.**

У статті мова йде про етноніми, політоніми та конфесіоніми, які зустрічаються в пам'ятках вітчизняного латиномовного ліро-епосу епохи Ренесансу. Семантичні трансформації в межах даної лексичної групи безпосередньо залежали від конкретної політичної ситуації і чітко віддзеркалювали відповідні уявлення «людей посполитих». Люблінська державна унія 1569 р. стала причиною значних змін в способах етнічної та державної самоідентифікації громадян. Це має безпосереднє відношення до процесу формування національної самосвідомості білоруського, литовського, польського та українського народів і визначає генезис багатьох політичних складників життя сучасної Центральної і Східної Європи.

Ключові слова: *етноніми, політоніми, конфесіоніми, латиномовний ліро-епос, Ренесанс*

This article deals with ethnonyms, politonyms and confessionyms that are found in Latin lyrical-epic monuments of our country of the Renaissance. Semantic transformations within the given lexical group depended directly on a specific political situation and reflected accurately corresponding conceptions of the citizens. The State Union of Lublin of 1569 caused the significant changes in the ways of their ethnic and national self-identification. It's related directly to the national self-consciousness forming process of Belarusian, Lithuanian, Polish and Ukraine nations and determines the genesis of numerous political components of Central and Eastern Europe life.

Тэрміны этнічна-дзяржаўнай самаідэнтыфікацыі народаў Вялікага Княства Літоўскага (пазней – Рэчы Паспалітай Літоўскай і Рэчы Паспалітай Польскай) набывалі розныя значэнні ў розныя гістарычныя перыяды, у розных гістарычных кантэкстах. Важна падкрэсліць, што побач з афіцыйнымі сведчаннямі адносна ўжывання гэтых тэрмінаў, занатаванымі гісторыкамі, летапісцамі або дзяржаўнымі дзеячамі ў мностве дакументаў і ўрадавых актаў, мы сустракаем адпаведныя тэрміны ў помніках нашага прыгожага пісьменства. Выкарыстанне гэтых назоваў з мэтай ідэнтыфікацыі або самаідэнтыфікацыі таго ці іншага народа было звязана з пошукамі адказу на пытанні: «Хто мы?» і «З кім мы?». Спробы пісьменнікаў адказаць іх спрычыніліся да ўжывання імі разнастайных **этнонімаў і палітонімаў**. Аналізуючы функцыянаванне гэтых тэрмінаў у помніках беларускай, польскай, украінскай літаратуры XVI – XVII ст., мы можам уявіць сабе, як гэтыя паняцці разумеліся большасцю грамадзян, так званымі «людзьмі паспалітым», пункт гледжання якіх мог быць адрозным у параўнанні з афіцыйнымі дакументамі таго часу. Актуальнасць такога даследавання заключаецца ў тым, што яно ахоплівае

той гістарычны перыяд, калі актыўна ішлі працэсы фарміравання народаў Цэнтральнай і Усходняй Еўропы, калі ўзніклі тыя мадэлі народных і дзяржаўных супольнасцяў, якія маюць непасрэднае дачыненне да палітычных складнікаў жыцця сучаснай Еўропы.

У справе прэзентацыі тэрмінаў этнічнай ідэнтыфікацыі (яшчэ раз агаваруся, што тут бяруцца пад увагу толькі творы прыгожага пісьменства) найбольш аб'ектыўнымі і дакладнымі павінны быць лацінскія паэты, якія складаюць свае творы не толькі для айчынных, але і для замежных чытачоў, паколькі сама мова, лаціна, – найважнейшы сродак папулярызаванай ідэйнага зместу твора. Зразумела, што тэрміны, якія нас цікавяць, мы знойдем у першую чаргу ў вялікіх эпічных паэмах, дзе прадметам аўтарскага аповеду з'яўляецца гісторыя пэўных народаў, пэўнай дзяржавы.

Аўтар паэтычнага зборніка «*Bellum Prutenum*» («Пруская вайна») (Кракаў, 1516) Ян з Вісліцы называе сябе «*Sarmata*» («сармат»), а таксама «*alumnus patriae Poloniae*» («гадаванец польскай айчыны»). Аднак такія саманазовы нельга расцэнваць як доказ таго, што паэт быў каронным палякам. Пра беларускае паходжанне Яна Вісліцкага пісалі ў свой час Якаў Парэцкі і Віктар Дарашкевіч. Але чаму ўсё ж такі «сармат»?

Адказ на гэтае пытанне можна знайсці пры ўважлівым аналізе ідэйна-мастацкіх, і, галоўнае, кампазіцыйных асаблівасцяў паэмы «Пруская вайна». Батальная тэматыка для аўтара – гэта толькі рэтраспекцыя, успамін пра славу даўніх вякоў, пра гераізм продкаў і канкрэтна – караля Ягайлы. Апісанне Грунвальдскай бітвы ў паэме, прысвечанай каралю Жыгімонту Першаму, – падстава для стварэння своеасаблівай «Ягеланіды» [гл.: 11: 225]. Ягелонаў паэт лічыць спадкаемцамі ўлады над «Еўрапейскай Сарматыяй» – вялізнымі тэрыторыямі ў Цэнтральнай і Усходняй Еўропы. Перамога пад Грунвальдам, на думку аўтара, – доказ таго, што «*Sarmatia*» («*Polonia*») – адзіная з палітычнага пункту гледжання дзяржава, бо толькі аб'яднання ў ваенна-палітычным саюзе народы здолелі перамагчы тэўтонцаў. «*Sarmatia*», «*titulus vetus*» («старажытная назва»), – знешні палітонім, бо так, кажа паэт, называў гэты край «*accola rudis*» («недасведчаны сусед»). Сапраўдная, спрадвечная назва гэтай зямлі – «*Polonia*», паколькі, піша Ян Вісліцкі, тут жывуць людзі, якія называюць сябе «*patrio sermone* («на сваёй мове») *Poloni*» [гл.: *Visl.Bellum. I.115*¹]. Хто ж такія «*Poloni*» і што такое «*Polonia*» ў Яна Вісліцкага? Сам аўтар паведамляе, што «*Poloni*»

Rura tenent, agrosque colunt, ac legibus urbes

Perdomitant, Sigismunde, tuo diademate clari [*Visl.Bellum. I, 116-117*].

(... даглядаюць палі, абходзяць нівы і падпарадкоўваюць законам гарады пад тваёй велічнай уладай, Жыгімонце!)

З гэтых слоў вынікае, што «*Poloni*» – ні ў якім разе не «палякі» у сучасным разуменні гэтага этноніма, гэта ўсе падданыя караля Жыгімонта, а значыць, і «*Polonia*» – вялікая тэрыторыя падуладных Ягелонам зямель. Такое меркаванне пацвярджаецца 120-м радком першай кнігі паэмы Яна Вісліцкага, калі пасля першага ўвядзення ў тэкст назвы «*Polonia*» аўтар адзначае: «*Cuius habent triplices vastissima culta Rutheni*» («Яе вялізнымі нівамі валодаюць траістыя русіны»). «Яе нівамі» – гэта значыць, нівамі «Палоніі». Аднак у тэксце першадрука пры гэтым радку прысутнічае глоса «*Arva vicino limite Poloniae contigua*» («Землі, прылеглая да Польшчы ў суседнім памежжы»). Пры дапамозе гэтай

¹ Пры цытаванні помнікаў лацінскай паэзіі пазначаецца не старонка ў выданні, а скарачоная назва твора, парадкавы нумар часткі (*libri*) і паэтычнага радка ў адпаведнасці з традыцыямі класічнай філалогіі.

гlossen Ян Вісліцкі актуалізуе для чытача двузначнасць назвы «*Polonia*»: у вузкім сэнсе гэта Польшча, «Каронныя» землі (як вынікае з глосы), у шырокім сэнсе – «дзядзіна» Ягелонаў, спадчынных валадароў не толькі ў Кароне, але і ў Вялікім Княстве Літоўскім.

Следам за «траістымі русінамі» Ян Вісліцкі апісальна, не ўжываючы канкрэтных этнонімаў, прыгадае іншых насельнікаў дзяржавы Ягелонаў [гл.: *Visl.Bellum. I, 124-130*]. У дадзеным кантэксце для яго неважна, як называюцца гэтыя плямёны. Паэт схільны разумець назву «*Polonia*» найперш як палітонім, як назву дзяржавы *a mari usque ad mare*. Вось чаму ў першай кнізе «Прускай вайны», фактычна, ужываюцца толькі два ідэнтыфікацыйныя тэрміны: *Poloni* і *Rutheni (triplices)*. Для Яна Вісліцкага важна падкрэсліць, што ўсе яны, розныя мовамі, нормама і традыцыямі, прызнаюць над сабою ўладу польскіх валадароў («*subjecto Polono*»), таму ўсе яны, таксама як і сам паэт – гадаванцы «*patriae Polonae*» («Польскай айчыны»), усе яны з гэтага пункту гледжання – «*Poloni*».

Другая частка «Прускай вайны» пачынаецца прэзентацыяй іншага краю – «*terrae Lithuanae*» («Літоўскай зямлі»), адкуль паходзіць «*ille Jagello*» («славуты Ягайла»), названы аўтарам «*pater patriae Lithuanae*» («бацька Літоўскай айчыны»). Ягайла падпарадкаваў сваёй уладзе наступныя народы: «*nomine Tartarico Nomades*» («намадаў, якіх называюць тартарыкі»), «*Massagetas*» («жмудзінаў») «*ac albos ... Ruthenos*» («і белых русінаў») [*Visl. Bellum. II, 18-22*]. «*Albi Rutheni*» Яна Вісліцкага – не тое ж самае, што сённяшнія беларусы: гэты тэрмін аднаразова ўжыты Янам Вісліцкім для пазначэння пэўнай часткі насельніцтва Вялікага Княства Літоўскага. Пад «белымі русінамі» Ян Вісліцкі меў на ўвазе насельнікаў паўночна-усходняга рэгіёну сённяшняй Беларусі і паўночна-заходняга рэгіёну сённяшняй Расіі – іншымі словамі, этнічнай Белай Русі. Менавіта гэтыя землі называў «*Alba Russia*» нямецкі пісьменнік канца XVI стагоддзя Пауль Одэрборн [гл.: 12:2 n.n.].

Чаму ж Ян Вісліцкі абмежваў этнічны склад шматнаселенай дзяржавы Ягелонаў трыма народамі? Адказ на гэтае пытанне можна даць толькі зважаючы на цэласную ідэйна-мастацкую задуму аўтара. У экспазіцыі першай кнігі аўтар прадставіў паэтычную выяву «*orbis terrarum*» («зямнога сусвету»), ніжэй – «*orbis Poloniae*» («сусвету Палоніі»), падуладнай Ягелонам дзяржавы. У экспазіцыі ж другой кнігі Ян Вісліцкі рэпрэзентуе «*orbem Lithuaniam*» («сусвет Літвы») – той край, адкуль паходзіць заснавальнік новай каралеўскай дынастыі – Ягайла. Сапраўды, «намады» (татары) – насельнікі паўднёвых рэгіёнаў гэтай дзяржавы, «масагеты» (жамоіты) жывуць у паўночна-заходняй частцы, а «белыя русіны» – на ўсходзе Вялікага Княства Літоўскага. Вось чаму пры першай рэпрэзентацыі «этнічнага звязу» Ян Вісліцкі выбірае тры народы, якія жывуць на межах дзяржавы; вось чаму ён робіць акцэнт не на літоўцах, не на чорных або чырвоных, а менавіта на белых русінах. Падобным чынам, невадомы аўтар «Слова пра паход Ігаравы» ў «златым слове» Святаслава бышчам бы абходзіць «усю Рускую зямлю па кругу – яе самы крайнія кропкі» [2:17].

«*Poloni*» ў другой частцы «Прускай вайны» – гэта ўсе пераможцы на Грунвальдскім полі, падданыя Ягайлы. Аднаразова ўжыты тэрмін «*Lithuani*» [гл.: *Visl.Bellum. II.220*] таксама трэба ўспрымаць як палітонім. Адпаведна, «*terra Lithuana*» – палітычнае найменне Вялікага Княства Літоўскага. «*Fortuna deserit tuos Lithuanos, Vitolde*» («Фартуна пакідае тваіх літоўцаў, Вітаўт!») значыць: «Фартуна пакідае грамадзян тваёй дзяржавы, Вітаўт!».

Мікалай з Гусава наогул не ўжывае этнонімаў у сваім паэтычным творы «*Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis*» («Песня пра постаць, дзікасць зубра і паляванне на

яго») (Кракаў, 1523). Саманазоў аўтара «Polonus» [Hus. Carmen, 119-120; гл.: 8] – палітонім: паэт – беларус па паходжанні. Другі палітонім – «Lithuanus» – ужываецца Мікалаем Гусоўскім у паэме пра зубра, а таксама ў элегічным эпінецыі «Пра перамогу над туркамі» [гл.: 9] у якасці эпітэта: «Lithuanis silvis» («у літоўскіх лясах»), «Litphanis venatibus» («на літоўскіх ловах»), Вітаўт – «princeps regionis Litphanae» («валадар літоўскага краю»), турак пераможаны «Litphano milite» («літоўскім ваяром»). Тэрмін «Moschus» [Hus. Carmen, 677], ужыты ў сувязі з часамі княжання Вітаўта, – трэці палітонім у творах Мікалая Гусоўскага, які выступае ў значэнні «грамадзянін Маскоўскай дзяржавы».

Пасля Люблінскай дзяржаўнай уніі, у выніку якой была ўтворана дзяржава «обудвух народов (Короны польское и Великого князства Литовского)» [3:43] дынамізуюцца ўсе слаі грамадства гэтых дзяржаў. Уладзімір Кароткі слухна заўважаў, што «пасля Люблінскай дзяржаўнай уніі перад намі, фактычна, de jure – адна «Рэч Паспалітая» ў сэнсе «адна дзяржава», але de facto – дзве дзяржавы, дзве «Рэчы Паспалітыя»: Рэч Паспалітая Літоўская і Рэч Паспалітая Польская. Як у адной, так і ў другой Рэчы Паспалітай прысутнічае так званы «рускі» элемент. Рэч Паспалітую Літоўскую складаюць пераважна віленскія русіны (беларусы) і літоўцы, а Рэч Паспалітую Польскую – палякі і кіеўскія русіны (украінцы)» [1: 56-57]. У сувязі з гэтым у другой палове XVI ст. змяняюцца крытэрыі этнічнай і дзяржаўнай ідэнтыфікацыі, што паўплывала на зрухі семантычных палёў этнонімаў і палітонімаў. Цікавы матэрыял у гэтым сэнсе прадстаўляюць помнікі, тэматычна аб'яднаныя Лівонскай вайной (1558 – 1582). Віленскі паэт Васілій Гіяцынцій так звяртаецца да гетмана Мікалая Радзівіла: «Maxima pars belli, Litavum clarissime gentis, // Dux Radivile...» («О Радзівіл, самы важны ўдзельнік вайны, найславуцейшы князь народа літвінаў!») [7: 7-8 n.n.]. Заўважу, што пасля Люблінскай уніі фарміруецца і актуалізуецца новы тып дзяржаўнага патрыятызму: не дынастычны, «Ягелонаўскі», як у Яна Вісліцкага, не «сармацкі», як у «каронных» паэтаў, але «вялікалітоўскі». Выраз «gens Litavum» у вышэй працытаваным кантэксце – этнонім, які з'яўляецца адзнакай усведамлення шляхтай Вялікага Княства Літоўскага свайго кроўнага адзінства. Маючы на ўвазе менавіта гэты аспект, Міхал Літвін пісаў у сваім трактаце «De moribus Tartarorum, Lituanorum et Moschorum»: «Littēras Moscoviticās nihil antiquitatis complectentes, nullam ad virtūtem efficaciam habentes ediscimus, cum idiōma Ruthēnum aliēnum sit a nobis Lithuānis, hoc est Italiānis, Italiō sanguine oriundis» («Мы вывучаем маскавіцкія пісьмовыя помнікі, якія не ўтрымліваюць у сабе нічога старажытнага і не маюць аніякай карысці для духоўнага фарміравання, хаця спосаб маўлення русінаў чужы для нас, літвінаў, гэта значыць, італійцаў, што паходзяць ад італійскай крыві») [10: 23-24]. Так, менавіта усведамленне кроўнай еднасці магнатаў і шляхты Вялікага Княства Літоўскага з рымскімі патрыцыямі, замацаванае легендай пра Палямона ў вялікалітоўскіх хроніках, становіцца важным складнікам дзяржаўнага патрыятызму у пэўнай часткі беларускіх і літоўскіх арыстакратаў у XVI стагоддзі.

Гэты тып патрыятызму ідэяна ўвасобіў віленскі паэт Ян Радван у сваёй паэме «Radivilias» («Радзівіліяда») (Вільня, 1592), прысвечанай герою Ульскай бітвы 1564 г. Мікалаю Радзівілу. Айчыны край (*Lithuania*) заслугоўвае ў паэта эпітэтаў толькі вышэйшай і найвышэйшай ацэнкі. Аўтар выкарыстоўвае тут метадыку «негатыўнага прыпадабнення» праз ужыванне традыцыйных антычных топасаў: няма тут, маўляў,

кампанскіх узгоркаў, садоў Алкіноя або ружаў Пестума. Затое ён з захапленнем апісвае незлічоныя прыродныя багаці: гонкія сосны, дзікі мёд, алені, зубры і рысі – у лясах, мноства рыбы – у рэках. Усё гэта павінна заінтрыгаваць чытача, скіраваць яго ўвагу на самую важную інфармацыю:

Haec eadem *Litauros* tellus, acresque *Sudinos*,
Iazygaque intrepidum mortis, *Nomadesque Poloucos*,
Et veteres *Prussos*, et fortia pectora *Alanos*,
Cognatosque illis *Gepidas*, populosque potentes
Extulit... [*Radv.Radiv. I, 1588, 80-84*]

(Менавіта гэтая зямля нарадзіла літоўцаў і мужных судзінаў, язігаў, бясстрашных перад смерцю, і качэўнікаў полаўцаў, старажытных прусаў і мужных людзей аланаў, а таксама блізкіх да іх гелідаў – магутныя народы...)

«Літоўскі этнічны камплект» у Радвана шырэішы, чым у Вісліцкага, і тут ва ўсіх выпадках фігуруюць этнонімы. Першымі паэт называе «*Litavos*» – спрадвечных жыхароў гэтай зямлі. Назвы іншых плямёнаў («*Sudini*», «*Jazyga*», «*Alani*») сустракаюцца як на карце Еўрапейскай Сарматыі Клаўдзія Пталемея Александрыйскага, так і ў «Хроніцы» Мацея Стрыйкоўскага. Этнічным «*Poloucos*» не пазначае, відавочна, старажытных качэўнікаў, з якімі ваявалі кіеўскія князі ў XII ст. Хутчэй за ўсё, гэтыя тыя самыя «половцы», пра якіх напісана ў «Хроніцы Літоўскай і Жамойцкай»: «А тое ся Литве и Жмойди в той час зс тоей причины в Руси щастило, гды половцы з народу готтов, также побратимове литовские, з княжатем своим секал руские князства, по двакрот бурили...» [4: 17].

Паказальныя зрухі ў сістэме тэрмінаў этнічнай і дзяржаўнай ідэнтыфікацыі дэманструе паэтычны твор Францішка Градоўскага «*Hodoeporicon Moschicum ... Christophori Radivilonis*» («Апісанне Маскоўскай выправы... Хрыстафора Радзівіла») (Вільня, 1582). У дачыненні да грамадзян Вялікага Княства Маскоўскага побач з тэрмінам «*Moschi*» у гэтым творы ўжываецца тэрмін «*Rutheni*» (можна ўспомніць тут «*albos Ruthenos*» і «*Russos*» у паэме Яна Вісліцкага!). Паэтычны радок «*Iam vaga palantes fuga volvit ubique Ruthenos...*» («Вось мітуслівыя ўцёкі гоняць паўсюдна русінаў...») у Градоўскага суправаджаецца гласай «*Fuga Moschorum*» («Уцёкі маскоўцаў») [5: 6 n.n.]. Для «вялікалітоўскага» паэта «*Rutheni*» і «*Moschi*» – гэта адно і тое ж. Як і ў творах папярэдніх паэтаў, тут прысутнічае супрацьпастаўленне «*Sarmatia – Scythia*» як «Палонія – Масковія», але не ў палітычным сэнсе, як у Яна Вісліцкага, а ў сэнсе этнічным, «радавым». Так, гаворачы пра ўкараляванне Стэфана Баторыя, Францішак Градоўскі піша:

Interea ecce novus seclorum nascitur ordo,
Sauromatae tandem peregrinum agnoscere sceptrum
Cogentur, Regemque novum... [*Grad. Hodoeporicon, 149-151*]

(Між тым вось, зараджаецца новы парадак эпох, нарэшце сарматы вымушаны будучы спазнаць іншаземную ўладу, новага караля...)

Маскавітаў аўтар згадвае наступным чынам:

Extemplo Boratinscus adest, comitatus et ipso
Nosdrovato, qui Moschovias ductare phalanges
Consuerunt, illi Scythicae robora gentis

Mirantur, viresque suas, et vincere gaudent... [*Grad. Hodoeporicon, 399-402*]

(Вось з'яўляецца Баратынскі ў суправаджэнні самога Наздраватага, якія, як звычайна, узначальваюць маскавіцкія фалангі, яны захапляюцца магутнасцю скіфскага народа, сваімі сіламі ды радуюцца, што перамагаюць...)

Побач са «скіфскім народам» («gens Scythicus») у творы Градоўскага згадваецца «народ літоўскі» («gens Litwana»). Хрыстафор Радзівіл так прамаўляе «ad milites suos» («да сваіх воінаў»):

...*Nunc tempus, ait, tot funera gentis*

Litwanae ulcisci, meritasque reposcere poenas [Grad. Hodoeporicon, 473-474]

(Цяпер (настаў) час, – кажа, – адпомсціць за такую вялікую пагібель літоўскага народа, (час) запатрабаваць належнага пакарання)

У рэчышчы абранай тэмы цікава параўнаць вышэй цытаваныя творы Яна Радвана і Францішка Градоўскага з паэмай «Раксаланія» (Кракаў, 1584) Себасцьяна Фабіяна Кляновіча. Тры гэтыя творы, напісаныя ў прамежку дзесяці гадоў, рэпрэзентуюць тры розныя паэтычныя канцэпцыі этнагенезу:

у Яна Радвана – «рымска-літоўская» (або «палямонаўска-літоўская»);

у Францішка Градоўскага – «сармацка-літоўская»;

у Себасцьяна Кляновіча – «раксаланская».

Калі Ф. Градоўскі «русінамі» называе маскавітаў, калі Ян Радван наогул ігнаруе гэты тэрмін, то С. Кляновіч вельмі шырока ўжывае найменні «*Russia*», «*Russi*», «*Ruteni*», распавядаючы пра жыхароў Чырвонай Русі. Калі Ян Радван у «Радзівіліядзе» выкарыстоўвае метадыку «негатыўнага прыпадабнення» з мэтай ўслаўлення сваёй Айчыны, то С. Кляновіч ужывае іншую метадыку – «уяўна альтэрнатыўнай намінацыі» – для зацверджання наймення «*Russi*» («*Rutheni*») як тэрміна ідэнтыфікацыі жыхароў Львоўшчыны. Паэт піша:

- Seu tu Bastarnas antiquo nomine dicas,
- Seu tu Sauromatas Illyriosque voces.
- Forsan Hamaxobios addictaque corpora plaustris
- Appellare libet, nil tua vota moror.
- Gens tamen illa tulit Russorum nomen avitum,
- Quod nunc agnoscit posteritasque probat.
- Hos quoque (quamvis sint alii) vocitare Rutenos
- Non vetat exemplum, lector amice, patrum [Sulmir.Roxolania, 163-170; гл.: 14].

(Можа, ты назавеш іх старажытным імем «бастарны»? Можа, ты будзеш зваць (іх) сарматамі ці ілірыйцамі? Магчыма, заўгодна (будзе) назваць гамаксобіямі людзей, даручаных Мядзведзіцам²? Мне няма ніякай справы да тваіх прапаноў. А сам гэты народ носіць спадчыннае імя «русь», якое сёння нашчадкі прызнаюць і ўшаноўваюць. Прыклад продкаў не забараняе, дарагі чытач, называць іх таксама русінамі (хаця ёсць і іншыя).)

На пачатку, як бачым, аўтар «Раксаланіі» прыгадвае тыя імёны славян (бастарны, гамаксобіі, ілірыйцы, сарматы), якія ўжывалі антычныя географы і гісторыкі. Усе гэтыя назвы ён лічыць няправільнымі, бо ведае саманазоў народа – «русь». Цікава, што польскі паэт «разводзіць» сінанімічныя на першы погляд назовы – «*Russi*» і «*Ruteni*»: ёсць, маўляў, і іншыя «*Rutheni*». Гэта сведчыць пра тое, што тэрмін «*Russi*» меў больш

² Сузор'е Паўночных (Вялікай і Малой) Мядзведзіц у лацінскай літаратуры эпохі Рэнэсансу – традыцыйны паэтычны топас для лакалізацыі земляў Усходняй Еўропы.

вужае значэнне (Кляновіч лічыць яго саманазовам «чырвоных русінаў», украінцаў), у той час як тэрмінам «Ruteni» маглі называцца розныя ўсходнеславянскія народы.

Геаграфічнае палажэнне «Раксаланіі» С. Кляновіч апісвае пры дапамозе суседніх земляў – Літвы і Масковіі:

Principio, immensis colit inclyta Russia lucos,

Contiguum Litavis accolit illa locum.

Ad rigidos tendunt finibus deserta Mosochos [Sulmir.Roxolania, 185-187].

(Перш за ўсё, славуная Русь ахоплівае бязмежныя лясныя прасторы, яна займае мясцовасць, суседнюю з літоўцамі, (яе) прасторы цягнуцца межамі да халодных маскоўцаў).

Апошняя цытата не пацвярджае тэзіса Оскара Галецкага пра тое, што «назва «Русь» мае перадусім дзяржаўнае значэнне» [6:8]. Гэтая назва звязана якраз з адпаведным этнонімам. У «Раксаланіі» выразна адрозніваюцца «Litavi» і «Russi». І гэта – асаблівасць сітуацыі менавіта пасля 1569 года (успомнім вышэй цытаваныя словы У. Кароткага). Прыгадаем, што Ян Вісліцкі ў войску Вітаўта бачыў «Lithuanos» і «Russos» адначасова; Мікалай Гусоўскі вучыўся «libris Roxanis» («па славянскіх кнігах»), хаця паляваў на зубра «in silvis Lituanis» («у літоўскіх лясах»). Да таго ж, Ян Вісліцкі – «Sarmata», Мікалай Гусоўскі – «Polonus». Гэтай тэрміналагічнай мешаніны мы ўжо не бачым у помніках нашай літаратуры пасля Люблінскай уніі.

У канцы XVI ст. з'явіцца новы ідэнтыфікацыйны тэрмін, калі Саламон Рысінскі назаве сябе «Leucorussus» («беларусам»). Паказальна, што гэты адзінкавы выпадак у гісторыі нашага старажытнага пісьменства – з галіны лацінамоўнай культуры. Менавіта лаціна, шырока распаўсюджаная ў еўрапейскай літаратуры эпохі Рэнесанса, патрабавала ад мастакоў дакладнай самаідэнтыфікацыі, каб яны маглі захаваць сваё творчае аблічча ў бязмежным акіяне класічнай паэзіі.

Спрабуючы падсумаваць **усе гэтыя разнастайныя сведчанні помнікаў прыгожага пісьменства ў адносінах тэрмінаў этнічнай і дзяржаўнай ідэнтыфікацыі**, адзначу наступнае. Паэты «далюблінскага» перыяду ўсведамлялі (або хацелі ўсведамляць) Вялікае Княства Літоўскае як дзяржаву «літоўска-русінскую», у якой суіснуюць абодва гэтыя складнікі. Менавіта такая ідэяная канцэпцыя нігуче вялікалітоўскія хронікі XV стагоддзя, дзе легенда пра Рурыка яшчэ прызнаецца актуальнай і для дзяржавы вялікіх князёў Літоўскіх. Яна Вісліцкага і Мікалая Гусоўскага цікавіць, аднак, найперш феномен спалучэння этнічных складнікаў у дзяржаўным, узаемазалежнасць паняццяў «populus» («народ») або «gens» («племя») і паняцця «sceptrum Regis» («каралеўская ўлада»). Падданства магло мець большае значэнне ў параўнанні з паходжаннем. Нездарма гэта быў перыяд каралеўскага мецэнацтва, і «sceptrum» часта быў (або прадстаўляўся) важнейшым за «gens». З гэтага пункту гледжання «Rutheni», «Lithuani» і іншыя – гэта «Sarmatae» або «Poloni».

У другой палове XVI стагоддзя некаторыя паэты з кола магнацкага (найперш Радзівілаўскага) мецэнацтва пачынаюць акцэнтаваць «літоўскі» складнік «Рэчы Паспалітай Літоўскай», спрабуюць даследаваць этнічную семантыку тэрміна «Lithuanus». Гэтую ідэйную ўстаноўку мы бачым у творах Яна Радвана і Францішка Градоўскага. Тое ж робіць паляк Кляновіч, толькі ў дачыненні да «раксаланскай» (украінскай) часткі грамадзян «Рэчы Паспалітай Польскай». Матэрыялы помнікаў лацінамоўнага ліра-эпасу дэманструюць, што ў галіне этнаміі дзяржаўна-палітычны фактар з глабалізатарскай тэндэнцыяй

адыгрываў ролю каталізатара ў працэсе фарміравання этнічнага самавызначэння. Грамадзяніна Вялікага Княства Літоўскага задавальняў саманазоў «*Sarmata*» або «*Polonus*»; грамадзянін Рэчы Паспалітай Літоўскай часцей за ўсё імкнецца падкрэсліць, што ён і яго суайчыннікі – *Lituani*. З іншага боку, у творчасці розных аўтараў з розным семантыка-этнічным напам’янтаваннем ужываюцца тэрміны «*Ruthenus*», «*Roxanus*», «*Roxolanus*». Толькі ўважлівы аналіз этнонімаў, палітонімаў і канфесійнімаў дазваляе зрабіць аб’ектыўныя высновы пра нацыянальную ідэнтыфікацыю той літаратуры (прынамсі лацінамоўнай), якая адносіцца да сферы «*border studies*», дазваляе пазбегнуць вузка акрэсленых, нацыяналістычных трактовак адносна культурнай спадчыны Вялікага Княства Літоўскага.

ЛІТАРАТУРА

1. Короткий В. Термин «Речь Посполитая Литовская» в полемической литературе Великого Княжества Литовского XVI – XVII веков // *Senoji Lietuvos literatūra*. № 21. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006. С. 81 – 111. С. 49-57.
2. Лихачев Д. С. Литература эпохи «Слова о полку Игореве» // Памятники литературы Древней Руси: XII век. / Сост. и общая ред. Л. А. Дмитриева и Д. С. Лихачева. М.: Худож. лит., 1980. – С. 5 – 22.
3. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Даведнік. Каментарыі. Мн., 1989.
4. Хроника Литовская и Жмойтская // Полное собрание русских летописей. Т.32. М., 1975. С. 15 – 127.
5. [Gradovius Franciscus] *Hodoeporicon Moschicum... scriptum a Francisco Gradovio*. Vilnae, 1582.
6. Halecki O. *Litwa, Ruś i Żmudz jako części składowe Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Kraków, 1916.
7. [Hiacynthius Basilius] *Panegyricus in excidium Polocense... Patavii*, 1580.
8. [Hussovianus Nicolaus] *Carmen de statura, geritate ac venatione bisontis*. Cracoviae, 1523.
9. [Hussovianus Nicolaus] *Nova et miranda de Turcis victoria, mense Julio...* Cracoviae, 1524.
10. *Lituanus Michalo. De moribus Tartarorum, Lituorum et Moschorum, fragmina X. multiplici historia referta* // *Michalonis Lituani De moribus Tartarorum, Lituorum et Moschorum, fragmina X. multiplici historia referta. Et Iohan. Lasicii Poloni De diis Samagitarum caeterorumque Sarmatarum et falsorum Christianorum. Item De religione Armeniorum. Et de initiis regiminis Stephani Batorii. Nunc primum per I. Iac. Grasserum, C. P. ex manuscripto authentico edita*. Basileae, (1615). С. 1 – 41.
11. *Łempicki S. Renesans i humanizm w Polsce / Materiały do dziejów*. Kraków, 1952.
12. [Oderbornius Paulus] *De Russorum religione, ritibus nuptiarum...* [Rostochiae], 1582.
13. [Radvanus Ioannes] *Radivilias, sive De vita et rebus praeclarissimae gestis immortalis memoriae illustrissimi principis Nicolai Radivili...* Vilnae, 1592.
14. [Sulmircensis Acernus Sebastianus] *Roxolania Sebastiani Sulmyrcensis Acerni, civis Lublinensis*. Cracoviae, 1584.
15. [Visliciensis Ioannes] *Bellum Prutenum*. Cracoviae, 1516.

**МОДИФИКАЦИЯ БИОГРАФИЧЕСКОГО ЖАНРА В
ПОСТМОДЕРНИСТСКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ ПАРАДИГМЕ
(на материале романов Питера Акройда «Чаттертон» и
«Завещание Оскара Уайльда»)**

У статті досліджуються трансформації, яких зазнав біографічний жанр у світлі постмодерністських рефлексій. Особлива увага приділяється зміні базисної парадигми біографічних текстів: фундаментальні опозиції, такі як факт-вигадка, автор-герой, достовірне-фантастичне, більш не є артикульованими. Сучасна біографія – поле плюрального існування релятивних нарративних варіантів індивідуального життя.

Ключові слова: біографія, постмодернізм, текст, нарратив, мовна гра, інтерпретація, автор, читач.

The article deals with transformations which the biographic genre was undergone in the light of postmodernistic reflections. The special attention is given to the modification of the base paradigm of biographic texts. The fundamental oppositions like fact-fiction, author-hero, authentic-fantastic are not matter of current any more. Modern biography is a field of plural existence of the relative textual variants of individual life.

Key words: biography, postmodern, text, linguistic game, interpretation, author, reader.

Постструктурализм Ю. Кристевой, деконструктивизм Ж. Деррида, структурный психоанализ Ж. Лакана и другие составляющие постмодернистской парадигмы привели к переоценке базисных для европейской культуры понятий истины, истории, действительности, авторства, перенося акцент на исключительное, маргинальное, удивительное.

Как утверждает Н. Маньковская, «Идеи новизны, питавшие искусство и политику в послевоенные годы, оцениваются как исчерпанные. Вместо «рая немедленно» нарастает ощущение того, что «будущее было вчера». Из глубины прошлого в беспорядке всплывают старые эстетические ценности и художественные формы, произвольно аранжирующиеся современными художниками. Возникает психиатрический феномен «déjà vu» – смутное ощущение уже виденного ранее. Наступает «эра эксгумации», поиска культурных корней и возрождения традиций в стиле ретро. Интерпретации вытесняют инновации, особую популярность приобретают биографический жанр, исторические романы, переиздания классики, классическая опера, старый рок» [1: 146].

Итак, фокализация второстепенных литературных жанров (биографий, дневников, писем и т. д.) или текстов, стилизованных под такие жанры, связана с качеством эпохи, лишённой перспективы, позитивных идей. Постмодернистский этап культуры, закончивший движение «вширь» и «вперёд», обратился на самое себя [2: 228].

Конституирующийся в современной литературной ситуации новый способ видения биографического жанра нуждается в рефлексии и включении в более широкий контекст

философско-антропологических поисков современной постмодернистской эстетики. Именно решению данной задачи и служит наша статья.

Новизна и актуальность нашего подхода заключается в том, что вопросу о трансформациях биографики в постмодернистской парадигме не уделялось должного внимания в критической литературе. В огромном массиве фундаментально-аналитический работ, посвященных феномену постмодернизма, данная проблема должным образом не рассматривается. Мы можем выделить следующих авторов, на работы которых мы ссылаемся при написании статьи: Р. Барт [3], Н. Маньковская [1], И. Ильин [4], В. Руднев [5], В. Курицын [2]. В нашем исследовании мы опираемся на романы популярного британского писателя Питера Акройда «Чаттертон» [6] и «Завещание Оскара Уайльда» [7], поскольку в указанных выше произведениях, на наш взгляд, нашли яркое воплощение концепции постмодернистской рефлексии.

Цель работы: исследование трансформации биографического жанра в культуре под знаком «пост-», что позволит расширить представления о жанровом многообразии биографической литературы, вовлечь в сферу изучения явления, которые ранее находились на периферии литературного процесса.

Таким образом, используя индуктивный метод исследования, мы, в соответствии с поставленной целью, ставим перед собой следующие задачи: 1. акцентировать внимание на использовании современной биографикой концепций нарратологии, уделяя внимание трансформациям и деструкциям, которые претерпевает индивидуальная история в процессе текстуального представления; 2. рассмотреть проблему каузального релятивизма в объяснении отдельной жизни; признания вероятностного, а не причинного, характера событий и фактов; 3. обозначить принципиальную незавершенность текстов биографического жанра, открытость фигур объяснения и изображения.

Вся структура постмодернистского биографического романа, включая романы «Чаттертон» и «Завещание Оскара Уайльда», на первый взгляд предстает как нечто вызывающее отрицание повествовательной стратегии классического реалистического биографического дискурса: отрицание исторической обусловленности, причинно-следственных связей, линейности повествования, психологической детерминированности поведения героев.

Обусловлено это изменением самой базисной схемы организации современного биографического письма. Биографическая история, как и вообще любая другая история, неизбежно проходит через стадию своей предварительной текстуализации или нарративизации. «Всё, что записано, мгновенно становится чем-то вроде художественного произведения» – как утверждает один из главных героев романа «Чаттертон» Чарльз Вичвуд [6: 73]. Связано это с тем, что в основе функционирования любого дискурса, в том числе и нелитературного, согласно нарратологической методологии, является повествование-нарратив, и любая коммуникация осуществляется исключительно благодаря принципам и процессам, наиболее наглядно воплощёнными в художественной модели. В результате именно литература служит для всех текстов кодом, обеспечивающим объяснительный эффект и приятие адресатом, в нашем случае, читателем.

Отсюда и смена существующей иерархической дихотомии литературное/научное или, ближе к проблеме биографики, факт/вымысел – важной оппозиции, служившей основным критерием при эстетической оценке биографического произведения реалистического толка:

письмо обнаруживает себя повсеместно и только литературность любого дискурса делает возможным надление смыслом окружающей действительности и нашей её перцепции.

П. Акройд, творчески осмысливая данную проблему, апеллирует к фигуре Томаса Чаттертона, поэта XVIII века, который имитируя средневековый стиль, подписывал свои произведения именем монаха XV века Томаса Роули. Подлог Чаттертона был раскрыт спустя несколько лет после его смерти. П. Акройд отказывается от традиционных аксеологических приоритетов и обращается к историческому прошлому, учитывая современную ментальную ситуацию.

«Наш любимый мёртвый поэт сотворил монаха Роули из ничего, из пустоты, – а между тем, жизни в нём больше, нежели в любом средневековом священнике, действительно существовавшем на свете. Выдумка всегда более реальна. <...>. Поэт не просто воссоздаёт или описывает мир. Он действительно творит его» [6: 273 – 274].

Подобный сдвиг в сторону текстуализации имел серьёзные последствия для переосмысления проблемы личности и, уже, её сознания, которое теперь воспринимается как текст, структурированный по законам языка. Приведём в качестве иллюстрации данного тезиса отрывок из романа «Завещание Оскара Уайльда»: «Печатать это нельзя, Оскар. От начала до конца полнейшая бессмыслица и несусветная ложь». – «Что ты сказал?». – «Что это выдумки». – «Это жизнь моя». – «Ты грубо подтасовал факты в своих интересах». – «Никаких интересов у меня нет и не было, а факты пришли мне на память совершенно естественным образом» [7: 84].

Таким образом, мы видим, что художественная организация сознания неизбежно влечёт за собой и привнесение определённых канонов литературной условности. Из этого следует, что сама личность в результате своей художественной идентификации приобретает те же характеристики художественного вымысла, что и любое произведение искусства, которое может быть связано с действительностью лишь посредственно и поэтому не может претендовать на достоверное изображение и воспроизведение какого бы ни было феномена действительности, в нашем случае – действительности индивидуального сознания.

Как утверждает И. Ильин, «даже если допустить то крамольное, с точки зрения современных теоретиков языкового сознания, предположение, что личность конструируется по законам реалистического нарратива, то и тогда, если верить авторитету тех же уважаемых теоретиков, она будет создана по законам заведомо ошибочным, основанным на ложных посылах и неверных заключениях, и ни в какой мере не будет способна привести к истине. Но, очевидно, это и требовалось доказать, ибо постмодернизм всегда нацелен на доказательство непознаваемости мира» [4: 99]. О невозможности идентичной реконструкции личности говорит и Оскар Уайльд Питера Акройда: «Я открыл для себя великолепное безличие бытия. Я всего лишь «воздействие»: смысл моего существования, внятный другим людям, от меня теперь скрыт» [7: 2].

Главным принципом конструирования нарративно версифицированной биографии представляется античный принцип исономии (не более так, чем иначе): ни одна из повествовательных версий истории жизни не является более предпочтительной либо правдивой, нежели любая другая; оценочные аспекты биографии не имеют онтологически-событийного обеспечения и потому, в сущности, весьма произвольны

[8: 190]. Отсюда – можем констатировать кризис идентификации в качестве феномена, универсально характеризующего психологическую атмосферу эпохи постмодерна.

Герой романа «Чаттертон» Чарльз Вичвуд после прочтения целого ряда взаимно исключающих версий биографий Томаса Чаттертона делает следующий вывод: «<...> это означало, что всё возможно. Раз нет никаких истин, то истинно всё» [6: 220].

Биография для постмодерна – это поле плюриального осуществления релятивных версий нарративной биографии. В контексте «заката метанарраций» дискурс легитимации сингулярности как единственно верной теряет свой смысл и по отношению к индивидуальной жизни, происходит своего рода деонтологизация истины: последняя лишается своего объективного статуса и артикулируется как спекулятивный конструкт. По словам В. П. Руднева: «<...> постмодернизм вообще отказывается решать и признавать эту проблему [истины] – разве только как проблему языковой игры в духе позднего Витгенштейна, дескать, истина – это просто слово, которое означает то, что означает в словаре» [5: 223].

Презумпция истины в биографической литературе трансформируется в контексте постмодернизма в презумпцию игр истины: предметом изучения становятся игры истины сами по себе. И «биография – это, несомненно, вид языковой игры» [5: 42]. Не только автор играет с читателем, с традицией, с общепринятыми канонами, но и сами герои разыгрывают свои роли. Система правил создаёт специфическое игровое пространство, моделирующее реальность, дополняющее её или противостоящее ей. Игра имеет немалую ценность и в качестве элемента творческого поиска как объекта, так и субъекта художественного произведения, высвобождающего сознание из-под оков стереотипов, она способствует построению релятивных моделей исследуемых жизней, конструированию новых художественных или философских систем или самовыражению индивида. Любая инновация в биографическом жанре первоначально возникает как своеобразная игра смыслами и значениями, как нетривиальное осмысление наличного культурного материала и попытка выявить варианты его дальнейшей эволюции.

И поскольку, как мы увидели, проблема достоверности реализует себя сугубо в контексте языковой реальности, что трансформирует проблему истинности в проблему интерпретации. Постмодернистский дискурс опускает при этом вопрос о правильности, т. е. соответствии некоему исходному, единственно верному значению.

«Прошлое актуализируется только в настоящем и усилиями настоящего» [8: 448]. Данный тезис является важным для понимания обнаруживающего повсеместно в современных биографиях релятивного обращения со временными и фактуальными модулями. Каждая эпоха по-своему воплощает индивидуальную историю, исходя из своей аксиологической парадигмы. Единственной реальностью и единственной конкретностью выступает сам субъект, объективирующий бесконечное множество объектных содержаний. В этом свете любая объективная реальность (равно как и объект) есть не более как иллюзия, ибо любая объективность изначально имманентна сознанию как его содержание.

Ярким примером субъективности прочтения любой исторической фигуры может служить образ поэта Томаса Чаттертона, интерпретируемый как «Wordsworth's «marvelous boy», Coleridge's «spirit blest», Keats's «child of sorrow», Oscar Wilde's «pure artist»» [9: 51]. («Удивительный мальчик» Вордсворта, «благословенный дух» Кольриджа, «дитя печали» Китса, «чистый художник» Оскара Уайльда). П. Акройд переосмысливает образ Чаттертона в свете современных интертекстуальных концепций: «Чаттертон знал, что

подлинный гений состоит не в поиске мыслей или идей, никогда прежде не встречавшихся, а в создании новых удачных сочетаний» [6: 102].

Артикулируя проблему интерпретации, следует добавить, что постмодернистская биография характеризуется эрозией внутрилитературных границ между массовым и элитарным искусством. Введение в канву биографий занимательного сюжета, широкое использование домысла, подложных документов, свидетельств или персонажей, указывают на попытку сближения классики, масскультуры и элитарного искусства путём использования «двойного кода», скрывающего под яркой упаковкой эстетический энциклопедизм и виртуозность, скрупулёзные документальные штудии, рассчитанные на искушённого читателя. Не исключением в этом плане являются и романы П. Акройда «Чаттертон» и «Завещание Оскара Уайльда». В них, помимо захватывающего сюжета, используются скрытые и явные цитаты из произведений главных героев романов Чаттертона и Оскара Уайльда, а также бесчисленные ссылки и отголоски других текстов различных культурных эпох, что создаёт эффект литературного пазла.

Другой основополагающей презумпцией постмодернистского понимания биографической интерпретации является её заданность не на фигуру автора и не на объект его творческих потенций, но на читателя. Сравним, ранее данная триада содержала лишь две позиции и была репрезентована дуальной оппозицией автор – герой.

Смещение интереса от автора и героя к фигуре читателя свидетельствует о смене интерпретативных теорий, поскольку автор – фигура, характерная для культурных традиций с ярко выраженной ориентацией на инновации, в то время как постмодернизм принципиально вторичен. В философии постмодернизма понятие автора переосмыслено в плане смещения акцента с индивидуально-личностных и социально-психологических аспектов его содержания – на аспекты дискурсивно-текстологические. Приведём цитату из работы Р. Барта: «С точки зрения лингвистики, автор есть всего лишь тот, кто пишет, так же как «я» всего лишь тот, кто говорит «я»; язык знает «субъекта», но не «личность», и этого субъекта, определяемого внутри речевого акта и ничего не содержащего вне его, хватает, чтобы «вместить» в себя весь язык, чтобы исчерпать все его возможности» [3: 386]. И далее по Р. Барту: «Присвоить тексту Автора – это значит как бы застопорить текст, наделить его окончательным значением, замкнуть письмо» [3: 388].

«Поэтому культ Автора вполне логично уступил место культу Читателя – нового Dieu cache («сокровенного Бога») – наделяющего слова смыслом, именующего вещи и упорядочивающего мир своим взглядом» [8: 1175]. Чтение не бывает объективным процессом обнаружения смысла, но вкладыванием смысла в текст, который сам по себе не имеет никакого смысла. Метафорой бессмысленности любого письма без интерпретирующего его субъекта представляется в романе «Чаттертон» подвал библиотеки, каким его увидел один из героев Филипп Слейк: «достигая своих теней, они [ряды книг] уходят вглубь, создавая некий тёмный мир, где нет ни начала, ни конца, ни повествования, ни смысла» [6: 124]. Конструкции из различных способов письма, реминисценций и культурных цитат задают изоморфный статус процедурам его создания и прочтения – и то, и другое предполагает креативный акт по созданию смысла. Это опять же приводит нас к тезису о преимущественной роли игры в конструкторе постмодернистской парадигмы.

Если ранее абсолютизировались творческие потенции автора, то теперь мы видим творческую реабилитацию объекта литературного произведения. Однако постмодернистский герой биографического текста существенно отличается от своих прототипов в классической и модернистской литературе неопределённостью, неспособностью презентовать себя по-другому, кроме как посредством другого, маргинальностью статуса, этическим и эстетическим плюрализмом. «Модернистский распад рационального, стабильного «Я» подготовил почву для гетерогенного субъекта постмодернизма. Темы жизненной энергии и энтропии, вампиризма и донорства, экзистенциального лабиринта и хаоса, авантюрных приключений меньшинств, приверженных альтернативным стилям жизни, составили канву стилизованных биографий и автобиографий, где тема памяти, обратимости времени стала приоритетной» [1: 181].

Также на ещё один аспект хотелось бы обратить внимание: биография в постмодернистской парадигме более не является феноменом *past perfect*, с заранее заданным результатом: текст принципиально не является завершённым, дописанным; современная биография представляет собой феномен *to be continued*, и предполагает дальнейшую коммуникацию автора с текстом, текста с пространством культуры, с существующей традицией, с читателем, с другими текстами.

Подводя итоги, мы можем констатировать, что модификации подверглась сама методологическая матрица биографического жанра в постмодернистской литературной парадигме. Фундаментальные проблемы жанра – соотношение субъективного и объективного, достоверного и вымышленного, факта и фантазии оказываются более не актуальными, и на первый план выдвигаются новые литературные эмпирические области, вовлекаемые в исследовательскую практику биографа.

Учитывая большой эвристический потенциал биографики, для реконструкции индивидуального привлекают большое число современных научных теорий и философско-антропологических концепций, в которых нашли своё отражение поиск и становление ключевых эстетических принципов постмодернистской концепции. Это и использование нарратологического дискурса при текстуализации индивидуальной жизни, что приводит к пониманию текста биографии как коммуникативной цепи, теоретически обосновывающей многочисленные повествовательные инстанции, благодаря которым происходит трансляция художественной информации от автора к читателю. Трансформируется понятие авторства биографического текста, и в то же время актуализируется роль читателя.

Традиционные прескриптивы для биографического произведения, такие как историчность, хронологическая последовательность, причинно-следственная обусловленность, более не являются обязательными. Подобное специфическое настроение постмодернистских текстов возникло от разочарования в онтологических идеалах правды, истины, объективности. Критерий достоверности теперь находится в области релятивного смыслового соответствия моделей тех ситуаций и тех интерпретаций, которые реконструируются биографом.

Современные биографии постулируют темы энтропии, плюрализма, релятивизма, языковой игры, отказываясь от приоритета единой истины и правды фактов. Постмодернистские филологические искания превращают цель, функции, героев в элементы языковой игры. Использование последней как базового конструкта биографического зна-

ния даёт возможность реконструировать ситуационные и поведенческие модусы жизни объекта биографии, вероятностные с точки зрения их смыслового соответствия, но не обязательно обладающие статусом документальной подтверждённости.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маньковская Н. Б. Эстетика постмодернизма. – СПб.: Алетейя, 2000. – 347 с.
2. Курицын В. Постмодернизм: новая первобытная культура // Новый мир. – 1992. – № 2. – С. 225 – 232.
3. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика: Пер. с фр. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
4. Ильин И. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа. – М.: Интрада, 1998. – 227 с.
5. Руднев В. Словарь культуры XX века. – М.: Аграф, 1997. – 384 с.
6. Акройд П. Чаттертон: Пер. с англ. – М.: Аграф, 2000. – 400 с.
7. Акройд П. Завещание Оскара Уайльда: Пер. с англ. – М.: Б.Г.С.-Пресс, 2000. – 94 с.
8. Новейший философский словарь / Сост. А. А. Грицанов. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – 1280 с.
9. Finney B. Peter Ackroyd, Postmodernist Play and Chatterton // Twentieth Century Literature. – Summer 1992. – Vol. 38. – Issue 2. – P. 240 – 262.

УДК 821.163.41'06-31.09 М. Павич

Гук З. В.
(Львів, Україна)

ІСТОРИЧНИЙ ТА ФАНТАСТИНИЙ КОМПОНЕНТИ У «ХОЗАРСЬКОМ СЛОВНИКУ» М. ПАВИЧА

У статті викладено особливості функціонування історичного та фантастичного елементів у романі «Хозарський словник» сербського письменника Мілорада Павича. Автор статті досліджує історичне підґрунтя роману, нові обрії історизму, постмодернізацію фантастики як одну з визначальних особливостей поетики твору.

Ключові слова: роман, історія, фантастика, структура, інтертекстуальність, постмодерна поетика.

В статье рассматриваются особенности функционирования исторический и фантастических элементов в романе сербского писателя Милорада Павича «Хазарский словарь». Автор исследует историческую основу романа, новые горизонты историзма и постмодернизацию фантастики как одну из отличительных черт поэтики романа.

Ключевые слова: роман, история, фантастика, структура, интертекстуальность, постмодернистская поэтика.

© Гук З. В., 2009

The article considers the functioning of historical and fantastic elements in the novel «Dictionary of the Khazar's» by Serbian author Milorad Pavic. The author researches the historical sources of the novel, as well as new horizons of historicism, and postmodernization of science fiction as one of distinctive features of the work's poetics.

Key words: novel, history, science fiction, composition, intertextuality, postmodernist poetics.

Дискурсивний аспект розгляду хозарської полеміки привернув увагу Мілорада Павича в 1953 році, коли він ще студентом докладно вивчав студії про Кирила та Мефодія. В такий спосіб у річище літературних зацікавлень майбутнього історика літератури та письменника потрапила хозарська полеміка. Цікавим було насамперед те, що християнські джерела лише кількома словами згадували про гебрійського й арабського учасників полеміки, за подібним принципом однозначного висвітлення в національному релігійному ключі будувалися гебрійські та мусульманські джерела. Це стало для М. Павича поштовхом до подальшого опрацювання спеціальних розвідок з хозарського питання та написання роману з трійстим принципом структуризації тексту. Відправним пунктом у створенні «Хозарського словника» було детальне дослідження великої кількості історичних джерел з різних релігій та створення на цьому підґрунті власного «прозового рукопису» як інтегрального. З християнських, мусульманських та гебрійських джерел М. Павич вибирав найцікавіше, уникаючи використання офіційних догм трьох релігійних традицій, а «...засновувався радше на єретичних і герметичних вченнях, на герметичному вченні ісламу, на кабалістичній єврейській традиції, а особливо на судових кодексах...XVI та XVII ст. і, якщо говорити про хозарські джерела, – на катарах і богемильському вченні про диявола» [5: 103]. Павич не використовував сучасні підручники та дослідження, а звертався до праць XVII ст. Власне тому світогляд героїв роману залишився автентичним, без анахронізмів у способі мислення.

Розглядаючи роман «Хозарський словник» в історичному ключі, одразу впадає у вічі, що перед нами взірць радше «псевдоісторії». Беззаперечним залишається той загальновідомий факт, що *historia est magistra vitae*, проте постмодернізм, який розглядає світ та історію як фікцію, пропонує нові горизонти зображення і осмислення історичної пам'яті та реальності. Після появи цього роману в багатьох країнах світу у пресі з'явилися схвальні відгуки, у більшості із яких окреслювалася «ідентифікація» з хозарським народом. Для українців подібна «самоідентифікація» має теж історичні підстави, оскільки Хозарське царство до IX сторіччя існувало на географічному просторі, що його *grosso modo* обіймає теперішня Україна, і саме руський князь Святослав долучився до занепаду хозарської держави.

Під час написання «Хозарського словника» Мілорад Павич користувався фаховими історичними виданнями. Це книги з хозарського питання М. Артамонова, Л. Гумільова, Д. Данлопа, Ф. Дворника, Життя Кирила та Мефодія. Використовував також праці Ібн-Фадлана, Г. Острогорського, звертався і до секундарної літератури: до візантійських хронік, арабських посібників з географії, до гебрійських свідчень, працював з сучасними історико-лінгвістичними студіями.

В археологічних словниках відомості про хозарів дуже скупі, а подекуди і взагалі відсутні. Так, в археологічному словнику І. Брея і Д. Трампа знаходимо такі відомості про хозарів: «Хозари – напівкочовий, тюркськомовний народ, що входить до складу Тюрсько-

го каганату. Після падіння якого в VII ст. на території Дагестану утворився Хозарський каганат, який підкорив частину болгарських орд. Його розквіт – у II половині VIII – початок X ст. Основну масу населення каганату склали болгари і алани, а власне хозари були меншістю. Археологічно Хозарський каганат представлений салтово-маяцькою культурою» [2: 269].

Грунтовно досліджував історію Хозарії професор М. І. Артамонов, який є автором низки книг з цього питання, та його учень Л. Н. Гумільов. Останньому все ж таки вдалося розшукати хозарські міста Ітиль та Саркел, а також знайти хозарські поховання. Але найвагомим є те, що Л. Н. Гумільов пояснив причину зникнення не тільки хозарського народу, але й території цієї країни.

Під час написання «Хозарського словника» праці цих двох дослідників стали для Мілорада Павича базовою, основною тканиною роману. Чимало історичних фактів, свідчень, описів, які видаються читачеві вигаданими і цілком нереальними, автор узяв з історичних джерел. У «Хозарському словнику» в залежності від кольору словникові статті набувають іншого змісту. Дванадцять із тридцяти шести статей твору свідчать про історичні особистості, події чи поняття, пов'язані з хозарами (Каган, Кирило, Liber Costri, Методій Солунський, Аль-Бекрі, Даубманус Йоанес, Сангарі Ісак, Тибон Єгуда, Халеві Єгуда, Хозари, Хозарська полеміка, Челарево). У «Словнику» можна виділити чотири словникові статті, які є у всіх трьох книгах (Червоної, Зеленої і Жовтій): Атех, Каган, Хозари, Хозарська полеміка. Кожна з цих чотирьох статей відкриває «інший» бік хозарської метафори, бо представлена у трьох ракурсах – християнському, мусульманському та гебрейському.

Світ у трьох ракурсах особливо добре простежується у словниковій статті «Хозари». Для написання Червоної книги автор використовує руські та грецькі джерела, зокрема Літопис Нестора, Життя Святого Кирила. У Зеленої книзі знаходимо посилання на арабського історика Масуді, у Жовтій книзі відповідно на головного гебрейського хроніста Халеві Єгуду. Усі розповіді у християнській книзі стосуються Візантії, при цьому наводяться грецькі документи. Мусульмани ж оповідають про арабсько-хозарські війни та подають арабські праці. Гебрейська стаття опирається на листування єврейською мовою хозарського короля Йосифа з Хоздаєм Ібн Шапрутом з Іспанії. В такий спосіб у кожній з книг за допомогою власних джерел створюється свій неповторний, оригінальний світ. При зіставленні інформації з трьох книг відчутна незаперечна переконаність у достовірності, істинності власних джерел. У полеміці про віру каган приймає рішення: у Червоній книзі сповідувати християнство, у Зеленої – іслам, у Жовтій – юдаїзм.

Питання хозарської полеміки – найважливіше у «Словнику», бо саме тут розглядається проблема віри в трьох ракурсах. М. Артамонов у «Історії Хозарів» присвячує хозарській полеміці окремий розділ. Звідти дізнаємося, що в умовах зростаючого міжнародного значення Хозарії, питання про її державну релігію набуло в VIII ст. великої політичної ваги. Могутня Хозарська держава була бажаним союзником як для Візантійської імперії, так і для Арабського халіфату. Обидві сторони намагалися нав'язати хозарам свою релігію. Ще в 747 році каган прийняв мусульманство, однак швидко відмовився від релігії своїх ворогів. Пов'язане з Візантією християнство здавна було розповсюджене на хозарській території у Криму та на Кавказі. В першій половині VIII ст. перед владою Хозарії повстала дилема – або християнство, або іслам [1: 410].

У трьох джерелах відомості про хозарську полеміку є різними. У Червоній книзі є посилання на Житіє Костянтина Солунського та оповідь про його подорож до Хозарії. Кирило і справді був учасником полеміки. Його подорож описана М.Павичем детально і повністю відповідає історичній правді. У 860 році у Хозарію була вислана місія на чолі з Костянтином Філософом. Це питання про хозарську місію належить до найважчих у хозарській історії. У Панноньському Житті розповідається, що місія Кирила в Хозарію була викликана прибуттям у Константинополь хозарського посольства, яке просило прислати їм хозарського проповідника [1: 324]. Ці ж події описує М. Павич у Хозарській полеміці «Червоної книги» [6: 97]. За порадою патріарха Фотія було вирішено послати в Хозарію Костянтина. Детальний опис його подорожі подає Павич у словниковій статті «Кирило» [6: 57]. Події відбувалися у 860 р., коли Кирило спочатку прибув у Крим, де за «Житієм» вивчав хозарську, а за іншими відомостями гебрейську і самаритянську мови, знайшов Євангеліє та Псалтир і навчився читати та розмовляти руською мовою. З Криму морем, а згодом «хозарським шляхом» попрямував до Хозарії. Там Кирило брав участь у дискусії про віру, переміг своїх суперників і охрестив двісті чоловік. Каган з повагою прийняв Кирила, брав участь в дискусії про віру, дав дозвіл своїм людям охреститися, але сам від прийняття християнства утримався. Кирило також озброїв хозарських християн аргументами для боротьби з юдейською пропагандою [1: 332].

Отже, Павич, пишучи цю словникову статтю, користувався історичними джерелами і з точністю історика змальовує ці події у Червоній книзі.

Зелена книга розповідає про те, що мусульманську позицію у полеміці відстоював арабський тлумач Корану Фарабі Ібн Кора, який і переконав кагана за допомогою принцеси Атех, прийняти іслам. Арабські історичні джерела визнають поразку ісламського полеміста, але пояснюють її підступним вбивством їх представника єврейським проповідником [1: 411].

У Жовтій книзі знаходимо посилання на листування хозарського кагана Йосифа. М. Павич наводить імена хозарських правителів, основоположників єврейської віри та їхні релігійні реформи. Єврейським полемістом був Юда Халеві, котрий за єврейськими джерелами і переміг інших учасників полеміки за допомогою царівни Атех. Пишучи словникову статтю про хозарську полеміку в Жовтій книзі, автор користувався «Хозарською книгою» Юди Халеві.

Якщо розглядати результат хозарської полеміки в історичному ключі, то мав рацію гебрейський полеміст Юда Халеві, бо хозари прийняли юдаїзм [1: 266]. Але ця релігія стала релігією виключно хозарського керівництва та частини хозарської знаті. Вона ніколи не стала релігією хозарського народу, не витіснила ні старого язичництва, ні християнства, ні ісламу.

В такий спосіб у словникових статтях «Хозарська полеміка» історія стає ареалом гри: представлено три світи, створені за трьома різними історичними джерелами. Ось чому всі словникові статті одна з одною дуже різняться змістом і практично не мають у собі схожих елементів. Єдине, що об'єднує ці «три світи» – це хозарська володарка Атех, участь якої у полеміці про віру була вирішальною.

Образ принцеси Атех є наскрізними в усіх пластах роману та зазнає метафорики перевтілення, трансформації, рефігурації. У процесі створення героїв «Хозарського словника» М. Павич розвиває закладену множинність у її легітимності і своєрідності. Ліричний образ принцеси фрагментований у трьох перспективах, що робить його ка-

лейдоскопічно змінним. Саме тому кожен із трьох полемістів приписує їй свою релігію. Атех має свого прототипа в історії. У праці «Історія Хозар» М. Артамонова читаємо про хозарську принцесу Хатун, що була популярною не лише при дворі, але й серед народу [1: 241]. В такий спосіб образ частково засновується на історизмі, який підтверджують джерела, проте його сутність поміж реальністю та фантастикою.

Принцеса Атех – пратворець «Хозарського словника». Її поезії в романі можна вважати інтимною лірикою, тут поезія концентрується у жінці. Вона очолювала культ мисливців за снами (хозарських священників). Оскільки сон для хозарів був часом найбільшої беззахисності, то уві сні від ворогів принцесу захищали літери забороненої хозарської абетки. Кожен знак азбуки убивав після прочитання. Отже, тіло Атех було поверхнею, на якій, як на пергаменті, зберігалися знання. А знання – це смерть у минулому й майбутньому. У християнській версії «Хозарського словника» принцеса померла, випадково прочитавши літери абетки у дзеркалах. В юдейській та мусульманській розділах книги їй було відмовлено у праві на смерть. Атех отримала безсмертя ціною втрати статі, мови, пам'яті (забувши всі свої вірші). Тіло принцеси виявилось нетривкою поверхнею для зберігання знань, як і сторінки книги. Смертоносний запис у силі знищити навіть тілесність, не кажучи вже про звичайний пергамент. У М.Павича знання – це річ отруйна. Читач першого забороненого словника про хозарів, котрий прагнув знань, відшукував їх і, наситившись «отрутою» книги, помирав на дев'ятій сторінці, промовляючи слова: «*Verbum caro factum est*» («Слово стане плоттю»). Тут знаходимо перегуки з «Іменем рози» У. Еко. На всіх, хто намагається заволодіти книгою-знанням, чекає смерть.

При детальному розгляді роману та історичних джерел з'ясовується, що не лише Кирило з Мефодієм та принцеса Атех були реальними історичними постатями. Хозарський інтертекст вміщує розлогу топографію слідів: чимало героїв мають своїх прототипів в історії, а «історичні» факти, вдало зімпровізовані письменником у творі, є відлунням інтертекстуальності. У Павичевій «Жовтій книзі» згадується головний гебрійський полеміст Єгуда Халеві, якому належить авторство «Хозарської книги» (*Liber costri*), написаної арабською мовою в I пол. XII ст. У «Зеленій книзі» читаємо про Аль-Бекрі – головного арабського хроніста з хозарської полеміки. Аль-Бекрі (+1094р) – арабський письменник, який мешкав в Іспанії. Йому належить розповідь про прийняття хозарами юдейської релігії, що є мусульманською переробкою одного з мотивів хозарської легенди, а точніше – легенди про віру [1:268]. У «Зеленій книзі» привертає увагу постать Юсуфа Масуді, одного з «ловців снів». Масуді – реальна особа, автор книги «Золоті луги» (найбільш ґрунтовний географічний твір X ст.) [3:48].

М. Павич визнає творцями «Хозарського словника» Єгуду Халеві, Аль-Бекрі та Юсуфа Масуді, чим уможливило багатойменність авторства. Таким чином у масиві тексту-словника відбулася мультиплікація суб'єкта, що веде до його знеособлення. «Співтворчість» внутрішніх християнського, гебрійського та мусульманського авторів у «Хозарському словнику» свідчить про неакцентованість ролі творця в романі та маніфестацію постмодерністського концепту «смерті автора». Після стирання присутності творця, розпорошення суб'єктивної єдності, читачеві відведена роль співучасника текстуальної гри. В такий спосіб заповнюється спорожнілий простір після «зникнення» автора. У романі читаємо про першого видавця «Хозарського словника» Йоганеса Даубмануса,

який має свого прототипа – польського друкаря 17 ст., що видав польсько-латинський словника, але не *Lexicon costri*. Називаючи себе лише сучасним лексикографом, М. Павич, прагне констатувати анонімну множинність свого витвору. Один із основних механізмів поетики постмодерністської прози – прийом «наведення та упорядкування» чужого тексту, техніка знайденого рукопису тощо. «Упорядник» Павич намагається створити «текст-ілюзію» цілком достовірної репродукції на основі давнього *Lexicon costri* Йоганеса Даубмануса.

Проте на загал не історичні постаті та події зацікавили Павича, а сам устрій хозарської держави, її класовий поділ, полеміка про віру, проблема трьохвір'я у хозарів. Отже, хозарський народ, як народ-жертва – це питання найбільш цікавило автора. Мотив «жертви» присутній у Павичевому есеї «Європа і Сербія».

У «Хозарському словнику» М. Павич акцентує причини «смерті» народу в історії: територіальний поділ країни, обрання на ключові посади в державі не хозарів, небажання хозарської верхівки розвивати власну писемність і культуру. Внаслідок цих політичних, а також економічних та культурних факторів, хозари розчинилися, зникли у часі і просторі, залишивши про себе мало відомостей.

Наймогутнішим ворогом юдейської Хозарії стала Київська Русь. Князь Святослав 965 року наніс їй смертельний удар. Наслідком зіткнення цих двох великих держав відбулося повне і остаточне знищення Хозарії. Врятовані після розгрому хозари злилися з іншими спорідненими народами.

Хозарська держава проіснувала досить довго. Перші відомості про хозарів відносять до II ст. н.е. [3: 108]. А востаннє хозари згадуються у XIII ст. [1: 14]. Зникнення Хозарського каганату спричинила трансгресія Каспійського моря на сушу. До середини X ст. вже дві треті хозарської території опинилися під водою [3:89]. Таємниче зникнення території Хозарії першим пояснив Л. Н. Гумільов, назвавши цю країну «атлантидою» [4: 21].

Хозари знаходилися на роздоріжжі світів та релігій. Розгляд саме цієї проблеми став для М. Павича передумовою до написання роману. Читачеві важко здогадатися про алюзії автора, бо твір має складну текстуальну конфігурацію і є взірцем метафорики історії у постмодерній прозі. Проте, все ж таки, уважний (ідеальний) читач може відчитати експлікацію підтексту: устрій хозарської держави, тобто адміністративний поділ царства нагадує політично-національну реальність поділеної Югославії. Роман «Хозарський словник» можна розглядати як своєрідну алегоричну оповідь про долю сербського народу.

Сербський літературознавець Йован Делич зазначає, що головним предметом наукових зацікавлень Павича-літературознавця є епоха бароко – своєрідна «темна пляма» в історії сербської літератури. Власне розповідь про сербське бароко М. Павича розкриває позатекстову семантику «Хозарського словника»: «На Балканах, на землях колишньої Візантійської імперії і зниклого сербського середньовічного царства, розп'ята на межі релігій (православ'я, католицизму й ісламу), розділена хиткими і мінливими кордонами двох великих імперій – австрійської й турецької, а на півдні розрубана ще й венеційсько-турецьким кордоном, приєднана до чужих етнічних і мовних регіонів, сербська література XII–XIII ст. творилася народом-бурлакою, переважна частина якого упродовж століть перебувала під владою турецьких, австрійських і венеційських завойовників, у середовищі без постійних культурних і суспільних інстанцій, без політичних і культурних

осередків, на просторах однієї величезної території» [5: 101-102]. Читачам «Хозарського словника» може видатися, що це речення вже було ними прочитане у романі-словнику.

Вивчивши історію хозарської «атлантиди», Мілорад Павич у романі показав власне бачення трагічності долі народу, що втратив свою віру, мову, не зумів відстояти власні національні інтереси у своїй державі, завжди залишаючись меншістю. Авторська інтерпретація слов'ян (сербів) як хозарів є унаочненням, що такий народ не має майбутнього в історії, він мусить розчинитися у часо-просторовому континуумі, зникнути разом зі своєю державою.

Суттєвою (конститутивною) особливістю постмодерністського тексту є його зверненість до когось, його адресованість. Уявний читач повинен відчитати текст, ідентифікувати себе з ним, зрозуміти його на рівні відчуття. В такому випадку усвідомлення причин зникнення з історичної сцени хозарського народу має зранити сенситивність сприймача, викликати у нього метафоричне відчуття ідентичності. Кожний народ упізнає себе у хозарах і відчує біль від думки про можливість подальшого «історичного небуття». За задумом письменника роман є засобом своєрідної «постмодерн-терапії». Істина, прихований смисл та авторські інтенції заховані, замасковані і відкриваються, виявляються через контекст, підтекст, алюзію, метафору. Проте лишень привілейований, ідеальний читач-співучасник текстуальної гри зрозуміє недвозначні натяки автора, зуміє «прочитати», «розкодувати» текст, відкрити заховане, омовити неомовлене. Письменник у свою чергу забезпечує нам доступ до тексту, але не гарантує його розкодування, що відбудеться за умови спільної системи кодів для автора, твору та читача. В такий спосіб адресат може стати безпосереднім учасником-співрозмовником текстуального діалогу.

Незважаючи на те, що під час написання «Хозарського словника» М. Павич за основу брав реальні факти, історизм тут нетиповий, бо постмодернізм завжди видозмінює історію: дописує, розкладає, переписує, конструює і вдало ховає від спостережливого читача. Будучи дослідником літератури та освіченим ерудитом, М. Павич пропонує сприймачеві нові виклики, оскільки неможливо визначити межі між вигадкою та історією. Твір-виклик є насправді магічною книгою, що являє собою креативний синтез історичних та фантастичних елементів. Тут, за борхесівським принципом, факти історії поєднуються у літературному творі з фактами письменницької уяви, що веде до створення псевдоісторії. «Хозарський словник» є взірцем не простого переповідання історичних фактів, а зигзагом між істиною та вигадкою. Роман-словник належить до творів, у яких теперішнє пізнається виключно через минуле, реальне у фантастичному, можливе у неможливому. В цих інверсіях виникає оновлення фікціональної літератури. Неможливо раціонально пояснити і довести усі явища і події, тому митці вдаються до вимислу, до створення універсуму, в якому панують нові принципи причиновості. У фантастичній літературі відкриваємо багатомірність можливих форм існування, котрі вказують нам на шляхи досягнення загубленого простору.

Літературні критики вважають твори М. Павича інтелектуальною, ерудитською фантастикою. Сучасні фантасти намагаються стерти останні нашарування і знову почати писати оповідь, предметом якої є світ, який у світлі поетичного бачення стає надприродним. М. Павич належить до сучасних «палімпсестів». Хорватський літературознавець Бранімір Донат називає прозу «...фантастикою здогадів, наслідком механіки руху, котра не підлягає гравітації, а тяжіє до безкінечного кружляння» [8: 481]. Фантастика

функціонує у тексті, який ілюзію і все фантастичне проголошує чимось зовсім релевантним. Фантастиці краще існувати у фрагментарній, змінній формі, ніж у лінійно-сталій структурі. Вона грається реальністю, історією, стирає кордони між реальним і нереальним, ймовірним та неймовірним. У фантастиці існував традиційний пуризм щодо цитат та документів. Павич деконструює ці парадигми. Автор створює образи у творі, комбінуючи різні елементи та граючись із деталями. У екліктичній сполучі роману представлено змішане поєднання історичних героїв та вигаданих. Передусім на основі поєднання псевдоісторії та фантастики створюється книга Великого Сну, де відбуваються фантастичні перевтілення, калейдоскопічна зміна героїв, які мають здатність бачитися навзаєм у снах. Гра з часом – один із найважливіших авторських прийомів, оскільки вона пов'язана з міфологічними уявленнями про повторення подій, ситуацій, а навіть і перевтілення душі в інші тіла у майбутньому. Павич використав прийом міфічного повторення ситуації через 293 роки. Герої з XVII ст. проєктуються у образи XX ст. і лише хозарська принцеса Атех та демони, як уособлення танатоса, є всеприсутніми у часо-просторовому континуумі роману. Символізація текстуального простору уможливило розширення світу уяви імпліцитного читача.

Ключова формула поетики роману полягає у багаторівневій структуризації «Хозарського словника» внаслідок якої текст постає у світлі трьох ракурсів. Це засвідчує прагнення Павича до руйнування однозначності та тяжіння до релятивності у структуротворчому принципі текстуальної організації, що є шляхом до багатозначності трактувань. Текст стає безмежно відкритим у безмежність і ніхто не в змозі зупинити його рух. У структурі павичевого роману присутні робочі механізми, що зорієнтовані на об'єднання різномірних субтекстових утворень в єдине органічне ціле. Саме трійста структура, «вписана у текст», забезпечує його інтегральність. Парцеляція текстуальних фрагментів у вигляді словникових статей відкриває безкінечність трансформацій. Внаслідок цього для читача текст розгортається не у вигляді сувою, а в спосіб відкриття анфілади копій, що розміщені у трьох книгах. Укладачі «Хозарського словника» Аврам Бранкович, Юсуф Масуді та Самуель Коен мають за мету відтворення з цілісності всіх людських снів тіла першоплюдини, ангелоподібного Праадама (Адама Кадмона, Адама Рухані). Це передусім є доказом того, що сегментація твору взаємопов'язана з тілесністю. Утворення символічного тіла Адама-предтечі, мальованого сном, свідчить про посередницьку функцію тілесності між матеріальним та ідеальним. Парадоксальне поєднання аналітичної фрагментарності з синтетичною тілесністю формує ідейну композицію «Хозарського словника». Трійстість форми роману веде до його амбівалентності. А у світлі амбівалентного прочитання література водночас виступає як інформація, застереження, утіха та містерія. Безпосередньою метою постмодерністського літературного твору має бути задоволення від прочитання, а не історична істина. Сербський літературний критик Михайло Пантич, пишучи про роман «Хозарський словник» зазначає: «Писання – реконструкція світу на основі літератури та літературної фікції, певний різновид імітації *божого книги*, відтворення «держави сну», поєднання тіла першої людини, докладені зусилля, щоб завдяки літературі знову побачити «жахливу глибину часу» і вкотре досягти міфічно-архетипного часу і простору, прапочатку. Писання – це безперестанне пригадування, повернення до правдівця та історичних суперечностей, до незабрудненого світланку світу» [7: 471].

Письменник, на відміну від історика, має певні переваги – він може творити, містифікувати широке полотно історичних фактів і в такий спосіб урізноманітнювати засоби відтворення дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артамонов М. И. История Хазар. – Л.: Изд. Эрмитажа, 1962. – 523 с.
2. Археологический словарь / Сост. У. Брей, Д. Трамп. – М.: Прогресс, 1990. – 370 с.
3. Гумилёв Л. Н. Открытие Хазарии. – М.: Наука, 1966. – 191 с.
4. Гумилёв Алексин. Хазарская Атлантида // Азия и Африка сегодня, 1962. – №2. – 65 с.
5. Делич Й. Хозарська призма // І. – 1999. – № 15. – С. 98-110.
6. Павич М. Хозарський словник. – Л.: Класика, 1998. – 279 с.
7. Пантић М. Александријски синдром // Књижевност. – 1992. – № 2. – С. 470-475.
8. Donat B. Između aleje povijesti i labirinta duha // Izraz. – 1998. – № 4. – С. 477-485.

УДК 821.111.09

Ситник Н. В.

(Кам'янець-Подільський, Україна)

АРХЕТИП ПОВЕРНЕННЯ У МІФОСВІТІ Д. Р. Р. ТОЛКІНА

У даній розвідці аналізується архетип повернення як структуротвірний чинник трилогії Д. Р. Р. Толкіна «Володар Перстенів». Вивчаються різні аспекти семантики даного архетипу, який оприявнюється в особливостях сюжетно-композиційної та хронотопної структури.

Ключові слова: міфотворчість, фентезі, архетип повернення.

The article analyses the archetype of return in terms of its structure-forming capacity in J.R.R. Tolkien's trilogy «The Lord of the Rings». We study various aspects of the semantics of the archetype, which is manifested in the specific plot, compositional and chronotope structure.

Key words: myth-making, fantasy, archetype of return.

Аналіз архетипового підґрунтя літературних моделей, схем, традиційної образної складової художнього твору залишається досить актуальним у сучасному літературознавстві, оскільки уможливує більш повне виявлення багатомірності досліджуваних творів. У даній розвідці ставиться за мету проаналізувати особливості художньої трансформації архетипу повернення у міфосвіті Д. Р. Р. Толкіна (на матеріалі творів «Володар Перстенів» та «Сильмариліон»).

Для того, щоб зрозуміти контекст та масштаб, у якому відбуваються події, зображені у «Володарі Перстенів», слід звернутись до тексту «Сильмариліону», де описана епоха

первинного космогенезу світу, репрезентованого у «Володарі Перстенів». Бог Іллуатар створив Арду з музики Айнурів, яка була далекою від гармонії [1]. Доля створеного світу залишається невідомою усім, за винятком його творця, «оскільки нікого Іллуатар не посвячував у свої плани, і кожна епоха бачила щось нове та непередвіщене, і це нове було родом не з минулого» [1: 3-4] (Тут і далі переклад англномовних текстів наш. – Н. С.). Образ створеного світу постає перед Айнурами нецілісним: «його історія була незавершеною, а цикли часу – не повністю сформованими, коли видіння зникло. Дехто твердив, що видиво щезло ще до часу Домініону людей та завершення часу першородних, оскільки <...> валарам не вдалось на власні очі побачити Останні Епохи та кінець створеного світу» [1: 6]. Однак з перших рядків «Сильмариліону» стає відомо, що музика хору Айнурів звучатиме ще раз, та музика буде краща за попередню, але звучатиме вона після кінця днів. Отже, створений світ – невічний, але скільки він існуватиме, залишається невідомим. Його приреченість звучить у словах Феанора: «Про те, що ми робимо, будуть співати до останніх днів Арди» [1: 49] (курсив наш. – Н. С.).

Таким чином, створеному Іллуатаром світу споконвічно іманентна циклічність існування, це – його доля, «траєкторія» розвитку. В контексті подібного фатуму події трьох епох Арди набувають особливого значення. Враховуючи те, що образ створеного світу постав перед Айнурами незавершеним, а його доля була відомою лише Іллуатару, можливо зробити припущення, що подальша історія Арди спрямована на подолання передбаченого у «Сильмариліоні» «кінця світу». Пересторогою звучать для всіх слова мага Гандалфа: «Ворогові все ще бракує однієї речі, яка би зміцнила його і навчила здолати будь-який опір, зруйнувати останні твердині та вкрити всі землі другою темрявою. Йому бракує Єдиного Персня» [2: 58] (курсив наш. – Н. С.). Відтак, перша і наступні інтервенції Моргота сприймаються жителями Середзем'я як потенційний кінець світу. Відповідно, кожне успішне протистояння добра злу означає відстрочення неминучого кінця і водночас імплікує повторну появу зла, новий поєдинок, розв'язка якого залежить від тих, на чию долю він випаде. На раді, де присутні представники різних етносів Середзем'я, господар Елронд звертається до своїх гостей із такими словами: «Його долю (Персня Влади. – Н. С.) ми і повинні вирішити. Саме з цією метою вас і покликано сюди. Покликано, кажу я, хоча я не кликав вас до себе, чужинці з далеких земель. Ви прийшли, і вас тут зустріли, <...> на перший погляд випадково. Та це не так. Повірте, що так призначено, щоби ми й ніхто інший знайшли спосіб протистояти загрозі, що нависла над світом» [2: 231]. Можливо, відчуття смертельної небезпеки, яке постійно присутнє у трилогії, – родом із скандинавського епосу: «Едди» сповнені передчуття кінця світу, якому ніщо не може перешкодити, в той час як у Толкіна історія створеного світу набуває свого розвитку з метою уникнути свого завершення.

У авторському міфосвіті демаркація часу відбувається за тим самим принципом, який функціонує і у первинному, реальному світі: якась визначна подія або певний конфлікт ознаменовує нову еру. У Середзем'ї кожна із зображених епох закінчується війною, відповідно Перша Епоха – Великою Битвою, Друга Епоха – війною Останнього Союзу, Третя Епоха – Війною Персня. Кожна війна закінчується поразкою зла, яка, на жаль, не буває остаточною. Тому причиною кожної наступної війни є повернення, або відродження зла: «Знову починають плодитися злі потвори. <...> Знову з'являються Назгули» [2: 1012], «та сила, яка відновилась у Мордорі, не змінилась» [2: 230], «Безіменний

Ворог *знову* повстав. Дим *знову* куриться з Ородруїну, який ми називаємо Фатум-горою» [2: 234], «Дев'ятеро (Назгули. – Н. С.) *знову* в дорозі» [2: 244] (курсив наш. – Н. С.). Подібна циклічність у міфосвіті Толкіна є очевидною для читача, але учасники і творці історії Середзем'я цього не помічають, що, принаймні, дивує хоча б тому, що персонажі Толкіна – не лише представники різних етносів, серед героїв Толкіна присутні безсмертні істоти, які є свідками всього минулого. Наприклад, Велика Битва Першої Епохи закінчується знищенням Тангородіму та зверженням Моргота. Але навіть ельфи, міфологічні творіння в світі Арди, помилково вважали цю перемогу остаточною. На авансцену Другої Епохи виходять люди та ельфи, які вступили в Останній Союз, щоб протистояти злу. І знову, як висловився Елронд, перед очима якого пройшли «три епохи на Заході світу, і багато поразок, і безліч безплідних перемог» [2: 232]. – «Саурон був подоланий, але не розбитий. Його перстень загубився, та не був знищений. Темну Вежу зруйнували, та підвалини залишили» [2: 232]. Уже в часи Третої Епохи, на раді у Елронда, де зібрались представники Майя (Гандалф), ельфів (Елронд, Леголас), людей (Арагорн, Боромир), гномів (Гімлі, Глоїн) та гобітів (Фродо, Більбо), з вуст мага Гандалфа знову лунає надія на остаточну поразку зла: «<...> ми повинні дивитися не на якийсь час уперед, не на кілька людських поколінь і не на одну епоху світу. Ми мусимо покласти остаточний край цій загрози, навіть якщо маємо на це мало надії» [2: 254]. Щиро вірячи у можливість позбутися зла на віки вічні, ельфи готові пожертвувати тим, що зі знищенням Персня Влади зникне сила Трьох Перстенів, які належать їм, а це означає, що «багато прекрасних речей занепаде і забудеться» [2: 256]. Присутність на сторінках трилогії ельфів ставить описані події в контекст «Великої історії», а їх безсмертя набуває значення неперервності у збереженні традиції.

Отже, незважаючи на те, що час Середзем'я – циклічний за своєю демаркацією, у свідомості героїв Толкіна він лінійний: світ, колись уже створений, спрямований до власного завершення, він існує від Першого хору до Другого. Всі три Епохи Арди власною історією покликані запобігти циклічності буття, адже кожна епоха – це чергова поява зла, яка може бути останньою (нікому, крім Іллуватара, невідома доля Середзем'я). Відповідно, протистояння добра злу є вимушеною необхідністю. Однак герої Толкіна, вступаючи кожного разу у поєдинок із злом, сподіваються на свою остаточну перемогу. Таким чином Толкін зображує колізію міфологічного та історичного часу, яка не вирішується на користь одного з двох. Настає нова, Четверта епоха, а в останніх словах Арагорна: «Не навечно прикуті ми до кіл цього світу, і поза ними є щось більше, ніж спогад» [2: 989] звучить віра у подолання неодмінного повернення зла, а відповідно і циклічності буття.

На фоні оприявлення архетипу повернення в часі та історії Середзем'я особливого значення набуває індивідуальна доля кожного персонажу, оскільки будь-яке рішення та вчинок героїв зазнають певної аксіологізації в контексті «Великої історії», що тягнеться від Першої до Другої музики Айнурів.

Російський літературознавець С. Л. Кошелев, досліджуючи жанрові особливості «Володаря Перстенів», звертається до парадигми функцій, виконуваних головними героями чарівних казок, та застосовує її до персонажів трилогії. З 31-єї функції, ідентифікованих В. Я. Проппом, у «Володарі Перстенів» Кошелев визначає 25, що виконуються головним героєм Фродо. Решта 6 функцій (XXIII, XXV, XXVI, XXVII, XXIX, XXXI) – нереалізовані

у сюжетній лінії Фродо, але їх виконує інший протагоніст, Арагорн. Серед нереалізованих Фродо функцій для нашого дослідження особливий інтерес представляють 23-я (герой не-впізнаним прибуває додому або в іншу країну) та 31-а (герой одружується та воцаряється) [3: 56-58]. 23-я функція, лише частково виконана Фродо, і 31-а функція, зовсім невиконана Переносцем, повністю реалізуються Арагорном, який дійсно повертається додому як не-впізнаний король і згодом одружується з Арвен. Знакова назва третьої, останньої частини трилогії, «Повернення короля», від самого початку окреслює код розгортання сюжетної лінії і відтак суголосить із 23-юю та 31-ою функціями у парадигмі Проппа, які у «Володарі Перстенів» доводиться виконувати Арагорну, одному із головних, але не головному героєві квесту. Кошелєв пояснює такий розподіл функцій особливостями жанру трилогії, який автор ідентифікує як «роман з елементами чарівної казки та героїчного епосу» [4: 95]. На початку трилогії Фродо постає перед читачами як казковий герой, але згодом все більше набуває ознак героя епічного, на відміну від Арагорна, який вперше з'являється як епічний герой, але з часом перетворюється у казкового героя [4: 91]. Таким чином, у сюжетній лінії головного героя Фродо архетип повернення зазнає часткової контамінації семантикою квесту. Дескрипція архетипу повернення у сюжетній лінії Фродо наділена дещо урізаним характером, що пояснюється жанровими особливостями «Володаря Перстенів», зокрема його жанровою синтетичністю.

Сюжетна лінія Арагорна-короля є важливою для розуміння структури часу в Середзем'ї. Арагорн – прямиий нащадок Ісілдур, який наприкінці Другої Епохи привласнив Перстень Влади, відтявши палець Саурона. Наслідки помилки Ісілдур стали доленосними для майбутнього Середзем'я: з тієї пори, як Ісілдур присвоїв Перстень, «рід нуменорців занепав, і тривалість життя їх скоротилася» [2: 232]. Арагорну належить відкувати зламанний меч Нарсіл («його світло згасло, і досі його не перекували» [2: 232]), та виправити помилку свого пращура – знищити перстень Влади. Завдання, що стоїть перед Арагорном, таким чином, свідчить про лінійний час Середзем'я, оскільки теперішнє та майбутнє постає у ньому як результат досягнень та поразок минулого. Арагорну належить відновити королівський рід і повернути в світ втрачену цілісність, нерозривність між минулим та майбутнім. Під час коронації Арагорн отримує ім'я Еллесар, що означає «ельфійський камінь». Камінь зеленого кольору наділений особливою символікою: «це колір вегетації та в ширшому значенні – життя...» [5: 165]. Відтак ім'я Арагорна-короля свідчить про зв'язок його ролі у творі з ідеєю розвитку та відродження. Символічного значення набуває і шлюб Арагорна з Арвен, третій шлюб між чоловіком людиною та жінкою-ельфійкою в історії Середзем'я, кожен з яких супроводжував найважливіші історичні реверсії. Нарешті, повернення короля ознаменовується ще однією подією, символікою якої не залишає жодних сумнівів щодо характеру змін, яких зазнає Середзем'я. Про відновлення зв'язку з минулим, про початок наступної епохи, в якій збереглася пам'ять про славу минулих літ, свідчить відродження Білого дерева, символу зростання та трансцендентності. На кам'яних, вкритих снігом схилах Арагорн знаходить самотні саджанці, який є продовженням роду Найдревнішого з дерев.

Отже, у сюжетній лінії Арагорна архетип повернення у виразнюється в тісному зв'язку із семантикою квесту та набуває певної модифікації, спричиненої жанровими особливостями трилогії: починати квест випадає головному героєві – Фродо (проекція архетипу

повернення щодо Фродо не знаходить повної реалізації у міфосвіті Толкіна), а завершувати – Арагорну, який поступово перетворюється з епічного героя на казкового. Повернення Арагорна-короля, ім'я, отримане ним при коронації, шлюб із ельфійкою Арвен, а також відродження «Найдревнішого з дерев» свідчать про контамінацію архетипу повернення, оприявленого у сюжетній лінії даного персонажу, з архетипами відродження та розвитку.

У трилогії присутній персонаж, власне рід занять якого наділений значною символікою. Це Сем-садівник. Під час квесту йому доводиться виконувати різні функції: надійного товариша (дуаен американської модерністської критики Е. Вільсон зневажливо охарактеризував його словами: «по-собачому відданий слуга, <...> який ніколи не покидає свого господаря» [10: 313]), сміливого воїна, на певний час – переносця. Але після завершення всіх поєдинків, із закінченням Третьої Епохи, коли Середзем'я покидають ельфи, Гандалф, Більбо та Фродо, у Ширі залишається Сем, майбутнє якого пророкує Фродо: «Твій час іще, мабуть, прийде. <...> На тебе ще чекає стільки роботи і стільки радощів. <...> Твої руки і твій розум будуть потрібні всюди. Ти будеш <...> найвідомішим садівником за всю історію; і будеш читати Червону Книгу та зберігатимеш пам'ять про епоху, що минула, так аби гобіти пам'ятали про Страшну Небезпеку та ще дужче любили їхню дорогу землю. І ти проживеш щасливе і довге життя, доки не закінчиться твоя роль в Історії...» [2: 954-955]. Закінчення війни Персня та повернення до Ширу не є завершенням трилогії, до «**happy end'у**» ще далеко. Повернувшись додому, гобіти бачать жакливі зміни, яких зазнав Шир. Опинившись свідками загибелі Сарумана, Мері висловлює надію: «війна вже зовсім закінчилася, сподіваюся», на що Сем відповідає: «я би не сказав, що це кінець, поки ми не наведемо тут лад» [2: 946]. Завдання Сема ще не виконано до кінця. Наводити порядок і відроджувати спустошений світ належить Семові, чие садівництво відтак постає як символ продовження життя, розвитку, повернення втраченої гармонії, оскільки «завдання садівника – відновлення, відродження» [7: 405]. Невипадково ельфійка Галадріель на прощання дарує Семові жменю родючої землі із Лотлорієну: «Для тебе, маленький садівнику та любителю дерев, <...> я маю лише невеличкий подарунок. – Вона поставила йому на долоню маленьку скриньку <...>, прикрашену тільки єдиною срібною руною на віці. – Це руна мого імені, – сказала вона, – та вашою мовою вона також означає «грунт». У цій коробочці – земля з моїх садів <...> Навіть якщо застанеш усе запушеним і сплюндрованим, тільки розсієш там цю землю – і мало які сади Середзем'я цвістимуть так, як твій. А тоді згадаєш про Лорієн, який ти пізнав лише взимку. Бо наша весна та наше літо минули, і на землі вони зберігаються лише в пам'яті живих» [2: 356]. У міфосвіті Арди Лорієн є заповідником пам'яті, і героям, які потрапили туди, здається, що час зупинився. Передаючи Семові жменю родючої землі, Галадріель, чия епоха підходить до завершення, висловлює у такий спосіб надію, що живими залишаться не лише сади, а й пам'ять про минуле. Таким чином, образ Сема наділений не лише символікою відродження, – в даному персонажі знаходить вираження категорія пам'яті, «яка у літературі ХХ століття набуває принципово важливого значення» [8: 22]. Саме образ Сема свідчить про те, що фентезі Толкіна не слід дорікати у повною ескапізм. Між вторинним світом Середзем'я та первинним світом існує зв'язок, який випало підтримувати Семові та його нащадкам. Перед від'їздом до Сірих Гаваней Фродо передає Семові свій щоденник. Його починав вести Більбо, продовжував Фродо,

але закінчувати доведеться Семові [2: 953]. Як стає відомо з додатків до трилогії, проживши довге та плідне життя, Сем передає щоденник своїй донці, Еланор [2: 1026]. Образ Сема, таким чином, надає трилогії статусу так званого «твору-застереження», адже пам'ять людства є «тим мостом у майбутнє, який забезпечить спадкоємність існування людства та не допустить його фізичного та духовного виродження» [8: 22]. День народження першої доньки Сема, Еланор, є досить знаковим, оскільки він випадає на 25 березня, 3021 року, що за Гондорським календарем започаткував Четверту Епоху, новий виток історії, творити яку доведеться майбутнім поколінням.

У даному контексті ще одне захоплення Сема-садівника надає його образу непересічного значення. Читаючи «Володар Перстенів», неможливо не помітити, яким значенням наділяє Толкін старі казки, легенди та пісні. Толкін не сприймає минуле, теперішнє та майбутнє як окремі періоди, для автора вони є одним континуумом, що експліцитно виражається у поглядах Сема. Наступні слова Сема свідчать про міфологічні виміри сюжетних доль Фродо та Сема, які певною мірою є архетиповими у масштабі Середзем'я: «Берен і не сподівався ніколи, що здобуде Сильмарил із Залізної Корони Тангородриму, але ж здобув, а подорож його була гірша і загроза страшніша, ніж у нас. Але то довга історія <...> Але ж, пане, <...> чому я раніше про це не подумав! <...> Гей якщо подумати, то ми і далі в тій самій пригоді? Вона триває. Чи великі історії не закінчуються?» [2: 664] Справжні казки не мають кінця, вони продовжуються. Толкін приводить своїх героїв до усвідомлення того, що у «Великій історії» для них відведена певна роль.

Але Толкін не зупиняється на цьому. Якщо міф та історія є невід'ємною частиною єдиного континууму, то вони також стосуються і майбутнього, про що розмірковує той самий Сем, уявляючи себе та Фродо героями легенд, які колись розказуватимуть батьки дітям [2: 665]. Подібна розмова між Фродо та Семом є незвичною для персонажів такого твору. Наче посеред битви з Гренделем Беовульф відволікся на хвилинку, щоб уявити, як пісня про нього звучатиме у виконанні барда, і чи закінчиться вона поразкою чи перемогою. Хоча слід зазначити, що Беовульфу таки доводиться почути пісню про себе. Подібно до Беовульфа Фродо і Сем теж чують оповідання про себе на Кармалленському полі, коли менестрелі Арагорна співають баладу про Фродо-Дев'ять пальців та Перстень Влади. Продемонструвавши зв'язок теперішнього з легендами та міфами минулого, Толкін, як і свого часу автор «Беовульфу», демонструє таким чином міфотворчість у розвитку, коли Сем та Фродо, слухаючи баладу, набувають ознак міфічних постатей.

Отже, очевидним є те, що в образі Сема архетип повернення міцно пов'язаний з іншим, не менш впливовим, – архетипом регенерації, реалізуючись у тісному зв'язку з архетиповим символом саду.

Одним із найпотужніших оприявнень архетипу повернення у трилогії є загибель та повернення мага Гандалфа, чий образ можливо тлумачити як проєкцію архетипу «Мудрого Старого» [9]. У підземеллях Морії Гандалф вступає у поєдинок із жахливим демоном Балрогом, який закінчується падінням мага у безодню. Та безодня, як розповідає маг після свого повернення, – «має дно, яке поза межами світла та знання. <...> Ми боролися глибоко під живою землею, там, де не існує часу. <...> Народ Даріна не копав тих ходів <...> Набагато глибше від найглибших копалень гномів гризуть землю безіменні істоти. Навіть Саурон не знає про них. Вони старіші за нього. Я пройшов їхніми дорогами, та

не скажу про них ані слова, щоби не затьмарювати світла дня» [2: 470]. Гандалф зазнає випробування смертю, що становить один із найсуттєвіших аспектів відродження мага, а його спуск на «дно» постає як символічне повернення до початку часу та світостворення. Своє повернення Гандалф пояснює тим, що його шлях у цьому світі ще не закінчився, тому він був відправлений назад. Місце воскресіння мага, найвища вершина Імлистих гір, розташована на карколомній висоті «над запаморочливим урвищем» [2: 470], відображає, відтак, завершення циклу смерті та відродження, який проходить Гандалф. Таким чином, відхилення мага від ролі «Мудрого Старого», який зазнає випробування смертю і воскресає, свідчить про те, що в образі Гандалфа архетип «Мудрого Старого» суголосить із архетипом повернення. Характер подібного поєднання пояснюється авторськими особливостями міфотворчості Толкіна.

Таким чином, можна зробити висновок, що, отримуючи неймовірно потужне втілення різних аспектів своєї семантики, даний архетип набуває оприявнення в:

1) циклічності існування світу, пророкованій ще в епоху космогенезу; хронологічна організація подієвого потоку розпочинається та завершується музикою хору Айнурів. Циклічна модель часу (хор Айнурів звучатиме ще раз) в міфології Толкіна доповнена лінійною;

2) постійному відродженні зла, перемога над яким, у свою чергу, лежить в основі демаркації часу у Середзем'ї. Кожна з наступних епох генези Середзем'я, відтак, постає як спроба запобігти древньому пророцтву. Таким чином, архетип повернення актуалізується не лише на теренах історії Середзем'я у вигляді трьох історичних епох, у контексті «Великої історії» Арди архетип повернення виконує сюжетнотвірну функцію;

3) сюжетних лінійх низки персонажів, де архетип повернення проявляється як семантичний елемент квесту. Стосовно Арагорна та Фродо спостерігається поступове й планомірне розширення семантики трансформації архетипу повернення: в той час, коли архетип лише частково зреалізовується щодо Фродо, він сповна актуалізується у ритмах сюжетної долі Арагорна. Подібне розмежування в оприявненні архетипу зумовлене жанровою природою трилогії, яка синтезує у собі ознаки епосу, казки та роману. Проектуючи долі Фродо та Арагорна на одну архетипову ситуацію, Толкін актуалізує різні жанрові забарвлення оприявнень архетипу повернення. Фродо на початку трилогії постає як казковий персонаж, але рятуючи світ, він набуває ознак епічного героя, повернення якого не супроводжується казковим «отриманням принцеси та півцарства у придачу». Насправді, у поверненні Фродо має місце доля трагізму (він змушений покинути врятоване ним Середзем'я, оскільки стає нестерпним біль від отриманого поранення), що є типовою долею для епічних героїв [10]. В образі Арагорна архетип повернення сповна оприявнюється як типовий для казок, що завжди мають щасливий кінець. У сюжетно-подієвому просторі досліджуваних творів роль Арагорна-короля постає як одне з найпотужніших втілень архетипу повернення, що водночас зазнає певної контамінації з архетипами відродження та розвитку.

В образі та сюжетній лінії Сема архетип повернення імплікується на фоні інших впливових архетипових символів: землі, саду, життя, розвитку, відродження.

В образі мага Гандалфа архетип повернення суголосить із казково-міфологічною формою мотиву квесту (поєдинок Гандалфа із демоном Балрогом). Реалізація архетипу

повернення у сюжетній лінії мага Гандалфа має синтетичний характер, що полягає у її контамінації з проєкцією домінуючого у даному образі архетипу «Мудрого Старого».

Архетип повернення демонструє у світі Арди розмаїття проявів, функціонуючи як один із найпродуктивніших архетипів, що актуалізуються в авторському міфосвіті Толкіна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Tolkien J. R. R. *The Silmarillion* / Ed. by C. Tolkien. – L.: Harper Collins, 1994. – 441 p.
2. Толкін Дж. Р. Р. Володар Перстенів / Перекл. з англ. Олена Фешовець. – Львів: Астролябія, 2006. – 1088с.
3. Пропп В. Я. Морфология сказки. Изд. 2-е. – М.: Наука, 1969, 168с.
4. Кошелев С. Жанровая природа «Повелителя колец» Дж. Р. Р. Толкина // Проблемы метода и жанра в зарубежной литературе. – 1981. – Вып.6. – С. 81–96.
5. Jung Emma and von Franz, M.-L. *The Grail Legend*. New York: G. P. Putnam's Sons, 1970. – 452 p.
6. Wilson Edmund «Oo, Those Awful Orcs!» *The Nation*, 182. April 14, 1956.
7. Эстес Кларисса Пинкола. Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях. Пер. с англ. – К.: Со, 2000. – 496с.
8. Нямцу А. Е. Миф. Легенда. Литература (теоретические аспекты функционирования): Монография. – Черновцы: Рута, 2007. – 520с.
9. Ситник Н. В. «Мудрый старий»: Гендальф як архетипний образ трилогії Д. Р. Р. Толкіна «Володар перснів» // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди, серія літературознавство, випуск 1 (45). – Харків: ППВ «Нове слово», 2006. – 172с.– С. 135-145.
10. Элиаде М. Мифы и волшебные сказки // Элиаде М. Аспекты мифа / Пер. с франц. – М.: Академический Проект, 2000. – С. 181-187.

УДК 821.133.1

Василевич О. М.
(Гродно, Беларусь)

ФУНКЦИИ ВТОРОСТЕПЕННЫХ ПЕРСОНАЖЕЙ В РОМАНЕ МИШЕЛЯ БЮТОРА «ИЗМЕНЕНИЕ»

This article deals with the representation of functions of characters in the novel. This concept reflected in this novel serve the key point to the interpretation on this novel, but reveal the tendencies formed in the works by Michel Butor.

© Василевич О. М., 2009

Роман «La Modification» (1957) (русский перевод «Изменение») является своеобразной визитной карточкой писателя, самым известным произведением Мишеля Бютора, которое переведено на двадцать пять языков мира. Этот роман, появление которого вызвало большой интерес среди критиков и журналистов, в настоящее время занимает почетное место в фонде классических произведений французской литературы.

Реакцию критики на публикацию этого романа можно рассматривать (за редким исключением) как весьма положительную: «Вокруг этого романа... странным образом образовалось единодушное мнение французской критики. В первый раз литературные странички «Монд» и «Франц Обсерватор» слились в единую ноту похвалы молодому писателю» [2: 9]. Достаточно благосклонно роман был принят и широкими читательскими массами.

Роман «Изменение» с первых дней своего появления и на протяжении последующих двух десятилетий становится объектом исследования многих ученых и литературоведов и считается самым исследованным произведением Бютора. Среди авторов многочисленных монографий, литературоведческих статей и критических очерков, «география» которых охватывает практически все континенты мира, следует особо отметить такие имена исследователей, как Ф. Ван Россум-Гийон, М. Лейри, Ж. Райар, Ж. Рудо, работы которых по праву признаются фундаментальными.

Вопрос об особенностях романа «Изменение» Мишеля Бютора не нашел отражения ни в белорусском литературоведении, ни в странах постсоветского пространства.

В зарубежном литературоведении исследовались проблема формы и содержания в романе, особенности стилистики, константные характеристики повествовательной манеры писателя (прием повтора и параллелизма, роль личных местоимений, прием монтажа и т.д.). Тем не менее, несмотря на этот многогранность исследования и большой многогранный литературоведческий материал, роман «Изменение» продолжает привлекать внимание ученых и исследователей всего мира, что объясняется художественным богатством этого произведения, допускающего различные способы его прочтения и интерпретаций.

Одной из таких проблем, которая не затрагивалась критикой ранее, является проблема формирования второстепенных персонажей и их функции в данном романе. Это позволяет по-новому интерпретировать данное произведение, рассматривая идейно-композиционную структуру романа с точки зрения определенного сочетания «голосов» в романе.

Представляется, что второстепенные герои романа образуют сложную систему, функционирующую в соприкосновении с образом центрального героя.

Данная интерпретация позволит не только лучше раскрыть образ главного персонажа, но и постичь глубже авторский замысел, уточнить особенности поэтики нового типа французского романа второй половины XX века.

В данной статье под персонажем мы понимаем лицо, которое получает в произведении статус объекта описания. Роман «Изменение» можно отнести к моноцентричному произведению, где главенствующее место принадлежит «ведущему» персонажу. В центре внимания главный герой – Леон Дельмон – представитель парижского филиала фирмы по производству печатных машин «Скабелли», мужчина около пятидесяти, который ведет двойную жизнь: в Париже – добропорядочный глава большого семейства, муж, уставший от стареющей, скучной жены Анриетты; в Риме – страстный, вечно молодой любовник юной французки Сесиль, Он решает бросить свою семью и начать новую жизнь с Сесиль в Париже.

Окрыленный, полный надежды и предвкушающий скорое освобождение, в тайне от всех он садится в поезд Париж – Рим, чтобы объявить своей возлюбленной о предстоящем счастье. Однако по приезде в Рим он отказывается от своего плана.

Таким образом, повествование в романе сосредоточено на образе главного персонажа, которого автор наделяет всеми атрибутами героя традиционного романа такими, как имя, социальное положение, психологические и физические характеристики. Тем не менее, при такой очевидно довлеющей позиции «ведущего» героя, в романе представлена развитая система второстепенных действующих лиц, функция которой заключается не столько в создании фоновой зарисовки для функционирования главного персонажа, сколько в образовании особого философско-символического пространства. Особенность презентации персонажей второго плана в романе заключается в том, что они запечатлены в сознании главного персонажа. Их внешний облик, выдуманные истории их жизни, особенности их поведения – все это предстает через призму субъективной оценки Дельмона.

В произведении можно выделить три круга героев второго плана, каждый из которых соотносится определенным образом с Леоном Дельмоном. Единую группу образуют жена Дельмона Анриетта, его дети и любовница Сесиль; пассажиры поезда, вместе с которыми Дельмон совершает путь из Парижа в Рим, составляют следующий класс и, наконец, владельцы компании, в которой работает Дельмон, можно рассматривать как отдельную группу.

Объединяющим началом первого круга персонажей является более тесное взаимодействие с Леоном. Кроме того, эти герои, хотя и актуализированы в сознании героя, являются «живыми» по отношению к попутчикам Дельмона, жизненная история, профессия, социальный статус которых целиком созданы посредством воображения главного персонажа. Анриетта, дети и Сесиль являются также героинями, получившими возможность выражения собственного «я», что отображается в их диалоговых репликах, оформленных в повествовании автором в виде прямой речи, тогда как пассажиры из купе поезда третьего класса лишены этой возможности и не относятся к субъектам высказывания в речевой структуре произведения. Особое место среди персонажей второго плана занимают непосредственные начальники Леона Дельмона – владельцы фирмы, которые не получают в романе ни портретной ни психологической характеристики, но несмотря на это присутствие их в романе ярко выражено. Образ итальянская семья Скабелли воплощает буржуазное общество с традиционными устоями жизни и понятиями.

Выделенные параметры, положенные в основу представленной типологии, позволяют говорить об отличном статусе героинь в системе персонажей второго плана. Этот тезис находит свое отражение и при рассмотрении пространственно-временной организации романа.

Развитие сюжета романа можно представить в виде прямого отрезка с засечками и обозначенными началом и концом – железнодорожного пути с множеством мелких остановок, имеющего отправной пункт в Париже и конечный – в Риме. Леон Дельмон и все пассажиры купе поезда, образующие второй круг второстепенных персонажей, – это динамичная точка, перемещающаяся в движении и пространстве по этому отрезку в режиме реального времени, тогда как Анриетта и Сесиль, образы которых метафорически сливаются с городами, в которых они функционируют (Парижа и Рима соответствен-

но), представлены статично. Автор «переворачивает» оппозицию «близкие – далекие», располагая более близких по сюжету персонажей на удаленном расстоянии, тогда, как случайные незнакомые люди оказываются помещенными непосредственно в пространственное поле главного героя. Это различие реализуется и на грамматическом уровне: Сесиль и Анриетта главным образом представлены в будущем и прошедшем временах, а описание пассажиров купе замыкается рамками настоящего. Воспоминания прошлого и прогнозирование будущего раздвигают рамки пространственно-временной организации купе пассажирского поезда, создавая многомерную, межуровневую систему.

Дуалистическая оппозиция «близкие-далекие», получает свое дальнейшее развитие и на уровне характеристики двух героинь. Писатель вводит двух героинь в повествование романа, используя прием противопоставления. Персонажи являются своеобразными сюжетными «центрами», которые представляют два города. В описании героинь значительную роль играет введение детали, способствующее углублению образов. Автор не дает подробного описания внешности женщин, а представляет лишь ту часть тела или лица, которая попадает в поле зрения Леона. Для начинающего седесть Дельмона вопрос появления первых седых волос, которые являются предвестниками старости, имеет большое значение, поэтому в тексте ни раз упоминается «небрежная прядь с проседью волос Анриеть». Так, с помощью характеристики героинь уточняется и особенности внутреннего мира главного персонажа.

Две женщины находятся в антагонистических отношениях, образ каждой из них создает определенное эмоциональное поле. Это особенно явно прослеживается в использовании эпитетов и метафор при характеристике этих двух героинь. Образ Сесиль автор рисует светлыми, теплыми и яркими красками – «радость, солнечная корона, поток воздуха, лучезарный Рим, этот подъем сил, эта свобода, рука помощи, доказательств вашей независимости, эта замечательная любовь», тогда как образ парижской семьи создается при помощи темных, тяжелых мазков – «этот призрачный труп, эта изнуряющая семья, эта ужасная карикатура существования» и т. д. Атмосфера, царящая в доме Дельмона, напоминает картину жизни семьи Монь из первого романа автора «Дом на Пассаже де Милан, 15».

Однако по ходу повествования образы героинь обогащаются дополнительными характеристиками и получают несколько иную трактовку. Показ эволюции этих двух женщин в сознании главного персонажа мастерски решается автором при помощи введения воспоминаний главного персонажа, которые можно рассматривать как своеобразный ключ к раскрытию причин, вызвавших изменение сознания Леона Дельмона. По мере следования этого поезда Леон погружается в свои воспоминания, воскресающие картины путешествий, совершенные с Сесиль и Анриеттой по этому же маршруту. Герой вновь переживает минуты счастья, которые он пережил вместе с Анриеттой в свадебном путешествии в Рим. Их первое знакомство с этим легендарным городом, открытие Ватикана, который он впоследствии так ни разу не посетил с Сесиль, не разделявшая его восхищение католическим Римом.

Таким образом, автор переводит отношения Леона с героинями из плоскости любовной интриги в философскую и раскрывает суть заблуждений Дельмона.

Эти воспоминания приводят в действие потаенные пласты сознания Леона. Он понимает, что Сесиль – это просто иллюзия, мечта молодости и красоты, которой не суждено

сбыться. Введение прошлого помогает познать герою свое собственное «я», посмотреть правде в лицо. Романтическое уступает место долгу и ответственности перед своей семьей, верность традиционному католическому видению семьи. Автор снова играет со временем и пространством, чтобы показать эту двойственность натуры героя.

Таким образом, писатель раскрывает проблему памяти. Автор показывает, что невозможно убежать от прошлого, от себя самого, от своих воспоминаний, будущее – это сочетание настоящего и прошлого.

Существование второго круга второстепенных героев также имеет большое значение в процессе эволюции сознания героя.

Мишель Бютор помещает своего героя в замкнутое пространство – в купе поезда третьего класса, наполненное шестью другими пассажирами, заполненное их вещами. Вереница героев выстраивается и оценивается главным персонажем. Леон пытается не просто рассмотреть внешнюю сторону своих попутчиков, но и осознать их внутреннюю бытийность, угадать их социальное и семейное положение, их мысли, их мечты и стремления. Так, постепенно Дельмон создает среду вокруг себя, одновременно изучая свой собственный мир. В этом купе третьего класса Леон чувствует себя стесненно и неуютно. Это создает стрессовую ситуацию, непривычную для Дельмона, что заставляет его столкнуться с реальностью, своеобразно смоделировать свою будущую жизнь с Сесиль,

Кроме того, введение персонажей этого круга позволяет выделить еще один пласт романа – саморефлексию писателя, что символично выражается в образе книги. Практически каждый герой, находящийся в купе погружается в чтение: для одних это газета, для других молитвенник, справочник или учебник. Леон не знает содержания этих книг, его интересует, каким образом происходит погружение его попутчиков в чтение и как это влияет на их внутреннее состояние. Символичным в этом отношении является финал произведения, когда Леон решает написать книгу о том, что с ним произошло, которая является самим романом «Изменение». «У меня нет никакой возможности спастись в одиночку... Но если я – скажем, с помощью книги – подготовлю почву, попытаюсь расчистить путь грядущей, недосягаемой для нас свободе, внесу хоть самую скромную лепту в закладку ее основ, – в использую единственную возможность насладиться хотя бы отблесками этой свободы...» [1: 229]

Итак, можно сделать вывод о том, что в данном романе персонажи второго плана представлены в виде трех концентрических кругов, каждый из которых определенным образом соотносится с центральным героем, выполняет различные функции. Первый круг персонажей более близкий сюжетно Леону Дельмону – Сесиль, Антриета и ее дети – позволяет вскрыть нравственные и моральные характеристики, второй и третий круг и второстепенных героев, представленный попутчиками из купе третьего класса и семьей Скабелли соответственно, указывают на социальную причину эволюции сознания героя.

Таким образом, введение системы персонажей второго плана позволяет уточнить более глубоко раскрыть идейно-композиционные функции главного персонажа.

Кроме того, при помощи системы персонажей второго плана становится очевидным, что роман конструируется на двух уровнях – романо-изобразительном и критическом, каждый из которых, органически переплетаясь, позволяет раскрыть механизм возникновения и процесс создания самой «текстуры текста» произведения. Рефлексия над соб-

ственным творчеством пронизывает весь роман и становится в дальнейшем лейтмотивом творчества Мишеля Бютора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Butor M. Modification / Michel Butor. – Paris: Editions de Minuit, 1954. – 281 p.
2. Roubichou G. La modification /Gérard Roubichou. – Paris-Bruxelles-Montréal: Bordas, 1993. – 198 p.

УДК 821.111-31.09

Шаповал О. Г.
(Кам'янець-Подільський, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ У ЖАНРОВІЙ СТРУКТУРІ РОМАНУ В. ГОЛДІНГА «ЗЛОДЮЖКА МАРТІН»

Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування психологічного елемента у структурі роману В. Голдінга «Злодюжка Мартін», аналізується вплив психологізму на визначення жанру твору.

Ключові слова: жанр, психологізм, притча, парабола.

The article studies the peculiarities of psychological element in the structure of W. Golding's «Pincher Martin». The influence of psychological aspect on the genre's definition is being analyzed here.

Key words: genre, psychological aspect, fable, parable.

Відчутний ріст психологічного «тону» літератури повоєнного періоду обумовлений, за справедливим зауваженням Н. Ю. Жлуктенко, «необхідністю вирішувати силою мистецтва найскладніші моральні питання» [1: 4], знайшов своє відображення й у романах В. Голдінга, чий творчий пошук завжди був націлений на вивчення природи людини, виявлення джерела зла, що, за переконанням письменника, гніздиться у темряві людської душі.

Психологізм романів Голдінга є маловивченою сферою його літературної спадщини і, зазвичай, розглядається лише в контексті загального аналізу творів, зокрема такими дослідниками, як С. Бойд, А. Грегор, Дж. Бейкер, В. Івашова, Г. Анікін, А. Єлистратова, В. Тимофеев та ін. Українське голдінгознавство включає в себе, перш за все, дослідження та переклади Соломії Павличко, розвідки О. К. Мельниченко, О. О. Товстенко, Л. Я. Мірошніченко та інших літературознавців.

Варто вказати, що метою створення перших притч Голдінга («Володар мух» та «Спадкоємці»), за словами самого письменника, було визначення діагнозу «хвороби людства», викриття природи «найнебезпечнішої з усіх тварин – людини» [2: 259]. Два наступні

романи – «Злодюжка Мартін» та «Вільне падіння» – спрямовані на пошук витоків цієї хвороби через поглиблену психологізацію, самопізнання, звернення до внутрішнього світу особистості, а центром творів стає індивідуальна свідомість протагоніста.

На нашу думку, «Злодюжка Мартін» (1956) підтвердив та закріпив за Голдінгом славу письменника, що поєднує «алегоричну манеру оповіді з психологічним аналізом» та ставить своїх героїв «у виняткові обставини, які виявляють корінні проблеми людського буття» [3: 189].

Головний герой роману опиняється у ситуації вимушеної ізоляції на рифі, і все, що відбувається, передається через його точку зору, що відразу ж створює певні труднощі у сприйнятті тексту, оскільки перед нами свідомість помираючої людини, яка періодично втрачає зв'язок з реальністю і неадекватно її оцінює. Використовуючи джойсівський метод «потоку свідомості», автор виразно відтворює судорожні зусилля згасаючого розуму зберегти свою цілісність, свою ідентичність, фіксує химерність думок і відчуттів, найдрібніші деталі його поступового перетворення на тварину, на клубок сліпих інстинктів, які живуть у приреченій плоті [4: 19].

Слід зауважити, що традиційний сюжет «робінзонади» дозволяє змоделювати зовнішній рівень оповіді, що якнайкраще відповідає задуму письменника. Екстремальна ситуація, ізоляція на безлюдному острові, необхідність самостійно створювати хоча б мінімум умов, гарантуючих виживання, створює той специфічний буттєвий, емоційно-психологічний стан індивідуума, який проявляє все найкраще і найгірше, його здатність, чи, навпаки, нездатність, продемонструвати духовність свого світосприйняття [5: 352-354].

У «Злодюжці Мартіні» традиційна сюжетна модель зазнає значної трансформації. На відміну від Робінзона, який своїми руками змінює навколишній світ, повторює процес підкорення природи і виникнення матеріальної, раціональної цивілізації, Крістофер Мартін створює рятівне буття своєю свідомістю, адже риф посеред океану – відчайдушна спроба втримати життя, а сім днів боротьби за виживання насправді виявляються шляхом очищення від усіх нашарувань цивілізації до глибини самого «центру», пошуком істинної сутності природи людини.

На наш погляд, зовнішній, «робінзонадний» вимір оповіді, який можна назвати «нарративним теперішнім», показує боротьбу раціональної свідомості задля збереження ідентичності, пристосування розумом фізичного світу для потреб власного існування. Але в романі існує й інший вид нарративного часу, який ми вважаємо «нарративним минулим», що порушує лінійну будову оповіді, розгойдуючи і знищуючи той раціональний зв'язок із фізичним світом, який Мартін неспроможний утримати.

Існування двох вимірів часу у романі передбачає сприйняття «двох стихій часу» Семюелом Маунтджоєм, героєм «Вільного падіння»: «Одна – пасивне споглядання, природне людині ... Інша – пам'ять, розуміння нерівнозначності наших минутих днів, ... того, що цей день займає інше місце, ніж той, тому що важливіший, що ця подія лише відображає ту, а оті три стоять осторонь, не вміщуючись на проведену нами прямою» [6: 6]. Спалахи пам'яті з'являються у час, коли Мартін спить, або марить, тобто коли контроль раціональної свідомості найслабший. Ці спогади (які Мартін називає «картинками», «моментальними знімками» та «кіноанонсами») проникають у нарративне теперішнє

зі зростаючою частотністю і настільки заважають розвитку оповіді-виживання, що при першому прочитанні «Злудюжка Мартін» може здатися хаотично побудованим і навіть незрозумілим.

Не можна погодитись з думкою деяких дослідників, що спогади є найменш вдалою частиною книги [7: 80], спробу поєднати розрізнені фрагменти [8: 41], а тим більше «головною поступкою тим літературознавцям, які гостро критикували його (Голдінга. – О.Ш.) ексцентричне бачення як таке, що занадто далеко відходить від сучасного світу» [9: 49]. Ми ж вважаємо, що існування двох взаємопов'язаних часових вимірів у наративі є відображенням діалектичної цілісності роману і свідомості людини. Наративне теперішнє представляє раціональне сприйняття розуму і його боротьбу за збереження особистості у фізичному світі; наративне минуле виявляє втручання поки що невидимої, але не менш «реальної» ірраціональної частини свідомості, яка кидає виклик і видозмінює раціональне сприйняття себе і навколишнього світу.

Як прямий прояв ірраціонального світу, спогади є невід'ємною частиною змістової цілісності роману: зростаюча неспроможність Мартіна контролювати своє фізичне існування зумовлюється не втратою сил, харчовим отруєнням, чи буремним штормом. Вона йде зсередини, від втрати найбільшої цінності – його особистості, яка поступово руйнується і нарешті знищується блискавичними спогадами наративного минулого.

Важливо відзначити, що власне спогади і ставлять під питання героїзм поведінки Мартіна, який у наративному теперішньому здається Прометеєм, що кидає виклик своїй загибелі; Гамлетом, що страждає від підступів та ударів долі; Ліром, що непримиренно бореться зі стихією. Таким чином, наративне минуле безпосередньо впливає на читацьке сприйняття Мартіна на зовнішньому рівні: через спогади викривається розуміння того, що особистість зумовлюється попередніми вчинками і що безпосереднє теперішнє – так, як воно усвідомлюється раціональним розумом, є лише частковим поглядом на існування.

Протиставлення раціонального фізичного світу ірраціональній духовності стає головним змістовим центром роману (спроба дослідити і поєднати ці два протилежні світи буде зроблена автором у наступних творах «Вільне падіння» та «Паперові люди», але їх діалектичний взаємозв'язок найяскравіше представлений у «Злудюжці Мартіні»).

Хоча всі спогади підіймаються з глибинної, пригніченої площини під раціональним розумом, між ними існують чіткі розбіжності. Ми розрізняємо три групи спогадів, а саме: «Спогади про Натаніеля», «Спогади про використання інших людей» та «Сюрреалістичні відіння».

Шість спогадів про Натаніеля об'єднані у чіткі структурні пари. Три з них, в яких описується перебування Мартіна та Ната на борту «Вайлдбіста», передаються у хронологічній послідовності, реалістичній манері і стосуються найближчого минулого. Інші три, кожен з яких відбувається у Мартіна в кімнаті ще під час його цивільного життя, трохи коротші, показують Мартіна та Ната друзями і відносяться до більш віддаленого минулого. Зіставлення епізодів на «Вайлдбісті» та у кімнаті не лише змушує Мартіна розпізнати хижацтво своєї натури, а й визнати наявність духовного виміру навіть у такій свідомості, як його власна.

Зі швидкою зміною спогадів про любов та ненависть до Натаніеля Мартін переживає «останнє повторення образу» [10: 77] перед появою чорної блискавки, наближуючи

кульмінаційну сцену протистояння фізичного і духовного начал, які втілюються у Мартіні та у створеній ним фігурі Бога.

Але ще до цієї сцени спогади про минулі вчинки поїдають особистість Мартіна і посилюють портрет пінчера, що виник при зіставленні епізодів корабель/кімната. Спогади про людей, через яких він переступав у реальному житті, викривають справжню його природу, що ховається за «героїчними» спробами вижити на скелястому рифі. Він спить з коханою Альфреда і отримує втіху, повідомляючи про це, розіграє відданість і покірність, щоб отримати офіцерське звання на флоті; шахрує у велосипедній гонці; гвалтує Мері, отримавши від неї відмову.

Кожен з цих епізодів викриває хіть Мартіна та жадобу захопувати якнайбільше. Деякі з'являються як блискавичні спалахи і змінюються як моментальні знімки (госпіталь, розмова з коханкою, спогади дитинства); інші – як коротенькі кіноанонси нагадують про огидні вчинки в реальному житті (шахрайство у велосипедній гонці, співбесіда з капітаном, розмова з Альфредом, гвалтування Мері), проте всі вони пов'язані єдиним мотивом «пожирання». Мартін жив за принципом «їсти» все, що трапляється на його шляху, і не випадково Піт, обманутий чоловік і його театральний продюсер, обирає для нього маску Жадібності, оскільки той: «загарбує найкращу роль, найкраще місце в театрі, найбільший заробіток, найкращу афішу, найкращу жінку. Він народився на світ із роззявленим ротом, розкритою ширіною і розставленими руками – щоб зручніше хапати. Космічний тип мерзотника, що завжди зуміє і гріш зберегти і чужий кусень зжерти» [10: 66].

Найважливішим серед епізодів даного ряду ми вважаємо сцену в барі, де Піт пропонує всім приєднатися до «Клубу брудних личинок» і роз'яснює суть мотиву «пожирання» у притчеподібній фантазії про приготування китайцем вишуканої страви з однієї личинки: у скриньку кладеться риба, яку поїдають личинки, потім вони знищують одна одну і залишається «єдина величезна щаслива личинка» [10: 76]. Мартін завжди жив за цими правилами, тому беззастережно приймає аналогію Піта як «універсальний процес»: «... з'їсти ближнього можна не лише ротом ... З'їсти можна застосувавши і фалос, і кулаки, і голос. Навіть підбити цвяхами черевки. Купуючи і продаючи, одружуючись і народжуючи потомство, або наставляючи комуся роги» [10: 79].

За такими принципами існує не лише Мартін, «їдять» один одного майже всі у сучасному світі. Слова дружини продюсера підтверджують це правило виживання: «Я би тебе з'їла. Я з радістю дала б тобі роль. Як я можу тобі щось дати, поки тебе не з'їла» [10: 85]. Мартін, відповідно, теж вбачає в ній об'єкт «пожирання»: «... вона дружина продюсера. Товста. Біла. Як личинка з малесенькими чорними очами. Я би тебе з'їв» [10: 80].

Метафора «пожирання» у різних формах лейтмотивом проходить через роман і об'єднує всі рівні оповіді. Скеля, на якій Мартін знайшов притулок, і сусідні рифи здаються йому зубами у роззявленій пащі всесвіту. Місце спасіння набуває парадоксальних рис хижака, космічного шлунку, готового поглинути людину. Крістофер все життя «з'їдав» ворогів або просто людей, що стояли на його шляху, і тепер чекає аналогічної поведінки від скелі, що сильніша за нього. Йому залишається лише «думати про жінок і про те, як і кого з'їв. Як поїдав жінок, чоловіків, як з хрускотом згриз Альфреда, і ту дівчину, і того хлопчину» [10: 80]. Він став заручником «тунелю пройденого життя, де залишились лише недоїдки» [10: 80]. «Тунель життя» перетворився тепер в щілину невеликої скелі, а

Мартін – з сильного хижака – на «істоту, ... втиснуту у щілину, легку закуску для зубів, що сточилися за довге життя від створення світу» [10: 80].

У зв'язку з мотивом «пожирання» в романі неодноразово виникає образ китайської скриньки, домінуючого символу найглибшого рівня «Злодюжки Мартіна» – сюрреалістичних епізодів. Ці спогади виходять з глибин підсвідомості, вони короткі, уривчасті, різко переривають наративне теперішнє. Образи, що виникають, є символічними, первинними одиницями тих мотивів і алегорій, які діють на вищих рівнях оповіді й, відповідно, пов'язують їх між собою. Так, мотив «пожирання» відображається у постійній появі образів різноманітних скриньок, зубів, личинок, звуку лопати, грому, які поступово стають своєрідними константами, ритмічно організують та поетично ускладнюють архітектоніку роману.

Вперше образ китайської скриньки постає перед Мартіном у спогаді про інтрижку з Сибілою, а, відповідно, і «пожирання» Альфреда: «Але процес пожирання був якось пов'язаний з китайською скринькою. А що вона таке, ця скринька? Труна? Чи різьблена коробочка із слонової кістки, в яку вкладені ще кілька таких самих» [10: 46]. На нашу думку, скринька – символ Всепоглинаючого Всесвіту, звідси і порівняння з «труною». Вона складається з кількох скриньок, кожна з яких «пожирає» наступну: Мартін – Альфреда, Скеля – Мартіна. Крім того, структура скриньки – це структура і архітектоніки роману, і свідомості головного героя: багаторівневої конструкції, кожен рівень якої ховається всередині іншого, з «центром» у глибині.

Все життя жадаючи ролі єдиної личинки, Мартін на острові отримує її – і в цьому його кара і сам гріх. Виникає усвідомлення себе як личинки у скриньці, а ударів грому – як наближення смерті: «Часом розпадина ставала більша за скелю, більша за всю Землю, перетворювалась у бляшанку, таку величезну, що удари клинка по стінкам видавались розкатами віддаленого грому» [10: 75]. Цей же грім і дощ породжують нові ірреальні спогади: обличчя, що плачуть – і ними Мартін, як сходами, підіймається вгору, ламаючи їх на своєму шляху. Пінчер, який все життя виживав за рахунок «пожирання» інших людей, опиняється в ізоляції, і це прирікає його на загибель: «Якби в цій проклятій коробці можна було б ще кого-небудь жерти, я би вижив» [10: 91].

Варто відзначити, що хижачка особистість Мартіна в реальному житті (і на скелі) підкреслюється постійним рухом вгору, в той час як спогади дитинства показують протилежний напрямок. Відкинута Крісом духовна частина свідомості непізнаною темрявою підвалу постійно слідує за ним: «Ти йшла за мною з підвалу по всім машинам, ліжкам, пивним, а я біг, біг від тебе все життя!» [10: 110]. Спогади не лише допомагають пізнати природу особистості Мартіна, а й повертають його обличчям до втраченої духовності: «двері підвалу розчахнулися за спиною маленького хлопчика, якому потрібно зійти вниз – вниз і заснути, щоб зустрітися з тим, від чого він відвернувся в момент народження» [10: 108].

Рационалістичний розум все ще відмовляється сприйняти неминуче наближення цієї зустрічі, і схильний розглядати вторгнення ірреального скоріше як «божевілля», ніж як невідомі глибини власної свідомості: «Завжди залишається божевілля – як рятівна щілина у скелі. Залишившись без захисту, людина може заховатись у божевіллі, як ці, у панцирах, які відразу ж пірнають у водорості ...» [10: 107].

Гра Мартіна у божевілья – це зміна ще однієї акторської маски, за якими він намагається заховатись від наближення неминучої зустрічі зі своїм alter ego. Актор у житті, він стає на острові і режисером, і сценаристом. Від ролі Робінзона (непохитна віра у всемогутність розуму) він переходить до ролі прикутого до скелі богоборця Прометея (боротьба за власну ідентичність), а пізніше – до божевілья шекспірівських Бідного Тома та Ліра (перехід від світу реального в ірреальний). Ми ж уважаємо, що головна роль Мартіна на острові – це роль Творця, адже, на думку багатьох дослідників, семиденне перебування на скелі безумовно викликає паралель з біблійним Тижнем Творіння [11: 135-153]. Рятуючись від смерті, Мартін послідовно створює себе, повітря і воду, скелю, і, нарешті, самого Бога. Але ця ілюзія реального світу поступово зникає, наривне минуле, ірреальне займає його місце і справжнім виявляється неосяжний Всесвіт, де панують Чорна блискавка, Баба-скеля, Омари-руки, галюцинація-Бог.

Втративши все набуте у фізичному світі, Кріс постає перед тим, чого він так старанно уникав все життя – своєю духовністю. Темрява підвалу наздогнала його і матеріалізувалась у галюцинацію-тінь, «проекцію свідомості» [10: 111], Бога, його alter ego. Духовне й фізичне стоять одне проти одного, і Мартін повинен знову зробити вибір. Він визнає свою гріховність і звинувачує в ній Бога, парадоксально ним самим і створеного: «... я викараскався з підвалу тілами тих, кого використав і згубив [...], щоб створити собі сходи і втекти від тебе, але за що ти мучиш мене? Хай я їх зжер, але ж хто дав мені рот?» [10: 113]. Крістофер знову відкидає духовний світ, відстоюючи власний шлях: «Ти сам дав мені право вибору, і все життя скрупульозно вів мене до цих страждань, тому що це і є мій вибір» [10: 113].

Отже, якщо (за переконанням Мартіна) існує тільки фізичний світ, то смерть, як і передвіщав Натаніель, – лише «чорна блискавка, що руйнує все, що ми називаємо життям» [10: 35], і після неї залишається тільки вічне Ніщо. Все, що створила свідомість Мартіна, поступово зникає, світ розвалюється: «Не залишилось нічого, крім центра і клішень. Вони були величезні, сильні, вогняно-червоні. Вони з'єднались» [10: 116]. Чорна блискавка, приготувавшись знищити центр раціональної свідомості і клаптики край фізичного пеклу, опустилась на молитовно складені руки «жклешні» «... з тим співчуттям, яке не знає ні часу, ні жалю» [10: 116], тим самим залишаючи відкинутій духовній сутності Мартіна шанс на спасіння.

За трактуванням англійських дослідників Марка Кінкед-Вікса та Яна Грегора, Мартін на острові – це друга, домінуюча частина його душі – Пінчер, а в фіналі роману «Божественна любов, яка може проявитися лише як безжальна, чекає, щоб повернути Мартіна собі, знищивши Пінчера» [11: 135]. Ми ж уважаємо, що єдиною абсолютною силою, здатною творити і знищувати, постає сам Мартін, поєднуючи в собі риси Творця і творіння, героя і антигероя, ката і жертви, створюючи пекло і небеса, самостійно вирішуючи свою долю. Двоїстість природи людини постає її мукою і спасінням водночас: існування лише в одному зі світів і заперечення іншого є «не просто пеклом, а єдиним можливим прокляттям; дією людини, що прокладає сама себе» [10: 201].

Інтерпретація існування Мартіна на острові як спокутування гріхів у чистилищі дозволяє розглядати роман або як теологічну притчу [11: 47], або як «алегорію боротьби душі з богом» [12: 309]. Проте, за словами самого письменника, його метою було

дослідити «людину в граничній ситуації, що потопає як у справжньому морі, так і в морі власного невігластва» [13: 199]. Крістофер Мартін – перший серед героїв Голдинга, яким доводиться долати шлях від «невігластва» до самопізнання, але, на відміну від Семюела Маунтджоя («Вільне падіння») та Джосліна («Шпиль»), він не зазнає ніяких змін – це сталий «портрет» свідомості людини, чия раціоналістичність помилково прийняла фізичний світ за єдино існуючий.

Образ Мартіна створюється за законами притчової поетики: він позбавлений портретної характеристики, складного внутрішнього світу, духовного розвитку, в його основі – авторська концепція буття та особистості. На нашу думку, власне спогади і стають тим засобом психологічного аналізу, який, збагачуючи притчу, дозволяє простежити діалектичний взаємозв'язок між раціональним фізичним світом і пригнічуваним духовним.

Отже, проведене дослідження вказує на те, що, зберігаючи всі ознаки притчового твору, роман «Злодюжка Мартін» відзначається наявністю досить розвинутого психологічного елемента, співзвучного ідеї, проблематиці та авторській концепції дійсності. Своєрідність і вагомість цього психологічного елемента збагачує жанрову структуру роману, розширюючи можливості сучасної притчі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жлуктенко Н. Ю. Английский психологический роман XX в. – К.: Вища школа, 1988. – 158 с.
2. Голдинг У. Выступление на встрече писателей Европы в Ленинграде // Иностранная литература. – 1968. – №2. – С. 259.
3. Аникин Г. В. Современный английский роман (Пособие по спецкурсу для студентов филологического факультета). – Свердловск: УрГУ, 1971. – 310 с.
4. Чамеев А. Уильям Голдинг – сочинитель притч // У. Голдинг. Бог-скорпион. Клонк-клонк. Чрезвычайный посол /Пер. с англ. – СПб.: Азбука, 2000. – С. 5-30.
5. Нямцу А. Миф. Легенда. Литература (теоретические аспекты функционирования): Монография. – Черновцы: «Рута», 2007. – 520 с.
6. Голдинг У. Свободное падение. – СПб.: Азбука, 2000. – 320 с.
7. Babb H.S. The novels of William Golding. – Columbus: Ohio State UP, 1970. – 210 с.
8. Baker J.R. Critical essays on William Golding. – Boston: Hall, 1988. – VIII. – 197 p.
9. Johnston A. Of Earth and Darkness: The novels of William Golding. – Columbia: U of Missouri P, 1980. – 132 с.
10. Golding W. Pincher Martin. – New York: Capricorn, 1956.
11. Kinkead-Weeks M., Ian Gregor. William Golding: A Critical Study. – New York: Harcourt, 1968. – 292 с.
12. Ивашева В.В. Литература Великобритании XX века. – М.: Высш.шк., 1984. – 488с.
13. Golding W. Moving Target. – New York: Farrar, 1982.

АКТУАЛЬНІСТЬ ЛІТЕРАТУРИ НІМЕЦЬКОГО АНДЕРГРАУНДУ:
РОМАН Б. ВЕСПЕРА «ПОДОРОЖ»

Головним об'єктом статті є роман Бернарвда Веспера «Подорож» та проблема дослідження актуальності його змісту, який має бути осмисленим з точки зору його морального, історичного та філософського значення.

Ключові слова: актуальність, образ генерації, соціальний протест, андерграунд.

The main subject of the article is the novel by B. Vesper and the problem of investigation of actuality its content. This content must be regarded from the moral historic and philosophic points of view and its understanding.

Key words: actuality, generation image, social protest, underground.

«Подорож» – роман-есе сенсаційно відомого в історії літератури німецького письменника, політичного активіста та видавця Бернарвда Веспера (1938-1971), сина затятого націонал-соціаліста Віллі Веспера та супутника по життю терористки Гудрун Енслін. Цей роман був єдиним твором автора. Інтерес до його аналізу викликаний яскравою своєрідністю неординарного твору, такою ж мірою непересічного, як і постать його автора. Німецький критик У. Швайкерт відніс «Подорож» до тих творів, про які Кафка сказав, що вони можуть стати «сокірою, яка спроможна прорубати кригу замерзлого» [3]. Вони передають нам не розчарування, а «оживляють у своїх самих глибоких сутінках надію на майбутнє» [3]. Наскільки відомо, в вітчизняному літературознавстві ані сам роман, ані творчість Б. Веспера не розглядали. Тож необхідність звернення до них зумовлена намаганням збагатити вітчизняне літературознавство, зокрема, германістику, досвідом відкриття та трактування нових імен та творів, що залишили помітний слід в історії літератури Німеччини та в європейському регіоні загалом.

Назва роману пишеться з маленької літери відповідно до модної німецької манери 60-х – 70-х звільнити процес та результат письма від великих літер. Саме безпосереднє відношення до назви цього твору має Селінівська «Подорож на край ночі» [2: 49]. Але початковий варіант назви роману був емоційно-експресивним, а саме – «Ненависть». І вже починаючи з процесу вибору назви відчувається психологічна складність, навіть внутрішня роздвоєність духовного світу особистості автора.

Восени 1969 року Веспер відправляється у подорож по Європі і починає роботу над своїм надто важливим для нього єдиним твором «Подорож». Але в той же час його фізичний стан через вживання наркотиків стає особливо критичним і його друзі вимушені помістити Веспера до психіатричної лікарні в Мюнхені, а пізніше до університетської клініки у Гамбурзі. Тим не менше 15 травня 1971 року виявляється для нього фатальним, оскільки, знаходячись у квартирі друзів, він вживає зavelику дозу снодійного, влаштовує погром у квартирі і самотньо помирає від передозування.

Питання – була його смерть випадковою чи свідомою – залишається в деякій мірі і до нашого часу відкритим.

Після опрацювання друзями письменника роман побачив світ лише в 1977 році, через шість років після смерті Веспера. На той час письменник та його твір були майже невідомими, але пройшло тільки півроку і по країні прокотилася шокуюча хвиля: на протязі року твір був розпроданий в кількості 40 000 примірників. За короткий час твір набув великої популярності і став культовою книгою Німеччини [4]. Твір дійсно викликав велику зацікавленість у критиків. «Франкфуртер Рундschau» вихваляє книгу, називає її «самою важливою літературною новинкою року» [4]. А Петер Лаеме визначає роман, як «спадщину поколінь» [4]. Петер Вайс пише у своїх нотатках про «Подорож» як про «пік інтелектуального руху 68-го року» [3]. Можливо, така характеристика твору, його висока оцінка з боку критиків не викликали б здивування у самого Веспера. Листи, які він послав своєму видавцеві Ергу Шредеру під час написання роману, свідчили про його впевненість в тому, що його твір мав стати важливою книгою, якою він дійсно став, але після передчасної смерті автора. Твір не залишився також поза увагою кінематографу. На його базі у 1961 році була створена кінострічка з тією ж самою назвою. Фільм був відзначений на кінофестивалях у Венеції, Чикаго, Берліні, Нью-Йорку. Велику зацікавленість виявили глядачі та преса. В той же час роман було перекладено шістьма мовами. Цей твір як зразковий рекомендовано для написання дисертації на філософському факультеті Вільного університету Берліна [1: 6]. За визначенням знавців «сповідь Веспера про власний життєвий шлях стає рідкісним прикладом германського андерграунду» – «ein rares Beispiel von german underground» [3], найбільш затребуваною книгою, яка співпала з духом часу та відповідала його вимогам. Адже здійснений Веспером аналіз можна назвати «ввісекцією із смертельними наслідками» [3], оскільки вражаюча читача сила відвертої сповіді межує із самознищенням, на яке дійсно був налаштований автор.

Мету даної статті становить поглибленне вивчення того прошарку твору, який звертається до особистості головного героя – самого автора роману, зображення його життєвого шляху, відносин з рідними та близькими, а тим самим пропонує осмислення історичних подій, політичної ситуації, людських вчинків та їхнього впливу на стан німецького суспільства того часу. Певною мірою нас цікавить пошук головних естетичних та ідейних чинників, що зробили автора одного єдиного роману таким популярним, а його твір настільки актуальним.

Бернвард Веспер, як головна фігура роману, по суті, ніколи не повертається із своєї подорожі. Про це говорить те, що він так і не завершив свій твір. Роман є автобіографічним. В центрі – особистість самого автора, його відносини з рідними, близькими та друзями. Оповідь починається із зауважень на адресу батьків, з шокуючого висловлювання почуття ненависті до них: «Ich hasse meinen Vater. Ich hasse meine Mutter» [1: 18]. Веспер називає їх, як і всіх своїх сучасників – «овочі», «будяки які ростуть якимось чином»: «dieses auf den Strassen herumrollende Gemuese (vegetable)» [1: 18]. Але чим далі розвиваються події роману, тим ясніше стає, як сильно в глибині душі він любить свого батька, намагається бути схожим на нього і потребує його любові. Це палке бажання створює інтригу і згодом стає психологічною кульмінацією всього роману. Після перенесеної тяжкої хвороби Бернвард знаходиться у лікарні. Він вже, навіть, розучився ходити, говорити:

«Ich hatte sprechen, schreiben, lesen, gehen verlernt...» [1: 59]. І тут його відвідує батько – дуже заклопотаний і престарілий чоловік. Син уважно оглядає батька і не може повірити, що людина могла зазнати такого старечого перетворення за такий відносно невеликий період часу: «Wie konnte ein Mensch in so kurzer Zeit so verfallen?» [1: 59]. При цьому у нього виникає тасмна думка – надія, що насправді батько його любить: » Und zum ersten Mal in meinem Leben kam mir der Gedanke, dass mein Vater mich lieben könnte» [1: 59]. В романі фіксується, що колись він був політичним діячем, улюбленцем Гітлера, націонал-соціалістичним поетом, якого знали і любили, а жінки, навіть, дарували квіти та цукерки. Відношення Веспера до батька зображується як схилення перед божественною істотою: «Und Gott war mein Vater und mein Vater war Gott» [1: 77]. Батько для Бернварда по суті завжди залишається правим.

Протягом всього роману автор турбується про свого сина Фелікса, називає його маленьким сонечком: «Felix ist die kleine Sonne» [1: 10]. Постійно він також згадує про його матір – Гудрун Енслін. Автора хвилює тема студентського руху, боротьби проти стабілісменту, влади наркотиків, він відчуває любов і ненависть одночасно. Він пише про те, як ненавидить західнонімецьке суспільство ситих обивателів, благополуччя якого ґрунтується на голоді та злиднях « третього світу», як ненавидить духовну убогість цього суспільства, зорієнтованого на споживання, накопичення. Оповідач відверто ненавидить суспільство стандартизації і дріб'язкового класового гноблення на заводах ФРН, де «не тільки підраховують, скільки хвилин ти провів в туалеті, але й скільки листків туалетного паперу ти використав» [4]. Він ненавидить суспільство доносчиків, де, як і за часів Гітлера агентами БНД (як колись гестапо) інфільтровані всі верстви населення. Саме головним завданням лівих сил було показати, що суспільство в Німеччині на той час залишалося за суттю таким же фашистським, як і за часів Гітлера. І все ж таки у деяких лівих страх і сумління вступають у важкий конфлікт. Це хворобливий стан німецького суспільства і відображує Бернвард Веспер у романі «Подорож».

Оповідь Веспера веде нібито на трьох не пов'язаних між собою площинах, які по чергово влітаються одна в одну. По-перше – це реальна площина – розповідь про подорож з Дубровника до Тюбінгена, а також з Мюнхена до Тюбінгена. По-друге, це подорож до самого себе, тобто спроба віднайти втрачену внутрішню рівновагу в світі своєї душі, в тому числі – знайти примирення в складних стосунках із батьками або взагалі вихід з проблеми розбіжності генерацій. Це повернення в спогади про дитинство, яке впало до колодязя»: «in den Brunnen gefallene Kindheit» [1: 274]. Повідомлення, які автор постійно називає простими: «Einfacher Bericht» [1: 65] утворюють нормативну базу книги, розкривають подробиці субгильного фашизму з історії країни та біографії автора. Чим же є його подорож? Абсолютно точно – це є відрізок історії, одисея, свобода орієнтації за відсутності орієнтації [1].

«Подорож» – це внесок у німецьку літературу «батьків – синів», наскрізь проникнутий ненавистю й любов'ю. Любов так само, як і ненависть до себе самого, до свого батька, до обставин, до непорозуміння навколо себе. Але це невміння влаштовувати світ ще не означає, що те, про що він писав, було брудом. Врешті-решт автор стає жертвою цієї безжалісної неминучості. Як зазначають німецькі вчені у Веспера немає більше бажання служити будь-кому з проявів почуттів своєї неосвідченності, і все це наводить на думку,

що автор добровільно йде з життя [4]. Самогубство – це результат неврівноваженості його особистості, розпачливого зловживання наркотиками, краху його видавничкої кар’єри і неспроможності змиритися з тим, що Гудрун залишила його, а також несприйняття фашистської ідеології його батька – Віллі Веспера. А тема націонал-соціалістичного минулого взагалі проходить червоною ниткою через весь роман. В критиці було багато фактів не сприйняття книги, зокрема, письменниками–моралістами, вимогливими до себе й до життя. У цьому зв’язку хочеться згадати статтю Г. Беля, яка була надрукована в журналі «Konkret» і яка вважається в літературних колах самою нерозумною [3]. «Подорож» представлена ним, як медичний бюллетень і як хвороба. Це був природній, так званий «німецький стан», а в якості ліків призначається «велика доза моралі» [3]. За оцінкою Г. Беля «це читання необхідне, важливе. Ставши біографічним, воно стало особистим, приватним» [3]. І за словами того ж Г.Беля «приватне в «Подорожі» Веспера лише вважається приватним»[3].

Виникає питання – що мало зробити невідомого до цих пір та ще й автора одного роману таким популярним. На наш погляд, це здатність письменника вловити й вражаючим чином виразити дух своєї епохи, насиченої обуренням та гнівом – настроями молодого післявоєнної генерації «синів». Веспер відтворює психологічний портрет свого покоління, яке прагнуло зробити внесок до революційного процесу – «справжнього, розробленого, занурюючого» [3]. Окремо взята доля «представляє і збільшує все те, що було втиснуто в ядрі цілого, так званого покоління 68-х років» [4]. Народжені під час війни вчать думати по-новому, але замість того, щоб орієнтуватися на ідеали своїх батьків, вони сперечаються щодо гріхів своїх батьків і «як результат – гнівні моральні вимоги синів» [4], які після багатьох років студентських бунтів завершуються розчаруванням, або йдуть шляхом сліпої ненависті та тероризму. «Книга Веспера відображає, як сейсмограф, потрясіння, розгубленість лівого руху в той конкретний момент, коли його революційний потенціал згорів через те, що була відсутня обіцяна підтримка мас і через цю неорганізованість вона розбивається» [3]. Це саме і складає крайню радикальність цієї книги. Її автор займається літературою як «харакірі»: «Schreiben: Harakiri, ich ziehe meine Gedärme heraus» [1: 116]. Він описує своє життя начебто граючись та «врешті-решт програє» [3]. Це люстерко, в якому ми можемо, як писав Уве Швайкерг, впізнати «патологічно-викривлений власний образ» [4]. Роман –есе «Подорож» зацікавив читачів, громадськість, літераторів. Але парадоксальним стало те, що літератури про Веспера та німецький тероризм, який зображує письменник в романі, нараховується набагато більше, а в 2003 році було розпродано в 5 разів більше, ніж самого роману. Це стало немовби доказом відірваності духовного життя від бездуховних законів літературного ринку. Адже «Подорож» – це не якийсь бестселер із минулого століття, це «спадок цілого покоління» [3].

ЛІТЕРАТУРА

1. Vesper B. Die Reise – Reinbeck bei Hamburg. Rowohlt. Taschenbuch Verlag. GmbH, 1983. 710с.
2. Кенен Герд. Веспер, Енслін, Баадер. Німецький тероризм: початок п’єси – Єскатирибург: УЛЬТРАКУЛЬТУРА (серія ЖЗЛ), 2004. 480с.

3. Интернет-ресурс: <<http://www.ingle.generation.de/Kohorten/> 6...>
4. Интернет-ресурс: <<http://www.hull.ac.uk/german/ngs/Bagley.pdf>>

УДК 821.111 – 3.09

Будилова А. В.
(Днепропетровск, Украина)

**РЕИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПРИТЧИ О БЛУДНОМ СЫНЕ В
«ГРОШЕ МУДРОСТИ, КУПЛЕННОЙ ЗА МИЛЛИОН ТЕРЗАНИЙ»
РОБЕРТА ГРИНА И «ПОВЕСТИ О ГОРЕ-ЗЛОЧАСТИИ»**

У даній статті йдеться про ре інтерпретацію притчі про блудного сина як одного з найвідоміших євангельських текстів, що полягає в основі багатьох творів як російської, так і англійської художніх літератур. В якості прикладів розглядається «Повість о Горе-Злочастии» в російській та «Гриш мудрости, що куплена за мільйон шарпань» Роберта Гріна в англійській літературі. Не дивлячись на те, що притча про блудного сина має різні інтерпретації в залежності від часу та культурного контексту, її потенційний варіант – нездатність героя подолати перешкоди, що виникають на його шляху – залишається канонізованим, адже торкається вічних питань щодо спасіння заблудлої людської душі.

Ключові слова: реінтерпретація, дестабілізація, каяття, прощення.

The given article deals with the reinterpretation of the Parable of a Prodigal Son as one of the most famous evangelical texts serving a basis for a plenty of works of both Russian and English fiction. As the examples we regard «A Story of Grief and Misfortune» in the Russian and «The Groat's-Worth of Wit, Bought with a Million of Repentance» by Robert Greene in the English literature. Despite the fact that the Parable of a Prodigal Son has different interpretations depending on time and cultural context, its potential variant – the incapability of a hero to overcome the hindrances on his way – remains canonized, as it touches upon eternal issues of the salvation of a lost human soul.

Key words: reinterpretation, destabilization, repentance, forgiveness.

Евангельская притча о блудном сыне (Лк. 15) лежит в основе ряда произведений, созданных на стыке, с одной стороны, старой, уходящей культуры, основными чертами которой были традиционность, ориентация на христианские ценности и патриархальные идеалы, и, с другой стороны, формирующейся светской, провозглашающей свободу личности и эстетику оригинальности. И обращение к этой притче было характерно в «смутном» XVII веке для русской и в XV веке для английской литературы.

Примечательными в связи с исследуемым текстом оказываются два факта, один из которых состоит в том, что данное повествование Нового Завета, по словам критиков, уже само по себе является реинтерпретацией более ранней истории о заблудших душах

избранного Божьего народа, поскольку сын, попавший в немилость, ушедший в далекую страну, возвратившийся и тем самым не угодивший своему не ухोдившему брату репрезентирует историю Израиля, особенно плена и восстановления [2: 85]. Она достаточно четко соответствует нарративной грамматике, лежащей в основе пророков времен плена, а также книг Ездры и Неемии и многих последующих еврейских текстов, – соответственно, очень важной для иудаизма Второго Храма. Вспоминается и исход: Израиль возвращается на родину из языческой страны, где он был рабом. Но основная тема – плен и восстановление [3: 56]. Об этом и говорит притча. Как констатирует Ф. Кермод, притча о блудном сыне говорит очень простую вещь: надежда на избавление ныне исполняется, причем исполняется не так, как ожидалось. Израиль ушел в плен из-за собственной глупости и непослушания. Теперь он может вернуться благодаря фантастически, до расточительности, щедрой любви Божьей. Стереотипы ломаются, и парадоксальным образом возвращение из плена (включая воскресение из мертвых) осуществляется в служении Иисуса. Ропщущие на это уподобляются тем евреям, которые сами в плен не ходили, а теперь не рады возвратившимся, в чём они фактически подобны самарянам [7: 165]. Подлинный Израиль образумился и, как предсказывал Иеремия, возвращается к Отцу. Противники такого проявления любви и благодати Божьей оказываются за пределами истинной семьи. В притче, по мнению Ф. Кермода, могут быть и другие намеки. Возможно, между братьями возникла ссора, из которой «младший вышел оправданным, а старший – рассерженным и лишенным наследства» [4: 23]. Хотя притча глубока и богата смыслом, основная её тема очевидна.

В израильской истории происходит долгожданный перелом. Этот перелом свершается в служении Иисуса, и его противники – враги истинного народа Божьего [4: 25].

Еще одним объектом литературоведческих дискуссий является тот факт, что определение героя как «блудного», согласно точке зрения еврейского исследователя Меира бен Нёмена, не соответствует тексту самого Евангелия поскольку слова «блудный» в нём нет [1: 10]. «Блудный сын – в смысле заблудившийся, блуждавший по свету, как по лесу, или предававшийся блуду? Конечно, эти слова вообще-то имеют один корень: блуд в значении заблудиться и блуд в значении «половое распутство» (по С. И. Ожегову). А может быть, и заблуждаться? Иметь неверное представление о жизни, идти не тем путем и т. д.» [1: 11]. Однако, как впоследствии утверждает сам специалист, это несоответствие не представляется существенно важным, поскольку сын и блуждал по свету, и блудил тоже, и не имел правильного понимания верного пути в жизни. Представляется, что словом «блудный» в русском переводе мысль Спасителя выражена не вполне адекватно [8: 38; 9: 75-77]. Главная мысль притчи не только в том, что сын заблудился, заблуждался в оценке жизненных приоритетов, а в том, что он был для отца потерян, но обе эти стороны составили, тем не менее, основной трафарет, на который с течением времени наносились видоизменённые узоры, представляющие жизнь героя, идущего против воли отца в узком и богорбца в более широком смысле [9: 80, 10].

Так, русские бытовые повести XVII и английские XVI века («Повесть о Горезлочасти»), «Грош мудрости, купленной за миллион терзаний» Роберта Грина) почти полностью воспроизводят сюжетную схему притчи: блудный сын ушел от отца в поисках приключений и впоследствии вернулся домой.

Определенный, устойчивый сюжет – один из важных признаков притчи как литературного жанра. К тому же евангельская притча о блудном сыне – канонический текст, зафиксированный в письменной форме и имеющий статус сакрального. Притча восходит к мифу об инициации, согласно которому молодой человек закономерно столкнется с испытаниями. Если следовать содержанию мифа, то важным в нём оказывается то, справится ли юноша с трудностями, пройдет ли проверку. В случае успеха герой станет полноправным членом рода.

Притча не просто переосмыслила миф, а канонизировала тот потенциальный вариант мифа, когда герой не выдержал испытаний, поддался соблазнам, в итоге оказался на самом низком социальном уровне. Согласно притче, крах героя, выбравшего свой путь, неизбежен. Блудный сын, уйдя из родительского дома, растратил отцовское наследство, претерпел лишения и тогда вернулся к отцу. Счастливым старик принял и простил беглеца, несмотря на то, что другой его сын был этим недоволен. В притче проблематичным оказалось именно право сына уйти из дома. По сравнению с мифом в ней была найдена четкая сюжетная формула.

В древнерусских повестях XVII века происходит обратный процесс, который можно назвать дестабилизацией притчи. Ее сюжетная схема становится неопределенной, расплывчатой, стремится к раздвоению. Финал, в притче знак завершенности, во вновь созданных произведениях становится двусмысленным. В русских повестях XVII века нет такого сюжетного мотива, как счастливая встреча и прощение отцом сына. Блудные дети, возвращаясь, не могут попасть домой [5: 19].

В притче блудный сын вернулся, потому что, оказавшись социально несостоятельным, раскаялся в своеволии. В повестях XVII века картина самостоятельной жизни героя выглядит или привлекательно, или, во всяком случае, не безнадежно. Очень ярким примером блудного сына предстает Молодец («Повесть о Горе-Злочастии»), чья жизнь подобна череде несчастий.

Но, убедившись в тщетности попыток освободиться от Горя, он думает о самоубийстве, а не покаянии. Кроме того, каждый раз, когда Молодец доходит до крайности, происходит резкий поворот сюжета, и герою удается вернуть утраченное. Но, несмотря на это, как мы можем видеть из текста «Повести о Горе-Злочастии», Молодец не обретает желаемого счастья и спокойного жития, поскольку, вернув, утраченное однажды, он допускает возможность повторить это вновь и вновь, становясь таким образом вечным пленником Горя, предстающего своеобразным символом, с одной стороны, невосполнимой потери, а с другой – хоть и малой, но всё же надежды на перемены к лучшему. В конце концов, эти перемены наступают для героя с его постригом в монахи, что в канонических христианских конфессиях символизирует искреннее и чистосердечное покаяние.

Другой вариант библейской притчи о блудном сыне предлагает нам английский писатель XVI века Роберт Грин в романе «Грош мудрости, купленной за миллион терзаний» (1592). Представитель несколько иной, а именно, католической христианской традиции, Грин открывает перед читателями двух героев-братьев, выбравших для себя путь неповиновения отцу. Однако по мере развития сюжета мы видим, что старший из братьев, Луканио, так и не приходит к покаянию, умирая грешным, посредством чего автор даёт нам возможность понять, что истинное покаяние – это выбор каждого сердца, зов каждой отдельной души или, точнее говоря, духа, который суть Божье дыхание в человеке

(Быт. 1:27,28), а не некая предопределённость, не способная миновать никого, кто живёт на этой Земле [6: 28].

Некоторую противоположность Луканию составляет его младший брат Роберто, не менее ослушавшийся последней воли своего земного отца, но, подобно евангельскому блудному сыну, всё-таки возвращается к Отцу Небесному (поскольку отец, представленный Апостолом Лукой в Евангелии, и есть образ Бога) путём чистосердечного покаяния, содержание которого и приводит на последних страницах романа.

В целом, нам представляется возможным утверждать, что мотив евангельских притч вообще и притча о блудном сыне в частности становятся очень популярным материалом для сюжетов произведений английской литературы XVI и русской литературы XVII века, однако интерпретация вышеупомянутых прецедентных текстов будет разная. По нашему мнению, причиной этому послужит, с одной стороны, возникновение и быстрое распространение в Англии XVII века протестантизма, каковой принесёт в религиозную практику англичан новые традиции и ритуалы, первым в числе которых будет отказ – пусть вначале и частичный – от внешней, театральной стороны поклонения Богу и наряду с этим исчезновение строгих религиозных догматов, а с другой – всё большее насаждение православия в Восточной Европе, которое принесёт с собой, наоборот, ощутимую религиозную замкнутость и недозволённость отклонения от устоявшихся канонов. Другими словами, герои русских повестей XVII – XVIII веков будут всё больше и больше терять свободу выбора жизни с Богом или без Него, в то время как персонажи английской литературы этого времени будут становиться свободнее и самостоятельно нести ответственность за самостоятельно определённую судьбу.

ЛИТЕРАТУРА

1. М. бен Нёмен. Мы говорим... «Менора». //Еврейский мессианский журнал. – №1. – 2003.
2. Cadoux A. T. The Parables of Jesus: Their Art and Use. – London, 1930.
3. Bruce. F. F. The Hard Sayings of Jesus. – London: Hodder & Stoughton, 1983.
4. Kermode F. The Sense of an Ending. –Oxford; N.Y., 2000.
5. Хлызова И. Ю. Жанровая детсабилизация притчи о блудном сыне в древнерусских бытовых повестях XVII века и пушкинских «Повестях Белкина». //Материалы Международного научного симпозиума «Восьмые Лафонтеновские чтения». Серия «Symposium», выпуск 26. СПб.: 2002.
6. Borg Marcux J. Meeling Jesus again for the first time: The Historical Jesus and the Heart of Contemporary Faith. San Franciso. Harper Collins, 1994.
7. McFague S. Speaking in parables: A study in metaphor and theology. Philadelphia: Fortress Press, 1975.
8. Moore S. Literary Criticism and the Gospels. New Haven: Yale University Press, 1989.
9. Pannenberg W. Theology and the Kingdom of God. Philadelphia: the Westminster Press, 1977.
10. Митрополит Антоний Сурожский. Возвращение блудного сына. – Эл. ресурс: <http://www.russned.ru/stats/2082>

ДО ПРОБЛЕМИ ЖАНРОВОЇ КЛАСИФІКАЦІЯ ФЕНТЕЗИ

Статья исследует трудности, связанные с разработкой универсальной классификации фэнтезийных произведений, и современное состояние развития различных классификационных систем.

Ключевые слова: классификация фэнтези, героическое (эпическое, христианское, оккультное, готическое) фэнтези

The article investigates difficulties concerned with originating a multi-purpose fantasy classification and contemporary conditions of different classification systems.

Key words: fantasy classification, heroic (epic, christian, occult, gothic) fantasy.

На сьогоднішній день фентезі є значним явищем у масовій літературі, але створення універсальної і загальноживаної класифікації фентезі поки що гальмується внаслідок труднощів, пов'язаних з відносною молодістю, динамічним розвитком і різноманітністю цього літературного явища. Це у свою чергу призводить до виникнення багатозначності у вживанні деяких термінів та зарахуванню одних і тих самих фентезійних творів до різних родів жанру.

За останні чверть століття науковці Сполучених Штатів, Великої Британії і Канади зробили значний внесок у розробку класифікації родів жанру фентезі, але не змогли при цьому виробити єдиних стандартів і загальноживаної термінології.

Метою нашої статті є дослідження сучасного стану вищезазваної проблеми та шляхів к подальшому вдосконаленню вже існуючого термінологічного апарату. Для цього нам потрібно вирішити складну задачу уніфікації різноманітних класифікаційних систем, що існують на цей час у англomовному літературознавстві.

Згідно з загальноприйнятим визначенням фентезі являє собою різновид фантастики, що ґрунтується на сюжетному допущенні ірраціонального характеру, яке не має «logical motivation in the text and supposes existence of phenomena, having no rational explanation as distinct from science fiction» [1:8] («логічної мотивації у тексті та припускає існування явищ, що не мають, на відміну від наукової фантастики, раціонального пояснення»).

До початку 70-их років ХХ сторіччя вчені-літературознавці не приділяли достатньої уваги проблемі класифікації родів жанру фентезі. Першу спробу у цьому напрямі зробили у 1977 році Роберт Х. Бойер і Кеннет Дж. Загорський, які виклали у передмові до антології «Фантастична уява» («The Fantastic Imagination») свою класифікацію, що ґрунтується на місці дії твору. «It has two main divisions, which may be called High Fantasy and Low Fantasy. The former is set on a secondary world where the non-rational is explained by using the natural laws of this new world; whereas the latter takes place on this, the primary, world, where the author tends to reduce the elements of magic and the supernatural because she has to limit herself to the natural order already well established for this world» [2:115]. («Воно

поділяється на два основних відгалуження – на так звані високе і низьке фентезі. Дія високого фентезі відбувається у «вторинному світі», де надприродне пояснюється «природними» законами цього нового світу, в той час як події низького фентезі розгортаються у нашому «первинному світі», чий добре відомі всім природні закони призводять до того, що автори схильні применшувати елементи магії і надприродного у своїх творах»). Термін «вторинний світ» (secondary world), що був уведений у вжиток Дж. Р. Р. Толкіном і вперше з'явився на сторінках його есе «Про чарівні казки» («On Fairy Tales»), означає будь-який фантастичний світ, безпосередньо не зв'язаний з нашою реальністю – паралельний, дивергентний т. ін. Там існує магія, яка є позбавленою логічних суперечностей системою закономірностей і принципів, універсальних для всіх сторін життя його мешканців. Великою перевагою цієї системи класифікації, на відміну від інших, є її достатньо чіткі критерії, завдяки яким майже усі фетезійні твори можна легко віднести до високого чи низького родів жанру. На жаль, класифікація Бойера–Загорського має кілька суттєвих недоліків. По-перше, низьке фентезі складає незначну кількість порівняно з високим. По-друге, високе фентезі є досить неоднорідним, тому що до нього можна віднести дуже різні за змістом та художньою цінністю твори.

Іншим критерієм класифікації фентезі можна зробити походження міфологічного матеріалу, що надихає письменників на створення тих чи інших творів. Головним недоліком цього метода класифікації є те, що далеко не всі фентезійні твори підлягають поділові за цим критерієм, бо переважна більшість авторів створюють «вторинні світи» зі своєю власною міфологією. В англомовному літературознавстві існують такі терміни як орієнтальне, нордичне, кельтське т. ін. фентезі.

Більш плідним видається поділ фентезі за проблемно-тематичним принципом на героїчне, епічне, християнське, окультне і готичне. Ця класифікація виникла доволі стихійно у середовищі американських письменників-фантастів і літературних критиків. Лише у середині 80-их років минулого сторіччя авторитетний фантастознавець Джон Клют зміг упорядкувати проблемно-тематичну класифікацію родів жанру фентезі.

Героїчне фентезі, більш відоме в англомовній критиці під назвою літератури «меча і магії» (sword & sorcery), займає провідне місце серед творів цього жанру. Сам термін завдячує своїй появі американському письменникові Фріцу Лейберу. У 1961 році британський письменник і редактор фантастичного журналу Майкл Муркок розробив чіткі критерії й увів термін фентезі «меча і магії» у загальний вжиток. Згідно з визначенням російського літературознавця І. Алчєєва героїчна фентезі – це «один з напрямів фантастичної літератури, так звана «чиста», або «ненаукова» фантастика, у якій мова йде про неймовірні пригоди у вигаданих світах (на легендарних планетах чи у міфічному минулому), де спиритні, міцні тілом і духом герої (захисники добра) борються з одержимими силами зла чаклунами та іншою нежиттю» [3:12]. На відміну від наділених надприродними силами антагоністів головні протагоністи творів героїчного фентезі можуть поклатися лише на свої фізичні сили. У витоків цього напрямку стоять пізньосередньовічні лицарські романи на кшталт «Амадіса Галльського», де чільне місце займали описи боротьби головного героя з різноманітними породженнями диявола (темними чаклунами, відьмами, драконами, химерами, вовкулаками т. ін.) та пригодницька література XIX сторіччя. Першим твором, з якого почався розвиток героїчного фентезі, дослідники вважають оповідання британського

письменника Лорда Дансені «Неприступна фортеця» («The Fortress Unvanquishable»), що увійшло у надруковану в 1908 році збірку «Меч Веллерана та інші оповідання» («The Sword of Welleran and Other Stories»). У 30-ті роки американський письменник Роберт Говард підніс героїчне фентезі на якісно новий рівень, розробивши сучасну проблематику цього напрямку в фентезі та створивши образ Конана-варвара.

Термін епічне фентезі виник на початку 70-их років, коли захоплення творчістю Дж. Р. Р. Толкіна призвело до того, що багато молодих письменників почали наслідувати йому у своїх творах. Існує кілька формальних ознак епічного фентезі. По-перше, докладно описаний фантастичний «вторинний світ». Автори або створюють додаткові матеріали, головним чином мапи і глосарії, або розміщують у тексті твору безліч історичних і міфологічних алюзій, які надають «вторинному світову» ілюзію реальності. По-друге, головна надія будь-якого епічного фентезі – принципове протистояння добра і зла. Події можуть спочатку мати цілком буденний вигляд: держави розв'язують війни, навколо трону бувають інтриги т. ін. Але поступово стає зрозумілим, що боротьба точиться не за багатство та владу. Світ і темрява зішлись в одвічному герці, і його результат залежить від героїв. Саме героїв, бо в епічному фентезі, на відміну від героїчного, завжди кілька протагоністів. Звідси перед героями стоїть велика місія порятунку держави, людства чи навіть Всесвіту. По-третє, нелінійність сюжету. Якщо в героїчному фентезі автор день за днем описує пригоди головного героя, то в епічному одночасно і паралельно відбувається декілька подій. Герої починають свій шлях разом, але потім доля розносить їх в різні боки, так що перед читачем розгортаються кілька сюжетних ліній. По-четверте, масштабність описаних подій. Географічно події можуть охоплювати кілька країн, континент, увесь світ чи декілька паралельних світів. Хронологічно пригоди героїв можуть тривати від кількох років до багатьох сторіч. Кількість задіяних в епіку персонажів може досягати сотень осіб.

Християнське фентезі – найстаріший напрям цього жанру, «closely connected with theosophy and Christian mythology» [4:89] («тісно пов'язаний з теософією та християнською міфологією»). На відміну від окультного фентезі, для якого християнство – лише матеріал для створення власної міфології, автори, що писали християнське фентезі, непохитно дотримувалися догматів церкви, намагаючись відповідати у своїх творах на актуальні для віруючих релігійно-етичні питання. Розквіт християнського фентезі припадає на кінець XIX – першу половину XX сторіччя. Його головними представниками були такі видатні британські письменники, як Джордж Макдональд (1824–1905), Чарльз Вільямс (1886–1945) і Клайв С. Люїс (1898–1963). Починаючи з кінця 50-их років, християнське фентезі різко втрачає свої позиції, не витримавши конкуренції з боку героїчного та епічного фентезі.

Зародження окультного фентезі тісним чином пов'язане з існуванням наприкінці XIX сторіччя безлічі гносеологічних і теософських вчень про недоступні для розуміння пересічної людини надприродні сили, що правлять всесвітом і долею кожної окремої особи, та приховані від суспільства, таємні культу «втаємничених», які можуть використовувати ці сили на свою користь. У переважній більшості творів окультного фентезі протагоністи свідомо намагаються розкрити великі таємниці буття, вступаючи у протистояння з ворожими людству надприродними силами або адептами давніх темних культів. Майже завжди це протистояння закінчується загибеллю головних героїв. Окультне фентезі виникло на початку XX століття у Великій Британії. Його головними представниками були Ар-

тур Мейкен (1883–1947), Олджернон Блеквуд (1869–1951), Алістер Краулі (1875–1947) і Сакс Ромер (1883–1959). Єдиним видатним американським автором окультного фентезі був Говард Ф. Лавкрафт (1890–1937). У середині ХХ сторіччя намітилася різка криза цього піджанру, пов'язана зі зміною естетичних смаків читацького загалу та смертю усіх видатних представників цього напрямку фентезійної літератури, що поступово призвело до втрати самодостатності окультного фентезі та його поглинання літературою жахів. Джон Клют схиляється до думки, що «in contemporary horror literature there exists a weak current» [5:133] («в сучасній літературі жахів існує слабка течія»), яку можна умовно назвати окультним фентезі, але не дає чітких критеріїв, за якими цю «течію» можна відокремити від широкого загалу літератури жахів. Вивчивши цю проблему, ми прийшли до висновку, що говорити про існування у сучасній літературі якогось окремого окультного фентезі не має сенсу. Це лише призводить до термінологічної плутанини.

Готичне фентезі безпосередньо походить від однойменної літератури кінця ХVІІІ – початку ХІХ сторіччя. Вже романи Гораса Уолпола й Анни Редкліф закладають естетичні засади майбутнього готичного фентезі: похмура атмосфера старих будівель (замків, маєтків, абатств т. ін.), моторошні таємниці, родові прокляття, хитке балансування між ірраціональними подіями і бажанням автора знайти їм раціональне пояснення, постійне нагнітання атмосфери страху т. ін. Засновником готичного фентезі був англійський прозаїк Мервін Пік (1911–1968), який прославився трилогією «Горменгаст». Починаючи з кінця 70-их років ХХ століття спостерігається невпинний розвиток цього піджанру. Серед письменників, які зробили значний внесок у готичне фентезі, можна виділити Мері Стюарт, Таніт Лі, Ангелу Картер, Джойс К. Оутс і Бейзіла Коппера.

Підбиваючи підсумок усьому вищесказаному, можна зробити наступні висновки:

1. На сьогоднішній день не існує єдиної загальнозживаної класифікації фентезійної літератури.
2. Класифікація фентезі за проблемно-тематичним принципом, розроблена Джоном Клютом у 80-их роках ХХ сторіччя, є найбільш досконалою і відповідає нагальним завданням, які стоять перед сучасним літературознавством.
3. Для поліпшення класифікаційної системи Клюта та запобігання термінологічній плутанині, на нашу думку, треба визнати, що окультне фентезі як самостійний напрям фентезійної літератури припинив своє існування у середині ХХ сторіччя. Таким чином до початку ХХІ століття активно розвивалися лише героїчне, епічне і готичне фентезі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Timmerman J. H. *Other Worlds: The Fantasy Genre*. – Bowling Green: Bowling Green State University Popular Press, 1983. – 124 p.
2. *The Encyclopaedia of Fantasy* // Ed. by J. Clute and J. Grant. – L.: Orbit, 1999. – 1074 p.
3. Бонналь Н. Толкиен. Мир чудотворця: пер. с фр. – М.: София; Гелиос, 2003. – 368 с.
4. Sandner D. *Fantastic Literature: A Critical Reader*. – Westport: Praeger, 2004. – 360 p.
5. Clute J. *Worlds of Fantasy // Bridges to Fantasy & Science Fiction* / Ed. by K. Wilhelm. – N. Y. & L.: Garland Publishing, Inc., 1984. – P. 98–145.

МОВНІ ЗАСОБИ ІНТИМІЗАЦІЇ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ ПРОЗІ САНЬ МАО

Сань Мао (1943-1991) – тайваньська письменниця, яка вирізняється проголошенням у своїх творах принципу «вільного життя». У статті розглядається її епістолярна збірка «Задушевна розмова». Проводиться теза про багатство інтимізуючих засобів у творі. Сань Мао користується традиційними засобами, а також оригінальними. Всі вони уможливають досягнення основної мети збірки – справжньої любові й абсолютної довіри читачів.

Ключові слова: сучасна тайваньська література, Сань Мао, епістолярна література, інтимізація

San Mao (1943-1991) is a modern Taiwanese writer. She seems to be unique in promoting in her works the principle of «free life». The collected epistolary works «Heart-to-heart talk» is in the focus of the article. It is stated that the methods of expressing intimacy in the works are different. San Mao used both traditional and original methods. With the help of them the writer reaches the main goal of the book – real love and absolute confidence of the readers.

Key words: modern Taiwanese literature, San Mao, epistolary literature, intimacy

Явище інтимізації художнього тексту стало предметом уваги вітчизняних літературознавців у 40-х роках ХХ ст. Сам термін увів до наукового обігу Л. А. Булаховський у дослідженнях особливостей індивідуального авторського стилю поезії Т. Шевченка. Під інтимізацією вчений розумів «по-перше, художні способи щільніше зблизити самого поета із зображуваним; по-друге, своєрідні збудження читача поділити з автором елементи його творчої роботи, ближче ввійти в коло його почуттів і настроїв, зробитись ніби учасником самого живого процесу художнього вибору» [1: 143]. Пізніше Л. А. Булаховський відніс інтимізацію до лінгвостилістичних явищ, оскільки їй притаманна стилістична цільова установка, пов'язана з вибором мовних засобів у художньому тексті [2: 2-3]. Вивчення інтимізації сьогодні відбувається за двома основними напрямками – літературно-художнім та комунікативно-семантичним, що дає змогу досить чітко розмежувати засоби інтимізації в усному мовленні та художньому тексті. Оскільки у нашій статті буде йти мова про епістолярний жанр художньої літератури, звернімося до основних постулатів літературно-художнього напрямку, адже саме він розглядає інтимізацію як спосіб художньої обробки матеріалу, результатом якого є виникнення ефекту емоційно-інтелектуального спілкування автора з читачем [2; 3]. Такий ефект, як запевняє Ю. А. Бельчиков, досягається шляхом «особливої, специфічної організації мовних засобів, у результаті якої створюється враження «розмовності», довірливої бесіди автора з читачем» [4: 64]. Засоби інтимізації в такому випадку визначаються як функціонально-стильові, точніше пов'язані з відходом від книжності та зверненням автора до різних форм розмовного мовлення. Їх вивчення передбачає аналіз широкого комплексу питань:

- аналіз усієї сукупності елементів розмовного мовлення, пов'язаних з вираженням інтимізації (лексико-фразеологічних і граматичних),
- з'ясування принципів, способів і прийомів включення розмовного мовлення у книжну тканину тексту,
- вивчення функціонування розмовних елементів у цьому тексті, а також їх співвідношення з книжними формами [4: 69].

Однак, визначаючи функціонально-стильові особливості інтимізації художнього тексту варто врахувати, що вона реалізується через ієрархічно організовані субкатегорії: 1) *автор/мовець*, представлений перш за все з допомогою суб'єктивно-оцінної модальності; 2) *текст*, представлений мовою автора; 3) *читач/слухач*, що виступає об'єктом іллокутивних цілей автора, що створюють ефект емоційно-інтелектуального спілкування автора з читачем [2: 7]. Отже, кожний компонент тріади *автор – текст – читач* несе власну інформацію про ступінь (і спричиненість) інтимізації комунікативного процесу. Середній компонент – текст – є об'єктивізацією цього процесу, в якому зафіксована (прямо чи приховано) інформація про автора й читача, окрім того жанрова приналежність художнього тексту «прогнозує» можливі засоби інтимізації їх спілкування. Категорію *автора* дозволимо собі виділити, як центральну. Під нею розуміється не тільки (і не стільки) дійсна особа митця з відповідною долею, біографією тощо, а його присутність у ролі реального чи фіктивного образу автора. В. В. Виноградов визначив образ автора як «сконцентроване втілення сенсу твору, що охоплює всю систему мовних структур персонажів у їх співвідношенні з оповідачем, розповідачем чи розповідачами та через них виступає як ідейно-стилістичний осередок, фокус цілого» [5: 118]. Отже, автор являє собою певну маску у творі, яка репрезентує головну ідею, концепцію висловлюваного. Так само й категорія *читача* включає у себе не тільки реального читача, але й передбачуваного (очікуваного) автором реципієнта його ідей, об'єкта втілення його *естетичного наміру* (під останнім мається на увазі ідейно-художній задум твору, який стосується естетичного рівня, що підпорядковує інші рівні [3: 40]). У цій статті співвідношення *автор-читач* демонструє специфічні риси, і, перш за все тому, що у фокусі нашої уваги специфічний жанр – епістолярна проза.

Нагадаємо, що під *епістолярною літературою* розуміють листування, початково задумане або пізніше переосмислене як художня або публіцистична проза, що передбачає широке коло читачів... Орієнтація на адресата, нехай уявного, є важливим розпізнавальним критерієм епістолярної літератури, яка відмежовує її від щоденників і нотаток [6: 1234]. Саме ознаками інтимності епістоли відрізняються від приватного чи офіційно-ділового листування. Епістолярний твір може вмщати листи однієї людини, або ж – двох і більше, і тоді ролі читача й автора (вдаваних і реальних) будуть постійно змінюватися, що з одного боку ускладнює сприйняття твору, підвищує його «дифузність», а з іншого – поглиблює відчуття невимушеної, відвертої та довірливої бесіди. Саме такою і є збірка епістолярій тайванської письменниці Сань Мао.

Сань Мао 三毛, справжнє ім'я Чень Маопін 陈懋平 (1943 – 1991) – тайваньська письменниця, яка своєю незвичайною долею і втаємничено відвертою прозою пополнила серця китайських і зарубіжних читачів у 70-90 рр. XX ст. Критика заговорила про неї в контексті нового літературного напрямку, об'єктом і головною темою якого стала **сучасна жінка** [7: 195-196]: роздуми на її долю, усвідомлення її життєвих орієнтирів, розкриття

її неповторного внутрішнього світу, образу мислення та глибини почуттів, з рештою – розвиток нової системи цінностей у світлі сучасного гуманізму. Однак, прозу Сань Мао важко віднести до будь-якої літературної течії чи напряму, оскільки непересічна особистість письменниці, виключність її дивної і трагічної долі, виносять постать Сань Мао поза будь-які умовності (як у оглядах, так і у творчих впадбораннях). Проза Сань Мао автобіографічна, до того ж усвідомлення сутності життя у неї тісно пов'язане з поняттям «свобода». За життя Сань Мао на Тайвані західна культура вже досить вагомо впливала на масову свідомість і привертала увагу до особистого життя людини. Тому письменниця у своїх творах з позиції власного «Я» відчуває й пізнає світ, оцінює життя. В її творах нова доба, що породжує нову свідомість, виявляється у двох проявах [8: 121-122]:

Схвалення особистої свободи людини. Сань Мао відкидає старі традиційні уявлення про жіночі чесноти і подорожує світом. За коротких 48 років життя вона відвідала 59 країн. Новий невимушений стиль письма та романтизована поетика творів визначили її неповторний багатий художній світ. Вона стала невтомною дослідницею людського життя, керованою життєвим кредо: «Свобода – це найдорожча річ, а свобода душі – це те, що ми повинні найміцніше утримувати» («Плачущий верблюд»). Сань Мао завжди наполегливо шукала *сене* людського життя. Її власне життя і творчість стали символом прагнення й дошукування цього сенсу.

Співчуття упокореній долі інших. У своїх творах Сань Мао змальовує різні обставини життя (пов'язані як із соціальними умовностями, так і природою людини), які перешкоджають волевияву особистості. Досвід власного вільного життя спонукав її гостро відчувати і перейматися несвободою інших людей.

Епістолярна збірка «Задушевна розмова» 谈心 побачила світ у 1985 році. Вона являє собою зібрання відповідей Сань Мао на листи читачів. Авторка вільно й невимушено спілкується зі своїми читачами, довіря яких вимагає відвертості та щирості. Не дарма давній китайський теоретик літератури Лю Се назвав епістолярію «звуком серця» [11: 46]. Здається, у цих листах приховується головна загадка життя Сань Мао – парадоксальне поєднання любові до життя [9: 227] з попередніми неодноразовими спробами залишити цей світ. Сань Мао відчайдушно прагнула дошукатися сутності людського життя і розповіді про це усім. Її душа, зворушена людськими проблемами і бідами, надто болісно реагувала на власні життєві випробування (втрату близької людини, хвороби тощо). Однак, спроби самогубства додавали особливого життєвого досвіду й переконували письменницю у високій цінності та унікальності людського життя, що потім виливалося в її творах, зокрема у «Задушевній розмові». Ця збірка є досить оригінальним зразком епістолярної прози, яка не лише зберегла тематику й проблематику всієї творчості Сань Мао, але й відкрила нову площину її витонченої стилістики, зокрема яскраву палітру засобів інтимізації. Спробуємо коротко розглянути ці засоби, спираючись на попередньо визначену схему *автор – твор – читач*.

Автор і читач. В епістолярній літературі образ автора та реальний митець зближені найбільшою мірою. Сань Мао звертається до своїх (часто конкретних) читачів від власного імені та оприлюднює факти власної біографії. Письменниця найчастіше реалізує ситуацію *апеляції* до співрозмовника (інколи *імперативності*). Інтимізоване художнє мовлення в таких ситуаціях експлікується різними типами монологів, структурами з не-власне прямим мовленням, примітками й виносками, передмовами, а також назвами тво-

рів, що виконують організуючу роль [3: 53]. Додамо ще особливості композиції – збірка «Задшевна розмова» являє собою зібрання листів, найчастіше парних (лист-питання читача та лист-відповідь Сань Мао), однак інколи подається тільки лист письменниці, що звертається до декількох читачів, яких бентежать подібні проблеми. Інколи акцент робиться на листі-запиті, де наводиться розповідь чи коментар читача, а відповіддю письменниці є лише одна фраза, що логічно завершує попередню розповідь. Різноманіття читачів, що звертаються до Сань Мао, зумовлює чисельні авторські «маски» письменниці, які не суперечать її власній сутності, однак узгоджуються з кожним окремим дописувачем у стилі написання листа, способах вираження думок, ступені сугестії тощо. Таким чином досягається відчуття дійсно відвертої невимушеної бесіди. Це ж саме відображає й загальна назва збірки. Однак не менш важливе значення мають підзаголовки кожної пари листів, які побудовані у вигляді різноманітних висловлювань – питальних, спонукальних, стверджуваних, заперечних. Розглянемо приклади:

тип висловлювання	приклади зі збірки Сань Мао «Задшевна розмова» [10]	переклад
стверджувани	真聪明的好孩子 我喜欢把快乐当传染病 狱外的天空也是 你的	[Ти] справді розумна дитина. Мені подобається перетворювати радість на «інфекційну хворобу». Простори поза в'язницею теж твої.
заперечні	不满、不满、不满 没有找呀！ 其实都不是问题 不能给你快乐 写作不难 不会忘记你要的明信片	Не задоволена, не задоволена, не задоволена... І не шукала! Насправді все це – не проблема. Не можливо розвеселити тебе. Писати [твори] не важко. Не можна забути про листівку для тебе
стверджувально-заперечні	自爱而不自怜 不要也罢	Любити себе, але не жаліти. Не бажати теж можливо.
питальні	最重要的是被爱 吗？ 为什么、为什么？	Найважливіше, щоб любили тебе? Чому ж, чому ж?
спонукальні	不逃 不弃	Не тікай. Не відмовляйся.
умовні	如果是我的女儿 如果我是你	Якщо б це була моя донька. Якщо б я була тобою.
альтернативні	隔离与沟通 读书和迷藏 是美德还是懦弱	Відчуження і порозуміння. Читання і таємниці. Доброчинність чи безхарактерність.

Отже, ми бачимо, що назви підрозділів демонструють строкатість і різнобарвність розмовної стилістики і налаштовують на вільну, неупереджену бесіду. Немаловажливую організуючу та концептуальну роль відіграє у збірці епіграф – слова самої Сань Мао: «青年人的真苦/ 就在于条件的不足/ 只有靠时间和持续的成长来开启哀乐之门»[10, титульний лист] (*Дійсні страждання молодих людей криються в обмеженості досвіду, лише час та поступова зрілість зарадять цюмо, відкривши двері у світ радості та печалі*). Цей вислів виокремлюється з розмовного стилю листів, однак його зміст інтимізує задум «Задушевної розмови» – відкрити душу молодим читачам, розрадити їх печалі, поділившись власним досвідом.

Твір. Звичайно, розмежування автор/твір у нашій статті лише умовне, оскільки всі художні засоби твору, до яких ми звернемося, виражають задум і настрої автора. Однак, у цьому підпункті ми проаналізуємо суто мовні (лексичні та синтаксичні) засоби інтимізації.

Лексичні засоби інтимізації. На лексичному рівні найпотужнішим засобом інтимізації є звертання та вживання особових займенників першої та другої особи. В епістоляріях спілкування в координатах «я» – «ти» є природнім. Не є винятком і збірка Сань Мао. Читачі у своїх листах звертаються до письменниці на «ти» і ведуть бесіду від власного «я». Та ж ситуація простежується в листах Сань Мао. Тому використання зазначених займенників дещо нейтралізується в емоційно-евспресивному відношенні – узвичаюється, переставє відігравати роль виглочно сильного засобу інтимізації. Однак авторка подекуди звертається до оригінального прийому – «відчуження», який, на наш погляд, перебирає на себе акцент інтимізаційної образності. «Відчуження» виражається, зокрема, у глобалізації займенника «ми» (під ним маються на увазі не співрозмовники, а всі китайці, або все людство), і вживання третьої особи в розповідях письменниці про саму себе. Наприклад, намагаючись розрадити ситуацію сучасної «людини у футлярі», вона говорить: «我们中国人, 一半将心理治疗和疯子治病混为一谈。事实上, 世界上的心理方面完完全全健康的人可以说没有。»[10: 70] (*Ми, китайці, у більшості схильні плутати поняття «психологічні недуги» й «божевілья». Насправді, можна сказати, що у світі психологічно абсолютно здорових людей немає*). Глобалізація займенника «ми» у цьому контексті об'єднує і зближує співрозмовників у межах одного соціального середовища. Окрім того, аргументи письменниці від імені «ми» стають більш переконливими, ситуація апелювання швидше досягає мети. Інший приклад: один з листів Сань Мао написала у вигляді коротеньких есе, адресованих до дитини, що відверто поділилася своїми бідами. Про себе письменниця розповідає у третій особі. Наприклад, «孩子, 你不是寂寞, 陈姐姐看见了你, 在这个世界上, 你不是没有人了解的»[10: 114-115]. (*Дитино, ти не самотня, сестричка Чень побачила тебе; неправда, що у цьому світі немає людини, яка б розуміла тебе*). Або ж далі: «跟你讲一个故事。也曾经有过一个十三岁的少年, 因为对人生找不到答案, 在一个台风子夜割腕自杀...»[10: 117]. (*Розкажу тобі історію. Колись була тринадцятирічна дівчинка. Вона не могла уяснити для себе всього про людське життя, тому однієї буремної ночі вона порізала вени...*[далі йде розповідь про те, що трапилося з письменницею в 13-річному віці]). Такий прийом (третя особа замість першої) сприймається дослідниками як послаблення інтимізації тексту. Однак в аналізованих прикладах, на наш погляд, цей ефект лише посилюється. Адже згадаймо, що у звертаннях до маленької дитини дорослі часто називають себе у третій особі («Стій, синку, зараз мама (тато, бабуся...) тебе одягне!»). Сприйняття

повної назви чи імені замість займенника у певних ситуаціях предає щільність контакту мовців. Саме такого ефекту досягає Сань Мао у цитованих виразах. Відсторонення від самої себе, об'єктивізація власного досвіду обертається більшим ступенем довіри читача. Тому зарахуємо т.з. «відчуження» до специфічних засобів інтимізації Сань Мао.

Авторка вдається також і до традиційних мовних засобів інтимізації, серед яких важливе місце посідають звертання. У своїх листах читачі звертаються до Сань Мао, вживаючи її загальновідомий псевдонім (Сань Мао) або, зрідка, справжнє прізвище Чень, додаючи при цьому соціально-родинні звертання 姐姐 (*сестро*), 阿姨 (*тітонько*), 老师 (*вчителько*), тощо. Це формує концепцію образу письменниці у читачів та налаштовує на неформальне спілкування (навіть звертання «вчителька» налаштовує на контекст «допомога», «порада», аніж на опозицію «учитель-учень»). Письменниця звертається до своїх читачів на ім'я, додаючи як соціально-родинні звертання 弟弟 (*брате*), 妹妹 (*сестро*), 孩子 (*дитино*), 朋友 (*друже*), так і емоційне 亲爱的 (*любий, милий*). Однак, цікавими прикладами звертань Сань Мао є описові самоназви читачів, які приймає і повторює письменниця, наприклад 渴望突破现实的女孩 [10: 73] (*дівчинка, що прагне проникнути у дійсність*), 不快乐的女孩 [10: 124] (*невесела дівчинка*). Такі звертання мають підтекст втаємниченості, приховування власного імені, вдавання до певної гри. Однак, коли письменниця пиймає правила цієї гри, вона максимально наближається до свого опонента (вони разом відмежовані від інших таємницею спільної гри). Це, на наш погляд, виступає оригінальним і яскравим лексичним засобом інтимізації.

Синтаксичні засоби інтимізації. Синтаксис епістолярій Сань Мао вирізняється емоційною напругою і строкатістю, що передається великою кількістю питальних та спонукальних речень, які можуть бути посилені окличною інтонацією. Питальні речення зустрічаються різного типу: прямі й риторичні, питання-кінцівки, градація питань. Розглянемо декілька прикладів. Один з листів до дівчини, яка перебуває на межі самогубства, Сань Мао закінчує так: «每天, 看一下天空, 看看那广大的天空好吗? » [10: 33] (*Кожного дня поглянь на небо, на це безкрає небо, добре?*). Тут питання логічно завершує пораду. Його можна розглядати як риторичне, оскільки передбачає єдино можливу відповідь – «так», що символізує вибір життя, зроблений колись самою Сань Мао. Однак, ставиться це питання перед конкретною людиною, яка вільна у своєму виборі (згадаймо, що це було найважливішим у творчості письменниці). Двозначність ситуації, стилістично змодельованої питанням, занурює читача (не лише адресата) в атмосферу справжньої відвертої бесіди, де складні питання вирішуються через довгі роздуми й вагання. Інколи запитання розгортаються у яскравий стилістичний прийом, перетворюючись на внутрішній монолог письменниці і відіграючи роль емоційно-стилістичного засобу інтимізації. Наприклад: «有人问过我, 人生最重要的是什么? 脱口而出的回答是 – 智慧。后来想了想, 觉得不太周全, 难道除了智慧之外, 快乐不重要吗? 真诚不重要吗? 金钱不重要吗? 爱不重要吗? 自由不重要吗? 勇气呢? 健康呢? 家庭呢? 友谊和了解呢? 难道这些都不重要? » [10: 133]. (*Хтось мене запитав, що найважливіше в людському житті? Відповідь вирвалася мимовільно – «мудрість». Однак потім, замислившись, я відчула, що відповідь ця невичерпна, адже, крім мудрості, невже на важлива радість? Не важлива відвертість? Не важливі матеріальні блага? Не важливе кохання? А мужність? А здоров'я? А сім'я? А дружба й розуміння? Невже все це*

не важливе?). Цей уривок демонструє яскраву палітру синтаксичних засобів інтимізації – градація різнотипних питально-риторичних речень, явище еліпсису, використання питальних часток розмовного стилю. Як уже говорилося, це внутрішній монолог Сань Мао, яка вагається, розмірковує, переконує саму себе у неоднозначності й різнобічності поняття «людське життя». Питальні речення (тим більше у такій кількості) – це найкращий засіб відтворити цю неоднозначність, запросити до діалогу і адресата, і всіх читачів.

Обсяг статті не дозволяє зупинитися на всіх мовних засобах інтимізації у розглядуваній збірці Сань Мао «Задушевна розмова», однак проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що палітра цих засобів досить яскрава. Письменниця користується традиційними засобами (інтимізуючі назви та епіграф, відповідні займенники і звертання, багаточисельні питальні конструкції, що мають емоційно-експресивне навантаження), а також оригінальними («відчуження», градація питань з підтекстом внутрішнього монологу). Всі ці засоби допомагають Сань Мао досягти основної мети – справжньої любові й абсолютної довіри читачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л. А. Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка // Українська література. – 1942. – № 5-6. – С.143-153.
2. Денисова С. И. Интимизация и лингвистические средства ее выражения (в русской художественной прозе конца XIX – начала XX ст.): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. – К.: КГУ, 1991. – 16 с.
3. Корольова А. В. Типологія наративних кодів інтимізації в художньому тексті: Монографія. – К.: Вид. центр КНЛУ. – 2002. – 267с.
4. Бельчиков Ю. А. Об интимизации изложения в очерках 70-80-х годов XIX века. //Исследования по славянской филологии: Сборник, посвященный памяти акад. В. В. Виноградова. – М.: МГУ. – 1974. – С.64-70.
5. Виноградов В. В. Проблема образа автора в художественной литературе // О теории поэтической речи. – М.: Наука. – 1971. – С.125-177.
6. Литературная энциклопедия терминов и понятий / Общ. ред. А. И. Николюкин. – М.: НПК «Интелвак». – 2003. – С.1234-1235.
7. 中国当代女性文学的文化探析/ 乔以钢著. – 北京: 北京大学出版社, 2006. – 267页.
8. 刘素萍, 翟思成 萧红与三毛«女性意识»与«自由意识»解读 / 中国青年政治学院学报. – 2005年第3期 – 119-122 页.
9. 一个真实的三毛 / 刘兰芳编. – 北京: 东方出版社. – 2006. – 239 页.
10. 谈心/[台湾]三毛著. – 哈尔滨: 哈尔滨出版社. – 2003. – 180页.
11. Гольгина К. И. Теория изящной словестности в Китае XIX – нач. XX в. – М.: Наука. – 1971. – 258 с.

БІБЛІЙНА АЛЮЗІЯ ЯК ОДИНИЦЯ ВЕРТИКАЛЬНОГО І ГОРИЗОНТАЛЬНОГО КОНТЕКСТІВ

У статті розглядається актуальна проблема щодо приналежності біблійної алюзії до вертикального і горизонтального контекстів, яка є об'єктом дослідження у лінгвістиці, шекспірознавстві та культурології сьогодення. Проведена систематизація алюзивних процесів кодування та декодування на основі типів, які виділені попередніми дослідниками та тих, які запропоновані автором.

Ключові слова: алюзивний процес, біблійна алюзія, вертикальний контекст, горизонтальний контекст, авторське кодування, алюзивний поліобраз.

У літературній критиці сьогодення зазначається, що сучасне шекспірознавство знаходиться у перехідному періоді свого розвитку. Новаторські підходи до вивчення творчості В. Шекспіра у 1980-х рр. та на початку 1990-х рр. призвели до виникнення деяких загальноприйнятих методів. В основі одного з них, на думку Л. Томсона, лежить «відновлене розуміння взаємозв'язків між текстом та контекстом, а саме контекстом соціальним, культурним і економічним [1:329]. При застосуванні цього методу біблійні алюзії становлять один із об'єктів дослідження, оскільки поняття алюзії тісно пов'язане із міжтекстуальністю. В основу теорії «тексту в тексті», тобто наявності чужого тексту у певному авторському тексті (репрезентантом якого є біблійна алюзія), був покладений принцип діалогічності М. Бахтіна [2]. Під текстом як чужим, так і сприймаючим, користуючись дефініцією Н.С. Валгіної, ми розуміємо комунікативну одиницю вищого порядку, через яку здійснюється мовленнєве спілкування. Текст є динамічною одиницею, організованою в умовах реальної комунікації, що має екстра та інтерлінгвістичні параметри [3:7]. Коли мова йде про біблійну алюзію, сприймаючий текст слід вважати, на нашу думку, дискурсом через те, що при його аналізі звертаються до екстралінгвістичних факторів – психологічних соціокультурних фонових знань і т.і. [4:87].

Біблійні мотиви, образи, крилаті вислови зазвичай слугують багатим матеріалом для творчих перетворень у поетичних та прозаїчних текстах художньої літератури. Н.С. Валгіна виділила два види їх застосування:

1) з'єднання текстів – звичайні введення у текст або сюжет, які достатньо відкриті, а кордони їх зіткнення помітні;

2) проникнення біблійного сюжету та образності у контекст твору, яке являє собою засіб особливого художнього осмислення дійсності, коли текст художнього твору стає біблійним тайнописом, який важко піддається розшифруванню через суцільне накладення на текст певного твору біблійного тексту (А. Ахматова поема «Реквієм») [3:143 – 145].

Як зазначено критиком Д.Фіске, інтертекстуальність передбачає прочитання будь-якого одного тексту у зв'язку з іншим, а отже, привнесення певного обсягу текстуальних

знань. У цьому процесі, на думку вченого, не виникає необхідності щодо ознайомлення читачів із чужими текстами, оскільки підсвідомо читачі здатні самі створювати певні смисли, використовуючи свої знання стосовно розшифрування культурних кодів, закладених у контексті художнього твору. Згідно з цим тлумаченням міжтекстуальності проблема «чужого слова», а отже, і біблійних алюзій у певному тексті, стосується суто читацьких аудиторій, а не самого автора тексту. У ньому йдеться про роль читачів при декодуванні «чужих текстів», але не береться до уваги специфіка стратегії самого авторського кодування певного тексту [5].

Проте існують і інші погляди стосовно цього. Зокрема, Д. Коллінс розглядає інтертекстуальність як стилістичний прийом, який свідомо застосовується автором для збудження бажаної реакції у реципієнта. Таким чином, підкреслюється беззаперечний авторський вплив на міжтекстуальне прочитання та сприйняття тексту [5].

А у теорії міжтекстуальності, розробленій у наукових працях І.В. Гюббенет, через виявлення фонових знань, вертикального і горизонтального контекстів певного художнього твору усувається розмежування між авторським кодуванням тексту та його декодуванням адресатами. Кожне висловлювання реалізується як у вертикальному так і горизонтальному контекстах. Його адекватне сприйняття залежить від фонових знань, які, з точки зору І.В. Гюббенет, асоціюються з соціокультурною, матеріально-історичною, географічною та прагматичною інформацією, яка передбачається у учасників мовленнєвого акту [6:5].

На відміну від фонових знань, які являють собою сукупність відомостей, якими володіє той, хто створює текст і той, для кого текст створений; вертикальний контекст – це приналежність мовної одиниці тексту [7:7]. Він пов'язаний з історико-філологічними аспектами певного літературного твору і тому становить частину саме філологічної науки. Для визначення рівня філологічного фонового знання читача та для аналізу тексту будь-якого літературного твору, виділяється алюзія – як одна з категорій вертикального контексту.

Приналежність алюзії лише до вертикального контексту видається нам дискусійною. Поділяючи точку зору Л.О. Машкової стосовно того, що ця категорія є особливим «містком» для зустрічі автора і його попередників, а отже авторського тексту та тексту його попередників [8], вважаємо, що вона належить до вертикального контексту і до горизонтального тексту. Якщо графічно зобразити ці контексти за допомогою вертикальної та горизонтальної ліній, то алюзія буде розташована у точці їх зіткнення.

Оскільки у цій категорії виділяють ознаки, що притаманні репрезентанту алюзії у тексті-приймачі та ті, що характерні для неї у тексті першоджерела (згідно з О.Є. Свєсєвим [9]), то можливо вирізнити в ній два пласта характеристик.

Наприклад, біблійний алюзивний хронотоп «all in one» [10], який у тексті Біблії має наступні семи: «множина = 1», «2 = 1», «3 = 1», у біблійних алюзіях шекспірових сонетів не лише зберігає ці семи, але й приймає нові ознаки, набуті репрезентантами алюзії у тексті – приймачі. Зокрема, якщо у біблійній семі «3 = 1» числівник «3» представлений особами Святої Трійці:

For there are three that bear record in heaven, the Father, the Word, and the Holy Ghost: and these three are one [1 John, 5:7], то у 8 сонеті В. Шекспіра він репрезентується образами батька, матері й дитини:

Resembling sire, and child and happy mother
Who all in one, one pleasing note do sing [8].

Отже, висхідна характеристика, запозичена алюзією із тексту першоджерела (сема святості та єдності любові) реалізується у тексті–приймачі завдяки семі любові вже не Святої Трійці, а земної родини, яка живе за Божими заповідями.

Таким чином, стилістична значимість алюзії полягає у тому, що вона наділена двома значеннями, які зумовлені двома шарами ознак (перші зумовлені вертикальним контекстом, а другі – текстом–приймачем). Репрезентант алюзії у певному контекстуальному оточенні сприймаючого тексту, тобто у горизонтальному контексті, стає повноправним функціональним елементом сприймаючого тексту, вступаючи у неподільний зв'язок з його іншими текстовими елементами, слугуючи засобом для здійснення авторського задуму у новому горизонтальному контексті з метою висловлення ідеї автора саме сприймаючого тексту, а не автора першоджерела, які не можуть бути тотожними у різних текстах.

Слід зазначити, що І.В. Гюббенет приділяє належну увагу не лише авторському кодуванню тексту, зокрема алюзій, але й читацькому декодуванню, які розглядаються як дві сторони однієї проблеми: вертикальний контекст – це філологічна проблема, це питання стосовно того, як і чому той чи інший письменник припускає у своїх читачів здатність сприймати історико-філологічну «інформацію», об'єктивно закладену у створений ним літературний твір [6:8].

А Л.О. Машковою ініційоване поняття алюзивного лексичного значення слова та алюзивного процесу, при якому між художніми творами відбувається комплексна і багатопланова взаємодія через елементи вертикального контексту.

Важливою умовою для успішної реалізації алюзивного процесу є обізнаність адресатів із алюзивним фактом. На думку дослідниці, з одного боку автор повинен орієнтуватись на фоніві знання читацької аудиторії, а з другого – самі читачі повинні володіти достатнім обсягом знань. Закономірності цього алюзивного процесу залежать від функціонування алюзій у горизонтальному тексті твору, який термінується як алюзивний текст. Попри те, що алюзивний процес відзначається індивідуальністю, у ньому виділені чотири типові ознаки:

1) спрямованість, тобто посилання на одне або кілька літературних першоджерел (денотатів), коли завдяки алюзії співвідносяться два або декілька творів; 2) сигналізацію алюзивного тексту на наявність алюзій у певному літературному творі, що вказує на семіотичність філологічного вертикального контексту; 3) встановлення зв'язків між алюзивним контекстом та денотатом, оскільки декодуванню певної алюзії сприяє з'ясування алюзивного факту, а саме ознайомлення із контекстом, в якому застосовується дане алюзивне слово, або з текстом із алюзивною інформацією; 4) виявлення додаткових точок зіткнення, паралелей або протиставлень і т.і., завдяки яким збагачується зміст художнього твору через алюзивний процес [8:12].

Із перелічених ознак алюзивного процесу впливає, що у ньому більше йдеться про декодування алюзії реципієнтами при з'ясуванні алюзивного факту, ніж про авторське закодування його у певному тексті, який вважаємо суттєвим моментом алюзивного процесу, впливаючим на функціонування алюзій. Тому видається за доцільне виділити ще один тип алюзивного процесу, а саме того алюзивного процесу авторського кодування,

ознаками якого є: 1) «авторський вибір» певного першоджерела, текст якого органічно входить у сприймаючий текст і відповідає його авторській модальності, задуму та естетичним ідеалам автора; 2) вибіркоче запозичення із денотату окремих одиниць, стилістичних прийомів і т.і., на які здійснюється непряме посилання; 3) особливості авторського вводу алюзивного матеріалу у горизонтальний контекст сприймаючого художнього твору; 4) сотворчість двох авторів (денотату та сприймаючого тексту), яка полягає у тому, що автор, запозичуючи із денотату той художній матеріал, який відповідає його творчому задуму, робить це не механічно, а, застосовуючи творчу уяву та майстерність. Тому такі запозичення, органічно входячи у сприймаючий художній текст, стають його неподільною частиною, яку не завжди вдається вирізнити навіть фахівцям, а отже, вони є провами художнього мистецтва.

Крім того, можливо виділити кілька типів читацького алюзивного процесу декодування. До першого з них залучаємо той різновид, коли читач, сприймаючи алюзію, розуміє авторський натяк, декодує її зміст. Спільними характеристиками його є: 1) сигналізація горизонтального тексту про наявність у ньому алюзії; 2) адекватне декодування її адресатами, яке ґрунтується на з'ясуванні алюзивного факту та на глибокому знанні тексту першоджерела, або на інтуїтивній проникливості читача.

Однак декодування алюзій може відбуватись у інший спосіб, ніж той, на який натякав автор. Коли це стосується біблійних алюзій, то спрочиняється передовсім тим, що існують більш і менш сприятливі часи для розуміння релігійних істин у творчості певних митців.

У шекспірові часи все підкорялось християнським звичаям, умовленостям, які були успадковані із середньовіччя. Вони визначали становище кожної окремої людини у природі та державі, яке було зумовлено релігійними, моральними та соціальними чинниками.

Чи не кожний автор у XVI столітті писав таким чином: «Для того, щоб пізнати Бога треба пізнати те, що він створив». Лише після цього можна досягнути природу людини, для якої Бог створив світ, а, осмисливши її, можна зрозуміти задля чого створена людина, що і є «пізнанням самого Бога [12:3].

Як відомо, саме Біблія дає людям знання про Бога. У добу В. Шекспіра, Біблія була настільною книгою майже у кожній англійській родині. Це був один із «найсприятливіших» періодів для розуміння релігійних істин та, зокрема, біблійних алюзій, у шекспіровій творчості. Багато алюзій були для елізаветинців не менш відомими ніж крилаті вислови, хоча для сучасного читача, який не має такої глибокої обізнаності із Біблією, вони можуть виявитися незрозумілими. Подібне явище було виявлене нами при дослідженні декодування біблійного алюзивного образу «all in one» у ворах В.Шекспіра. Наведемо його трактування у декількох авторитетних виданнях, починаючи з кінця XIX ст.:

1. 1898 р. Редактор Д. Віндхем проводить зіставлення цього поліобrazу із подібним образом у шекспіровій поемі «Збезчещення Лукреції» 1132 – 1154 та доходить висновку, що В. Шекспір запозичує цей поліобraz із сучасної йому пісні [13: 235].

2. 1918 р. Редактор К. Пулер залишає поза увагою 12 рядок 8 сонета, у якому міститься поліобraz «all in one». Він трактує лише 14 рядок: «thou single will prove none», вбачаючи у ньому алюзію на приказку, сучасну поетові: «One and none is all one» [14 : 12].

3. 1998 р. Подібно до К. Пулера, редактор М. Габлевич не трактує 12 рядок цієї поезії і роз'яснює «none» у 14 рядку як «no one» із приказки: «One is no number» [15 : 213].

А у електронній версії висловлюється думка, що «all in one» означає батька мати й дитя, які об'єдналися у гармонію подібно до струн лютні, які грають гармонійну мелодію [16].

Отже, у вищенаведених трактуваннях поліобразу «all in one» спостерігається порушення зв'язку із денотатом – Біблією, а тому він залишається поза увагою дослідників або трактується у інший спосіб. Тобто, можливо вирізнити такі спільні риси алюзивного декодування цієї алюзії у сучасній шекспірознавчій критиці:

1. Шекспірівський текст сигналізує про наявність алюзії (шекспірознавці називають такі незрозумілі фрагменти тексту «темними місцями»).

2. Дослідники, здійснюючи пошук першоджерел, не знаходять відповідний денотат.

3. В результаті порушення адекватного зв'язку між першоджерелом і біблійною алюзією у тексті-приймачі, їй надається тлумачення, яке не відповідає авторському. Таку інтерпретацію ми термінуємо псевдоінтерпретацією або псевдодекодуванням, при якому реципієнт, застосовуючи свій тезаурус та фонові знання, надає алюзії власне трактування, яке частково або повністю порушує ту інформацію, що була закладена у неї автором твору.

З проведеного аналізу випливає, що біблійна алюзія, являючи собою одиницю вертикального і горизонтального контекстів, може бути по-різному декодована реципієнтами у відповідності до тих фонових знань, якими вони володіють.

ЛІТЕРАТУРА

1. Thompson L. Shakespeare Life, Times and Stage / Shakespeare Survey.- 2001. – vol. 54. – P. 329-342.
2. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: ГИХЛ, 1975. – 504 с.
3. Валгина Н. С. Теория текста. – М.: Логос, 2003. – 279 с.
4. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. – М.: Гнозис, 2003. – 280 с.
5. <http://lamar.colostate.edu/~bott/intertext.htm>.
6. Гюббенет И. В. К проблеме понимания литературного художественного текста. – М.: МГУ, 1981. – 112 с.
7. Гюббенет И. В. Основы филологической интерпретации литературно-художественного текста. – М.: МГУ, 1991. – 204 с.
8. Машкова Л. А. Литературная аллюзия как предмет филологической герменевтики: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / МГУ – М., 1989. – 24 с.
9. Евсеев А. С. Основы теории аллюзии... Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Ун-т дружбы народов имени Патриса Лумумбы. – М., 1990. – 13 с.
10. Селезінка О. М. Біблійний алюзивний надхронотоп / Шекспір В. Сонети. – Львів: Українські технології, 2005. – С. 23 – 36.
11. Geneva Bible, 1560. – 1226 p.
12. Spencer T. Shakespeare and the Nature of Man. – New York: Ballantine Books, 1961. – 160 p.
13. The Poems of Shakespeare edited by George Wyndham. – Guersey: Press Co., 1994.– 343 p.
14. Shakespeare W. Sonnets edited by Pooler K. – L.: Methuen and Co., 1918. – 161 p.
15. Шекспір В. Сонети, видані під редакцією Габлевич М. – Львів: Літопис, 1998. – 365 с.
16. WWW. Shakespeares – sonnets.com/licomm.htm.

ЖАНРОВА СВОЄРІДНІСТЬ РОМАНУ ДЖОНАТАНА ФРАНЦЕНА «ВИПРАВЛЕННЯ»

У статті визначаються жанрові особливості роману «Виправлення» американського письменника Джонатана Францена. Своєрідна жанрова концепція розглядається в контексті суспільно-історичного розвитку у світлі сучасних тенденцій і процесів. Досліджуються нові аспекти ідейно-художнього звучання та проблематики твору на етапі вивчення його жанрової приналежності.

Ключові слова: жанр, своєрідність, контекст, соціально-психологічний, новий тип, реалістично-історичний, глобальний характер.

Genre peculiarities of the novel «The Corrections» by the American author Jonathan Franzen are defined in the article. The specific genre conception is represented in the social-historical context due to modern tendencies and processes. New aspects of the ideological-artistic features and the problems of the novel are analyzed at the point of the studying of its genre-qualification.

Key words: genre, peculiarity, context, social-physiological, a new type, realistic-historical, a global character.

В літературознавстві проблематика жанру залишається однією із центральних та актуальних. Жанрове питання привертає увагу багатьох відомих вчених, серед яких М. М. Бахтін, О. О. Потебня, Г. Н. Поспелов, Н. Л. Лейдерман, Н. Копистянська, С. Скварчинська, Джон Фроу та інші. Дослідженню жанру присвячена низка статей, монографій, де розроблені важливі концептуальні теорії. Важливість та необхідність піднятого питання на багатьох рівнях підтверджена численними диспутами та дискурсами.

Твір завжди створений у якомусь жанрі, тому що це «форма існування» [1: 7]. Визначення жанрової приналежності твору – важливе і складне завдання, тому до вирішення цього питання необхідно підходити з урахуванням різних точок зору на проблему жанру. Специфічні суспільні, історичні, економічні, політичні чинники невідмінно впливають на «свідомість» твору і допомагають у виявленні його жанрових особливостей.

Роман Дж. Францена «Виправлення» (*The Corrections, 2001*) – визначально нове, оригінальне явище літературної дійсності. Написаний на межі століть, він є відображенням нового часу і нових тенденцій в літературі. Необхідність розглядати жанр твору з урахуванням нових суспільно-історичних відносин в контексті сучасних змін і тенденцій є нагальною потребою часу. Власне, це і зумовлює актуальність запропонованого дослідження.

Мета розвідки полягає у з'ясуванні жанрової приналежності роману «Виправлення» та виявленні його своєрідної жанрової концепції. Особливості жанрової проблематики твору розглядаються в конкретних соціально-історичних умовах, беручи до уваги актуальні процеси і тенденції. Оригінальна жанротворча побудова визначає нове ідейно-

художнє звучання і тематично-смісловє навантаження твору та допомагає тлумаченню нових сучасних умов існування, висвітленню історико-суспільної ситуації і загального стану суспільства.

Поєднання соціальних тенденцій з літературними фактами є важливими у розумінні і трактуванні багатьох проблемних питань сьогодення. Новий час вимагає і нового ставлення до себе. Зміни і зрушення сучасного світоустрою Францен-письменник намагається осягнути на рівні речення. Ендрю О'Хаган зазначає, що «це було дивне десятиріччя, коли багаті люди ставали біднішими, а бідні – багатшими; багатші – стали більше працювати, а бідніші – відпочивати; Білл Гейтс заробляв більше на 40 відсотків ніж всі американці разом узяті. Американці уявили, що демократія означала однаковий рівень життя для всіх, і що з бідністю і безпорадністю буде покінчено. Однак для лідерів поняття демократії і ринку виявились ідентичними. Тріумф нової ідеї заключався у розповсюдженні свого ринку на весь світ і утворенні, так званої, «нової економіки» [2: 10]. Слово «економіка» не з'являється в романі «Виправлення» прямо, але як побічний термін воно постійно «літає в повітрі» і, так чи інакше, може бути пов'язане із головними героями твору. Інший американський літературний критик Джеймс Анеслей у своїй праці «Виправлення Економік ...» (*Market Corrections...*) підкреслює, що «Джонатан Францен робить реальну спробу визначити місцезнаходження сім'ї Ламбертів в певних умовах соціально-економічних контекстів» [3: 28]. Дійсно, в кінці ХХ сторіччя відбулися значні зміни в американських економічних поняттях, що спричинило зміни в ринку, на які автор посилається в заголовку своєї праці. Вчений продовжує: «поява комп'ютерної комунікації, а саме Інтернет технологій і операційної системи Microsoft, розпад пострадянських держав, особливо Литви, зіткнення нових грошей і старої інфраструктури – все це є даність цього часу. «Виправлення» Францена намагаються поєднати приватне з суспільним, індивідуальні психології з матеріальними фактами» [3: 29–30]. Всі ці факти є очевидними в системі часопростору, у конкретних суспільних умовах, але, водночас, свідомо чи несвідомо, вони змушують замислитися над жанровими особливостями роману як засобу вираження художнього стилю автора, його світосприйняття і, звичайно, новаторства письменника в складній системі «жанр».

Відомий історик і теоретик літератури Н. Копистянська у своїй монографії «Жанр, жанрова система у просторі літературознавства» докладно розглядає поняття жанру, але знаходить різнополюсні інтерпретації жанрового визначення в авторитетних словниках. Вона погоджується з загальноприйнятою думкою, що «жанр – термін французького походження, який вживається на позначення певного типу різновидності чи класу композиції тексту. Літературний жанр – це визнана та встановлена категорія написаного, яка характеризується певними усталеними правилами композиції, що не дозволять читачам чи слухачам сплутати його з іншими типами» [1: 25]. Існує і інше твердження, що «жанр має швидше умовне, ніж змістовне значення. Використання жанрових літературних форм доводить той факт, що жанр – це соціальна традиція, така як літературна чи лінгвістична. Визначення жанру ґрунтується на текстувальних ознаках, його вивчення веде до необхідності враховувати соціальні, історичні та ідеологічні питання. Тобто, жанр – це соціоісторична та формальна єдність. Жанрові трансформації слід розглядати, враховуючи соціальні зміни» [1: 25–26]. На думку самої дослідниці, «жанротворчими є і змістовні

компоненти, і формальні у їх взаємодії та взаємозумовленості, що виникають у кожному жанрі по-своєму. Тобто це не комбінація елементів змісту і форми, не статичний їх набір чи склад, не механічне їх поєднання, не «накладання одного на інше», не «наповнення старої форми новим змістом», а органічне взаємопроникнення і їх взаємо підпорядкування, динамічна співвіднесеність та інтеграція» [1: 25–28].

Дійсно, для того, щоб точно визначити жанр твору та зрозуміти його, треба вміти бачити і в цілому творі, і в кожній його мікрочастині, слові, словосполученні складний взаємозв'язок жанру – стилю – окремого слова і знака, взаємозв'язок між розвитком жанру, літературного напрямку і епохи. При дослідженні жанру та жанрової системи є важливим комплексний підхід із позиції часопростору. Зв'язок розуміння і сприйняття часу з жанротворчим мисленням – це дуже складна і цікава проблема. Нове поєднання жанрів у систему залежить від того, які зміни відбулися в часопросторовому мисленні. Тому, встановлюється певна схема: жанр – жанрова система – художній напрям – літературна епоха, і в зворотній послідовності: естетика напрямку – жанрова система – жанр – хронотоп. Саме такий взаємозв'язок дозволяє виявити новаторські риси твору у творчості окремого письменника з позиції історико-літературної ситуації та загального розвитку суспільства загалом.

Звичайно, проблема жанру з позиції соціально-історичного розвитку не є новим явищем в літературі. Для багатьох письменників підґрунтям для романів часто слугували саме визначальні події певної історичної доби (Ж. П. Сартр, А. Камю, Т. Еліот, У. Голдінг, Д. Лондон, Г. Лонгфелло, О'Генрі, Т. Драйзер та ін). Дж. Францен по-новому вирішує проблему «людина – суспільство – історія» в романі «Виправлення» у контексті сучасних актуальних тенденцій і процесів. Взаємодії індивіда з іншими індивідами та групами індивідів, ретельний аналіз їхніх емоцій, думок, поведінки, уважне дослідження стану душі через закономірності та проблеми суспільного життя на тлі світових змін і зрушень дає можливість говорити про нові тенденції у жанротворчій царині. Інтерпретація та аналіз такого поєднання в нерозривному ланцюгу між твором, жанром та суспільно-історичною ситуацією виявляє новаторство Дж. Францена та створює прозу нового типу.

Роман Джонатана Францена «Виправлення» – твір перехідного періоду, де руйнування поглядів та переоцінка духовних цінностей невід'ємно пов'язані із соціальними змінами. Ідея Францена зобразити людину в суворому причинно-наслідковому зв'язку із соціальними умовами її життя, стати істориком не минулого, а свого часу налаштовує нас на відповідні емоції у визначенні жанрової приналежності твору. Роман набуває соціально-психологічного характеру. Однак, соціально-психологічна забарвленість прози Францена суттєво відрізняється від загальноприйнятих характеристик і норм та несе в собі нове звучання в контексті актуальних сучасних перетворень. Роман стає оригінальним, самобутнім, яскравим відбитком сучасної епохи, «свідомим вибором і експериментом водночас», в якому стиль художнього мислення автора, його світосприйняття «накладаються на філософські, суспільно-політичні явища і філігранно відображаються в кожному вислові, засобах вираження та нерозривному зв'язку між автором, читачем та новим суспільством» [4: 4–6].

На думку відомої американської дослідниці творчості Францена Сюзани Рор, «роман «Виправлення» – це неперевершений фон для розуміння складних процесів і протиріч сучасного періоду, де не вщухають дебати про значимість соціальних, політичних та

економічних чинників» [5: 91]. Відома і визнана в літературознавчих колах, вона згодна з багатьма дослідниками – Пітером Крейвенем (*Peter Craven*), Томасом Едвардсом (*Thomas Edwards*), Девідом Гейтсем (*David Gates*), Лі Сігалом (*Lee Siegal*) та Джоном Леонардом (*John Leonard*), що твір «Виправлення» є новим зразком соціально-психологічної прози. Сама С. Рор при описі жанрових ідентичностей роману «Виправлення» вводить зовсім новий термін – «роман-глобалізація» [5: 92–93].

Звичайно, можна погодитися з запропонованою тезою, беручи до уваги той факт, що в епоху постмодерного суспільства роль і значення глобалізації в сучасному письменстві неухильно зростає. На межі XX – XXI ст. глобалістика перетворилася на одну з найважливіших форм художнього мислення. Саме роман, як найважливіша жанротворча одиниця, в час глобальної цивілізації стає центральним компонентом та набуває неабиякої ваги, якими за давніх часів була, наприклад, епічна поема чи трагедія. Це й зрозуміло, бо романний жанр є «розкутим та універсальним, що найкраще відображає драму людини з її побутом та повсякденними проблемами» [6: 40–41]. Сам Гегель називав роман «епосом приватного і суспільного життя». Отже, розквіт постмодерної прози з акцентом на глобальних проблемах є логічним відгуком на переосмислення ролі індивіда в сучасному історико-літературному процесі, який стає головним об'єктом і суб'єктом сучасних перетворень, єдиним творцем і метою глобальної прози. Роман, як ідеальний матеріал для втілення даних концептів, слугує своєрідним відбитком самотубної індивідуальності автора, оригінальності його методу та стилю в складний перехідний період.

Дж. Францен використовує нові способи вираження дійсності, де глобалізація відіграє одну з головних ролей та, на жаль, залишається ще недослідженою, маловивченою та складною для розуміння. Людина, поміщена в незвичні для неї умови існування, зображується у тісному взаємозв'язку із життєвими обставинами, які вимагають від неї глибинних перетворень на всіх рівнях. Роман «Виправлення» художньо осмислює, досліджує існування людини в новому типі суспільства, визначеному конкретними суспільними умовами та характерним соціальним середовищем. Згодом це допомагає створенню як типового характеру людини цієї доби, так і реальної картини самої доби.

Соціально-психологічний роман «Виправлення» «представляє глобальний світ, колонізований і підкорений владою торгівлі, де дія капіталістичного ринку впливає на життя людей» [3: 50]. Кожен із головних героїв твору, а саме, члени сім'ї Ламбертів, так чи інакше виявляються втягнутими в соціальні стосунки, зумовлені викликами доби. Письменник активізує наше сприйняття, дає чіткий сигнал у визначальній фразі самих же персонажів протягом майже всього твору «Все має свою ціну» (*Everything – for a price*). Абсолютна влада грошей і їх вплив на життя людини виражаються найгостріше в образі найменшого із Ламбертів, Чіпа: «без грошей він був ледве людиною» (*without money he was hardly a man*) [7: 107]. Життя Чіпа, який прагне повного самовираження і свободи, виявляється залежним від оточення. Зовні наче вільна людина, він зображується залежним від матеріальних та тваринних інстинктів і, як наслідок, стає заручником власних патових ситуацій.

Зображення на початку роману Чіпа-викладача в одному з коледжів Штату Коннектикут, який під час лекцій студентам критикує і висміює незаконні збагачення та зловживання сучасних інвестуючих корпорацій, в кінці роману протиставляється повній зраді ідейних переконань заради великого грошового прибутку. «Вільний ринок» економічно

знешавленої та політично пригнобленої пострадянської Литви вже приваблює звільненого з роботи Чіпа-шахрая, який різними обманними заходами залучає американські компанії та інвесторів з усього світу вкладати капітал в неіснуючі об'єкти та з легкістю набуває власні кишені великими грошми: «*The more patently satirical the promises, the lustier the influx of American capitals*»¹ [7: 505]. На жаль, прибуток, отриманий таким чином, не приносить головному герою ні бажаної втіхи, ні задоволення. Через гроші він стає здобиччю корупційно-мафіозних кланів, які залишають йому життя, але позбавляють награбленого, одягу, «власних ілюзій» та власної гідності: «*He stood in his socks and underwear. He didn't care how ridiculous this looked... On the plus side, Chip thought, I didn't shit myself*» [7: 532].

Зображення самої Литви у творі «Виправлення» теж набуває важливого соціального значення. Ще донедавна успішна, благополучна республіка у складі «великого і непорушного СРСР», тепер вдало представлена автором легким інструментом для наживи спиритних олігархів, які вдало змогли скористатися тяжким положенням литовського населення: «*Through October and November, despite the global financial crisis, a veneer of normalcy had adhered to Vilnius. Farmers still brought to market poultry and livestock for which they were paid in litai that they spent on Russian gasoline, on domestic beer and vodka, on stonewashed jeans and Spice Girls sweatshirts, on pirated X Files videos imported from economies even sicker than Lithuania's. The truckers who distributed the gasoline and the workers who distilled the vodka and the kerchiefed old women who sold the Spice Girls sweatshirts out of wooden carts all bought the farmers' beef and chicken. The land produced, the litai circulated, and in Vilnius, at least, the pubs and the clubs stayed opened late*»² [7: 440].

Францен по-новому осмислює природу роману і вводить цілу низку новаторських прийомів для досягнення реальності і правдоподібності побуту, звичаїв. Це поєднано з прагненням до документальної достовірності зображення, створення типових образів тощо. В загальному контексті твір може бути наближений до класичних зразків світової літератури, а саме творів О. де Бальзака, Е. Золя, Стендаля, які заклали основи соціально-психологічного роману. Більш ретельний аналіз дозволяє порівняти Дж. Францена з Гюставом Флобером, об'єктивізм якого близький американському письменнику у прагненні художньо осмислити складні закономірності та проблеми суспільного життя. Його твори – шедеври літератури XIX ст., де представлена реальна картина повсякденного життя тих часів та наявний повний набір типів, характерний для того часу і місця. Зокрема, «Пані Боварі» Флобера глибоко і драматично відображає Нормандію наприкінці 40-х років XIX ст., а «для деяких сцен Флобер читав спеціальну літературу, перед тим як написати відповідні сцени в творі» [6: 43].

¹ «Чим відвертіші сатиричні обіцянки, тим сильніший приплив американського капіталу».

² «Він стояв в одних шкарпетках і нижній білизні. Його не турбувало як сміхотворно він виглядає... Позитивна сторона справи, – подумав Чіп, – що я не наробив собі в штани» (Переклад наш. – Ю. Ш.).

³ «На протязі жовтня і листопада, не зважаючи на глобальну фінансову кризу, подоба нормального життя ще зберігалася в Вільнюсі. Фермери привозили на ринок птицю та рогату худобу, продавали все це за літи і на виручені кошти купляли російський бензин, місцеве пиво і горілку, «поварені» джинси, водолазки із зображенням «Спайз Герлз», піратське відео «Секретних Матеріалів», імпортоване з країн, де ситуація була ще гіршою ніж в Литві. Водії, котрі доставляли пальне, робітники, які розливали горілку, та бабусі в хустинках, які продавали водолазки із «Спайз Герлз» на дерев'яних візках, тепер купляли у тих самих фермерів корів та курей. Земля продовжувала плодоносити, літи залишалися в обігу, у Вільнюсі пивні та клуби працювали допізна» (Переклад наш. – Ю. Ш.).

В одному з інтерв'ю відомому американському часопису «Рарітан» (*Raritan*) Джонатан Францен визнав, що ніколи не був у Литві, у Вільнюсі, і в жодній пострадянській країні [8: 75]. Водночас, вражає досконала панорамність подій, глибоке проникнення в життя своєї доби та минулого. Розповідь про сьогодення Литви поєднується з деякими історичними фактами, підкріпленими точними датами, назвами країн-завойовників та малодослідженими подіями: «*As a global player, Lithuanian had been fading since the death of Vytautas the Great in 1430. For six hundred years the county was passed around among Poland, Prussia, and Russia like a much-recycled wedding present... The country's language and a memory of better times survived, but the main fact about Lithuanian was that it wasn't very large*»⁴ [7: 442].

Францен навіть згадує про Україну, при описі подорожі Деніз по Європі, де колись проживали її предки. Частина України, Закарпаття, у Францена носить назву Рутенія (*Ruthenia*): «*She traveled as far east as Ruthenia, the birthplace of Enid's father's parents, now a trans-Carpathian smidgen of the Ukraine*»⁵ [7: 392]. Точна деталізація Карпат, як шахтарського, похмурого регіону, поєднана з яскравим психологічним аналізом місцевого населення, що ще раз підтверджує майстерність Джонатана Францена і робить роман також цікавим і для українського пересічного читача та для істориків-антропологів: «*The Carpathian highlands, everywhere scarred with the stab wounds of coal and pitchblende mining, looked suitable for burying lime-sprinkled bodies in mass graves. Denise saw faces that resembled her own, but they were closed and prematurely weathered, not a word of English in their eyes. This was not her country*»⁶ [7: 392]. Так, звичайно, Україна не є Батьківщиною для персонажів твору «Виправлення», вона не є рідною і для самого Францена, але створюється своєрідне історично-реалістичне підґрунтя твору, неперевершений драматичний психологізм, які розуміють всі, як американці, литовці, так і українці. Так само і наявність специфічної медичної термінології щодо опису симптомів хвороби Паркінсона у старого Ламберта наштовхує на думку про широку та ґрунтовну обізнаність автора з будь-якого питання, до якого він звертається.

На думку визнаного майстра слова Америки Дона Делліло, «роман «Виправлення» – шедевр літератури ХХІ ст., найвище досягнення американської літератури на межі століть» [9: 34]. Подібно до Делліло, Францен використовує історичний момент, який тісно чи іншою мірою пов'язаний з життям американців сьогодення. Перший роман Дона Делліло «Американка» (*Americana, 1971*) «не зупиняється лише на калейдоскопічній строкатості подій, учасниками яких виступають герої твору, а якнайповніше розкриває їх внутрішній світ і окреслює можливий зв'язок з історією» [10: 24]. У «Виправленнях» Францена розгортається ціла концепція історизму, яка стає феноменом його художньої творчості і набуває глобального характеру. Протягом твору ми власними очима бачимо пострадянське минуле, сьогодення Америки і

⁴ «Як самостійна держава Литва перестала існувати після смерті Вітаутаса Великого в 1430 році. Шістьдесят років Польща, Прусія і Росія передавали Литву один одному, як весільний подарунок, бувший у багаторазовому вжитку... Мова країни та пам'ять про найкращі часи збереглися, але основний факт залишався – Литва була занадто мала» (Переклад наш. – Ю. Ш.).

⁵ «Вона добралась до Закарпаття, звідки були родом прабатьки Енід, зараз – це глуха провінція України».

⁶ «Карпатська гірська місцевість, повсюди травмована вугільними та урановими шахтами, виглядала вдалині місцем для поховання залитих вапном тіл у братських могилах. Деніз бачила обличчя, котрі нагадували їй власне, але вони були закриті, передчасно зіпсовані та зовсім не розуміли англійської мови. Це була не її країна» (Переклад наш. – Ю. Ш.).

замислюємося над майбутнім. Тобто, цілком слушним є твердження, що «ставлення особистості до світу і до себе подібних є питанням історичним», а наші думки, як і думки персонажів роману «Виправлення» розвиваються у відповідності до всезагального «історичного досвіду», який уже не має ні меж, ні кордонів. Так своєрідна соціально-психологічна проза Францена вже модернізується в якісно новий підтип у вигляді реалістично-історичного роману глобального масштабу, який вимагає нових підходів щодо розуміння та тлумачення.

Твір Дж. Францена «Виправлення» – неосяжне поле для досліджень та ґрунтового аналізу. Роман вражає широтою піднятих проблем, глибиною та серйозністю питань, які потребують серйозного і всебічного висвітлення. При цьому, категорії жанру у творі вже не притаманне те всіма визнане та стале розуміння, до якого ми всі звикли. Новий час, нове розуміння світоустрою та сучасні тенденції в літературі вимагають і нового осмислення твору і його жанрової орієнтації; сам роман стає перлиною не тільки американської, а вже і світової літератури та набуває при цьому глобального масштабу та глобальних перспектив щодо подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Копистянська Н. Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: Монографія. – Львів: ПАІС. – 2005. – 368 с.
2. O'Hagan A. Everything Must Go! // London Review of Books. – December 13. – 2001. – Vol. 23. – P. 5–24.
3. Annesley J. Market Corrections: Jonathan Franzen and the Novel of Globalization // Journal of Modern Literature. – February 29. – 2006. – P. 28–111.
4. Siegel L. Making Sense of the Flywheels of Love and Pride // Los Angeles Times. – October 14. – 2001. – P. 4–6.
5. Rohr S. The Tyranny of the Probably – Crackpot Realism and Jonathan Franzen's The Corrections // Amerikastudien/ American Studies. – January, 2004. – Vol. 49. – P. 91–105.
6. Пронкевич О. В. Соціально-психологічна проза в літературі XIX ст. // Всесвіт. літ. В серед. навч. закладах України. – 2001. – №13. – С. 40–46.
7. Franzen J. The Corrections. – New York: Farrar, Straus and Girroux, 2001. – 566 p.
8. Edwards T. Oprah's Choice // Raritan. – April 21. – 2002. – P. 75–86.
9. Leonard J. Nuclear Fission // New York Review of Books. – September 20. – 2001. – P. 33–35.
10. Кравченко Т. М. Дон Делілло. Особливості творчих пошуків прозаїка: Дис...канд. філол. наук: 10.01.04. – Черкаси, 1996. – 151с.

**«БЛАГОРОДНІ РОЗБІЙНИКИ» В ОБРАЗНІЙ СИСТЕМІ
ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ТВОРІВ В УКРАЇНСЬКІЙ,
ПОЛЬСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ**

Предметом исследования в данной статье выступает творческое прозаическое наследие украинских, русских и польских авторов первой половины XIX века на историческую тематику, в частности, речь идет о привлечении образов «благородных разбойников» – Емельяна Пугачева, Владимира Дубровского, Кирджали, Гаркуши – в русской литературе, Кармалюка и Варнака – в украинской литературе, а также Кирджали и Дзыги – в литературе польской.

Ключові слова: «благородні розбійники», народні месники, бунтівник-месник.

The object of analyze of this article are Pugachov, Dubrovsky, Kirdzhali, Garkusha into the works of Pushkin, Karmaluk i Varnak into the works of Marko Vovchok and Shevchenko, Kirdzhali and Dzyga into the works of Chajkovski and Krashevski.

Окремою проблемою, актуальною для сучасного літературознавства, слід вважати зображення постатей «благородних розбійників» у фундаментальному історичному романі чи загалом у художній літературі, де ці постаті є не побіжними персонажами, що залучені як своєрідні статисти на декоративному історичному тлі, а виступають головними дійовими особами. У якості прикладів можна проаналізувати образи Ємельяна Пугачова в історичному романі О. Пушкіна «Капитанская дочка», Дубровського (з однойменного твору Пушкіна); легендарного Гаркуші з «Монастырки» Антонія Погорельського; Кармалюка у Марка Вовчка, ну, і пізнішого, за літературною хронологією, Чіпки в романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні».

Образ Ємельяна Пугачова детально аналізується у статті Н. Купріянової у розділі про прозу О. Пушкіна з «Истории русской литературы» [1], де авторка переконливо доводить, що Пугачов як герой «Капитанской дочки», будучи вихідцем з повсталого простого «чорного народу», тверезо оцінював власні можливості, на запитання Гриньова про його подальші плани він прозоро дає відчуті співрозмовникові всю хисткість своєї політичної програми, яку стисло можна подати наступним чином: «хоч день, але мій»:

«Бог весть. Улица моя тесна; воли мне мало. Ребята мои умничают. Они – воры. Мне должно держать ухо востро; при первой же неудаче они свою шею выкупят моею головою...».

Приблизно ті ж самі міркування наявні у фіналі славновісного тексту калмицької казки про орла і ворону, яку він розповідає Гриньову: «...чем триста лет питаться падалью, лучше напитокъ живой крови, а там – что бог даст!».

Стихійна енергія, а разом з тим і анархічне свавілля, мінливий настрої найближчих помічників Пугачова характеризують і загальний колорит селянського бунту у маєтку

Гриньова. Не можна не погодитися і з тим, що «Капитанскую дочку» написано у стилі «родинних традицій», які так цінувалися О. Пушкіним. Згадаймо побіжно тут і сатиричний твір Г. Квітки-Основ'яненка «Пан Халевський» і його стильові ознаки.

Аналізуючи образну систему повісті, перед критиками незрідка постає питання кваліфікації Петра Гриньова як одного з ключових образів твору, дехто наголошує на тому, що цей образ подано Пушкіним свідомо дещо знижено, блідо. Нам видається, що він виглядає так лише у порівнянні з Пугачовим, яким, власне кажучи, і був задум О. Пушкіна. Але Пугачов – особистість історична і виняткова, а Гриньов – вигадана і ординарна, яка характеризує середній рівень самосвідомості дворянської молоді часів Катерини, його «домашнє виховання», поганий матеріальний і суспільний стан, тобто він представник тієї частини дворянства, про знищення якої Пушкін шкодував і приналежністю до якої пишався [2].

Як бачимо, і в романі з оповідною структурою і об'єктивною формою зображення – «Капитанская дочка» – наявні картини справжніх жажів – страг, є постать бунтівника, розбійника – Ємельяна Пугачова, важливим структурним компонентом є й вставна новела у вигляді розповіді-казки про орла й ворона з уст самого Пугачова, тобто маємо й зразки власної мови Пугачова.

Як важливий романтичний компонент до твору залучено і вставку у вигляді сну Гриньова, що навіяний зустріччю з «вожатим», і безумовно є символічним пророцьким сном, де його вмираючий батько несподівано постає «посаженим батьком» в образі мужика з чорною бородою. Від його сокири кімната наповнюється трупами. Але Гриньову, що переміщується по слизьких кривавих калюжах, мужик не погрожує, а весело позирає на нього і ласкаво пропонує підійти під його благословіння. Так і в символічному лише плані, перспектива ідейного керівництва селянським рухом з боку дворянства поступається місцем думкою про нагальну для дворянства і уряду необхідність задовольнити законні вимоги закріпаченого народу і тим заслужити його довіру – «благословіння» [3].

Нам видається можливим й інше, не таке туманно-вітгівате розуміння сну Гриньова щодо суспільно-соціальних відносин між дворянством і бунтівним селянством, але форма сну як компоненту твору є безперечно цікавою. Виявляється, що історичний роман Пушкіна «Капитанская дочка», виконаний нібито в суцільно-реалістичній манері, насправді містить в собі: й «пророчі сни», що наближає його до романтизму, який як літературний напрямок вже нібито відійшов на другий план, і містить структурні компоненти, які використовували неодноразово письменники Середньовіччя й доби Відродження – «вставну новелу», яка підтверджує або спростовує конкретні сюжетні засади твору, а найчастіше є спорідненою з авторською думкою, а подекуди і виступає художнім компонентом непрямой дидактики.

Отже, можемо зробити висновок, що «Капитанская дочка» – далеко не трафаретний зразок історичного роману. Пушкін-художник проектує події з свого історичного роману на майбутнє, тобто на основі тих історичних відомостей, що їх репрезентують історики з минулого, прогнозує майбутнє і оцінює сучасність. Можна з впевненістю говорити про те, що «Капитанская дочка» є одним з найбільш монументальних творів Пушкіна-прозаїка, цей твір виступив останнім його оповідним твором і разом з тим хоча і маленькою за обсягом, але першою в історії російської літератури справжньою народною епопеею, тобто йдеться тут про створення твору такого зразка, до якого прагнув у своїх мріях О.Пушкін як великий митець.

Аналізуючи постать Дубровського з однойменного твору О. Пушкіна, постає питання, наскільки вдало подав автор образ благородного розбійника, який, проте, мав дворянське походження. Мусимо сказати, що хоч сам цей характер, навіть під таким саме прізвиськом, маючи реального прототипу для центрального героя цього твору, відповідно до припущення Б. В. Томашевського й Н. Н. Петруніної у розвідці «К творческой истории «Капитанской дочки» [4] – все одно не став, на зразок Пугачова у «Капитанской дочке», творчою вдачею і творчою знахідкою Пушкіна. Дослідники роблять висновок, що спираючись на підкріплену документами достовірність цього історичного сюжету, Пушкін здійснив спробу розгорнути його на матеріалі сучасного йому середовища і таким чином відстежити можливість аналогічного, хоча б і на прикладі розбійницького угруповання, союзу буремного панства і селян-кріпосників, які вже перебували на стадії готовності до бунту. Нам видається, що спроба себе не виправдала. Романтичний образ благородного розбійника Володимира Дубровського не піддався реалістичному задуму і трактуванню автора і увібрав у себе традиційні риси *романтичного* розбійника і, відповідно, виділявся своєю літературною умовністю на фоні реалістичних картин селянського побуту на тлі роману.

Більше того, це не випадково і повністю відповідає реалістичній манері прози Пушкіна у її принципових питаннях, що окреслені з любов'ю і розумінням образи селян Дубровського виявилися набагато життєво і психологічно достовірними у порівнянні з романтичним за своєю структурою образом їхнього ватажка.

Романтична умовність, своєрідна «літературність» характеру повсталого дворянина опинилась у прямому протиріччі із художніми завданнями цього образу і сприяла виявленню і розумінню його утопічності.

Нагадаймо, що й романтична, бунтарська поезія раннього Пушкіна – «Братья-разбойники», «Кавказский пленник» не належать до кращих здобутків творчого доробку О.Пушкіна і не потрапила на центральне місце його блискучого в цілому творчого доробку.

Тема розбійника, подекуди благородного, однак особистості неодмінно сміливої й незалежної вдачі, фігурує в творчому доробкові О. С. Пушкіна не тільки в образі історичному й так яскраво белетризованому, як в «Капитанской дочке», не тільки в образі сміливого й незалежного Дубровського в однойменній повісті (до речі, повість ця теж не дописана російським письменником, так що не відомо, яким планував Пушкін її завершення, а головне завершення долі головного героя), але і в коротенькій і мало відомій його повісті «Кірджали». Зазначимо, що в образі романтичного героя поет концентрує увагу на вдачі героя-бунтаря, що виступає проти ключових суспільних принципів. У творі простежується виразно конфлікт людини і середовища, що не втрачає своєї актуальності у різних часових площинах. Контрастними рисами зображується суворе, дике життя черкесів, циган, болгар і монотонне життя мертвого світського суспільства. У цій повісті наявна і певна сюжетна лінія – розповідь про незвичне життя Кірджали, і суспільне тло, де наявна згадка про грецьке повстання і арешт «бунтівника-розбійника». Відзначається твір і своєю документальністю, бо у ньому присутні посилання на конкретні записки самого автора і цитування чийсь розповіді, монолог самого Кірджали і коментар чиновника, навіть опис зовнішності головного героя, тобто все так, як у «Капитанской дочке», коли йшлося про Ємельяна Пугачова, тільки в дуже стислій формі.

Уславлюючи свого романтичного героя, Пушкін боровся з тим підкоренням людини системі державних норм, що їх проповідувала література класицизму. На рівні форми О.Пушкін протиставив застигли поетичні канони свободі вибору художніх засобів. Одноразом з цим пушкінська романтична поема протистояла і реалістично-романтичному стилеві.

За своїм ідейним і тематичним спрямуванням твір «Кірджалі» в літературі слов'янських авторів, адже цей твір наявний і у літературі польській, йдеться про роман «Кірджалі» Міхала Чайковського, нагадує «Кармалюка» Марка Вовчка – з його сміливістю, любов'ю до своєї родини, щедрістю по відношенню до бідних і друзів.

У пізнішій, вже реалістичній українській великій прозі другої половини ХІХ-го століття перерешт Кірджалі нагадує сумну фінальну сцену в романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні», коли заарештованого Чіпку відправляють на каторгу.

У прозі російського автора Антонія Погорельського, зокрема, у його романі «Монастырка», де автор, пишучи загалом у реалістичній манері, видає певну данину й романтичній традиції, активними дійовими особами виступають цигани. Автор їх залучає як дійових осіб, але певним чином, крізь своєрідну призму сприйняття інших дійових осіб, бо вони фігурують лише у чітких розповідях. Важливою складовою образної системи автора виступає образ месника Гаркуші, якого боявся мерзотник-поміщик Дюндик, що перебував під впливом фольклорних розповідей про месників, які карають злих і нечесних панів.

Тема «благородного розбійника» присутня і в творчості Марка Вовчка, що є виправданим, враховуючи її загальну орієнтацію на народну творчість. Улюблена постань легендарного народного месника Кармалюка не фігурує, звичайно, у її прозових мініатюрах з «Народних оповідань», там наявний реалістичний спосіб подання образів страждених жінок, що виконані у трагічній тональності.

Дещо іншою є її казка «Кармалюк», за згадкою самої письменниці, Т. Г. Шевченко, перед її від'їздом за кордон, «наказував» їй, серед інших своїх творчих побажань, аби вона створила «*копу-дві або п'ять, а то й сім кіп казок...*» Отже, серед однієї з тих казок, наприклад, «Дев'ять братів і десята сестриця Галя», «Невільничка», Марко Вовчок написала на початку 60х років і казку «Кармалюк», яка багато в чому нагадує повість. Марко Вовчок змалювала образ Кармалюка за народними переказами й легендами, у дусі шевченківських «Гайдамаків», використавши й відомі у ті часи історичні факти з життя народного месника. Всупереч наклепницьким вигадкам панів, які оголосили Кармалюка порушником порядку, розбійником, Марко Вовчок підкреслила, що Кармалюк і його товариші справедливо карали панів-кривдників, забирали в них майно і роздавали його бідним.

У дусі народних переказів, пісень в героїчно-романтичному плані зображено в повісті волелюбність, благородство, виняткову душевність Кармалюка, як і кожен славетний герой казок він наділений винятковою вродою і казковою силою. Знаменно, що саме казки Марка Вовчка були свого часу позитивно оцінені гострим критиком та аж ніяк не схильним до сентиментальності російським письменником М. Є. Салтиковим-Щедріним, що сам виступав автором сатиричних казок, навмисно за формою викладу стилізованих під фольклор. Він відзначав, що Марко Вовчок добре знає життя,

відтворює його правдиво, демонструючи позитивні і негативні боки життя людини, незломленої важкою працею, людини сильної і відчайдушної [5].

Основою даного твору виступає відома українська народна пісня «За Сибіром сонце сходить...», або «Кармалюк», де мова йде нібито від особи самого Кармалюка, що розповідає і про свою долю, і про мету своєї боротьби, і про свої фізичні та духовні сумніви й страждання:

«А втік же я з Сибіру, з тяжкої неволі, Хоть кайданів я не маю, То ж я – не на волі... Кажуть люди, ще й говорять, що я розбиваю: Таки ж бо я душі не гублю, Бо сам душу маю. Я багатих обдираю, Бідних награждаю, Розсудивши я на двоє, То й гріха не маю... А ви, хлопці, ви молодці, На те не вважайте, А на мене, Кармалюка, Всю надію майте... Болить мені головонька, Болить мені дуже, Сам не знаю, не вгадаю, Об чім вона туже? Ой є в мене жінка, діти, та я їх не бачу, Як згадаю про їх життя, Гірченько заплачу...».

Кінцевим акордом твору виступає смерть Кармалюка, що наступила через підступну зраду. У примітці до цього тексту дається коментар до твору, де зазначається, що «Кармалюк» – надзвичайно популярна пісня про славнозвісного керівника повстанців проти поміщиків на Поділлі у 1812-1835 роках, цей варіант цінний своєю особливою повнотою. Одним з найцікавіших епізодів твору виступає сцена «експропріації попа». Яскраво і повно подано епізод смерті Кармалюка, чудово прикрашений народною фантазією: Кармалюк не може бути забитий звичайною кулею, і ляхи (презирлива назва польських можновладців) вбивають його кулею, зробленою з срібного гудзика, про цей секрет вони дізналися від удови – Кармалюкової коханки. Перевагою даного варіанту, мабуть, знайомого Марку Вовчку, є також те, що в ньому добре вмотивовані слова: *«Ви на мене, Кармалюка, всю надію майте»*. Запис було виконано В. Боржковським від Галушки у м. Мізякові. Текст із доповненням і коментарями було подано до «Киевской старины» під назвою «Кое что о Кармалюке» [6].

Можна в цьому відношенні згадати й оповідання польської письменниці Елізи Ожешко, що вийшло друком у 80-ті роки XIX-го століття, «Зимовий вечір», перероблене в українську п'єсу М. Старицьким, – про розбійника Дзигу, який втік з в'язниці, і якому загрожує тривале ув'язнення, а він під виглядом подорожного заходить у холодний зимовий вечір погрітися біля вогню на вечорниці у свою рідну хату, розташовану біля лісу, щоб побачити матір, яку безмежно любив і чийм улюбленцем був. Він слухає жадливі розмови на свою адресу і чує про величезну нагороду, обіцяну за свою голову, і згадує все своє, ще порівняно молоде життя, в яке він потратив до в'язниці – сміливим, відчайдушним синьооком хлопцем Ясем, котрий захищав інтереси сільської громади і якого несправедливо засудили за бійку з жорстоким жандармом. У хаті він дізнається, що мати його померла і похована на цвинтарі під лісом. Брати й сестри готові спіймати старшого Дзигу, щоб одержати обіцяну винагороду. Гості в хаті не звертають жодної уваги на старого Подорожного в кутку хати, жаліє його, пропонуючи йому щось з їжі й теплою питва, тільки його стара тітка, сестра батька, не пізнаючи його, звичайно, а просто так, по-людськи. Пізнає його тільки батько, пізнає по голосу, хоча зараз й хрипкому від постійної застуди. Батько і син дивляться один на одного й думають про те, як же змінилися вони за останні десять

років. Батько не здатен виказати Дзигу (Яся) поліції, котра його скрізь розшукує, проте і лишитися у хаті він йому не дозволяє.

В усіх варіантах творів – і Пушкіна, і Ожешко, і Панаса Мирного, і Марка Вовчка наявна сумна кінцівка. У Марка Вовчка Кармелюк гине від зрадницької кулі; у Пушкіна й Панаса Мирного героя-розбійника відправляють на каторгу, а в «Капитанской дочке» – на страшну страту. В Елізи Ожешко розбійник, переслідуваний усім світом, в тому числі й рідними, йде зимової ночі сам попід лісом, щоб хоч одним оком побачити могилу матері: він певен – це єдиний притулок, де його зможуть зрозуміти і пробачити.

У російськомовній же повісті Т. Шевченка «Варнак» відтворено боротьбу селянських мас. Головний герой твору – сирота-кріпак Кирило. Коли панич (граф) збездивив його наречену, то він став на чолі загону повсталих селян. Розгромивши поміщицьку садибу, усе майно він роздав бідним і віддав сам себе до рук влади. Постать Кирила у цьому реалістично-сюжетному й соціально загостреному художньому творі нагадує історичну й фольклорну водночас постать Кармалюка. Повість має форму розповіді колишнього «варнака», каторжника, який оселився в місцях першого заслання Шевченка – невеликій фортеці «Соленая Защита» (Соль-Іленцьк).

Отже, як бачимо, образи «благородних розбійників» посідають неабияке місце в образній структурі творів на історичну тематику, виступаючи подекуди головним компонентом, як скажімо, в «Капитанской дочке» і повісті «Кірджалі» О. Пушкіна, романі «Кірджалі» Міхала Чайковського, повісті «Кармалюк» Марка Вовчка, у творі «Варнак» Т. Шевченка, а подекуди допоміжним, як скажімо образ Гаркуші у «Монастырке» А. Погорельського.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куприянова Е. Н. // История русской литературы. – Т.2. – Ленинград: Наука (Ленинградское отделение), т.12.
2. Там же. – С.309.
3. Там же. – С.510.
4. Томашевский Б. В., Петрунина Н. Н. К творческой истории «Капитанской дочки» // Русская литература. – 1970. – №2.
5. Див.: Історія української літератури. – К.: Вид-во АН УРСР, 1954.
6. Кое – что о Кармалюке. Відділ рукописів АН УРСР, №1447 // Думи та історичні пісні. Упорядкування, вступна стаття, примітки М. Плісецького // Радянський письменник. – К., 1941. За редакцією: акад. О. І. Білецького, М. П. Бажана, Л. С. Первомайського, М. Т. Рильського, І. І. Стебуна та акад. П. Г. Тичини.

ПОЭТИКА «РАССКАЗА ОБ ИСПОВЕДАЛЬНОМ АЛЬБОМЕ»
ОБРИ БЕРДСЛИ

В статье анализируется «*The Story of Confession Album*» английского художника, создателя стиля модерн в графике, Обри Бердсли (1872–1898). Жанровое своеобразие этого прозаического произведения обнаруживается в синтетическом соединении черт рассказа и виньетки, исповедальности и публичности.

Ключевые слова: жанр, синтез, исповедальность, публичность.

The article discusses 'The Story of Confession Album' by Aubrey Beardsley, creator of Art Nouveau in graphics. This prosaic work synthesizes features typical for a short story and a vignette, and is both intimate and intended for the public.

Key words: genre, synthesis, intimate, intended for the public.

«*The Story of a Confession Album*» [1] – прозаическое произведение Обри Бердсли, опубликованное 4 января 1890 г. в № 429 «*Tit Bits*» [2: 18]. Основным предметом повествования становится альбом – «своеобразный рукописный альманах», в котором, можно было найти песни, стихи, любовные объяснения, «рисунки лучших артистов», «почерк известных литераторов», советы, «травки и сушеные цветы», «вырезанные из книг офорты и гравюры» [3: 241–242]. Принадлежит одной «барышне» [4: 250], альбом, доступный всем посетителям дома, являлся важным фактом «массовой культуры» XIX столетия [5: 241].

В рассказе Бердсли подчеркивается *игровой характер* альбома как забавы, развлечения, шутки (*it is very funny; I had tried to be very funny*). Стараясь соблюдать правила игры, герой сделал шутливую запись в альбоме своей приятельницы, за что лишился невесты, так как в соединении *альбома* и *исповеди* (*Confession Album*) содержится противоречие (*funny to make yourself out as fast or as foolish as possible*). Таким же оксюмороном как *Confession Album*, является словосочетание *private publicity* («приватная публичность»), в котором выражается сущность *исповедального альбома*.

Жанр «Рассказа об исповедальном альбоме» О. Бердсли, по определению некоторых исследователей – *short story* [6: 265; 7: 3]. *Short story* – относительно короткое повествование, которое должно произвести единственный главный эффект (*a single dominant effect*) и которое содержит элементы драмы (*the elements of drama*), т.е. концентрируется на единственном характере и единственной ситуации в единственный момент времени (отсюда принцип единства – *unity*). Герой в *short story* выступает против основ (*a background*) или вовлекается в ментальное или физическое действие (*mental or physical action*), в ситуацию. Драматический конфликт (*dramatic conflict*) – коллизия противоположных сил – лежит в сердце каждой *short story* [8: 249].

По своему размеру «*The Story of a Confession Album*» соответствует *short short story* или *vignette*. Виньетка – французский термин для обозначения маленького отрывка,

краткого эпизода, сцены, описания. Он предполагает создание «приятной картины» (*a pleasing picture*) или «краткого впечатления» (*a brief impression*) [там же: 286]. Под виньеткой подразумевается также *орнамент, украшение, небольшой рисунок* в начале или в конце текста в рукописи или книге, поэтому виньетка связана с альбомом. Бердсли создал серию графических виньеток к книге С. Смита и Р. Шеридана «Острология» (*Bon-Mots* by S. Smith, R. Sheridan), на которых изображены причудливые, гротескные существа.

Случай, описанный в рассказе Бердсли, связан с «любовью», точнее – с замужеством. Автор использует французские слова: *fiancée* наряду с английским *intended* – по отношению к невесте *Miss...*, чье имя остается неизвестным для читателя, и *beau ideal* – по отношению к воображаемой *Emily*, которая наделена именем, но не существует в действительности (*without a particle of truth*). Собственно *любовь* в рассказе не упоминается, она заменяется словами *desirable, satisfaction, happiness, pleasure*.

The general opinion (общественное мнение) – главное, что высмеивается в произведении. Его составляют, во-первых, круг *приятелей* героя: «At first I had to put up with a considerable amount of chaff from my old chums» / «Сначала я должен был стерпеть множество подшучиваний моих старых приятелей». Отношение к ним автора подчеркивается аллитерацией в словах *chaff – chums*. Во-вторых, это *незамужняя тетка*, ожидающая кусок свадебного торта: «I nearly lost the friendship of a maiden aunt for having omitted to send her a piece of the wedding-cake» / «Я чуть не потерял дружеское расположение незамужней тетки из-за того, что не прислал ей кусочек свадебного торта». Комизм выражен через парадоксальность ситуации и бытовую деталь. В-третьих, это *ded* героя, полностью вставший на сторону его бывшей невесты: «My grandfather wrote me a long letter, telling me that I had acted disgracefully in jilting Miss ..., and that he considered she had shown the greatest delicacy and good feeling in not bringing a «breach-of-promise» against me» / «Мой дедушка написал мне длинное письмо, утверждая, что я действовал позорно, изменив Мисс..., и что он решил, что она проявила величайшую деликатность и добрые чувства, не выставив против меня обвинения в «нарушении обязательства» жениться». Используя юридический термин *breach-of-promise* как комический прием, Бердсли вновь подчеркивает парадоксальность ситуации. Наконец, общественное мнение в рассказе выражает *общая подруга*, в доме которой произошли решающие события.

Удивление и шок, которые герой пережил *как философ* («Being a bit of a philosopher, I sustained the blow better than might have been expected»), связаны с тайной (*the mystery*), которую он хотел разгадать и ключ к которой был недоступен для него из-за его скромности и норм общественного поведения: «But nothing they said afforded me the slightest clue to the mystery, while I, always bashful, was far too timid to speak on the subject myself» / «Но ничего из того, что они сказали, не дало мне ни малейшего ключа к разгадке тайны, в то время как я, всегда застенчивый, был слишком робок, чтобы заговорить об этом сам».

В повествование от лица рассказчика вводятся *письмо* бывшей невесты и *запись* в альбоме, которые становятся значимыми в судьбах героев и поворачивают сюжет. Письмо о расторгении помолвки может восприниматься как *завязка* событий. После его получения великое удовольствие, которое испытывает герой (*pleasure was great*), сменяется удивлением (*astonishment*). Загадка содержится в самом содержании письма, в котором

объяснения поступку нареченной не дается: «*After the discovery I made this morning, all is at an end between us. I leave England to-morrow. «p.s. Your presents shall be returned by Parcel Post»*» / «После открытия, которое я сделала этим утром, все между нами кончено. Я покидаю Англию завтра. «p.s. Ваши подарки будут возвращены по почте»». Вспыльчивость и решительность героини подчеркивается временным противопоставлением *this morning – to-morrow*. Запись в Альбоме, обнаруженная героем в конце рассказа, воспринимается как *развязка*, т.е. разрешение загадки: «I had tried to be very funny and had written without a particle of truth, «Sitting beside Emily». Now, unfortunately, «Emily» was not the name of my intended» / «Я попытался быть очень забавным и написал без особой правды: «Сидеть подле Эмили». К сожалению, «Эмили» не было именем моей нареченной». Реакция героини, заинтересованно (*interest*) читающей запись в альбоме, сменяется «яростным припадком истерики» (*violent fit of hysterics*), который объясняет ее письмо о разрыве помолвки.

Нарушение симметрии в композиции и *пуант* Н. Д. Тамарченко считает признаками *новеллы* [9: 389]. Роль *случайности* выражается в настойчивом повторении глагола *to appear* и прилагательного *unfortunate* (*unfortunate event, unfortunate page*). В рассказе Бердсли значимы и такие повествовательные элементы, как (1) обрамление, представляющее собой авторские размышления об исповедальном альбоме и подчеркивающие кольцевую композицию рассказа; (2) воспоминание о прошлом, составляющее основной сюжет (указание на время очень подробное); (3) повествование от первого лица (рассказчика и главного героя), по сути – его монолог, что характерно для исповеди; (4) введение в повествование диалога, письма и записи в альбоме. Все вышеуказанные приемы характерны для рассказа вообще – *short story* или *modern short story*, чью традицию Г. Шоу связывает с Э. По, Мопассаном, Мериме, Золя, Тургеневым, Чеховым, Готорном, Стивенсоном, Гарди и др. [8: 249].

Рассказ Бердсли начинается с *обобщения*, в котором выражается отрицательное отношение автора к исповедальному альбому. Иронический эффект создается характеризующими альбом выражениями *minor nuisances* (*незначительные, или печальные, неприятности*) и *none surpass*: «Of all the *minor nuisances* of life, I think *none surpass* the Confession Album» / «Из всех незначительных неприятностей жизни, я думаю, нет превосходящей Альбом Признаний». Бердсли сравнивает исповедальный альбом как *private publicity* с инквизицией, используя прилагательное *miserable* (скверный): «It is a *miserable* sort of private publicity, a new *inquisition*, though no doubt it is as well-meant as the old one» / «Это скверная разновидность *private publicity*, новая инквизиция, хотя, без сомнения, тоже созданная из лучших побуждений», как и старая. Наконец, исповедальный альбом сравнивается с болезненной ортодоксальностью тех, кто заявляет, что Шекспир – их любимый поэт, Бетховен – любимый композитор, а Рафаэль – любимый художник: «...*though even worse* than this is the *painful orthodoxy* of those individuals who claim Shakespeare for their *favourite* poet, Beethoven for their *favourite* composer, and Raphael for their *favourite* painter».

В финале рассказа герой возвращается к характеристике Исповедального Альбома, акцентируя внимание на его роли в своей жизни: «The sight of a Confession Album fairly makes me feel queer now. My friends seem to know this, so I am spared the aggravation of

having to give my opinions succinctly on subjects of which I am perfectly ignorant» / «Вид Исповедального Альбома теперь заставляет меня неважно себя чувствовать. Мои друзья, кажется, знают об этом, поэтому я избавлен от необходимости высказывать свое мнение о предметах, в которых я совершенно ничего не понимаю». Финал рассказа спокойный, не драматичный и даже положительный, хотя помолвка героя расстроилась. Комический эффект связан с избавлением рассказчика от необходимости впредь писать в Исповедальных Альбомах.

Таким образом, рассказ-виньетка об Исповедальном Альбоме строится на жанровом оксюмороном, соединяющем такие противоположные установки, как исповедальность и публичность. Парадоксально подменяя любовь помолвкой, а реальные чувства – игрой воображения, автор заставляет героя-рассказчика переживать не столько разрыв отношений, сколько загадочность и курьезность ситуации. Гротескное изящество Бердсли-прозаика, витиеватость сюжетной линии и неожиданность кульминационных точек сродни «виньеточному» стилю Бердсли-графика.

ЛИТЕРАТУРА

1. Beardsley A. The Story of a Confession Album // In Black and White. The Literary Remains of Aubrey Beardsley. Including «Under the Hill», «The Ballad of a Barber», «The Free Musicians», «Table Talk» and Other Writings in Prose and Verse / Ed. by S. Calloway and D. Colvin. – London: Cypher, MIIM, 1998. – P.183–189. – Эл.ресурс <<http://www.cyperpress.com>>. В статье перевод наш. – *И.П., Н.Б.*
2. The Letters of Aubrey Beardsley / Ed. by H. Maas. – London: Rutherford, Fairleigh Dickinson university press, 1970. – 442 p.
3. Лотман Ю. М. Роман А. С. Пушкина «Евгений Онегин». Комментарий. – Л.: Просвещение, 1983. – 416 с.
4. Пушкин А.С. Сочинения: В 3-х т. – М.: Худ.лит., 1986. – Т.2. – 527 с.
5. Лотман Ю. М. Об искусстве. – СПб.: Искусство–СПБ, 2005. – 704 с.
6. Lavers A. Aubrey Beardsley, Man of Letters //Romantic Mythologies / Ed. by I. Fletcher. – London.: Routledge & Kegan Paul, 1967. – P.234–270.
7. Zatlin L.G. Aubrey Beardsley and Victorian Sexual Politics. – Oxford: Oxford university press, 1990. – 234 p.
8. Shaw H. Concise. Dictionary of Literary Term. – NY.: VcGraw-Hill, inc, 1972. – 293 p.
9. Теория литературы: В 2-х т. / Под ред. Н. Д. Тамарченко. – Т.1: Н. Д. Тамарченко, В. И. Тюпа, С. Н. Бройтман. Теория художественного дискурса. Теоретическая поэтика. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 512 с.
10. Ваховская А. М. Исповедь //Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А. Н. Николюкина; Ин-т по науч. информации по общественным наукам РАН. – М.: НПК «Интелвак», 2001. – Стлб. 320–321.

**ТРАДИЦИОННЫЕ И ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКИЕ МЕТАФОРЫ В
СТИХОТВОРЕНИИ ЭМИЛИ ДИКИНСОН
«IT SOUNDED AS IF THE STREETS WERE RUNNING...»**

В статье рассматриваются традиционные и индивидуально-авторские метафоры на примере стихотворения Э. Дикинсон «Как будто бы улицы побежали...»

Ключевые слова: метафора, образ, символ, мифопоэтический. *The article deals with traditional and individual author's metaphors after the example of the «It sounded as if the Streets were running...»*

Key words: metaphor, image, symbol, mythopoetical.

Эмили Дикинсон – поэт-философ, создавший свой художественный мир, достаточно герметичный, поскольку процесс поэтического постижения мира осуществляется в её стихах через язык метафор. Метафоры являются не украшениями «главной мысли», а формами мысли, из которых конструируется художественный мир, притом мысль не вовлекается в художественную форму – художник мыслит поэтически, как человек мыслит философски или исторически. Метафора – это не поэтический орнамент, она содержательно наполнена. В процессе рассмотрения поэтического текста следует не «выуживать» метафоры, а объяснять их значение и предназначение в окружении других элементов. Слова значимы в тексте только в сочетании с другими словами, то есть в контексте определённого стихотворения.

В данной статье мы попытаемся рассмотреть традиционные и индивидуально-авторские метафоры в стихотворении поэтессы «**It sounded as if the Streets were running...**», их роль в формировании смысла произведения.

Стихотворение № 1397 «**It sounded as if the Streets were running...**» / «Как будто бы улицы побежали...» (в переводе А. Гаврилова [1. 367]) написано Э. Дикинсон на заключительном этапе её творчества (1877 г.). В стихотворении поэтесса предлагает читателю своеобразную загадку в виде цепочки метафор о некоем неназываемом психологическом состоянии человека: *It sounded as if the Streets were running / And then – the Streets stood still – / Eclipse – was all we could see at the Window / And Awe – was all we could feel. / By and by – the boldest stole out or his Covert / To see if Time was there – / Nature was in an Opal Apron, / Mixing fresher Air.*

Уже с первой строки Дикинсон применяет свою изысканную технику «умолчания», которая мотивируется ее стремлением скрыть истинное. В самом начале стихотворения читатель сталкивается с дейксисом *it*, который отсылает к чему-то неназванному, задаёт неопределённость, не разрешающуюся до самого конца. Сначала что-то (*it*) так звучало, «как будто бы бежали Улицы», затем «их топот смолк». Неопределённость обозначения умножает возможные интерпретации, что заинтриговывает читателя. Смысл

стихотворения начинает приоткрываться постепенно, путем последовательной расшифровки метафорических образов. Один из них представлен словом «Window» («Окно»). Как древний мифопоэтический символ, «Window» («Окно») обладает несколькими значениями, каждое из которых предполагает свой ассоциативный ряд; при этом во всех ассоциациях референтное значение того, что увидено за «Окном», отсутствует, оно только описывается с помощью перифраз, отсылающих к вызываемому увиденным эмоциональному состоянию.

Так, с одной стороны, судя по контексту «Window» может являть собой окно в Вечность / Бездну, окно в Никуда; в таком случае первая строфа прочитывается как описание психологического состояния человека, осмелившегося заглянуть в Бездну; соответственно «Eclipse» («Затмение») являет собой предельное состояние испытываемого перед Бездной ужаса. Отмстим, что под Бездной в данном случае может скрываться смерть, бесконечность космоса, безграничность времени и т.д.

С другой стороны, «Window» может быть местом/органом, с помощью которого можно посмотреть изнутри себя наружу. Символика окна как глаза обеспечивает просматриваемость примыкающей территории и заблаговременное знание об опасности [2: 251]. Вполне допустимо предположить, что человек как бы смотрит в Глаз («Окно своего разума»), но видит лишь «Eclipse» («Затмение»), что в итоге пугает его – он испытывает «Awe» («Страх»), заранее предчувствуя опасность. В таком случае ряд указанных образов можно расшифровать как указание на то, что человек с помощью своего разума, интеллекта не в состоянии постичь мир вокруг себя: преградой этому постижению являются «Затмение» и «Страх».

Наконец, окно может представлять собой нечто, отделяющее внутреннее (отдельного человека) от внешнего (окружающего мира). Тогда Затмение интерпретируется как незнание, «невидение» людей / людьми истинного. Состояние «Eclipse» подразумевает под собой «затмение ума», вызвавшее состояние смятения вперемешку с чувством страха. «Awe» («Страх») – это, возможно, страх перед опасностью, перед Смертью, своего рода остановка человека перед «невидимым» (Бездной / Вечностью).

В своей совокупности эти ассоциативные цепочки не противоречат, а дополняют друг друга. Вся первая строфа прочитывается как метафорическое обозначение эмоционального состояния лирического героя, заглянувшего в Бездну и усомнившегося в своей способности постичь ее с помощью разума.

Во второй строфе Эмили Дикинсон вводит новые метафорические образы, предлагая читателю вместе с ней разрешить возникшую экзистенциальную проблему.

Прежде всего, это образ «Covert» («Чаща»). Мифопоэтическая символика Чащи / Леса связана с животным миром (или миром зооморфным, обитатели которого представляются в обликах зверей). «Лес – одно из основных местопребываний сил, враждебных человеку (в дуалистической мифологии большинства народов противопоставление «селение – лес» является одним из основных); через Лес проходит путь в мир мёртвых» [2: 49-50]. Образ «Чащи» помогает понять логику развёртывания образов во второй строфе и в стихотворении в целом: постепенно «the boldest») («животные») осмеливаются выйти из чащи, чтобы посмотреть, а есть ли «Time» («Время»). Становится понятно, что чувство страха, о котором шла речь в первой строфе, носит глубинный,

физиологический, почти «животный» характер, а то неназванное, что вызвало потрясение лирического героя, это Смерть, поскольку оппозитивная пара понятию «Время» – состояние «Вечности», к которому человек приобщается именно через смерть. Другими словами, пережив мгновенный животный ужас перед смертью/вечностью (выйдя из «Чаша страха»), лирический герой постепенно приходит в себя и заново обретает Время.

Потому что итогом пережитого потрясения является новое мироощущение и миропонимание. Мир предстаёт в новом свете: «Nature» («Мир» / «Природа»), нарядившись в «Opal Argop» («Фартушек опалового цвета»), смешивает, делая более свежим, воздух.

Метафорический смысл прилагательного «Opal» очевиден. Известно, что драгоценный камень опал преимущественно желтого цвета. Данный цвет связан с солнечным светом, имеющим позитивное значение, несущим позитивную энергетику и трансцендентную энергию, благодаря которой исчезают страх и сомнения. Кроме того прилагательное «Opal» ассоциируется с цветом осени (в стихотворениях Э. Дикинсон имеет место эмоциональное, глубоко личностное переживание состояний природы), между тем осень это «время душевного успокоения и <...> медитативного созерцания<...>» [3: 155].

В свою очередь, метафорический смысл приобретает слово «Air». Воздух (Air), как одна из фундаментальных стихий мироздания («первозлемент» / «первосущность»), во многих мифологиях описывается в виде дыхания, дуновения, обладающих множеством символических значений, связанных непосредственно с принципом жизни, животворящим духом [4: 240]. В стихотворении Дикинсон Воздух, таким образом, может выступать одновременно и как дыхание «Природы в опаловом фартушке», и как состояние духа лирического героя. Природа посредством пережитого потрясения пробуждает новое восприятие жизни, обновляя и освежая дух («Mixing fresher Air»). В результате потрясения раскрывается внутренняя духовная природа человека; потрясение вдохновляет, поскольку, преодолевая его, человек обретает способность осознать себя в соответствии с высшим требованием, которое выдвигает перед ним судьба, – быть духовным.

Итак, именно полисемантичность традиционных мифопоэтических («Затмение», «Окно», «Чаша», «Время», «Воздух» и др.) и индивидуально-авторских («Фартушек опалового цвета») метафор превращает стихотворение Эмили Дикинсон («It sounded as if the Streets were running...» / «Как будто бы улицы побежали...») в энigmatический текст, который разгадывается по принципу постепенно раскручивающейся нити через поиск вероятного смысла данных метафор. Как писал С. С. Аверинцев, метафоры создают «силовое поле, косвенно порождающее в уме читателя нужный смысл и нужный образ» [5: 145]. Только через сопряжение возможных смыслов метафорических образов постигается закономерность их сцепления в стихотворении. В результате мир в целом и поэтический мир Эмили Дикинсон в частности предстают одновременно как загадка и разгадка (если использовать формулу С. С. Аверинцева – [5: 134]).

«Загадываемая и разгадываемая», поэтесса пытается постичь понятие Вечности / Бездны; идя «путем метафор», она выходит на новый уровень понимания мира. Это путь транспендирования, которое, по определению В. Д. Губина есть попытка понять бесконечность жизненных проявлений, осознать себя частью единой цепи жизни, почувствовать свою переплетённость с миром, попытаться жить духом [6: 276].

ЛИТЕРАТУРА

1. Дикинсон, Эмили. Стихотворения: Сборник / Составл. М. Гавриловой. – М: ОАО Издательство «Радуга», 2001. – На английском языке с параллельным русским текстом. – 448 с.
2. Мифы народов мира: в 2т. / редкол.: С. А. Токарев (гл. ред.) [и др.]. – М.: Большая рос. энцикл.: ОЛИМП, 2000. – 2 т.
3. Авдейчик Л. Л. Философская поэзия Владимира Соловьёва / Л. Л. Авдейчик. – Минск: РИВШ, 2006. – 172 с.
4. Мифы народов мира: в 2т. / редкол.: С. А. Токарев (гл. ред.) [и др.]. – М.: Большая рос. энцикл.: ОЛИМП, 2000. – 1 т.
5. Аверинцев С. С. Поэтика ранневизантийской литературы. – СПб.: Азбука-классика, 2004. (в книге 480 страниц)
6. Губин В. Д. Философия: актуальные проблемы: Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Философия» / В. Д. Губин. – М.: РГГУ: Омега – Л, 2005. – 370 с.

УДК 821.111.09

Війтенко О. М.
(Київ, Україна)

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИМІР ТРАГЕДІЇ ШЕКСПІРА «ГАМЛЕТ»

*Шекспір – це пророк, посланий Богом, щоб
сповістити нам таємницю про людину, душу людську.
Ф. Достоевський*

Творчість Вільяма Шекспіра привертає до себе нескінчений потік уваги дослідників та поціновувачів, філософів і літераторів, діячів театального та кіномистецтва. Не випадково є невичерпність такого інтересу, зумовленого тематикою, піднятою ренесансним драматургом, а саме – проблематикою буття людини. За словами відомого дослідника його творчості А. Анікста: «В драмах Шекспіра початок і кінець усьому – людина». В своїх творах видатний мислитель передбачив головні аспекти подальшого розвитку філософської думки та проблеми, актуалізовані культурою Нового Часу. Зокрема потужна хвиля екзистенційного філософування, тобто філософії існування й буття людини XIX – XX століття, має своїм джерелом вічні екзистенційні питання, гостро поставлені Шекспіром на межі століть. Буття людини в граничних станах – тузі, відчаю, жаху, та сприйняття власного існування як такого, що не має сенсу, пошук цього самого сенсу – ці та інші

екзистенційні аспекти стали основою сюжетного розвитку трагедій Шекспіра. Особливо яскравим прикладом екзистенційного філософування, подолання об'єктивної людини, пошуку та осмислення людини в самопереживанні стала трагедія Шекспіра «Гамлет». Екзистенційно-сповідальних інтонацій набуває незбагненна загадка людини, її індивідуальності, закладена в основу трагедії. Філософія та мистецтво Ренесансу поставили в центр світобудови людину. Індивідуальність, складний та багатогранний внутрішній світ людини стали головною проблематикою для мислителів Відродження. Загадкові глибини індивідуальності людини, незбагненні, як і сама таємниця буття, намагалися розкрити та розгадати філософи й митці. Цю естафету згодом продовжили мислителі Нового Часу.

Гамлет став першим мікрокосмом людської індивідуальності, в яку заглибився Шекспір, відкриваючи еру нового мислення. Як дволикий Янус, звернений до минулого та майбутнього принц Гамлет, за словами І. Гаріна – є пращур всіх літературних героїв-філософів у світовому мистецтві, і, в першу чергу – героїв модерністських творів ХХ століття. «Всі великі письменники тією чи іншою мірою ставили перед собою Гамлетову дилему, зближаючи мистецтво з мудрістю і красою – з рішенням кардинальних проблем буття».

Найважливіше питання, поставлене Евонським Бардом, – що таке людина, яка межа екзистенції її особистості. Це питання за минулі століття вирішувалося щоразу по-новому численними дослідниками на кожному часовому зрізі історії. Загадка нескінченних інтерпретацій мислення та філософування принца датського полягає в тому, що зображений Шекспіром образ Гамлета – це не певний літературний типаж, а саме таємнича та глибока екзистенція-індивідуальність на шляху до пошуку сенсу власного буття. В Шекспіра присутня й формула екзистенціалізму: «бути тим, що ти є», «A am what I am. Be that thou knowst thou art». Я – те, що я є, будь тим, що ти є. Людина Шекспіра бере відповідальність за свій вибір. Домінанта шекспірівської трагедії – «трагіка втрати власного «я». Складна доля безкінечних інтерпретувань «Гамлета» Шекспіра чекає твір і надалі. І. Гарін влучно ілюструє напружений інтерес до нових прочитань твору влучним виразом: «Думати про Гамлета – значить мислити, намагатися зрозуміти світ, душу людини, сенс буття».

Екзистенційні уявлення Шекспіра про людину, (її екзистенцію) як неповторний суб'єктивний мікрокосм, який само здійснюється, беручи всю відповідальність за власні вчинки на себе, обігнали свій час. Однак такі погляди мислителя спиралися саме на антропоцентричні уявлення гуманістів Відродження. З одного боку, Гамлет повторює добре засвоєні ним настанови гуманістів про велич і достоїнство людини: «Що за майстерне створіння – людина! Яка шляхетність розуму! Яка безмежність у своїх можливостях, у своїй вроді, проявах своїх! Яка чудесна точність у її діяннях! Як схожа з ангелом глибоким незбагненням! Як схожа на якогось бога! Краса і врода Всесвіту! Вінець всього живого!» (II, 2). Цій високій оцінці людини протистоїть відразу зроблений Гамлетом несподіваний висновок: «А що для мене ця квінтесенція праху? З людей мене не радує ніхто...» (II 2). Цими висловлюваннями він одночасно й підтверджує ідеї Відродження й критикою їх.

Вільям Шекспір мав багато спільного в світосприйманні такого, що зближало його із екзистенціалістами ХХ століття. Найперше – це відчуття трагізму людського існування. На думку В. Кауфмана, почуття трагізму буття – та сила, що рухала його пером. Принц Гамлет озирається, він бачить увесь світ у чорному кольорі:

*Яким нудним, тьмяним і непотрібним
Мені здається все, що є на світі!
Це все одна лише мерзенність!
Цей буйний сад, що плодить
Одне лише насіння; дике й зле
У ньому і панує.*

Трагізм життя, який передавала творчість Шекспіра, як вважає Д. Уїлсон, це страждання самого Шекспіра, відображене його мистецтвом. «Вражаючі картини душевних мук, від яких потерпає людина, – вічні компоненти шекспіріани. Усвідомлюючи себе як особистість, людина усвідомлює і зло, вкорінене в собі, і свою самотність у світі, і холодну байдужість порожніх просторів навколо». Таке уявлення має паралелі в світогляді екзистенціалістів. За словами Г. Марселя – філософське самоусвідомлення людини являє собою «трагічну мудрість». «Для сучасної людини мудрість може бути тільки трагічною», – говорить він.

Трагедія Шекспіра малює складні і тяжкі роздуми шляхетної людини про природу зла, про порочне королівське подвір'я, про лицемірство, що таїться в палацових стінах, про хвороби, якими уражений вік, немовби «вивихнутий», за словами Гамлета. Він, душа, якого була породжена для добра, однак одночасно, разом побачив зло у всій його мерзенності.

Самотність Гамлета – це самотність людини, яка випередила свій час, перебуває з ним у трагічному розладі. Гамлет страждає від того і відчувається «зайвою людиною».

Я сам не знаю,

Навіщо я живу, й повторюю: «Так треба»

Трагедія Гамлета є трагедія пізнання людиною зла. Його драма полягає в тому, що він, людина прекрасних щиросердечних якостей, зламався, коли побачив жадливі сториони життя – підступництво, зраду, убивство близьких. Він зневірився в людях, коханні, життя втратило для нього свою цінність. Прикидаючись божевільним, він насправді перебуває на грані божевілля від свідомості того, наскільки дивовижні люди, – зрадники, клятвопорушники, убивці й лицеміри. Він знаходить мужність для боротьби, але на життя він може дивитися тільки крізь пелену відчаю і скорботи.

Що стало причиною трагедії Гамлета? Його чесність, розум, чутливість, віра в ідеали. Якби він був подібний до Клавдія, Лаерта, Полонія, він міг би жити, як вони, обманюючи, прикидаючись, пристосовуючись до світу зла.

Але миритися він не міг, а як боротися, і головне, як перемогти, знищити зло, – він не знав. Причина трагедії Гамлета, таким чином, укорінена в шляхетності його природи. Він проклинає століття, в яке народився, проклинає, що йому призначено жити у світі, де панує зло, й де він, замість того, щоб віддатися істинно високому, гуманним людським інтересам і прагненням, повинен всі свої сили, розум і душу присвятити боротьбі проти світу зла.

Глибоке джерело трагічного Шекспір знаходить у протиріччях, які виникають всередині людини внаслідок її високого розвитку. Високий дух та духовні спрямування людей, передбачає Шекспір, не менш небезпечні, ніж жорстокість. Зло коріниться не тільки в негрях матерії, а й у глибинах духу – звідси трагедія Гамлета. Шекспірівський екзистенціалізм провіщає, що із прагнення справедливості, блага, виникає не менше зла, ніж із підступності. Щоразу, коли благо відчужене від духу, але породжене самістю розуму, воно

породжує зло. Благородний розум приводить Гамлета і Брута до крові. Гамлет – самотній борець за справедливість. Але цікаво, що бореться він проти своїх ворогів їх же методами – він прикидається, хитрить, прагне вивідати таємницю свого ворога, обманює і, хоч як це парадоксально, заради шляхетної мети виявляється винним у смерті кількох осіб. За Клавдієм є провина в смерті тільки одного колишнього короля. Гамлет убиває (хоча й не навмисно) Полонія, відправляє на вірну смерть Розенкранца й Гільденстерна, убиває Лаерта і, нарешті, короля; він є прямою причиною божевілля Офелії і, мимоволі, винен у її смерті. Але в очах усіх він залишається морально чистим, тому що переслідував шляхетні цілі, й зло, що він робив, завжди було відповіддю на підступи його супротивників.

«Щоб бути добрим, я повинен стати жорстоким», – говорить Гамлет. Він людина, яка усвідомила страждання, котре воно породжує. Тому Гамлет дійшов до висновку, що добро повинно бути з кулаками. Відповідно до переконань сучасних екзистенціалістів, самість відкидає суспільну мораль, встановлюючи власну, вільну від впливу будь-кого само законність. «Людина – є свобода», – проголосив Ж. П. Сартр. Саме в свободі коріниться буття самості. Індивідуальність була усвідомлена як самість вже тоді, на початку XVII століття, пророчим генієм Великого Барда. Тому немає визначень та чітких меж буття самості. За словами І. Гаріна: «Шекспір відчував небезпеку свободи не укорінені людини, яка відкриває жахливі перспективи для реалізації нелюдської сваволі. Несвоєчасна свобода (для незрілої свідомості) – шлях до Пекла». Така одна з головних ідей «похмурих трагедій» Шекспіра. На думку К. Ясперса, екзистенція – це є джерело буття, свободи людини, розум не є таким джерелом. Однак без розуму екзистенція нерідко спирається на почуття, переживання, сліпе поривання, інстинкт і свавілля, яке стає сліпим насиллям над оточуючими.

Класичний кантівський імператив спрямовує діяльність людини у напрямку – ти так повинен чинити, це твій обов'язок. На відміну від нього екзистенційна «вільна необхідність» заявляє про себе інакше: «Я так роблю тому, що так відчуваю». Рефлексія Гамлета протягом трагедії пояснюється тим, що не розум бере гору над почуттями, а смертельно вражену, хвору душу принца підкорює вир почуттів пристрастей та поривань. У «Гамлеті» більш, ніж десь іще у Шекспіра виявлена мінливість особистості. Наприклад, спочатку завдання помсти за батька Гамлет приймає із трохи несподіваним запалом. А вже зовсім недавно ми чули від нього скарги на жахи життя й визнання, що він хотів би покінчити самогубством, аби тільки не бачити навколишньої мерзкості. Тепер же він обурюється, збирається із силами для майбутнього завдання. Через певний період часу для нього вже болісно, що таке величезне завдання лягло на його плечі, він дивиться на нього як на прокляття, важкий тягар. Вершина екзистенціалізму Шекспіра полягає не в усвідомленні світу і трагізму буття, а в спокої мислителя перед обличчям абсурду і марноти життя, в прийнятті без ілюзій абсурду дійсності та рішення протистояти йому.

*Вік розхитався – й гірше усього,
Що народився я, щоб відновити його!*

Враженість Гамлета абсурдом життя посилює його екзистенційні почуття тривоги і покинутості. Він переходить межу, за якою, на думку М. Гайдеггера, «світові нічого запропонувати людині, яка перебуває в граничному стані тривоги». Камю окреслює цей стан такими словами: «До цього останнього звороту, що похитнув підвалини мислення, приходять багато людей, в тому числі й найнепомітніші. Вони зрікаються всього, у що

вірили, що їм дорого, що було їх життям». Людина шукає сенс у тому, що відбувається навколо, – і не знаходить, утверджуючись в абсурдності існування та буття». На місці Краси буття з'являється нова дійова особа, якій визначено одну з головних ролей історичного дійства Нового Часу, – Абсурд. Сутнісна сила абсурду виступає на авансцену трагедії людства тоді, коли «порвався зв'язок часів», «вік розхитався», похитнулося відчуття укоріненості людини в бутті та Вічності. Камю охарактеризував такий внутрішній стан парадоксальними словами: «У абсурду найбільший зв'язок із здоровим глуздом. Абсурд пов'язаний із ностальгією, тугою за втраченим Раєм. Без туги немає й абсурду. Але самого втраченого Раю з цієї ностальгії нам не вивести». Хоча Гамлет і намагався повернутися до Парадизу, де панують шляхетність та гармонія, але зусилля виявилися марними.

Шекспір передбачив головну проблематику культурних зрушень людства епохи модерну з реальними протиріччями перехідного шляху від абсурду до нігілізму та бунту і навпаки. Метафізичний бунт Нового Часу поєднувався з політичним. Низка революцій спалахнула як на історичних підмостках, всікаючи голови володарям держав, так і на культурно-мистецьких. За словами А. Руткевича: «Метафізичний бунт де Сада, денді, романтиків, проклятих поетів, сюрреалістів, Штинера, Ніцше та інших – такі етапи європейського нігілізму, еволюції «надлюдини». Разом із космічним вседержителем ті, хто заявив, що «бог помер», заперечують і всілякий моральний порядок. Метафізичний бунт поступово зливається і з бунтом історичним. Людовіка XVI стратили в ім'я тріумфу «суспільної волі» та добродійності. Та разом із ним нищили й колишні, давні принципи». «Від гуманітарних ідилій до кривавих ешафотів лежить прямиий шлях», – писав Камю в «Роздумі про гільйотину». Бунтівна людина стала на порозі Нового часу, відкидаючи попередні моральні настанови, цінності суцього похитнулися в свідомості людства. Пізніше «західний» або «європейський» нігілізм в якості історичного руху проголосить постулат – все суще є ніщо і немає в ньому ніякої цінності та цілі. Першими відкинули моральний кодекс у трагедії «Гамлет» можновладці датського королівства Клавдій та Гертруда. Клавдій, бажаючи отримати від життя всі можливі привілеї, вбиває брата. Цей вчинок аніскільки не змушує його картатись докорами сумління. Клавдій є типовим вираженням ренесансної сваволі «титанів», макіавелівських «государів», яким закони не писані, які вільні створювати власні закони. Щоб утвердити своє становище він одружується на братовій жінці – королеві Гертурді. Те, що давні закони, кодекс честі, лицарства та благородства він осквернив, Клавдія не хвилює – весь вільний час він проводить у бенкетах, феєрверки салютують, сурми сурмлять після кожної нової пляшки, випитої новим королем. Не вищий моральний рівень демонструє і сама королева. Її не пригнічує швидка зміна чоловіка, батька Гамлета, на його вбивцю – нового володаря та короля. Вона не тужить за покійним, не намагається постригтися в черниці або боротися із вбивцею, коли правда відкривається. Гедоністичну ідилію глави датської держави – короля та королеви порушує лише одна обставина – поява принца, який підняв свій голос проти аморальності володарів Данії. Гамлет бажає відновити давні звичаї або принаймні віднайти сенс оточуючої дійсності. Намагання перемогти абсурд – побачити сенс крізь біль, тугу, темну завісу буття приводять його на межу стану граничного буття – у нього з'являється бажання вмерти, покінчити з абсурдом власного існування. Такий стан пізніше досліджуватиметься Альбером Камю.

У творі «Міф про Сізіфа. Есе про абсурд» він напише: «Почуття абсурду виявляємо в наш вік усюди» та акцентує проблему словами: «Є тільки одна справді серйозна філософська проблема – проблема самогубства. Вирішити чи варте життя того, щоб його прожити, – значить відповісти на фундаментальне питання філософії». Відчуття трагічного песимізму та приреченості сповнює душу Гамлета. Виходячи з тексту, можна сміливо припустити, що до страшних подій, які порушили його духовний спокій, Гамлет був людиною цільною, і це особливо проявляється в цілісності думки, волі й уміння діяти. Вражена свідомість призвела до розпаду єдності цих якостей. Роздуми про самогубство – це вища точка його сумнівів у граничному стані. Гамлет з'являється перед читачем глибоким філософом, у ньому проявляється мислитель, який ставить нові питання, намагається з'ясувати що таке смерть:

*Умерти – це заснути,
Не більше. В сон поринути – і край
Всім мукам серця й тисячі природних,
Тортур, що ми внаслідували тілом.*

Монолог «Бути чи не бути?» від початку до кінця пронизаний тяжкою свідомістю прикостей буття, страждань, що воно породжує. Це апогей його роздумів. Суть у тім, чи зупиниться Гамлет на цих міркуваннях або ж вони – перехідний шабель до подальших дій?

До Шекспіра жоден письменник не передавав таких глибоких моральних протиріч, не описував таких глибоких роздумів.

*Буття. Чи небуття? Отож і запит:
Про гідність. Бо терпіти – чи ж це гідно?
Огидна доля. В ній праці. В ній стріли.
То, може, морю горя – збройний спротив?
Сконати, але в битві? Скін. Спання.*

Цікаво, що сонет 66 створений, вірогідно, під час праці над «Гамлетом», тематично перегукується зі славетним монологом принца Датського:

*З усього стомлен, кличу без рух – смерть,
Бо бачити заслугу жебраком,
І врамлення ніщоти в пишну щерть,
І чисту віру, ви кляту гуртом,
І злото честі, зміщене дівочих цнот,
І доскональства скривджену судьбу,
І під калік насильством сил розсот,
І вміння, скуте мусом німоти,
І дурість докторовану чола,
І прямоту з прозванням глупоти,
І бранця-благо в стіп державця-зла:
З усього стомлен, я в ніщо б пішов,
Будь не всамотнив тим мою любов.*

Занадто багато абсурду відчужує людину від життя. Камю, як і Шекспір, нещадно аналізуючи людське життя, заперечує можливість віднайдення його сенсу. Але він не поспішає говорити про самогубство як вихід. Шекспір, як і Камю, закликає до мужності

продовження абсурдного життя. Гамлет непримирений до зла, але він не знає, як з ним боротися. Героїзм його в тім, що, пройшовши всі кола Пекла, сумнівів, міркувань, розпачу знаходить остаточну рішучість протистояти злу й абсурду до останнього подиху. Хоча загибель людини трагічна, все-таки трагедія має своїм змістом не смерть, а моральну загибель людини, те, що привело її на фатальний шлях, що закінчується смертю.

У цьому випадку трагедія Гамлета полягає в тому, що він, людина прекрасних щиросердечних якостей, зламався, коли побачив жажливі сторони життя – підступництво, зраду, убивство близьких. Він зневірився в людях, любові, життя втратило для нього свою цінність. Прикидаючись божевільним, він насправді перебуває на грані божевілля від свідомості того, що його оточують зрадники, клятвопорушники, убивці й лицеміри. Він знаходить мужність для боротьби, але на життя він може дивитися тільки крізь пелену відчаю і скорботи.

Таким чином, трагедія Гамлета є трагедія пізнання людиною зла. Як боротися, і головне, як перемогти, знищити зло, – він не знав. Причина трагедії Гамлета, укорінена в шляхетності його натури.

Гамлет упевнений, що правдива повість про його життя потрібна людям як урок, застереження й заклик, – рішучий його передсмертний наказ другові Горацио: «Усіх подій відкрій причину». Своєю долею він свідчить про трагічні протиріччя людської екзистенції, тяжкої, але героїчної в її прагненні піднесення людини над абсурдом окремих ситуацій дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Марсель Г. К трагической мудрости и за ее пределы // Проблема человека в западной философии. – М., 1988. – С.407.
2. Сартр Ж. П. Экзистенциализм – это гуманизм – М.1989. – С.315 – 334.
3. Гарин И. Пророки и поэты // Гамлет. – М., 1994. – С.218 – 255.
4. Камю А. Бунтующий человек // Философия А. Камю. – М., 1990. – С.15 – 18.
5. Камю А. Бунтующий человек // Миф о Сизифе. Эссе об абсурде. – М., 1990. – С.24.
6. Ясперс К. Смысл и назначение истории // Человек и история в экзистенциальной философии Карла Ясперса. – М., 1991. – С.14 – 15
7. Хайдеггер М. Время и бытие // Европейский нигилизм. – М., 1993. – С.63 – 95.
8. Костецкий І. Душа сторіччя // Кур'єр Кривбасу. – 2008. – С.216 – 222. Віршовані переклади творів Шекспіра посилання на І. Костецького.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕТВОРЕННЯ СТРУКТУРНИХ МАТРИЦЬ ТРАДИЦІОНАЛІСТСЬКОЇ ПОЕТИКИ В ГЕНЕАЛОГІЧНИХ МОДЕЛЯХ АНГЛІЙСЬКОГО РОМАНУ ВІДРОДЖЕННЯ

Розглядаються способи освоєння-остороження основоположних для літератури традиціоналізму матриць структурування літературних форм у генеалогічних моделях романного жанру, актуалізованих у процесі становлення романістики ренесансної Англії. Досліджуються шляхи погодження аристотелівської та гораціанської концепції художньо-словесної творчості зі смислотвірною логікою Відродження, втілені в метатекстуальній впорядкованості формування авторських варіантів елізаветинського роману. Аналізуються трансформації поетологічних та риторичних складників його генеалогії, визначальні для естетизації протиріч способу мислення, конститутивного для ментальності Ренесансу.

Ключові слова: *генезис, структура, жанр, роман, поетика, риторика, Відродження.*

В когнітивних координатах персональної самоідентифікації, заданих сучасною гуманітаристикою, співвіднесення тих епістемічних та аксіологічних параметрів «Я» та «Іншого», що формуються у виявленнях – подоланнях меж знання в історичному русі культури, осягається як невибуття матриця «випробовування» моделей смислотворення, у яких інтенціональна єдність свідомості вимірюється диференціацією шляхів її уціліснення. «Розіркненість» цієї впорядкованості взаємовивірення способів мислення, конститутивних для посттрадиціоналістської ментальності, в царину перетворень інтерсуб'єктної епістемічної дистанції в міжперсональну ціннісну близькість забезпечується «замкненням» «рубежів» «постісторичних» – спрямованих на освоєння синхронії формування семіотичних інстанцій – векторів пізнання, актуалізованих в кінці ХХ – на початку ХХІ ст., на «порогах» його «історизації» – виявленої «на зламі» традиціоналізму переорієнтації з осягнення «понадчасових» – ейдетичних – форм буття на осмислення діахронії становлення суб'єкта. Визначальне для сучасної епістемічної диспозиції погодження логік тотожності та розбіжності здійснюється в узагальнено-епістемологічних вимірах культури, сформованих досвідами демаркації персональних позицій «на межі», – рефлексією переходу суб'єктивності в безсуб'єктне становлення (концепція трансгресії М. Фуко, [1]), ідентифікацією самості як іншості («практична філософія людини» П. Рікера [2]), сполученням трансцендентності пізнання із беззапиту близькістю «Я» та «Іншого» («етична феноменологія» Е. Левінаса [3]). Конкретні методологічні проєкції таких виявлень автономності суб'єкта, укоріненої у його причетності до об'єктивованого, інспірують розбудову полілогу новочасних пізнавальних парадигм, що оформлюється опозицією становлення «Я» та конституювання «Іншого», у міжпарадигмальний когнітивний простір, що у власному темпоральному «прирощенні» визначається осягненням дискретності знання як основи аксіологічної

континуальності смислопородження. На цих засадах відбувається і зрушення епістемічної впорядкованості сучасного літературознавства, пов'язане з формуванням його методологічної багатовимірності у ході «взаємовипробовування» «історизованих» моделей мистецтва слова та його «постісторичних» матриць. Репрезентації формотвірного початку художньої словесності, «замкнені» – в пізнавальних координатах історичної поезики, герменевтики та рецептивної естетики – на діахронії самоототожнення «Я», і реконструкції формування літератури, «розімкнені» – в когнітивних параметрах формальної школи, «нової критики», структуралізму та постструктуралізму – у синхронію розрізень «Іншого», перетинаються у сполученні – розмежуванні історії та теорії романного жанру – конфігурації їх «порубіжного» – заданого усвідомленням взаємооберненості «порогів» і «меж» знання – співвіднесення, у якому виявляється «понадлишковість» роману і щодо зрівняння впорядкованості його становлення і самої форми цього жанру, що ґрунтується на їх вичерпуванні основоположною для «історизованих» способів мислення – актуалізованою у філософії Гегеля – телеологічною моделлю діалектики буття і пізнання, відрефлектованою як конститутивний принцип «сучасної буржуазної епопеї» у його ж «закритій» естетиці [4: 440 – 472], і щодо розділення генеалогічних та структурних романних вимірів, котре спирається на визначальну для «постісторичних» логік смислопородження матрицю діалогу, інспіровану М. М. Бахтіним у його «відкритій» концепції романного жанру [5: 476-480]. Така верифікація «вісьових» епістемологічних концептів сучасного літературознавства акцентує обмеженість його методологій по відношенню до епістемічного поля романних і романотвірних співвіднесень реальності та її ціннісних проекцій і виявляє взаємодоповнюваність різних підходів до вивчення красного письменства, на основі якої погоджуються орієнтації на «вимірювання» інтерсуб'єктної семіотичної дистанції збігом трансісторичних «параметрів» літературного смислотворення (концепції Тексту і жанру, розроблені постструктуралізмом [6: 282-341]) і спрямованості на «випробовування» міжперсональної аксіологічної близькості віддаленістю локально-історичних «координат» мистецтва слова (історико-поетологічні типології художньої свідомості [7; 8]). У цьому контексті відбувається подальша проблематизація генеалогічних та структурних вимірів романного жанру, у руслі якої позначається і необхідність розгляду – на основі взаємовизначення «усталених» моделей формування літератури, виявлених постструктуралістською жанрологією, та виділених історичною поетикою «рухливих» матриць літературних форм – «перехідних» різновидів роману, генерованих «на кордонах», що поєднують і розділяють різні культурні епохи та типи художнього мислення. У такому рефлексивному полі актуальним є й осягнення шляхів авторського дистанціювання від поезики традиціоналістського роману, якими забезпечується естетичне уціліснення жанру у ході генезису романістики ренесансної Англії – національно-історичної модифікації романного жанру, локалізованої «на межі» часопростору його оформлення й у визначеннях романного добутку доби Єлизавети I як «фальстарту» історії англійського роману, заснованих на позитивістському сполученні «органологічно-кумулятивної» та «діалектичної» формул історичного становлення [9; 10], і в фундованих їх «соціологічним» розмежуванням концептуалізаціях «порубіжного» жанрового статусу новацій романістів-єлизаветинців [11; 12], і в структуралістському «замкненні» їх творчих експериментів на культурних кодах англійського Відродження [13], і в інспірованому російським формалізмом «розімкненні» романних і романотвірних інтенцій митців Англії останньої третини XVI ст. в жанрове «самоосторонен-

ня», що їх «ферментизує» [14]. Осмислення – у багатовимірному методологічному просторі, визначеному в його темпоральному формуванні співвіднесенням інтенційних та «позаінтенційних» складників літературної творчості, – принципів оформлення генеалогічних моделей англійської романістики Відродження та способів їх розбудови у структурні матриці даної національно-історичного різновиду романного жанру не лише конкретизує уявлення про естетичні перетворення традиціоналістських поетологічних форм у процесі його становлення, але і дозволить уточнити епістемологічне підґрунтя виділення – поєднання трансісторичних та локально-історичних аспектів генезису роману.

Естетична «віль» і поетологічна «розгалуженість» романістики ренесансної Англії визначаються збігом інтенціальних впорядкованостей формування її авторських варіантів–сполучень реального та ідеального на засадах поєднання тропологічної концепції красного письменства із його міметичною теорією. Їх «взаємоприрошення», конститутивне для елізаветинського роману, відбувається у ході романних трансформацій фрагментарної уподібненості зображуваного і зображення – гораціанської матриці їх співвіднесення, котра відповідає формотвірному для світогляду пізньої античності і Середніх віків баченню розбіжності явленого та справжнього як позначення аналогії одиничного та загального, у номотетичну тотожність означуваного та означення – аристотелівську модель їх погодження, яка корелює з основоположним для ментальності Ренесансу розумінням інтерсуб'єктної семіотичної дистанції як множинності шляхів людського самоздійснення, спричиненої єдністю екзистенціальної свободи та онтологічної необхідності.

Осягаючись романістами-елізаветинцями як притаманний літературі спосіб самоідентифікації «Я» через його зрівняльне розмежування з «Іншим», яке становить епістемологічну межу логіки смислопородження, сформованої в епоху Відродження, таке поєднання опозиційних принципів конституювання художньої словесності, виявлених нормативною поетикою, втілюється у численних варіантах романної жанрової організації, у співвіднесеності яких віддзеркалюється актуалізована ренесансним способом мислення динаміка становлення суб'єктивності – рух від ототожнення іншості з топосами культури до осмислення інтерсуб'єктної семіотичної відстані у єдності її онтологічної визначеності та екзистенціальної виявленості.

Англійський роман Відродження формується авторськими інтенціями, що актуалізують самотутні – відмінні від матриць генезису романічного – генеалогічні моделі жанру. На противагу магістральному вектору конституювання античних та середньовічних романних різновидів, котрий відзначається підпорядкованістю «правдивого» «правдоподібному» і «символічному», спрямованою на єднання самості та іншості, романісти ренесансної Англії актуалізують шляхи становлення жанру, на яких погодження міметичного та тропологічного способів структурування літератури, формотвірне для художньої свідомості пізнього традиціоналізму, уцілішеної суміщенням аксіологічної вертикалі та ціннісних горизонталей інтерсуб'єктних відносин, розгортається у відволікання жанрової організації від «готових» культурних змістів та літературних форм, визначальне для посттрадиціоналістського художньо-словесного осягнення розбіжності між «Я» та «Іншим» як епістемологічної межі смислопородження.

Осмилюючи художню словесність як царину сполучення людського існування з його ціннісними проекціями, що вичерпує досягнення їх єдності у життєвій реальності

через виявлення його безмежності у художній дійсності, митці елізаветинської доби, які здійснюють естетизацію амбівалентності мисленнєвої логіки Відродження у руслі створення авторських варіантів романної поетики, визначальних для жанрового статусу романістики ренесансної Англії, – Дж. Лілі, Ф. Сідні, Р. Грін, Т. Лодж, Т. Неш, Т. Делоні, Г. Четтл і Н. Бретон, – пов'язують письменницьку самореалізацію із формуванням номотетичної totoжності зображуваного і зображення, конститутивної для погодження ідеального та реального, через розбудову їх тропологічного співвіднесення, спрямовану на унікальне – «замкнене» на одиничності інтенціонального уціліснення свідомості – екзистенціальне «відсторонення» епістемічної відкритості універсального – онтологічного – виміру буття.

Актуалізуючи бачення жанру як формативного початку літератури, що розкриває у своїй історичній «рухливості» невибутність інтерсуб'єктної семіотичної дистанції, яка стверджує взаєморозуміння як трансісторичну ціннісну «всь» взаємин «Я» та «Іншого», таке погодження аристотелівської та гораціанської концепції літературної творчості первинно – у межах метатекстуального виявлення генеалогічних моделей англійського ренесансного роману – відбувається у ході вибору їх авторами власних жанрових орієнтирів, виявлених в письменницьких визначеннях втілюваних у цих творах типів організації художньої дійсності.

Обираючи в якості індикаторів іншості, які конституують самовизначення «Я» у літературній творчості, форми її інтенціонального впорядковування, що склалися як у контексті генезису романного жанру (античний любовно-авантюрний, античний і ренесансний пасторальний, середньовічний і ренесансний лицарський різновиди роману), так і за межами цього процесу (новелу, трактат і його «відгалуження» – памфлет, «міркування», – а також «історію» та «новини»), романісти Англії останньої третини XVI століття у ході їх перетворення реактуалізують інтерсуб'єктну аксіологічну горизонталь, яка задає трансісторичну естетичну єдність роману, через локально-історичне поетологічне «розмікнення» архітектонічної сталості жанрових модифікацій традиціоналістської доби, інспіроване співвіднесенням трактатної моделі смислотворення, у контексті нормативної риторико-поетологічної доктрини відрефлектованої як суміщення його номологічного і тропологічного планів, зі зрівнянням одиничного і загального, конститутивним для ренесансного способу мислення.

Цей вектор освоєння-остороження генеалогії елізаветинської романістики виявляється у своїй епістемічній та креативній значущості у ході метатекстуального оформлення твору, що визначає розбудову жанрового ряду даної національно-історичної модифікації роману, – «Евфуеса» («Евфуес. Анатомія розуму», 1578, «Евфуес та його Англія», 1580) Дж. Лілі.

Рефлексивне поле авторської інтенції, яка формує цей твір, виявляється у заголовках його частин, а також у передмові, що була введена у його перше повне видання, здійснене у 1580 р., і стала підсумком співвіднесення письменницького «проекту» «Евфуеса. Анатомії розуму» і з його втіленням, і з продовженням «історії», якою конститується ліліївське бачення людської природи.

Архітектонічна дискретність метатекстуального «шару» роману Дж. Лілі, що розкриває стадіальність цього досвіду жанротворення, виявляє й інтенціональну єдність розгорнутого письменником поетологічного «прирощення» трансісторичних модусів романного жанру, і ті складові формування художньої дійсності його даного зразку, які задані домінанті його жанрової організації.

Сполучення у заголовку першої частини «Евфуса» власного імені та тропологічного означення впорядкованості номологічного смислопородження втілює конститутивне для мисленнєвої логіки Відродження бачення співвіднесеності індуктивного та дедуктивного планів пізнання. Суміщення відтворень одиничного і репрезентацій загального, що ґрунтується на ототожненні явленого і справжнього, заданому ренесансним зрівнянням складових структурних таксономій традиціоналістської ментальності, експлікується Дж. Лілі на первинній стадії метатекстуального формування власного роману через взаємовизначення компонентів його назви. «Відсторонення» у «чужому» – народномовному – семіотичному просторі здійсненої Платоном у «Державі» персоналізації людської досконалості, осягнутої філософом як гармонія духовної та тілесної краси людини, зберігає – у контексті пізнотрадиціоналістської рецепції античної культури – «прозорість» етимології імені «Евфус» і тим самим інспірує погодження конститутивних для неї змістів із епістемічною диспозицією Відродження на засадах ствердження в статусі основного пізнавального орієнтиру самого підсумку того аксіологічного подолання фрагментарності пізнання, яке визначило Ренесанс як культурну епоху, – бачення людської індивідуальності як повноти втілення сутності людини.

Обраний письменником ракурс такого освоєння топосу традиціоналістської культури, яким визначається збіг самості та іншості, конститутивний для ментальності Відродження, виявляється через проєкцію платонівської репрезентації людського ідеалу на розум – той атрибут природи людини, що постає у ренесансній *Studia Humanitatis* як основа її буттєвої автономності, і через впорядкування його рефлексії на засадах «анатомії» – аристотелівської моделі пізнавального співвіднесення одиничного і загального, яка орієнтує на розкриття сутності об'єкта через виявлення його внутрішніх протиріч. Так у межах метатекстуального формування «Евфуса» конституюється рефлексивна сфера людського самоздійснення, яка «замикає» на індивіді й аксіологічну вертикаль, і ціннісні горизонталі суб'єктної самоідентифікації.

Співвіднесення індуктивних та дедуктивних аспектів смислопородження, задане архітектонікою заголовку першої частини ліліївського роману, позначає зв'язки інтенціонального плану його формування зі здійснюваними в епоху Відродження «прирошеннями» жанрової організації трактату, у яких ренесансне розмежовувальне зрівняння «Я» й «Іншого» розгортається в діалогізацію «готових» змістів культури, визначальну для ментальності Ренесансу. Однак, центрація у самому індуктивному «шарі» семіозису, що формує втілений у романі Дж. Лілі досвід «анатомування» людського розуму, модусу вигадки – вектора впорядкування смислотвірного руху від одиничного до загального, який актуалізується акцентованою письменником тропологічною домінантою імені «Евфус», – проблематизує включення цього твору у число зразків трактату – жанру, позначеного маргіналізацією вигадкування як способу конституювання рефлексії та її сюжетного «прикрашення».

Але в авторській передмові до «Евфуса» письменник сполучає цей свій твір із трактатним впорядкуванням літературної інтенціональності, визначаючи у жанровому аспекті власний роман як памфлет.

Обґрунтованість такого авторського бачення жанрової природи «Евфуса» мотивується наміром його творця осягнути людський розум, акцентований ренесансною антропологією як власне людський аспект сутності людини, що забезпечує сполучення

ідеального та реального у самоздійсненні індивідів: заданий даною творчою інтенцією вектор номологічного смислопородження конституює рефлексивну домінанту його наративного впорядкування, яка становить архітектонічну константу трактату – жанру, у числі модифікацій якого у добу Відродження виділявся і памфлет, осмислений як трактат, звернений до актуальних проблем сучасності.

Однак, в якості способів смислотворення Дж. Лілі сполучає у своєму романі «анатомування» – запропоноване Стагиритом у «Метафізиці» виділення антиномічних сторін об'єкта, яке розкриває його сутнісну єдність, – із формуванням «історії», відрефлектованої аристотелівською та постаристотелівською літературною теорією античності як словесне відтворення правдивого у його одиничності, спрямоване на виявлення втілених у ній загальнобуттєвих закономірностей. Вибір первинної номологічної структури індуктивного пізнання, у якій центрується унікальне, й акцентуація універсальності його семіотичного статусу, виявленої через відтворення впорядкованості наративу в архітектоніці рефлексії, задає формування жанрової організації трактату через взаємовизначення ліній смислопородження, спрямованих на одиничне, та векторів цього процесу, орієнтованих на загальне, що маргіналізує рефлексивну домінанту цього жанру і тим самим позбавляє його формотвірного початку.

Жанрова форма, в руслі авторської орієнтації на яку створюється «Евфуес», включає у «номенклатуру» власних модальностей, що конституюють номологічне смислопородження, і наративну персоналізацію різних репрезентацій об'єкта, генетично пов'язану із античною традицією філософського діалогу, й ілюстрування актуалізованої семантики, здійснюване через освоєння жанрової архітектоники середньовічного «прикладу», – семіотичні вектори, сформовані у добу Середньовіччя у контексті риторизації трактату, розгорнутої у процесі генералізації риторичної впорядкованості текстотворення, – а також сюжетне «обрамлення» рефлексії, стверджене на ренесансному етапі історичного руху цього жанру. Задаючи різні шляхи формування образного «прошарку» трактатної наративної диспозиції, ці її модуси забезпечують збереження її архітектонічної константи, так як зводять репрезентацію об'єкта, яка втілює первинну цілісність його суб'єктивного сприйняття, до відтворення його окремих складових, що маргіналізує у власній семіотичній організації єдність означуваного щодо тих його фрагментів, емпірична «поверхня» яких безпосередньо відображається у творі.

У ліліївському «проекті» жанрової впорядкованості памфлету позначається збіг рефлексії й образотворення. Грунтуючись на міметичному «розімкненні» тропів – втілень «готових» номологічних змістів в осягнення номотетичної оформленості світобудови, запропонована письменником модель «анатомії» розширює семантичне поле «історії» через включення в нього правдоподібного і задає спосіб його співвіднесення із правдивим, який орієнтує взаємовизначення одиничного і загального на правду екзистенціальної дійсності, ототожненої із автентичністю онтологічної реальності. Інверсійне – щодо виявленого в авторській передмові до «Евфуеса» – суміщення мімесису і символізації у межах номологічного смислотворення інспірується заголовком другої частини роману Дж. Лілі: поєднання платонівського визначення ціннісної межі людського існування із географічним локусом, конститутивне для цієї складової метатекстуального формування ліліївської романної новації, задає тропологічне «відстор-

нення» номотетичної впорядкованості суб'єктних самоідентифікацій, виявленої Дж. Лілі у ході «анатомування» розуму, через її співвіднесення із історичною конкретикою сучасності письменника.

Втілюючи розуміння художньої словесності як сфери виявлення – подолання епістемічної фрагментарності, відповідного ціннісним орієнтирам «Я» й «Іншого», здійснене Дж. Лілі метатекстуальне моделювання жанрової організації роману центрує в ній сам процес номологічного смислопородження, який реалізує головну аксіологічну доміную логіку тотожності – осягнення єдності буття – через відтворення його «поверхні», безпосередньо явленій людині, й у власній архітектоніці не збігається з апріорною впорядкованістю його тропологічного «шару», заданого традиціоналістськими світоглядними змістами.

Така актуалізація інтерсуб'єктної ціннісної горизонталі інспірує її романну і романотвірну розбудову, яка виявляє інтенціальну цілісність ренесансного способу мислення через розмежування трансісторичного естетичного уціліснювання романного жанру й історичного варіювання його поетики. Ліліївське дистанціювання від фабульно-наративної визначеності сполучення ідеального й реального у геліодорівському, пасторальному і лицарському романах, яка закріплюється семантикою сформованих у контексті їх генези традиціоналістських культурних топосів, втілюється в позначенні нерегламентованої множинності способів співвіднесення оповідного і зображувального початків мистецтва слова, у якій існування людини поєднується з його ціннісними проєкціями через розгортання образного відтворення одиничного у рефлексію загального.

Співвіднесеністю сюжетно-композиційної ненормованості «історії» з архітектонічною «відкритістю» наративних складників трактату Дж. Лілі позначає епістемічне «замкнення» здійснюваного ним впорядкування жанру на «діалогічному» сполученні самотості та іншості, у якому їх розходження виявляється основою суб'єктної єдності.

У межах такого інтенціонального впорядкування процесу жанротворення виявляється і зв'язок метатекстуальної «матриці» ліліївської романної новачки з архітектонікою тих різновидів традиціоналістського роману, в розмежувальному зрівнянні з якими оформлюється художня дійсність «Евфуса».

Стверджуючи – у руслі втілення трансформації традиціоналістського світогляду, конститутивної для ренесансної ментальності в архітектоніці авторського самовизначення, формотвірною для «Евфуса», – єдність об'єктної сфери літературної творчості, романіст акцентує відповідність номотетичної тотожності зображуваного і зображення суб'єктній цілісності. Але, інспіруючи семантикою імені головного героя бачення «історії», що виявляє сутність людського розуму, як самоздійснення його ідеального носія, Дж. Лілі задає таке впорядкування тропологічного плану романної архітектоніки, що погоджується з диференціацією об'єктів літератури, відображеною у жанровій організації основних модифікацій роману, сформованих на античному та середньовічному етапах його генезису: постаючи – у межах метатекстуального «шару» ліліївського романного досвіду – досконалим втіленням «власне людського» початку природи людини, індивідуальність Евфуса не сприймається як уособлення того розмаїття співвіднесення ідеалу і дійсності у людських самореалізаціях, яке ототожнюється ренесансною культурою з універсальністю природи людини.

Не вичерпуючи варіативності перетворень тракатної моделі смислопородження, що відбуваються у контексті генезису елизаветинської романістики, її метатекстуальна трансформація, здійснена Дж. Лілі, позначає конститутивний принцип даної національно-історичної модифікації романного жанру – «розімкнення» номотетичної тотожності зображуваного і зображення, яка формує єдність ідеального та реального, у діалогізацію традиціоналістських культурних топосів, що у тропологічному інтерсуб'єктному дистанціюванні виявляє множинність співвіднесення людського існування з його ціннісними проєкціями. Так задається суміщення аристотелівської та гораціанської «матриць» художньої словесності, у якому проблематизація номологічних засад визначених ними способів письменницької самоідентифікації стає підґрунтям ототожнення її автентичного впорядкування з романним співвіднесенням Я й Іншого – зрушенням диспозиції літературної рефлексії, конститутивним для посттрадиціоналістської художньої свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фуко М. Археология познания. – М., 1998.
2. Пікер П. Сам як інший. – К., 2002.
3. Lévinas E. Autrement qu'être ou au-delà de l'essence. – La Haye, 1974.
4. Гегель Г. В. Ф. Эстетика: В 4 т. – М., 1971. Т.3.
5. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. М., 1975.
6. Женетт Ж. Введение в архитекст // Женетт Ж. Фигуры: в 2-х томах. М., 1998. Т.2.
7. Аверинцев С. С., Андреев Л. М., Гаспаров Л. М., Гринцер Н. А., Михайлов А. В. Категории поэтики в смене литературных эпох // Историческая поэтика: типы и формы художественного сознания. – М., 1994.
8. Бройтман С. Н. Историческая поэтика. – М., 2002.
9. Baker E. The History of the English Novel: in 10 vol. – L., Witherly, 1927- 1942. – Vol. 2.
10. Kettle A. Introduction to the English Novel. – L., Hutchinson, 1972.
11. Урнов Д. М. Формирование английского романа эпохи Возрождения // Литература эпохи Возрождения и проблемы всемирной литературы. М., 1967.
12. Schlauch M. Antecedents of the English novel, 1450-1600 (from Chaucer to Deloney). – Warszawa Polish Scientific publ., – L., 1963.
13. Davis W. Idea and Act in the Elizabethan Fiction. – N.Y., 1968.
14. Salzman P. English Prose Fiction, 1958-1700; a critical history. – Oxford, 1988.

КОНЦЕПТ-ОБРАЗ «БОГОРОДИЦЯ» У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА

Стаття присвячена аналізу одного з найважливіших сакральних концептів у поетичній творчості Т. Шевченка – концепту-образу «Богородиця». Виявлено основні смисли, що реалізуються у позиціях суб'єкта осмислення, суб'єкта зіставлення та об'єкта зіставлення, простежено аксіологічну маркованість досліджуваної структури.

Ключові слова: *концепт, концептуальний смисл, конотація, поетична картина світу.*

The following article is dedicated to the analysis of one of the most important sacral concepts in poetic works of Taras Shevchenko – the concept image « the Virgin». The basic senses are found out, which are realized in positions of subject of comparison, subject of comprehension and object of comparison; the axiological marking of the explored structure is traced.

Key words: *concept, conceptual sense, connotation, poetic picture of the world.*

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки, коли у мовознавстві стали активно досліджувати концепти, посилюється інтерес до семантики лексичних одиниць. Науковці почали виходити з того, що традиційний семантичний аналіз і новий концептуальний ставлять перед собою різні завдання. Якщо перший пов'язаний із роз'ясненням значення слова, то другий скерований на знання про світ. Тому застосування концептуального аналізу, за словами О. Селіванової, дає «змогу встановити спектр предикатив і термінів, що складають концептуальну інформацію й описують інтеріоризовані суб'єктом якісні, кількісні, класифікаційні, конверсивні, процесуальні й інші характеристики концепту; визначити його аналогічні зв'язки з іншими концептами, а також оцінку концепту в індивідуальній чи колективній свідомості та спроектувати вербальну інформацію на взаємодію різних психічних функцій і позасвідомих процесів» [1: 197].

Нова когнітивна дефініція при такому підході, включаючи в себе зміст наївного поняття як суму інтегральних і диференційних ознак предмета, не вичерпується ним, і є відкритою. Вона також охоплює всю множину конотацій слова. Вважається, що концептуальний аналіз, на відміну від компонентного, формалізує те, що знає інтуїція, що існує в колективному «несвідомому» і виражається мовою у дії, тобто в мовленні [2: 27]. Більшою мірою це стосується сфери художнього мовлення. Із врахуванням сказаного будемо наше дослідження.

Об'єктом концептуального аналізу у пропонованій статті став концепт-образ «Богородиця» у поетичній творчості Т. Шевченка. Упродовж всієї історії українського народу Пресвята Богородиця завжди виявляла свою материнську опіку до нього, за що заслужила глибоке пошанування. Сформований на основі біблійних уявлень та місцевих фольклорних традицій, образ Богородиці часто набував рис, що не узгоджувалися із

вченням церкви, а нерідко і суперечили йому. Здебільшого такими рисами Богоматір наділялася в письменницькій уяві. Мета і завдання статті полягають у тому, щоб простежити семантико-конотативну природу вказаної концептуальної величини у поетичній спадщині Т. Шевченка. Метод концептуального аналізу у дослідженні суттєво доповнює методика Н. Слухай, суть якої полягає в ідентифікації суб'єктно-об'єктної позиції будь-якого актанта меґаситуації в художньому творі згідно з формулами: «А є Х...» (суб'єкт осмислення – СО), «А як Х...» (суб'єкт зіставлення – СЗ) і «Х... як А» (об'єкт зіставлення – ОЗ) [3: 22]. Її використання дає змогу глибше проникнути в семантику концепту-образу, що актуалізується в поетичних текстах як частина художнього світу письменника.

Майже століття у нашому шевченкознавстві спостерігалась тенденція табування теми авторської інтерпретації біблійних образів або наголошувалось на суспільній умотивованості та революційному спрямуванні шевченківських наслідувань Біблії. І це в той час як, на думку І. Огієнка, «ніхто з наших письменників, ні до Шевченка, ні по ньому, не писав таким справді виразним релігійним стилем, в якому кожна рисочка, кожне слово не суперечить честности думання» [4: 165]. Тому дослідження релігійного у творчості поета і понині належить до актуальних проблем. Тим більше до них належить і Богородична тема, що порушує багато дискусійних питань у шевченкознавстві, які впливають на висвітлення проблеми релігійності письменника.

Постійно звертаючись до образу Бога, намагаючись наблизити його до людей, автор сміливо трансформує біблійну історію про непорочне зачаття і народження Ісуса Христа, яке не могло б відбутися без участі Богородиці. Письменницькі задуми зобразити «найсвятішу з усіх святих» здебільшого виливалися в опис української жінки-мучениці, на долю якої часто випадали не менші страждання, ніж ті, що їх довелось зазнати Божій Матері. Тому образ Богородиці у мовно-концептуальній картині світу Т. Шевченка об'єктивується в сакральному, профанному, етнонаціональному, архетипному вимірах. Зазначені аспекти по-різному виявляються в авторських поетичних текстах, більшою чи меншою мірою формуючи відповідний концепт.

Для називання концепту-образу «Богородиця» Т. Шевченко послуговується розгалуженою системою номінацій. Домінантними ознаками, які проглядають у Богородичних теонімах, є «святість», «непорочність», «милосердя», що реалізуються в таких номінантах, як: «Пресвятая», «Всесвятая», «Пречистая», «Пренепорочная», «Неповинная», «Праведная», «Благая», «Всеблагая». Більшість із них експлікуються в поемах «Неофіти» та «Марія», які порушують Христологічну і Богородичну тематику, наприклад: «Святая сило всіх святих, Пренепорочная, Благая!» [5 (2: 250)]. Помітну частину номінацій «Богородиці» поет, очевидно, почерпнув із «Акафіста Пресвятій Богородиці», зокрема, такі, як: «Пресвітлий рай», «Світ незаходимий», «Благоуханний зельний крин», «Цариця неба і землі» та ін. Наприклад: «О Світе наш незаходимий! О ти, Пречистая в женах! Благоуханний зельний крине» [5 (2: 251)].

Зв'язок Богородиці з Богом-Синоом засвідчують теоніми «Божя Мати», «Матер Божая», «Матер Бога»: «О Матер Божая! розкуй Мою ти душу!» [5 (2: 202)]. Крім того, ідея Бога корельно з кодами Марійних імен, що входять до номінацій Ісуса Христа, увиразнюючи в такий спосіб її божественність: «Що він зробив їм, той Син єдиний, Богом ізбраної Марії» [5 (2: 219)]. Зауважимо, що назва «Марія» певною мірою відображає профанну

сферу, світське, суто народне трактування цього образу, який у Шевченкових творах часто співзвучний з образом бідної української селянки-матері. Сакралізується у Шевченкових творах і лексема «Мати» («*Все упованіє моє На тебе, Мати, возлагаю*» [5 (2: 250)]).

Більшість номінацій наповнені сакральним змістом, який засвідчує рівність Богородиці з Ісусом Христом. Зокрема, в семантичній структурі досліджуваного концепту наявний фрагмент зі спільним компонентом «Та, що є втіленням вищих духовних якостей», як-от: «святості» («*Бо за сином Святая Мати всюди йшла*» [5 (2: 262)]); «праведності» («*Святая Праведная Мати Святого Сина на землі*» [5 (2: 219)]); «благості» («*О Всеблагая*» [5 (2: 250)]); «величі і сили» («*Царице неба і землі*» [5 (2: 250)]) тощо. Подібну семантику реалізують вербалізатори концепту-образу «Богородиця» в позиції СО.

Водночас у деяких із номінантів досліджуваного концепту типові Божі ознаки доповнюються сакралізованими чеснотами Марії. Відтак, експлікація концептуальних ознак розширюється. «Богородиця» – це насамперед «Та, що є уособленням чистоти і непорочності» («*Вона благала... Щоб одуріть їй не дала Пренепорочная!*» [5 (2: 202)]). Об'єктивацію синкретичного етнонаціонального образу Богородиці підтверджують і такі концептуальні смисли, реалізовані у позиції СО, як: «Та, що є заступницею, спасителькою людей» («*Вона благала Пресвятую, Щоб та її ... щоб та спасла*» [5 (2: 202)]); «Та, що володіє надзвичайними здібностями» («*Пошли тобі Матер Божя тії благодати, Всього того, чого мати Не зуміє дати*» [5 (1: 173)]); «Та, що словом святим здатна розвіяти страх» («*І ти, великая в женах! І їх унініє і страх Розвіяла, мов ту полову, Своім святим огненным словом!*» [5 (2: 264)]). Біблійне тлумачення образу Богородиці виявляють смисли: «Та, що стала наступницею Сина» («*І ти слова його живії В живу ю душу прийняла. Живого істинного Бога Ти слово правди понесла*» [5 (2: 229)]); «Та, що є заступницею перед Богом» («*І Бог злянувсь на ті сльози, Пречистій сльози*» [5 (2: 34)]).

Крім того, в концепті-образі «Богородиця» експлікуються і деякі концептуальні смисли, що засвідчують профанне трактування Божої Матері. Воно об'єктивується передусім через асоціативний зв'язок Богородиці зі звичайною жінкою, з притаманними їй материнськими функціями: народжувати, годувати, виховувати, доглядати дітей («*Пренепорочная Марія шіє Малесеньке сороченя*» [5 (2: 255)]). Простежуються також й інші асоціативні паралелі: Пречиста Божя Матір і дівчина, що веде праведний спосіб життя («*І матір'ю Своєю святою Її [княжну] звали. І все село За неї молилось...*» [5 (2: 21)]); Богоматір-страдниця і дівчина-покритка («*А ти, Великомученице! Села Минаєш, плачучи, вночі... Безталанная!*» [5 (2: 181)]). Загалом, зіставлення звичайної матері з дитям та Богородиці можна вважати одним із кульмінаційних моментів у тлумаченні Божої Матері Т. Шевченком. Поет виражає благоговійне, глибоко шанобливе ставлення до матері, зумовлене значною мірою його раннім сирітством, пізніше самотнім життям. Звідси і такі глибоко символічні рядки: «*У нашім раї на землі Нічого кращого немає, як тая мати молодая З своїм дитяточком малим... І перед нею помолюся, Мов перед образом святим Тієї Матері Святої, Що в мир наш Бога принесла...*» [5 (2: 180)]. В подібних випадках концептуальна семантика виявляє себе у позиції ОЗ.

Позитивні конотації у семантичній структурі досліджуваного концепту традиційно виявляють такі індивідуальні смисли, як: «Та, якій моляться, поклоняються» («*Та Пречистій поставила Свічку за сина*» [5 (2: 122)]), «*У наметі поставили Образ Пресвятої*

І крадькома молилися» [5 (2: 33)]; «Та, що уособлює найдорожче, найцінніше, зокрема, для українців» («*Як покидали запорожці великий Луг і матір Січ Взяли з собою Матер Божу, А більші нічого не взяли*» [5 (2: 33)]), що виражаються здебільшого у випадку вторинної номінації, а також «Та, яку прославляють» («*Хвала! І похвала тобі, Маріє!*» [5 (2: 264)]); «Та, що є взірцем досконалості» («*Святою, чистою красою ціла*» [5 (2: 220)]).

Особливо трепетне ставлення до Богородиці простежується тоді, коли в її образі реалізуються етнонаціональні особливості. При цьому він, асоціюючись у Шевченкових творах з постаттю матері, корелює з образом України: «*Світе тихий, краю милий, Моя Україно, За що тебе сплюндровано, За що, мамо, гинеши?*» [5 (1: 169)]. Україна, як і Свята Мати, «*і порадить, і розважить, І правдоньку скаже*» [5 (2: 149)], тому для поета так важливо, щоб вона ожила: «*Воскресни, мамо!*» [5 (2: 268)]. У світобаченні Шевченка Україна – це насамперед «*скорбная мати*», що «*аж надто вже втомилась, гріхи синовні несучи*» [5 (2: 268)].

Національні мотиви простежуються і в тлумаченні образу Богородиці як заступниці. Сфера покровительства Богоматері практично необмежена: вона виступає заступницею людей, захищає їх від природних катаклізмів, відповідає за відновлення зруйнованих святинь. В поетичному осмисленні Шевченка концепт-образ «Богородиця» розгортає уже згаданий концептуальний зміст у такий: «Та, що є покровителькою заступницею України, Запорозької Січі, козаків» («*Не плакала б Матер Божя В Криму за Україну Сльозами святими... І Бог зглянувсь на ті сльози, Пречистій сльози! Побив Петра, Побив ката На наглій дорозі. Вернулися запорожці, Принесли з собою В Гетьманщину той чудовний Образ Пресвятої... Отам вона й досі плаче Та за козаками*» [5 (2: 33-35)]).

Концепт-образ «Богородиця» в поетичній картині світу Т. Шевченка виразно корелює з архетипом Великої Матері з характерною для нього варіантністю реалізації. І хоча основним його втіленням справедливо вважають Божу Матір, до якої в українців особливо шанобливе ставлення, не можна применшувати і таких його експлікацій, як: матір-природа, матір-земля, які актуалізуються передусім у міфопоетичній творчості українського народу. Незважаючи на те, що у світобаченні давніх українців не знаходимо божества, яке б уособлювало власне землю, вона, як і природа загалом, завжди вважалася святою, праведною, а її дари – Божими. Саме такими персоналізованими постають земля, природа у поетичній творчості письменника, імплікуючи в такий спосіб їх зв'язок з архетипом Великої Матері, а отже, – і з Богородицею («*Радуйся, ниво неполітая! Радуйся, земле не повитая Квітчастим знаком, Розпустись, Рожевим крином процвіти! І процвітеши, позеленієш, Мов Йорданові святіє Луги зелені, береги!*» [5 (2: 239)]). Ці рядки перегукуються з референтом, який стосується Богородиці: «*Благоуханний зельний крине!*» [5 (2: 251)].

На маніфестації образу Богоматері у творчості Шевченка певною мірою позначилися і дохристиянські міфопоетичні уявлення, і вірування, засвідчені у римській і грецькій міфологіях. Так, Марія з «Неофітів», яка ще молилася Пенатам (у римській міфології – боги-охоронці родини), ублагала, «*щоб первенця її вітали Святій ідоли*», а гетери йому «*перед образом Венери Лампаду світили*» [5 (2: 220)]. А в іншому контексті йдеться про «*стару мати недобиту*», «*живущюю силу*», якої лише «*сила ночі оживила*». Тут експлікується сакральне етноміфопоетичне уявлення про ніч як сприятливу для людей силу. Недаремно ніч у Шевченка теж асоціюється з матір'ю: «*А ніч – мати дасть пораду – Козак ляха знайде*» [5 (1: 22)].

Окремі з асоціативних рядів, що характеризують концепт-образ «Богородиця», властиві передусім поетичному світобаченню самого письменника. Зокрема, йдеться про асоціативну пару Богородиця – муза. Поняття музи у поетичній картині світу Шевченка помітно сакралізується. До неї він звертається: *«А ти пречистая, святая... Чистою, святою Пташечкою вилетіла І понадо мною Полинула, заспівала. Ти золотокрила... З своєю Божою красою гориш ти, зоренько моя. Моя порадонько святая!»* [5 (2: 233)]. У наведених рядках експлікуються сакральні атрибути Богоматері – *«пречистая», «святая»*. Тут муза зображається в золотих тонах, що характерне для змалювання Богородиці у міфопоетичній традиції. Поет також апелює до музи як до матері: *«Моя святая! Моя ти мамо!»* Усі ці атрибутивні характеристики, метафоричні, зокрема персоніфіковані, образи музи виявляють ті глибокі позитивні почуття, які супроводжують поетове сприйняття власної творчості.

Більшість із розглянутих концептуальних смислів реалізовані за допомогою відповідних вербалізаторів у позиції СО. Досить часто семантика концепту-образу «Богородиця» у Шевченкових творах виражається імпліцитно через підтекст. Менш чисельними є контексти, де номінанти аналізованого концепту виявляють своє значення у позиції СЗ. Здебільшого концептуальні смисли, реалізовані у цій позиції, корелюють із репрезентованими у позиції СО. Так, Богородиця тлумачиться як *«сила»* (*«Святая сило всіх святых»* [5 (2: 250)]); *«радість»* (*«Скорбящих радости! Пошли, Пошли мені святое слово»* [5 (2: 219)]); *«Світ»* (*«О Свите наш незаходимий!»*) [5 (2: 251)]; *«зельний крин»* (*«Благоуханный зельный крине!»*) [5 (2: 251)]. У двох останніх випадках експлікується семантика постійно відроджуваного життя.

Здебільшого другий за значущістю після «Бога» сакральний концепт-образ «Богородиця» у контексті творів Шевченка виявляє виразну позитивну маркованість, яка простежується на всіх рівнях його лінгвальної концептуалізації. Передусім позитивна конотація є похідною від семантики досліджуваного концепту-образу. Водночас у мові вона підтримується за допомогою різних мовностилістичних засобів. Насамперед привертають увагу позитивно забарвлені епітети, що конотують значення захоплення, піднесення, радості або співчуття, жалю тощо. Окремі з таких означень-прикметників функціонують і як самостійні номінації: *«святая», «праведная», «великая», «благая»* і *«прескорбная», «сердешная», «бидолашиная»* та ін. За допомогою епітета *«святій»* поет акцентує увагу на одній з основних сакральних чеснот Богородиці. Так, у неї *«святая сила», «святая доленька», «святії думоньки», «святій розум», «святое слово», «святая головонька», «святіє стопи», «святіє очіці»*. Позитивну оцінку при цьому посилюють демінутивні форми іменників, що виражають певний настрій: піднесений (*«А я, незлобний, востую Святую доленьку твою»* [5 (2: 250)]); блаженно-радісний (*«Підняла На той Фавор свої святіє Очіці кроткіє Марія Та й усміхнулась»* [5 (2: 252)]); печально-сумний (*«Лопух зорвала і накрила, Неначе брилком, свою, Головоньку тую смутную, Свою головоньку святую!»*) [5 (2: 251)] тощо.

Значною мірою позитивна конотованість досліджуваного концепту досягається за допомогою синонімів (*«Матір Божя», «Всесвятая», «Всеблагая»*). Цей ряд розширюють індивідуально-авторські синоніми та парафрастичні звороти, як-от: *«Свите наш незаходимий», «Скорбящих радости», «Матер Бога на землі», «Царице неба і землі»* та ін. Позитивна оцінка посилюється, завдяки використанню і таких художньо-стилістичних засобів, як: тавтологія (*«Вонми їх стону і пошли Благий конець, о Всебла-*

гая» [5 (2: 250)]; гіпербола («*І розкажу я людям горе, Як тая мати ріки, море Сльози кровавої лила*» [5 (2: 219)]).

Чимало контекстів, в яких реалізується аналізований концепт, містять символи, що поглиблюють його смислове наповнення. Так, первісну гармонію природи і небес символізує ослиця. Символічний образ цієї тварини наявний у Шевченка в описі Марії з сином, які їдуть на ослиці: «*Якби де на світі хоть раз Цариця сіла на ослицю, То слава б стала б про царицю І про великую ослицю по всьому світу. Ся ж несла Живого істинного Бога*» [5 (2: 258)].

Характерним для концептосфери сакрального є її реалізація в бінарній опозиції добро – зло, причому часто ідея зла виноситься за межі трансцендентного і розглядається стосовно людини. Люди, розіп'явши свого Спасителя, спричинили горе його матері, і тепер вона «*марю чорною пішла*» [5 (2: 229)]. Ці рядки пройняті глибоким трагізмом авторського сприйняття образу Божої Матері.

Необхідно вказати на те, що репрезентований у шевченківських поетичних текстах концепт-образ «Богородиця», на відміну від «Бога», не є амбівалентним. Контекстів, що засвідчували б негативну маркованість досліджуваного концепту-образу, не виявлено. Дещо знижена емотивна семантика помітна в епітетів «*недобита*», «*бита*», хоча, характеризуючи Божу Матір, вони конотують співчуття, співпереживання («*Трохи одпочила Стара мати недобита*» [5 (2: 228)]).

Розглянуті смисли аналізованого концепту-образу, виявлені особливості його лінгвальної об'єктивації засвідчують, що, завдяки своїй семантико-когнітивній багатогранності, він виступає одним із провідних репрезентантів концептосфери сакрального в поетичних текстах Т. Шевченка. Будучи синкретичним, цей образ постає, з одного боку, як традиційно канонічний, а з іншого – як символічно-метафоричний, насичений профанними рисами. Насамперед у концепті «Богородиця» актуалізується сакральна семантика, усталені материнські атрибути, а також реалізуються етнонаціональні компоненти («заступництво України, козаків») та певною мірою простежується смислова співвідносність з архетипом Великої Матері. Загалом, у поетичній картині світу Шевченка ця багатовимірна структура являє собою єдиний лінгвокультурний позитивно маркований етноконцепт, маніфестований розвинутою мікросистемою номінацій, що виявляє свій семантико-конотативний потенціал у різних позиціях – суб'єкта осмислення, суб'єкта зіставлення і об'єкта зіставлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.
2. Чернейко Л. О., Долинский В. А. Имя *судьба* как объект концептуального и ассоциативного анализа // Вестник Московского университета. – Сер. 9. Филология. – 1996. – №6. – С.20-41.
3. Слухай Н. В. (Молотаева). Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко. – К., 1995. – 486 с.
4. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Тарас Шевченко / Упоряд., авт. передм. М. С. Тишош. – К.: Наша культура і наука, 2003. – 432с.

5. Шевченко Т. Повне збір. тв.: У 12 томах. – К.: Наукова думка, 1989. – Т.1. Поезія. – 527с.; 1990. – Т.2. Поезія. – 590с.

УДК 82-94

Сокол Г. Р.
(Івано-Франківськ, Україна)

«...ПІД ВІТРОМ ІСТОРІЇ»: ШТРИХИ З БІОГРАФІЇ ГАЛИНИ ЖУРБИ

В статті йдеться про художню мемуаристику талановитої, однак досі не відомої широкому колові читачів української письменниці Галини Журби. Через призму її спогадів про київський період життя й творчості розкривається становлення потужного національно-ідентифікуючого чинника творчості письменниці.

Ключові слова: біографізм, художня свідомість, мемуаристика, національно-ідентифікуюча домінанта.

В статті йдеться про художню мемуаристику талановитої, однак досі не відомої широкому колові читачів української письменниці Галини Журби. Через призму її спогадів про київський період життя й творчості розкривається становлення потужного національно-ідентифікуючого чинника творчості письменниці.

Ключевые слова: биографизм, художественная сознательность, мемуаристика, национально-идентифицирующая доминанта.

This article considers the fictional memorial works of a talented though by now unknown to a wide range of readers Ukrainian writer Halyna Zhurba. Through the light of her reminiscences about her Kyiv life and work period the formation of a powerful identifying nation factor of the writer's creation is revealed.

Key words: biographism, fictional consciousness, memorial work, nation identifying dominant.

Творчість Галини Журби (1888-1979), що становить яскраву й непересічну сторінку української літератури, твореної в еміграції, ще й досі залишається для українського читача мало відомою. Мемуаристика, художньо-біографічна проза, «шельмівський роман», повістевий цикл «Революція іде» досі не перевидавалися на батьківщині Галини Маврикіївни Домбровської (таке справжнє прізвище письменниці). Її творчий доробок – «розкиданий по (знищених) архівах і випадкових часописах. Незакінчені манускрипти летіли під вітром історії» [1: 395]. Оригінальність стилю та висока ідейна наснаженість тих кількох творів Галини Журби, що публікувалися на сторінках журналу «Дзвін» (маємо на увазі...), засвідчують самотній талант та виразну національно-ідентифікуючу домінанту художнього мислення письменниці. В їхній художній структурі виразно відчутне пульсування біографічного синергену самої авторки, тому, природно, виникає

зацікавлення життєписом Журби, тими фактами, що допоможуть пролити світло на формування потужного патріотичного потенціалу й становлення мистецького світобачення прозаїка. Тим більше, що, за справедливим зауваженням Ф. Погребенника, «більш ніж півстолітня мовчанка зробила своє діло: письменниця, і то непересічна, безслідно канула у вічність. Не тому, що заслуговує на забуття, не тому, що провинилася перед своїм народом. Єдине, що їй досі закидали, це те, що 1920 року виїхала з Києва на Західну Україну, а згодом опинилася в США, де й померла 1979 року, не забуваючи своєї батьківщини, живучи думками про рідний край» [2: 129].

Кілька разів Журба починала писати свою автобіографію, та потім записи втрачались. Останній варіант згорів у варшавській пожежі 1944 року. Однак, на щастя, вціліли спогади «Від «Української хати» до «Музагету» (Люди й події)», що містять цікаві факти про київський період її життя – важливий етап становлення творчої особистості.

Роки, проведені письменницею в Києві, припали на доленосний для України час, що не могло не вплинути й на утвердження національної свідомості самої письменниці. Спогади, що тяжіють до документальної точності у фіксуванні подій та фактів з життя Галини Журби, місцевої інтелігенції та міста, цікаві також і емоційним відтінком особистісного переживального досвіду. Подекуди в їх тканину органічно вплітаються чудові імпресіоністичні пейзажі, що яскраво передають почуття авторки.

Відомо, що в січні 1912 року Галина Журба вперше приїхала до Києва, де замешкала в готелі «Ермітаж». На той час Галина Журба була знайома з Павлом Богацьким, редактором «Української хати», з яким «обмінялися декількома листами». Він уже протягом двох років друкував її оповідання (цикли «Цвітучий сад» та «Сильветки на тлі неба»). Але саме в день приїзду весь наклад журналу було конфісковано за її оповідання «Коняка», то ж вона одразу подалась в редакцію, щоб вибачитись перед Богацьким. Письмениця згадує: «Для мене світ лиш напіввідкритий, але страшенно звабний і цікавий. Уявити собі інтелігентів, письменників, редакторів, що говорять українською мовою. Люди боротьби й віри в свою ідею, а ця ідея – Україна, в очаруванні якої я живу від коліски» [3: 130]. Сподівання «з жагою наговоритись про всі питання» на жаль не справдилось – розмова не клеїлась. Через кілька днів отримала листа від Ніковського зі схвальними словами на адресу її забороненого оповідання «Коняка»: «Вона не тільки по мистецьки написана, – вона сміла, революційна. Цензор не міг поступити інакше. Бувши цензором – я зробив би те саме» [3: 130]. Цей щирий гарний лист підбадьорив молоду авторку.

Сторінки спогадів передають атмосферу, що панувала в колах свідомої української інтелігенції. Галина Журба відвідала шевченківський вечір в театрі Садовського. Враження від вечора – приголомшливе: «Величезна зала вщерть набита українською публікою. Лунає виключно українська мова. Стільки інтелігенції, студентської молоді, селян. Вечірні строї й народня ноша» [3: 130]. Слова: «Україна, Шевченко», які вона вперше почула від свого батька із скептичними інтонаціями, громом лунають у залі й сповнюють її серце неймовірним хвилюванням.

Цікавим є свідчення знайомства з доцентом петербурзького університету Павлом Зайцевим, з яким письменниця кілька днів проводить в музеї над рукописами Шевченка: «Нерівне, нечітке письмо на пожовклих листках – колись живий Шевченко, містика май-

же» [3: 130]. «Кобзар» Шевченка добре знайомий їй з дитинства – батько зберігав його серед найдорожчих реліквій.

Тим часом в «Українській хаті» з'являється огляд Сріблянського (Микита Шаповала) – одна сторінка присвячена Галині Журбі. Схвальні слова надихнули її на довшу новелу «з інтелігентського життя» – «Гістерія», за яку письменниця одержала перший і останній гонорар від Богацького. Редактор, на думку Журби, ставився до молодих авторів справді по-джентельменськи: «Редактори «Укр. Хати» давали змогу молодим авторам, для яких пороги «Літературно-наукового вісника» були зависокі, випливати вільно на літературне плесо» [3: 131].

Згодом, опанувавши техніку друку на машинці, дівчина одержала посаду машиністки в технічному бюро «Лозинський і син».

Оскільки «Українська хата» «була на той час найпоступовішою, революційною трибуною молодих, трибуною їх протесту, бунту проти всілякої заскорузлості, безпринципності, політичного угодства» [3: 131], то й гуртувались тут безкомпромісні митці, серед них і Галина Журба, а їхнім «ідеологічним рушієм» був Микита Шаповал, який часто фінансував журнал. Богацький же був «душею і нервом збірного життя хатян». З теплою й легеньким гумором розповідає Галина Журба про атмосферу в колективі, очолюваному цими двома непересічними особистостями, що взаємодоповнювали один одного. Переважно молодий колектив хатян часто поринав в любовні романи; найдосвідченішим Дон-Жуаном вважався Гнат Хоткевич, а «пантера від мужських сердець, була Олена Журлива (Пашківська)» [3: 131]. Саме Шаповал і Богацький познайомили Галину Журбу з визначними хатянами, серед яких Віктор Дубровський та Вячеслав Липинський, котрий цікавився її польським походженням. Письменниця, яка ще до недавня вважала себе полькою, щиро зізнається, що під впливом української літератури та історії в неї «починає рішуче переважати українськість чуттєво й світоглядно» [3: 131].

У своїх спогадах «Від «Української хати» до «Музагету» письменниця детально характеризує українське культурне життя тодішнього Києва – три книгарні, український клуб, та найважливішу роль вона віддає театру Садовського.

Такий детальний аналіз життя української творчої інтелігенції не випадковий, адже саме в Києві, який здивував, вразив і захопив молоду, талановиту особистість, письменниця остаточно зважилась на «рішальний на все життя, вибір нової батьківщини, «безталанної вдови» [4: 6]. Галина Журба пише: «Процес національного поглиблення почав у мені відбуватися бистрішим темпом, свідомо. Через рік я думаю вже по-українському» [3: 131]. Чи можна вірити в щирість таких швидких метаморфоз? Чи не обманювалась Галина Журба сама у своїх почуттях? Як свідчить її подальша доля й творчість, Україна стала для неї справді найбільшою цінністю. Адже «...місце», де література твориться, від історії та її творення в сьогоденні невідривне, воно істотне, якщо тільки не зрікаємося національного як цінності, якщо не відмовляємося від інтересів народу, котрому належить, культуру якого творимо» [5: 23].

Взимку 1912-1913 до Києва завітав Микита Шаповал. Для письменниці, як і для всіх хатян, це особлива подія: «Особистість Шаповала настільки яскраво виділялася з посеред нашого загалу і навіть інтелігенції, скристалізованістю політичного світогляду, своїм філософічно-суспільним спрямуванням та й самим характером людини вольової, нової у

нас формації, створеної для проводу; людини, яка знає, чого хоче» [6: 132]. Саме тому так притягував він до себе всіх творчих представників молодшої генерації, до яких належала й Галина Журба.

На вечорі в «одному з культурніших, інтелігентніших домів Києва» в інженера-залізничника Віктора Дубровського, де був присутній і Шаповал, письменниця вперше побачила Гната Хоткевича. В око кинувся спочатку його зовнішній вигляд – був «удекорований на «історично». «Темно-синій кунтуш з кармазиновими закатами, у сап'янцях, з бандурою. Бракує тільки оселедця» [6: 132]. Оглядала його з цікавістю і не без скепсису, за чутками, жінки кидали заради нього чоловіків і навіть дітей. Та «глумливий настрій» молодшої жінки зникає з першими акордами бандури. Хоткевич декламує під аккомпанемент Філянського. «Годі сказати, що більше чарує: бандура, Філянський чи декламація п. Гната?» [6: 132]. На цьому ж вечорі присутній ще юний Максим Рильський, а також «цупкий і мовчазний» Грицько Чупринка. Всі ці враження вилились потім в збірці «Похід життя», опублікованій в 1919 році.

Якщо, будучи маленькою дівчинкою, Оленка твердо вважала, що вона і вся її родина – поляки, то на сторінках спогадів про київський період молода перспективна письменниця постає перед нами як свідомо українка зі сформованими поглядами та переконаннями й твердим характером.

Закарбувалась в її пам'яті й мовчазна демонстрація, яку організували українці в Києві на знак протесту на заборону святкувати Шевченкові дні 1914 року: «Тисячі студентства різних національностей та віровизнань залили головні вулиці міста. Могутня, спокійна, мовчазна ріка студентських одностроїв пливла В. Володимирською, Бібіковським бульваром, Фундуклейвською вул. До Хрещатика. Трамваї та всякий рух мусіли зупинитися. Вулиці, пішоходи залила вищешкільна молодь та публіка, що брала участь у демонстрації» [6: 133]. Дісталось дрогозянкою і Галині Журбі, а потім ще й доправили в «участок». Всі ці події та зустрічі з цікавими особистостями додають письменниці впевненості в правильності її важливого життєвого вибору.

В травні 1914 р. письменниця, попрощавшись з редактором Богацьким, знову покидає Київ і тікає «від людей, гамору, друкарської машинки»: «І знову ліс, батько, дід. Яка неповторність!!!» [6: 133]. Знову треба відігритись на сонці серед духмяних трав в колі дбайливої родини» [133]. Про ті дні Г. Журба пише: «Лежу тепер на сонці як Діоген, та розпливаюся в якійсь нірвані. Навіть не читаю. Біля мене в холодку, гладийш молока, свіжа паляниця, лан соковитих запашних суниць. Малина, черешні самі схиляються наді мною й дарять свої плоди.» [6: 133]. Цю казкову ідилію розбиває приголомшлива звістка – війна! Австрія оголосила війну Сербії і всі розуміють, що недовго чекати виступу Росії. Письменницю сповнює непохитна «нахрапна певність», що ця війна стане кінцем Росії. Аж тепер видно, наскільки кардинально розійшлися симпатії та настрої Маврикія Домбровського і його старшої доньки. Він, як і всі поляки, «в телячому захваті», бо ненавидить німців. Її настрої цілком протилежні: «У мене ніякого слов'янофільства (українці мають найменше для цього підстав), ані органічного польського германофобства» [6: 133]. Письменниця знову трактує себе як українку, вона ненавидить могутню поліційну машину Росії й тому її прихильність виявляється до тих, хто проти Росії. Галина Журба чітко усвідомлює, що «...на цій війні одні збиватимуть мільйони, платитиме за все нарід, переважно наш, український нарід, ото наші темні, наївні як діти, прекрасні Степани, Ониськи, Дениси, яких тепер ви-

дирають від родин, щоб трупами їх гатити кордони, чи нові здобувати» [6: 133]. Слова «наш, українській нарід» – ще один доказ того, що Київ та його українське середовище, в якому постійно перебувала письменниця, допоміг сформуватися їй як репрезентантці українського характеру. Адже «Національний характер, як і індивідуальний, безсумнівно, піддається корекції як самими історичними обставинами, так і внутрішньою самоочищувальною роботою народної душі, кристалізацією національної самосвідомості» [7: 110]. Вона проти війни і проти Росії. Ці погляди поділяє і її сестра Івга (Ядвіга).

В порожній хаті серед лісу «Івга потай уладила для селян читальню» [6: 133], а книги та часописи прислала з Києва Галина Журба. Для людей, що там зібралися, вона «шкварнула» емоційну промову в антидержавному дусі, пояснюючи їм, що під Австрією, такі ж українці, тому від війни слід ухилитись всіма можливими способами, щоб не вбивати своїх братів, «що говорять нашою українською мовою» [6: 134]. Дядьки вислухали її, висловивши скептичні зауваження, й розійшлися, а молода письменниця дивувалася своїй власній певності.

Через кілька днів батька відвідав урядник, і Маврикій Домбровський намагався спам'ятати своїх дорослих і розумних дітей. Дівчата усвідомили, що про свого батька, нажаль, вони в ту мить не подумали, а до урядника «поїхала не одна фіра соломи, сіна, декілька корців пшениці і т. ін.» [6: 134].

Галина Журба повертається до Києва, де застає зачинену «Українську хату», «Раду» та «Літературно-науковий вісник» – вони більше не функціонують, а Богацький заарештований: «Взагалі розгром українства» [6: 134]. Залишився тільки «Український клуб», що займає тепер невелику частину будівлі, бо в трьох великих залах влаштовано воєнний лазарет – саме це і врятувало клуб від ліквідації. Крім сестер-жалібниць і сестер-медичок сюди на чергування приходять всі бажані: «Між раненими проводиться національно-усвідомлювана робота, гутірками, читанням книжок. (...) Видужавши, вояки вертаються на фронт з добрим багажем свідомості й везуть її іншим. Найжвавішу діяльність з акторів виявила Наталка Дорошенко, дружина Дмитра Дорошенка. Вояки її обожували» [6: 134]. Схоже, що саме про неї йдеться в листі Григорія Палія з повісті «Зорі світ заповідають...», яку згодом написала Галина Журба: «...Кажуть, що всяк повинен балакати по своєму, а сестриця Наталка, каже, що наша українська мова краща за кацальську, хоч вони називають нас мужиками, а себе панями, та все заданося. Це правда, бо вже за цюю війну і я на них надивися. Каже сестра Наталка, що й ми колись волю мали, ніби мужики, чи то українці. Дуже вже давно: як ще козаки були, а може ще давній, государство наше було» [8: 98].

Згадує письменниця як привезли зі Львова й Галичини «перших закладників» – «Місцеві українці всіх визначніших позабирали до себе» [6: 134]. Майже в той самий час їхав «транзитом» через Київ митрополит Андрей Шептицький, що був «вивезений москалями в гліб Росії» [6: 134]. «І знову (католицько-православний, чи пак русинсько-хахляцький) скрегіт. Шептицького вийшло зустрічати на залізницю польське духівництво, ну і галичани. Нікогісінько з місцевих киян» [6: 134].

Взимку Галина Журба «розмахнулася на довгий роман», що мав назву «Талановитий чоловік». Головний герой твору «молодий чоловік, з літературним хистом, має за собою декілька визнаних творів, та більше чомусь не пише, хоч усі його підбивають на це» [6: 134]. Всі його кращі твори залишаються в мріях та задумах, «бо сам процес писання

– це спотворення твору» [6: 134]. Письменниця вважає, що саме життя є найкращим і найцікавішим твором людини: «Найбільша насолода – пережити життя, ніби читаний роман, будучи водночас творцем і героєм цього неписаного ніколи роману» [6: 134]. «Рукопис так і залишився без продовження, як гріх молодості» [6: 134].

Йшов третій рік війни: «З Петербурга йшли неспокійні струми, з фронту ще більше» [9: 135]. До Києва часто навідувались різні високопосадовці, в місті відбувались нелегальні зустрічі. Збирались на різні наради і місцеві «старейшини», і Галина Журба часто писала на машині їхні «докладніє записки» та навіть передавала одну особисто в руки російському політичному діячу Мякотіну. Наради часто відбувались і в будинку Ніковських, де в той час мешкала і сама письменниця. З цих спогадів видно, що політичне життя в Києві було доволі жвавим та різношерстним. Письменниця особливо згадує 1917 рік – «наш український «Сімнадцятий», від початку, від бунту двох українських полків, що скинули царя, від перших організаційних зборів Центральної Ради, з першою українською маніфестацією, з Усеукраїнським Національним Конгресом, з усіма з'їздами, універсалами, аж до проголошення самостійності 22 січня, з Крутами включно – один неповторний феномен історії» [9: 135]. Спогади про ці події свідчать про особисте схвальне ставлення Галини Журби до них і демонструють її емоційний запал: «Пишний, блискучий вияв ментальності нашого народу, рік справжньої революції народів, що почалася в сімнадцятім році і в сімнадцятім скінчилася...» [9: 135]. Вона повністю відчула себе частинкою «нашого народу» і разом з ним співпереживала трагедію під Крутами.

Літературне життя на якийсь час перестало існувати – «Це ж були роки державнотворчого пориву, боротьби, захоплень, радості, розпуки й жаху» [9: 135]. Місто справляло гнітюче враження: «Збомбардований, розгромлений, обдертий, з погорілими домами, засмічений, згиджений, холодний і голодний Київ 1919-20 рр., нічим не нагадував того блискучого, пишного міста яке я застала 1912 року, ані навіть того, яке пережило велику європейську війну й революцію 17-го року...» – згадує Галина Журба [9: 135]. В цей час вона разом з іншими літераторами опинились у «Всевидаті», де разом з Наталею Романович редагує дитячий журнал «Волошки». Весь одяг письменниці – «офіцерський непромокальний плащ», без військових відзнак, на ногах саморобні повстянки з «шинельного сукна», а на голові оксамитова фіолетова шапка. Ця єдина «надвірня і хатня» одяг поряд з іншими матеріальними труднощами зовсім не пригноблюють Галину Журбу, яка навіть в злиднях ухитряється віднайти щось нове та цікаве, у вільний після роботи час ходила по дворах з пилюкою та сокирою і рубала дрова, щоб заробити на їжу, а в кімнаті де вона проживає – «мерзне вода». Та незважаючи на всі незгоди вечорами вона разом з іншими прямує до закладу «Кривий Джімі», який письменниця називає «клуб-кав'ярня-шиночок, де сходиться богема: московсько-жидівська і наша» [9: 136]. На одному з таких вечорів народилася ідея про створення літературного журналу «Музагет», автором ідеї був, зі слів Галини Журби, Меженко, а назву подав Загул. Тут працювали Михайло Івченко, Яків Савченко, Олекса Слісаренко, Микола Терещенко, Лесь Курбас, Дмитро Загул та обое Дубровські. У той важкий та голодний час випуск, навіть єдиного номеру журналу, був вартий особливої уваги як «своєрідний документ часу» [9: 136]. Тієї ж зими вийшла збірка Галини Журби «Похід життя», яка містила оповідання 1910-1913 років, що вже друку-

вались в «Українській хаті» та одне нове «Пісня на одній струні». Друк розпочинало видавництво «Сяйво», та коли видавець зник з Києва на пів року, авторка продала не додруковану книжку «Книгоспілці».

Атмосфера у «Всевидаті» ставала «задушливою, а в Києві «шалів терор» – в редакцію все частіше почали навідуватися підозрілі люди, а деякі давні знайомі починали «звертати на шлях советського «дворянства», робити кар'єру» [9: 137]. Навесні 1920 у «Всевидаті» знов навідувався «...тип у чорних окулярах, почав присідати до Загула, розпитував...» [9: 137]. Цікавився він і особою Галини Журби та, за словами її приятеля, «доручав нашій цензорці стежити за нами, зокрема вказував на вас. Вам треба берегтися» [9: 137]. В цей час ширилися чутки про порозуміння Петлюри з поляками. Та несподіваний гість письменниці Яків Савченко, що прибув з Кам'янки, де саме перебував на той час уряд, приніс їй не вельми веселі новини: «Армія без чобіт, без одєжі, без амуніції. В уряді розгардіяш, сварня партійна, нема грошей. Петлюра сидить у Варшаві» [9: 137].

На початку травня Київ був зайнятий поляками, протримались вони тут недовго – десятого червня вони вже покидали місто. Цей день Галина Журба запам'ятала добре, вона, змінивши свій непромокальний офіцерський плащ на вечірню сукню, «...пішла до українського клубу на Пушкінська. І, щоб побачитися зі знайомими, зорієнтуватися в ситуації» [9: 137]. Та за вечерею з Дубровським її відкликав Ніковський і порадив якомога швидше йти на станцію й залишити Київ. Письменниця описує, як востаннє забігла до своєї кімнати й розгубилася: «Що ж тут забирати з собою? Рукописи, пам'ятки? Брати, щоб запропастити десь у дорозі. Адже ж лечу в невідоме. А втім ... через місяць, можливо, повернемося. Може через два. Мій практичний змисл виявляється в останній хвилині, – беру милі листи від Бориса П. та зубну щітку, ховаю за викоти своєї сукні з чорного плюшу, золотої гіпюри й рожевого тюлю, і покидаю Київ назавжди» [9: 137].

Спогади Галини Журби «Від «Української хати» до «Музагету» є свідченням того, що українська література ще на початку ХХ сторіччя прагнула витворити своє національне естетичне обличчя, «вирватися з російського «тулупа», в якому багатьом було тепло, захишно, але не можна було рухатися, тим більше – почати творчий діалог із європейським мистецтвом» [10: 5]. Та «переможна хода Жовтня» навально затоптала яскраві паростки нової літератури. Одні письменники загинули, так і не досягнувши розквіту своїх творчих можливостей, інші змушені були залишити рідний край, ще інші почали вивчати «азбуку комунізму», намагаючись знайти їй застосування в образній мові, що швидко виродилася в ідеологеми й міфологеми, в словесні кліше та ідеологічні стереотипи. Саме з цих причин багато відомих українських письменників опинилися в зарубіжжі, бо «...рідна земля стала злою мачухою. Це – Іван Багряний, Улас Самчук, Михайло Орест, Тодось Осьмачка, Олекса Стефанович, Оксана Лятуринська, Галина Журба, Юрій Клен, Яр Славутич, Леонід Полтава, Святослав Гординський, Ганна Чернін, Остап Тарнавський, Микола Щербак та багато інших» [10: 5]. Яскрава й самобутня творча постать Галини Журби мусить бути повернута нарешті українській літературі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маланюк С. Ще про жіночу мужність // Маланюк С. Книга спостережень. Проза. – Т.2. – Торонто, Онт., Канада: Накладом Видавництва «Гомін України», 1966. – 478 с. – С. 392-397.
2. Погребенник Ф. Правда справжнього митця // Україна. – 1990.– №45 – С.129.
3. Журба Г. Від «Української хати» до «Музагету» (Люди й події) // Україна. – 1990.– №45 – С.130-131.
4. К-ий Іван. Таємна сила буття: Галина Журба // Сучасність. – 1979. – Ч.9 (225) – С. 3-15.
5. Сивокінь Г. Сучасність української літератури в історичній перспективі // Слово і Час. 2001. – № 1. – С. 20–28.
6. Журба Г. Від «Української хати» до «Музагету» (Люди й події) // Україна. – 1990.– №46 – С.132-134.
7. Андрусів С. Ім'я гелленів. Про національний характер українців // Дзвін. – 1993. – №10–12. – С. 110-115.
8. Журба Г. Зорі світ заповідають... – Львів: Накладом Івана Тиктора, 1933. – 128 с.
9. Журба Г. Від «Української хати» до «Музагету» (Люди й події) // Україна. – 1990.– №47 – С.135-137.
10. Жулинський М. На шляху в європейський простір // Слово. – 2001. – № 1. – С. 4– 6.

УДК 811.111 (71): 255. 4

Івасюк О. Я.
(Чернівці, Україна)

ТВОРЧИСТЬ ПЕТРА КУЗИКА ЯК ІНТЕРКУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ: ШЛЯХИ ТА СПОСОБИ ДЕКОДУВАННЯ

В статтє рассматриваетсє специфика творчєства соврємєнного канадского англо-язычного поэта Петра Кузика и принципы воспроизведения его поэзии на украинском языке. При этом стихотворное наследие этого поэта представляется как интеркультурное явление, а также предлагаются некоторые пути и способы его декодирования.

Ключевые слова: *перевод, декодування, способи декодування, концепт.*

The article focuses on creative activities of one of modern Canadian poets Petro Kuzyk and touches upon translation of his verses into Ukrainian. His poetic legacy is looked upon as intercultural phenomenon and some ways and means of its decoding are offered.

Key words: *translation, decoding, means of decoding, concept.*

Творчість талановитого канадського поета Петра Кузика, автора дев'яти віршових збірок, котрі він написав з 1992 по 2006 роки, слід розглядати як неординарне інтеркуль-

© Івасюк О. Я., 2009

турне явище насамперед тому, що воно відображає особливу духовну співпрацю канадців та українців на декількох важливих рівнях. Спостерігаємо її спершу на рівні особистості Петра Кузика. Народившись у Канаді, у штаті Манітоба, у багатодітній родині українських поселенців, він отримав глибоке патріотичне виховання, що згодом виявилось у великій любові до Канади і до України та сформувало його як непересічного канадського поета. Неповторність творчості П. Кузика у тому, що він поет англомовний, але домінантою у його поезії виступає українська тематика: вболівання за кращу долю України, заклик до канадської української діаспори підтримати сучасну незалежну українську державу.

Очевидно, що формуванню такого світогляду автора насамперед посприяло сімейне виховання: батьки Петра Кузика неухильно дотримувалися українських звичаїв і традицій, дбайливо зберігали українську мову, передавали своїм дітям свою любов до України, її славного історичного минулого, до української пісні та поезії. Зокрема, мати поета, Марія, розповідала дітям багато казок, співала українських пісень, читала вірші Тараса Шевченка та інших відомих українських поетів. В їхньому домі часто відбувалися репетиції до концертів та вистав і не було жодного концерта, де б Петро не брав участь. Водночас на поета впливало й англомовне канадське оточення і, зокрема, навчання в школі як українською, так і англійською мовами.

Тематика поетичної палітри Петра Кузика досить багатогранна: його хвилюють філософські проблеми буття, поет виступає проти зла і насильства у всьому світі і водночас сповнений любові до Бога («Dear Lord»; «Lord») [3: 2; 4: 3], людей доброї волі («Dear Friends»), [3: 3], рідного краю та рідної мови («Ukraine»; «The Word Ukraine»; «Neglect of the Ukrainian Language»; «The Horror of Chornobyl») [3: 69; 5: 225; 226; 232; 241], природи («A Midnight Walk»; «A Rose In My Garden») [3: 139; 4: 124]. Він любить Канаду («Oh, Canada»; «Canada») [4: 178; 5: 249], але не менше любить Україну («My Ukraine»; «The Word Ukraine»; «Ukraine, Ukraine») [4: 166; 5: 225; 5: 236]: вболіває за її майбутнє і закликає боротися за нього.

Однією із домінантних тем поетичної творчості Петра Кузика постає заклик до єднання усіх українців світу щоб зміцнити незалежну українську державу у всіх аспектах її сучасного життя («To a Free Ukraine»; «Brothers») [5: 185; 5: 138]. Концепт свободи набуває у поезії Петра Кузика неабиякої актуалізації.

Особливо лірично у його віршах звучить тема кохання («Pysanka»; «Secret Love»; «Why, Why. Why»; «Bird of Love»; «Marusia») [3: 16; 3: 104; 4: 4; 4: 5; 5: 127].

Іншим рівнем духовної співпраці канадців та українців, що простежуємо на прикладі творчості Петра Кузика, постає інтерпретація його віршової спадщини українською мовою. У 90-і роки ХХ століття український читач вперше ознайомився із перекладами із Петра Кузика, здійсненими Марією Турчин [2: 12] та Ольгою Івасюк [1: 5].

До основних засобів декодування віршових творів Петра Кузика відносимо лексичні, граматичні та стилістичні трансформації. Щодо граматичних трансформацій, то найхарактернішими серед них були зміна порядку слів та конверсія. До найтиповіших стилістичних трансформацій відносимо заміни одних стилістичних засобів іншими. Найчастотнішими серед лексичних трансформацій виявився логічний розвиток поняття у поєднанні із конкретизацією, генералізацією або ж додаванням чи вилученням.

Наведемо один із найяскравіших прикладів застосування таких трансформацій у перекладі поезії Петра Кузика «Dear Lord» [3: 2]. Рядок із цього вірша *If I have wronged,*

then let me cease в українському перекладі автора статті (із застосуванням засобу логічного розвитку поняття у поєднанні із конкретизацією та додаванням) звучить так: **Як заблукаю, наверни на путь Твій** [1:5]. А рядок цієї ж поезії «*I tread in darkness ...where's Thy ray?*» у перекладі відтворено як «**Де ж промінь, що розріже темні нута?**» [1:5] із застосуванням вилучення *I tread in darkness*, додавання **розріже темні нута** з метою логічного розвитку поняття **darkness**. У перекладі ж рядка «*God, cleanse my mind of each caprice!*» застосовано ще й засіб генералізації: «**І вбережи нас від усього злого!**». «*God, cleanse my mind of each caprice!*»

Отже, творчість сучасного канадського поета Петра Кузика слід розглядати як особливе інтеркультурне явище, що відображає духовну співпрацю українського та канадського народів і постає мостом їхнього єднання та взаєморозуміння. У подальшому доцільно було б встановити домінуючі концепти, властиві поетичній творчості Петра Кузика, та способи їх відтворення українською мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Івасюк О. Я. Петро Кузик // Чернівці. – 16 квітня 1993. – С.5.
2. Турчин М. Петро Кузик //Анонс Контракт. – 2003. – N. 43 – С – 12.
3. Kuzyk Peter Wasyl. Garden of Verse. Book 1. – Leamington (Ontario), 1992. – 186 p.
4. Kuzyk Peter Wasyl. Garden of Verse. Book 2. – Leamington (Ontario), 1994. – 191 p.
5. Kuzyk Peter Wasyl. Garden of Verse. Book 3. – Leamington (Ontario), 1996. – 250 p.

УДК 821.161.1(82-32)

Базина Е. С.
(Одесса, Україна)

МОТИВ СТРАХА В РАННЕМ РАССКАЗЕ С. Н. СЕРГЕЕВА-ЦЕНСКОГО «ВЗМАХ КРЫЛЬЕВ»

У статті розглядається проблема моделі світу та мотивного аналізу у творчості раннього С. Н. Сергеева-Ценського. Актуалізується зв'язок мотиву й моделі світу, мотиву й сюжету. Робиться акцент на екзистенціальному світосприйманні автора, що відображає кризу свідомості людини кінця ХІХ початку ХХ століть.

Ключові слова: модель світу, екзистенціальні мотиви страху, туги, самотності.

The article deals with the problems of the model of the world and the motive analysis in stories of S.N.Sergeev-Tsensky. It is stated that the communication of motive and plot, motive and story. The accent is made on existential outlook of the author that displays crisis of consciousness of the person of the end XIX the beginnings of XX centuries.

Key words: model of the word, existential motives of melancholy, fear, loneliness.

С. Н. Сергеев-Ценский является писателем, в творчестве которого, очевидно влияние различных литературных направлений. Этот факт весьма характерен для художников переходного времени, о чем неоднократно писали Л. Колобаева, В. Заманская, А. Мережинская.

Исследователи считают, что начало XX века характеризуется становлением нового типа сознания: «Экзистенциальное мышление начала столетия вступает в особые отношения с художественным сознанием предшествующего века. Оно одновременно продолжает и отвергает классическую традицию по принципу антидиалога, естественного для спокойного течения литературного процесса, в котором сосуществуют элементы эволюционного и революционного развития» [2: 108]. Таким образом, экзистенциальная традиция XX века трансформирует классическую традицию, что не могло не сказаться на творчестве и непосредственно на модели мира С. Н. Сергеева-Ценского.

В данной статье нас интересует модель мира С. Н. Сергеева-Ценского в раннем рассказе «Взмах крыльев».

Под моделью мира мы подразумеваем дискретное представление человека об окружающей действительности, знание законов природы и общества, отношение к предметам и явлениям реального мира. Термин «модель мира» нередко употребляется как синоним терминов «мировоззрение», «мироощущение», «мировосприятие», «миросозерцание», «миропонимание».

Г. Гачев определяет модель мира так: «Это особая структура общая для всех народов элементов (хотя и они понимаются по-разному, имеют свой акцент) и составляет национальный образ, а в упрощенном выражении – модель мира» [1: 47].

Т. Цивьян говорит о модели мира как о «упрощенном отображении всей суммы представлений о мире в данной традиции, взятых в их системном и операционном аспекте. Понятие «мир» понимается как человек и среда в их взаимодействии, или как результат переработки информации о среде и человеке» [13: 5]. Таким образом, излагается мысль об антропоцентричности модели мира, что выражается в ее ориентации на человека (каждого, отдельного, конкретного). Человек же, в свою очередь, ориентирует свою жизнь на модель мира. «Характеристики модели мира на практике оборачиваются правилами, регламентирующими жизнь человека. Естественное протекание человеческой жизни оказывается предопределенным заранее и заключенным в жесткую пространственно-временную рамку» [13: 12].

В социальной философии существует идея «конструирования реальности». Категории Бытия, по мнению сторонников этой концепции, зависят от убеждений людей, воспринимающих мир. Наиболее мощную попытку построить концепцию Бытия предпринял немецкий философ М. Хайдеггер, чья точка зрения в решении и интерпретации модели мира является для нас наиболее значимой.

Хайдеггер хочет ответить на вопрос: Что значит бытие? Обнаружить смысл бытия. Обнаружение смысла бытия ведется Хайдеггером через интерпретацию особого вида бытия, человеческого бытия (Dasein).

Подлинное существование выступает у Хайдеггера как осознание человеком своей историчности, конечности и свободы. Оно возможно и осуществимо только перед лицом смерти. Человек находит себе подлинное бытие, только приблизившись к постижению смерти, как к крайнему пределу, который поставлен всякому существованию. «Смерть как конец присутствия есть самая отличительная, несводимая, неминуемая и как таковая

неопережаемая возможность бытия» [11: 247]. Т.о. смерть у Хайдеггера выступает как основа формы жизни, «феномен жизни».

Часто сама жизнь, смерть, смысл существования выявляются в ситуации ужаса. Посредством ужаса сущее, жизнь, человеческое существование не уничтожается, как раз наоборот, – «в ужасе вместе с Ничто и со смертью приоткрывается и сущее как таковое» [11: 311].

Принцип философии Хайдеггера состоит в том, чтобы понять явное через неявное, то что сказано, через то, что не может быть сказано, понять сущее – через несущее, бытие – через Ничто. Непосредственное соприкосновение с Ничто, по Хайдеггеру, происходит в состоянии ужаса, страха. В ужасе человека пугает Ничто, а не конкретные предметы и люди, весь мир теряет смысл. Человек обнаруживает себя в полном одиночестве. Перед лицом открывшегося человеку Ничто его бытие оказывается пустым – или, что тоже самое, освобождённым; и потому делается очевидной свобода человека. Именно тогда исчезает власть публичности и анонимности, человеческое бытие (Dasein) пробуждается к подлинному существованию, к ответственности за собственные деяния.

Художественный текст представляет собой реализацию художественной модели мира (т.е. части общей картины мира) средствами языка.

Нас интересует модель мира, свойственная определенному писателю, определенной эпохе и определенному обществу. Она обязательно включает в себя ценностные ориентации человека, оценку себя, окружающего мира и деятельности в самом широком понимании этого термина.

Автор как выразитель идей своего времени естественно воплощает в тексте, в сюжете, в мотивах современную ему модель мира, в то же время, самостоятельно создавая неповторимую модель мира своего художественного текста.

На протяжении всего творческого пути С. Н. Сергеева-Ценского интересовала проблема человека, проблема существования человека в мире (т.е. экзистенциальная). В своем творчестве он стремился уходить от роли пророка, проповедника, считал, что ни разум, ни наука не могут претендовать на абсолютную истину, т.к. это производные понятия, не определяющие человеческое существование на земле. Ценский жил в неспокойное время (война, восстания, революция), что не могло не повлиять на его мировоззрение, на человека вообще. По этой причине в его модели мира мы видим человека, потерявшего привычные ориентиры, разочарованного социальными и этическими моделями общества, который ощущает абсурдность мира, и, как следствие, неудовлетворенность, отчужденность и отчаяние. Этому человеку (персонажу) необходимо переосмыслить многие явления, изменить определенные жизненные ориентиры, преодолеть духовную пустоту.

Объектом внимания в ранних рассказах Сергеева-Ценского становится комплекс экзистенциальных проблем: страх, смерть, отчаяние, отчужденность, сложность межлических отношений и отношение человека к миру, одиночество и т. д. Он изображает состояние и ощущения персонажей «на грани», его интересует как одиночество, страх перед смертью и перед бессмысленной жизнью изменяет, деформирует человеческое сознание. Необычные, «пограничные» обстоятельства, при которых происходит действие, становятся моментом истины.

В рассказе «Взмах крыльев» перед нами необычный персонаж – сумасшедший. Когда-то он был слесарем на железной дороге, «спасая свою улицу от огромной бешеной овчарки,

был укушен ею за руку» [7: 108]. Бешенство – это символ протеста, бунта. Только бешеный может вести себя как пожелает, не соблюдая при этом норм поведения. Описания больных символичны: «Больные даже и перед смертью редко стонали; они мирно лежали по своим койкам, послушно пили свои лекарства и доверчиво ждали выздоровления» [7: 107]. Здесь символична система наречий: **редко** стонали, **мирно** лежали, **послушно** пили, **доверчиво** ждали. Все указывает на странное, ненормальное, безвольное поведение людей, людей, нравственно больных, которые смирились с ужасной реальностью, с невыносимой жизнью (интересно, что в рассказе говорится о том, что все больницы, в том числе и сумасшедшие дома, переполнены). Бешеного помещают в обычную больницу: «Это было страшно даже для тех из хроников, которым самим оставалось жить два-три дня» [7: 108]. Страх и ужас увеличивался с каждым днем: «бешеный был неутомим, его стуки стали еще страшнее, торжествующий хриплый крик еще зловещей» [7: 109]. Мало того, что он всем мешает, являясь непривычным для больничной обстановки (и для всего общества) так он еще ко всему выполняет роль «обличителя»: «Он заревел, глухо слышный сквозь плотно затворенные двери, но могучий, неутомимый, протестующий, точно хотел властно обличить сладкоголосую церковную песнь в вековой неправде, властно заявить, что на земле нет мира и благоволения, нет и не было. И чем дальше пели внизу певчие, тем громче и неистовее ревел наверху бешеный и ожесточеннее колотил в дверь коленями и плечами» [7: 110]. Больные не намерены больше его терпеть: «Его отравить нужно, и больше ничего. Поставьте ему мышьяку на окошко» [7: 112]. Мотив страха, жестокости (злости), бесчеловечности способствует движению сюжета (больные испытывают страх, что в свою очередь побуждает к действиям). Семнадцатилетний парень решил усмирить бешеного, облив его водой: «...торжествующий рев сменился жалким плачем. Плохонький Гаврюшка победил. Что потом было – месть? ликование? – я не могу точно сказать, но изо всех палат высыпали больные с оловянными кружками, со стаканами, с чашками воды. Все вспомнили вдруг, что бешенство – водобоязнь. Всякому хотелось плеснуть водою туда, в страшное, маленькое окошко курительной комнаты. Кто-то выгашил из кладовой старый гидропульт и прилаживал к окошку его длинную кишку, а кругом все смеялись... Победенный бешеный жалобно кричал, как большая хищная птица, гонимая стаей ласточек... И мне сделалось его жаль и хотелось, чтобы снова поднялся он, несокрушимый и дикий, и начал трясти двери... К утру он умер» [7: 113]. Создан мир жестоких, озлобленных людей, которые относятся к страданию сумасшедшего как к развлечению, его бессмысленная смерть (наверное, как и жизнь) была долгожданной. Символичен также сон рассказчика: «Мне вспомнилось то, что я видел на границе между явью и сном: черное безбрежное озеро, черный воздух над ним и видимо-невидимо белых чаек... Сверкающими, легкими крыльями они разрезали черный воздух и испуганно кричали... Когда они пролетали мимо меня, косясь назад красными от ужаса глазами, я видел, что они боялись не черного воздуха, не черного озера, не безбрежного простора, – они боялись сильного взмаха своих собственных легких крыльев» [7: 114]. Чайка и есть бешеный (у него были такие же красные от ужаса глаза). Таких бешеных уже много, их тяжело не заметить (белые чайки – черное озеро, черный воздух) в этой черной жизни, где даже дышать тяжело. Вместе с тем, их глаза говорят о страхе, они боятся этого сумасшествия, этой силы, т.к. не знают что с ней делать и каковы могут быть последствия.

Проанализировав рассказ С. Н. Сергеева-Ценского «Взмах крыльев», и выделив экзистенциальные мотивы страха, страха перед смертью, жестокости, одиночества, с одной стороны способствуют движению сюжета произведения, а с другой – дают возможность понять созданную модель мира в художественном тексте С. Н. Сергеева-Ценского. Он изображает мир сдвинутый, находящийся на изломе, где все в серо-черных тонах, печально и однообразно. Жестокие, безжалостные люди делают жизнь скучной, невыносимой и тяжелой. Автор изображает персонажа, находящегося в «пограничной» ситуации. Именно в таких ситуациях жизненного кризиса, когда нарушается привычный ход событий, страх, жестокость, бездуховность, безразличие разрушают, казалось бы, нерушимые основы – у человека возникают экзистенциальные вопросы. Утратив «почву под ногами» человек начинает понимать абсурдность, бессмысленность жизни, страх перед неизбежным, одиночество, отчаяние. Все попытки понять «новый» мир, общество, отдельного человека и, тем самым, избавиться от страха, одиночества, непонимания, тщетны (приводят к сумасшествию). Как следствие, человека (персонажей рассказов) мучает скука, чувство зря потраченных сил, бессмысленно прожитой жизни, что в свою очередь должно подталкивать его на какие-либо поступки.

Отметим, что потребность гармонии, духовности в мире, вера в их возможность составляют смысловой фон этих трагических историй, т.к. «Изучение аномальных конфликтов – путь к глубокому постижению нормы, за дисгармонией возникает скрытый образ гармонии» [4: 239].

ЛИТЕРАТУРА

1. Гачев Г. Национальные образы мира. – М., 1988.
2. Заманская В. В. Экзистенциальная традиция в русской литературе XX века. Диалоги на границах столетий. – М., 2002.
3. Кьеркегор С. Страх и трепет. – М., 1993.
4. Лотман Ю. М. Семиосфера. – С.-Пб., 2004.
5. Мережинская А. Ю. Художественная парадигма переходной культурной эпохи. – К., 2001.
6. Нямцу А. Е. Основные теории традиционных сюжетов. – Черновцы, 2003.
7. Сергеев – Ценский С. Н. Собр. соч. в 12-ти т. – М., 1967. – Т. 1.
8. Силантьев И. В. Поэтика мотива. – М., 2004.
9. Слюсарь А. А. О соотношении фабулы, сюжета и композиции художественного произведения. // Проблемы сучасного літературознавства. – Одесса, 2001. – № 9. – С. 275-284.
10. Философский энциклопедический словарь. – М., 1983. – С. 382-383.
11. Хайдеггер М. Бытие и время. – М., 1997.
12. Шевцов И. Подвиг богатыря. (О Сергееве-Ценском). – Тамбов, 1960.
13. Цивьян Т.В. Лингвистические основы балканской модели мира. – М., 1990.

**МОТИВ «ЖЕНСКОГО НАЧАЛА» В РОМАНЕ
Ф. М. ДОСТОЕВСКОГО «БЕСЫ»**

Статья посвящена проблематике женского начала в полярной системе существования человечества на основе изучения романа Федора Достоевского «Бесы».

This article is devoted to the problem of female principles on their binary system in the human life and the universe in Fyoder Dostoevskiy's novel «the Possesed».

Мужское начало, женское начало, иррациональность, логичность, интуитивность, пол, гендер.

Проблематика женского начала или половой полярности является объектом всестороннего исследования еще со времен серебряного века. Мужское и женское – две основы существования человечества, две противоборствующие сущности, которые имеют не только антропологический, но и космический (вселенский) характер. Вопрос женского начала изначально рассматривался исключительно с позиции половых различий, так как большинство философов сходились во мнении, что пол важнейшее составляющее человеческого бытия, как сказал Бердяев: «пол – источник бытия» [1: 161].

Женское начало находится в оппозиции к мужскому началу, но при этом эти два начала находятся в полнейшей взаимосвязи или сказать по-другому – во взаимозависимости динамических процессов. Эта взаимосвязь то же самое, что и «вода и солнце, тело и душа, земля и небо, разум и вера, сердце и рассудок, природа и культура, благодать и закон», что также может быть выражено с помощью антономических характеристик: интеллектуальное-физическое, логическое-эстетическое, качество-количество, форма-содержание, знание-мнение. Пол как полярное явление нашло отображение в работах многих великих мыслителей: Соловьева, Бердяева, Мережковского, Розанова, Андрея Белого и других.

Многие философы сходятся во мнении, что пол помимо биологического и социального аспектов, также несет в себе символический аспект, то есть культурный. Если по поводу биологического и социального аспектов уже сформировалось оформленное мнение, то культурный аспект по-прежнему является объектом философских дебатов. Полярность мужского и женского в онтологии и гносеологии является культурно-символическим элементом. Мужское: рациональное, духовное, божественное, культурное; в то время как женское: чувственное, телесное, греховное, природное. Мужское начало и все, что с ним связано, рассматривается как позитивное, имеющее важное значение и доминирующее. Женское же начало несет в себе негативный элемент, вторично, субординировано. Многие, не связанное с феноменом пола (например, природа и культура, чувственность и рациональность, божественное и земное), в культурно-символическом пространстве рассматривается как «мужское» или «женское». Таким образом, можно сказать, что сформировалась своеобразная иерархия соподчинения в понимании мужского и женского начал.

Вместе с этим современное понимание мужского и женского начал как онтологической категории привело к трансформации начального понимания термина пол как природно-биологической категории. Пол стал культурной метафорой, связывающей «дух и природу». «Дух» идентифицируется с мужчиной, а «природа» с женщиной. Природа стала объектом жизни человека и человечество всегда пытается подчинить природу себе. Пол как метафора является определяющим для культурного развития. Западная философия построена на принципе рационализма, что свидетельствует о мужской направленности европейской философской мысли [10: 159-181].

Понимание категории гендер иллюстрирует процесс социо-культурной эволюции, происходящей в различных слоях общества и дифференцирующей роль мужчины и женщины, их поведение, эмоциональные и ментальные характеристики [15: 153]. Поэтому исследование принципа «женского начала» в романе «Бесы» нужно проводить с позиций постмодернистского мышления, отойдя от патриархального подхода к данному вопросу. Используя данный подход можно утверждать, что женское начало, как было уже сказано, находится в полярной позиции к мужскому (то есть к «духу»), которое активное, сильное, рациональное, в то время как женское: слабое, пассивное, чувственное. Такое мнение стало аксиомой западной философской традиции, что привело к тому, что символ мужественности стало более значимым для человечества и мира в целом, чем женское начало. Но еще раз заметим, что данный аспект стал возможен исключительно благодаря философскому учению западных мыслителей.

В романе же Достоевского «Бесы» женское начало является проекцией русской культурной традиции и имеет религиозно-метафизический оттенок о чем свидетельствуют слова Марии Лебядкиной (Хромоножки): «А тем временем, шепнула мне, из церкви выходя, одна наша старица, на покаянии у нас жила за пророчество: Богородица, что есть, как мнишь? – Великая мать-сыра-земля есть, и великая для человека в этом заключается радость...» [3: 92]. Природа несет в себе элемент божественности и отображается с помощью символа Богоматери. Природа и земля – «женское начало нации». Женское начало в творчестве Достоевского находится в рамках культурной и духовной традиции России, что приводит к тому, что женское начало, в первую очередь, ассоциируется с материнством. Г. Федотов рассматривает материнство как противоположность отцовству, что проявляется во всех аспектах нашей жизни: отчество/страна отцов – родина-мать. Отечество связывает человека с миром политики, в то время как родина-мать является для русского человека связующим элементом с самой землей [7: 324].

Материнство как составляющая часть женского начала несет в себе такие качества или правильнее сказать чувства, как: страдание, бедность, сострадание, любовь, слабость и одновременно огромная сила, спрятанная внутри. Чтобы придать большего значения силе, находящейся в материнстве, русские по отношению к родине используют термин «Святая Русь», как было упомянуто Соловьевым [12: 309]. Картина бедной, несчастной «Святой Руси», но при этом обладающей огромной внутренней волей, была воссоздана Достоевским с помощью диалога Кармазинова с Петром Трофимовичем: «Святая Русь – страна деревянная, нищая и... опасная, страна тщеславных нищих в вышних слоях своих, а в огромном большинстве живет в избушках на курьих ножках» [3: 229]. Сила женского начала, по мнению Достоевского, в первую очередь, заключается в силе духовной, в на-

ежде и религиозности, как было сказано Кармазиновым: «Если там (в Европе. – Авт.) действительно рухнет Вавилон и падение его будет великое, то у нас в России и рушиться нечему, сравнительно говоря. Упадут у нас не камни, а все расплывется в грязь. Святая Русь менее всего на свете может дать отпор чему-нибудь. Простой народ еще держится кое-как русским Богом» [3: 228]. Таким образом, святость русского женского начала несет в себе два образа: мать-Русь и мать-народ, который является частями единого целого. Оба образа в творчестве Достоевского окрашены страданием и унижением в сравнении с Западом. Но, тем не менее, эти образы, пусть и не такие привлекательные, но они несут в себе невероятную духовную силу и веру. Анализируя картину женского начала в романе «Бесы», чувствуется мотив иррациональной силы, то есть веры, что русская земля появилась на свет как антагонист греховности и абсолютно противоположна западной культуре [12: 318]. И не только западной, но и вообще мировой, и основная цель русской земли спасение мира и человечества. Это также приводит и к трансформации русского народа в «великий народ-спаситель». **Всепобеждающая вера, спасающая человечество, является пафосом женского начала, которое было создано Достоевским в романе «Бесы» с помощью основополагающих и трансцендентных понятий – мать-Россия-народ.** Подтверждение данному определению было дано Достоевским с помощью диалога Шатовым и Николаем Ставрогиным: «ни один народ еще не устраивался на началах науки и разума». Наука и разум в гендерных исследованиях являются как культурные метафоры рассматриваются как черты «мужского начала», которое в западной традиции является доминирующим и играющим более важную роль, чем жесткое начало. Достоевский же в романе «Бесы» идет открытой войной на подобное понимание данного вопроса: «Разум и наука в жизни народов всегда, теперь и с начала веков, исполняли лишь должность второстепенную и служебную; так и будут исполнять до конца веков. Народы слагаются и движутся силой иною, повелевающей и господствующей, но происхождение которой неизвестно и необъяснимо» [3: 156]. Духовная уверенность и народная вера питают силу женского начала. Соловьев объясняет, что духовная сила возникает, потому что народ является своеобразным посредником между человеческим миром и миром божественным. Таким образом, народ это не движущая сила, создающая формы и элементы человеческого бытия, а духовная материя, стремящаяся к цельности. Народ действует не по своей воле, он реализует то, что «пришло к нему извне», то есть не свое. Подобное качество, по мнению Соловьева, стало характерной чертой славян, в первую очередь, русских [13: 29-30]. Достоевский эту мысль выразил с помощью того же Шатова: «Если великий народ не верует, что в одном истина (именно в одном и именно исключительно), если не верует, что он один способен и призван всех воскресить и спастись своей истиной, то он тотчас же перестает быть великим народом и тотчас же обращается в этнографический материал, а не великий народ. Истинный великий народ никогда не может примириться со второстепенной ролью в человечестве или даже с первостепенной, а непременно с исключительно первой. Кто теряет эту веру, тот уже не народ. Единый народ-«богоносец» – это русский народ...» [3: 157]. Поэтому женское начало в русской культурной традиции ассоциируется с слабостью и силой, со страданием и состраданием. Материнство как элемент женского начала в романе Достоевского «Бесы» несет в себе мотив самопожертвования, самоотречения, бескорыстия,

христианской добродетели. Женское начало в романе пропитано мыслью о материнстве: мать-Россия, матушка-Русь, и эти качества пропитаны не только такими чувствами, как слабость, страдание, но и несут в себе элемент мудрости.

Помимо таких характеристик как «слабость», «материнство» Достоевский использует и другие категории для выражения основных мотивов женского начала. Картина женского начала, которое существует в унисон с духовным миром России, раскрыта Достоевским в диалоге между капитаном Лебядкиным и Варварой Петровной: «Россия – есть игра природы, но не ума». Каждая игра несет в себе элемент азарта. Азарт – это эрекция игры [9: 155]. В данном случае Достоевский решил показать, что женское начало выступает субъектом разных игровых ситуаций. Эстетическая оценка любой игры подразумевает под собой свободный взгляд на что угодно, что приводит к появлению дистанции между субъектом и объектом, к «бескорыстному любованию предметом», к радости игры с ним. Делать любую работу «играючи» подразумевает под собой то, что мы владем ситуацией и находимся в доминирующем положении по отношению к ней. В данной ситуации, верны слова Ф. Шиллера о том, что «человек играет только тогда, когда он в полном значении слова человек и он бывает человеком лишь тогда, когда он играет» [11: 302]. Игра – проявление свободы. В каждой игре обязательно присутствует определенный набор правил, обязательный к их исполнению. Согласимся с мнением Арсения Гулыги, заявившего о том, что «игра – школа общительности, социальности, воспитания человека как нравственного, соборного существа» [8: 47]. Важнейшим элементом игры является воображение, которое не дает субъекту возможности слиться с объектом, то есть оставляет игрока на определенной дистанции от самой игры. Например, дети, играющие в «войну», верят, что они ведут боевые действия, но, с другой стороны, понимают, что «это не так». Гулыга считает, что в игре всегда есть место противоречию и игрок всегда пребывает в двух состояниях: действительном и условном. Если забыть о существовании этих двух состояний, то атмосфера игры будет нарушена. В гендерных исследованиях природа как культурная метафора ассоциируется с «женским». Это означает, что женское начало играет более важную, чем мужское начало, роль в судьбе и эволюции России. В России женское начало получило именно ту свободу, которая позволяет ей «играть» с мужским началом, испытывать судьбу. Действительно, что эволюция России не имеет ничего общего с арифметическим расчетом Запада, Россия – это чувства, эмоции, не удивительно, что Тютчев сказал: «Умом Россию не понять».

Женское начало, обладающее огромной духовной силой, ставшее одной из главных идей на Руси, а именно идеей о красоте, было воссоздано Достоевским в части романа, посвященной скандальному празднику в доме Юлии Михайловны. Степан Трофимович заявил: «Форма красоты уже достигнутая, без достижения которой я, может, и жить-то не соглашусь... Да знаете ли вы, что без англичанина еще можно прожить человечеству, без Германии можно, без русского человека слишком возможно, без науки можно, без хлеба можно, без одной только красоты невозможно, ибо совсем нечего будет делать на свете! И вся тайна тут, вся история тут! Сама наука не простоят минуты без красоты» [3: 318]. Грамматически слово «красота» женского рода. Гендерные исследования также рассматривают слово красота как один из основных принципов женского начала, поэтому можно смело утверждать, что эта идея, вложенная в уста Степана Трофимовича, была

использована Достоевским неслучайно. Этой фразой Достоевский хотел напомнить о важности «красоты» как спасительницы не только русского народа, но и всего человечества. Конечно, понимание смысла термина «красота» претерпело массу интерпретаций в истории человечества. Кант, например, считал, что красота – это символ «нравственно-добраго». Шиллер же уверенно утверждал, что «путь к свободе» ведет только через красоту» [11: 254]. Достоевский же очень осторожно подошел к вопросу определения, что же такое красота. В романе «Идиот» «красота» выступает спасительницей мира, как было сказано князем Мышкиным. Осторожность Достоевского проявилась в словах князя Мышкина после того, как он увидел портрет Настасьи Филипповны: «Это гордое лицо, ужасно гордое, а вот не знаю добра ли она? Ах, как бы добра! Все было бы спасено! [5]

Из вышеприведенной формулировки, изложенной князем Мышкиным, следует, что не красота, а скорее доброта является спасительницей мира. Если присмотреться к содержанию романов Достоевского, то красота не спасает, а наоборот, разрушает все вокруг себя. В «Бесах» «источник зла» Петро Верховенский заявляет: «Я нигилист, но люблю красоту». Действительно, «красоте может радоваться и порок, используя ее в своих целях... Будущий антихрист будет пленять красотой. Помутятся источники нравственности в глазах людей...» – писал Достоевский в своих дополнениях к «Подростку» [6, 363]. Достоевский не разделяет мнение Шиллера, поэтому в «Братьях Карамазовых» он пишет: «Красота не только страшная, но и таинственная вещь. Тут дьявол с Богом борется, а поле битвы – сердца людей» [4]. Эта фраза напоминает нам о том, что красота сама по себе бессильна, а в руках дьявола и опасна. Это видно из самого существования «красоты лжи», показанной Достоевским в произведении «Сон смешного человека», или «эстетической лжи» в «Преступлении и наказании». Поэтому понимание слов Достоевского, высказанных с помощью персонажа Степана Трофимовича Верховенского, о важности красоты как спасительницы мира, следует переосмыслить и понять, что писатель подразумевал симбиоз красоты и добра. Соловьев следует этому утверждению, что описано в предисловии к его работе «Оправдание добра» (1897). Он критикует «красоту саму по себе» и считает, что «культ силы и красоты невольно указывает нам, что этот смысл не заключается в силе и красоте отвлеченно взятых, а может принадлежать им лишь при условии торжествующего добра [14: 89]. Во многом «красота» Достоевского и является тем женским началом, которое веками борется с началом мужским и его неизменными спутниками: войнами, революциями, жестокостью. Достоевский верит, что человек рано или поздно сможет изменить свою жизнь к лучшему с помощью красоты.

Почти все философы и мыслители сходятся во мнении, что каждый человек является носителем двух начал: мужского и женского. В том числе и Достоевский высказывает подобные мысли, пусть и не открыто, но спомощью чувств и поступков своих героев: Николая Ставрогина, Степана Трофимовича Верховенского, Шатова, Кириллова, Варвары Степановны, Лизы и других. Любой читатель романа скажет, что Николай Ставрогин это олицетворение мужского начала в его стопроцентном проявлении. Петр Верховенский говорит про Ставрогина: «Иван-Царевич, который прятался в нем, скоро появится как новая сила». Мария Хромоножка зовет его не иначе как «князь», «сокол», «принц Гарри», «человеконенавистник», «премудрый змий». Ему неизвестно чувство страха. Без единой мысли страха он идет на дуэль с Гагановым, не боится вооруженного преступника на мосту

ночью. Он достигает все, что он хочет. Однако в Ставрогине Достоевским заложена загадка, правильное сказать тайна. И тайна эта находится в глубине души главного героя романа, в глубине его внутренней природы, и эта тайна является абсолютной противоположностью мужскому характеру Ставрогина. Во внешней силе и мужественности Ставрогина скрываются многочисленные слабости, что проявляется в том, что он не может принять решение относительно жизненно важных моментов. В те моменты, когда нужно принять решение, он сдаётся и позволяет ситуации превалировать над ним. Он испугался объявить о своей свадьбе с Хромоножкой. Ставрогин – слаб. А слабость всегда ассоциировалась с женским качеством. Таким образом можно утверждать, что психохарактер Ставрогина имеет женские черты. Именно поэтому в Ставрогина влюбились не только некоторые женские персонажи, но и мужские. Прав Бердяев заявляя: «Все влюблены в Ставрогина, и мужчины, и женщины» [1]. С. Булгаков также является сторонником этого мнения: «Ставрогину принадлежит центральное место в романе, в него все почти более или менее влюблены, и мужчины, и женщины» [3: 493].

Наличие женского начала в Ставрогине подтверждается его неуверенностью, сомнениями, которые проявляются в его разговоре с Кирилловым: «Когда я подумал однажды, то почувствовал совсем новую мысль...». Удивленный Кириллов задает вопрос обратно, как будто подтвердить, а не ошибся ли Ставрогин: «Мысль почувствовали?» [3: 147] Каким образом Ставрогин мог почувствовать эту «мысль»? Здесь мы можем наблюдать внутреннюю борьбу, происходящую в душе Ставрогина. Ведь мысль является носителем рационального, то есть мужского, но «почувствовать мысль»?! Это говорит о возникновении интуитивных характеристик у Ставрогина. С точки зрения гендерных исследований интуитивность является одним из параметров определения мужского и женского. Интуитивность – это женская характеристика, в то время как логичность, являющаяся противоположностью интуитивности, – мужская. Булгаков подтверждает это: «Мужское и женское самосознание имеет свои отличительные черты: мужчина логичен, полон инициативы; женщина инстинктивна, склонна самоотданию, мудра нелогической и неличной мудростью и простотой» [2: 264-265]. Именно интуитивность делает Ставрогина таким непохожим на остальных героев романа, поэтому он загадка, тайна для всех окружающих.

Женское начало – это «примат чувства, переживание над разумом и волей». Оно по своей природе пассивно. Ставрогин мог бы ответить своей матери о своих отношениях с Хромоножкой логично и рационально, но он предпочел молчание, что подтверждает его пассивность в данной ситуации. Анализ мужских и женских характеристик, основанный на эмоционально-чувственном и предметно-рациональном подходах, проводился многими специалистами. В. Розанов в своей книге «Люди лунного света» дает определение женственности: нежность, мягкость, уступчивость. В других работах, посвященных гендерным исследованиям, также много внимания уделяется пассивности женского начала. Например, К. Барт считает, что «мужчина ведет, а женщина ведома». О том, что «нежность» является неотъемлемым атрибутом женского начала много говорили такие мыслители, как Мережковский, Соловьев, Иванов, Белый, Флоренский и другие. Нежность и пассивность, возникшие в поведении Ставрогина, являются проявлениями женского начала. Особенно следует отметить «нежность», «искреннее уважение» по отношению к Хромоножке, что способствовало тому, что испуг, который она испытала,

исчез. Она тоже не ожидала такой реакции от Ставрогина. Несмотря на то, что это происходило лишь мгновение, женское начало, проявившееся в мыслях и чувствах Ставрогина, смогло победить жестокость и эгоизм, превалировавших до сих пор. А. Долина в своей монографии «Исповедь Ставрогина» верно заметила, что «радость» и «любовь» в то «мгновение» победили. Испуг исчез, остался только восторг [3: 553]. Таким образом, женское начало, возникшее в Ставрогине, подарило радость и восторг не только Хромоножке, но и другим людям, находящимся в доме Варвары Петровны в тот момент.

Другим мужским персонажем романа, в котором проявилось женское начало, является Шатов. Жизнеописание Шатова свидетельствует о том, что всю свою жизнь он придерживался исключительно поведения, характерного мужскому началу. Изменения произошли, когда Мария неожиданно, после трех лет жизни порознь, к нему вернулась. До этого нам неизвестен эмоциональный мир Шатова. Однако с приходом Марии Шатов меняется: до этого его знали как сильного, «шершавого» человека, а тут он вдруг смягчился и «просветлел». Три года разлуки, три года расторгнутого брака не вытеснили из его сердца ничего. И может быть, каждый день в эти три года он мечтал о ней, о дорогом существе, когда-то ему сказавшем «люблю». Хроникер последовательно показывает эволюцию женского начала в Шатове. Шатов, который по силе характера мог даже сравниться со Ставрогиным, ничего не может с собой поделать, когда снова видит Марию. Он счастлив, счастлив беспричинно, он все воспринимает как сон: «Но вот это единственное, две недели его любившее существо, которое он всегда считал неизмеримо выше себя, несмотря на совершенно трезвое понимание ее заблуждений; существо, которому он совершенно все, все мог простить, эта женщина, эта Мария Шатова вдруг опять в его доме, опять перед ним...этого почти невозможно было понять! Он был так поражен, в этом событии заключалось для него столько чего-то страшного и вместе с тем столько счастья, что, конечно, он не мог, а может быть, не желал, боялся опомниться. Это был сон [3: 367-368]. Женское начало, в нем возникшее, вызвало желание творить добро. Он с радостью и восторгом принялся за приготовление к родам. Он даже заставил Лямшина купить обратно револьвер для того, чтобы собрать средства на роды. Именно Шатов бегал туда-обратно к Кириллову за «чайником», он просил Арину Прохоровну, жену Виргинского, помочь Марии с родами. Женское начало, присутствующее в нем, вызвало изменения и в его окружении: возникновение чувства человеческой солидарности у Кириллова, понимание ситуации и желание помочь у Арины Прохоровны, которая раньше была уверена, что «такая дрянь» как Шатов способна на гражданскую подлость, но прибытие Марии Игнатъевны подводило дело под новую точку зрения. Испуг Шатова, отчаянный тон его просьб, мольбы о помощи обозначали переворот в чувствах предателя; человек, решившийся даже предать себя, чтобы только погубить других, кажется, имел бы другой вид и тон, чем представлялось в действительности. Помимо этого, Арина Прохоровна не захотела принимать оплату за помощь в родах. Этому произошло исключительно потому, что она была тронута поведением Шатова по отношению к жене до и после родов. Он смело отвечает на Арине Прохоровне, предложившей отнестись ребенка в «приют», что, несмотря на то, что ребенок не от него, но «он и есть мой сын».

Мотив женского начала в романе не исчерпывается вышеприведенными персонажами. Иван Осипович, экс-губернатор, который был описан как «милый, мягкий Иван Осипович

был несколько похож на бабу и в городе постоянно говорили, что управляет губернией не он, а Варвара Петровна. Существование этого героя, созданного Достоевским, легко обосновывается. Женское начало Ивана Осиповича в какой-то степени уравновешивает брутальность мужского начала Ставрогина. То же самое можно сказать и про действующего губернатора Андрея Антоновича фон Лембке. Фон Лембке присуще «трогательное сочувствие» в отношениях с окружающими, он даже не возражает против того, что его жена Юлия Михайловна вмешивается в дела, связанные с губернаторством.

Если проанализировать поведение Варвары Петровны, особенно ее отношение к Степану Трофимовичу, то можно смело говорить про проявление мужского начала у этой героини. Однако в некоторых моментах материнский инстинкт побеждает и вызывает проявление исключительно женских качеств у этой героини. Именно их проявление создало благоприятный имидж героини в обществе. Про Варвару Петровну можно сказать, что у нее «доброе сердце»: она создала комитет помощи бедным в их местности, она даже признала Марию Хромоножку, несмотря на свою всепоглощающую любовь к сыну. Из-за «сострадания» она дала Марии Лебядкиной 10 рублей еще до того, как ее узнала более близко. После смерти Ставрогина она даже предложила Хромоножке жить вместе. Варвара Петровна питает «искреннюю любовь» к Даше и воспитывает ее как собственного ребенка. «Желание пожертвовать собой» приводит к тому, что она хочет поженить Степана Трофимовича с Дашей. Она счастлива только тогда, когда счастливы окружающие ее люди: Даша, Мария Хромоножка, Лиза и особенно Степан Трофимович. Мотив женского начала, «доброе сердце», желание пожертвовать собой, «заботливость», «искренняя любовь», созданные Достоевским с помощью героини романа Варвары Степановны, имеют важнейшее гуманистическое значение для всего человечества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бердяев Н. Смысл творчества. – М., 1991.
2. Булгаков С. Свет невечерний. – М., 1994.
3. Гулыга А. Русская идея и ее творцы. – М., 2003.
4. Достоевский Ф. М. Бесы: «Бесы»: Антология русской критики. – М.: Согласие, 1996.
5. Достоевский Ф. М. Братья Карамазовы. – СПб: Азбука-классика, 2005.
6. Достоевский Ф. М. Идиот: роман в четырех частях. – М., 2005.
7. Достоевский Ф. М. Полн. собр. соч. в 30 т. – Л.: Наука, 1974.
8. Левинас Е. Философия эпохи постмодерна. – Минск, 1996.
9. Соловьев В. Национальный вопрос в России. Выпуск 1. Т. 1. – М., 1989.
10. Соловьев В. Три силы. Т. 2. – М., 1989.
11. Соловьев В. Сочинения в 2 томах. – М., 1989.
12. Федотов Г. Сумерки отечества.
13. Хамитов Н. Философия человека: от метафизики к метаантропологии. – К.: Ника Центр, 2003.
14. Шиллер Ф. Собрание сочинений. – Т. 6, 1957.
15. Women's studies Encyclopedia. – New York, 1991

ОНОМАТОПОЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОГО СЛОВОТВОРУ

В статті розглядаються деякі аспекти словообразования в індоєвропейських мовах.

Ключевые слова: *ономатопея, номінація.*

The article contains the investigation of some aspects of the word-formation in the languages.

Key words: *nomination, onomatopoeia.*

Ономатопеїчна (від грецьких слів *σύνματα* – імена, назви, *ποιέω* – створювати), або звуконаслідувальна теорія утворення слів була популярною наприкінці 18 – на початку 19 століття. Прибічником її був видатний математик Лейбніц, якого дуже цікавили проблеми мовознавства. Лейбніц вважав, що звучання окремих слів адекватно відбиває їх сутність. Так, на його думку, німецькі дієслова *leben* (жити) і *lieben* (любити, кохати) вказують на м'якість, а лат. *mel* (*мед*) є солодким на смак. На звуконаслідування як важливий механізм номінації звертав увагу В. Гумбольдт.

В пізніші періоди ономатопеї такої значної уваги не приділялося, хоча поза увагою вона також не залишалася. Без звернення до ономатопеї не обходиться жоден з різновидів ностратичного мовознавства, головною метою якого є виведення різних мовних родин з одного первинного джерела. Слід зазначити все ж, що при зіставленні мов, які належать до різних генеалогічних груп, ономатопеїчні аспекти словотворення не виглядають надто доказовими навіть через те, що порівнювані шари лексики бувають віддаленими доволі значними часовими проміжками. Варто також враховувати й велику інколи географічну відстань мовних ареалів, що зіставляються.

Цілком можливо, що в прадавні часи ономатопея була одним із найпродуктивніших засобів номінації, але в наш час неможливо відтворити поступові етапи розвитку ономатопеїчної номінації, так само, як ми не в змозі реконструювати мову (або мови) первинного людства, про що понад сто років тому переконливо написав Ж. Бандрісс.

На нашу думку, найбільш доказовими дослідженнями з ономатопеї можна вважати студії в межах групи споріднених мов (звичайно, з урахуванням етимології). Так, абсолютно доведеними щодо ономатопеї вважаються дієслова та іменники, пов'язані з передаванням голосів тварин, птахів, наслідуванням різних звуків, як гучних, так і притишених. Ці групи слів є добре проаналізованими, зокрема, в слов'янських мовах – українській, російській, польській та ін. Висновки такого аналізу дозволяють стверджувати, що звукосполучення *бр, гр, др, тр, хр* слугували основою таких слів, як *бряжчали, грюкання, гуркіт, тріцати,*

хропіння та багато інших (див., наприклад, жартівливу українську пісню зі словами «щоб підківки не *брязкали*, щоб собаки не *гарчали*»).

Звукові комплекси, в основі яких лежить *ж* або *ш*, передають явища іншого характеру: *жуужжання*, *шепіт*, *шепотіння*. Значна кількість звуконаслідувальних слів пов'язана зі сполученнями *дж*, *дз*: *дзвеніти*, *дзюрчати* та ін. Подібного походження слова зустрічаються й у російській мові: *гром*, *гремять*, *храп*, *шептать*, *жуужжать та ін*. Етимологічні словники російської мови свідчать, що більшість російських назв птахів походить від звуконаслідувальних сполучень. Це не лише загальновідомий приклад *ку-кушка* (яка, до речі, має аналога в нім. *Kuckuk*). Але й багато інших, менш «прозорих», як-от *филин* (з давнього *квилин* від *квилити* (*жалісно кричати*, *скиглити*). Дієслова та іменники, що передають різні звуки і є утвореними від звуконаслідувальних сполучень, зустрічаються не лише в східнослов'янських чи взагалі в слов'янських мовах (див. польські *brzeczecé*, *chrapac*, *grzmieć*), але й у мовах інших груп індоєвропейської мовної родини: франц. *frapper* «вдарити», *bric-à-brac* «мотлох», англ. *crack* «тріщати», *crash* «гриміти», *knock* «стукати» (в двері) та ін.

Ономатопея не завжди буває прозорою, тобто такою, коли звуконаслідувальні сполучення просто кидаються у вічі. Часто пізніші впливи і взаємовпливи слів або груп слів затемнюють первинне звуконаслідування або, навпаки, створюють враження звуконаслідувального ефекту. Варто хоча б побіжно розглянути українські і російські слова, пов'язані з дієсловом *дихати* (*дышатъ*).

Це і *подих*, *і придих*, *і тхнути*, *тхір*, *дохлий* та ін. (в рос. початкове *т* випало зі слова, ще більше віддаливши слово *хорь* від цієї групи). Семантична близькість до цієї групи слів з коренем *дух* (рос. *воздух*, *душный*, укр. *духмяний та ін*) робить спокусливим поєднання цих двох груп з коренями *дих* і *дух*; викликає бажання розглядати голосні *и* та у як різні огласовки при єдиному давньому корені *dh*.

До того ж, привабливим може здаватися намагання побачити в *dh* прадавнє звуконаслідування (імітація дихання взагалі або важкого напруженого дихання зокрема), хоча етимологічні словники не розглядають зближення цих двох коренів.

З історії літератури відомо, що звуконаслідувальні слова, так само як свідоме накопичування тих чи інших звуків (алітерація), широко використовувалися різними поетами, особливо символістами. У Франції це Ш. Бодлер, П. Верлен. В російській поезії початку 20 ст. уславився звуконаслідувальними віршами Костянтин Бальмонт, який намагався за допомогою накопичення відповідних звуків відтворити або тихе шарудіння («Чуть слушно, бесшумно шуршат камыши» – накопичення шиплячих), або музичну плавність та ніжність («С лодки скользнуло весло, ласкаво млеет прохлада; солодко, мой милій, тепло, сладко от біглого взгляда», де у кожному слові зустрічається звук *л*).

Слід визнати що в жанрі алітерації в поезії К. Бальмонт не мав гідних себе, що дозволило йому проголосити: «Я изысканность русской медлительной речи, предо мной все другие поэты – предтечи; я впервые открыл в этой речи уклоны, перепевные, гневные, нежные звоны».

Однак «гра» із звуконаслідуванням у поезії не була вигадкою символістів. Вона зустрічається й в українських класиків. Так у Шевченка у вірші «Три ворони» є підбір слів з початковим *кр* для наслідування воронячого крику: «Крав Богдан крав та повіз у

Київ та продав злодіям той крам, що накрав». Алітерації зустрічаються у раннього П. Тичини (згадаймо хоча б відоме «О, панно Інно, ніжна Інно»).

Близькістю до оноματοпоетичної теорії номінації відзначається теорія *Lallsprache* («дитяче лепетання»), яка на початку 20 ст. розроблялася німецькими лінгвістами і російським емігрантом Ф. Якобсоном. Йшлося про те, що значна кількість слів у різних мовах завдячує своїм походженням раннім спробам дитячого мовлення, зокрема з властивим йому повторенням звукових комплексів. Певним підтвердженням цієї теорії є, поперше, родинні звернення, як-от франц. *papa, tatan*, рос. *тятя, дядя, тетя*, утворені подвоєнням складів, яке виникло в дитячому лепетанні (це є характерним не лише для індоєвропейських мов).

З такого ж подвоєння виникли, а згодом перейшли до загальнонаціональної мови франц. *bonbon* «цукерка», *joyjou* «іграшка», *dada* «колячка» (дитяча іграшка) та деякі інші. Однак обсяг лепетних слів (нім. *Lallwörter*) не є значним.

Що ж до оноματοпеї, то варто згадати, що вона має довгу і доволі строкату історію – від широкого визнання до надмірного звуження діапазону її дії. Розширення списку слів оноματοпоетичного походження залежить від точності їх етимологічного аналізу, а не від догадок чи припущень.

УДК [811.161.2+811.163.2]:25

Якімова А.
(Софія, Болгарія)

ДО 145-РІЧЧЯ ВИХОДУ У СВІТ ПЕРШИХ ПЕРЕКЛАДІВ ПОЕЗІЇ Т. Г. ШЕВЧЕНКА БОЛГАРСЬКОЮ МОВОЮ

Стаття обрацаєт внимание на первые переводы поэзии Шевченко в Болгарии.

Ключевые слова: *первые переводы, первый переводчик, влияние Шевченко на болгарских поэтов.*

У 2008 році виповнилося 145 років з виходу у світ безцінної збірки Райко Жинзіфова з першими перекладами поезії Т.Г.Шевченка болгарською мовою.

Болгарський студент Московського університету Райко Жинзіфов у 1863 році видав невеличку книжечку під назвою «Новобългарска сбирка», у третьому розділі якої «Гусляр Тараса Шевченка» помістив свої перші чотири поетичні переклади поезій Шевченка: *Топола, Дума, Удавена, Катерина*. Напевне є щось магічне у тому, що четвертий розділ поет-початківець назвав «Новобългарска гусла», видрукувавши там власні чотири вірші.

До речі, метою видання збірки було розіслати її в болгарські школи (по 50 екз.) з тим, щоб її подарували найкращим учням, а шкільні бібліотеки залишили за собою по 2 екземпляри. У списку, окрім 11 болгарських міст, значаться 7 македонських та два турецьких міста.

Райко Іванов Жинзіфов (1839-1877) – відомий болгарський поет, письменник, перекладач, публіцист. В 1858 році Р. Жинзіфов вступає до Херсонської духовної семінарії. Завдяки клопотанням свого співвітчизника Костянтина Міладінова, який в той час навчався у Москві, отримує стипендію Слов'янського комітету і наприкінці 1858 року переїжджає з Одеси до Москви. Після напруженої праці Жинзіфов успішно складає гімназійний іспит і в 1860 році вступає на історико-філологічний факультет Московського університету, який закінчує в 1864 році.

«Новобългарска сбирка» Жинзіфова виходить у 1863 році. У цьому ж році він публікує переклад поеми «Наймичка». Його переклади шевченкових творів друкуються у 1868, 1870, 1871, 1873, 1874 роках. Жинзіфов переклав загалом вісімдесят творів Тараса Шевченка.

За Русакієвим, Шевченко посідає особливе місце у творчості Жинзіфова і саме тому він стає для Жинзіфова «його улюбленим і найавторитетним учителем» [1: 62]. Як свідчить переписка Райко Жинзіфова з Маріном Дріновим, він планував перекласти усі поетичні твори великого поета.

Дослідники вважають, що Жинзіфов добре знав українську мову і перекладав твори Шевченка з оригіналу.

Щодо критики, то в російській періодиці (г-та «День», № 46, 1863) збірка Жинзіфова отримала схвальну оцінку. Проте Любен Каравелов піддає гострій критиці переклади молодого болгарського поета, акцентуючи увагу на мові перекладача, зауважує, що недостатньо добре переклав Тараса Шевченка.

Один з перших болгарських критиків Васіл Д. Стоянов ставиться більш толерантно до Жинзіфова. Він вважає, що Райко Жинзіфов здійснив переклад на західному діалекті (македонському), хоча є вкраплення і східного. Змішування діалектів призвело до того, що переклади Жинзіфова не сприйнялися добре ні то західними ні то східними болгарами.

Стефан Бобчев погоджується, що Жинзіфов «не робив добре, коли писав «тільки» на македонському діалекті». Водночас він мотивує такий підхід надзвичайним впливом творчості Шевченка на перекладача [2:16].

До заслуг Р.Жинзіфова, як першого перекладача, можна додати ще й те, що у своїй збірці, у передмові до розділу «Гусляр Тараса Шевченка» він познайомив читача з біографією Т. Шевченка, зауваживши, що його вже немає серед живих, а матеріали про нього він взяв з видання «Народное чтение», у якому були надруковані коротенькі біографічні дані про поета, написані ним власноручно; зупинився на його першій збірці «Кобзар», додавши, що саме з неї він перекладав твори поета; дав високу оцінку його творчості: «його перо залишило нам прегарні пісні і вірші на малоруській говірці» [3: 132].

Л. Терзійська вважає, що Жинзіфов написав про значення українського поета «в душі прогресивних тлумачень його творчості. Цим Жинзіфов закладає основи шевченкознавства у Болгарії» [4: 5].

ЛІТЕРАТУРА

1. Русакієв Симеон. Тарас Шевченко и българската литература. – С.: «Наука и изкуство», 1964. 379с.
2. Бобчев С. Жинзифов (Животопис и просв.-книжовна деятелност). – 1883.

3. Жинзифов, Р. Новобългарска сбирка. – Москва, 1863. – С.131-172.
4. Терзийская, Лидия. Проникновение и восприятие творчества Т. Г. Шевченко в Болгарии. //Болг. Русист. – 1989. – № 6. – С.3-14.

УДК [811.161.3+811.161.2]:25

*Руденко Е. Н.
(Минск, Беларусь)*

БЕЛОРУССКО-УКРАИНСКИЕ ЛОЖНЫЕ ДРУЗЬЯ ПЕРЕВОДЧИКА

Материал посвящен анализу белорусско-украинских ложных друзей переводчика с точки зрения их происхождения; приводятся примеры разных рубрик использованной типологии.

Ключевые слова: *ложные друзья переводчика, окказиональные межъязыковые омонимы, генетически связанные межъязыковые омонимы.*

The paper is devoted to the analysis of the Belarusian-Ukrainian false friends of a translator; some examples of different branches of typology are given.

Key words: *false friends of a translator, occasional inter-language homonyms, genetically connected inter-language homonyms.*

Содержательное различия при формальном подобии – сложный момент в усвоении новой информации, в том числе и лингвокультурологической. Именно такую сложность представляют собой ложные друзья переводчика, или лексические квазипараллели, или межъязыковые омонимы.

Ложные друзья переводчика могут классифицироваться по форме и по семантическим отношениям. По форме межъязыковые омонимы делятся на полностью совпадающие, фонетические, акцентологические, морфологические, словообразовательные, графические. По содержанию лексические квазипараллели вступают в семантические отношения исключения, пересечения, включения и вследствие этого имеют лексико-сигнификативные, лексико-стилистические, коннотативные, грамматические различия в семантике. Расхождение лексико-семантических соответствий может устанавливаться также по количеству значений и их структурной организации в рамках полисемантов и омонимов. При классификации «ложных друзей переводчика» может учитываться также их происхождение.

На белорусско-украинском материале, насколько нам известно, межъязыковые квазипараллели еще не рассматривались, хотя очевидно, что между родственными и тем более близкородственными языками удельный вес лексических псевдоэквивалентов достаточно высок. Например, по данным В. Г. Гака, межъязыковая омонимия между русским и чешским языками составляет до 6%, а вот между русским и литовским – только около 1% [1: 362]. Более того, между родственными языками могут возникать целые

ряды межъязыковых омонимов как следствие неодинакового развития значений общих по происхождению слов [3: 163].

По мнению К. Г. М. Готлиба, все «ложные друзья переводчика» можно разделить на окказиональные и деривационно (или этимологически) связанные [2: 12].

Основные пути возникновения белорусско-украинских ложных друзей переводчика таковы:

1. Формальное сходство генетически разных слов (окказиональные пары, по классификации К. Г. М. Готлиба): бел. *вадкі* 'жидкий, способный течь' – укр. *вад'кий* 'вредный'; бел. *збытчык* 'тот, кто сбывает что-л.' – укр. *збиточник* 'своевольник'; бел. *лабаты* 'с большим лбом' – укр. *лобати́й* 'с большими лапами'; бел. *нашыць* 'сшить' – укр. *на'шити* 'полюхаться, пылать'; бел. *спис* 'список, перечисление людей или предметов в определенном порядке' – укр. *спис* 'копье' и др.

Среди случайно совпавших генетически разных слов немало омографов (бел. *ліса* 'самка лиса' – укр. *ліса* 'ограда из веток'; бел. *балы* 'вечера с танцами' – укр. *балы* 'пустые разговоры, болтовня') и омоформ (бел. *лопаць* глаг. разг. 'есть' – укр. *лопати́ть* сущ. 'лопасть', бел. *трэба* нареч. 'нужно' – укр. *треба* нареч. 'нужно', сущ. 'треба').

Генетически несвязанные межъязыковые омонимы могут возникать при формальном совпадении исторически и семантически разных заимствований, а также при совпадении исконного и заимствованного слов, например, бел. *біс* 'просьба публики повторить номер' – укр. *біс* I = бел., *біс* II 'злой дух, сатана' (в данном случае межъязыковая омонимия обусловлена внутриязыковой в украинском языке).

2. Разное семантическое развитие однокоренных по происхождению слов: бел. *змога* 'победа, сила' – укр. *змога* 'возможность'; бел. *злыдзень* 'злодей' – укр. *злідень* 'бедняк, нищий'; бел. *выстава* 'выставка, собрание предметов, выставленных для осмотра' – укр. *ви'ставка* 'спектакль, представление' и др.

Среди белорусско-украинских ложных друзей переводчика, развившихся в результате семантической дифференциации дериватов одного корня, очень много таких, которые возникли вследствие омонимии или полисемии в одном из названных языков или в обоих. Например, бел. омоним – укр. моносемант (бел. *трус* I 'животное семейства заячьих', *трус* II 'землетрясение', *трус* III 'трус' – укр. *трус* 'обыск'); бел. полисемант – укр. моносемант (бел. *ма'ніць* 1. 'манить, притягивать', 2. 'обманывать, говорить неправду' – укр. *ма'нити* = бел. 1); бел. моносемант – укр. омоним (бел. *блуд* 'распущенность' – укр. *блуд* I = бел., *блуд* II 'ошибка'); бел. моносемант – укр. полисемант (бел. *ма'ляр* 'тот, кто красит стены' – укр. *ма'ляр* 1. 'художник, живописец', 2. = бел.; бел. *за'ра* 'рассвет' – укр. *за'ра* 1. 'звезда', 2. = бел.; бел. *ла'таць* 'делать латки, штопать' – укр. *ла'тати* 1. = бел., 2. 'бить, лупить'); бел. полисемант / омоним – укр. полисемант / омоним (бел. *гай'дук* 1. 'в XV-XVIII вв. у южных славян повстанец-партизан, боровшийся против турецкого ига', 2. 'выездной лакей' – укр. *гай'дук* 1. = бел. 1, 2. 'солдат придворной охраны', 3. = бел. 2, 4. 'народный танец'; бел. *га'дзіна* 1. 'час', 2. 'отрезок времени', 3. 'отрезок времени, который отводится на урок, лекцию, занятие и под.' – укр. *го'дина* I 1. = бел. 1, 2. = бел. 2, 3. = бел. 3, 4. 'определенный отрезок времени, пора, момент', *год'ина* II 'теплая, солнечная погода'; бел. *ба'ран* I 1. 'название животного', 2. бран. 'баран, глупец', *ба'ран* II 'рубанок' – укр. *ба'ран* 1. = бел. I 1, 2. = бел. II 2, 3. 'верх, гребень сугроба', 4. 'мягкая часть арбуза, тыквы'; бел. *дага'няць* 1. 'догонять, равняться с кем-, чем-л., что движется впереди', 2. 'достигать равных с кем-л.

успехов', 3. 'принуждать двигаться до какого-л. места', 4. 'доводить что-л. до определенной степени' – укр. *дого`няти* I 1. = бел. 1, 2. = бел. 2, 3. = бел. 3, *дого`няти* II 'укорять, упрекать'; бел. *жа`хацца* 1. 'пугаться', 2. 'сильно биться обо что-л.' – укр. *жа`хатися* 1. = бел. 1, 2. 'делать судорожные движения' и мн. др.

Среди генетически родственных межъязыковых омонимов есть образованные посредством присоединения омонимичных аффиксов к одной и той же основе (бел. *ва`гар* 'инструмент для регулирования чего-л.' – укр. *ва`гар* 'человек, который взвешивает что-л. или контролирует процесс взвешивания'), а также посредством употребления заимствований в разных значениях (бел. *`адрас* 1. 'место проживания кого-л. или место нахождения чего-л.', 2. 'объект, которому предназначается что-л.', 3. 'письменное поздравление кого-л. по случаю выдающегося события в его жизни' – укр. *ад`реса* 1. = бел. 1, 2 = бел. 2), возможно, в результате проникновения из разных языков-источников: бел. *бах`маты* 'пышный, развесистый' – укр. *бах`матий* 'очень широкий, мешковатый' (образовано от заимствования из татарск. *бахмат* 'приземистая лошадь' [4: 136-137]).

Степень семантического видоизменения некогда общего корня может быть разной; она не всегда напрямую зависит от степени родственной близости языков. Именно в близкородственных языках генетически однокоренные слова изменяют свою семантику до неузнаваемости – вплоть до межъязыковой энантиосемии, например, бел. *шмат* 'большое количество, много' – укр. 1. = бел., 2. 'часть чего-л., кусок'.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гак В. Г. О контрастивной лингвистике //Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXV. – М., 1989.
2. Готлиб К. Г. М. Междужычные аналогизмы французского происхождения в немецком и русском языках. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Кемерово. 1966.
3. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. – Киев, 2004.
4. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. I. – М., 1986.

УДК 81'25: 821. 111: 82-31

Каширіна І. В.
(Запоріжжя, Україна)

ПЕРСОНІФІКАЦІЯ В РОМАНІ МАРТИНА ЕМІСА «MONEY A SUISIDE NOTE»: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ

У статті мова йде про відтворення персоніфікації при перекладі роману сучасного англomовного прозаїка Мартіна Еміса «Money. A Suiside Note».

Розглянуто особливості стилістичної маркованості персоніфікації в романі. Проводиться теза про безпосередній зв'язок між функціональним та стилістичним

навантаженням метафори та персоніфікації як різновиду метафори. Розглянуто питання перекладу метафори та її різновиду – персоніфікації як засобу фіксації в художньому творі мовної картини світу.

Ключові слова: метафора, персоніфікація, концепт, мовна картина світу.

В статті речь идет об отображении персонификации при переводе романа современного англоязычного прозаика Мартина Эмиса «Money. A Suiside Note».

Рассматриваются особенности стилистической маркированности персонификации в романе. Проводиться тезис о непосредственной связи между функциональной и стилистической нагрузкой метафоры и персонификации как разновидности метафоры. Рассматривается вопрос перевода метафоры и ее разновидности – персонификации как средства фиксации в художественном произведении языковой картины мира.

Ключевые слова: метафора, персонификация, концепт, языковая картина мира.

The article deals with depicting of personification while translating a novel by contemporary English-speaking novelist Martin Amis «Money A Suiside Note».

Specific stylistic colouring of personification in the novel is under investigation. The idea of interconnection of functional and stylistic value of metaphor and personification as its type is pointed out as well as the question of translation of metaphor and personification as its type both considered to be the means of fixing of linguistic picture of the world in the novel.

Key words: metaphor; personification, concept, linguistic picture of the world.

Наразі загострився інтерес дослідників до проблем мови і культури, точніше – до тих мовних механізмів, що допомагають забезпечити цілісність та спадкоємність в культурі.

В якості спеціального об'єкту перекладознавства збереження в перекладі мовної картини світу зацікавило вчених вже давно, під впливом досліджень в сфері когнітивної теорії, в межах якої проблема відображення в свідомості людини цілісної картини світу, зафіксованої мовою, стала однією з найголовніших.

З погляду теорії перекладу важливими є мовні засоби, що фіксують в художньому творі картину світу, та перекладацькі механізми, що допомагають її відтворити засобами мови перекладу поряд із збереженням індивідуального стилю автора.

Окремі питання відповідного напрямку вже отримали широке висвітлення в науковій літературі (роботи А. Вежбицької, Н. Д. Арутюнової, Анни Залізняк, О. С. Яковлевої). В межах напрямку, в якому базові метафори асоціюються з етнокультурним своєрідям, працюють Дж. Лакоф, М. Джонсон, Т. Черданцева тощо. Автори, що вважають базові метафори моделями пояснення реальності в межах вузької сфери людської діяльності – С. Гусев, Г. Кулієв, Г. Сельє, Д. Гордон та ін.

При цьому багато теоретичних питань, пов'язаних з відтворенням в перекладі лінгвістичних механізмів, що фіксують мовну картину світу, залишаються відкритими. Зокрема, потребує подальшого перекладознавчого дослідження персоніфікація як засіб розкриття концептів, що безпосередньо впливають на формування мовної картини світу.

Звернення до цього питання в нашій статті визначається актуальністю вивчення мовної картини світу в перекладацькому ракурсі. Як об'єкт дослідження обрано роман сучасного англомовного прозаїка Мартина Еміса «Money A Suiside Note» [1], що пояснюється особливим значенням в системі художніх образів роману персоніфікації як засобу

когнітивного пізнання дійсності та жанрово-стилістичної домінанти. Використовуючи принцип побудови розповіді від першої особи, автор доволі багатогранно висловлює свої когнітивні, емоційні та оцінювальні реакції на різноманітні об'єкти оточуючого середовища.

Мета роботи – дослідити, як персоніфікація, виступаючи особливим елементом зберігання етнокультурної, концептуальної інформації, що використовується в мовному коді роману представником англійської національної культури, відображається в перекладі.

Персоніфікація – це різновид метафори, сутність якого полягає в приписуванні абстрактним поняттям ознак живих істот. Персоніфікація зустрічається в різних типах та стилях мовлення, і може реалізовуватися лише в контексті, хоча б мінімальному [2 : 182].

Згідно І. В. Арнольд, згаданий троп допомагає перенести якості людини на абстрактні поняття та неодушені предмети, що виявляється в валентності, характерній для іменників – назв особи. Це означає, що слова, вживані таким чином, можуть бути замінені на займенники він/вона, можуть вживатися з дієсловами мови, мислення, бажання та іншими означеннями дії та стану, властивих людям [3 : 87]. Останнє визначення ми приймаємо за робоче.

Р. Гіббс в своїй статті «Why many concepts are metaphorical?» пише, що всі концепти виникають з плотського досвіду за допомогою метафори [4 : 182]. На думку Дж. Лакоффа, метафора – це основний механізм, за допомогою якого не тільки усвідомлюються абстрактні концепти, але і створюється можливість абстрактно мислити [5: 202]. За визначенням, запропонованому О. Яковлевою, картина світу – це зафіксована в мові і специфічна для даного мовного колективу схема сприйняття дійсності [6].

Отже, й персоніфікація, вслід за метафорою, представляє базовий когнітивний процес категоризації і концептуалізації, є важливим фрагментом цієї схеми. При цьому виступає інструментом, завдяки якому в лінгвокультурному співтоваристві існують такі універсальні для всього суспільства і обов'язкові поняття, як час, простір, зміни, причина, доля, відношення тілесного до надчуттєвого, відношення частини до цілого (тобто і людини до навколишнього середовища). Такі поняття утворюють сітку координат, якої людина керується у всій своїй поведінці.

Ці поняття закріплені в мові і інших мовних системах і мислити про світ, не користуючись цими поняттями так же неможливо, як не можна мислити, не користуючись мовою. Оскільки метафора представляє базовий когнітивний процес категоризації і концептуалізації, вона є засобом формування мировидення і важливим фрагментом схеми сприйняття, а значить і картини миру. По суті метафора є моделлю, що виконує в мові ту ж функцію, що і словотворча модель, але тільки складнішу і до того ж діючу «приховано і нестандартно».

І якщо антропоцентризм – основна характеристика метафори, то, на нашу думку, персоніфікація виступає квінтесенцією антропоцентризма. По антропоцентричному канону створюється та «наївна картина миру», яка знаходить вираз в самій можливості мислити явища природи або абстрактні поняття як «опредмеченные» константи, як особи або живі істоти, що володіють антропоморфними, зооморфними і т.п. якісними, динамічними і ціннісними властивостями.

В центрі роману М. Еміса, де – нагадаємо – оповідання розгортається від першої особи, головного героя зовуть John Self (Джон Сам), тим самим автор ще раз підкреслює, що головний персонаж безпосередньо творець свого власного Всесвіту, отже, всі персоніфікації, що зустрілися читачу, – знаряддя мислення і інструмент пізнання, відзеркалення картини світу, свого роду світобачення крізь призму мови [6: 7]. Це впорядкована, соціально значуща система тропів, що містить інформацію про навколишній авторів світ, відзеркалення об'єктивної дійсності засобами конкретної мови.

Як бачимо, персоніфікація як стилістичний прийом визначає індивідуально-авторську картину миру, через яку розкриваються і на формування якої впливають базові концепти «навколишнє середовище», «людина в навколишньому середовищі» в романі Мартіна Еміса, тому таке важливе розуміння перекладачами цієї системи художніх образів. В романі, що розглядається нами, єдність образів зберігається протягом всього розгортання оповідання, охоплюючи всі мікросюжети, і забезпечує цілісність художньої картини світу.

Проведемо концептуальний і порівняльно-стилістичний аналіз перекладів уривків роману Еміса і покажемо, що тільки метафоричне мислення перекладача дозволяє адекватно відтворити систему художніх образів. Так, між оригіналом і перекладом існує простір перекладача – той віртуальний об'єм, в якому персоніфікація оригіналу зустрічається з еквівалентною їй персоніфікацією перекладу.

Роман «Money A Suiside Note» виявляє декілька фундаментальних персоніфікованих образів, де концептуальними референтами (концептами чи концептуальними комплексами, які ідентифікуються за допомогою персоніфікації) виступають такі взаємопов'язані концепти: «оточуюче середовище» та «людина в оточуючому середовищі». У процесі аналізу роману визначимо основні концептуальні кореляти персоніфікованих образів оригіналу, а також встановимо методи і прийоми відтворення останніх в перекладі.

Концепт «оточуюче середовище» розкривається в романі через мікроконцепти «природа», «місто», «дім». В центрі – концепт «людина в оточуючому середовищі».

Мікроконцепти «природа», «місто» містяться в наведених далі персоніфікаціях, які скальовано в перекладі:

1) **Mother Nature looks on and taps her foot and clicks her tongue.** [1: 182].

2) **Мать-природа смотрит на все это и притоптывает ножкой, и цокает язычком.** [7: 266].

Мікроконцепт «місто»:

1) **London has a jetlag.**

У Лондона **сбит суточный ритм.** [7: 206].

2) **The evening paper in its cage is ashamed.** The clock above the door where the old man speaks **is ashamed.** Even the drum **is so ashamed.**

Стыдно вечерней газете в почтовом ящике. **Стыдно** часам над входом в тот же универмаг. Даже барабану **ой как стыдно.** [7: 220].

Мікроконцепт «дім»: персоніфікації теж відтворено в перекладі за допомогою калькування:

my poor flat**Its spirit is broken,** and so is mine [1: 182].

Моя бедная квартира.....Квартира **пала духом**, я тоже [7: 91].

Концепт «людина в оточуючому середовищі»: персоніфікація теж відтворена за допомогою калькування.

Me and my sore back **composed a letter** to Martina..... Me and my sore back **had cocktails** with Butch Beausoleil..... Me and my sore back **have had several meetings** now with Fielding's moneymen [1: 172].

Мы с моей бедной спиной **написали письмо** Мартине.....мы с моей бедной спиной **пригласили на коктейль** Лесбию Беузольейль.мы с моей бедной спиной **несколько раз встречали** уже филдиновских толстосумов [7: 172].

Отже, мовна картина в романі розкрита під впливом двох головних концептів – «оточуюче середовище» та «людина в оточуючому середовищі». Їх взаємозв'язок простежується через низку перехрещених персоніфікацій, що відтворені в перекладі за допомогою калькування. На жаль, українського варіанту перекладу роману немає, отож це залишає простір для подальшого дослідження розкриття концептів в українському варіанті та адаптації персоніфікацій в перекладі для того, щоб мовна картина автору роману легко декодувалася читачем україномовним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Amis Martin. Money A Suiside Note. – Penguin Books, 1985. – 544p.
2. Мороховский А. Н. Стилистика английского языка. – К.: Вища школа, 1991. – 272с.
3. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка: (Стилистика декодирования): Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Иностр. яз.». – М.: Просвещение, 1990. – 300 с.
4. Gibbs R. Why many concepts are metaphorical? // Cognition. – 1996 – №62 – p. 309
5. Lakoff G. The contemporary Theory of Metaphor // Metaphor and Thouht. Second edition / Ed. by Ortony A. – New York: Cambridge University Press, 1993. – p. 202 – 251.
6. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия). – М., 1994. – С. 9.
7. Эмис М. Деньги. Записка самоубийцы. – М.: Махаон, 2002. – 544 с.

УДК 82.0 (477.51)

*Хомич В. І.
(Ніжин, Україна)*

**КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
(Відтворення сюрреалістичної дійсності у творчості ніжинського
поета С. Коноваленка)**

У статті подаються методичні матеріали щодо проведення уроку з української літератури (тип уроку засвоєння нових знань з елементами конференції). Базовим матеріалом стали авторські критичні дослідження про сюрреалістичне мистецтво ніжинського поета С. Коноваленка.

Ключові слова: методика, краєзнавство, сюрреалізм, ідейно-художній аналіз.

The article contains methodical recommendations as for conducting a lesson of Ukrainian literature (the type of the lesson is mastering new material with the elements of conference). The basic material includes author's critical investigations of surrealist art used by S. Konovalenko, the poet Nizhyn.

Key words: methods, culture study, surrealism, ideological-artistic analysis.

Попитом сьогодення є універсальні загальнолюдські й національні цінності, що формують духовно багату, культурну, з широким кругозором, творчу, високо моральну особистість, громадянина України тощо. Доречно такі морально-етичні якості прививати природно, на тому матеріалі, що є близьким, зрозумілим. Ознайомлення з долею геніальних людей, усвідомлення впливу рідної землі на формування їх таланту стимулює старшокласників до роздумів: хто я? де моє коріння? Тому культурологічний аспект вважаємо актуальним під час викладання і вивчення літератури.

Пропонуємо використати тип уроку засвоєння нових знань з елементами конференції. Хоча урок-конференція завжди у центрі уваги методистів [1], проте сама проблема залишається актуальною. Тому у нашій статті будуть ураховуватися зазначені аспекти.

Пізнавальну діяльність учнів стимулює вступне слово вчителя. Можна почати зі слів, що кожна людина має свою Батьківщину, те найдорожче серцю місто чи село, де пройшло її дитинство, юність, а можливо, й усе життя. За словами В.О.Сухомлинського, батьківщина – твій дім, твоя коліска. Для нас землею батьків є Ніжин. Славновісне місто з тисячолітньою історією, прославлене героїчними подіями, увінчане талановитими іменами на ниві науки, освіти, культури. Для того, щоб у пам'яті учнів відклалась історія рідного міста, їм пропонується послухати аудіозапис із віршем ніжинської поетеси О.Король. Підсумовується вступна бесіда питанням: з творчістю якого сучасного ніжинського прозаїка ви ознайомлені (учні називають Олександра Астаф'єва, Олександра Гадзінського, Тамару Галактіонову, Анатолія Дністрового, Олександра Забар-

ного, Сергія Коноваленка, Олену Король, Світлану Рижевську, Анатолія Шкуліпу та ін.) [2: 65-66].

Учитель повідомляє тему і мету уроку, зачитує епіграф уроку (*тепер життя для мене – кохання і боротьба (Сергій Коноваленко)*). Демонструючи портрет поета, словесник наголошує на мужніх рисах обличчя, на відкритому глибокому погляді мудрих очей, на благородному чолі С.Коноваленка. Риторичне питання стимулює допитливість старшокласників: хто ж такий Сергій Коноваленко? Далі надається слово учневі, який підготував повідомлення про життя та творчість поета. У процесі виголошення доповіді інші учні не повинні бути пасивними слухачами, їм слід фіксувати найважливішу інформацію у зошитах. Для чіткішого сприйняття інформації можна на дошці (або в комп'ютері) подати хронологічну таблицю.

Учитель продовжує думку учня, наголошуючи на тому, що це поет творчий, оскільки прагне самотньо відтворити реальність. Він малює фарбами-словами, «потрісканими епітетами». Звертається за поміччю до поганських богів, Ісуса Христа, Ранку, Ночі, Пробудження..., й магією слова застерігає нас від «вовчого лігва». Все магічне дійство переплітається сюрреалістичною канвою. А тепер зробимо літературознавчий екскурс і дізнаємося, що характерно для сюрреалістичного стилю [3: 273], бо саме ним написана поезія Сергія Коноваленка. Далі заслуховується наступне учнівське дослідження на тему: «Сюрреалістичний стиль». З метою закріплення теорії на практиці вчитель ставить перед старшокласниками завдання: прочитати поезію Бретонка та С. Коноваленка й зробити порівняльну характеристику (робота з комп'ютером).

Переходячи до ідейно-художнього аналізу збірки, словесник пропонує запитання, що роздані персонально кожному старшокласнику:

1. Чому автор дав саме таку назву збірці?
2. В якому році опублікована?
3. Визначте тему та ідею збірки «У лігві спокою. Вересень».
4. Визначте композицію збірки.
5. Чи мають розділи епіграфи? І яка їх роль?

Матеріали для вчителя

Дивна назва книжки? Так, але цьому є пояснення. Молодий юнак відчув потребу у відтворенні дійсності на папері. Але не просто вилити почуття, показати земне життя, а подати своє світосприйняття читачеві у реально-фантазованому вимірі. Така потреба пробудилася у хлопця ще під час навчання в Ніжинському педінституті. Захоплення продовжувалось у військовій казармі міста Євпаторії (вересень 1997р.). Через серце солдата «проходили не тільки щемливі згадки чи фантастичні мрії, а відразу усі світові скорботи, жорстокості і катаклізми, коли врешті «краще сьогодні вмерти, ніж знову тікати». «Втікати від усього аморального, потворного, жахаючого, від тліну, репресій, від самого заперечення життя». Тікати? Саме так. І юнак тікає від реальності у «лігво спокою», занурюється в самого себе, згадуючи «кришталеві дотики ніжності» тієї єдиної – реальної, земної... Ось так з'явилася перша збірка (1999р.), що була удостоєна літературної премії імені Богдана-Ігоря Антоновича «Привітання життя».

Композиція збірки. Вона вміщає біографію поета, вступну статтю Ігоря Калинця, програмний вірш, вісім розділів та епілог. Кожний цикл має від трьох до одинадцяти

віршів. До речі, найулюбленішими числами для Сергія Коноваленка є сім, вісім, одинадцять. У них він вбачає містичний зміст, бо ці числа є символами Добра. Ось як говорить автор: «Поет створює світ, тим самим наближається до Бога». Назви циклів відповідають назвам восьми днів тижня. «Отож вісім днів блукання, хованок, тремтіння у лігві – вісім днів щонайімовірніших переживань, роздумів, тривоги, двобою зі собою, мрії про безсмертя, вісім днів відкритого серця – і найперше заради Тої, що є втіленням Обоженної Любові – жінки», – пише Ігор Калинець [4: 5-6]. Збірка ілюстрована асоціативною графікою. Епіграфами для восьми розділів є строки з поезії Романа Бабовала. Ці рядки не стільки орієнтири, «як камертони для настрою, як соломинки, за які хапається людина, затагнена, можливо, вперше у вир незвичних і незбагнених почувань» [4: 5-6]. Збірку відкриває вірш «У лігві спокою відпочиваю» (назва взята за першим рядком). За висловом Сергія Коноваленка, це – програмний вірш. Перед нами постає недосвідчений юнак... Коли йому болить «полатана душа» чи «поранене крило», то він забивається у «лігві спокою» й відпочиває. А оберегом у тяжкі часи є жінка, що охороняє юнака «від куль й спису та вовчих ям підступних». За словами Сергія Коноваленка, темою збірки є показ різнобарв'я життя. А наскрізна ідея вміщується в словах: «тепер життя для мене – кохання і боротьба».

Далі робота організовується у формі конкурсу. Клас ділиться на 8 груп, кожна з яких презентує свій розділ (учням вдома потрібно зробити ідейно-художній аналіз одного з восьми циклів). Журі оцінює роботу групи за дванадцятибальною системою. Словесник визначає об'єм роботи груп, ставлячи завдання: зрозуміти задум поета, доторкнутися вигаданого світу й осягнути філософський підтекст збірки. Визначити художні засоби, що використовує поет при відтворенні дійсності. Звичайно, потрібно відкоригувати відповіді старшокласників. Для прикладу подаємо ідейно-художній аналіз першого циклу.

Матеріали для вчителя

Цикл «*День перший*» розпочинається епіграфом (*коли дзвін виб'є остаточно день самотності – чи вжити ще раз мені після двобою із собою (Роман Бобовал)*). Це відлуння цілого розділу. Частина складається із восьми поезій. Їх об'єднує лише одна мить з життя ліричного героя – це «двобій із собою», замішаний на спогадах, мріях, коханні, філософських роздумах. Юнак лине думками у минуле, де зароджувалася «божественна сльоза»:

*ти і я зустрілись мов дві стихії
у кожного була своя печаль...
і перший доторк поцілunku
м'ятою запах
і м'ятою згорів
на сполоханих рядках*

Це почуття чи, за висловом Сергія Коноваленка, «слів єднання» не може розірвати й відстань, що пролягла між закоханими. Так кожна строфа третього вірша починається словесною анафорою «не забувай мене». Й тут же йде пояснення «чому?». Услухайтесь у рядки:

*не забувай мене
бо я забув усіх
не забувай мене
бо там де я живу
любов вимірюється пляшками пива*

*і пачками цигарок
не забувай мене
і згадуї перед сном...
не забувай мене...
бо світ мій*

обертається навколо тебе!

У четвертому вірші привертає увагу мікрообраз дня, що допомагає розкрити філософію людського буття. Використовуючи дієслова у минулому часі, поет малює в уяві читача «трагічне життя дня», що асоціюється із життям людини (розстріляв, застогнав, упав, умер, поховав, поклав). Звукова анафора підсилює це відчуття. Поет приходить до висновку, що фізичне спотворення тягне за собою й моральне. Тому індивідум обирає шлях кілерства:

став професійним вбивцею

і кожної ночі каюсь та цілую хрест

На цьому філософські роздуми обриваються. Душа ліричного героя знову співає мі-ферамби коханій:

*в твоїх очах зникають сумніви мої
і тінь підступна тікає в темний кут
бо з джерельної води
зіткані душі твоєї сторінки...
твої озера – мій порятунок...*

у житті, «бо повітря смердить війною». Ось так завершується «день перший».

Під час заключної бесіди можна поставити питання:

1. Дайте визначення епілогу.
2. Яка його роль у прозаїчних творах?
3. Чи має наша збірка епілог?

Урок завершується обговоренням поставлених питань. Отже, такий тип уроку як урок засвоєння нових знань з елементами конференції має велике пізнавальне значення, оскільки дає можливість розширити знання учнів про сюрреалістичне мистецтво, зокрема про творчість ніжинських поетів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пасічник Є. А. Українська література в школі. – К.: Рад. школа. – 1983
2. Толочко С. В. Вивчення творів письменників Ніжинщини на уроках української літератури //Методика. Досвід. Пошук. Проблема вивчення шкільних курсів мови та літератури. Випуск VIII: Науково-методичний збірник. – Ніжин: Видавництво НДПУ ім. Миколи Гоголя, 2004. – С. 65-66.
3. Сюрреалізм //Популярная художественная энциклопедия: Архитектура. Живопись. Скульптура. Графика. Декоративное искусство / Гл. ред. В. М. Полевой; Ред.кол.: В. Ф. Маркузон, Д. В. Сарабянов, В. Д. Синюков (зам. гл. ред.). – М.: «Сов. Энциклопедия». – Книга II. М-Я, 1986. – С.273
4. Калинець І. Вісім днів відкритого серця // С. Коноваленко. У лігві спокою. Вересень. – 1999. – С. 5-6.

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО НАВЧАЛЬНОГО КНИГОВИДАННЯ ДЛЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Оцінено якість сучасної навчальної літератури для вищої школи, виокремлено основні негативні тенденції в навчальному книговиданні та окреслено способи їх подолання.

Ключові слова: *типологія, автоматизований переклад, гриф, вербалізація.*

Проанализировано качество современной учебной литературы для вузов, выделены основные отрицательные тенденции в учебном книгоиздании, намечены пути их ликвидации.

Ключевые слова: *типология, автоматизированный перевод, гриф, вербализация.*

The quality of modern textbooks for university students is analysed, some basic negative tendencies in edition of such books are emphasized and the ways of their overcoming are offered.

Key words: *typology, machine translation, signature stamp, verbalization.*

Навчальне книговидання для вищої школи в Україні має давні традиції. Про це свідчить, зокрема, те, що вже викладачі заснованої 1632 р. Києво-Могилянської академії, забезпечуючи навчальний процес з усіх прийнятих європейською системою вищої освіти дисциплін, готували тексти лекцій чи підручники. Ці видання, згідно із традиціями свого часу, мали форму трактатів, а за сутністю були результатом ґрунтовних наукових досліджень. З кінця XVIII ст. на етнічних українських землях починаються організована наукова діяльність та навчальне книговидання, пов'язані з появою університетів: у 1784 р. – Львівського, у 1805 – Харківського, у 1834 – Київського, у 1864 – Одеського (Новоросійського).

У наш час сформувалася певна типологічна модель системи навчальної літератури для вищої школи, яка охоплює чотири групи видань, диференційованих за функціональною ознакою, а саме: програмно-методичні (навчальні плани та навчальні програми); навчально-методичні (методичні вказівки, посібники, що містять матеріали з методики викладання дисципліни, вивчення курсу, виконання курсових і дипломних робіт); власне навчальні (підручники, навчальні посібники, тексти лекцій, конспекти лекцій) та допоміжні (практикуми, збірники задач і вправ, хрестоматії тощо) [1: 15].

Теоретико-методологічні аспекти створення підручників та навчальних посібників є предметом зацікавлення багатьох науковців і методистів. З метою поліпшення якості навчальної літератури та усунення недоліків, яких припускаються автори підручників і навчальних посібників, Науково-методичний центр вищої освіти Міністерства освіти і науки України розробив Методичні рекомендації щодо структури, змісту та обсягів підручників і навчальних посібників для вищої школи. Цінні поради авторам щодо підготовки текстових та ілюстративних частин авторських оригіналів навчальних видань наводять українські практики видавничої справи О. О. Добровольський та М. С. Хойнацький [2]. Загальні питання книгознавства, методики редакційно-видавничої діяльності,

актуальні проблеми підготовки навчальної книги досліджують відомі російські вчені О. А. Гречихін [3], П. Г. Буга [4] та ін.

Проте наразі нагромадилася велика кількість претензій до якості навчальних видань. Про це свідчить, зокрема, проведене нами опитування студентів-першокурсників Видавничо-поліграфічного інституту НТУУ «КПІ» щодо якості навчальної літератури, якою вони користуються. Серед основних вад студенти назвали нечітку структурування тексту (суцільний, не розбитий на підтеми текст параграфа), відсутність ілюстративного матеріалу (малу його кількість), величезні списки літератури, занадто науковий стиль викладу.

Поширеною стала ситуація, коли навчальні книги випускаються без редакторського опрацювання. Як наслідок, маємо чимало літератури, яка не лише рясніє русизмами, орфографічними й пунктуаційними помилками, подекуди комічними випадками автоматизованого перекладу, а й помилками в датах, формулах, обчисленнях, неправильними твердженнями, логічними суперечностями тощо. Мова значного масиву навчальної літератури монотонна, містить розмовну лексику й спрощені стилістичні конструкції, що знижує ступінь сприйняття й засвоєння інформації. Слабке місце багатьох навчальних книг – терміносистема. Автори не використовують загальноприйняту термінологію, не завжди правильно вводять терміни в текст. У більшості видань немає передмов і післямов, узагальнювальних текстів, наочних схем, таблиць, що ілюструють змістово-логічні, структурно-функціональні зв'язки навчального матеріалу в загальній схемі предмета, завдань на систематизацію. Не використовуються ергономічні прийоми, за допомогою яких можна поліпшити сприймання тексту.

Усе це негативно позначається на якості освіти, а відтак – ставляться під сумнів перспективи інтеграції України в європейський освітній простір. Тож наразі підвищення якості навчальної літератури є стратегічним державним завданням, яке можна вирішити лише спільними зусиллями педагогів, редакторів та психологів.

Мета статті – з редакторського погляду схарактеризувати основні проблеми навчального книговидання й окреслити способи їх розв'язання. Методологічною основою дослідження став редакторський аналіз. Об'єктом цього дослідження є система навчальних видань для вищої школи, а предметом – різноманітні параметри, які визначають відповідність навчальної літератури редакційно-видавничим, а отже – й освітнім вимогам.

На нашу думку, до погіршення якості літератури для вищої школи призвели такі чинники.

Відсутність об'єктивної оцінки авторської праці. Для сучасного навчального книговидання характерна відсутність кваліфікованої, об'єктивної оцінки авторської праці. Багато рецензентів нині не читають текст, а це не дає змоги гарантувати належної якості навчальної літератури.

Ситуація ускладнюється поширеною тенденцією заощаджувати на послугах кваліфікованого редактора. Часто відсутність редагування рукопису спричинена: 1) стереотипом, що автор – людина грамотна, рукопис за ним можна не вчитувати або переглядати без особливого старання; 2) заощаджуванням коштів на редакторську підготовку; 3) намаганням якнайшвидше випустити книгу в друкарні, оминаючи видавництво.

Зловживання, пов'язані з наданням грифів, та ігнорування вимог державних стандартів. Згідно з Методичними рекомендаціями щодо структури, змісту та обсягів

підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів, розробленими Науково-методичним центром вищої освіти Міністерства освіти і науки України, «присвоєння грифа означає, що підручник або навчальний посібник відповідає встановленим вимогам, зокрема змісту навчальної програми дисципліни, дотримані умови щодо обсягу, належного технічного оформлення» [5: 3]. Наразі ж надання грифа далеко не завжди гарантує високу якість книги.

Ще одна проблема сучасного навчального книговидання пов'язана з тим, що під час оформлення різних елементів видань (бібліографічні списки, вихідні відомості тощо) не використовуються чинні стандарти.

Недостатнє врахування реалій вищої освіти. На жаль, не всі реалії сучасного етапу розвитку вітчизняної освіти враховуються в процесі створення навчальної літератури. Зокрема, досі не розроблено принципи добору інформації у видання для різних освітньо-кваліфікаційних рівнів. Крім того, не всі сучасні освітні технології забезпечені літературою відповідного типу: дуже мало випускається модульних підручників, не відпрацьовано моделі електронних навчальних видань, зокрема для дистанційної освіти.

Негативною рисою навчальної літератури залишається її спрямованість на пасивне запам'ятовування інформації, а не на формування творчого мислення. Як зауважує В. Г. Кремень, «сьогодні не так важливо запам'ятати ту чи іншу подію або формулу. Головне – вміти ці формули застосовувати. Тому що сучасна довідкова література, комп'ютерна техніка роблять менш актуальними власне знання. Колись це було дуже важливо, бо ж не було під рукою в людини цього, так би мовити, «продовжувача мізків». А тепер є. І тому багато речей можна зробити і за допомогою техніки. А от творча частина має організовуватись у голові людини» [6: 21].

Принагідно зауважимо, що на Заході навчальні видання взагалі перестають бути основними книгами для навчальної діяльності студентів. Скажімо, у США та Великобританії підручники пишуться лише для дуже стабільних, нормативних дисциплін вищої школи. Решта – динамічних, змінних, факультативних – послугуються науковими виданнями. Залучення інших видів літератури дає змогу сформувати й закріпити у студентів звичку до цілеспрямованого пошуку інформації.

Відсутність довідкової бази для авторів. Як зазначає Н. В. Зелінська, в Україні майже немає навчальних і довідкових видань для людей, які пишуть (на відміну, скажімо, від США, де щороку випускаються десятки самовчителів, довідників, посібників для авторів різного рівня наукової кваліфікації та «письменницького» досвіду). До того ж в українських школах та вищих навчальних закладах ніколи не було спеціальних дисциплін на кшталт «Creative Writing» («творче писання», або писемна творчість), які б навчали створювати тексти різного функціонального призначення [7: 144, 210].

Комп'ютеризація. Готуючи навчальну книгу, сучасний автор часто вводить фрагменти сканованих цитат, ілюстрацій чи формул, копіює з інших файлів уривки чужих праць, бібліографічні посилання. Крім того, у створенні рукопису можуть брати участь студенти. Як наслідок, у тексті з'являється дедалі більше помилок, які неможливо усунути за допомогою комп'ютерної перевірки орфографії та синтаксису.

Тенденція до якомога більшого уцілення інформації. У наш час книжковий ринок масово пропонує компактні видання для підготовки до іспитів та заліків, текст яких

гранично формалізований, а отже – не зорієнтований на розвиток мислення, пізнавального інтересу та ерудиції студентів.

Основна вада таких видань – низький рівень вербалізації. Мета вербалізації як важливої вимоги дидактики – досягти відповідності тексту можливостям його сприйняття читачем, котрий не має достатнього обсягу знань із дисципліни, що вивчається. Належний рівень вербалізації тексту передбачає наявність пояснень, прикладів. Це забезпечує розуміння й засвоєння матеріалу в повному обсязі. Відповідна структурна побудова текстів дає змогу простежити логіку руху думки.

Проте деякі дослідники вважають, що чим вищий показник інформаційної насиченості тексту, тим краще. Скажімо, О. В. Антонов зазначає, що «більш ущільнена інформація легше сприймається, швидше і краще запам'ятовується, з нею зручніше працювати розумовим процесам. Вона потребує менше матеріалу для фіксації, менше енергії для перенесення» (переклад наш. – С. *Фіялка*) [8: 15].

Справді, у результаті вербалізації збільшується обсяг тексту. Однак, як зауважує Н. А. Лавриненко, у процесі читання «розгорнутого» матеріалу студент виконує інтелектуальну роботу – обирає більш інформативні фрагменти, що змушує вдуматися в текст, розібратися в його структурі, визначити для себе критерії вибору, а отже – набути необхідних навичок роботи зі складними текстами. Читачи матеріал із низьким рівнем вербалізації, студент не має можливості виконати таку роботу і змушений заучувати все підряд [9: 180 – 181].

Децентралізація у видавничій справі. Звісно, те, що процес створення навчальної літератури став за роки незалежності значною мірою децентралізованим, є об'єктивною й нерідко позитивною реалією сьогодення. Однак нині з'являється дедалі більше комерційних та університетських видавництв, в яких не забезпечується належний рівень навчальних книг. Це обумовлено насамперед відсутністю в їхньому штаті кваліфікованих редакторів та гонитвою за прибутком.

Серед столичних видавництв, які випускають якісну навчальну літературу, варто назвати передусім «Вищу школу», «Наукову думку», видавництво Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», ІВЦ «Видавництво «Політехніка»», видавничий центр «Академія».

Отже, на якості сучасної навчальної літератури негативно позначаються: відсутність кваліфікованої оцінки авторської праці; зловживання, пов'язані з наданням грифів; ігнорування вимог чинних державних стандартів; недостатнє врахування реалій вищої освіти; відсутність довідкової бази для авторів; комп'ютеризація (зокрема автоматизований переклад); тенденція до якомога більшого ущільнення інформації; децентралізація у видавничій справі. На жаль, більшість вітчизняних педагогів спеціально не готуються до такого виду діяльності, як написання навчальних текстів. Тож необхідно організувати підготовку спеціалістів, які мають опанувати сукупність знань у царині функціональної стилістики, інформаційних технологій, видавничих стандартів, теорії та методики роботи з текстом, психології його сприйняття тощо. Крім того, позитивно вплинути на якість навчальної книги можуть чіткі та обґрунтовані вимоги до подання оригіналу у видавництво. До їх розроблення на державному рівні слід залучити висококваліфікованих педагогів, редакторів та психологів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонова С. Г., Тюрина Л. Г. Современная учебная книга: Создание учебной литературы нового поколения: Учеб. пособие. – М.: Агентство «Издательский сервис», 2001. – 288 с.
2. Подготовка к изданию учебной, научной и справочной литературы: Пособие для автора, рецензента, редактора и корректора / Сост.: О. А. Добровольский, М. С. Хойнацкий. – 2-е изд., доп. – К.: Высш. шк., 1990. – 84 с.
3. Гречихин А. А., Древш Ю. Г. Вузовская учебная книга: Типология, стандартизация, компьютеризация: Учеб.-метод. пособие в помощь авт. и ред. – М.: Логос: Моск. гос. ун-т печати, 2000. – 255 с.
4. Буга П. Г. Создание учебных книг для вузов: Справ. пособие. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во МГУ, 1993. – 224 с.
5. Методичні рекомендації щодо структури, змісту та обсягів підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів. – К.: Знання, 2006. – 8 с.
6. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.
7. Зелінська Н. В. Наукове книговидання в Україні: історія та сучасний стан: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – Л.: Світ, 2002. – 268 с.
8. Антонов А. В. Информация: восприятие и понимание. – К.: Наук. думка, 1988. – 184 с.
9. Лавриненко Н. А. Учебная книга в контексте гуманистически ориентированной образовательной парадигмы // Книжная культура: Опыт прошлого и проблемы современности: К 250-летию вузовского книгоиздания в России: Материалы междунар. науч. конф. (Москва, 20 – 21 сент. 2006 г.). – М.: Наука, 2006. – С. 179 – 181.

УДК 802.0-5(075.3)

Шихальова С. В.
(Луцьк, Україна)

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ В РАМКАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТИ

Дана стаття присвячена інноваційним процесам в організації навчання німецької мови в рамках модернізації освіти в Україні. В даний час, коли на зміну авторитарній педагогіці приходять особистісно-орієнтовані комунікативно-направлені технології, метод проектів актуальний і необхідний. Метод проектів, який складається з мультимедійних презентацій Power Point, створених нами та студентами старших курсів, використовується для підвищення мотивації до вивчення німецької мови, як спосіб розвитку творчості, пізнавальної діяльності, самостійності студентів.

© Шихальова С. В., 2009

Ключові слова: модернізація освіти, інноваційні процеси, метод проектів, концепція модернізації української освіти.

The article is devoted to the innovative processes in organization of the studying process of the German language within the framework of modernization of education in Ukraine. Presently, when the personality-oriented communicative-directed technologies come on changing authoritarian pedagogics, the method of projects is actual and needed. The method of projects, which consists of multimedia presentations of Power Point, created by us and by the students of senior courses, is used for the increase of motivation to the study of the German language, as a method of development of creation, cognitive activity, independence of students.

Key words: modernization of education, innovative processes, method of projects, conception of modernization of Ukrainian education.

Модернізація освіти – глобальний інноваційний процес. Щоб його організувати, необхідно виконати проектні дії, наукове обґрунтування яких знаходиться у сфері педагогічної інноватики – науки, що вивчає природу, закономірності виникнення і розвитку педагогічних інновацій, їх зв'язки з традиціями минулого і майбутнього відносно суб'єктів освіти.

До основних функцій інноваційної діяльності відносяться зміни компонентів педагогічного процесу: змісту освіти, цілей, форм, методів, технологій, засобів навчання, системи управління і т. п. Нововведення в освіті є творчим опрацюванням нових ідей, принципів, технологій, в окремих випадках доведення їх до типових проектів, що містять умови їх адаптації і застосування. [2]

Однією з тенденцій розвитку педагогічних досліджень – є особистісна орієнтація освіти, націлена на формування різносторонньо розвиненої, творчої особистості, здатної реалізувати творчий потенціал як в динамічних соціально-економічних умовах, у власних життєвих інтересах, так і на користь суспільства. Підкреслимо єдність трьох складових інноваційного процесу: створення, освоєння і застосування нововведень. Саме такий трискладовий інноваційний процес повинен виступати як об'єкт проектування в ході модернізації освіти.

Модернізація змісту освіти в Україні на сучасному етапі розвитку суспільства не в останню чергу пов'язана з інноваційними процесами в організації навчання іноземних мов. В даний час, коли на зміну авторитарній педагогіці приходять особистісно-орієнтовані комунікативно-направлені технології, метод проектів актуальний і необхідний.

У зв'язку з цим важливе значення набуває і інформатизація освіти, органічно пов'язана з процесом його модернізації. Одним з основних напрямів розвитку освітнього процесу стає реалізація концепції випереджаючої освіти, орієнтованої на нові умови інформаційного суспільства і широке використання інноваційних педагогічних технологій розвиваючого навчання, направлених на розкриття творчого потенціалу особи. У зв'язку з переходом до постіндустріального суспільства все помітніше стає тенденція до інформатизації сфери освіти. Створюються електронні підручники, розробляються автоматизовані системи навчання, організуються віртуальні університети, що тестують програми. [1]

Визначаючи також соціальні вимоги до системи вищої освіти, концепція модернізації української освіти спирається на те, що суспільству, яке розвивається, потрібні сучасно

освічені, етичні, заповзятливі люди, які можуть самостійно ухвалювати відповідальні рішення в ситуації вибору, прогнозуючи можливі наслідки, здібні до співпраці, відрізняються мобільністю, динамізмом, конструктивністю, володіють розвиненим відчуттям відповідальності за долю своєї країни. Річ у тому, що в традиційній системі акцент робиться на засвоєння готових знань. Метод проектів – це комплексний вивчальний метод, який дозволяє індивідуалізувати учбовий процес, дає можливість студентам проявляти самостійність в плануванні, організації і контролі своєї діяльності.

Усвідомлюючи стрімкі зміни освітнього процесу в сучасному світі за допомогою інформатизації і комп'ютеризації, ми ухвалили для себе рішення використовувати для підвищення мотивації до вивчення німецької мови метод проектів, як спосіб розвитку творчості, пізнавальної діяльності, самостійності, мультимедійні презентації Power Point, причому створені не тільки нами, але й студентами старших курсів, які проходили двомісячну практику в Німеччині за запрошенням спілки ветеранів Німеччини Brückenschlag Ukraine.

У навчанні німецької мови метод проектів можна використовувати в тісному контакті з учбовою програмою. Враховуючи високу завантаженість студентів, ми розробляємо проекти по темах, які пропонуються учбовою програмою. Слід зазначити, що тема проекту повинна не тільки входити в загальний контекст навчання мови, але і бути досить цікавою для молоді. Вибір теми проектною роботи дуже важливий, часто саме вона, врешті рещт, може визначити успішність і результативність проектною роботи в цілому. У навчанні німецької мови метод проектів надає можливість студентам використовувати мову в ситуаціях реального повсякденного життя, що, поза сумнівом, сприяє кращому засвоєнню і закріпленню знань іноземної мови. Метод проектів формує у студентів комунікативні навички, культуру спілкування, вміння коротко і доступно формулювати думки, терпляче відноситися до думки партнерів по спілкуванню, розвиває вміння здобувати інформацію з різних джерел, обробляти її за допомогою сучасних комп'ютерних технологій, створює мовне середовище, яке сприяє виникненню природної потреби в спілкуванні німецькою мовою. Однією з головних особливостей проектною діяльності, на наш погляд, є орієнтація на досягнення конкретної практичної мети – наочне представлення результату, будь це малюнок, аплікація або твір. У нашому випадку кінцевий результат діяльності студентів представлений у вигляді захисту проектів на конкурсній основі. Плануючи кінцевий результат ми не припускали, наскільки підвищиться зацікавленість студентів, виросте якість навчання та результативність. Окрім особових досягнень студентів (виконання проектів, творчих робіт) академічні заняття сприяли розвитку навичок груповою діяльності, особистою творчою ініціативи, міжособовому об'єднанню студентів навколо певної проблеми. Таким чином, ми переконалися в перспективах подібного виду співпраці і кооперації студентів. Це створює сильну мотивацію для самостійної пізнавальною діяльності в групах. Спільна робота стимулювала до ознайомлення з різними точками зору молоді, до пошуку додатковою інформації, до оцінки власних результатів.

Обговорення проміжних результатів, дискусії, реферати, альбоми, робота над слайдами презентацій мають цінну якість – особисту точку зору партнерів з певних тематик та проблем, які обговорюються на заняттях. Заслугове уваги наступний аспект: студенти в процесі роботи розуміють, що деякі із завдань можна вирішити тільки спільними зусиллями. А це вже елементи глобального мислення.

Враховуючи думку про вибір свого маршруту в освітньому просторі, не дивлячись на наявність готової програми, ми здійснювали попередню діагностику освітнього запиту. Потім вносили корективи до тематики занять.

Велика потреба в знанні іноземної мови в сучасному світі очевидна для всіх. Проте часто є розбіжності в рівні володіння нею: одні легко опановують мову, упевнені в необхідності вдосконалення її, але предметом їх професійного вибору є зовсім інша галузь знань; інші виявляють до іноземної мови професійну зацікавленість, а треті втрачили мотивацію до її вивчення, хотіли б опанувати нею на елементарному комунікативному рівні.

Даний курс ми максимально наблизили до пізнавальних можливостей студентів. Ми заснували його на матеріалі проблем, які хвилюють підлітків. Пошук себе і свого місця в житті, пошук друзів і вибір професії, розчарування в першому коханні, куріння, алкоголь, наркотики, насильство на вулиці, самота. Це викликає їхній інтерес у вивченні курсу. Основою курсу є теми підручників, розрахованих для тих, хто починає вивчати німецьку мову та вже має деякий запас знань. Але в підручниках, як українських, так і німецьких авторів, теми представлені однобоко. Наводяться тільки проблеми з прикладами з текстів. Даний курс якісно відрізняється від базового поглибленим вивченням різних проблем та варіантами виходу з різних ситуацій.

Залік за програмою даного курсу припускав наступні види робіт:

- публічний виступ на одну з обраних тем німецькою мовою, що вивчалися і участь в складанні колажу на цю ж тему;
- написання і захист рефератів з наступних тем: «Ефективність спілкування в родині», «Вирішення спірних питань за допомогою гумору», «Вплив конфліктів на стосунки між людьми».
- розповідь німецькою мовою про себе, про своє оточення, про плани на майбутнє, про відношення до куріння, алкоголю, наркотиків;
- представлення плакату або будь-якої іншої творчої роботи про здоровий спосіб життя, хобі, своє оточення.

В результаті роботи над проектом були досягнуті всі поставлені цілі і завдання. А головне студентам дуже сподобався новий вид діяльності. Всі були повні ентузіазму і виявили бажання продовжувати надалі проектну діяльність.

Ми вважаємо, що метод проектів є одним з найбільш ефективних, гнучких і універсальних методів навчання. Дана технологія покликана активізувати процес навчання, зробити його продуктивнішим, а також формувати і далі розвивати мотивацію навчання, даючи простір для творчої діяльності. Виходячи з досвіду роботи, метод проектів може з успіхом застосовуватися безпосередньо на заняттях німецької мови і в позааудиторній роботі зі студентами. Особливо популярний і необхідний даний метод на початковому і середньому етапах навчання. Важливо звертати увагу на додання процесу навчання проблемного характеру, навчати молодь самим знаходити і формулювати проблеми, виробляти у них здібність до теоретичних узагальнень, формувати вміння до прояву самостійності і креативності.

На старшому етапі навчання проектна діяльність учнів набуває характеру науково-дослідної роботи з визначенням цілей і завдань, висуненням гіпотези дослідження. Але не варто боятися застосовувати метод проектів вже на початкових етапах навчання.

Використання методу проектів в процесі навчання іноземної мови сприяє застосуванню мовних навичок та вмій на практиці, в реальному житті. Іншими словами, студент безпосередньо включається в активний пізнавальний процес, самостійно здійснює збір необхідної інформації для вирішення поставленої проблеми, планує можливі варіанти її вирішення, робить висновки, аналізує свою діяльність.

Участь в проектах підвищує рівень практичного володіння німецькою мовою і комп'ютером, а головне формує навички самостійної діяльності, ініціативність. В процесі проектної роботи відповідальність покладається на самого студента як індивіда. Найважливіше те, що студент, а не вчитель, визначає, що міститиме проект, в якій формі і як пройде його презентація.

Проект – це можливість студентів виразити власні ідеї в цікавій для них, творчо продуманій формі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зайцева Л. А. Использование информационных компьютерных технологий в учебном процессе и проблемы его методического обеспечения. //Интернет-журнал «Эйдос». – 2006. – 1 сентября. <http://www.eidos.ru/journal/2006/0901-5.htm>. – В надзаг: Центр дистанционного образования «Эйдос», e-mail: list@eidos.ru.
2. Хуторской А. В. Является ли модернизация образования инновационным процессом? //Интернет-журнал «Эйдос». – 2005. – 29 марта.

УДК 82.09:373

Куркіна Д. С.

(Луганськ, Україна)

ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ПРО НІМЕЦЬКУ ЛІТЕРАТУРУ ЯК СКЛАДОВУ СВІТОВОЇ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Стаття присвячена проблемі використання культурологічного підходу до аналізу творів німецької літератури, кількість яких у програмі для філологічних класів профільної школи значно збільшена. Зроблена спроба розробити типологію завдань, які повинні допомогти старшокласникам сформуванню уявлень про німецьку літературу як невід'ємну складову частину світового літературного процесу.

Ключові слова: *культура, культурологічний аналіз, німецька література, світова література, мистецтво, культурологічний контекст.*

The article is devoted to the problem of the cultural approach usage to the analysis of the German literature works which quantity has been greatly increased in the program for

© Куркіна Д. С., 2009

philological classes of a specialized school. An attempt to create a system of tasks that are supposed to help pupils understand the German literature as an important part of the world literary process has been made in the article.

Key words: *culture, cultural analysis, the German literature, the world literature, arts, cultural context.*

Актуальність. Проблема пошуків ефективного шляху аналізу залежно від специфіки художнього твору була й залишається зараз однією з найбільш актуальних проблем у методичній науці. Серед різноманітного кола існуючих у літературознавстві видів аналізу, що застосовуються й у шкільній практиці викладання літератури, дедалі більшої актуальності набуває культурологічний аналіз перекладних художніх творів. Така ситуація пов'язана, насамперед, із загальним напрямком сучасної освітянської сфери – гуманізацією та гуманітаризацією освіти, що передбачає формування всебічно розвинутої особистості. У шкільній практиці викладання літератури необхідність звернення до такого шляху аналізу зумовлена наявністю в освітній галузі «Мови і літератури» у Державних стандартах базової і повної середньої освіти культурологічної лінії, яка є складовою загальної літературної компетенції учнів. Така лінія передбачає, зокрема, розгляд художньої літератури в контексті національної та світової культури, визначення її взаємопов'язаності з різними видами мистецтв, зв'язку літературних напрямів та течій з естетичним пошуком митців інших видів мистецтв [1: 60 - 62].

Актуальність використання культурологічного підходу у вивченні німецької літератури як складової світової зумовлюється, насамперед, специфічністю цього шляху аналізу, який «дає можливість осягнути явища літератури цілісно – з урахуванням розвитку історії культури» [12: 34], а отже, передбачає пошук і визначення особливостей втілення художньої свідомості епохи у творчості німецькомовних письменників, місця їхніх творів в історії національної та світової культури, зв'язку їхньої творчості з культурними явищами попередніх та наступних епох, а також власно епохи, за часів якої жив і творив німецькомовний письменник. Мета уроку, на якому вчитель звертається до культурологічного аналізу, полягає, за визначенням українських учених-методистів Ніколенко О. М. та Куцевол О. М., саме у тому, щоб «допомогти учням усвідомити, що літературний твір є явищем культури на певному етапі її розвитку, в якому поєднується багатотисячолітній духовний досвід людства з особливостями творчої манери письменника, його особистим поглядом на світ» [12: 34].

Неможна не погодитись із зауваженням ученого-методиста Недайнової Т.Б. та дослідниці Покатилової О. О., що «відсутність предметів мистецтва в розкладі старших класів робить проблему залучення учнів до художньо-творчої діяльності на уроках літератури особливо актуальною» [11: 7]. Таким чином, необхідність культурологічного підходу в процесі вивчення німецької літератури як складової світової є конче актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема використання культурологічного аналізу відображена у дослідженнях відомих російських та українських учених-методистів. Так, окремі аспекти її висвітлені у працях Бугайко Т. Ф., Бугайко Ф. Ф., Волошиної Н.Й., Кирилук З. В., Клименко Ж. В., Мірошніченко Л. Ф., Нартова К. М., Недайнової Т. Б., Ніколенко О. М., Пасічника Є. А., Рибникової М. О., Черкезової М. В.

та ін. У дослідженнях цих учених визначена специфіка літератури відносно інших видів мистецтва; доведена необхідність використання у процесі вивчення літератури у школі таких видів мистецтва, як образотворче мистецтво, скульптура, архітектура, музика, театр, кіномистецтво; визначені етапи уроку, на яких залучення різних видів мистецтва є найбільш ефективним; доведено велике виховне значення творів мистецтва у процесі викладання літератури; визначені вимоги добору творів суміжних мистецтв до уроку літератури. Фундаментальним дослідженням з проблеми використання творів мистецтва у процесі викладання літератури в школі стало докторське дослідження українського ученого-методиста Жили С. О. «Теорія і практика вивчення української літератури у взаємозв'язках із різними видами мистецтв у старших класах загальноосвітньої школи» (К., 2005), у якому, зокрема, визначена специфіка сприймання різних видів художніх мистецтв, виділені методологічні принципи, за допомогою яких здійснюється засвоєння змісту літературної освіти на міжмистецьких засадах [2]. Отже, сьогодні вже не викликає сумніву той факт, що залучення до процесу викладання літератури «суміжних видів мистецтв є ефективним засобом поповнення багажу образності учнів» [10: 202].

Аналіз практики роботи вчителів літератури дає можливість зробити висновок, що останнім часом відбувається звернення вчителів до творів суміжного мистецтва під час роботи із творами німецькомовних авторів. Між тим треба відзначити, що питання використання культурологічного підходу до вивчення німецької літератури як складової світової ще не стало об'єктом окремого наукового дослідження.

Метою нашого дослідження є визначення типології завдань на основі культурологічного шляху аналізу творів під час вивчення німецької літератури у старших класах загальноосвітньої школи, які будуть спрямовані на формування уявлення учнів про німецьку літературу як невід'ємну складову частину світового літературного процесу.

Основний зміст дослідження. Аналіз ґрунтовних методичних досліджень та періодичних видань дає підстави стверджувати, що в методиці викладання літератури найбільшої уваги надається таким видам мистецтва, як образотворче мистецтво, музика, театр, кіно, архітектура, скульптура. Вчені-методисти пропонують різні підходи до використання на уроці цих видів мистецтва. На нашу думку, за сучасної тенденції освіти, що передбачає, зокрема, формування творчої полікультурної особистості, ефективним буде звернення до взаємодії мистецтв у процесі викладання літератури. Наведемо орієнтовну типологію завдань, спрямованих на застосування різних видів мистецтва в процесі вивчення німецької літератури як складової світового літературного процесу.

На думку відомого українського вченого-методиста Клименко Ж. В., особливого значення набуває залучення різних видів мистецтв для полегшення сприйняття проявів інокультурності твору, адекватної його рецепції, яка «часто неможлива без наочного уявлення про національний світ того чи іншого народу» [5: 105]. Так, для поглиблення сприйняття учнями національної забарвленості того чи іншого літературного явища дослідниця пропонує підбирати національно забарвлені музичні твори. Наприклад, у процесі роботи над виразним читанням Клименко Ж. В. пропонує прослуховувати зразки національної музики на етапі підготовки до сприйняття декламації літературного твору (такий вид роботи, на думку вченого-методиста, допоможе учням відчутти культурну атмосферу, в якій створювався твір); використовувати національно-забарвлену музику

під час мелодекламації (що сприяє створенню музичного фону) [5: 201]. Звернення до музичного мистецтва доцільне, на нашу думку, й у процесі роботи над аналізом художніх творів німецької літератури. Так, відомо, що німецький письменник-романтик Е. Т. А. Гофман був всебічно розвиненою особистістю. Особливе місце в житті письменника займала музика. Його улюбленим композитором був Вольфганг Амадей Моцарт. Про велику роль творчості композитора для Е. Т. А. Гофмана свідчить той факт, що він навіть одне з власних імен змінив на Амадей. Отже, вчителю у процесі вивчення життєвого і творчого шляху письменника доцільно запропонувати учням визначити роль музики в житті Е. Т. А. Гофмана та письменників-романтиків взагалі; порівняти роль музики у житті німецьких та українських письменників-романтиків, визначити роль музики у житті власне учня. Виконуючи такі завдання, учні глибше відчують й розуміють єдність духовної культури людства, місце в ньому української та німецької культури.

Для відчуття школярами інтонаційного звучання художнього тексту мовою оригіналу (а німецька вимова, як відомо, набагато відрізняється від української або російської), національного колориту твору ефективним буде використання запису декламації художнього твору у виконанні оригінального носія німецької мови. Наприклад, доцільно записати на диск звучання уривку «Пісні про Нібелунгів» (це допоможе учням відчути специфіку звучання нібелунгової строфи), драми Ф. Шіллера «Розбійники» (з метою визначення використаних письменником засобів мови, завдяки яким він відтворює бунтарський дух і думки герою), Й. В. Гете «Страждання юного Вертера» (зادля відчуття учнями використання письменником якомога мелодійніших звуків, коли йдеться про кохання у творі).

Одним з найбільш популярних видів мистецтва, до якого звертаються вчені-методисти та вчителі-практики, є образотворче мистецтво. Велику роль відіграє воно й у процесі вивчення німецької літератури як частини «золотого фонду культури людства, що включає найкращі досягнення літератур світу» [6: 238]. Зокрема загальноприйнятих видів роботи із витворами образотворчого мистецтва, цікавими, на наш погляд, будуть завдання, що ставлять школярів у позицію творця. Так, у процесі вивчення художніх творів німецької літератури, після порівняння різних варіантів оформлення обкладинки книги тієї чи іншої книги німецькомовного автора, вчитель пропонує учням створити власний варіант обкладинки цієї книги. Наприклад, у процесі вивчення на заняттях фактультативу твору «Корабель дурнів» С. Бранта [3: 11], вчитель показує школярам різні варіанти обкладинок книги (вони представлені, зокрема, на сайті http://de.wikipedia.org/wiki/Sebastian_Brant), а потім пропонує розробити свій власний варіант. Така робота сприятиме поглибленому зануренню у текст, розвитку креативної уяви учня.

Під час вивчення німецької літератури як складової світової літератури й культури, на нашу думку, ефективним буде звернення до скульптури та архітектури. Так, з метою визначення ролі німецькомовних письменників у розвитку творчості митців інших країн, необхідно, на наш погляд, запропонувати учням такі завдання: підготувати інформацію щодо створення скульптурами інших країн пам'ятників, присвячених німецькомовним письменникам; встановлення цих пам'ятників поза межами батьківщини цих письменників. Одним із варіантів звернення до архітектурної спадщини епох може бути пояснення архітектурних символів у творах німецькомовних письменників. Так, у творі Ф.Шіллера «Вільгельм Телль», який вивчається за програмою у дев'ятому класі, вежі

й замки є символом влади австрійських ландфогтів. Отже, вчитель пропонує учням завдання дослідницького характеру: підібрати зображення замків та веж, які могли б бути побудовані за наказом ландфогтів. Щоб полегшити роботу, учням пропонуються, наприклад, такі Інтернет-сайти:

<http://smallbay.ru/architect.html>,

<http://pages.marsu.ru/architectura>,

<http://www.castles-france.net/chateaux-loire>,

<http://www.europa.km.ru/switzerland/castels.htm>,

<http://www.europa.km.ru/germany/castels.htm>,

<http://www.europa.km.ru/ireland/castels.htm> та ін., де вони знайдуть необхідну для підготовки інформацію.

Таке завдання не лише розвиває асоціативне мислення учнів, а й сприяє поглибленню розуміння школярами твору через залучення архітектурного мистецтва.

Одним з видів мистецтва, який, безсумнівно, має величезний виховний потенціал, є театр. На жаль, необхідно констатувати, що сьогодні учні не дуже цікавляться театральними виставами. Проте залучення до цього виду мистецтва є вельми необхідним, адже воно спрямоване не лише на виховання естетичного смаку учнів (що сьогодні за умови розповсюдження маскультури є конче необхідним), а й відіграє важливу роль у визначенні ролі літературної спадщини німецькомовних письменників для інтернаціональної культури, тобто «культурних традицій, які переступили національні межі» [6: 376]. Так, під час аналізу на уроці твору Й. В. Гете «Фауст», доцільно запропонувати учням підготувати інформацію щодо кількості вистав за художнім твором та країн, в яких вони відбувалися. Така інформація не лише зацікавить учнів, а й наочно допоможе зрозуміти роль цього твору у духовному розвитку не лише німецької, а й світової культури, його незникаючу актуальність. Для поглиблення розуміння характеру персонажів твору та поширення кругозору учнів, учитель пропонує учням підібрати акторів із сучасних українських, американських, французьких, російських або інших на роль персонажів п'єси німецькомовних авторів. Таке завдання сприятиме більш глибокому аналізу системи образів твору, характеру якої мають неоднозначне трактування.

Якщо театральне мистецтво є не дуже популярним серед юнацтва, то відвідування учнями кінотеатрів та звернення до фільмів відбувається набагато частіше. Найбільші можливості залучення цього виду мистецтва у процесі вивчення літератури відкриваються, на наш погляд, на факультативних заняттях. Так, у процесі вивчення героїчного епосу Середньовіччя «Пісня про Нібелунгів» [3: 9], вчитель надає учням завдання створити рекламний ролик цього фільму. На перший погляд, це не дуже складне завдання, але для його виконання необхідні глибокі знання не лише тексту (адже необхідно вибрати найбільш цікаві для глядача частини), а й загальнокультурні знання. Учням, які особливо цікавляться кіномистецтвом, учитель пропонує зняти фільм за епізодом тексту (або розробити декорації для окремого епізоду). Доцільність залучення цього виду мистецтва у процесі вивчення «Пісні про Нібелунгів» зумовлюється ще й тим фактом, що за цим твором було знято фільм «Кольцо Нібелунгів» (*Der Ring der Nibelungen*, 2004). Отже, вчитель може запропонувати старшокласникам порівняти запропонований ними рекламний ролик та знятий епізод фільму із оригінальними витворами мистецтва. Учням, які

зацікавляться німецьким героїчним епосом Середньовіччя, доцільно запропонувати подивитися фільм «Тристан та Ізольда» (Tristan und Isolde, 2006), знятий за одноіменним твором. Така робота буде спрямована не лише на поглиблення знань з німецькомовної літератури, а й на поширення загальнокультурного рівня учнів.

Необхідно наголосити, що особливого значення набуває культурологічний шлях аналізу під час вивчення модерністських творів німецької літератури, що увійшли до шкільної програми. Це, зокрема, твори Ф. Кафки «Перевтілення», Т. Манна «Маріо і чарівник». Так, Уліщенко В. В. зазначає, що «вивчення модерного і постмодерного епосу неможливе без урахування взаємообумовленості розвитку філософії та мистецтва, оскільки філософські теорії і співзвучні їм мистецькі концепції були викликані до життя саме потребами часу, що свідчить про єдність і цілісність культурного розвитку людства» [14: 5].

Визначаючи культурологічний шлях аналізу художніх творів німецької літератури, яка, на думку українського ученого-літературознавця Шалагінова Б.Б., «має надійно забезпечити собі важливе місце у шкільних і вузівських навчальних програмах завдяки гострій постановці питань людського існування та глибокому психологічному змістові» [15: 43], необхідно зауважити, що учитель має бути обізнаним із усіма видами аналізу, які існують в літературознавстві й чітко розмаїття зумовлюється тим, що «художній твір – багатогранне явище, до якого можна підходити з різних сторін» [13: 254]. Саме існуючі в літературознавстві види аналізу, як зазначає відомий український учений-методист Мірошниченко Л. Ф., «становлять методологічну основу шкільного аналізу художнього твору» [7: 7].

Висновки з даного дослідження. Таким чином, культурологічний підхід у вивченні німецької літератури допомагає учням усвідомити єдність національної та світової культури, сприяє глибшому розумінню художніх творів німецької літератури як невід'ємної складової світової літератури й світової культури, розумінню етнопсихології німецького народу, національної специфіки світосприйняття німецькомовних письменників.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Подальше вивчення даної проблематики повинно бути направлено на розробку конспектів уроків, завдань з використанням міжпредметних зв'язків, факультативних занять, сценаріїв позакласних заходів, присвячених вивченню творчості німецькомовних письменників із застосуванням культурологічного аналізу, що сприятиме розгляду німецької літератури в інтеграції зі світовою літературою та культурою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Характеристика освітніх галузей // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2004. – № 2. – С. 60 – 62.
2. Жила С. О. Теорія і практика вивчення української літератури у взаємозв'язках із різними видами мистецтв у старших класах загальноосвітньої школи: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02. – К., Б.в., 2005. – 40 с.
3. Зарубіжна література: Прогр. спецкурсів та факультативів. – К.: Шк. світ, 2007. – 128 с.
4. История немецкой литературы. Учеб. пособие для студентов фак. и ин-тов иностр. яз. – М.: Высш. школа, 1975. – 526 с.

5. Клименко Ж. В. Теорія і технологія вивчення перекладних художніх творів у старших класах загальноосвітньої школи: Монографія. – К., 2006. – 340 с.
6. Культура и культурология: Словарь / Под ред. А. И. Кравченко. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 928 с.
7. Мірошниченко Л. Ф. Актуальні проблеми методики викладання світової літератури // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2005. – № 6. – С. 5–9.
8. Мірошниченко Л. Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: Підручник. – К.: Вища школа, 2007. – 415 с.
9. Наливайко Д. С., Шахова К. О. Зарубіжна література ХІХ сторіччя. Доба романтизму: Підручник. – К.: Заповіт, 1997. – 464 с.
10. Наукові основи методики літератури. Навчально-методичний посібник / За ред. Н. Й. Волошиної. – К.: Ленвіт, 2002. – 344 с.
11. Недайнова Т. Б., Покатилова О. О. Ставити учнів у позицію творця (Система завдань з використанням різних видів мистецтва на уроках літератури) Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2000. – № 2. – С. 7–9.
12. Ніколенко О. М., Куцевол О. М. Культурологічний аналіз // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2004. – № 6. – С. 33–34.
13. Пасічник С. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти. – К.: Ленвіт, 2000. – 384 с.
14. Уліщенко В. В. Зарубіжна проза ХХ століття в школі: Філософія модернізму та постмодернізму, біографії письменників, методика аналізу художніх творів. – Х.: Світ дитинства, 2002. – 256 с.
15. Шалагінов Б. Б. Роль німецької літератури у збагаченні загальнолюдських духовних цінностей. Огляд творів, що вивчаються // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1999. – № 3. – С. 41–43.

УДК 378.016: 811.111

Datsko Y.
(Lviv, Ukraine)

OBSERVING A CLASS

Стаття розглядає один з аспектів менторства «аналіз заняття» у переддипломній підготовці молодих вчителів. Особлива увага приділена різноманітним факторам, що впливають на обговорення заняття, а також функціям ментора під час трьох етапів відвідання заняття студента-практиканта. Розмежовуються поняття «загальний аналіз заняття» та «сфокусований аналіз заняття».

Ключові слова: менторство, ментор, аналіз заняття, переддипломна підготовка вчителів.

In recent years **mentoring for beginning teachers has gained in importance in many European countries**. It is a very young branch of methodology dealing with the students' teaching practice. There has been a plethora of studies, books, articles, practical guides and handbooks focusing on various aspects of mentoring such as conceptions of mentoring [1; 2]; the role of mentors [3]; mentoring and student teacher development [4]; developing reflective strategies through mentoring [5]. The philosophy suggested in the books can be taken as a starting point for understanding the theory of mentoring.

Classroom observation is widely acknowledged as an indispensable aspect of mentoring. Various approaches to this practical component of teacher education are proposed by R. Wajnryb [6], M. Randall and B. Thornton [7], D. Nunan [8] and others who see classroom observation, on the one hand, as a skill that can be used as an efficient tool in learning to teach. On the other hand, observation is a requirement of a mentor's job which is a difficult skill to learn that takes time and needs practice.

Observation as any other methodological process has its purposes and we differentiate between two terms «*in-service training observation*» which is observation of the teacher by teachers (peer observation) and «*pre-service training observation*» implying observation of the student teacher by an experienced school teacher (mentor) or a university methodologist.

In in-service training teachers are observed for assessment purposes. Assessment takes place by an assessor from within or from outside the institution for which the teacher observed is working. The type of observation – is the assessor looking for details or for global impressions? Is he or she looking at one lesson or a series of lessons? Is the assessment one that involves feedback and discussion or not? All this will vary enormously, as will the type of feedback. Such observation, involving some type of assessment, may happen within a language school, where the observer may be the Director of Studies or it may happen on a teacher-training course, where the assessor may be an external inspector. Teachers may also be observed for development purposes in their place of work or on an in-service course where the main focus will be on re-examining what has been taken for granted, on developing skills, though the latter will not necessarily be ignored. Where development is the main purpose of observation, the observer may provide less directive feedback than when the purpose of observation is primarily training. The feedback will involve guidance, suggestion and exchange of ideas; but above all, the observer will be leading the observed teacher towards self-appraisal and developing new ideas for herself/himself. An observer, when involved in observing for training, will be providing scaffolding to support a new teacher; but when involved in observation for development he or she will be dismantling that scaffolding so that the teacher can stand on his own. Finally, the teachers may be observed for observer development purposes. It does not mean that the observer is been trained as an observer, but that the observer is there because he/she wants to pick up new ideas, or wants an opportunity to reflect on teaching through watching someone else. This is only likely to happen amongst peers, in a school where time is available for such activities – a rare, but very much to be encouraged situation. In this situation, feedback, if there is any, will be informal and will most likely involve the observer reflecting on what he or she got out of the lesson that was of value.

In pre-service situations students are observed for training purposes trying out some of the procedures they themselves have observed or been told about and, as a result of this

observation, they will receive fairly directive feedback that will tell them fairly precisely what they are doing right and what they are doing wrong. In a variety of ways, they will be guided towards more appropriate classroom behavior than they have displayed. The article will deal with this particular kind of classroom observation in more details.

In pre-service education observation is generally a requirement of a mentor's job. Indeed, one of the most potentially useful thing a mentor can do is to watch the mentee (student) teaching, but if it is not handled sensitively it can cause problems or friction, and can even be damaging or dangerous. It is not easy to observe in a way that is useful to a novice teacher: it is a difficult skill to learn, and therefore, like all skills, requires practice. Making a lesson observation useful for a particular student teacher's professional learning depends on what happens as a result of that observation. This in turn is greatly affected by what has happened in the mentor's mind during the observation. The mentors will inevitably judge and interpret what they see, yet this may not be of primary use to the trainee if they are to have the opportunity to develop their own constructs: what they will need first and foremost is pure evidence of what the mentor saw. In addition, the mentor's interpretations and judgements may well be misguided unless they are conscious of the effects of the context of what they are seeing, as well as the influences of their own background. It is important, therefore, that mentors develop an awareness of the context in which the observation takes place. Context here refers as much to *when* each observation takes place, *where* and *who* with.

Observation will be effected by *when* it occurs in the professional lives of both mentor and mentee. Mentors need to be conscious of the possible influences of their own past development and histories on the inevitable interpretations and evaluations they bring to what they are seeing and hearing. They will need to consider the time of each observation, with respect to both the stage in their relationship with the particular student teacher and that student teacher's stage of development.

Where the observation takes place, in which educational system, in which school, within which curriculum and in which class, will make a difference to what it is possible to observe, because different classroom cultures will have different norms.

Who with, in terms of the participants in the classroom events, the age, level and kind of pupils as well as the personality and style of the student teacher, will also affect what can be observed.

The ability to observe lessons clearly will be affected by a number of *different factors*. Some of these are internal or personal to the mentor, such as beliefs about good teaching, while some of them are external, such as the physical position of the mentor during the observation. Both of them are affected by the human tendency to judge. One of the main obstructions to clear vision concerns observer's notion of what «good» teaching is. This will have been informed by their fundamental beliefs and attitudes about the teaching-learning process arising from the local educational context. Arising from this, and of vital importance, is whether the observer is fully aware of this «blinker» and its origins. Teachers watching teaching, then, will inevitably be moved to compare and measure what they see against their own understanding of the teaching- learning process.

The most obvious external factor is the observer's physical view point: there will almost always be some areas of the classroom, some pupils and some actions or events that they will

inevitably be unable to see or hear. Less obvious, but equally important, are the limitations imposed by the observation schedule or check-list the observer is using.

In addition to both these «blinkers» is the fact that humans are judgemental by nature. Judgement can be valuable when it is understood by both parties to be the expression of the constructs of the evaluator rather than «truth». As facilitators of another's professional development, then, mentors need to be aware that explicit judgemental feedback may not be very helpful to the mentee. Mentors need to add considerations of the possible impact of expressed judgements on the student teacher's learning to those of the possible impact on the relationship.

B. Johnston has suggested an *observer's code*: «...arrange the observation beforehand; ask the teacher whether they would like the observation to focus on a particular aspect of the lesson; arrive just before the lesson starts and ask the teacher where she/he would like the mentor to sit; react humanly to what is going on in the lesson; watch the class as well as the teacher; recognize the general impact of the mentor's presence on the teacher, the learners and the lesson; thank the teacher after the lesson; in the subsequent discussion, let the teacher give his/her assessment of the lesson first» [9: 20].

While dealing with the development of mentor's observation skills it is important to look at the overall teaching practice cycle in depth. The term »teaching practice cycle« has been suggested by M. Randall and B. Thornton referring to direct observation of classroom performance. The cycle consists of three stages: the pre-observation conference; the lesson and the debriefing [7:57]. A number of books and articles on observation take these three stages into account. In the research of S. Gaies and R. Bowers the cycle is defined as «clinical supervision» and the stages are called pre-observation, observation itself and post-observation [10: 22].

Pre-observation discussion is needed to maximize the effectiveness of the observation and the student teachers' learning related to it. The length and nature of the discussion will depend on a number of factors such as: time available; the student teacher's needs; how much time has passed since the student teacher was last observed. H. Hagger gives some pieces of advice for the pre-observation discussion:

Establish the focus of observation – it is necessary to take account of the student teachers' overall progress and level of confidence. In the first few weeks in school, for example, they tend to be consumed with concerns of discipline and control. It would, therefore, be unproductive to focus on other issues to the exclusion of their concerns.

Go through the plans for the lesson – in the early days the lesson may well have been jointly planned by the teacher and the student teachers: in the pre-lesson discussion teacher, therefore, will merely be checking that they are fully prepared for the lesson. Later, as the student teachers take responsibility for the planning of the lessons, they will need the teacher to look through the plans, outlining aims and how they are to be achieved.

Sort out the timing of the post-debriefing – the post-lesson debriefing should be carried out as soon after the observed lesson as is reasonably possible. Student teachers are always anxious to find out what their mentor thinks of the lesson. Moreover, so much happens in an ordinary school day that the details of the lesson could become blurred in the mind. It is worth considering choosing a lesson because it is followed by a «free» period, break, or lunch time, to guarantee time for debriefing.

Decide how the observation is to be carried out – when deciding how to observe a lesson it is worth considering: the agreed focus; the type of the lesson; the student teacher’s level of confidence, self-awareness; needs of the pupils [11: 28].

During the *observation stage* for the mentor to get a clear idea of how the student teacher is progressing, it is important to observe whole lessons rather than simply «popping in to see how they’re getting on». What matters in observation is what the observer chooses to take note of with a view to providing either written or oral feedback – or both – and then how this feedback is provided. The observer’s notes may be typical of judgemental and directive observation: they tell the teacher what was good and what was not good, and inform him fairly firmly about what should and should not be done. Such notes are very useful for a student teacher in pre-service training. But an alternative and more preferable in developmental terms way of providing written feedback is to ask a trainee teacher to look more closely at what he did at that point in the lesson, and to consider why he did it, to give him an opportunity to realize the mistake himself.

There are, however, occasions when it would be valid to observe a part of the lesson because of the chosen focus. The mentor may use special schedules according to which she/he evaluates a student teacher. This is called an observation instrument – a form or checklist with items that directs the attention and responses during the observation.

Such terms as «**general observation**» and «**focused observation**» come into attention. General observation is very useful on the pre-service training, while observing the whole class conducted by a student teacher in general, paying attention to several aspects and then making general comments. However, sometimes the focused observation is more preferable and more appropriate. This kind of observation is useful at any stage in a student teacher’s training or qualified teacher’s career. It is especially helpful when learning new skills or strategies as it is concerned with learning to use new concepts in thinking about what goes on in classrooms. By analysing in detail the particular aspects of classroom teaching and learning, student teachers learn to use new concepts in thinking about classroom events and activities. After practice in applying these distinctions to other people’s teaching they are more able to apply them to their own practice. There can be any number of specific purposes for observation. For instance, classroom management, teacher talking time, the use of blackboard, etc. Focused observation sheets have a number of advantages: they are objective, specific (limit the scope of what is observed), easy to overview, ready-made tools, they look at lessons systematically, have common basis for discussion at the post-observation stage, can help the mentees to concentrate on and underestimate some particular aspect of the lesson facing up to something they have ignored, provide a meta-language, supply with «convenient means of collecting data that frees the observer from forming an opinion or making an on-the-spot evaluation during the lesson»[6:8].

Focused observation sheets may have a number of disadvantages as well: they are scary and open to misinterpretation, they may have a narrow vision, do not show the human element, do not indicate sequences of interaction, «the boundaries between the categories may be crude or ill-defined» [12: 75], «**the actual language used in the interaction is lost**» [8: 81], «**observation schedules can consist of a lengthy and comprehensive list of items which are difficult to rate in the real time of an actual lesson**»[13: 245].

Focused observation sheets should be combined with mentor commentary at the post-observation stage. They can provide a mentee with insights into what was happening at the lesson.

Van Lier thinks that observation sheets «could be valuable if they are simply one of a number of tools which might also include lesson plans, field notes and interviews» [14: 43].

At the *post observation stage* debriefing should be conducted as soon as possible after the observed lesson and away from other people and possible interruptions. The feedback session is advised to be provided in «a clear, planned and constructive way» [15: 11] otherwise if the structure of the feedback is vague it may result in student's «avoidance techniques». The mentor should listen to the mentee giving the student teacher an opportunity to talk about the lesson. An interesting article of J. Kennedy [16] deals with students' self-evaluation which helps them reflect on their teaching and develop critical analysis skills. Very good pieces of advice how to shape the debriefing are given in the book of H. Hagger: «... start by finding out how the student teacher feels about the lesson; encourage the mentee to talk about the strengths of the teaching; ask the student teacher to identify the aspects of the teaching which could have been different and look at the possible ways in which this could have been done...» [11: 61]. The mentor should also help the mentee adopt a more analytical approach to classroom teaching by moving away from sweeping judgements about the whole lesson and focusing on particular skills.

Mentee's lesson should be assessed at this stage. Good suggestions on assessment are put forward by T. Duff: «observees need to be clear about the reasons for the particular scheme of observation, feedback and assessment; observation should be of sequence of lessons; by observing a sequence of lessons an observer can focus on the trainee's development» [17: 129].

Thus, classroom observation is an essential training tool for promoting effective teaching. It is a collaborative process. Both the person being observed and the observer have important roles before, during, and after the observation. Collaborating at each stage of the process can help put both participants at ease so that each benefits from the experience resulting in professional growth and development. Classroom observation is «a skill that can be learned and improved with practice» [6: 1].

LITERATURE

1. Malderez A. and Bodoczky C. *Mentor Courses*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 220 p.
2. McIntyre D., Hagger H. and Wilkin M. *Mentoring: Perspectives on School- Based Teacher Education*. – London: Kogan Page, 1993. – 122 p.
3. Yeomans R. and Sampson J. *Mentorship in the Primary School*. – London: Falmer Press, 1994. – 143 p.
4. Furlong J. and Maynard T. *Mentoring Student Teachers: The Growth of Professional Knowledge*. – London: Routledge, 1995. – 194 p.
5. Tomlison P. *Understanding Mentoring: Reflective Strategies for School-Based Teacher Preparation*. – Buckingham: Open University Press, 1995. – 238 p.
6. Wajnryb R. *Classroom Observation Tasks*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – 145 p.
7. Randall M. and Thornton B. *Advising and Supporting Teachers*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 286 p.
8. Nunan D. *Understanding Language Classrooms*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1989. – 144 p.

9. Johnston B. Observation and feedback. In-service observation: reasons and roles // The Teacher Trainer. – 1991. – Vol. 15. – № 2. – P. 18 – 20.
10. Gaies S. and Bowers R. Clinical supervision of language teaching: the supervisor as trainer and educator /Richards J. C. and Nunan D. **Second Language Teacher Education**. – New York: Cambridge University Press, 1990. – 340 p.
11. Hagger H., Burn K. and McIntyre D. The School Mentor Handbook. – Kogan Page, 1993. – 110 p.
12. Wallace M. J. Training Foreign Language Teachers. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 180 p.
13. Swan J. Metaphor in action: the observation schedule in a reflective approach to teacher education // ELT Journal. – 1993. – Vol. 47. – № 3. – P.242-249.
14. Van Lier L. The Classroom and the Language Learner. – London: Longman, 1988.
15. Fitzpatrick F. and Kerr R. How do we think it went? //The Teacher Trainer. – 1993. - Vol. 7. - № 2. – P.9-13.
16. Kennedy J. (1993) Meeting the needs of teacher trainees on teaching practice// ELT Journal. – Vol. 47. – № 2. – P. 157-165.
17. Duff T. Explorations in Teacher Training. Problems and Issues. – Longman, 144 p.

УДК 811.1/8 : 37

Троцюк Т. С.
(Брест, Беларусь)

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В КОНТЕКСТЕ ДИАЛОГА КУЛЬТУР

В статье рассматривается проблема взаимодействия языка и культуры в учебном процессе. Важнейшим требованием XXI века является диалог культур. Язык и культура постоянно взаимодействуют, и это означает, что культурный компонент должен стать составной частью процесса обучения иностранному языку. Необходимо научить учащихся уметь соотносить явления родной культуры с подобными явлениями другой культуры, что приведет к взаимопониманию в процессе коммуникации.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, диалог культур, социокультурная компетенция, взаимопонимание.

The article deals with the problem of interaction of the language and culture. The most important requirement of the XXI century is the dialogue of cultures. Language and culture always interact. And this means that cultural component should integrate into the process of learning foreign language. It's also necessary for the students to be able to compare the phenomena of the native culture with the similar ones in a different culture. This will lead to mutual understanding in communication.

© Троцюк Т. С., 2009

Key words: intercultural communication, dialogue of cultures, sociocultural competence, mutual understanding.

В основе человеческой цивилизации лежит многообразие культур. Различия в плане культурной самобытности нередко становятся причинами конфликтов и кризисов. Поэтому в эпоху глобализации одним из важнейших требований XXI века становится диалог между культурами.

Происходящие процессы интеграции многих государств неизбежно ведут к интеграции культур этих народов, что, в свою очередь, находит отражение и в такой важной области человеческой деятельности как образование. Одной из актуальных задач образования сегодня является усиление гуманитарной и практической направленности учебных дисциплин, включение в их содержание материалов, помогающих обучающимся освоить ценности и культуру, в которой они живут, способы самоопределения в них.

Возможность свободного приобщения к ценностям мировой культуры, истории, традициям других стран, других народов дает иностранный язык, изучению и преподаванию которого отводится особая роль. Он способствует формированию фундаментальной образованности, нравственному и духовному развитию личности. Специфика дисциплины «Иностранный язык» предполагает овладение обучаемых способностью общения на иностранном языке. Ведущим подходом к обучению ИЯ на современном этапе признается коммуникативный подход. Но язык не существует вне культуры, т. е. вне социально унаследованной совокупности практических навыков и идей, характеризующих наш образ жизни (Э. Сепир).

Язык и культура постоянно взаимодействуют, и их тесная неразрывная связь очевидна и бесспорна. С одной стороны, язык является той системой, которая собирает, сохраняет и передает из поколения в поколение информацию, накопленную коллективным сознанием. Но, с другой стороны, аналогичную функцию хранения и передачи коллективных знаний определенного рода выполняет культура, представляющая собой совокупность внегенетически (ненаследственно) приобретенной информации, способов ее организации и хранения. Взаимодействие и взаимосвязь языка и культуры должны найти свое отражение в практике обучения и воспитания учащихся.

Дидактика третьего тысячелетия рассматривает обучение иностранным языкам как диалог культур или тип межкультурной коммуникации, в содержании которой прослеживается взаимодействие: а) языка, отражающего культуру народа и выступающего как определенная форма культурного поведения; б) культуры, передающей своеобразие общественно-исторических условий; в) личности, психический склад которой сформирован в ходе практической деятельности.

В связи с этим уместно говорить о формировании социокультурной составляющей иноязычной коммуникативной компетенции. Социокультурный подход к обучению иностранному языку заключается в том, что коммуникативно ориентированное обучение языку тесно связывается с использованием языка как средства познания мировой и отечественной культуры, субкультуры страны изучаемого языка, духовного наследия народов, способов достижения межкультурного понимания.

В рамках социокультурного подхода, разработанного В. В. Сафоновой и Г. Нойнером, в методике обучения иностранному языку социокультурная компетенция определяется

в общем плане как совокупность лингвострановедческих и общекультурных знаний, которые являются предпосылкой для формирования толерантного отношения к восприятию чужой культуры и представляют собой определенный объем социокультурных фоновых знаний, необходимых представителям культур для успешного межкультурного общения. Данный термин подразумевает знакомство обучаемых с национально-культурной спецификой моделей речевого и неречевого общения и способностью пользоваться теми элементами социокультурного контекста, которые релевантны для порождения и восприятия речи с точки зрения носителей языка: обычаи, правила, нормы, социальные условности и стереотипы, ритуалы, страноведческие знания.

На характер духовной и культурной жизни народов влияют географические, исторические, религиозные отличия; различаются социальные, культурные и общебытовые традиции.

Становится очевидным, что повышение уровня коммуникации может быть достигнуто только при ясном понимании и реальном учете социокультурного фактора.

Речь, таким образом, идет о необходимости более глубокого и тщательного изучения мира носителей языка, их культуры в широком этнографическом смысле слова, их образа жизни, национального характера, менталитета и т.п. Это позволит в дальнейшем осуществлять межкультурную коммуникацию, толерантно принимать иную культуру, адекватно интерпретировать и использовать социокультурную информацию. Развитие у обучаемых данных способностей возможно в условиях обучения иностранному языку в контексте новой парадигмы образования, ориентированной на формирование поликультурной языковой личности, на ее гуманистическую направленность и положительную установку по отношению к представителям иной культуры.

Взаимопонимание между представителями разных культур складывается из многих аспектов (лингвистического, социокультурного, психологического и др.), но главной предпосылкой взаимопонимания, его основой является культура, культурный фон, присвоенные знания о культуре друг друга и отношение к ней. Обеспечить «культурный запас» способен лишь подлинный диалог культур, и только благодаря диалогу культур происходит формирование человека духовного, человека культуры (Е. И. Пассов).

Отсюда, обучение иностранному языку должно стать процессом личностного развития ученика, развитие его социальных качеств. Развитие личности учащегося, находящегося в соизмерении разных лингвокультур, следует осуществлять на основе видения им мира и миропонимания и предполагает восприятие и осознание как собственных, так и общественных ценностей. Совершенно очевидно, что создавать базу для толерантного, терпимого и в то же время немного критичного отношения к иному миру необходимо с самого раннего школьного возраста.

В связи с этим представляется важным, чтобы содержание обучения для средней школы (его социокультурный компонент) представляло основные характеристики иной культуры, соответствовало опыту и интересам учащихся и было сопоставимо с аналогичным опытом их сверстников за рубежом – представителей иной концептуальной системы мира. При этом главным является не заучивание наизусть культурологических фактов, а умение сравнивать социокультурный опыт народа, говорящего на изучаемом языке, с собственным опытом. Реализация этих задач возможна при осуществлении процесса обучения в контексте «диалога культур». Обучать языку – значит обучать культуре,

имея в виду взаимосвязанное коммуникативное и социокультурное развитие учащихся. Предмет «Иностранный язык» должен не только «обнажать» культуру стран изучаемого языка, но и путем сравнения оттенять особенности национальной культуры, знакомить с общечеловеческими ценностями. Причем роль исходной культуры изучающих язык должна выступать как средство познания не только иной, но и своей культуры. Другими словами, в процессе приобщения к иной культуре необходимо использовать а) познавательные средства своей культуры для осознания средств иной культуры; б) новые знания об иной культуре, сформированные в процессе нашего познания и в) новые знания о своей культуре, созданные при познании иной культуры.

В качестве результата языкового образования могут и должны явиться:

- готовность ученика к осмыслению социокультурного портрета страны/стран изучаемого языка и его носителя-сверстника;
- этническая, расовая и социальная терпимость, речевой такт и вежливость;
- склонность к поиску мирных способов разрешения любых конфликтов, в том числе в учебном процессе.

Для развития социокультурной компетенции как неотъемлемого аспекта коммуникативной компетенции в условиях диалога культур необходимы:

- коммуникативная направленность обучения, предусматривающая соотнесенность ситуаций учебного процесса с условиями реальной коммуникации;
- системно-деятельностный подход к обучению, предполагающий системное рассмотрение языка и культуры;
- соизучение в ходе овладения иностранным языком культур родной страны и страны изучаемого языка;
- учет личностных и индивидуально-психологических особенностей обучаемых, а также их интересов и исходной социокультурной компетенции.

Современный подход к иноязычному образованию предполагает формирование межкультурной компетенции, а в процессе ее формирования достижение такого качества языковой личности, которое позволит ей выйти за пределы собственной культуры и приобрести качества медиатора культур, не утрачивая собственной культурной идентичности.

На наш взгляд, проблема сегодня состоит в определении содержания (базы) и объема страноведческих, социо и этнокультурных знаний для формирования у обучаемых социокультурной компетенции, т. е. выявление культурного минимума на разных этапах обучения, единиц представления культуроведческого материала, разработки понятия лингвокультуроведческая интерференция и такого направления как сопоставительное лингвокультуроведение.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир; общ. ред. и вступ. ст. А. Е. Кибрика. – М.: Издательская группа «Прогресс», 2001. – 656 с.
2. Пассов Е. И. Коммуникативное иноязычное образование: готовим к диалогу культур: Пособие для учителей учреждений, обеспечивающих получение общ. сред. образования / Е.И. Пассов. – Мн.: Лексис, 2003. – 184 с.

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ НА СХОДІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто стан навчання української мови іноземних студентів на Сході України, проаналізовано склад контингенту іноземних студентів з точки зору вивчення ними української мови, визначені напрями та зміст курсу для кожної категорії студентів, виявлені проблеми, що виникають, та запропоновані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *українська мова як іноземна, контингент іноземних студентів, зміст програми, зміст навчання.*

В статье рассмотрено состояние обучения украинскому языку иностранных студентов на Востоке Украины, проанализирован состав контингента иностранных студентов с точки зрения изучения ими украинского языка, определены направления и содержание курса для каждой категории студентов, выявлены возникающие проблемы и предложены пути их решения, содержание обучения.

Ключевые слова: *украинский язык как иностранный, контингент иностранных студентов, содержание программы.*

State of foreign students training of Ukrainian language in the East of Ukraine has been considered in this article. The contingent of foreign students in the light of studying Ukrainian language has been analyzed. The directions and content of the program for each category of students have been determined. The appeared problems have been revealed and the ways of their solving and the content of the program have been supposed.

Key words: *Ukrainian language as foreign, contingent of foreign students, the content of the program.*

У доповіді Міністра освіти і науки України І. О. Вакарчука на підсумковій колегії МОН «Вища освіта України – європейський вимір: стан, проблеми, перспективи» (21 березня 2008 р.) зазначається, що «одним з найпріоритетніших завдань Міністерства освіти і науки є запровадження у повному обсязі викладання у вищих навчальних закладах державною мовою» [1: 3].

Особливість вищої освіти на Сході України полягає в тому, що у більшості навчальних закладів викладання ведеться переважно російською мовою і лише окремі курси читаються українською. Така ситуація створює певні проблеми для навчання іноземних студентів, оскільки для повноцінної участі у навчальному процесі іноземний студент має реально володіти двома мовами – російською й українською. Якщо російську мову студенти активно вивчають протягом року на підготовчому факультеті, а потім ще три з половиною роки на 1-4 курсах основних факультетів, навчання української на підготовчому факультеті проводиться в межах факультативу (36 годин), а на основних факультетах українська мова вивчається протягом семестру або не вивчається зовсім.

Викладання української мови іноземним студентам в Україні має багато не вирішених проблем, що зумовлено низкою чинників, серед яких відсутність державної політики щодо навчання української мови, недостатня розробленість методики викладання української мови як іноземної, невідповідність кількості та якості підручників з української мови для іноземців потребам навчання. *Мета статті* – розглянути стан проблеми навчання української мови іноземних студентів на Сході України, проаналізувати склад контингенту іноземних студентів з точки зору вивчення ними української мови, виділити цільові групи таких студентів, визначити напрямки роботи в цих групах і проблеми, з якими стикаються викладачі і студенти під час навчання, а також окреслити шляхи розв’язання означених проблем.

З точки зору навчання мови традиційним для методики є поділ іноземних студентів на філологів і нефілологів. Ми розглянемо особливості організації навчального процесу в цих групах студентів щодо вивчення української мови на прикладі Центру міжнародної освіти Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

До **групи іноземних студентів-філологів** належать: а) іноземні студенти, що навчаються на філологічних факультетах за спеціальністю «українська мова і література»; б) студенти-філологи за спеціальністю «російська мова і література» та «журналістика»; в) студенти факультетів іноземних мов. Ми не будемо окремо зупинятись на першій підгрупі, тому що навчання іноземних студентів, для яких українська мова є обраним фахом, здійснюється відповідно до планів і програм з української мови, що розроблені для філологічних факультетів.

Навчальні плани з української мови для студентів-філологів ХНУ ім. В. Н. Каразіна

Факультет	Назва дисципліни	Сем.	Кількість годин				На тижд.	Контр-оль	Кре- дити
			загальні	аудиторні		сам. роб.			
				лекц.	практ.				
Філологічний факультет									
– укр. мова і літ.	сучасна українська мова	відповідно до навчальної програми факультету							
– рос. мова і літ.		I-III	308	54	86	168	4	іспит	8,5
– журналістика		I-IV	648	140	132	376	4	іспит	18
Факультет іноземних мов	сучасна українська мова	I	54	-	36	18	2	іспит	1,5
	укр. мова за професійним спрямуванням	VII	54	-	18	36	1	іспит	1,5

Як можна побачити з наведеної таблиці, студенти, що навчаються за спеціальністю «російська мова і література» та «журналістика», вивчають українську мову на I–II курсах в обсязі 308 і 648 аудиторних годин відповідно. Курс сучасної української мови для студентів російського відділення та журналістів включає основні мовознавчі теми (фонетика,

фонологія, графіка та орфографія, лексикологія, словотвір, морфологія, синтаксис). Крім того, частина лекцій з профільних дисциплін (наприклад, історія української літератури, вступ до мовознавства, загальне мовознавство) читається всім студентам філологічного факультету українською мовою. Іноземці, що навчаються на російських відділеннях, закінчують російськомовні підготовчі факультети і зовсім не володіють українською, а тому не можуть якісно навчатися за загальними програмами з української мови. На наш погляд, такі студенти потребують виділення для занять з мови в окрему групу; на вивчення практичної української мови цим іноземним студентам має бути відведена додаткова кількість навчальних годин; для них необхідно розробити окрему навчальну програму, яка б включала не тільки теоретичні питання української мови, але й була спрямована на формування практичних навичок володіння мовою, вивчення фонетичного і лексичного складу української мови. Оскільки іноземні студенти-філологи, як правило, добре знають російську мову, навчання практичної української може бути побудовано на вивченні особливостей функціонування української мови у співвідношенні до російської та включати елементи порівняльної граматики. На початковому етапі навчання як базовий частково може бути використаний підручник «Українська мова для іноземців» [2], для подальшого навчання необхідна розробка спеціального підручника з української мови для іноземних студентів-філологів.

До навчальних планів факультетів іноземних мов (див. таблицю) українська мова включена двічі: у I семестрі як дисципліна «сучасна українська мова» та в VII семестрі як дисципліна «українська мова за професійним спрямуванням». Вивчення цих дисциплін направлено на поглиблення знань української мови, отриманих під час навчання у середній школі, і розвиток професійної компетенції студентів. Іноземні студенти, які ніколи не вивчали українську мову, не можуть опанувати українську разом з українськими студентами і теж мають бути виділені під час вивчення цього курсу в окрему групу.

Водночас серед іноземних студентів чітко розрізняються два контингенти: іноземні студенти, що вільно володіють російською мовою (студенти з країн СНД), та іноземні студенти з далекого зарубіжжя, які почали вивчення російської мови на підготовчих факультетах. Для цих студентів російська мова є другою іноземною, що потребує великої кількості навчального навантаження з російської мови, тому українську мову вони не вивчають, а відведені на неї години використовуються на заняття з російської мови.

Для іноземних студентів з країн СНД, які навчаються на факультеті іноземних мов, складена програма з сучасної української мови, що включає вивчення особливостей фонетичної і граматичної систем української мови (чергування голосних і приголосних, спрощення, подвоєння приголосних, уживання паралельних відмінкових закінчень іменників, відмінювання прикметників і числівників, розряди і відмінювання займенників, утворення часових форм дієслів тощо) та засвоєння розмовних тем, що відповідають основним комунікативним потребам студентів («Український етикет», «Знайомство», «Навчання в університеті», «Український календар» тощо). Під час вивчення дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» студенти поглиблюють свої знання з граматики і лексики української мови. Оскільки більша частина навчальних годин у межах цієї дисципліни відводиться на самостійну роботу, студентам пропонується написати реферат на одну з мовних тем. Теми підібрані таким чином, що, з одного боку, поглиблюють теоретичні знання української мови, з іншого – розширюють лексичний і

термінологічний запас (мова для цих студентів-філологів є об'єктом професійного вивчення). Крім того, під час написання рефератів студенти реалізують отримані знання на практиці.

Іноземні студенти-нефілологи вивчають українську мову в межах навчального курсу, що включений до навчальних планів з усіх спеціальностей на всіх нефілологічних факультетах. Мета курсу української мови для нефілологів – формування національно мовної особистості та розширення мовної компетенції майбутнього спеціаліста у професійній сфері. Завдання курсу – навчання норм сучасної української літературної мови, набуття навичок оперування термінологією майбутньої спеціальності та вільного володіння різними функціональними стилями у навчальній діяльності і професійному спілкуванні, засвоєння відомостей про призначення і структуру ділових документів [3]. Очевидно, що такі мета і завдання не збігаються з комунікативними потребами іноземних студентів-нефілологів, що живуть і навчаються на Сході України. Проблема полягає і в тому, що на різних факультетах українська мова вивчається у різних семестрах (від I до VIII), на неї виділена різна кількість навчальних годин (від 54 до 126), форми контролю також можуть бути різними (залік або іспит, залежно від спеціальності). Розрізняється навіть назва курсу: «українська мова», «ділова українська мова», «українська мова за професійним спрямуванням». Далі ми наводимо порівняльну таблицю навчальних планів з української мови на різних факультетах.

Навчальні плани з української мови для студентів-нефілологів ХНУ ім. В.Н. Каразіна

Факультет	Назва дисципліни	Сем.	Кількість годин				На тижд.	Контроль	Кредити
			загальні	аудиторні		сам. роб.			
				лекц.	практ.				
Фізичний • фізика • астрономія	укр. мова	I	54	36		18	2	залік іспит	1,5
		II		18	18				
Радіофізичн. • мед. фіз. • фізика • біофізика • електроніка	укр. мова за проф. спрям.	V	54	–	36	18	2	залік іспит	1,5
		I	54	36	–	18	2	іспит	1,5
		I	ділова укр. м.	–	–	–	–	залік	1,5
Фунд. мед.	ділова укр. м.	I	55	10	30	15	1,5	не вказано	1,5
Юридичний	ділова укр. м.	I	72	–	36	36	2	іспит	2
Філософськ. • філософія • культурол. • валеологія	ділова укр. м.	I	126	70		56	2	залік іспит залік	3,5 2
		II	72	36	34	36	2		
		V	–	–	36	–	–		

Екологічний	укр. мова за проф.спрям.	VI	54	–	36	18	2	іспит	1,5
Механ.-мат. • прикл.мат. • механіка • математика	укр. мова за проф.спрям.	III III IV	54	34		36 37 37	2 2 2	іспит іспит іспит	1,5 1,5 1,5
				18	–				
				17	–				
Хімічний	укр. мова за проф.спрям.	III	54	36		18	2	залік	1,5
				18	18				
Біологічний	укр. мова за проф.спрям.	V	81	–	36	45	2	іспит	2,5
Психології	• укр. мова • укр. мова для початк.	V I, II	84 102	36		45 32	2 2	іспит залік	2,5 с/к
				18	18				
				–	70				
Соціологічн.	ділова укр. мова	V	72	54		18	3	залік	3
				36	18				
Фізико-техн. • комп. науки • прикл.фіз. • мед. фізика	укр. мова за проф.спрям.	III V V	54	36		18	2	залік залік іспит	1,5
				18	18				
Геолого-геогр. • географія • екол.навкол. середовища. • екон.геогр. • геологія	укр. мова за проф.спрям.	VI VII VIII VIII	54	–	26	28	2	іспит	1,5
			54	12	12	30	2	іспит	1,5
			54	–	26	28	2	іспит	1,5
			54	–	26	28	2	іспит	1,5
Економічний	укр. мова за проф.спрям.	VII	72	36		36	2	іспит	1,5
МЕВ і ТБ • туризм • МЕВ	укр. мова за проф.спрям	III I	72	18	18	36	2	іспит	2
			72	10	8	54	2	залік	2
Історичний	укр. мова за проф.спрям	VIII	54	26		28	2	залік	1,5
				12	14				

Іноземні студенти з країн СНД мають вивчати українську мову відповідно до навчальних планів своїх спеціальностей. Центр міжнародної освіти ХНУ ім. В.Н.Каразіна не має можливості навчати української мови іноземних студентів кожної спеціальності кожного курсу окремо, тому ми розробили синтетичний курс, що поєднує у собі навчання практичної української мови з елементами ділового мовлення та мови професійного спілкування. Оскільки мета і завдання курсу української мови для іноземців

відрізняється від загально визначених, до завдань курсу української мови для іноземних студентів-нефілологів з країн СНД ми включили: формування вмінь і навичок володіння практичною українською мовою, розвиток комунікативної компетенції, потрібної у навчальній діяльності, знайомство зі структурою основних ділових документів, необхідних студентам під час навчання. До програми курсу включені фонетичні і граматичні теми, що формують практичні навички володіння українською мовою, розмовні теми, що відповідають потребам навчальної діяльності, та кілька тем з сучасного діловодства (студенти знайомляться з правилами складання та вчать скласти самостійно заяви, пояснювальні записки, автобіографію, резюме та інші документи, з якими стикаються під час навчання). На підсумковий контроль виноситься читання й переказ тексту, монологічне висловлювання на одну з вивчених тем та письмове складання документа.

Найбільшою проблемою навчання цієї групи студентів є відсутність єдиного підручника. Існуючі підручники з української мови для іноземців розраховані на значно більший обсяг навчальних годин і не враховують особливостей різних функціональних стилів. Численні підручники з українського ділового та професійного мовлення створені для українських студентів і не розраховані на іноземних громадян. Отже, розробка підручника з української мови для іноземних студентів-нефілологів, що враховував би всі особливості курсу, є першочерговим завданням.

Оскільки для *іноземних студентів-нефілологів із далекого зарубіжжя* мовою навчання у більшості навчальних закладів на Сході України є російська, необхідність вивчення української мови цією категорією студентів встановлюється адміністрацією факультетів, що призводить до відмови деяких факультетів від рекомендацій навчального плану. На тих факультетах, де українська мова для них впроваджена, цей курс має назву «українська мова» або «ділова українська мова». Навчальні плани передбачають вивчення цього курсу за один семестр і переважно на першому курсі. Такий термін обумовлений тим, що навчальний план зорієнтований на українських студентів, які вільно володіють мовою. Зрозуміло, що у такий стислий термін не можливе повноцінне вивчення іноземцями мови взагалі та офіційно-ділової мови зокрема. До того ж ці іноземні студенти не мають достатньої ані російської, ані української мовної бази, бо на підготовчому факультеті вони майже не вивчають української мови, а російською на першому курсі володіють дуже в обмеженому обсязі. У той же час на Сході України іноземні студенти живуть у двомовному оточенні, що сприяє знайомству на побутовому рівні з українською мовою та більш ефективному вивченню російської, яка в цих умовах послугове мовою-посередником. Спорідненість мов у даному випадку має позитивне значення. Про особливості навчання української в умовах двомовного оточення ми вже писали в [4].

Таким чином, опанування названим курсом не може спиратися навіть на первинні знання української мови, а тому програма курсу на основних факультетах потребує адаптації до можливостей і реальних комунікативних потреб студентів і врахування кількості годин навчального плану на факультетах. З огляду на це курс української мови для іноземців далекого зарубіжжя має свої особливості й складається з двох частин: 1) основи практичної української мови та 2) ділова українська мова. Метою цього курсу є оволодіння в обмеженому обсязі лексичними, орфоепічними, граматичними і стилістичними нормами сучасної української мови в межах навчального спілкування, а також оволодіння мовними засобами деяких ділових паперів.

Зважаючи на те, що іноземні студенти не вивчали на підготовчому факультеті українську мову (за деяким винятком, коли хтось відвідував факультативний курс), заняття з української мови проводяться російською. Спираючись на знання, навички та вміння студентів з російської, входження до української мови здійснюється досить швидко. Базовий курс практичної української передбачає вивчення фонетики, а саме: вимови голосних та приголосних, глухих та дзвінких, м'яких та твердих приголосних, шиплячих приголосних, подовжених приголосних, вимови українських дифтонгів, вживання апострофа, інтонації розповідного та питального речення, засобів милозвучності. Формування основних граматичних понять здійснюється на базі російської граматики за аналогією. Лексико-граматичні розряди слів – частини мови – освоюються практично і лише ті й у таких формах, у яких вони зустрічаються в запланованих для вивчення розмовних ситуаціях або у ділових паперах. Наприклад, студенти впізнають за аналогією з російською іменник, прикметник, дієслово, числівник, займенник, прислівник, сполучник; вивчаючи іменник, вони знайомляться з українськими формами жіночого та чоловічого роду, однини та множини, з формами відмінків: називного, родового із значенням часу, дати, належності та присвійності, давального на позначення адресата, місцевого на позначення місця знаходження, з кличного формою. З розмовною темою «Знайомство» вивчається словотвір українських імен та по батькові. Синтаксичні явища подаються на рівні словосполучення та простого розповідного й питального речення.

Розмовні теми пов'язані насамперед з потребами навчального спілкування, як усного, так і писемного. Вивчення їх ставить за мету навчити студентів вести елементарну розмову у навчальних та побутових ситуаціях у розмірі 3-5 реплік та створити лексичну базу для читання та розуміння деяких ділових паперів. Пропонується вивчення таких тем: «Привітання-Прощання», «Знайомство» (прізвище, ім'я, по батькові, сімейний стан, стать, вік, дата і місце народження, національність, громадянство, місце навчання, професія, адреса), «Родина», «Дні тижня», «Календар» (пори року, місяці), «На пошті та в магазині» (Скільки це коштує?), «У касі» (Скільки коштує квиток?), «Час» (Котра година? О котрій годині?), «Розклад занять». «Заліки та іспити», «Мій університет», «Мій факультет».

Друга частина курсу присвячена діловій українській мові. Вона побудована з урахуванням того, що іноземні студенти, на відміну від українських, не будуть користуватися після закінчення навчання українською мовою поза межами нашої країни, а їхнє офіційно-ділове спілкування в Україні обмежується кабінетами навчального закладу та деякими офіційними установами, де усне спілкування відбувається російською, а документи подаються українською. Тому зміст цієї частини курсу, в основу якої була покладена загальна програма «Ділова українська мова», був мінімізований та адаптований відповідно до реальних потреб іноземних студентів та їхніх мовних можливостей. Головна увага звертається на загальну характеристику реквізитів документу і вимоги до його оформлення. Вивчається форма та мовні засоби таких документів: анкета, студентський квиток, читацький квиток, свідоцтво (диплом) про закінчення навчального закладу, розклад занять, екзаменаційна відомість, залікова книжка (індивідуальний навчальний план студента), наказ ректора (декана), довідка, клопотання, проспект навчального закладу, проспект факультету. Ці документи пропонується читати та перекладати. Крім того, студенти не тільки знайомляться з заявою, але й навчаються писати різні види заяв: про

зарахування та відрахування зі складу студентів, про дострокове складання іспитів, про надання академічної відпустки, про зміну спеціальності, про розподіл на кафедру.

Навчальний план курсу з української мови передбачає складання заліку чи іспиту, під час яких студенти читають та перекладають один із документів, беруть участь у діалозі на одну з розмовних тем, пишуть заяву.

Звісно, що запропонований нами зміст навчання є лише першою спробою створення курсу української мови для іноземців основних факультетів, які раніше взагалі не вивчали її, навчаються російською, живуть у двомовному оточенні. Програма перебуває у стані апробації і буде ще вдосконалюватися. Накопичений досвід дозволить через деякий час запропонувати необхідний підручник.

Крім філологів та нефілологів у Центрі міжнародної освіти ХНУ ім. В. Н. Каразіна існує ще одна група учнів, що вивчають українську мову, яку ми умовно назвали **«іноземні громадяни»**. До неї належать іноземці, що не є студентами університету, а з різних причин живуть і навчаються в Україні. Знання української мови їм необхідне для отримання українського громадянства або для професійного зростання. До цієї групи ми також включаємо й іноземних студентів-нефілологів, що хочуть більш поглиблено вивчити державну мову країни, в якій навчаються (передусім це студенти факультету міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу). Оптимальною формою роботи з цією групою іноземців, на наш погляд, є спецкурси. На першому етапі такі спецкурси мають включати знайомство з фонетикою української мови та вивчення системи відмінків на рівні іменників, прикметників, особових і присвійних займенників та порядкових числівників, утворення вищо-часових форм дієслів, вивчення структури простого речення. Знайомство з граматичною системою української мови має відбуватись на матеріалі загальної побутової лексики та лексики найбільш наближеної до навчання. На другому етапі мають вивчатися більш складні для засвоєння граматичні теми: відмінювання числівників, творення прикметників, значення й уживання прислівників, утворення дієприкметників і дієприслівників, структура складного речення. Мовний матеріал може розширюватись за рахунок лексики з соціокультурним компонентом, до вивчення можна включити фрагменти культурологічних тем (українська історія, українські письменники, вчені тощо). На третьому етапі спецкурси формуються за потребами студентів, наприклад «Мова ділових паперів», «Мова засобів масової інформації», «Українська література XIX ст.» тощо.

В останні роки до вищих навчальних закладів Сходу України вступають поодинокі студенти, які закінчили підготовчі факультети з українською мовою навчання. Вони навчаються у групах разом з українськими студентами – носіями української або російської мови; слухають лекції як українською, так і російською мовами, не володіючи достатньо українською і зовсім не володіючи російською. Вивчення цими студентами української мови як мови навчання (тобто мови спеціальності) не має ані методичного забезпечення (відсутні програма для основних факультетів, підручники, будь-які навчальні посібники), ані підготовленого викладацького складу. Вивчення ними російської мови (якщо йти цим шляхом) має починатися за скороченою програмою підготовчого факультету, на що немає навчального часу у потрібних обсягах, оскільки такі студенти повинні відвідувати водночас на своєму факультеті лекції та практичні заняття за фахом. Тому викладачі навчають таких студентів на свій розсуд, виходячи з можливостей досвіду та з можливостей кафедр.

Зрозуміло, що для навчання цього контингенту студентів треба розробляти програми та інші методичні матеріали з української мови.

Підсумовуючи розглянуті питання, ще раз окреслимо найважливіші проблеми, які потребують термінового вирішення:

1) диференціація іноземних студентів, що навчаються на основних факультетах, за категоріями залежно від напрямів навчання, рівня знань російської мови;

2) розробка для кожної категорії студентів програм курсу «практична українська мова»;

3) адаптація програм курсів «українська мова», «ділова українська мова», «українська мова за професійним спрямуванням» до комунікативних потреб і мовних можливостей іноземних студентів;

4) створення для іноземних студентів окремих підручників з названих курсів з урахуванням особливостей кожної категорії;

5) визначення та упорядкування кількості навчальних годин на вивчення того чи іншого курсу з української мови (лекційних і практичних годин, контрольованої самостійної роботи);

6) уніфікація форми підсумкового контролю – залік або іспит.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакарчук І. Вища освіта України – європейський вимір: стан, проблеми, перспективи: Доповідь на підсумковій колегії МОН України 21 березня 2008 р. – Освіта України. – 2008. – 25 бер.(№ 25). – С. 1-4.
2. Чистякова А. Б. Українська мова для іноземців / А. Б. Чистякова, Л. І. Селіверстова, Т. М. Лагута. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006. – 522 с.
3. Струганець Л. Українська мова (за професійним спрямуванням): Програма / Л. Струганець, Е. Палихата, М. Пігур // Дивослово. – 2005. – № 9. – С. 38–42.
4. Бей Л. Б. Вплив мовного середовища на зміст та викладання української мови іноземним студентам на Сході України // Фахова підготовка іноземних громадян в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 4-6 лист. 2002. – К., 2002. – С. 107-113.

КРУГЛИЙ СТІЛ
«ДО 120-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Л. А. БУЛАХОВСЬКОГО»

УДК 811.161.2.09

Нікітіна Ф. О.
(Київ, Україна)

Л. А. БУЛАХОВСЬКИЙ І СУЧАСНЕ МОВОЗНАВСТВО

Стаття посвячена пам'яті видаючогося славіста.

Ключевые слова: *славістика, аналогія.*

The article is held in memory of famous slavist.

Key words: *slavonic studies, analogy.*

Не лише славісти, а й уся філологічна громадськість України відзначили в 2008 році 120-річчя від дня народження видатного вченого Леоніда Арсенійовича Булаховського. До цього приєдналися також мовознавці з різних країн Європи.

Звичайно, у короткій статті неможливо не лише дати детальний огляд діяльності видатного славіста, але й перелічити ті вагомні мовознавчі проблеми, які розробляв Леонід Арсенійович у наукових монографіях і статтях. Навіть написані ним підручники не були констатацією усталених теорій – вони містили творчі розробки вченого і тим самим надихали читачів на креативну дослідницьку діяльність. Для нас, студентів філологічного факультету університету імені Т.Г. Шевченка у 50-і роки минулого століття, поява підручника «Вступ до мовознавства», написаного популярно, але фахово, науково, для ще недосвідчених у лінгвістиці юнаків і дівчат, стала яскравою подією. Адже сухої нудоти так званого нового вчення М. Я. Марра з його псевдонауковими вигаданими етимологіями типу «река– рука– русалка», з надуманими «первинними» мовними елементами «рош– бер– сал– йон», підручник Л. А. Булаховського був відкриттям, цікавим впровадженням у світ наукового, а не вигаданого мовознавства, зрозумілого, але не спрощеного, неадаптованого. Відразу викликали цікавість приклади з різних мов, наведені у підручнику. Цими прикладами Л. А. Булаховський ілюстрував своєрідність, а іноді навіть непередбачуваність номінації, словотворення в різних мовах. При цьому споріднені (інколи й близькоспоріднені) мови вдаються до різних асоціацій та порівнянь. Одна мова розглядає як визначальну рису саме таку, на яку інша не звернула уваги, розглянувши як релевантну іншу.

Серед таких прикладів номінацій, наведених Л. А. Булаховським, цікавою є етимологічна розвідка, присвячена назві снігура: укр. *снігур*, рос. *снегирь*, південнослов'янські назви *зимовац*, *зимовка*, нім. *Dompfaff*, франц. *Bouvreuil*. Якщо слов'янські назви птаха пов'язані з порою року, з погодою, то німецька – з кольором пір'я (чорне з червоним), що нагадує урочисте вбрання священика (*Dompfaff* – соборний піп), а французька походить від латинського іменника *bovariolus* (буквально «маленький пастушок»), бо снігурі звичайно супроводжували худобу у пошуках залишків корму.

© Нікітіна Ф. О., 2009

Надзвичайно цікавими були і залишаються тлумачення (з численними яскравими прикладами) різних семантичних явищ і процесів від полісемії, омонімії, синонімії, антонімії.

Особливо слід відзначити, що навіть у важкі часи панування в радянському мовознавстві маризму і нехтування компаративними студіями, Л. А. Булаховський залишався послідовним прихильником порівняльно-історичного мовознавства, про що свідчать його численні праці, присвячені дослідженню слов'янських мов, зокрема української і російської. Він став достойним продовжувачем наукових концепцій, закладених вітчизняними і зарубіжними мовознавцями кінця 19 і першої половини 20 століття (Л. В. Щерба, Бодуен де Куртене, А. Мейє та багато інших).

Я вважаю себе ученицею Л. А. Булаховського, хоча й не безпосередньою, адже я не слухала його лекцій (на жаль), не довелося мені відвідувати і його семінари та консультації. Однак Л. А. Булаховський (точніше, його творчий доробок) став моїм головним наставником при написанні докторської дисертації («Вплив аналогії на словотвір», 1973 р.). Я зверталася зокрема до «Нарисів із загального мовознавства» (К., 1959), «Порівняльно-історичних коментарів з українського наголосу» (К., 1953) та багатьох інших.

Л. А. Булаховський створив концепцію мовної аналогії, яка й досі є актуальною, сучасною. На відміну від дещо схематичної концепції Л. Блумфілда, побудованої на простій пропорційності, концепція Л. А. Булаховського враховує асоціативні зв'язки (іноді досить примхливі), які знаходять відбиття у мовній діяльності людини. Вражає виваженість і водночас філігранність досліджень Леоніда Арсенійовича у галузі зв'язків мовної діяльності з розумовою (особливо це стосується студій з аналогії). Висновки, які він зробив пізніше, знайшли підтвердження у працях нейрофізіологів (дослідників на чолі з академіком Н. П. Бехтеревою), у сучасній нейролінгвістиці.

Л. А. Булаховський був не лише вдумливим дослідником мовних явищ та процесів. Він був організатором філологічної науки. Адже саме з його ініціативи в університеті імені Т.Г. Шевченка було засновано кафедру слов'янської філології, яку він довго очолював. Упродовж багатьох років він був Директором Інституту мовознавства імені О.О. Потебні АН України, де під його керівництвом розвивалися різні галузі мовознавства, виховувалися наукові кадри, певна частина з яких і досі працює в наукових та вищих навчальних установах.

Сподіваюся, що цінна наукова спадщина академіка Л. А. Булаховського знаходить широке висвітлення в нарисах з історії вітчизняного мовознавства.

**Л. А. БУЛАХОВСЬКИЙ ПРО МОВУ РОСІЙСЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ
(О. С. ПУШКІН, В. А. ЖУКОВСЬКИЙ, Т. Г. ШЕВЧЕНКО)**

Л. А. Булаховський належав до тієї плеяди філологів, які не визнавали ні теоретично, ні, тим більше, практично, виразного поділу на філологів-мовознавців, літературознавців і фольклористів. Своїм головним вчителем він вважав О. О. Потебню, а той, як відомо, цікавився філософією слова, значною мірою і письменницькою. До плеяди Л. А. Булаховського належали: В. В. Виноградов, провідною темою наукової діяльності якого була саме лінгвостилістика, тобто мова письменників, О. І Білецький і М. К. Гудзій – літературознавці в своїй основі, які, проте, звичайно ж, приділяли чимало уваги художньому слову як такому, як невід'ємній частині будь-якого літературознавчого дослідження.

Я сьогодні й хочу зупинитися саме на дослідженнях Л. А. Булаховського в галузі мови письменників: двох видатних російських – О. С. Пушкіна і В. А. Жуковського, а з українських – саме на поетичних творах Т. Г. Шевченка. І тут у центрі моєї уваги буде монографія Л. А. Булаховського «Русский литературный язык первой половины XIX века» (вона вийшла в середині 30-х років, мала декілька пізніших редакцій, проте, як це не дивно, лишається й досі все-таки дещо на узбіччі тих розробок, які були Булаховському присвячені). Що стосується його «ювілейних» статей, скажімо, про творчість Пушкіна (в усьому її обсязі, включаючи і прозу, – про літературне і не тільки масштабно російське значення великого російського митця), а також статей у розрізі російськомовних поем Шевченка – «Слепая» і «Тризна», то Булаховський підкреслював саме їхнє чільне місце у художній творчості найвидатніших російських митців тих часів. Статті про мову творів Пушкіна («Художественный язык Пушкина») і «Російські поеми Т. Шевченка та їх місце в системі поетичної мови першої половини ХІХ ст.» – відповідно опубліковані в Т. 3 «Вибраних праць Булаховського у п'яти томах» (К.: Наукова думка, 1978), а ті статті, що стосуються безпосередньо української творчості Шевченка (тобто провідної в його художньому доробкові), скажімо, «Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка», – то вони опубліковані в Т. 2-му того ж п'ятитомника «Вибраних праць» Булаховського (К.: Наукова думка, 1978).

Переходячи до мови письменників в інтерпретації Булаховського безпосередньо, хочу одразу додати декілька уточнень-коментарів у розрізі власної біографії як філолога (звичайно ж, «у світлі Булаховського»), оскільки твори письменників, якими він особисто захоплювався (це стосується, перш за все, з російських – О.С. Пушкіна, М.В. Гоголя, В.А. Жуковського, Ф.Г. Тютчева і А.П. Чехова; з українських – Т. Г. Шевченка, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка), які писали двома мовами, і зарубіжних слов'янських письменників: Петра Петровича Негоша, Йована Дучича, Браніслава Нушича; Христо Ботева; Адама Міцкевича, Юліуша Словацького, Юліана Тувіма (про трьох останніх він читав навіть спецкурси в Харківському університеті довоєнних років), зразків сербського фольклору

(про його особливості й жанрову специфіку Булаховський опублікував у середині 50-х років цілу розвідку) – були і в центрі моєї уваги. Так от: уривки з поетичних творів в оригіналі й прозу в перекладах (крім російських і українських творів) він читав мені ще в дитинстві (для розваги й розширення мого філологічного світогляду), тому деякі з них, наприклад, поезії Христо Ботева й баладу Адама Міцкевича «Czaty» я знаю напам'ять з моїх дитячих років, а не зі сторінок підручників і «Історій літератури». Наслідуючи в усьому батька, я десь до шести років, читаючи будь-яку дитячу книжку, ставила (як і батько) олівцем помітки на полях: він-то це робив, щоб зазначити цитати для майбутньої розвідки, а я гадала, що саме так треба читати будь-яку друковану продукцію і називала книжки, що стояли внизу книжкової шафи в нашій старій харківській оселі: «Произведения Апчехова» (Произведения А. П. Чехова).

Як ви гадаєте, чому монографія Булаховського про мову письменників мала назву «Русский литературный язык первой половины XIX века»? Тепер, до речі, школярі й навіть студенти плутають поняття «літературний язык» і «язык литературы». Булаховський, звичайно, ці поняття не плував, але вважав, що мова художньої літератури, в особі видатних її представників, відіграє дуже важливу роль у формуванні даної літературної мови взагалі, і на неї треба зважати.

Що саме відзначав він у мові Пушкіна (поета й прозаїка) – автора «універсальної» поеми про своїх сучасників «Евгений Онегин»; у поемі-казці на історичний слов'янський (і не лише слов'янський) сюжет – «Руслан и Людмила»; Пушкіна – автора казок-переробок із західноєвропейських авторів – переробок у свідомо російському фольклорному дусі; автора нібито «сухої, побутової» прози: «Повести Белкина» і «Дубровский»; в історичному романі «Капитанская дочка», теж історичному «Арапі Петра Великого», де Булаховський неодмінно підкреслював і коментував принципову різницю в поезії і прозі Пушкіна (про що неодноразово говорив і сам російський митець, тобто настанову (хоч і «максимально реалістичну», метафоричну й інтимізовану в поезії і максимально «антиметафоричну» й «антиінтимізовану» – в прозі). Насправді ж, проза Пушкіна – теж, звичайно, метафорична й інтимізована, бо інакше не була б вона художньою літературою і не впливала б на читача.

Що ж стосується наявності чи відсутності суспільної гостроти у творчості Пушкіна, то вона, безперечно, є: і в «Евгении Онегине», і в нібито «побутових» «Повестях Белкина», наявна вона і в «Дубровском» (боротьба консервативного й передового російського дворянства); помітна вона і в блискучому показі постаті Пугачева в «Капитанской дочке», і в різнобічному показі Петра Першого, хоч і в незакінченій повісті (постаті дуже значної, розумної, грізної, та й не позбавленої багатьох особистих недоліків).

У творчості Пушкіна (в усіх її жанрових різновидах) Булаховський звертає увагу і на селянські постаті (начебо другорядні, та дуже колоритні): няні – в «Евгении Онегине» і в ліриці Пушкіна; Савельїча (в «Капитанской дочке»), навіть няні в «Дубровском», що диктує листа своєму молодшому господареві, листа, аж ніяк не суто побутового, а про «панські чвари», де кріпосне селянство стоїть на боці тих прогресивних сил, що захищають народ і долю Росії як держави.

Значну роль Булаховський приділяє і диференціації мови різних пушкінських персонажів і авторської мови.

Тепер Василь Андрійович Жуковський. Він, звісно, і зараз фігурує у шкільних українських підручниках із зарубіжної літератури та в студентських Програмах російських кафедр, проте, якось «між іншим».

Чому ж Булаховський приділив стільки уваги постаті Жуковського у своїй монографії «Русский литературный язык первой половины XIX века»? Звичайно ж, не лише тому, що Пушкін вважав Жуковського своїм літературним учителем; не тому, що він писав: «Его стихов пленительная сладость пройдет веков завистливую даль...», і навіть не тому, що Пушкін захоплювався перекладом Жуковським «Одіссеї» Гомера: «Слышу умолкнувший звук божественной эллинской речи, старца великого тень чую смущенной душой...», у той час, як переклад М. І. Гнедичем «Іліади» Гомера сприймав іронічно, навіть сатирично: «Крив был Гнедич-поэт, переводчик слепого Гомера, Боком одним с образцом схож и его перевод». Не тільки тому, що Пушкін симпатизував Жуковському особисто, нібито передчуваючи, як той буде після його смерті допомагати фінансово й морально його родині.

Жуковський (як на мене, і це цілком збігається з оцінками мого батька) був «родоначальником» російської літератури XIX століття, подібно до Юзефа-Ігнація Крашевського у польській літературі тих часів, про якого, можливо не такого талановитого письменника, все одно найбільші майстри слова казали (головним чином, прозаїки Польщі другої половини XIX – початку XX століття: Генрик Сенкевич, Болеслав Прус, Еліза Ожешко, поетеса й прозаїк Марія Конопницька) – «від нього беремо свій початок».

Таким для російської літератури (не лише романтичної і не лише персонально для Пушкіна) був В. А. Жуковський. А чому? Він же писав, головним чином, на західноєвропейські сюжети; був, сказати б, перекладачем (творчим) у російськомовному варіанті західноєвропейської літератури виразно романтичного й «баладно-»готичного» спрямування (старовинні замки; привиди; метаморфози; цвинтарні жахи: з чорними кіньми, круками й «ожилими» могилами). І славетна балада Жуковського «Светлана» – це творча переробка західноєвропейської балади Г. Бюргера «Ленора», і поема «Ундина» – з її морським царем; зачарованим лісом і лицарсько-замковим колоритом (до речі, несправедливо зараз у Програмах і літературознавчих розвідках забута) – це ж «переробка» з де Ла Мотт Фуке. А до чого ж тут тоді оригінальна російська література і особливо російська літературна мова? А до того, на думку Булаховського, що якраз Жуковський вніс у російську літературу неповторний російський (ширше – слов'янський) народний дух, справжню, сказати б, «інтелігентну фольклорність», хоч літературознавство радянських часів беззастережно відносило творчість Жуковського до «пасивного романтизму». Так, зовні в його сюжетах є чимало «жахів» і «цвинтарного суму», а насправді, і за своєю особистістю вдачею, і за своєю творчістю (як це не парадоксально, можливо, звучить) – саме вона була світлою, демократичною й життєстверджуючою, на відміну, скажімо, від справжньої «похмурості» поезії Шарля Бодлера у Франції – «Квіти зла»; від справжньої «похмурості» оповідань англomовного Едгара По, які чомусь включені до всіх обов'язкових Програм для середніх шкіл нашої України із зарубіжної літератури.

Навіть «пейзажні замальовки» в поезії Жуковського, начебто сумні, сповнені насправді «російського мовного колориту». Ось чому дуєт Лізи й Поліни в опері П. І. Чайковського «Пікова дама», яким, по суті, опера й відкривається, – теж на слова Жуковського: «Уж вечер, облаков померкнули края. Последний луч зари на башнях угасает,

угасаєт.....», не кажучи вже про знамениті балади: «Эолова арфа» (про психологію митця) і «Замок Смальгольм. или Иванов вечер» – алегоричне звернення до боротьби Шотландії з Англією за свою незалежність, і відверто патріотичний вірш Жуковського «Певец во стане русских воинов».

Відомі російські літературознавці й літератори різних епох (М. Полевой, О. Веселовський, Б. Ейхенбаум), звичайно ж, і Булаховський, – звертали увагу на надзвичайну, навіть музичну мелодійність вірша Жуковського, котра органічно збігалася із самим змістом його поезії.

Що стосується творчості, зокрема поезії Т. Г. Шевченка, то вона дуже цікавила Булаховського як дослідника, правда, у двох різних площинах: його російськомовні поеми «Слепая» і «Тризна» – з точки зору внеску у розвиток саме російської літератури найвищого художнього рівня і друге – в україномовному розрізі – «Мовні засоби інтимізації» (і не тільки в ліриці Шевченка).

І. Д. Бажинів – літературознавець, автор дуже авторитетної розробки про історію Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка (раніше АН УРСР, тепер Національної Академії наук України), де відділ шевченкознавства був і є провідним інститутським підрозділом, зазначає, пишучи про стан наукового шевченкознавства, що і зараз статті Л. А. Булаховського і М. Т. Рильського про Шевченка залишаються дуже авторитетними і вартими уваги.

Булаховський, зокрема, відзначав велике значення і художню вартість поеми «Тризна»: «Коли він (Т. Г. Шевченко – Ю. Б.) – могутній талант торкається тематично й стилістично з дитинства близької й зрозумілої йому, через першу ж здобуту ним освіту, мовної стихії – церковнослов'янських поетичних лексем і фразеологізмів, – він стає відносно російських майстрів цього жанру не учнем, а геніальним суперником, натхненим орлом, що злітає до самих вершин величної і повної мощі та почуття поезії» («Вибрані праці в п'яти томах, том третій (Славістика. Російська мова), – К.: Наукова думка, 1978. – С. 572)...; «Не кажемо вже про інтродукцію, лейтмотив і закінчення «Сліпої» – великої майстерності віршованого переказу Біблійного Плачу Йосифа у в'язниці».

Проте додамо, що в порівнянні з художнім враженням від цих рядків, яке дістаємо при читанні Шевченка, – великі російські майстри програвали у відношенні, яке можна назвати біографічно-психологічним: особиста Шевченкова емоційна насиченість «сугестується» всяким, хто знайомий з його життям і творчістю в цілому – незрівнянно глибше, ніж у великих російських поетів, які зверталися до цього жанру, більш-менш опосередковано» (Там же, с. 572).

Прямий логічний зв'язок є між цією характеристикою творчості Шевченка з боку Булаховського і його статено-розвідкою мовознавчого характеру «Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка» з підзаголовком «Інтимізуючі займенники. Звертання» (Том другий, – К.: Наукова думка, 1977. – С. 580). Тут Булаховський підкреслює, що, аналізуючи мову поета, дослідники найчастіше говорять про епітет, а з граматичної точки зору – про прикметник і прислівник – як означення. Він же хоче звернути тут увагу на інше – теж граматичне – інтимізуючі займенники й звертання. Стаття Булаховського на цю тему й починається з тези, яка й буде доведеною на численних прикладах з поезії Шевченка: «Для поетики Шевченка характерна низка прийомів, які об'єднуються в одній спільній настанові на те, що можна було б назвати інтимізацією. Це, по-перше, художні засоби, щільніше зблизити самого по-

ета із зображуваним; по-друге, викликати своєрідне збудження читача – поділити з автором елементи його творчої праці, ближче увійти у коло його почуттів і настроїв, зробившись ніби учасником самого живого процесу художнього вибору» (Т. 2, с. 573).

Справа в тому, що у будь-якого поета, та навіть і прозаїка, навіть і публіциста є внутрішній ліризм, який забезпечує читацьке спілкування з автором (і в творі, просто заслуханому, й у творі надрукованому, який ми читаємо і після смерті автора), але ця інтимізація – максимально свідомо сильна у романтиків; мінімальна – у прозаїків-реалістів, а от у поетів запальної вдачі, чия творчість органічно спирається на безпосередність фольклору, на його відверту інтимізацію і відверту емоційність – типу Тараса Шевченка, – вже є однією з провідних творчих ознак, і це підкреслював у своїх працях Булаховський, який вірив у величезне значення письменницької мови для загального розвитку мови літературної.

УДК 821.161.1-31

*Єрмоленко С. С.
(Київ, Україна)*

ДЕЯКІ РИСИ ХУДОЖНЬОЇ МОВИ ЮЛІЇ БУЛАХОВСЬКОЇ У СВІТЛІ ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИХ ІДЕЙ ЛЕОНІДА БУЛАХОВСЬКОГО

В роботі показано, як принадлежащая Л. А. Булаховскому концепция языковой интимизации, спроецированная на прозу Ю. Л. Булаховской, позволяет выявить и оценить существенные черты авторской художественной речи.

Ключевые слова: *художественный язык, интимизация, deixis, местоимения, они-мы, антропоцентризм.*

The author demonstrates how L. A. Bulachovs'kyi's Linguistic Intim�ization Theory, as applied to Y. L. Bulachovs'ka's fiction, makes it possible to reveal and interpret essential features of the author's artistic diction.

Key words: *artistic language, intimization, deixis, pronouns, proper names, anthropocentrism.*

Розпочинаючи виклад наших філологічних спостережень над прозою одного філолога через призму теоретичних побудов іншого філолога, зауважимо, що творчий доробок видатного вченого не є структурно однорідним. У ньому є свій центр, чи, якщо завгодно, материк, є також і своя периферія, по-польськи кажучи, *к्रेसи*. Однак це протиставлення, просторове у своєму дослівному сенсі, а в даному випадку формально кількісне і, отже, умовне, аж ніяк не надається до однозначного оцінного витлумачення. Для строю мов культури, як загальнонаціональних культурних ідіомів, так і культурних ідіолектів, периферія важить не менше за центр, будучи їхнім неодмінним атрибутом – запорукою їхньої життєвості й динаміки, причому не лише часової, еволюційної, а і комунікативної,

функціональної. Текстам, у тому числі й науковим, які виникають на периферії «провідних» індивідуальних культурних ідіомів, властивою є своїста поетика. Неминучі тут етюдність, ескізність, недомовленість, брак масштабної викінченості й вичерпності, – усі ці риси виступають у них не лише як позбавлений самостійного значення наслідок цієї їхньої периферійності. Водночас дані риси виступають тут як специфічно властива подібним периферійним текстам смислотворча і текстотворча засада, яка у свою чергу є пов'язаною з особливою діалогічністю цих текстів: можна сказати, що це такі тексти, які перебувають у пошуку й у надії на свого читача, у пошуку мови й у надії на мову, яка б об'єднала їх продуцента і можливих майбутніх реципієнтів.

1. Таким от є теоретичний коментар до двоїстої теми нашого виступу, у якому об'єктом є художня проза Ю. Л. Булаховської, конкретніше, її книга «Урочище Ф.» [1], а теоретичним підходом, який і формує предмет цієї доповіді, виступають деякі лінгвостилістичні ідеї Л. А. Булаховського, висловлені ним у розвідці «Мовні засоби інтимізації в поезії Т. Шевченка», понадто ж у першій її частині «Інтимізуючі займенники». Ця розвідка у двох практично ідентичних варіантах була опублікована під час війни, а потім зусиллями укладачів 5-томника вибраних праць ученого, передрукована у 2-му томі (укладачами були Т. Б. Лукінова і М. М. Пешак) [2].

2. Не буду, звісно, переказувати змісту цієї маленької і маловідомої поза Україною праці (приміром, про неї немає згадки у фундаментальній монографії Ковтунової «Поэтический синтаксис», у якій окремий підрозділ присвячено якраз стилістиці дейксису) [3]. Скажу, однак, про найважливіші для нас теоретичні моменти: 1) за Булаховським, інтимізація – це риса будь-якого, кожного дискурсу, писемного чи усного, тобто це конститутивна дискурсивна риса; 2) інтимізація полягає у зближенні мовця, адресата і предмета повідомлення; 3) Булаховський виділяє два різновиди мовних одиниць, що їх Шевченко використовує з метою інтимізації, це а) вказівні займенники (*ома, той, те, ми і*, б) звертання.

Що тут є важливого для сучасної науки про мову? Перше: це оцінка явища інтимізації як неодмінної дискурсивної риси природної мови (поза її межами справа може виглядати інакше, пор. [4: 15-18, 32]); ця думка цілковито вписується у антропоцентричну, чи антропоморфічну парадигму сучасної лінгвістики; говорячи конкретніше, зміст, що його Булаховський пов'язує з поняттям інтимізації, можна зіставити, приміром, із поняттям особистої сфери мовця у Ю. Д. Апресяна [5]. Друге: надзвичайно істотним є те, що Булаховський пов'язує функцію інтимізації з займенниками. Якщо залишитись у дослідницькій перспективі, заданій Булаховським у цьому питанні, то в поле зору дослідника потрапляють, через вказівні займенники, займенники взагалі, через них – уся сфера дейксису в мові, дейксису як граматичного, так і лексичного; ще далі, просуваючись від мови до інших знакових систем і від мовознавства до загальної та лінгвосеміотики, ми переходимо до того типу знакової структури, який і реалізують дійктичні одиниці, виконуючи функцію формування перцептивної перспективи дискурсу (див. [6: 179-324]); у семіотиці цей тип знакових відношень має окреслення індексального. Нарешті, третє: не менш істотним є поєднання Булаховським, у ролі засобів інтимізації, займенників і звертання; це вносить у перспективу лінгвістичного вивчення цих явищ аспект, що його можна окреслити як польовий. Саме такий підхід орієнтує на пошук спільного лінгвосеміотичного підґрунтя у функціонально співвідносних одиниць, і навпаки.

3. Що ж до прози Ю. Л. Булаховської, то вона, ця проза, становить інтерес і для літературно-критичних, і власне наукових, філологічних студій, причому для таких, які б розкрили значення цих творів для сучасної української літератури. Це, однак, спеціальна, окрема велика тема. Скажемо лише, що, перечитуючи цього разу прозу Юлії Леонідівни з олівцем у руці, ми мали численні нагоди пересвідчитись, що таке наукове читання не стає на заваді власне читацькому, суто естетичному сприйняттю, не заважає, а навіть сприяє: не лише бачиш, а й усвідомлюєш те, що бачиш.

Далі ми, як уже зазначалося, обмежимося лише книжкою «Урочище Ф.», і навіть конкретніше, повістю «Находки в урочище Ф.», і ще вужче: першим її розділом «Вместо предисловия». При цьому у душі Булаховського ми зосередимося на двох різновидах одиниць, функціонально співвідносних між собою; але якщо у Леоніда Арсенійовича це були вказівні займенники і звертання, то у нас це будуть особові займенники і оніми. Така зміна, чи заміна, у першій своїй частині є цілком природною, оскільки ми маємо справу не з поезією, а з прозою (пор. [7: 180]).

Для прозових творів Ю. Л., зокрема, і в цій книзі, характерним є суто дійктичний інтимізуючий зачин, пор.: *Они сразу же обо всем договорились: две пожилые учительницы на пенсии... из маленького украинского городка В. Харьковской области.* Отже, першим словом у першому реченні першого розділу першого ж твору, першим підметом, як формальним, так і тематичним, тобто темою з точки зору актуального поділу речення, є тут займенник *они*. Інакше кажучи, авторка одразу говорить про своїх героїв, точніше, героїнь, так, нібито вони давно вже знайомі читачеві, причому настільки давно й добре, що й називати їх не треба; інакше кажучи, вона очікує від читача спільних із нею знань. Термінологічно кажучи, авторка тут формує стиль інтимізованого сприйняття зображуваного нею за допомогою дійктичної метафори, де прототипово анафорична дійктична віднесеність стає образним підґрунтям для контекстуально детермінованої епіфоричної віднесеності: те, що зазвичай є анафорою, стає епіфорою. Займенник *вони* розкриває свою віднесеність далі в тексті, але одразу ж цей він вносить у виклад тон розмови інтимно близьких людей. Можна також сказати, що прагматичні пресупозиції прономінальної семантики стають тут стилістично маркованим складником значення відповідної одиниці (про це явище див. [8]).

Отже, авторка нібито грається з читачем, накидаючи йому роль такої інтимно близької людини. Ця художня гра не обмежується займенниками, у цю гру входить, причому теж одразу, і навіть ще раніше, у самому заголовку книжки і повісті, онім Ф. (*урочище Ф.*) Заміна оніма його початковою літерою, його зашифровка у подібний спосіб у загальному випадку є ознакою тексту, не призначеного для загального широкого вжитку: це текст, так би мовити, для приватного користування. Але у літературі така зашифровка може бути й спеціальним художнім прийомом, який сугерує якраз інтимність спілкування, близькість автора, читача і оповіданого. І це, звісно, лише один із можливих тут варіантів досягнення відповідного ефекту. Про такі речі писали свого часу Ю. М. Лотман [9: 238-241] і С. С. Аверинцев [10: 235], причому останній зауважував, що у разі неясності, незрозумілості у саме такому контексті важить не так розшифрування деталей, як цілеспрямовано створюване відчуття співприсутності, співучасті.

Називаючи певну київську місцевість за її першою літерою (котра для більш-менш утаємничених розшифровується як *Феофанія*), авторка не лише робить таємницю з її

реального прототипу, але водночас нібито ставить читача на межу цієї таємниці, на межу свого власного, художнього світу. У даному ж випадку ця гра заходить іще далі. Як відомо, неодмінним персонажем прози Ю. Л. є Галина Михайлівна Сарнацька. Є вона й тут, як і її подруга А. А. Котенко. Але вони обидві виступають тут не лише як художньо-літературні відповідники своїх позалітературних прототипів, але водночас і як текстуральні маски інших двох персонажів, очих двох учительок із містечка В. (ще одна прозора зашифровка: м. Валки є батьківщиною матері Юлії Леонідівни, Тетяни Данилівни, і там, у садибі її діда, лікаря Д.М.Іванова вона до війни часто гостювала). Отака складна побудова, таке складне переплетіння співвіднесень свідчить про високий рівень літературної свідомості, про володіння тонкими правилами літературної гри, а в кінцевому рахунку про високий рівень літературної культури автора. Саме висота цього рівня й уможливило те, що літературно-художні персонажі прози Булаховської, маючи певну віднесеність до реального світу через Харківську область, нібито маскуються іншими персонажами, а фактично ж самі виступають як маски інших, постійних її героїнь, котрі мають ще тісніші прототипажні стосунки у Києві.

Виглумачувати сенс чи сенсоворчі можливості цієї конструкції ми не станемо, оскільки це виходить за межі суто мовознавчої розвідки, і обмежимося лише зауваженням, що така гра має, крім усього іншого, ще й самодостатнє естетичне значення. Додамо також, що гра на цих ототожненнях і розрізненнях є явищем вторинним, похідним від характеру формальної організації автором художньої форми, від організації естетичної конструкції; отже, у кінцевому рахунку це наслідок тонкого відчуття і розуміння форми власне як смислотворчого чинника, а не як чогось зовнішнього щодо змісту. Саме таке відчуття пронизує творчість Леоніда Арсенійовича та Юлії Леонідівни Булаховських, і саме це відчуття їх і об'єднує.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховская Ю. Урочище Ф.: Повесть и рассказы. – Киев: Созвучие, 1999. – 99 с.
2. Булаховський Л. А. Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка // Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах. – К.: Наукова думка, 1977. – Т. 2. Українська мова. – С. 573-593.
3. Ковтунова И. И. Поэтический синтаксис. – М.: Наука, 1986. – 204 с.
4. Grzegorzczuk A. Logic – a human affair. – Warszawa: Scholar, 1997. – 147 p.
5. Апресян Ю. Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира // Апресян Ю. Д. Избранные труды. Т. II. Интегральное описание языка и системная лексикография. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1995. – С. 629-650.
6. Єрмоленко С. С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць: Монографія. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 386 с.
7. Розеншток-Хюсси О. Речь и действительность: Пер. с нем. – М.: Лабиринт, 1994. – 213 с.
8. Обернення особових пресупозицій як явище художнього мовлення // Стил. – 2004. – Т. 3. – С. 327-338.
9. Łotman J. Tekst i struktura audytorium // Pamiętnik Literacki. – 1991. – R. LXXXII. – Z. 1. – S. 235-241.
10. Аверинцев С. С. Софія-Логос: Словник. – К.: Дух і Літера, 1999. – 460 с.

Л. А. БУЛАХОВСЬКИЙ І КОМПАРАТИВНО-ЕТИМОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ
ТЕМАТИЧНИХ ГРУП ЛЕКСИКИ

*Автор підкреслює роль Л. А. Булаховського в розвитку історико-етимологічного вивчення тематических груп лексики як важної складової частини компаративно-етимологічних студій і демонструє тематический підхід на матеріалі реконструйованих їю слов'янських мов з корнем псл. *pal- у общім значенні «выжженое место».*

Ключевые слова: тематическая группа лексики, историко-этимологическое гнездо, славянские языки, реконструкция, семантика.

*The author emphasizes L.A.Bulachov'sky's role in historical-etymological investigation of word groups with common meaning as an important aspect of comparative-etymological studies, demonstrating this approach by her reconstruction of Slavic derivatives with the Common Slavic root *pal- denoting 'burnt-out place'.*

Key words: group of words with common meaning, historic-etymological word family, Slavic languages, reconstruction, semantics

Історія досліджень у галузі лінгвокомпаративістики та етимології на теренах Східної Славії, зокрема, у нашій країні нерозривно пов'язана з ім'ям академіка Л. А. Булаховського. У цьому зв'язку варто навести думку О. М. Трубочова, котру той висловив 1961 р. (саме в цей рік Булаховського не стало). Говорячи про запізнілість і повільність розгортання етимологічних студій на теренах Росії, України та Білорусії, він сказав таке: «Як курйозний факт можна відзначити, що ця найстаріша галузь порівняльного мовознавства за молодістю своїх adeptів у нас може успішно конкурувати з такою зовсім молодою наукою, як математична лінгвістика. Нормальним це становище можна визнати, очевидно, лише для останньої» [1: 26]. Не вступаючи в дискусію щодо справедливості цих слів, зауважимо лише, що ситуація, у якій компаративно-етимологічні студії розгорталися протягом більшості попередніх років існування СРСР, була явно несприятливою і для цих студій, і для збереження життя і здоров'я тих, хто їх здійснював.

Однак уже в ті роки ситуація явно змінювалася на краще. Як відомо, успіх у етимологічних розробках, здійснюваних у межах національних лінгвістик, залежить від повноти опрацювання відповідних конкретних питань у галузі лексикології (передовсім історичної) та словотвору, як синхронного, так і діахронічного. У світлі цих обставин наукова спадщина Л. А. Булаховського і в цьому, етимологічному вимірі, становила і становить доленосну наукову вартість. Із цього погляду окреме місце належить тим працям ученого, об'єктом яких виступають тематичні групи лексики. Саме ці праці і належать до таких, які створюють надійні умови для успішного старту робіт з укладання етимологічних словників національних мов.

Через це хотілося б зазначити, що в рамках ювілейного відзначення 120-ліття від дня народження вченого цього року, а також 100-річчя початку його наукової діяльності в наступному році слід пригадати ще одну ювілейну і також дуже значущу дату, а саме, 60-ліття з часу виходу в світ його фундаментальної розвідки «Общеславянские названия птиц» (Известия АН СССР, ОЛЯ, 1948, с. 97-123). Того ж року було опубліковано його «Семасиологические этюды. Славянские наименования птиц» («Вопросы славянского языкознания», Львів, с. 153-197; передрук у ж. «Мовознавство», 1948, т. 6, с. 34-66) і «Славянские наименования птиц типа сложений (composita)» (Наукові записки Київського державного університету, т. 7, вип. 3. «Філологічний збірник», № 2, с. 51-66).

Оцінюючи першу з названих праць у своєму становленні етимологічних студій у загальнослов'янському контексті, О. М. Трубачов писав: «Л. А. Булаховському ми зобов'язані важливою ініціативою відродження у вітчизняному мовознавстві монографічного дослідження групи слів з точки зору їх походження та етимології [2: 44]. Праці подібного типу є найзручнішими у плані перспективи підготовки також і етимологічного словника слов'янських мов (тобто праслов'янського етимологічного словника). Такий тематичний підхід до вивчення словникового складу мови дозволяє віднайти типові переходи значень і застосувати ці спостереження в етимологічній практиці, що, як відомо, є особливо актуальним для праці етимолога: поряд із еволюцією зовнішньої оболонки слова – його морфологічної будови – показати еволюцію його внутрішньої форми, розкривши його первісний генетичний сенс. Опис лексико-тематичного угруповання дає можливість побачити взаємозв'язок між його елементами та встановити культурне підґрунтя формування назв певних культурних реалій». Справедливість цих висловлювань повністю зберігається і в наші часи, коли компаративно-етимологічний аналіз тематичних груп лексики набуває нового значення у контексті мовознавства кінця ХХ – початку ХХІ ст., перегукуючись із теоретичними та методологічними засновками когнітивної лінгвістики, лінгвістичної концептології, етнолінгвістики та лінгвокультурології, орієнтованими на виявлення, опис та аналіз мовної картини світу та її складників – окремих мовних образів і концептів. Через це внесок Л. А. Булаховського у слов'янську порівняльно-історичну лексикологію та етимологію і надалі зберігає свою значущість та актуальність.

Традиції Булаховського у галузі лексичної лінгвославістики отримали подальший розвиток у теорії та практиці історико-етимологічних розвідок, здійснених молодшими колегами та послідовниками Л. А. Булаховського. Так, учень Леоніда Арсенійовича та вчитель багатьох нинішніх українських славістів, О. С. Мельничук заініціював інший фундаментальний напрям у цій царині, а саме, гніздовий підхід до вивчення генетично спорідненої слов'янської та індоєвропейської лексики [3; 4].

У обох наших дисертаційних дослідженнях, кандидатському та докторському, а також у інших наших працях ми запропонували такий історико-етимологічний різновид гніздового методу, об'єктом якого є групи генетичних гнізд із коренями, об'єднаними відношеннями смислової спорідненості (слід додати, що подібні стосунки встановлюються тут не лише на рівні етимонів, а й між похідними, причому приналежними як до одного, так і різних гнізд). Таким чином, наша дослідниця

модель знаходиться ніби на перетині цих двох фундаментальних підходів, гніздового і лексико-тематичного (див. [5; 6; 7]).

Продемонструємо цю модель на прикладі стислої етимолого-дериваційої характеристики групи субстантивів, похідних від кореня псл. **pal-* (**paliti*) і об'єднаних спільним значенням «горіння, пожежа (результат горіння, місце пожежі)». Іменники, утворені на підставі псл. **pal-*, представлені усіма чи більшістю слов'янських мов, групуються, зокрема, навколо таких тематичних рубрик, як «дія вогню, горіння, пожежа, їх результати», «висока температура повітря», «пальні й займисті речовини», «предмети догляду за вогнем», «кулінарні вироби (алкогольні напої)», «хвороби і їх симптоми» та ін. Одним із найдавніших способів обробітку землі у слов'ян було т. зв. підсічно-вогняне землеробство. Слов'яни, що жили в лісах, корчували дерева, спалювати корені й у такий спосіб розчищали й одночасно удобрювали ґрунт [8: 30-31]. Значна кількість лексем, що позначають різні способи розчищення землі, її звільнення від лісу, представлена, серед іншого, в російських говірках. Серед термінів підсічного господарства виділяються дві семантичних групи, співвідносні з ідеєю корчування та ідеєю випалювання. Спосіб розчищення і підготовки землі під рілля міг позначатися словами з коренями рос. *гор-* /*гар-*, *жар-*, *огн-*, *пал-*. Способи, не пов'язані зі спалюванням, позначаються похідними від коренів рос. *др-/дор-*, *кор-*, *лом-*, *руб-*, *чист-*, *вал-* та ін. [2: 86], пор. рос. *новина*, *подсека*, *валки*, *кулига*, *росчисть*, *чищоба*, *починок*, а також пол. *rudowizna*, *wycinisko*, *powina*.

Давні слов'янські назви ріллі мотивувалися також і дієсловами горіння з коренями псл. **gor-*, **gar-*, **žar-*, **žeg-*, **smel-*, **smal-*. Напрямок їхньої деривації відбувся за схемою «вигоріле місце» → «поле для засіву». Закономірний характер такого переходу дав підставу для помилкової, на наш погляд, етимології рос. *поле* як «поле з жару, випалене місце, поле» через ступінь стсл. *полэти*, рос. *пламя* [9: 308]. Можна припустити, що *поле* в даному випадку розглядалося як *горе* < *гореть*.

В.Петров підкреслював, що виробничий процес в умовах лядного господарства мав двоїсту спрямованість: лядне землеробство передбачає розчищення від лісу і заростання ділянки після випалювання й засіву, відтак *лядо* «новина; земля, очищена від лісу» і водночас «пустище; земля, поросла лісом» [10: 10], пор. також рос. *палы* «вирубане й випалене місце» і «знову розчищене від лісу місце». У цьому зв'язку цілком з'ясовними є численні слов'янські назви лісів із коренями **gor-*, **gar-*, **žar-*, **žeg-*, пор. пол. *Žar*, *Žary*, *Ždžar*, *Žegań*, *cxv. Žar*, *Žegina*, *Žarovac* тощо.

У словотвірному гнізді слов'янських лексем із коренем псл. **pal-* є чимало слів із загальним значенням «горіння, результат горіння», серед яких і терміни підсіки. Усі ці лексеми, утворені від псл. **paliti* «палити», об'єднує спільна семантична ознака «вогонь, результат дії вогню». На підставі зіставлення їхньої словотвірної і семантичної структури нами були реконструйовані такі вихідні утворення: псл. **palь*, **palь*, **paležь*, **palevina*, **palika*, **palina*, **palenina*, **palenišče/-isko*, **palisko*, **vypalь*, **popal-*. Зазначимо, що похідні іменники з коренем *pal-* у порівнянні з аналогічними формаціями з коренями *gor-/gar-*, *žar-*, характеризуються, по-перше, меншою розмаїтістю словотвірних типів, а, по-друге, вужчим ареалом їхнього поширення. Серед різних моделей слів з коренем *pal-*, зокрема, тих, котрі пов'язані з процесом горіння,

випалювання (лісу), зовсім не виявлені продовження в чеській і словацькій мовах, а білоруська й нижньолужицька мови представлені досить обмежено. Значна поширеність слів даної семантики з коренем *pal-* характерна для російської (діалектної), української та південнослов'янських (переважно для словенської й сербо-хорватської) мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Трубачев О. Н. Задачи этимологических исследований в области славянских языков. Этимологические исследования // Трубачев О. Н. Труды по этимологии. Слово. История. Культура. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – Т. I. – С. 25-35.
2. Трубачев О. Н. Этимологические исследования // Трубачев О. Н. Труды по этимологии. Слово. История. Культура. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – Т. I. – С. 36-54.
3. Мельничук А. С. Об одном из важных видов этимологических исследований // Этимология 1967. – М.: Наука, 1969. – С. 57-67.
4. Про теоретико-методологічні засади застосування гніздового методу в етимологічних дослідженнях О. С. Мельничука // Мовознавство. – 2001. – № 6. – С. 50-57.
5. Черныш Т. А. Этимологические гнезда корней с исходным значением горения в славянских языках (**gōr-/žēr-*, **žēg-/žīg-*, **(pel-)/pōl-*) : Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Киев, 1985. – 24 с.
6. Черныш Т. О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (Гніздовий підхід): Монографія. – К., 2003. – 480 с.
7. Черныш Т. О. Компаративно-зіставне дослідження слов'янської лексики у контексті етимологічних гнізд із близькозначними коренями // Мовознавство. – 1998 – № 2-3. – С. 168-179.
8. Мартынов В. В. Язык в пространстве и времени. – М.: Наука, 1983.
9. Смолицкая Г. Н. Некоторые аспекты топонимики как источник исторической географии населения // Вопросы географии. – Вып. 110 – М., 1979. – С. 77-89.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. 1-4. – М.: Прогресс, 1964-1973. – Т. 3.
11. Петров В. П. Язык. Этнос. Фольклор: Автореф. по совокупности работ ... канд. филол. наук. – К., 1966. – 25 с.

АКЦЕНТОЛОГІЧНА СПАДЩИНА Л. А. БУЛАХОВСЬКОГО
ТА ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО НАГОЛОСУ

В статье рассматривается вклад Л. А. Булаховского в развитие славянской акцентологии, определяются проблемные вопросы современного литературного ударения.

Ключевые слова: ударение, акцентная система, заимствования, акцентное влияние.

The author discusses L. A. Bulakhovs'kyi's contribution in Slavic accentological studies as well as crucial modern standard accentuation issues.

Key words: stress, accent system, borrowings, accentuation influence.

Про місце акцентології в науковій спадщині Л. А. Булаховського через об'ємність і значимість говорити так само складно, як і про його роль у розвитку славистичної акцентологічної науки ХХ століття. Адаже висвітлювати дослідження вченого в галузі акцентології можна тільки в контексті становлення цієї науки у світовому мовознавстві, де внесок Леоніда Арсенійовича був одним із визначальних. Величини ці, можна сказати, рівновеликі.

Саме слов'янському наголосу присвячена перша друкована праця молодого науковця – рецензія «К вопросам славянского количества и ударения» на дослідження проф. празького університету П. Дільса. Уже в ній 22-літній випускник історико-філологічного факультету Харківського університету виявив себе кваліфікованим, вдумливим і безкомпромісним ученим-славістом, здатним вирішувати найскладніші мовознавчі проблеми. Питання співвідношення слов'янських часокількості й наголосу, порушені в рецензії, стануть базовими в подальших акцентологічних дослідженнях ученого і, можна сказати, першою й останньою науковою любов'ю: як зазначено в передмові до IV акцентологічного тому вибраних праць Л. А. Булаховського, «...акцентологія була об'єктом його уваги в останній статті («Из очерков по славянской акцентологии». – І. Г.), яку він здав до друку» [1 (IV, 5)].

Спочатку вчений потрапив у русло й залежність молодої, перспективної та складної галузі порівняльно-історичного мовознавства, що, як тоді здавалося, ось-ось дасть вагомий результат для розуміння не лише загальнослов'янських законів наголосу й кожної слов'янської мови, але й фонетики, граматики. У ній намагався сказати своє вагоме слово чи не кожен з видатних лінгвістів другої половини ХІХ – початку ХХ століття (О. Потебня, В. Ягич, П. Фортунатов, Р. Брандт, О. Шахматов, Я. Ендзелін, Ф. де Соссюр, А. Лескін, Г. Гірт, А. Мейє, О. Беліч, Н. Ван-Вейк, Т. Лер-Сплавинський та ін.). Але проблема праслов'янського наголосу, може, навіть у зв'язку з ідеями кожного з багатьох великих дослідників усе заглиблювалася. Л. А. Булаховський розвинув учення своїх попередників у багатьох акцентологічних напрямках, став провідним акцентологом середини минулого століття, чий дослідження наголосу майже всіх слов'янських мов до сих пір живлять мовознавчу науку.

Для характеристики напрямів акцентологічних досліджень видатного лінгвіста використаємо його статтю «Акцентологічні студії за час радянського тридцятиліття» [1 (IV, 564 – 570)]. Учений написав її в 1947 р., але потім поновлював матеріал. Тематично свої праці в галузі слов'янської акцентології Л. А. Булаховський поділяє на такі, що стосуються:

- праслов'янської акцентуаційної системи;
- явищ окремих мовних систем, пояснюваних з позицій порівняльного мовознавства;
- систематики нормативних фактів російської та української мов.

Загальнослов'янській проблематиці присвячено друковані розвідки автора різних періодів наукової діяльності: «Акцентологические этюды. Вторичная циркумфлектированная интонация перед былыми долготами в словенском» (1924), «Об интонационных дублетах в праславянском языке» (1925), «Die Intonation des slavischen Supinums» (1927), «Аб перасоўванні націску на склады перад слабыми канчатковымі рэдукаванымі» (1928), «Розвідки в ділянці граматичної аналогії в слов'янських мовах. Родовий однини чоловічого роду на у» (1936), «Порівняльно-історичні розвідки в ділянці слов'янського наголосу. Префіксальні утворення» (1941), «Интонация и количество форм dualis именного склонения в древнейшем славянском языке» (1946) та ін.

Наукові аспекти, в яких провадив учений порівняльні студії, були спрямовані на: «1) встановлення вихідного стану певних явищ і вивчення закономірностей їх дальшого розвитку аж до сучасності; 2) пояснення відхилень від загальних, припущених на підставі фактів фонетичних закономірностей; 3) встановлення напрямів діяння граматичної аналогії та споріднених чинників; 4) врахування ступенів продуктивності або здатності до ізоляції певних морфологічних елементів; 5) встановлення щільного зв'язку між фонетикою і елементами значень» [1 (IV, 565)].

Праці виконано в руслі так званої класичної акцентології, концепція якої будувалися на фонетичному принципі, зокрема значною мірою на законі Фортунатова – де Соссюра. Однак, як зазначає В. Г. Складенко, «Дія законів класичної акцентології не була послідовною. Кожного разу при практичному їх застосуванні перед дослідником виникали непереборні труднощі. [...] Нерідко дослідники змушені були уточнювати і по-іншому формулювати встановлені закони» [2, 56)]. Замість швидкого, як передбачалося, вирішення питань праслов'янського наголосу, було створено складну науку, зрозумілу лише вузькому колу акцентологів, яка через неоднозначність і заплутаність положень відштовхувала науковців від дослідження не менш актуальних проблем наголосу. Наприклад, відомий тюрколог М. К. Дмитрієв, розглядаючи наголошення тюркських запозичень у сучасній російській мові, вказує: «Від подальшого відстеження складної історії нормативного російського наголосу (для російських слів) ми свідомо відмовляємося, оскільки тепер, як відомо, наголос – найзаплутаніша ділянка російської граматики, і тут навряд чи можна знайти двох солідарних з цього питання русистів» [3: 98].

Новий етап у дослідженні слов'янського наголосу пов'язаний з виходом книги Х. Станга «Slavonic accentuation» (1957) та його морфологічною концепцією праслов'янської акцентології, що базується на протиставленні акцентних парадигм баритонованої, окситонованої та рухомої. Уже в 1958 р. у «Вопросах языкознания» виходить ґрунтовна рецензія Л. А. Булаховського, в якій він, висловивши ряд зауважень, зокрема стосовно заперечення автором дії закону Фортунатова – де Соссюра в праслов'янській мові, загалом дає високу

оцінку праці, називаючи її капітальним дослідженням, «насиченим великим фактичним матеріалом і не тільки таким, що підбиває підсумки в галузі слов'янської акцентології за останні десятиліття, але й висуває ряд нових цікавих положень. Змістовність і наукова гострота книги вимагає, щоб ми висловилися багато про що» [1 (IV, 539)].

Концепція Х. Станга заперечувала закони класичної акцентології, водночас була побудована, як зазначав Л. А. Булаховський, на основі попередніх досліджень. В. А. Дибо, який разом з іншими російськими акцентологами (В. М. Ллічем-Світlichem, В. В. Колесовим) доклав багато зусиль для розвитку цієї концепції, серед посталих завдань називав необхідність розподілу акцентних типів у словотвірній системі, де Х. Станг не поставив навіть проблеми, але, за словами вченого, у цій сфері вже були значні напрацювання Л. А. Булаховського [4: 6]. Загалом, потрібно відзначити, що ґрунтовні дослідження Л. А. Булаховського в напрямі побудови теорії праслов'янського наголосу були досить результативними. І хоча вчений не встиг завершити запланованого фундаментального дослідження «Вступ до слов'янської акцентології», його праці значною мірою сприяли реконструкції праслов'янської акцентної системи.

Л. А. Булаховський поряд із високою оцінкою здобутків класичної акцентології, висловлював розуміння її проблем: «Може, і небезпідставно, склалися враження, що порівняльно-історичні студії в цій галузі дуже часто випереджали те, з чого, ніби, варто було розпочати, – висвітлення і систематизація матеріалу літературно-нормативного, діалектного, власне історичного. Але так склалася історія в цій галузі науки, і для цього були свої підстави» [1 (IV, 230)].

Другий напрям досліджень Л. А. Булаховського – акцентологічні явища окремих слов'янських мов, пояснюваних з позицій порівняльного мовознавства, – як його скромно назвав великий учений, також був підпорядкований створенню слов'янської акцентології. Насправді, йдеться про дослідження наголосу в кожній слов'янській мові. Робота, здійснена ученим у цьому напрямі, за широтою та глибиною охоплення й висвітлення матеріалу гідна подиву та захоплення і є науковим подвигом водночас. Сюди належать опубліковані монографії: «Акцентологический комментарий к польскому языку» (1950), «Акцентологический комментарий к чешскому языку» (1953 – 1956), «Сравнительно-исторические комментарии к болгарскому ударению» (1959), переважно опубліковані у вигляді статей матеріали до анансованої вченим монографії «Восточнославянское ударение в сравнительно-историческом освещении» та архівні матеріали до монографії «Акцентологический комментарий к сербохорватскому языку», які збирала, упорядкувала й подала як окремі праці Т. Б. Лукінова [1 (IV, 211 – 392), (V, 343 – 427)]. Додамо «Сравнительно-исторические заметки к македонскому ударению» (1958), фрагменти дослідження «Из акцентологического комментария к словенскому языку» [1 (V, 438 – 449)] та опубліковані статті, присвячені окремим акцентним явищам у цій мові.

Тут вважаємо справою честі подякувати берегині пам'яті Л. А. Булаховського доктору філологічних наук Т. Б. Лукіновій за можливість доступу до праць вченого, бо знаємо усю складність цієї роботи.

Відзначимо, що праці Л. А. Булаховського й тепер є найповнішими дослідженнями розвитку акцентуації у її зв'язку з іншими фонетичними та морфологічними процесами в західнослов'янських мовах. Становлення фіксованого наголошення в цих мовах, вплив

акцентування запозичень на часокількість, особливості діалектної акцентуації, зокрема кашубського наріччя з рухомим наголосом, – питання, розв'язання яких давало можливість акцентологу якомога повніше схарактеризувати відображення праслов'янського фонетичного та граматичного ладів на ґрунті окремих мовних систем.

На наш погляд, учений приступив до вивчення акцентних систем практично всіх слов'янських мов, коли усвідомив, що без цього неможливо побудувати надійну теорію праслов'янського наголосу. І складається враження, що він самотужки намагався здійснити цю грандіозну працю.

Зупинимося на дослідженнях Л. А. Булаховським українського наголосу. У нас немає достовірних свідчень, які акцентологічні розвідки вчений збирався включити в монографію «Востоочнославянское ударение в сравнительно-историческом освещении», що мало увійти до «підручника-посібника» (за авторським поданням) «Історичний коментарій до української літературної мови». Дослідження акцентуації іменника, прикметника, дієслова, прислівника в українській мові були підпорядковані завданням реконструювати первісний наголос, висвітлити особливості їхнього наголошення в порівнянні з іншими слов'янськими та зміни наголосу відповідно до законів класичної акцентології, зокрема:

1. За законом Фортунатова – де Сосюра наголос із циркуфлексованого або короткісного складу переміщався на наступний склад, якщо він був акутованим (*водá : водóу, горá : гóру*, де в наз. **а** за походженням акутований, а в зн. **у з о** носового – циркуфлексований, так само *бír, бóру : у борóу, колю́ : ко́леш, ніч, но́чі : у но́чі* тощо).

2. За законом Шахматова наголос в серединних складах з циркуфлексованою інтонацією та інтонацією короткостей пересувався на початок слова, а коли за певних причин залишався, то міняв свою інтонаційну природу, набуваючи особливостей висхідної інтонації (*на́ зиму, на́ сміх, по́ світу*). Для підтвердження давнього поширення цього явища автор залуцає «Лексикон» П. Беринди [1 (II, 329 – 331)], хоч в основному матеріал для аналізу черпав зі словника Б. Грінченка, лексикографічних джерел 20-х - 30-х років ХХ ст. та радянської поезії.

Л. А. Булаховському вдалося схарактеризувати основні українські наголосові тенденції (акцентного протиставлення однини й множини іменників типу *кни́жка – кни́жкі, хата – хати́, на́рубок – на́рубкі, а́втор – а́втори*; уніфікації нагосу прикметників на -кий: *вузький, крихкий*; наголосу дієприкметників за дієслівними формами 1-ї та 2-ї особи множини: *жнемо́ – жнучи́, летимо́ – летячи́* та ін.), пояснити деякі особливості діалектного наголошення (західного *пíтання* й відповідно до нього літературного *засі́дання*; наголос дієслів типу *вéзти, вéзла* тощо).

Результатами роботи Л. А. Булаховського з наукової систематизації фактів наголосу в українській та російській мовах стали праця «Український наголос. Характеристика норми» (видання 1943 і 1947) і розділ про наголос у «Курсе русского литературного языка», який з 1935 р. до 1952 р. витримав п'ять видань. Крім того, російський літературний наголос на матеріалі поезії подано в II томі «Русского литературного языка первой половины XIX века» (видання 1948 і 1954). Якщо російський літературний наголос ще від О. Х. Востокова і Я. К. Грота постійно перебував у полі зору мовознавців, то вивчення українського літературного було тільки розпочато. Стосовно білоруського наголосу зауважено: «Білоруська мова взагалі чекає свого дослідника, який міг би стати в

цій галузі основоположником» [1 (IV, 230)]. Розуміючи важливість вивчення української акцентуації в освітніх закладах, Л. А. Булаховський підготував розділ про наголос для «Загального курсу української мови» (1929), який потім розширив до окремої книжки, названої вище. Однак учений усвідомлював необхідність широкого дослідження українського літературного наголосу, тому й зазначив: «Щодо української літературної мови справа ще жде свого дослідника, треба сподіватися – вже недалекого» [1 (IV, 569)]. Якщо зважити, що ця думка була висловлена 1947 р., то все-таки до дослідника літературного наголосу в Україні (а ним став В. М. Винницький з монографією «Наголос у сучасній українській мові» 1984 р.) було ще далеко. Правда, передбачення Л. А. Булаховського, як виявилось тільки в середині 90-х років, справдилося. У 1952 р. у Вінніпезі вийшла монографія Митрополита Іларіона (Івана Огієнка) «Український літературний наголос», виконана на порівняльно-історичному матеріалі. Чи знав учений про це тоді? Очевидно, ні. Самого автора та його капітальні історичні акцентологічні студії з української мови, безперечно, знав добре. І. Огієнко на рік раніше (1909) від Л. Булаховського також закінчив історико-філологічний факультет тільки Київського університету. Думаємо, що, пишучи в 1916 р. рецензію на Огієнкову книжку «Иноземные элементы в русском языке», молодий акцентолог був знайомий з його попередніми: «Словарь ударений в русском языке и правила русского ударения» (1911), «Об ударении в географических именах» (1912), «Об ударении в собственных именах исторических лиц, писателей, деятелей и т. п.» (1912), «Русское литературное ударение» (1914). Тим більше знав його ґрунтовну статтю «Український наголос в XVI віці», надруковану в престижному академічному російському збірнику ОРЯС 1928 р. Російські вчені могли публікувати колишнього міністра в уряді УНР, що жив у вигнанні за кордоном, бо не знали цього, а якщо й знали, то цим не переймалися. В Україні знали. А погодьтеся, цікавий був би український акцентологічний тандем. І. І. Огієнко стежив за дослідженнями Л. А. Булаховського, але в його переліку праць ученого остання датується 1928 роком.

Говорячи про проблеми акцентології в науковій спадщині Л. А. Булаховського, а отже, як уже зазначалося, про розвиток акцентологічної науки в першій половині XIX ст., вважаємо за необхідне висловитися про сучасний стан дослідження українського наголосу та його перспективи.

В Україні існує київська акцентологічна школа в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, очолювана академіком НАН України В. Г. Складенком, до якої належить і дрогобицький акцентологічний центр під керівництвом В. М. Винницького. З часу відновлення Української держави акцентологія має помітні успіхи. Видано ряд важливих наукових праць, захищено більше десяти кандидатських дисертацій, однак акцентологічна галузь у нас залишається серед найменш досліджених. Розглянемо напрями акцентологічних досліджень з погляду їх охоплення українським мовознавством.

1. Нині можна вважати достатньо опрацьованим лише **праслов'янський наголос**. До цього, як уже зазначалося, багато зусиль доклав Л. А. Булаховський. А з виходом монографії В. Г. Складенка «Праслов'янська акцентологія» (1998) акцентологічна наука оперує реконструкціями наголосу всіх частин мови праслов'янської акцентної системи. Це дуже важливо для дослідження історичного розвитку слов'янських наголосових систем й української зокрема.

2. Дослідження **історії українського наголосу**, незважаючи на столітню традицію та вагомі успіхи в цьому напрямі І. Огієнка, Л. А. Булаховського, З. М. Веселовської, В. Г. Скляренка, історична акцентологія української мови ще не створена. Досить повно досліджено історію наголошення лише іменника, яке здійснив В. Г. Скляренко в монографії «Історія українського наголосу. Іменник» (2006). У славістичній акцентологічній науці склалася традиція провадити дослідження історії наголосу від праслов'янського періоду до нашого часу. При цьому випадає проблема акцентуаційної адаптації іншомовних слів в українській мові. Л. А. Булаховський розглядав це питання на рівні російської мови [5]. В українській мові ґрунтовних праць, крім загальної характеристики наголосу запозиченої лексики І. Огієнка, сьогодні немає.

3. У зародковому стані перебуває вивчення **українського діалектного наголосу**. У сучасному мовознавстві цій проблемі присвячено лише одну дисертаційну роботу Г. С. Кобиринки. Діалектологічними дослідженнями в ділянці наголосу нині можна вважати праці О. Огоновського, І. Гануша, К. Ганкевича, І. Верхратського та інших, які відображають елементи західноукраїнської акцентної системи.

4. Важливе значення для пізнання української акцентної системи є **порівняльно-історичне дослідження акцентуації східнослов'янських мов**. У цьому напрямі українська акцентологія має помітні результати завдяки дослідженням І. Огієнка, Л. А. Булаховського, З. М. Веселовської, зокрема її монографії «Наголос у східнослов'янських мовах початкової доби формування російської, української та білоруської мов (кінець XVI – початок XVIII століть)» (1970). Сьогодні тема не має належного опрацювання в жодній зі східнослов'янських мовознавчих наук.

5. Подальших студій потребує **сучасний український літературний наголос**. Монографічні дослідження Л. А. Булаховського «Український наголос. Характеристика норми» (видання 1943 і 1947), І. Огієнка «Український літературний наголос» (1952), В. М. Винницького «Українська акцентна система: становлення, розвиток» (2002) далеко не вичерпують проблем сучасного наголосу. Це та ділянка української акцентології, яка вимагає постійної уваги. За важливістю цей напрям, звичайно, на першому місці. Йому підпорядковано всі інші дослідження. Але потрібно усвідомити, що без належного опрацювання названих вище аспектів годі думати про достатнє осмислення сучасної української акцентної системи. Актуальних питань, які потребують оперативного вирішення, тут дуже багато. Наведемо лише кілька.

Уже скоро 20 років, як прийнято зміни до Українського правопису, за якими, зокрема, статусу повноправного у відмінковій системі іменника набув кличний відмінок, якому властивий своєрідний наголос. Словники його, як і раніше, не фіксують. Цікаво, як наголошують вокатив при вивченні іменника в школі? Для прикладу наведемо кілька проблемних: *в'єсно чи весно́, ду́ше – душе́, лободо́ – лободо́ – лободо́, ко́черго – ко́черго – кочерго́, робітнику́ – робітнику́ – робітнику́ – робітні́че*. Окремого історичного дослідження перед запровадженням правописних змін проведено не було. Пізніше цю проблему досить ґрунтовно розглянув О. О. Тараненко в монографії «Словозміна української мови» (2003). Можна дискутувати з автором щодо наголосу вокатива певних лексем. Однак річ у тім, що для лексикографії праця залишилася непоміченою, пор.: *лободо́* (Таран., 18) і *лободо́* (ЛІС), *сирото́* (Таран., 21) і *сірото* (ЛІС), *корогво́* (Таран., 24) і *корогво*

(ЛІС), *каргó* (Таран., 26) і *ка́рго* (ЛІС), *слуго́* (Таран., 27) і *слуго́* (ЛІС), *вінку* (Таран., 68) і *вінку́* (ЛІС) тощо. Цими питаннями має займатися Орфографічна комісія, але в нас її немає. При Міжнародному комітеті славістів є, тільки вона нашими проблемами опікуватися не буде. Взагалі, науковий матеріал стосовно наголосу українського вокатива, починаючи від Р. Брандта та О. О. Потебні, досить широкий. Неодноразово звертався до цього й Л. А. Булаховський.

Чи, скажімо, який наголос слід вважати літературним: *бадьóриший* – *бадьoри́ший*, *красіvі́ший* – *красіvі́ший*, *щасліvі́ший* – *щасліvі́ший* та ін. Варто створити словничок наголошення ступеневих форм порівняння прикметників з суфіксом **-іш-**, виклавши попередньо правила наголошення цих утворень. Вважаємо, що доцільно подавати в орфографічних словниках наголос минулого часу дієслів, якщо він не збігається з теперішнім, як-от: *зібратися*, *зберу́ся*, *збері́юся*, *зберемо́ся*, *зберете́ся*, мин. *зібрав́ся*, *зібралася́*, *зібрало́ся*, *зібрав́ся*. За нашими спостереженнями, більшість дикторів вимовляє такого типу слова неправильно. Звичайно, це питання культури мови, але, зважаючи на наш строкатий діалектний наголос, його вплив на літературну вимову, їх варто піднімати частіше. У нас навіть слово офіційного звертання до жінок у кличному множині *пані* наголошують по-різному. Думаємо, не зайвим було б запровадити послідовне наголошування слів у букварях та читанках для учнів другого, третього і четвертого класів. Щоб розвіяти сумніви щодо доцільності таких заходів, варто послухати, як вимовляють саме слово *читання* в стінах нашого парламенту, а отже, в засобах масової інформації. Практика видання наголошених граматик, літературних творів до ХХ ст. у нас була поширеною. Нині ситуація не набагато краща.

Особливої уваги потребує наголос іншомовних слів. Ми до цього часу при наголошенні запозичених іменників у лексикографії орієнтуємося на російську мову. Наприклад, питання, чи вимовляє нині хто по-українськи *апо́стрoф*, риторичне. Однак такий наголос фіксують нормативні словники як рівноправний поряд з *ано́стрoф*. Термін цей увійшов до нас з грецької або латинської мови. З якої саме, визначити важко, бо й у мові-продуценті грецькій (*απόστροφος*) та в можливій мові-посереднику латинській (*āpostrōphos*) наголос на другому від кінця складі, і він був закріплений у нашій лексикографії: *ано́стрoф* (Голоск., 10; СЧС, 42). У російській мові словники цього періоду подають подвійний наголос *ано́стрoф* (ТСРЯ, I, 50), зважаючи на конкуренцію з боку французького *apostrophe*. Оскільки в російській був подвійний наголос, то ми запровадили такий і собі, але, коли в російській було усталено лише французький варіант, українська лексикографія з огляду на загальне поширення грецького варіанта залишила двояке наголошення.

А от у слові *анане́ст* з лат. *ānāpaestus* (гр. *ἀνάπαιστος*) нормативний наголос таки було уніфіковано на російський лад. Латинський наголос цього слова ще від М. Смотрицького прижився в нашій мові: *анане́ст* (См. Мел., 31/3; РУС, 4; СЧС, 31). З другої половини ХХ ст. під впливом російської лексикографії запроваджено подвійний наголос: *анáне́ст* і *анане́ст* (УЛІВН, 24), а з 80-х років залишено за російським зразком того періоду лише *анáне́ст* (ОС, 30; ОСУМ I, 40). Звичайно, такі лексикографічні зміни не мають нічого спільного з наголошенням терміна в усному мовленні, що засвідчують спеціалізовані літературознавчі видання та ненормативні словники: *анане́ст* (ЛІСД, 39; НТСУМ I, 41; ТСУМ, 30; ВТСУМ, 17). Вважаємо, що потрібно повернути подвійний наголос цієї лексеми, адже

нині немає підстав прив'язувати наголос до походження слова, тим більше до російської практики. Переважна більшість літературознавчих термінів має у нас латинський наголос. Ще один приклад. Чи наголошує хтось із науковців, які займаються пареміологією, *паремія*, як подають нормативні словники. Може, й так, але нам не доводилося чути. Віддавна в українській мові наголошували *париміа* (Бер., 443), *парімѣи* – род. (Мог., 163), *паремія* (СЧС, 304), як у мові-джерелі грецькій: *пароціа*. А якщо в російській мові відбуваються певні фонетичні й пов'язані з ними акцентуаційні процеси (*ектєнія* → *ектєнья*, *паремія* → *паремья* тощо), то українська, на нашу думку, не має до цього ніякого стосунку.

Необхідно відстежувати, який наголос ми надаємо новим лексичним надходженням. На нинішньому етапі, як правило, ми переймаємо чужі слова не безпосередньо з мови-джерела, а через потужнішу і поширенішу російську мову. З одного боку, це полегшує лексикографічну справу, бо запозичуване слово приходить до нас уже адаптованим до близькоспорідненої мови, а з іншого, зменшує увагу до мовних особливостей першоджерела, звужує простір для пошуку оптимального варіанта відтворення форми певної лексеми (щоб переконалися в цьому, достатньо проаналізувати запозичення через російську з французької мови). Водночас українська лексикографія має оперативно реагувати на потребу унормування нових наукових, економічних, політичних та інших реалій, які входять у наше життя. В інформаційному суспільстві того часу, який мова мала раніше для обробки, шліфування зовнішньої форми слова нині немає, адже закріплені в лексикографічній праці норми відразу стають доступними й обов'язковими для носіїв і не можуть піддаватися частим змінам, а звідси – необхідність особливої уваги до фонологічного, граматичного, акцентуаційного оформлення іншомовних слів, які ми залучаємо до свого словника.

Недавно ми ввели до лексику слово *бутик* (з фр. *boutique* – невеличкий магазин з модними дорогими товарами), що належить до побутової сфери, тобто є загальноживаним. В українській мові функціонують галліцизми на **-ик** (**-ік**), і вони, як і в російській, мають флексійний наголос, напр.: *паріік*, *-ка́* (нині поширеніше *перу́ка*, *-ки* з фр. *perruque*), *турніік*, *-ка́* (фр. *tournique*). Інші утворення на **-ик** (а їх тисячі), за винятком слів *індіік*, *калміік*, *черевіік* наголошуємо за двома акцентними типами: 1) іменники з нерухомим наголосом на будь-якому голосному перед цією фінальною (*історіік*, *-ка*); 2) іменники з флексійним наголосом (*куліік*, *-ка́*). Логічно було б запровадити в нововведенні *бутик* флексійну акцентуацію: *бутіік*, род. *бутику́*, мн. *бутикіі*, род. *бутикіів*. Так і наголошують в усному мовленні. Але, очевидно, помилилися російські лексикографи і ввели *бутіік*, *-іка* (БТСРЯ, 105), відповідно й ми: *бутіік*, род. *бутііку*, мн. *бутііки*, род. *бутііків* (УОС, 72).

Нині наголошення іншомовних слів не залежить від їхнього походження. Склалася практика акцентуаційної уніфікації в межах груп іменників з однаковими кінцевими компонентами. З метою вирівнювання акцентуації в таких за формальними показниками групах, тобто наведення акцентного ладу, що значно полегшить засвоєння наголосових особливостей запозичень, цього принципу варто дотримуватися при залученні до словника нових слів та кодифікації слів з акцентним хитанням.

Загалом, відзначимо, що Л. А. Булахоський, який є основоположником наукового дослідження українського наголосу в Україні, підніс вітчизняну акцентологію на високий рівень, і сьогодні вона здатна вирішувати всі завдання, які ставить перед нею нова доба.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л. А. Вибрані праці: В 5-ти т. – К., 1975 – 1983.
2. Склярєнко В. Г. Праслов'янська акцентологія. – К., 1998. – С. 99.
3. Дмитриев Н. К. Ударение в русских словах тюркского происхождения // Сборник статей по языкознанию. Памяти заслуженного деятеля науки профессора Максима Владимировича Сергиевского. – М., 1961. – С. 96 – 104.
4. Дыбо В. А. Славянская акцентология. – М., 1981. – 272 с.
5. Булаховский Л.А. Русское ударение заимствованных слов // Русский язык в школе. – 1956. – № 4. – С. 8 – 15.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

1. Бер. – Лексикон словенороський Памви Беринди / Підгот. тексту і вступ. стаття В. В. Німчука. – К., 1961. – 272 с.
2. БТСРЯ – Большой толковый словарь русского языка / Сост. и гл. ред. С. А. Кзнецов. – СПб. – 1998. – 1536 с.
3. ВТСУМ – Великий тлумачний словник української мови / Гол. ред. В. Т. Бусел. – К., 2004. – 1440 с.
4. ІЛС – Інтегрована лексикографічна система «Словники України»: Версія 3. 1 / В. А. Широков, О. Г. Рабулець, І. В. Шевченко та ін. – К., 2001 – 2007.
5. ЛСД – Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К., 1997. – 752 с.
6. Мог. – Требник Петра Могилы. – К., 1646 (стародрук).
7. НТСУМ – Новий тлумачний словник української мови: У 4-х т. / Укладачі В. Яременко, О. Сліпушко. – К., 1999.
8. ОС – Орфоепічний словник / Укл. М. І. Погрібний. – К., 1983. – 629 с.
9. ОСУМ – Орфоепічний словник української мови: В 2 т. / За ред. В. М. Русанівського. – К., 2001.
10. РУС – Російсько-український словник / Гол. ред. А. Є. Кримський. – К., 1924. – Т. І. – 290 с.
11. См. Мел. – Смотровий М. Граматіки словенския правилноє свнтагма. – Све, 1619 / Підгот. вид. і вступ. стаття В. В. Німчука. – К.: Наук. думка, 1979 (стародрук, факсим. вид). При документуванні з цієї пам'ятки перша цифра вказує на зошит, друга – на аркуш у цьому зошиті.
12. СЧС – Бойків І., Ізюмов О., Калишевський Г., Трохименко М. Словник чужомовних слів: Препринт з 2-го перероб. вид. 1955 р. – К., 1996. – 532 с.
13. Таран. – Тараненко О. О. Словозміна української мови. – Ниредьгаза. – 198 с.
14. ТСРЯ – Толковый словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. Д. Н. Ушакова. – М., 1935 – 1940.
15. ТСУМ – Тлумачний словник української мови / За ред. В. С. Калашника. – Х., 2002. – 992 с.
16. УЛВН – Українська літературна вимова і наголос: Словник-довідник. – К., 1973. – 724 с.

УДК 811.161.2.09

*Паламарчук О. Л., Антоненко О. В., Шелест Б. П.
(Київ, Україна)*

БОГЕМІСТИКА В ДОСЛІДЖЕННЯХ АКАДЕМІКА Л. А. БУЛАХОВСЬКОГО

Величезна ерудиція і рідкісний талант Леоніда Арсенійовича Булаховського – славіста знайшли втілення у різнопланових і різноманітних дослідженнях із слов'язнавства, але особливо ґрунтовно опрацював учений проблеми акцентології слов'янських мов. Результати цих досліджень стали надбанням не тільки вітчизняної мовознавчої науки, але й зарубіжних славістів. Описані, систематизовані й проаналізовані Л. А. Булаховським явища наголосу, інтонації, часокількості болгарської [1; 2; 3; 4], польської, чеської і словацької [5; 6], серболужицької, македонської, сербохорватської мов, створення фундаментальних праць «Акцентологический комментарий к польскому языку» [7], «Акцентологический комментарий к чешскому языку» [8; 9], матеріали «Акцентологического комментария к сербохорватскому языку» стало «визначним явищем у порівняльно-історичній акцентології слов'янських мов взагалі» [10: 17], дало підстави В. М. Іллчу-Світичу стверджувати, що «разом з А. Беличем, Я. Розвадовським, Н. Ван-Вейком та іншими видатними акцентологами Л. А. Булаховський завершив побудову традиційної слов'янської акцентологічної концепції» [11: 79].

На особливу увагу заслуговує акцентологічний коментарій до чеської мови, оскільки містить надзвичайно цікавий матеріал як в теоретичному, так і в практичному плані (а студенти-богемісти мають незамінний і безцінний посібник при вивченні курсу історії чеської мови, який на слов'янському відділенні Київського університету імені Т.Г. Шевченка вів сам Леонід Арсенійович), бо в ньому викладені загальні положення про відбиття праслов'янської акцентологічної системи в чеській мові, походження чеського і словацького динамічного наголосу на першому складі слів, розглянуті типи рефлексів праслов'янського стану в чеській та словацькій мовах, особливості різномовних запозичень у чеській мові з урахуванням їх часокількості. У сучасному українському мовознавстві започатковану Л. А. Булаховським традицію акцентологічного напрямку лінгвістичних досліджень продовжує у працях з історії українського наголосу академік В. Г. Складенко; глибокі дослідження у суміжній галузі – вивченні інтонації слов'янських мов – здійснила А. Й. Багмут.

У другій частині «Акцентологічного коментарія» висвітлюються акцентологічні типи та їх відбиття в системі чеських іменників, окремо розглядаються складні слова, прикмет-

ники, прислівники, числівники, займенники; детально описане чеське дієслово, розглянута часокількість у різних формах дієслів, що, безперечно, викликає найбільше труднощів при їх вивченні й дослідженні (детальніше про це див.: [12 : 246-248]). Завдяки цьому ґрунтовному дослідженню, а також постійному глибокому інтересу Л. А. Булаховського до богемістичних проблем взагалі, до висвітлення їх у різних аспектах (напр., «Отношения глагольных и именных образований в чешском языке» [13]) можемо з гордістю завдячувати тому факту, що вивченню чеської мови «...на Україні було приділено найбільше уваги з усіх зарубіжних слов'янських мов» [12 : 322]. Хочемо також підкреслити, що зазначена праця залишається невід'ємною і незамінною складовою програми як теоретичної, так і практичної підготовки вже багатьох поколінь студентів-богемістів.

Надзвичайно великий і цікавий матеріал зібрав і опрацював Леонід Арсенійович у процесі дослідження питань морфології слов'янських мов – його порівняльно-історичні студії в галузі граматичної аналогії і споріднених їй явищ залишаються актуальними для сучасної лінгвістики і через багато десятиріч [«Исследования в области грамматической аналогии», 1940; «Очерки по сравнительно-историческому методу в языкознании. Грамматическая аналогия и родственные явления», 1958 та ін.]. Висвітлюючи шляхи розвитку морфологічної структури окремих слов'янських мов, Л. А. Булаховський виявляє і з'ясовує визначальні морфологічні впливи, індукуючи форми, спільні для кількох мов, і такі, що створюють специфіку кожної зі споріднених мов; учений окреслює шляхи розвитку граматичної системи мови, пояснює форми, що з'явилися у відмінюванні й дієвідмінюванні на основі внутрішніх законів розвитку слов'янських мов. Не можна оминути дослідження вченого загального характеру про взаємозв'язки слов'янських мов, застосування порівняльно-історичного методу. Методологія наукових досліджень та безпосередньо певні спостереження, зроблені Леонідом Арсенійовичем, були використані й розвинені у цілій низці праць українських й зарубіжних славістів, присвячених порівняльно-історичному й зіставному аналізу морфологічної системи слов'янських мов.

Ще одне коло питань, над якими плідно працював Л. А. Булаховський і які й сьогодні привертають найпильнішу увагу славістів і теоретиків мовознавства, пов'язане з проблемою взаємодії мов. Спеціальне опрацювання складного комплексу проблем дозволило вченому створити узагальнюючі праці: «Виникнення і розвитку літературних мов» [14], «К истории взаимоотношений славянских литературных языков» [15], в яких він, розвиваючи думки Яна Бодуена де Куртене про взаємовпливи мов унаслідок їх контактування та ідеї О. О. Потебні про творчий, стимулюючий характер запозичень [16: 7-8], накреслив цілий ряд нових аспектів у проблемі взаємодії мов. Висловлені Леонідом Арсенійовичем тези про меншу увагу дослідників до характеру запозичень на рівні фразеології й синтаксису, необхідність дослідження соціальних шляхів проникнення впливів, стилістичних взаємовпливів залишаються актуальними й для сучасної лінгвістики, славістики й богемістики, зокрема. Леонід Арсенійович зазначає, що саме у синтаксичному підпорядкуванні відображається найсильніший вплив іноземної мови (...еще более глубокий охват чужой стихией в сфере литературной речи отражается в синтаксическом подчинении чужому строю», [15 : 314]). Запозичення сполучників, особливо підрядних, зміна порядку слів у реченні за іншомовним зразком є свідченням тісного зближення мов, їх духу, готовності уподібнитися в найінтимніших моментах

внутрішньої структури. Так, у польську писемність часів гусизму XIV-XV ст. проникають чеські сполучники *poniewadz* і *toszuz*, хорватська глаголична писемність запозичає сполучники *ani*, *ale*. При цьому навіть «еретичні тенденції, що посилювалися на території Чеських земель, не зупинили прагнення поляків, які залишалися вірними католицизму, розбудувати за зразком чеської рідну мову.

У сучасну добу політичної, соціальної глобалізації, час нових технічних засобів комунікації, що сприяють небаченому досі інформаційному обміну між різномовними народами, новим форматам економічних і політичних зв'язків – проблеми взаємодії мов набувають особливої актуальності, тому тези Леоніда Арсенійовича стосовно характеру мовних запозичень, впливів і шляхів опрацювання рідною мовою запозичень на сучасний момент не лише не втратили, але й отримали «оновлену» актуальність, залишаються стимулом для глибших досліджень проблем мовної інтерференції і процесів мовної інтеграції на матеріалі як споріднених слов'янських, так і неспоріднених мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховский Л. А. К болгарскому ударению // *Восточнославянская филология*. – 1921. – № 2. – С. 285-294.
2. Булаховский Л. А. Падение синтетического склонения в болгарском языке // *Наука на Украине*. – 1922. – № 4. – С. 322-323.
3. Булаховский Л. А. Болгарский язык как источник для реконструкции древнейшей славянской акцентологической системы. – М.: Изд-во АН СССР, 1958.
4. Булаховский Л. А. Сравнительно-исторические комментарии к болгарскому ударению // *Уч. зап. Ин-та славяноведения АН СССР*. – 1959. – т. 17. – С. 5-72.
5. Булаховський Л. А. Чеська часокількість. I. Загальні явища // *Наук. зап. Харківської н.-д. кафедри мовознавства*. – 1927. – № 2. – С. 43-50.
6. Булаховский Л. А. Грамматическая аналогия и родственные ей явления в истории чешского количества // *Изв. АН СССР по русск. яз. и словесн.* – 1929, т.2, кн. 1. – С. 122-158.
7. Булаховский Л. А. Акцентологический комментарий к польскому языку. – К.: Изд-во КГУ, 1950.
8. Булаховский Л. А. Акцентологический комментарий к чешскому языку. Вып. 1. (Общие явления. Слова иноязычного происхождения). – Изд-во Киевского ун-та, 1953.
9. Булаховский Л. А. Акцентологический комментарий к чешскому языку. Вып. 2, 3. Морфологические явления. – Изд-во Киевского ун-та, 1956.
10. Білодід І. К., Лукінова Т. Б. Леонід Арсенійович Булаховський. – У кн.: Л. А. Булаховський. Вибрані праці в п'яти томах. – Т. 1. – К.: Наук. думка, 1975. – с. 5-25.
11. Иллич Свитыч В. М. Сравнительная грамматика славянских языков. – В кн.: *Советское языкознание за 50 лет*. – М.: Наука, 1967.
12. Коломієць В. Т. Дослідження слов'янських мов // *Мовознавство на Україні за п'ятдесят років*. – К.: Наук. думка, 1967.
13. Булаховский Л. А. Отношение глагольных и именных образований в чешском языке // *Науч. зап. Киевского ун-та*. – 1951, т.10, вып.3. – *Филолог. сб.* № 3. – С. 47-68

14. Булаховський Л. А. Виникнення і розвиток літературних мов // Вибрані праці в п'яти томах. – Т. 1. – К.: Наук.думка, 1975.
15. Булаховський Л. А. К истории взаимоотношений славянских языков // Вибрані праці в п'яти томах. – Т. 3. – К.: Наук.думка, 1978.
16. Булаховский Л. А. Александр Афанасьевич Потебня (к 60- летию со дня смерти). – К.: Изд-во КГУ, 1952.

УДК 811.163.41'38"18/19

Ярмак В. І.
(Київ, Україна)

ПИТАННЯ СТИЛЮ У НАУКОВОМУ ДОРОБКОВІ АКАДЕМІКА Л. А. БУЛАХОВСЬКОГО

В статье рассматривается вклад академика Л. А. Булаховского как одного из основателей лингвостилистики в украинском языкознании в изучение вопросов, связанных с исследованием языка произведений писателей. Основной акцент сделан на обогащении и разработке им самой методики анализа стиля литературного произведения.

Ключевые слова: *стиль, художественный дискурс, литературно-художественный жанр, лингвостилистический анализ, стилистическая фигура, экстралингвистический фон, авторская манера писателя.*

The article deals with the contribution made by Academician L. A. Bulakhovsky as one of the founders of linguo-stylistics to the study of issues connected with research concerning writers' works. A particular stress is made on his enrichment and development of the very methodology of analysis of a literary work's style.

Key words: *style, fiction discourse, literary fiction genre, linguo-stylistic analysis, stylistic figure, extralinguistic background, author's manner of a writer.*

У багатому і різнобічному творчому доробкові академіка Л. А. Булаховського теоретичні питання, пов'язані зі стилем художньої мови, посідають особливе місце: і не тільки тому, що вченого можна з повним правом вважати одним із основоположників лінгвостилістики в українському мовознавстві, а й тому, що дослідження мови літературних творів завжди було відправною точкою і однією з провідних загальнотеоретичних засад методики ученого. Ще в першій половині минулого століття такі його фундаментальні праці, як «Курс російської літературної мови» (1935), «Історичний коментар до російської літературної мови» (1936), «З історичних коментарів до української мови» (1946-1952), «Нариси з загального мовознавства» (1955), «Російська літературна мови першої половини XIX століття» (1957), «Питання походження української мови», «Про

формування східнослов'янських національних літературних мов» тощо переконливо підтвердили його статус дослідника-теоретика широкого профілю. Про різнобічність наукового світогляду Л. А. Булаховського свідчить, зокрема, і його інтерес до лінгвостилістичного аналізу мови письменників: адже специфіка даної галузі, безперечно, полягає в тому, що вона лежить на межі філологічних дисциплін. Як відомо, ідея необхідності розробки згаданого лінгвістичного напрямку належить ще В. Гумбольдту, котрий стверджував, що мова не є мертвий витвір, а діяльність, сам процес виробництва. Тому, визначаючи місце й заслуги цього колоса думки в мовознавстві, О. О. Потебня не випадково підкреслює, що саме «визначення мови як роботи духу, представляючи суттєвою ознакою мови рух, прогрес, підносять Гумбольдта над усіма попередніми теоріями...» [1: 27]. Послідовник лінгвістичного «психологізму» О. О. Потебні, Л. А. Булаховський багато в чому поділяє теоретичні погляди першого на глибинний зв'язок мовознавства і психології, на природу чуттєвого сприйняття, на мову почуття і на мову думки, на особливості поезії і прози («згущення думки»), проте урізноманітнює й збагачує їх у сенсі конкретного, широкомасштабного дослідження стилів, поетики жанрів значного періоду в історії літературного процесу, творчої манери письменника або ж окремого літературного твору. Певна річ, що вузькі межі статті дозволяють лише більш-менш побіжно, фрагментарно охарактеризувати ключові моменти концепції вченого, тим більше, що вони не сконцентровані в якійсь одній його праці. Їх можна зустріти в об'ємних монографічних дослідженнях, у підручниках або ж у статтях різних років, що згодом увійшли до п'ятитомника його вибраних праць. В одній з робіт, виданих до шістдесятиріччя з дня смерті О. О. Потебні, Л. А. Булаховський особливо акцентує на тому, що «доля наукової спадщини Потебні не схожа на те, що трапилося з більшістю його сучасників і мовознавців. Потебню ... не просто згадують з приводу тих чи інших ювілейних дат або в чисто історичному плані, його твори вивчаються і тепер з виключною повагою до них і інтересом; у них вбачають спадщину, яку цінують як потрібну й таку, що стимулює розвиток мовознавства» [2: 5]. Дану тезу можна вважати цілком справедливою і відносно спадщини самого Леоніда Арсенійовича, а особливо – по відношенню до його класичного опусу «Русский литературный язык первой половины XIX века», предметом якої є багатовекторне дослідження питань лексики і стилю російської літературної мови цілої епохи. Окрім загальної тематико-структурної глобальності й концептуального розмаху, дане дослідження вражає, перш за все, тим, що його автор, вдало синтезуючи попередній досвід, іде далі, роблячи дуже вдалу спробу збагатити принципи самої методики дослідження мови і стилю письменників в історичному ключі, причому в нерозривному зв'язку не лише з чисто лінгвістичними тенденціями й особливостями формування літературного процесу, але й у контексті соціально-політичної реальності того часу. Аргументуючи, чому саме російська літературна мова XIX століття була вибрана як матеріал для дослідження, Л. А. Булаховський пише, що, література мала у своєму прозовому арсеналі «представників такої його граматичної системи і лексики, які, майже без усяких змін, дожили до наших днів. ... Уже на самому початку XIX століття були письменники, що виражали свої думки в оболонці такої лексики і граматики, які б не потребували своєї заміни іншими словниковими елементами, формами й зворотами, якби ми захотіли їх, ці думки, передати сучасною нам мовою» [3: 19].

На підтвердження думки Л. А. Булаховського, наведемо також і тезу академіка В. В. Виноградова, котрий також дуже плідно займався лінгвостилістичною проблематикою: «Основною категорією в галузі лінгвістичного вивчення художньої літератури зазвичай визнається поняття індивідуального стилю (тобто своєрідного, історично зумовленого, складного, але такого, що являє собою структурну єдність системи засобів і форм словесного вираження у його розвитку). У стилі письменника, відповідно до його художніх задумів, поєднані, внутрішньо пов'язані й естетично виправдані усі мовні засоби, що їх використав письменник. Разом з тим у стилістиці індивідуально-художньої творчості іноді більш очевидно й гостріше виступають елементи майбутньої системи національно-літературної мови й більш яскраво відображаються функціональні пережитки минулого мови. У голосі великого митця часто-густо можна почути голос усього народу» [4: 169].

Показовим є той факт, що, досліджено, власне, особливості **усіх художньо-літературних жанрів: поетичного** (ода, послання, елегія, балада, ідилія, поема, поема-казка, роман у віршах, жартівлива повість у віршах, байка), **прозового** (роман, історичний роман, повість, історична повість, белетристика), **драматичного** (трагедія, комедія і водевіль). Окремі розділи присвячено зауваженням про епістолярний стиль, про стиль критичної прози. Учений також аналізує іншомовні елементи, діалектну лексику і фразеологію соціальних діалектів. «Російська літературна мова першої половини XIX століття», можливо, й не стала б таким епохальним дослідженням, якби не включала розділу «Лексика в діахронічному аспекті», де і **спеціальнопобутова**, і **термінологічна**, й **абстрактна**, й **різні типи емоційно забарвленої лексики** віртуозно аналізуються з точки зору їхнього історичного розвитку в російській мові, проте саме в емоційно-стилістичному плані, котрий і дозволив актуалізувати роль кожної з цих лексико-семантичних груп. Два останні розділи – «Частини мови у їх лексикостилістичних функціях» і «Синоніміка» – включають, відповідно, **аналіз тропів-прикметників та інших частин мови (дієслів, займенників, незайменникових прислівників, вигуків і часток)**, а також багатючих **синонімічних багатств** російської мови.

Характеризуючи, зокрема, мову російських класиків, Л. А. Булаховський відзначає, що її вибір «залежить ... від самого спеціального характеру жанру, обраного автором: якщо й не можна стверджувати беззастережно, що вибір морфологічних, синтаксичних і лексичних елементів мови прямо визначається належністю вірша до жанру «високого» на зразок поеми, до «середнього» – на зразок елегії або ж до «низького» – подібно до байки ..., то як риса важлива, розподіл такого типу усе ж більшою чи меншою мірою дає про себе знати у поезії першої половини XIX століття... Багато що залежить, звичайно, у кожному конкретному випадку від складного комплексу моментів соціальних, спеціально літературних ... та індивідуальних, з яких складається авторська особистість з можливою її варіативністю або комбінаціями на окремих етапах розвитку і в окремих продуктах її творчості» [3: 18].

Певна річ, релевантним фактом є також і та обставина, що в аналізованій праці відсутні позбавлені глибокого змісту моменти чистого опису мовних засобів і явищ, у ній все концептуально. Ученому завжди щастить зазирнути у «задзеркалля», у лабораторію художньої думки письменника, тобто сконцентрувати увагу не лише на засобах художньої виразності, що лежать на поверхні, але й тонко проникнути у саму сутність тканини твору, знайти у ній те, що лежить далеко за гранню видимого, проте складає основу

всієї його семантико-емоційної конфігурації. Так, наприклад, не випадково у розділі про художню прозу О. С. Пушкіна чимало зауважень стосується також його великих і малих поетичних форм (поєми «Євгеній Онегін», «Полтава», «Будиночок у Коломні», оскільки питання відмінностей між двома категоріями художньої літератури – віршами і прозою – завжди знаходяться в руслі вивчення композиційно-мовних систем літературної мови і мови художньої літератури. Як характерний стилістичний прийом у О. С. Пушкіна Л. А. Булаховський відзначає наступний: «І у творах поетичних можна знайти у Пушкіна чимало місць, сила яких полягає **не в прикрашеності** (підкреслення наше – В. Я.), не в «блискучих виразах», місць, де мовні засоби підпорядковані завданню майже одного тільки називання видимого або взагалі уявного, а художнє враження визначають самі образи і їх емоційне забарвлення...» [3: 125].

Серед імпліцитних і водночас напрочуд виразних стилістичних прийомів, але вже на матеріалі повістей М. В. Гоголя, Л. А. Булаховський виділяє, зокрема, вміння автора **змалювати обстановку**: «З небувалим для нього мистецтвом Гоголь знайшов якусь своєрідну, глибоко приховану від неспостережливого ока енергію звичайних речей ... звичайного ..., провінційного побуту, знайшов у мертво-одноманітних, що майже не зупиняють на собі погляд і повторюються кожного дня, явищах сонного життя особливу, притаманну їм живу змістовність» [3: 129-130].

До основних стилістичних прийомів класиків Л. А. Булаховський відносить також вибір афективних засобів, прямі й відображені монологи героїв (у Ф. М. Достоєвського), навмисно знижену мову карикатурних персонажів у комедіях, іронію, яка часто-густо переростає у сарказм (у Д. І. Фонвізіна, О. С. Грибоєдова), штучний порядок слів з сильним розвитком інверсії (у М. М. Карамзіна), перифрази, епітети, сентенції, використання простонародної мови (у О. С. Пушкіна), неологізмів, орієнталізмів, абстрактної, лайливої, афективно-фамільярної лексики, багатой синоніміки, свого часу активізованої, на думку вченого, В. А. Жуковським, і далі розвинену М. Ю. Лермонтовим і Ф. І. Тютчевим. Серед прозаїків за майстерністю синоніміки Л. А. Булаховський на перше місце ставить М. В. Гоголя й акцентує увагу на тому, що при вживанні слів, що відносяться до тих чи інших близьких понять, письменник широко використовує два прийоми: «... один, йому спеціально притаманний, полягає в настирливому імпресивному використанні тих самих слів, надто в кінці фразових відрізків, частіше за все з настановою викликати своєрідною безпорадністю або ж нав'язливістю ... ефект комічного...; з іншого – в нагнітанні підбору синонімічних слів, що впроваджують ті самі або схожі поняття, часто при поверненні до них, зовні малопомітному, ніби випадковому, або ж викликаному спеціальними стилістичними завданнями» [3: 484-485].

Незважаючи на свою «камерність», не менший інтерес являє собою, наприклад, стаття Леоніда Арсенійовича «Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка». Мова творів Тараса Шевченка, колоса української і світової літератури, при усій своїй уявній простоті й геніальній «прозорості» створених поетом полотен і образів, як не парадоксально, напрочуд непроста у плані лінгвостилістичного аналізу. Непроста тому, що Тарас Шевченко мав унікальний дар добирати саме ті «прості» слова, здатні «зупинити мить», декількома мазками зафіксувати, буквально упіймати на льоту або «вихопити» найбільш характерну й колоритну образну деталь картини, спробувати усвідомити, за допомогою яких мовних засобів створюється такий ефект, висмикнути перо цієї строкатої поетичної «жар-птиці»

– майже фізично відчутної на дотик, глибоко ліричної, пронизливої, напрочуд гармонійної і водночас глибоко загадкової, яка залишає читачеві величезний простір для роздумів. Ще важче – прослідкувати, як саме це пощастило зробити художникові такого масштабу як Тарас Шевченко, тобто розкласти цю єдино адекватну і вічну, застиглу мовну й образну реальність, цю живописну мозаїку на складові, спробувати заглянути за обрій, за ту грань, котра, можливо, лише частково піднімає завісу над тим, що прийнято називати «геніальністю». Цікаво, що на початку статті Л. А. Булаховський цитує Лессінга: «Плідним є тільки те, що лишає вільне поле для уяви», – даючи зрозуміти тим самим, що образний світ Т. Шевченка – це простір, незмірно глибокий, широкий, безкрай, як галактика, і що нікому й ніколи не дано до кінця виміряти його чисто цифрові й, тим більше, образні параметри. Проте пильному оку лінгвіста усе ж пощастило визначити декілька основних моментів, котрі проливають світло на механізм впливу поета на читача і сприйняття тексту останнім: предметом лінгвостилістичного аналізу Л. А. Булаховського стають безпосередні елементи поетичного дискурсу, а саме – інтимізуючі займенники і звертання: «Шевченко з величезною майстерністю користуються більше, ніж будь-хто інший з українських поетів, однією особливістю української мови – вдячним засобом, як показав саме він, створювати враження інтимності образом... ..Українська мова має властивість через займенники **той, та, те (отой, ота)**, вжиті не в прямому своєму – вказівному значенні, створити значення своєрідної умовної аперцепції – перекинути місток від слухача або читача до предмета як такого... Цю особливість української мови (в інших слов'янських мовах вона набагато менше використовується) слід віднести до лінгвостилістичних: вона ще не стала граматичною, таким чином, і постає в своїй граматичній спрямованості – як факт вибору з можливих засобів мови для створення відтінку думки і певного емоційного її забарвлення» [5: 573-574]. Те саме стосується і символічних образів «**тої** калини, **тих** хат», повернення до яких означає для людини, відкинутої суспільством, найзаповітнішу для її серця мрію.

До іншого кола засобів інтимізації, мотивованих природою самих понять, Л. А. Булаховський відносить **звертання**. Не аналізуючи це питання в повному обсязі, учений, однак, звертає увагу, по-перше, на те, що абстрактними й збірними поняттями, які Шевченко вживає як звертання, найчастіше з'являються в його поезії в супроводі займенників інтимізуючого характеру (*Моя Україно; Доле!; Думи мої, думи мої...; ... Моя дума пречистая!*), а, по-друге, відзначає декілька випадків вживання інтимізуючого займенника **той** при власних іменах людей («*У тієї Катерини, --- про тую Марину...*»). Насамкінець відзначимо, що Л. А. Булаховський кваліфікує таке вживання вказівних займенників у Т. Шевченка як глибоко національне, що виникло на українському ґрунті, й не перегукується з його вживанням ні в російській традиції, ні тим більше в зарубіжній.

Таким чином, говорячи про Л. А. Булаховського як про одного із засновників лінгвостилістики в українському мовознавстві, можна виділити ті релевантні параметри, які він бере до уваги, вивчаючи окремі літературні твори або ж величезний масив літературно-художнього дискурсу. Все вищезгадане свідчить про те, що вчений ставить перед собою цілий комплекс завдань:

– він піддає скрупульозному аналізу стилістичні особливості всіх жанрових різновидів літературних творів з урахуванням їх особливостей у різні історичні епохи (тобто досліджує їх в діахронічному плані);

- вивчає усі складові лексичного складу й композиційної будови твору в їх функціональній своєрідності;
- вдається до суто наукового тлумачення категорій і понять художньої мови;
- розглядає не лише стилістичні фігури, що експлікуються певними частинами мови, а також аналізує й важливі моменти екстралінгвістичного фону твору, суто індивідуальних особливостей авторської манери письменника тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Потебня А. А. Мысль и язык. – К.: Синто, 1993. – 189 с.
2. Булаховский Л. А. Александр Афанасьевич Потебня (К шестидесятилетию со дня смерти). – К.: Изд-во Киевского Государственного университета им. Т. Г. Шевченко, 1952. – 45 с.
3. Булаховский Л. А. Русский литературный язык первой половины XIX века. (2 изд., пересмотренное и дополненное). – К.: Изд-во Киевского Государственного университета им. Т. Г. Шевченко, 1957. – 492 с.
4. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. – М.: ГИХЛ, 1959. – 652 с.
5. Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах. – Т.2. – К.: Наук. думка 1977. – 631 с.

УДК 81'1- 81'27- 81'23

*Линник Т. Г.
(Київ, Україна)*

ПРОБЛЕМИ ДИТЯЧОГО МОВЛЕННЯ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ Л. А. БУЛАХОВСЬКОГО

Стаття ставить за мету привернути увагу до одного, все ще недооціненого аспекту лінгвістичної спадщини Л. А. Булаховського, яким є дитяче мовлення у його стосунку до теорії мовознавства. Основними питаннями, які розглядаються, є проблеми засвоєння мови та філогенезу, засвоєння мови та історичних змін у мові, засвоєння мови та ролі соціальних факторів.

Ключові слова: *теорія мовознавства, соціолінгвістика, дитяче мовлення, Л. А. Булаховський*

The paper draws attention to one, still underestimated aspect of Bulakhovsky's linguistic heritage, that of relevance of child language acquisition studies for the linguistic theory. The principal issues to be concerned with are those of language acquisition and philogenesis, language acquisition and historical processes in a language, language acquisition and social processes.

Key words: *theoretical linguistics, sociolinguistics, child language, L. A. Bulakhovsky*

Пропонована розвідка тематично має на меті додати кілька нових штрихів до творчого портрета Л. А. Булаховського, відомого насамперед як видатного теоретика-мовознавця, зусилля якого зосередилися на найскладніших ділянках лінгвістики, таких, як теорія мовознавства, порівняльно-історичне мовознавство, етимологія, славістика, акцентологія та інших. Поважність цих тем визначила його місце як традиційного кабінетного ученого, який мав би бути зовсім байдужим до тем «несерйозних», до яких нерідко зараховують і дитяче мовлення. Сприйняття цього останнього як чогось другорядного криється в соціальній оцінці дитячого мовлення як чогось неправильного, часом кумедного, яке не варто сприймати всерйоз, що йде від поширеного соціального ставлення до дитини, яка не сприймається суспільством як рівноправний співрозмовник. Не останню роль в такому сприйнятті відіграють власні спостереження батьків, оточуючих, а також дослідження письменників, передусім, К.Чуковського, представлених у його популярній книзі «От двух до пяти».

Інша причина трактування дитячого мовлення як другорядного, маргінального явища в практиці вітчизняного мовознавства пов'язана із тривалою традицією, прояви якої спостерігаються і донині, орієнтації лінгвістичних досліджень на структуру мови, а власне мовна діяльність, як і мовлення вважається менш важливим. Додатковим джерелом у формуванні серед лінгвістів існуючого ставлення до дитячого мовлення стало те, що, починаючи з 19 ст., воно розглядалося як проблема перед усім психологічна.

Враховуючи такі тенденції, що склалися в мовознавчому середовищі, позиція Л. А. Булаховського щодо цієї теми, вирізняється сміливістю й оригінальністю, характеризуючи його як ученого-енциклопедиста, про що свідчить і його широка обізнаність з сучасними йому досягненнями не лише в галузі мовознавства, а й психології. Вражає не тільки те, наскільки добре знав Л. А. Булаховський існуючу літературу з цього питання, яке по суті перебувало на маргінесі його теоретичних зацікавлень. Дивовижною видається прозорливість ученого, який в уже існуючому на той час морі літератури обрав і зосередився на тих аспектах дитячого мовлення, які є актуальними в сучасних дослідженнях.

Проблеми дитячого мовлення Л. А. Булаховський торкається в кількох спеціальних, невеличких за обсягом розділах, серед яких «Мовлення дітей» з іншим варіантом назви «Розвиток дитячого мовлення», що ввійшов складовою до глави «Питання походження мови» [1: 210-212], «Деякі тенденції в дитячій мові» [1: 212-213] у розділі «Соціальний момент у дитячій мові» («інший варіант назви в машинописі – «Про дитяче мовлення»), що було включено до глави, присвяченій питанням соціального розвитку мови [1: 295-296], а також побіжно таких статтях, як «Питання двомовності в освітленні О. О. Потебні» [1: 286-289] та «Гіперизм як явище соціальної психології» [1: 290-291].

Коло проблем, яке аналізує Булаховський у названих працях, окреслюється таким чином:

1. Дитяче мовлення і проблема походження мови.
2. Дитяче мовлення і шляхи історичного розвитку мовної структури, порядок появи морфологічних категорій.
3. Співвідношення навчання і самостійної діяльності дитини в процесі засвоєння мови.
4. Дитяче мовлення як соціальний чинник виникнення змін у фонетиці, лексиці, семантиці.
5. Двомовність і світосприйняття, двомовність та абстрактність мислення.

У частині цих тем Л. А. Булаховський перегукується з іншими лінгвістами: теми 1-4 досліджувалися О. Єсперсеном, а тема 5 у працях О. О. Потєбні.

Зупинимося на шляхах висвітлення цієї проблематики детальніше.

1. **Дитяче мовлення і питання походження мови.** Аналізу місця, яке можуть посісти факти дитячого мовлення для висвітлення проблеми походження мови, Л. А. Булаховський присвячує статтю «Мовлення дітей». Сучасну йому літературу (а з нею вчений був добре знайомий, про що свідчать посилання на численні видання), він оцінював як велику і високоякісну за своїм методологічним опрацюванням. Разом з тим він зазначав, що інтерес до певних розділів мови дитини, співвідносних з тими, що є в мові дорослих, поступово згасав, оскільки не вдалося і, що важливіше, «не могло вдатись відповідний матеріал використати спеціально для питання про походження мови» [1: 210]. тим самим сприяючи утвердженню думки про те, що дитина навчається своїй мові тільки шляхом наслідування певних зразків у своєму оточенні.

2. Водночас Л. А. Булаховський не відкидав значення мови дитини для часткового з'ясування **шляхів історичного розвитку мови, особливо в доісторичний період, формування мовної структури, порядку появи морфологічних категорій**, говорячи з цього приводу, що «хоча дитяче мовлення і не становить скороченого повторення загального людського мовного розвитку, можна з великою імовірністю припустити, що порядок появи в ньому морфологічних категорій суттю є той самий, в якому вони з'являлися і в загальній мові на шляхах її історичного розвитку, а саме: іменники, дієслова, прикметники, частки» [1: 211].

Сучасні дослідники, відмовившись від прямолінійного перенесення теорії Ч. Дарвіна в лінгвістику, як це було зроблено Е. Гекеллем, котрий вважав за можливе розглядати онтогенез як повторення філогенезу, тим часом поновили інтерес до цієї проблеми уже з огляду на теорію вродженості мови Хомського, коли в історичному розвитку намагаються відшукати структури, спільні для багатьох мов і які, на думку, причинників цієї теорії, можуть бути серйозним аргументом на користь існування вроджених структур. У цьому плані, пор., напр., книгу «Засвоєння мови і історичні зміни», в якій аргументується наявність саме такого паралелізму [2].

3. **Співвідношення навчання і самостійної діяльності дитини в процесі засвоєння мови.** Проблема самостійності та активної ролі дитини як суб'єкта інтеракції в процесі засвоєння нею мови на час написання Булаховським його праць вочевидь не мала багато прихильників. Пануючим був погляд на дитину лише як об'єкт соціальної взаємодії, а саме дитяче мовлення визнавалося продуктом наслідування дітьми мови дорослих. Всупереч такому підходу, Булаховський вважав, що не було достатніх підстав робити висновок про недоцільність його вивчення та використання його даних для розуміння проблеми походження мови. Як вагомі аргументи на користь визнання дитячого мовлення як важливого чинника мовних змін наводяться факти з посиланням на книгу А. Делакруа «Мова й думка» (Париж 1924), коли дитина створює щось в зразок власної мови і які свідчать про самостійність дитячих утворень, а не їх пасивне прийняття в результаті імітації дорослих.

Для нас цікавим є те, які мовні факти привернули увагу дослідника. Це насамперед ті з них, що наводяться в свою чергу у книзі «Мовознавство» фон Габеленца. Йдеться

про такий характер уживання, коли дитина, залишаючи незмінним консонантний склад засвоєного слова, змінювала його вокалічний склад для демонстрації змін у семантиці слова. Напр., слово *Lakell* позначало просто стілець, коли ж йшлося про ляльковий стілець, то він уже називався *Likill*, а дідів великий стілець дістав назву *Lukull*. Батько дитини теж називався по-різному, залежно від того, чи був він зодягнений відповідно до звичної обстановки, і тоді він мав ім'я Рара, якщо був зодягнений в шубу, то ставав Рурі [1: 211]. Обосні в цьому контексті виконують роль, співвідносно з дериваційними формантами – демінутивними та аугментативними суфіксами. Семасіологічне навантаження отримав і сонорний *m*: пор. Мет «місяць», Мот «кругле блюдо», Мім-мім-мім «зірки». В останньому прикладі звертає на себе увагу редуплікація як засіб вираження множинності.

Поряд з такими прикладами семантичної ролі голосних чи приголосних специфічність уживаних дітьми форм нерідко є наслідком фонетичних процесів, зокрема, поширеного серед україномовних дітей консонантного чи вокалічного гармонізму, що не є притаманний системі української мови, як у *викатать* < *виключать* із заміною кореневого голосного під впливом тематичного суфікса *-а-*, *викитять* < *виключать* із заміною кореневого голосного під впливом префіксального голосного *-и-*, *тіть* < *стойть* із заміною кореневого голосного під впливом наголошеного голосного флексії, *сьоцьо* < *хочу* із заміною голосного особової флексії під впливом наголошеного кореневого голосного (Антон 1.10).

Проблему редуплікації Л. А. Булаховський розглядав у двох площинах: 1) як можливість використання подібного мовного засобу в процесі мовного розвитку та 2) як наслідок соціальної природи мови, котра розглядалася ним як залежна від мови вихователів дитини. Він зазначає: «Більшість слів цього лексикона вигукового походження і, як при інших словах такого ж походження, велику роль у них відіграє редуплікація (*вай-вай*, *Пуф-Пуф*, *папа*, *мама*)» [1:295]. Булаховський звернувся до праці Н.Карєєва «Удвоение как признак отрицания», в якій наводяться приклади на кшталт *хи-хитю* «не хочу», *ле-либа* «не риба», *ся-сяду* «не сяду». У подальшому, для вираження заперечення дитина продовжувала одночасно редуплікувати звук (приголосний) наголошеного складу: *не голялите* «не гаряче», *не собабака* «не собака». Карєєв пояснював це впливом відношення *надо - не надо* з повторюваним звуком *н* у заперечній частці та модальному слові, що могло б послужити для дитини зразком. Булаховський робить з цього висновок загальнотеоретичного значення, припускаючи, що «подібні явища відбувалися чи могли відбутися вже і в первісній мові і визначати надовго морфологію систем» [1:295]. Тобто, певною мірою він припускає справедливість тези про взаємовідношення онтогенезу та філогенезу, з іншого боку, важливим є підкреслення ролі редуплікації не як словотворчої, а словозмінного засобу.

Приклади, що наводить дослідниця польської мови М. Смочинська, нагадують вищезгадані. Вона повідомляє про те, що її син у віці 2.7 почав уживати дивні за звучанням форми: *tatamy* < *do mamy*, *totole* < *na stole*, *kupkupkach* < *po kupkach* [3:633]. Дитина послідовно редуплікувала силабічні приємники, тоді як приємники, які склалися лише з приголосного, опускала. Пізніше це правило стало застосовуватися до силабічних префіксів у дієсловах, що позначали роди дії або dokonаний вид: *jejechał* < *pojechał*, *wyjechał*. Подібне трапилося з його братом-близнюком з інтервалом у три місяці. Як і в першого з братів, використання редуплікації з цією метою тривало кілька

місяців. Пропоноване пояснення нагадує попередньо згадане пояснення Карєєва по суті, а саме: створення своєї моделі на підставі звукових відповідностей, в останньому разі, що є в приємника та іменника в *do domu*, де складовий приємник та початковий склад іменника фонетично тотожні [3:633]. Україномовні діти також використовують редуплікацію і не лише в складі «дитячих слів», якими користуються дорослі в ситуаціях спілкування з дітьми, а, що значно важливіше, для позначення присутності морфемі (префікса чи прийменника) [4].

Що впливає з подібного уживання? По-перше, такі уживання є безперечним доказом на користь того, що дитина не наслідує дорослих механічно і не звчає форми, оскільки такі форми дорослими не вживаються. По-друге, це свідчить про те, що на певному етапі розвитку дитина сама здатна виявляти у мовленнєвому потоці окремі граматичні засоби, а саме, вживання прийменників та префіксів.

Безсумнівно те, що дитяче мовлення аж ніяк не можна сприймати як пасивне відбиття дитиною мови оточення дорослих, а тим самим ставиться під сумнів і теорія оволодіння мовою лише через навчання. Моменти цілеспрямованого навчання, безумовно, в багатьох випадках наявні, але чисто механістичне, прямолінійне витлумачення його як провідного фактора опанування мовою явно є помилковим. Хомський, аргументуючи ідею вроджених граматичних структур, звертався до фактів неправильного вживання мовою дорослими. Втім мовну невправність дорослих не слід абсолютизувати, адже аналіз спонтанного мовлення батьків у ситуаціях спілкування з дітьми переконує, що в розмові з дитиною дорослі достатньою мірою контролюють свою мовну діяльність, корегуючи себе, особливо в разі зміни теми чи намірів мовлення, чи простих обмовок, а, отже, твердження про неправильність мовлення дорослих у ситуаціях їх спілкування з дітьми дещо перебільшене. Якби мало місце пасивне сприйняття мови оточення, то випадки нестандартного вживання форм (напр., вживання *іхить* замість *іхать*, *малюваю* замість *малюю*) було б неможливим. Додатковими свідченнями, що заперечують наслідування зразків дорослого мовлення, є вживання індивідуальних ідеосинкретичних морфем на місці загальномовних, як *а кіняті* замість *в кімнаті*, *іканіть* замість *закапати* (Антон 1.10).

Проблема редуплікації, що привернула увагу Булаховського, в сучасній лінгвістиці отримала новий імпульс у зв'язку із з'ясуванням ролі правил морфології. Редуплікація належить до так званих екстраграматичних операцій, оскільки при ній не витримуються універсальні структурні принципи правил морфологічної граматики, серед яких послідовність слідування певних елементів, вершинність тощо.

Питання співвідношення навчання і самостійної діяльності дитини в процесі засвоєння мови Булаховський порушує також у статтях «Деякі тенденції в дитячій мові» та «Соціальний момент у дитячій мові»

Посилаючись на праці К. Бюлера, Штернів, О. М. Гвоздева, О. Погодіна, Л. А. Булаховський погоджується з тим, що шляхи засвоєння мови дитиною і дорослою людиною неоднакові. Якщо доросла людина, навчаючись, швидше схоплює аналітичні форми порівняно з синтетичними, то в дітей це може відбуватися по-іншому. Так, діти проф. Георгова засвоїли дієвідмінювання раніше і помилок робили менше, ніж у відмінюванні іменників. І далі Булаховський пише: «А з граматичних форм для них (дітей – Т.Л.) найлегше були утворювані за допомогою спеціальних закінчень. Чи не є це доказом того,

що дитина не стільки сама відмінює, скільки засвоює пам'яттю готові мовні формули, а тому їй легше запам'ятовувати форми, які виразно різняться між собою» [1: 212]. У праці «Соціальний момент у дитячій мові» обстоюється позиція, що слова, які з'являються у мові дітей, не є їх винаходом: «Діти, які всупереч поширеній думці, не є винахідниками вживаних ними слів, часто засвоюють слова загальної мови спочатку в складанні з словами їхніх няньок: Wau-wau-hund «гав-гав-собака», «Bä-schaf «бе-овечка» [1: 296].

Булаховський спирався на факти; якими оперувала тогочасна наука. Сучасні дослідження дають більше підстав вважати, що засвоєння мови дитиною не є результатом простого наслідування. До згаданого вище процесу редуплікації внаслідок заміщення прийменників та префіксів додамо ще такі факти. Добре відомо, що діти вживають для самореференції своє ім'я як наслідок слідування моделям мовлення дорослих (*Що мама робить?*), використовуючи при цьому дієслова у 3-ій особі одн. або 2-ої особі одн.. На певному етапі, коли починається активно формуватися система особових займенників, дитина використовує займенник для самореференції, але ним є займенник не першої особи, а третьої: *Він юбить їти бось* «я люблю борщ», *він соцьє їти* «я хочу їсти», *вона хотів* «я хотів». В області морфології можна додати ще приклади уживання орудн. чол. р. замість жіночого, відомого і в російській мові: *кiтьоком* «з квіточкою», переведенні дієслова з одного морфологічного класу дієслів до іншого, напр., *вколицся* «вколосся» тощо.

4. Розглядаючи **дитяче мовлення як соціальний чинник виникнення змін у фонетиці, лексиці, семантиці**, Л. А. Булаховський поділяв думки Пауля, Есперсена про те, що дитяче мовлення може бути не лише об'єктом, а й суб'єктом впливу, справляючи вплив на мову дорослих, підкреслюючи, що «без урахування її (дитячої мови –Г. Л.) впливу певні явища не дістають для себе належного пояснення» [1: 295]. Ці впливи обмежуються змінами в галузі фонетики і, як гадає дослідник, вони відбуваються у відносно замкнених мовних колективах, отримуючи свій перший поштовх від мови дітей. В галузі лексики «саме від дітей іноді увіходять у мову дорослих окремі випадки свідомої зміни слів як своєрідної гри» [1: 295].

5. Свої погляди на **проблему двомовності й світосприйняття, двомовності та абстрактності мислення** Л. А. Булаховський виклав у статті «Питання двомовності в освітленні О. О. Потебні» [1: 286-289]. Показовим є позитивне ставлення вченого до одномовності в дитячому віці, коли він стверджує, що «одномовні діти 8-11 років перевершують двомовних влучнішим вибором слів, здатністю висловлюватись, досконалістю мислення». І далі у зв'язку з критикою статті І.К.Білодіда він зазначає: «Гадаємо, що в дійсності справа складніша, і питання по-різному вирішується щодо цілісності світогляду з одного боку, і щодо здатності або, точніше, сили абстрагування, – з другого. Кількість засвоєваних мов звичайно сприяє звільненню мовної форми від конкретного змісту, який ховається за нею в окремих мовах, інакше кажучи, сприяє виробленню абстракцій. Щодо цілісності світосприйняття – навпаки, і тут Потебня має повну рацію. На цьому й ґрунтується пристрасть людей і цілих народів саме до рідних мов з їх побутовими і світоглядними картинами... при наявності в свідомості двох або кількох мов для інтересів думки не байдуже, до якої з них звертатись, і переваги в цьому відношенні саме рідної видавались Потебні безсумнівними, з чим слід погодитись в. основному і нам» [1: 286-287].

Незважаючи на загальну атмосферу скептицизму, що склалася на час наукової діяльності Л. А. Булаховського, він наполягав на тому, що вивчення дитячого мовлення може постачати мовознавцві чималий цікавий матеріал для ілюстрації процесів мовного життя взагалі, включаючи окремі явища семасіології і фонетики та інш.: «У цьому відношенні відповідна наукова робота бездібною не була, і тому не було доцільним припиняти її» [1: 210]. Час показав справедливість цієї оцінки: сьогодні вивчення дитячого мовлення сформувалося в окрему галузь досліджень, у якій мовний підхід відіграє, поряд з психологічним, ключову роль.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л. А. Питання походження мови. /В: Вибр. праці в п'яти томах. – Т. 1. Загальне мовознавство. – К.: Наук. Думка, 1975. – С. 166-213.
2. Baron N. S. Language Acquisition and Historical Change. – Amsterdam etc.: North Holland publ.co., 1977. – xiy, 320 p.
3. Smoczyńska M. The acquisition of Polish. – In: D.I. Slobin (ed.) The Crosslinguistic Study of Language Acquisition. – Vol. 1. – Hillsdale, NY: Lawrence Erlbaum Ass., 1985. – Pp. 595-686
4. Linnik T. Prefixing in Acquisition: A Case of Ukrainian //Мова і культура. – Вип. 8. –Т. У2. Национальные языки в их специфике и взаимодействии. – К.: Издательский Дом Дмитрия Бурого, 2005. – С.171-180/

ЗМІСТ

<i>Жулинський М. Г.</i> Мова і культурна ідентичність	7
---	---

ФІЛОСОФІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ

<i>Истомин В. С.</i> Перформативність, речеві акти і дискурс	10
<i>Абрамович С. Д.</i> Чи ж може бути християнська етика самоцінним об'єктом вивчення?	17
<i>Евдоковец М. Г.</i> Современные подходы к изучению значения слова	21

ПСИХОЛОГІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ

<i>Зеленько А. С., Зеленько О. А.</i> Психологічне обґрунтування утвердження комп'ютера як засобу вираження й оформлення свідомості сучасника (про перспективи розвитку науки)	29
<i>Воква І.</i> Non-verbal discourse organization and management signals in the speech event of accusation	33
<i>Мкртчян С. В.</i> Стили управленческого общения в коммуникативно-когнитивном аспекте.	41

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

<i>Григорьева О. А.</i> Речевая стратегия «комплимент» и особенности ее реализации в русской английской культурах.	49
<i>Онуфрієнко Г. С., Хваткова С. О.</i> Вербальна ввічливість як категорія міжкультурної комунікації.....	54
<i>Жукова Н. М.</i> Вплив лінгвокультур колоністів на формування австралійського варіанту англійської мови.....	66

НАЦІОНАЛЬНІ МОВИ І КУЛЬТУРИ В ЇХ СПЕЦИФІЦІ ТА ВЗАЄМОДІЇ

<i>Гриценко П. Е., Колесникова Л. В., Цыганок И. Б.</i> Проблемы изучения полиязычного ареала междуречья Днестра и Дуная	74
---	----

<i>Ділай І. П.</i> Концептуальне поле когнітивних дієслів у сучасній англійській мові.....	82
<i>Терещенко С. С.</i> Широкозначність займенникових слів української мови.....	86
<i>Добровольська О. Я.</i> Середньоанглійські професійні назви – запозичення, за даними історичної антропонімії.....	91
<i>Архіпова Н. П.</i> Проблемні випадки класифікації ядра простого речення.....	98
<i>Задільська Г. М.</i> Сполучні засоби як маркери підрядного додаткового речення: історичний аспект.....	105
<i>Леміш Н. Є.</i> Ізосемні типи причинових сполучників в українській, російській, англійській та іспанській мовах.....	112
<i>Федак С. А.</i> Польськомовні впливи на фонетику і словозміну української літературної мови на Волині у ХУІІІ столітті (на матеріалі почаївських стародруків).....	119
<i>Дергач Д. В.</i> Власні назви у структурі лінгвістичних моделей символізації сучасного українського інформаційного простору.....	127
<i>Пицуря Т. П.</i> Гунгаризми у складі тематичної групи лексики «хатні речі» українських говорів Карпат.....	134
<i>Гладіна Г. І., Сеніна В. К.</i> Синонімія і контекст (на прикладі художньої прози Олесея Гончара).....	139
<i>Rybinska Y.</i> Comparative Teaching of W. Whitman and T. Shevchenko as the Reflection of the Ukrainian and American National Identity.....	147
<i>Узринюк Р. В.</i> Формалізована інвентаризація фразеологізмів: проблеми та їх розв`язки.....	152
<i>Разбегіна Н. В.</i> Структурна характеристика термінів міжнародного права.....	158
<i>Ким Ен Суль</i> Новая алфавитная система письменности китайского языка.....	163

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

<i>Брага І. І.</i> Концепт «політик» у сучасних українських ЗМІ.....	166
<i>Покась Е. А.</i> Метакомунікативные речевые акты как средство организации парламентского дискурса (на материале дебатов в бундестаге ФРГ).....	172

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

<i>Романець В. М.</i> Романтична іронія в контексті романтичного двосвіту.....	181
--	-----

<i>Дьячук С. В.</i> Роман Ф. Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель» як явище «карнавальної культури»	185
<i>Некрайшвіч-Кароткая Ж. В.</i> Тэрміны этнічнай і палітычнай самаідэнтыфікацыі народаў «Рэчы Паспалітай абедзвюх дзяржаў» у помніках лацінамоўнага ліра-эпасу XVI ст	189
<i>Бусел А. П.</i> Модифікацыя біяграфічнага жанра в постмодэрністскай літаратурнай парадигме (на матэрыяле романав Пітэра Акройда «Чаттэртон» і «Завешчание Оскара Уайльда»)	197
<i>Гук З. В.</i> Історычны та фантастычныя кампаненты у «Хазарскаму словніку» М. Павіча	203
<i>Ситнік Н. В.</i> Архетип повернення у міфосвіце Д. Р. Р. Толкіна	211
<i>Васілевіч О. М.</i> Функцыі второступенных персанажаў в романе Мішеля Бютора «Изменение»	218
<i>Шаповал О. Г.</i> Псіхалагічны элемент у жанравой структуры роману В. Голдінга «Злодзюжка Мартін»	233
<i>Багачук В. А.</i> Актуальнасць літаратуры німецкага андэрграунду: роман Б. Веспэра «Подорож»	230
<i>Будылова А. В.</i> Реінтэрпрэтацыя прытчы о блудном сыне в «Гроше мудрасці, купленай за мільён тэрзаній» Робэрта Грына і «Повесці о горе-злочасці»	234
<i>Буйвол О. В.</i> До праблемы жанравой класіфікацыі фентэзі	238
<i>Ісасва Н. С.</i> Мовныя засабы інтымізацыі в епістолярнай прозе Сань Мао	242
<i>Селезінка О. М.</i> Біблійна альязія як адзінца вертыкальнага і гарызонтальнага кантэкстаў	249
<i>Шевченко Ю. В.</i> Жанрова сваярыднасць роману Джонатана Францэна «Віправлення»	254
<i>Петрыченко Н. Г.</i> «Благородны разбіўнікі» в образнай сістэме фундаментальных історычных твораў в украінскай, польскай, расійскай літаратуры першай паловіны XIX стагоддзя	261
<i>Пікулева І. А., Бочкарева Н. С.</i> Поэтыка «Рассказа об исповедальном альбоме» Обры Бердсэлі	267
<i>Гутар О. И.</i> Традицыйныя і індывідуальна-авторскія метафоры в стихатворенні Эмілі Дыкінсон «It sounded as if the Streets were running...»	271
<i>Війтэнка О. М.</i> Экзистэнцыйны вимір трагедыі Шэкспіра «Гамлет»	274

<i>Власенко Н. І.</i> Особливості перетворення структурних матриць традиціоналістської поетики в генеалогічних моделях англійського роману Відродження.....	281
<i>Вільчинська Т. П.</i> Концепт-образ «Богородиця» у поетичній творчості Т. Шевченка	289
<i>Сокол Г. Р.</i> «...Під вітром історії»: штрихи з біографії Галини Журби.....	295
<i>Івасюк О. Я.</i> Творчість Петра Кузика як інтеркультурне явище: шляхи та способи декодування	302
<i>Базина Е. С.</i> Мотив страху в розказі С. Н. Сергеева-Ценского «Взмах крыльев».....	304
<i>Прабово Химаван</i> Мотив «женского начала» в романе Ф. М. Достоевского «Бесы»	309

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ

<i>Нікітіна Ф. О.</i> Ономатопоетичний аспект індоєвропейського словотвору	317
<i>Якімова А.</i> До 145-річчя виходу у світ перших перекладів поезії Т. Г. Шевченка болгарською мовою.....	319
<i>Руденко Е. Н.</i> Белорусско-украинские ложные друзья переводчика.....	321
<i>Каширіна І. В.</i> Персоніфікація в романі Мартіна Еміса «Money a suicide note»: перекладацький аспект.	323

КРУГЛИЙ СТІЛ

«МЕДІАОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ»

<i>Хомич В. І.</i> Краєзнавчі матеріали на уроках української літератури (відтворення сюрреалістичної дійсності у творчості ніжинського поета С. Коноваленка).....	328
<i>Фіялка С. Б.</i> Основні проблеми сучасного навчального книговидання для вищої школи	332
<i>Шихальова С. В.</i> Інноваційні процеси в організації навчання німецької мови в рамках модернізації освіти.....	336
<i>Куркіна Д. С.</i> Формування уявлення старшокласників про німецьку літературу як складову світової: культурологічний підхід.....	340
<i>Datsko Y.</i> Observing a class.....	346
<i>Троцюк Т. С.</i> Формирование социокультурной компетенции в контексте диалога культур	352

<i>Бей Л. Б., Тростинська О. М.</i> Особливості навчання української мови іноземних студентів на сході України.....	356
---	-----

КРУГЛИЙ СТІЛ

«ДО 120-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Л. А. БУЛАХОВСЬКОГО»

<i>Нікітіна Ф. О.</i> Л. А. Булаховський і сучасне мовознавство.....	365
<i>Булаховська Ю. Л.</i> Л. А. Булаховський про мову російських і українських письменників першої половини ХІХ-го століття (О. С. Пушкін, В. А. Жуковський, Т. Г. Шевченко).....	367
<i>Єрмоленко С. С.</i> Деякі риси художньої мови Юлії Булаховської у світлі лінгвостилістичних ідей Леоніда Булаховського.....	371
<i>Черниш Т. О.</i> Л. А. Булаховський і компаративно-етимологічне вивчення тематичних груп лексики.....	375
<i>Гальчук І. Ю.</i> Акцентологічна спадщина Л. А. Булаховського та проблеми сучасного наголосу.....	379
<i>Паламарчук О. Л., Антоненко О. В., Шелест Б. П.</i> Богемістика в дослідженнях академіка Л. А. Булаховського.....	388
<i>Ярмак В. І.</i> Питання стилю у науковому доробкові академіка Л. А. Булаховського.....	391
<i>Линник Т. Г.</i> Проблеми дитячого мовлення в творчій спадщині Л. А. Булаховського.....	396

Наукове видання

«**МОВА І КУЛЬТУРА**»

Випуск 11

Том I (113)

Відповідальний за випуск: *О. Бохан*
Макет і комп'ютерне верстування: *К. Ананко*

Підписано до друку 04.05.2009 р.
Формат 60 x 84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 26,09. Ум.-друк. арк. 23,25. Наклад 300 прим. Зам. № 990-1.

Видавничий Дім Дмитра Бураго
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.
Тел./факс: (044) 238-64-47, 238-64-49; e-mail: conf@graffiti.kiev.ua
www.burago.com.ua
Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41